T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI VE GÜVENLİKLEŞTİRME: KEMALİSTLER

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Selahaddin BAKAN

HAZIRLAYAN
Canan KATILMIŞ

MALATYA - 2025

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI VE GÜVENLİKLEŞTİRME: KEMALİSTLER

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Selahaddin BAKAN

Hazırlayan

Canan KATILMIŞ

MALATYA – 2025

ONUR SÖZÜ

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında, Prof. Dr. Selahaddin BAKAN'ın danışmanlığında hazırlanan "**TÜRKİYE'DE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI VE GÜVENLİKLEŞTİRME: KEMALİSTLER**" adlı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve yararlandığım bütün kaynakları kaynakçada bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu onurumla doğrularım.

…. / …. / 2025

Canan KATILMIŞ

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türk siyasal hayatında güvenlikleştirme olgusunun, özellikle Kemalist ideoloji çerçevesinde nasıl şekillendiğini analiz etmek amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, siyasal ve toplumsal meselelerin güvenlikleştirme yoluyla nasıl yeniden tanımlandığı ve bu dönüşümün siyasal aktörler, kurumlar ve söylemler aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığı çalışmanın temel ilgi alanını oluşturmaktadır. Güvenlik kavramının yalnızca devletin bekasıyla sınırlı bir alan olmadığı, aynı zamanda siyasal iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş bir yapı arz ettiği düşüncesi, bu çalışmanın temel hareket noktalarından birini teşkil etmektedir.

Hem zorluklarla dolu hem de oldukça öğretici bir sürecin sonunda ortaya çıkan bu çalışmanın, Türkiye'de güvenlikleştirme ve siyaset ilişkisini anlamaya katkı sunmasını temenni ediyorum. Bu süreçte pek çok kişinin değerli katkıları olmuştur. Öncelikle, doktora eğitimim boyunca bilgi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Selahaddin BAKAN'a en derin şükranlarımı sunarım. Doktora eğitim sürecimde ve tez savunma jürimde yer alarak kıymetli görüş ve katkılarıyla çalışmama değer katan Prof. Dr. Osman AĞIR'a ve Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA'ya minnettarlığımı sunarım. Ayrıca, doktora eğitimim süresince Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından sağlanan 100/2000 Uluslararası Güvenlik ve Terör Programı kapsamındaki maddi destek için YÖK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tüm eğitim hayatım boyunca yanımda olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve her koşulda bana güç veren kıymetli AİLEM'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Akademik yolculuğumda birlikte çalıştığım, tartışmalarımız ve fikir alışverişlerimizle bana ilham veren değerli yol arkadaşlarıma da içtenlikle teşekkür ederim.

Bu tez çalışması, dostluğunu ve desteğini her zaman hissedeceğim, zor zamanlarımda bana güç veren pek kıymetli arkadaşım Çisem DOĞAN'a ithaf edilmiştir.

ÖZET

Doktora Tezi

TÜRKİYE'DE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN İNŞASI VE GÜVENLİKLEŞTİRME: KEMALİSTLER

Canan KATILMIŞ

Malatya-2025

Danışman: Prof. Dr. Selahaddin BAKAN

Bu tez çalışması, Türkiye'nin siyasal yaşamında baskın bir ideolojik aktör olan Kemalistlerin, 'rejimin güvenliğini sağlama', 'iktidarlarını koruma ve sürdürme' ve 'ideolojilerini egemen kılma' hedefleri doğrultusunda güvenlikleştirmeyi, siyaseti ve toplumu kurgulamanın bir aracı olarak nasıl benimsediğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada; ordu, siyasi elit, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları, siyasal kurumlar, medya ve akademisyenler, Kemalist güvenlikleştirmenin tarafları olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de Kemalist güvenlikleştirmeyi ortaya koymak kadar, güvenlikleştirmeye uygun meşru zemini üreten "güvenlik kültürünü" ve "güvenlik söylemini" ortaya çıkaran dinamikleri aşikar hale getirmenin, en az güvenlikleştirme kadar önem arz ettiği düşüncesi üzerinden çalışma; Türkiye'de güvenlik kültürünün tarihsel, kültürel ve ontolojik temeller üzerine inşa edildiğini vurgulamaktadır. Bu şekilde çalışma; güvenlikleştirmenin hâkim bilgi ve iktidar ilişkilerinden, devletin kimliğinden ve ideolojisinden, siyasi ve stratejik kültüründen bağımsız düşünelemiyeceğine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca, güvenlik kültürünün güvenlikleştirmeyi kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı bir unsur olarak, iktidar kurucu yanını ve söylemsel işleyişini ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu bağlamda tez çalışmasında; "Türkiye'de güvenlikleştirme, Kemalistler tarafından hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya bir süreçle inşa edilmiştir" temel hipotezi sınanmaktadır.

Çalışmada, güvenlikleştirme sürecinin nasıl inşa edildiğini ortaya koymak amacıyla *süreç analizi* kullanılmakta ve süreç analizi güvenlikleştirme sürecini başlatan *söylemlerin analizi* ve *içerik analizi* ile desteklenmektedir. Ayrıca tez çalışması; 1923-2000 yılları arası Türk siyasal hayatında meydana gelen meseleleri, "irtica, İslam, gericilik ve farklı etnik kimlikler" olarak belirlenen temel referans nesnelere yönelik

tehditler ve Kemalist güvenlikleştirmenin dönemsel karakteristiği bağlamında incelemektedir. Bu tez çalıması ile Türkiye'de Kemalist güvenlikleştirmenin siyasi, hukuki ve kültürel yansımasının; Türkiye'de demokrasi kültürü yerine güvensizlik kültürünün derinleşmesi ve çatışmacı bir toplum yapısının kalıcı hale gelmesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlikleştirme, Türkiye, Güvenlik Kültürü, Kemalizm.

ABSTRACT

P.h.D.

CONSTRUCTING THE SECURITY CULTURE IN TÜRKİYE AND SECURITIZATION: THE KEMALISTS

Canan KATILMIŞ

Malatya, 2025

Supervisor: Prof. Dr. Selahaddin BAKAN

This study aims to analyze how the Kemalists, as a dominant ideological actor in Turkiye's political life, have adopted securitization as a means of shaping politics and society in line with their objectives of "ensuring the security of the regime", "preserving and sustaining their political power" and "establishing the hegemony of their ideology." The study identifies the military, political elites, bureaucracy, civil society organizations, political institutions, media, and academics as the main actors in the process of Kemalist securitization.

In addition to examining Kemalist securitization in Türkiye, this study emphasizes the significance of uncovering the dynamics that produce the 'security culture' and 'security discourse', which create a legitimizing foundation for securitization. The study posits that these dynamics are at least as important as the process of securitization itself. It argues that Türkiye's security culture is rooted in historical, cultural, and ontological foundations. In this context, the study highlights that securitization cannot be understood independently from dominant knowledge-power relations, the state's identity and ideology, or its political and strategic culture. Furthermore, the study aims to explore the role of security culture as a facilitator and legitimizer of securitization, revealing its constitutive power and discursive functioning. The central hypothesis tested in this thesis is: "In Türkiye, securitization has been constructed by the Kemalists through both a bottom-up and top-down process."

In this study, process tracing is used to uncover how the securitization process has been constructed, supported by discourse analysis of the securitizing narratives and content analysis. Additionally, the study examines political developments in Türkiye

between 1923 and 2000, focusing on threats directed towards key referent objects identified as “reactionism, Islam, backwardness, and ethnic diversity,” and assesses the period-specific characteristics of Kemalist securitization. This dissertation concludes that the political, legal, and cultural implications of Kemalist securitization in Türkiye have contributed to the deepening of a culture of insecurity rather than the fostering of a democratic political culture, ultimately leading to the entrenchment of a conflictual societal structure.

Keywords: Securitization, Türkiye, Security Culture, Kemalism.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ ..... **III**

ÖNSÖZ ..... **IV**

ÖZET ..... **V**

ABSTRACT ..... **VII**

İÇİNDEKİLER ..... **IX**

KISALTMALAR ..... **XIII**

KONU İLE İLGİLİ LİTERATÜR **1**

1. GİRİŞ **5**

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK, GÜVENLİKLEŞTİRME VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜ **21**

2.1. Güvenlik **21**

2.1.1. Etimolojik ve Epistomolojik Açıdan Güvenlik **21**

2.1.2. Geleneksel Güvenlik Anlayışı **26**

2.1.3. Küreselleşme ile Değişen Güvenlik Anlayışı **29**

2.1.4. Eleştirel Güvenlik Anlayışı **33**

2.1.5. Devletin Güvenliğinin İki Yüzü: Rejim Güvenliği ve Toplumsal Güvenlik **36**

2.1.5.1. Rejim Güvenliği **37**

2.1.5.2. Toplumsal Güvenlik **43**

2.1.6. Güvenliğe Konstrüktivist (İnşaacı) Yaklaşım **47**

2.2. Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Kuramı **50**

2.2.1. Kopenhag Okulunun Tarihsel Gelişimi ve Güvenlik Çalışmalarına Katkıları **51**

2.2.2. Güvenlikleştirme ve Güvenlik Dışılaştırma, Kavram, Kuram ve Metedoloji **54**

2.2.2.1. Güvenlikleştirme Kuramı: Güvenlikleştirme ve Güvenlik

Dışılaştırma **54**

2.2.2.2. Güvenlikleştirme Kuramının Temel Öğeleri **60**

2.2.2.2.1. Güvenlikleştirme Söylemi (Speech Act) **61**

2.2.2.2.2. Alımlayıcı Kitle ve Güvenlikleştirmenin Tarafları **63**

2.2.2.3. Devlet Aklının Bir Ürünü ve Siyaseti Kurgulamanın Bir Aracı Olarak Güvenlikleştirme **65**

2.3. Ulusal Güvenlik Bağlamında Güvenlik Kültürünün İnşası: Ulusal Kimlik, Siyasi Kültür ve Stratejik Kültür **70**

2.3.1. Ulusal Kimlik **71**

2.3.2. Siyasi Kültür **76**

2.3.3. Stratejik Kültür **81**

2.3.4. Siyasi Kültür, Ulusal Kimlik ve Stratejik Kültürün Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü **85**

3. SİYASİ KÜLTÜR, STRATEJİK KÜLTÜR VE KİMLİK SİYASETİNİN BİR ÇIKTISI OLARAK TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK KÜLTÜRÜ VE GÜVENLİKLEŞTİRME **90**

3.1. Siyasi Kültür

3.1.1. Devletin Meşruiyet Kaynağı (Ulus): Nasyonel mi?, Rasyonel mi? **91**

3.1.2. Ekonomi-Siyaset İlişkisi: Belirleyen mi, belirlenen mi? **96**

3.1.3. Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum: Etkileyen mi, Etkilenen mi? **100**

3.1.4. Seçmen Davranışı: Duygusal mı? Rasyonel mi? **105**

3.1.5. Siyasi Kültürün Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü ve Güvenlikleştirme **110**

3.2. Stratejik Kültür **115**

3.2.1. Ordu-Siyaset İlişkisi ve Ordunun Rolü **116**

3.2.2. Jeopolitiğin Rolü **125**

3.2.3. Egemen İdeoloji ve Siyasi Elitlerin Rolü **132**

3.2.4. Bürokrasi-Siyaset İlişkisi ve Bürokrasinin Rolü 142

3.2.5. Karizmatik Lider Odaklı Siyaset Anlayışı ve Liderin Rolü 148

3.2.6. Stratejik Kültürün Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü ve Güvenlikleştirme..... 157

3.3. Kimlik Siyaseti..... 161

3.3.1. Siyasal Toplusallaşma ve Siyasi Kimliklerin İnşası 163

3.3.2. Siyasal Ayrışmanın Kaynakları: Kimliklerin "dost-düşman" Ayrımı..170

3.3.3. Toplumsal Güvensizlik Çıkmazı 175

3.3.4. Kimlik Siyasetinin Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü ve Güvenlikleştirme..... 181

4. KEMALİZM VE GÜVENLİKLEŞTİRME..... 185

4.1. Kemalizm ve İdeolojik Unsurları 186

4.1.1. Miladi Söylem, Batıcılık ve Türk İnkılabı..... 188

4.1.2. Kemalizmin Temel Referans Nesneleri: Laiklik ve Türk Milliyetçiliği 201

4.1.3. Temel Referans Nesneye Yönelik Tehditler: İrtica, İslam ve Farklı Etnik Kimlikler 214

4.2. Kemalizmin Siyaseti ve Toplumu Kurgulama Aracı: Güvenlikleştirme 222

4.2.1. 1923-1950'li Yıllar (Erken Cumhuriyet Dönemi): Siyasetin ve Kültürel Kurumların Tekelleştirilmesi Olarak Güvenlikleştirme 225

4.2.1.1. Alımlayıcı Kitle ve Güvenlikleştirmenin Tarafları..... 227

4.2.1.2. Güvenlikleştirmenin İnşası (Söylemler) ve Olağanüstü Tedbirler 227

4.2.1.2.1. Siyasal Alanda..... 228

4.2.1.2.2. Kültürel Alanda 243

4.2.2. 1960-1980'li Yıllar: Ordunun ve Bürokrasinin Demokrasi Üzerindeki Tahakkümünü Yeniden İnşa Etme Çabası Olarak Güvenlikleştirme 259

4.2.2.1. Alımlayıcı Kitle, Güvenlikleştirmenin Tarafları..... 260

4.2.2.2. Güvenlikleştirmenin İnşası (Söylemler) ve Olağanüstü Tedbirler 262

4.2.2.2.1. Siyasal Alanda 263

4.2.2.2.2. Kültürel Alanda 294

4.2.3. 1980-2002'li Yıllar: Siyasetin Toplumsal ve Çoğulcu Niteliğinden Uzaklaştırılarak Bürokratik Etkinlikler Toplamına İndirgenmesi Olarak Güvenlikleştirme 297

4.2.3.1. Alımlayıcı Kitle ve Güvenlikleştirmenin Tarafları 299

4.2.3.2. Güvenlikleştirmenin İnşası (Söylemler) ve Olağanüstü Tedbirler 300

4.2.3.2.1. Siyasal Alanda 301

4.2.3.2.2. Kültürel Alanda 318

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME 329

KAYNAKÇA 340

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	**:**	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKDTYK	**:**	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ANAP	**:**	Anavatan Partisi
AP	**:**	Adalet Partisi
CHF	**:**	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	**:**	Cumhuriyet Halk Partisi
DEP	**:**	Demokrasi Partisi
DİSK	**:**	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	**:**	Demokrat Parti
DSP	**:**	Demokratik Sol Parti
DYP	**:**	Doğru Yol Partisi
FP	**:**	Fazilet Partisi
HEP	**:**	Halkın Emek Partisi
İHL	**:**	İmam Hatip Liseleri
İHO	**:**	İmam Hatip Okulları
MAH	**:**	Milli Emniyet Hizmeti
MBK	**:**	Milli Birlik Komitesi
MEB	**:**	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	**:**	Milli Güvenlik Kurulu, Milli Güvenlik Konseyi
MHP	**:**	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	**:**	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MİT	**:**	Milli İstihbarat Teşkilatı
MSP	**:**	Milli Selamet Partisi
OYAK	**:**	Ordu Yardımlaşma Kurumu
PKK	**:**	Kürdistan İşçi Partisi
RP	**:**	Refah Partisi
SCF	**:**	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBKP	**:**	Türkiye Birleşik Komunist Partisi

TBMM	**:**	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	**:**	Türk Dil Kurumu
TAKE	**:**	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TRT	**:**	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSK	**:**	Türk Silahlı Kuvvetleri
YAŞ	**:**	Yüksek Askerî Şûra
YÖK	**:**	Yükseköğretim Kurulu

KONU İLE İLGİLİ LİTERATÜR

Kopenhag Okulu'nun güvenlik eleştirisinin temellerini oluşturan ve güvenlikleştirme kuramının tanımlanmasını, değerlendirilmesini ve uygulamasını ele alan en önemli çalışmalar Kopenhag Okulunun temsilcileri tarafından ele alınmıştır. Bu anlamda, güvenlik çalışmaları ile yakından veya uzaktan ilgilenen herkesin kulağında yer edinen Barry Buzan, geleneksel güvenlik yaklaşımlarından eleştirel güvenlik yaklaşımlarına geçişte önemli köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle Buzan'ın düzeyler ve sektörler bağlamında güvenliğin çerçevesini çizdiği ve güvenlikle ilgili göz ardı edilen çelişkileri ön plana çıkardığı *"People, States and Fear (*İnsanlar, Devletler ve Korku) (1983)" adlı kitabı anarşi, tehditler ve zaaflar, güç-güvenlik ikilemi ve devletin doğası gibi kavramlar kapsamında güvenliğe önemli tartışmalar getirmiştir. Bununla birlikte, Ole Wæver'ın (1995) *"Securitization and Desecuritization"* adlı çalışması, geleneksel güvenlik çalışmalarının devlet odaklı ve etkileşime kapalı yapısını eleştirmesi, "güvenlikleştirme" ve "güvenlikldışılaştırma" kuramlarına yönelik kavramsal bir çerçeve sunması açısından önemli bir önceliğe sahiptir.

A New Framework for Analysis (Güvenlik: Yeni bir Analiz Çerçevesi) (Buzan vd., 1998) adlı çalışmalarında Buzan, Weaver ve Wilde öncelikle güvenliği yeniden tanımlayarak, geleneksel güvenlik yaklaşımına odaklanılmasından uzaklaşmayı temsil eden çok kategorili bir güvenllik yaklaşımını benimsediklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte güvenlikleştirme kuramının kurgusuna ve tanımlanmasına genişçe yer verilmekte, meselelerin siyasi süreçten çıkarılarak nasıl güvenlik gündemine dâhil edildiği ve bu durumun negatif çağrışımları incelenmektedir.

Bu çalışmaları ile Kopenhag Okulu temsilcileri güvenlikleştirme kuramı geliştirerek uluslararası ilişkiler disiplini içinde ve güvenlik konusunda çalışan herkesin üzerinde görüş birliği sağlayacağı bir düşünce ortaya koymuştur. Özellikle 2000'lerden sonra akademik literatürde yer alan çalışmaların güvenlikleştirme kuramının temel prensiplerine kısmen ya da tamamen yer vermesi ve kuramın birçok farklı alandaki temel problemleri açıklamada yeterli görülmesi, güvenlikleştirme kuramının kavramsal ve fikirsel bütünlük sağladığının en önemli işareti olarak kabul edilmektedir.

Aynı zamanda güvelikleştirme kuramının eleştiri alması da kuramın sağlam temellere oturtulmasına ve yeterince anlaşılır olmasına bağlanmakta ve olumlu karşılanmaktadır. Bu nedenle, güvenlikleştirme kuramını irdeleyen ve farklı açılardan ele

alarak eleştiri getiren yazar sayısı oldukça fazladır. McSweeney (1998-1999) "*Identity and security: Buzan and the Copenhagen School"* ve *"Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations"*; Hansen (2000) *"The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School"*; Bigo (2000) *"When Two Become One: Internal and External Securitisations in Europe"*; Huysmans (1998; 2006) *"Security! What Do You Mean? From Concept to Thick Signifier"* ve "t*he Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU"*; Knudsen (2001) *"Post-Copenhagen Security Studies: Desecuritizing-Securitization"*, Balzacq (2005) *"The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context; Collins (2005) "Securitization, Frankenstein's Monster and Malaysian Educaiton";* Stritzel (2007) "*Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond*"; *"Security, the Translation (2011)"*; Mcdonald, (2008) *"Securitization and the Construction of Security"*; Vuori (2015) *"Religion Bites Falungong, Securitization/Desecuritizion in the People's Republic of China";* Açıkmeşe (2008), *"Kopenhag Okulu Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme"* adlı çalışmaları ile güvenlikleştirme kuramını birçok farklı ampirik çalışmaya uygulayarak katkı sağlamışlardır.

Bunlar ile birlikte güvenlikleştirme kuramı Roe (2004), Sasse (2005), Ibrahim, (2005), Matti (2006), Boswell (2007), Balzacq (2008) gibi yazarlar tarafından göçün ve azınlık haklarının yol açtığı güvenlik sorunları ile terörizm ve ulus ötesi suçların yol açtığı güvenlik sorunlarının analizinde kullanılmıştır. Güvenlikleştirme kuramı insani güvenlik ve kalkınma sorunlarını irdelemek amacıyla Elbe (2006), Kelle (2007) ve Davies (2008) tarafından bir analiz yöntemi olarak kullanırken, Floyd (2007), Buur, Jensen ve Stepputat (2007) tarafından ise salgın hastalıkların yol açtığı güvenlik sorunlarının izahında kullanılmıştır.

Güvenlikleştirme kuramı uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde gelişme göstermiş ve genellikle dış politikada bir analiz birimi olarak çeşitli ampirik çalışmalarla uygulanmıştır. Diğer taraftan kuram zamanla politik ve sosyolojik meselelerin analiz edilmesinde de bir yöntem olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda demokratik olmayan ülkelerdeki uygulamalar, örgütlerin ve insani yardım kuruluşlarının çeşitli küresel ve bölgesel uygulamalarının eleştirisi, toplumsal güvenlik, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra İslam'ın güvenlikleştirilmesi ve dinin tehdit olarak algılanması,

kamu politikalarının güvenlikleştirilmesi (K. Williams 2003; Vuori 2008; Vaughn, 2009; Holm, 2004; Murpy, 2007; Archer, 2009; Kaya, 2010; Cesari, 2009; Bilici, 2010) gibi farklı konularda da bir analiz yöntemi olarak uygulanmıştır.

Türkiye'de yapılan çalışmalar güvenlikleştirme ve güvenlikdışılaştırma kuramı üzerinden incelendiğinde, yabancı literatür ile benzer şeklide ağırlıklı olarak göç, salgın hastalıklar, azınlık hakları, Avrupa Birliği'nin (AB) göç politikaları, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) güvenlikleştirme politikaları ve Türkiye'nin dış politika tercihlerinin analizi gibi konularda bir yöntem olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin dış politika tercihleri üzerinden ele alınan çalışmalar ise Kıbrıs, Suriye, İran, İsrail ve Afganistan gibi ülkeleri kapsamaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde gelişme gösteren güvenlikleştirme kuramının iç siyasette ve devlet güvenliği ile ilgili söylemlerin izahında başvurulabilecek bir analiz yöntemi olarak kullanılması ise özellikle 2005'lerden sonradır. Bilgin'in güvenlik çalışmalarında yeni yaklaşımları ele aldığı "*Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları*" ile laikliği güvenlik politikası bağlamında incelediği *"The Politics of Security and Secularism in Turkey: From the Early Republican Era to EU Accession Negotiations* ve *"The Securityness of Secularism? The Case of Turkey"* (2008) adlı çalışmaları lakliğin Cumhuriyet Dönemi'nin büyük bir kısımında "ulusal güvenlik" meselesi olarak sunulmasının izahı açısından önemli bir yere sahiptir. Bilgin'in makaleleri doğrudan güvenlikleştirme teorisini ele almasa da iç politika meselelerini çağdaş güvenlik ekolleri bağlamında değerlendirmesi ile literatürdeki önemli bir boşluğun giderilmesine katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte, Kardaş'ın (2006) güvenliğin Türkiye'de yönetimin bir aracı olarak ele alındığı *"Security Governmentality in Turkey"* başlıklı doktora tezi ile güvenlik çalışmalarında yeni perspektifleri ele aldığı *"New Perspectives in Security Studies" ve "Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?"* başlıklı makaleleri; Özcan'ın (2006) Türkiye'de rejimin güvenlikleştirmesine yönelik *"Türkiye'de Siyasal Rejim ve Güvenlikleştirme Sorunsalı"* adlı çalışması ile Tank'ın (2009) Türkiye'de askeri elitleri güvenlikdışılaştırma üzerinden ele aldığı *"Turkey's Military Elite at a Crossroad: Paths to Desecuritisation?"* başlıklı doktora tezi; Miş'in (2012) güvenlikleştime teorisine genişçe yer verdiği ve Türkiye'de güvenlikleştirmeyi ele aldığı *"Güvenliklşetirme Teorisi ve Türkiye'de Güvenlikleştirme Siyaseti 1923-2003"* başlıklı doktora tezi; Doğan'ın

(2019) *"Güvenlikleştirme Süreçlerinde Medya'nın Rolü: 28 Şubat Örneği"* başlıklı doktora tezi ve Baran'ın (2018) *"Türkiye'de Güvenlik Söyleminin Kuruluşu: TBMM Tutanakları üzerinden bir inceleme (1978-2002)"* başlıklı doktora tez çalışması literatüre katkı sağlayan diğer önemli çalışmalardır.

1. GİRİŞ

Gerek dış politika gerek iç politika yapımında siyasi otoriteyi şekillendiren en güçlü aktör şüphesiz devlet erkânıdır. Bununla birlikte, "tehdit" ve "çıkar" kavramları ise, güvenliği analiz etmede en temel unsurları oluşturmaktadır. Uzun yıllar güvenlik çalışmalarının merkezinde devletler yer alırken, tehditler devletlere yönelik tehditler, çıkarlar ise ulusal çıkarlar olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle, güvenlik çalışmalarının merkezinde ağırlıklı olarak devlet aktörü ele alınmıştır. Temel analiz birimi olarak devletin ele alınışının meşru dayanağını en iyi ifade eden değerlendirmelerden biri inşacı teorisyen Jutta Weldes'e aittir. Weldes, "*kendisine güvenliği ya da güvensizliği tanımlama, tehlike ve tehdidi işaret etme ve tüm bunlara en uygun çözümleri bulma hakkı ve yetkisi verilen tek aktör devlet erkânıdır"* der (Weldes, 1999: 18-19).

Diğer taraftan güvenlik, bireysel alandan kamusal alana, kamusal alandan uluslararası alana, uluslararası kuruluşlardan hükümet dışı örgütlere, kamuoyu, basın, piyasa ve doğa güçlerine doğru uzanan geniş çerçeve bir kavramdır. En genel tanımı ile güvenlik, "*nesnel açıdan kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin olmayışı durumu*" olarak ifade edilirken; "*öznel açıdan bu değerlere karşı korkuların olmayışı durumu*"dur (Wolfers, 1952). Güvenliğin bu tanımlamasından anlaşılacağı üzere, güvenlik sadece devleti niteleyen bir unsur olarak anlam kazanmaz. Modern siyasette tehlikenin tanımlanması ve güvenliğin sağlanması temelde devletin işi olarak kabul görmüş olsa da devlet görevinde yer alan bireyler tehdit algılamasının inşasında merkezi bir rol oynar. Devlet, siyaseti şekillendiren bir aktör olarak görevinde yer alan bireyler aracılığıyla temsiliyet gücü kazanır, güvenlik ve güvensizliğe karşı farklı tepkiler ortaya koyar. Bu açıdan, siyasi otoriteyi şekillendiren büyük oranda siyaseten güçlü aktörlerdir.

Özellikle, devlet ve toplum arasında gerilimin arttığı dönemlerde siyasi aktörlerin siyasal ve sosyal açıdan varlığı daha önemli hale gelir. Böyle dönemlerde sadece siyaseten güçlü aktörler de değil, siyasi tartışmaları ve meseleleri etkileyebilecek zayıf aktörlerin de siyaseten güçlü aktörlere, siyaseti etkileme noktasında eşlik ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, kimin güvenliği ve neyin güvenliği soruları güvenlik kavramına betimleyici bir çerçeve sunarken, güvenliğin kime karşı ve nasıl sağlanacağı sorusu güvenliğe yönelik yaklaşımları biçimlendirmekte ve genişletmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi'nden 1990'lara varıncaya kadar, güvenliğe yönelik yaklaşımlar ve çalışmalar askeri güç ve askeri tehdit üzerinden devleti güvenliğin temel

aktörü olarak merkezi bir yerde konumlandırmış, güvenliği tamamen stratejik çalışmaların gölgesinde tanımlamıştır. 1990'lardan sonra da bazı yazarlar güvenlik çalışmalarının askeri güç kullanımı, kullanım tehdidi ve denetimi ile sınırlı tutulması gerektiğini iddia etmiştir. Walt'a göre güvenlik kavramını; yoksulluk, AIDS, çevre sorunları, kirlilik, ekonomi gibi konuları kapsayacak şekilde genişletmek, güvenliğin entellektüel tutarlılığına zarar verecek ve önemli sorunlara çözüm üretmeyi zorlaştıracaktır (Walt, 1991:213). Godson, Shultz, Greenwood, Freedman ve Dorff gibi yazarlarda Walt gibi güvenliği, askeri güç kullanımı ile sınırlı olarak değerlendirmiştir. Güvenliğin genişletilmesi karşıtı yazarlar temelde yaşam kalitesini düşüren her toplumsal ve siyasal sorunun güvenlik sorunu olarak algılanmasının, odaklanılması gereken asıl konudan uzaklaşma ile sonuçlanacağını savunmaktadır.

Diğer taraftan, devlet odaklı geleneksel güvenlik yaklaşımlarının gerek iç poltika meselelerinin gerek dünyadaki sorunların açıklanmasında ve çözüm üretilmesinde yetersiz kalması sonucu yeni güvenlik çalışmaları ortaya konulmuştur. Yeni güvenlik yaklaşımları ilk olarak, güvenliğin salt askeri tehditler ve ulusal çıkarlar üzerinden ifade edilemeyeceği ve bu tehditlerin ortadan kaldırılmasının bireyin güvenliğini tek başına sağlayamayacağı eleştirisi üzerinden şekillenmiştir. Güvenliğin siyasal ve sosyal istikrarın sağlanması, demokratik süreçler ve sivil özgürlükler bağlamında da değerlendirilmesi gerektiği üzerinden, güvenliği daha geniş bir perspektiften ele alan eleştiriler çalışmalar yapılmıştır. Bu haliyle eleştirel güvenlik kuramcıları geleneksel güvenlik yaklaşımlarını sadece eleştirmek ile kalmamış, güvenliğe yeni açılımlar ve öneriler sunmuştur.

Yeni güvenlik yaklaşımları olarak ifade edilen inşacı yaklaşımın önde gelen kuramcılarından Alexander Wendt (1992), kimlik ve güvenlik ilişkisi üzerinden yürüttüğü çalışmalar ile yeni güvenlik çalışmalarına katkı sağlamıştır. Yine aynı ekolden gelen eleştirel güvenlik kuramcılarından Weldes ve Saco (1996), Laffey Gusterson ve Duvall (1999) gibi önemli isimler post-kolonyal yaklaşımların güvenlik çalışmaları için önemini ortaya koyan çalışmalar yürütmüştür.

Yeni güvenlik yaklaşımlarına bir diğer önemli katkı, Cynthia Enloe (1990) ve J. Ann Tickner gibi önemli Feminist kuramcılardan gelmiştir. Uluslararası İlişkiler konularında güvenlik üzerine önemli çalışmalar üretmişlerdir. Bununla birlikte, Ken Booth'un önderliğinde geliştirilen Aberystwyth Ekolü ile güvenliğin sadece devletlerin

kaygıları ile ilgili olmadığı, aynı zamanda bireylerin kaygılarını içerecek şekilde ele alınması gerektiği temel düşüncesi üzerinden güvenliğin siyasiliğine dikkat çekmeye yönelik çalışmalar ortaya konulmuştur.

Güvenliğe yönelik yeni yaklaşımlar üzerinden geliştirilen çalışmaların artmasında ve güvenlik kavramsallaştırılmasının genişletilmesinde önemli rol oynayan okullardan bir diğeri ise, Kopenhag Okuludur. Kopenhag Okulu'nun en önemli temsilcileri; Barry Buzan, Ola Wæver ve Jaap de Wilde'dır. İnşacılık teorisinin ilkelerinden beslenen ve Kopenhag'daki Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü'nde ortaya çıkarılan Kopenhag Okulu (Colins, 131), güvenliği yeniden düşünmeye ve analiz etmeye yönelik önemli kavramlar geliştirmiştir. Kopenhag Okulu güvenlik tartışmalarında "üçüncü bir yol" olarak ortaya çıkmıştır. Kopenhag Okulu kendisini bir taraftan güvenlik çalışmalarının devlet temelli salt askeri yaklaşımlara indirgenmemesini öngören geniş güvenlik gündemi taraftarları arasında konumlandırırken; diğer taraftan bireylerin refahını ve yaşam kalitesini etkileyebilecek her şeyin güvenlik sorunu olarak kabul edilmesini reddederek, geleneksel güvenlik görüşünü savunanlara yaklaşmıştır (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998:208). Kopenhag Okulu bu görüşünü güvenlik gündeminin geniş biçimde ele alınmasının siyasi hayata dair bir sakıncası olduğu fikri üzerinden literatüre önemli bir katkı sunduğu "güvenlikleştime" kavramı ile ifade etmiştir.

Güvenlikleştirme kavramını geliştiren yazarlar Buzan, Weaver, de Wilde'a (1998:208) göre güvenlik; "*siyasi öncelik oluşturan, kuvvet kullanımını meşrulaştıran, yürütme yetkilerini, gizlilik hakları iddiasını ve diğer aşırı önlemleri yoğunlaştıran"* bir kavramı çağrıştırmaktadır. Güvenliğin bu çağrışımı, her konunun güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesine ve devletin tüm imkanlarının seferber edilebileceği acil durum imajının yaratılabilmesine imkan sağlamaktadır. Hangi tehditlerin bir güvenlik sorunu olarak kabul edileceği, hangi tehditlerin diğer tehditler karşısında asli önceliğinin olacağı, bu tehditlere karşı ne tür önlemlerin alıncağı, bu tehditler ile ne şekilde ve hangi yöntemler ile mücadele edileceği konusu güvenlik ile alakalı olduğu kadar, iktidar ilişkilerine içkin ve siyasaldır.

Güvenliğin bu siyasal yönü bize, neyden korkacağımızı, düşmanımızın kim olduğunu, bizi neyin tehdit ettiğini ve kendimizi güvene almak için neler yapmamız gerektiğini, yani nasıl siyasal bir toplum kurmamız gerektiğini söyler. Bu haliyle tehlikenin ne derece büyük bir tehlike olduğu ve acil olağanüstü önlemler alınması

gerektiği düşüncesi siyasal iktidar ilişkileri içinde meşrulaştırılır. Bu açıdan güvenlik mekândan, konjonktürden ve toplumsal ilişkilerden bağımsız evrensel ya da nesnel bir durum değildir. Bir algı olarak güvenlik; siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullar, siyasal yapılar ve tarihsel şartlar içerisinde değişir ve dönüşür. Bu şekilde her meselenin güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi, bir taraftan devletler için sürekli acil önlemler alınmasını gerektiren bir alarm durumu oluştururken; bir taraftan meselelerin sürekli acil önlemler ile çözüme kavuşturulma girişimi neticesinde tüm siyasal düzenin altüst olması, sivil toplumun baskı altında tutulması, ekonominin olumsuz etkilenmesi ve devletin baskıcı ve müdehaleci politikalar izlemesiyle sonuçlanabilecektir.

Buzan, Wæver ve Wilde (1998) güvenlikleştirme kavramını ayrıca, bir meselenin ne şekilde bir güvenlik sorunu haline getirildiğini ifade etmek için kullanmıştır. Güvenlikleştirmenin özünde, "*acil önlem ya da tedbir gerektiren bir durumun mevcudiyeti neticesinde belirlenmiş tehdit/tehditler ve bu tehditlerin belirli bir kitle tarafından tehdit olarak kabul edilmesi*" bulunmaktadır (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998:27). Ayrıca teorisyenlere göre, güvenliğin her bir kategorisinin dinamikleri "güvenlikleştirici aktörler" ve "referans nesneler" tarafından belirlenmektedir. Güvenlikleştirici aktörler; hükümet, siyasi elit, ordu, medya ve sivil toplum kuruluşları olabileceği gibi referans nesneler de meşru dayanağı bulunan ve varlıkları görünüşte tehdit edilebilen harhangi bir nesne olabilir. Bu bağlamda, güvenlikleştirme eylemi, güvenlikleştirici aktörün bir meseleyi referans nesnenin varlığına yönelik bir tehdit olarak sunması ile başlar. Geliştirdiği güvenlik dili ile toplumsal tabanı meselenin siyasal normlar içerisinde çözülemeyeceğine ikna ederek olağanüstü önlemler alır. Bu nedenle, Buzan, Wæver ve Wild'a göre güvenlikleştirme, "*meseleleri özel bir siyaset türü ya da siyasetin ötesinde bir şey olarak sunan bir eylem"* olarak tanımlar (Buzan vd, 1998:23).

Güvenlikleştirme, güvenlik söyleminin ikna ediciliğine bağlı olarak, ilgili kitlelerin referans nesnenin varlığına yönelik bir tehdit olduğu konusunda ikna edilip edilmemesi açısından başarılı ya da başarısız sayılmaktadır. Bu haliyle güvenlikleştirmenin başarılı hale gelebilmesi için; güvenlikleştirmeyi sağlayacak aktörün, güvenliği tehlikede olan nesnenin ve güvenlikleştirmeyi kabul edecek toplumun varlığı söz konusu olmalıdır. Bu üç koşulun aynı anda varlığı söz konusu olmadan güvenlikleştirmeden bahsedilemeyecektir. Bu aşamanın başarısı ise, olağanüstü önlemlerin uygulamaya konulması bakımından önemlidir.

Bununla birlikte, güvenlikleştirme çalışmaları siyaset ve güvenlik arasındaki ayrımı yeterli düzeyde ortaya koyamamakla beraber, meselenin siyasileştirme kısmından güvenlikleştirme kısmına ve güvenlikleştirme kısmından siyasileştirme kısmına geçişi daha doğru şekilde analiz etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda, güvenlikleştirme sonucunda alınan olağanüstü önlemlerin siyasi etkinliğini ve bu önlemlerin neden olabileceği istenmeyen sonuçları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Siyaset ve güvenlik arasındaki ayrımın karmaşıklığı tartışma götürmez olmakla birlikte, demokratik olmayan toplumlarda bu ayrımın daha da belirsizleştiği görülmektedir. Buna karşı, demokratik olarak iktidara gelmiş hükümetler tarafından da siyaset bağlamında değerlendirilebilecek meselelerin güvenlik, güvenlik bağlamında değerlendirilebilecek meselelerin ise siyaset alanı içerisinde yer alabildiği görülmektedir.

Diğer taraftan, güvenlikleştirmenin demokratik yönetimler için siyasi süreç üzerinde güvenlik güçlerinin ağırlığını arttırması gibi son derece riskli sonuçları bulunmaktadır. Özellikle, sivil ve askeri seçkinler ayrımının belirsiz olduğu ya da yeterli olmadığı demokrasilerde güvenlikleştirmenin bir siyaset veya yönetim aracı olarak kullanılması, sivil yönetimler üzerinde güvenlik güçlerinin varlığını arttırması, sivil yönetimlerin iktidarını korumak ve sürdürmek amacıyla güvenlik tedbirlerini arttırması ve meselenin siyasi sürecin dışında bırakılması neticesinde kontrolün kaybedilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze varıncaya kadar, siyasi alanın bir parçası olan ve siyasi süreç içerisinde çözüme kavuşturulabilecek kimi meseleler, güvenlikleştirme yoluyla siyasi alanın dışında bırakılmıştır. Meselelerin siyasi olmaktan çıkarılarak güvenlikleştirilmesi ise, temelde üç motivasyona dayandırılmaktadır. Türkiye'de güvenlikleştirici aktörler, "rejim güvenliğini sağlamak", "iktidarlarını korumak ve sürdürmek" ve "ideolojilerini hâkim kılmak" amacıyla siyasi meseleleri güvenlikleştirmektedir. Türkiye'de güvenlikleştirmenin birçok tarafı olmak ile birlikte, Türk siyasal hayatı içerisinde baskın Kemalist ideolojinin güvenlikleştirmenin temel aktörü olarak, güvenlikleştirmeyi toplumu ve siyaseti kurgulamanın bir aracı olarak kullandığı gözlemlenmektedir. Türk siyasal hayatında Kemalistler ile güvenlikleştirmeyi destekleyici bir aktör olarak ordu, siyasi elit, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları, siyasal kurumlar, medya ve akademisyenler de tarihsel süreç içerisinde güvenlikleştirmenin tarafları olarak destekleyici rol oynamıştır.

Türkiye'de güvenlikleştirmenin bir yönetim stratejisi olarak kullanılmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet inşa tecrübesi önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Avrupa'da ulus devlet inşa etme tecrübesi genel olarak birkaç yüzyıl kadar uzun bir süreci kapsamış ve büyük çatışmaların sonucunda devletlerin ulusları inşa etmesi ile elde edilmiştir. Ancak Avrupa'daki ulus devletlerin oluşum süreci ile Türkiye'deki ulus devlet inşa süreci arasında tarihsel bağlam, toplumsal yapı, devletin rolü ve milliyetçilik anlayışı gibi çeşitli açılardan farklılıklar bulunmaktadır.

Avrupa'da ulus-devletler, doğal ve tarihsel süreç içinde gelişmiş, ekonomik ve siyasal dönüşümlerle güçlenmiştir. Türkiye'de ise ulus devlet inşa etme süreci farklı bir tecrübeye dayanmaktadır. Yüzyıllar içinde doğal bir süreçle Avrupa'da oluşan ulus devletlerin ortaya çıkışından farklı olarak, Türkiye'de "bir merkezi devlet eliyle" ve hızlandırılmış bir süreçle ulus devlet inşa edilmiştir. Çok uluslu bir İmparatorluktan homojen bir ulus-devlet yaratma zorunluluğu ve ulus inşa sürecinin yukarıdan aşağıya ve devlet eliyle hızlandırılmış şekilde yürütülmesi, devlet-toplum arasındaki güç dengesinde bazı sorunların doğmasına ve bu sorunların çözülmesinde güçlükler yaşanmasına neden olmuştur. Bu sürecin uzun vadede sonucunun, Türkiye'de siyasetin kimlikler üzerinden sürdürülmesini kolaylaştırdığı; kimliklerin birbirini tehdit olarak algılamasına, güvensizlik çıkmazına ve çatışmacı bir toplum yapısına neden olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'de Kemalistlerin, milliyetçilere ve muhafazakarlara karşı sahip olduğu ideolojik yönelimlerin her biri "kimin kendisine dost kimin düşman ve kimin rakip olduğu" konusunda birbirinden farklı algı ve tahayyülden oluşmaktadır. Bu siyasal kimliklerden bazıları algılarını değiştirme noktasında daha esnek davranırken, bazıları değişime daha fazla mukavemet göstermektedir. Türkiye'de siyasal hayat uzun yıllar kendi ideolojisini pratiğe yansıtma gayreti ile hareket eden Kemalist kimliğin ve ona karşı gelişme ve direniş gösteren muhafazkar kimliğin mücadelesi üzerine şekillenmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin iç siyasal hayatında yaşanan gelişmeler ve dönüşümler ile dış politikanın yurtiçi sosyo-politik yansımalarından bağımsız gerçekleşmemiştir. Türk toplumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde bir imparatorluğun dağılmasının yasını tutmak yerine, farklı ideolojik perspektiflerden parçalanma sürecine bir tepki olarak ivedi çözüm arayışlarına girmiştir. Bu çözüm arayışlarında temel gaye, etnik çeşitlilik taşıyan Osmanlı nüfusunu bir arada tutacak ortak bağlar inşa etmek olmuştur. Bu dönem için elzem olan, İmparatorluğun kurtarılmasıdır. Bu dönemde birçok

farklı formül ve fikir akımı ortaya çıkmakla birlikte, Türk entellektüel siyasi eliti ve askeri bürokrasisi çözümü, "Batılı-laik-Türk" bir ulusal kimliği oluşturmakta görmüştür.

Özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi iklimini; Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden devreden "beka endişesi", "Batıya kendini kabul ettirme gayreti", "ulus devlet inşasına ve modernleşmeye gecikmiş olmanın getirdiği endişeler" oldukça etkilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "*muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak ve geçmek*" özdeyişinde gözlemlendiği gibi bu dönemde temel tutum "milli gurur" söylemi üzerine inşa edilmiş; "Batıyı örnek alan" ve "Batıdan daha iyisini, Batıdan daha Batılı olmayı" hedefleyen bir anlayışı öngörmüştür. Bu tutum aynı zamanda, açık bir milliyetçilik duygusu ile bütünleşmiştir. Türk'ün ulus devlet tecrübesi, Batı'nın Hristiyan ve emperyalist zaaflarını reddeden; aynı zamanda "rasyonalizm, modernleşme, aydınlanma, laiklik" gibi ilkelerini hedefleyen bir başlangıca dayandırılmıştır. Bu başlangıç aynı zamanda tarihten kopuşu ifade eden bir "miladi bilinç"[1] üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır.

Kemalizmin en etkili ismi olarak İsmet İnönü Kemalizmi: "*bir pratik rehber ve laik Türk Cumhuriyet'inin meydana getirilmesi ihtiyacından doğan ameli prensipler"* olarak ifade etmiştir (İnönü Vakfı, 1983). Arka planda toplumun siyasi ve toplumsal eylem ehliyetine henüz sahip olmadığı düşüncesi üzerinden bu bilinç ve pratikler, topluma tedrici bir şekilde değil; vesayetçi bir tutumla aktarılmıştır. Ulus inşa etme sürecinde bütünsel bir ulusal kimlik oluşturulmadan önce temsili kurumların ivedi bir şekilde ortaya çıkmış olması, bu durumun oluşmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Zamanla, bir devlet ideolojisine dönüşen Kemalizm ve bu kimliğin koruyucu aktörlerinin kendilerini üzerine inşa ettiği "miladi bilinç" ile Osmanlı İmparatorluğu'yla bağını yeniden kurmak ve tarihsel kopuşu tamir etmek amacıyla güç kazanan kimliklerin üzerine bina edildiği "kolektif bilinç"[2] arasında, ciddi bir rekabet doğmuştur. Bu rekabetin en güçlü taraflarını milliyetçi eğilimli İslamcı-muhafazakarlar oluşturmaktadır.

---

[1]*Miladi bilince* dair belirgin bir teorik çerçeve sunan bir düşünür bulunmamakla birlikte kavram sosyal bilimler alanında yaygın kullanılmaktadır. Çalışmada *miladi bilinç* ile Türkiye Cumhuriyet'i kurulduktan sonra Türk toplumunun geçmişi nasıl algıladığı ve geleceği nasıl şekillendirdiği ifade edilmeye çalışılmakta; toplumun zaman içindeki bilinç dönüşümlerine dikkat çekmek istenmektedir.

[2]*Kolektif bilinç (conscience collective)*, Fransız sosyolog Émile Durkheim tarafından kavramsallaştırılmıştır. Bu kavram, bir toplumun üyeleri arasında paylaşılan inançlar, normlar ve değerler bütünü olarak tanımlanır. Ona göre, kolektif bilinç toplumun bütünleşmesini ve düzenini sağlayan temel unsurlardan biridir. Durkheim'a göre, toplum geliştikçe kolektif bilincin gücü azalsa da, hâlâ toplumsal düzenin korunmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Durkheim, 1997: 39). Émile Durkheim tarafından geliştirilmiş olan kolektif bilinç kavramı, sosyal bilimler için önemli bir yere sahiptir. Kavram, sonrasında

Türk milliyetçiliği, milleti vatandaşlık bağı ile tanımlayan milliyetçi kutup ile milleti etnosantrik bir yaklaşımla yorumlayarak, temelde bir ırk üstünlüğünü ifade eden milliyetçi kutup üzerine inşa edilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen milliyetçi kimliği üzerinde, dini kimliği açısından Müslüman, resmi dili ve milli kimliği açısından Türk, sosyal ve siyasal kimlik açısından laik ve Batılı yeni bir homojen Türk milleti inşa etme gayreti önemli oranda etkili olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi milliyetçiliğinin Türk kimliğini bir vatandaşlık temelinde tanımlamakla birlikte, ağırlıklı olarak etnosantrik özellikler gösterdiği gözlemlenmektedir. Kemalistler tarafından ulus inşa sürecinde laiklik ise merkezi bir yerde konumlanmakta; milliyetçilik, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen nüfusun kendini milletin bir parçası olarak görmeye ve devlete sadakat bağı ile bağlanmaya odaklı bir ideolojik tutum etrafında şekillenmektedir.

1950'li yıllardan sonra ise, mukaddesatçı bir milliyetçi tutum gelişmiştir. Bu milliyetçi kimlik komunizmin milli ve manevi değerlere karşı olduğunu savunarak kendisine kuvvetli bir zemin bulmuştur. Özellikle bu milliyetçi kimlik, 1950'li yıllarda kırdan kente göç hareketi sonucu refaha kavuşarak kendilerini daha güçlü hisseden, üniversite okuma imkanı bulan nüfusun artması ile oluşan dinamizimden beslenmiştir. Ayrıca gelişen bu milliyetçi kimlik, İslamcılığın milliyetçilik kimliği altında kendine yeniden bir zemin bulması için imkân sağlamıştır.

Türkiye'de muhafazakar kimliğinin kökleri de tüm siyasi kimlikler gibi Osmanlı İmparatorluğu'na dayanmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde din ve devlet ilişkisini ifade eden, yapısal unsurları korumayı amaç edinen ve Batıcılık karşıtı hareketleri tanımlamak için kullanılan muhafazakarlık, sonrasında değişime karşı olmak ve statükonun savunuculuğunu yapmak ile özdeşleştirilmiştir. Bu anlamda muhafazakarlığın "her rejimde ve her ideolojik yönelimde görülebilir bir tutum olduğu"na dair nitelendirme üzerinden, Türkiye'de muhafazakarlığın karmaşık bir özelliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Çaha, Türkiye'de muhazakarlığa yönelik anlam karışıklığını gidermek amacıyla muhafazkarlığı "siyasal tutum muhafazakarlığı" ve "siyasal düşünce muhafazakarlığı" olarak iki ayrı kategoriye ayırmıştır. Mufazakar tutumun siyasete uygulanışı iktidarın ne pahasına olursan olsun muhafaza edilmesi ve iktidarlarını

farklı düşünürler tarafından ideolojiler ve kimlik çalışmaları kapsamında genişletilmiş ve yeniden yorumlanmıştır.

tehlikeye sokacak değişim taleplerine karşı direnmek şeklinde ifade edilmiştir (Çaha, 2013: 140). Bu açıdan Türkiye'de muhafazakarlığı anlayabilmek için bahsi geçen muhafazakarlığın hangi siyasal şartlar içerisinde doğduğu konusu, muhafazakarlığın değişkenlerini ifade etmek açısından önemlidir.

Kemalizmin siyasal tutumu, muhafazakarlık olarak ifade edilebileceği gibi Türk siyasal hayatı içerisinde muhafazakarlık, ağırlıklı olarak İslamcılık başlığı altında yer edinmiştir. Bu açıdan Türkiye'de muhafakarlığın; Osmanlı İmparatotluğu'nun son dönemlerinde aydınlanma düşüncesinin yansımaları ile kendini gösteren, Batılılaşma hedefleri doğrultusunda siyasal ve kültürel devrimler ile toplumu şekillendirmenin ve korumanın bir yolu olarak Kemalist ideoloji ile kendini solda konumlandıran, sonrasında Kemalist siyasal tutumun resmi bir devlet ideolojisine dönüşme ve siyasal yaşamda etkin kalma düşüncesine karşı bir reaksiyonda kendini bulan ve milliyetçilik ile bütünleşme eğilimi gösteren siyasal bir düşünce biçimi olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte, çalışmada Kemalizme karşı reaksiyoner bir gelişme gösteren muhafazakarlar, Türk siyasetinde sağda konumlanan muhafazakarlardır. Türk sağında konumlanan muhafazakarların iktidarlarını korumak, sürdürmek ve geleneklerini/değerlerini muhafaza etmek gayretinde olduğu gözlemlenmekle birlikte, ilerlemeci ve dönüşümcü bir anlayışın karşısında bu gayelerin nispetince karşı olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca, Türk siyasetinde sağa özgün muhafazakar düşüncede, eski rejim yanlılığı[3] izlerine rastlanmamaktadır. Eski rejim yanlısı Kemalistlerin söyleminde "rejime darbe" söylemi ile meseleler ulusal kimliğin (Batılı-Türk- laik) tehdit edildiği gerekçesiyle güvenlikleştirilirken; milliyetçi-muhafazakarların bazı siyasi meseleleri *"milli iradeye darbe"* söylemi üzerinden, din ve değerlerin tehdit edildiği gerekçesiyle siyasileştirildiği ifade edilebilebilir.

Temelde bu iki siyasal kimliğin dayandığı ideolojik perspektif, Türkiye'de siyasal düşüncelerin seyrine dair bir resim ortaya koymaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına bir tepki sonucu "kurtuluş formülü" olarak

[3] *Eski Rejim* (*Ancien Régime*), özellikle Fransız Devrimi öncesi monarşik, aristokratik ve ruhban sınıfına dayalı yönetim sistemini ifade etmektedir (Doyle, 2002). Fransız Devrimi sonrasında, devrim karşıtları bazen yeni rejimi eski düzenin devamı gibi görmekle eleştirmiştir. Doyle (2002), eski rejimin özellikle monarşi, aristokrasi ve ruhban sınıfının egemen olduğu bir yönetim sistemi olduğunu belirtmektedir. Çalışmada Kemalizmin "eski rejim yanlılığı" izler taşıdığı iddiası ile ifade edilmek istenen; Kemalistlerin, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı radikal bir kopuşu savunsa da otoriter devlet anlayışı, merkeziyetçilik, devletçi ekonomi politikaları gibi unsurlar ile Osmanlı bürokratik geleneğini ve bazı yönetim pratiklerini sürdürdüğü anlamındadır.

sunulan siyasal ideolojilerin ve bu ideolojilere ait siyasal kimliklerin birçoğu, 1950'lilere kadar görünürlüğünü yitirmiştir. Türk siyasal hayatında meydana gelen gelişmeler ve dönüşümler neticesinde; değişim ile statüko arasında, eski ve yeni ideolojik yönelimler arasında, demokrasi ile bürokratik hegemonya arasında gittikçe artan bir mücadele doğmuştur. Bu mücadelenin neticesinde sistemin demokratik karakteri kendini ortaya çıkarmış olsa da Kemalizmin inşa edilen ulusal kimliğin hedefleri doğrultusunda siyaseti şekillendirmesinin, iktidarını korumasının ve ideolojisini sürdürmesinin bir yolu olarak belirli aralıklarla güvenlikleştirmeye başvurması, Türkiye'de demokrasinin derinleşmesini engellemiştir. Bu durumun uzun vadede etkisi ise; hem rejimin kendisi hem de geniş halk kitleleri açısından demokrasinin derinleşmesi yerine güvensizliğin toplumda derinleşmesi olmuştur. Bu süreçte alımlayıcı kitlenin karakteristiği ve desteği ise, güvenlikleştirici aktörlerin iktidarını ve politikalarını, üzerine inşa ettiği temel iddialar ile ilgili meşru dayanak oluşturmasını kolaylaştırmıştır.

Bu açıdan, Türkiye'de güvenlikleştirmeyi toplumun ve siyasetin kurgulanmasının bir aracı olarak kullanan Kemalistler kadar; Türkiye'de toplumun siyasi, stratejik ve güvenlik kültürünü, güvenlikleştirmenin meşru zeminini oluşturan alımlayıcı kitlenin güvenlik kaygılarını ve bu kaygıların, güvenlikleştirme sürecine etkilerini analiz etmek büyük önem arz etmektedir. Booth'a göre (1997: 104), "*kişilerin ve toplumların güvenlik anlayışı, onların siyasi bakış ve felsefi dünya görüşünden türer*". Vamık Volkan'a göre (2003) ise, "*ulusal kimliğin şekillenmesinde 'seçilmiş travmalar' ya da 'seçilmiş zaferler' çok önemli bir rol oynamaktadır*". Faucalt (2009) ve Dillon (1996)'a göre ise güvenlik, "*siyasetle içkin olması yanında bir iktidar kurma biçimi ve yönetme mantığıdır*".

Türkiye'de toplumun güvenlik kaygılarının oluşumunda, Osmanlı İmparotorluğu'nun parçalanma süreci, toprak kayıpları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin elde kalan son topraklarda bir kurtuluş mücadelesi ile kazanılmış zaferler üzerine bina edilmiş olması önemli oranda etkili olmuştur. Özellikle bu zaferlerin her birinin sağlam ve temiz bir geçmişe dayanıyor olması, Türk tarihinde kazanılmış hiçbir zaferde soykırımların, katliamların veya insan hakları ihlallerinin karışmamış olması, Türk toplumunun tarihsel bağlarını ve değerlerini önemli oranda sahiplenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, tarih boyunca Türk milletinin bağımsız ve egemen bir ulus olarak varlığını sürdürmesinde "ordu-millet" anlayışının hakim olması, ordunun her zaman devletin "en temel muhafızı" olarak varlık göstermesi, ordu-siyaset ayrımının Türk siyasal hayatında uzun yıllar yer

edinememesi ile sonuçlanmıştır.

Bu gibi nedenlerden; Türkiye'de toplum kesimleri "toprak bütünlüğüne", "ulusal egemenliğine" ve "siyasal kimliğine" tehdit olarak algıladığı her şeye karşı çok şiddetli reaksiyon göstermiştir. Türkiye'de toplumun güvenlik meselelerine karşı oluşan bu hassasiyetinin, tutum ve yaklaşımlarının hem ontolojik (kollektif hafıza) hem de ideolojik bir yönü bulunmaktadır. Bu ideolojik unsurlar ve ontolojik kaygılar aynı zamanda Türkiye'nin güvenlik kültürünün özetidir. Çalışmada; Türkiye'de alımlayıcı kitlenin bilinçaltının ve güvenlik kültürünün özellikle siyasi kültür, stratejik kültür ve kimlik siyaseti gibi temel faktörlerin bir çıktısı olarak, şu temel unsurlar üzerine bina edildiği değerlendirilmektedir;

- Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, toprak kayıpları ve beka endişesi (Sevr Sendromu, Lozan Anlaşması),
- Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ulus devletin inşa süreci,
- Devletin kurucu aklı,
- Devletin güvenliği ve rejim güvenliği ikililiği, rejim güvenliğinin devletin güvenliğinin kategorilerinden biri olarak görülmesi,
- Devlet güvenliği ile toplumsal güvenlik ikiliği; toplumsal güvenliğin devletin güvenliğinin kategorilerinden biri olarak görülmesi,
- İdeolojik beklentiler,
- Toplumsal güvensizlik çıkmazı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze varıncaya kadar birçok siyasal durum ve mesele "devletin bölünmez bütünlüğü, rejimin bekası ve istikrarı" söylemleri ile devletin güvenliği üzerinden ifade edilmiştir. Bu haliyle "devlet" ve "devletin kurucu unsurları" birçok meselede tehdit edilen ve sürekli korunması gereken nesneler olarak kabul edilmiştir. Ancak Türk siyasal hayatında devletin güvenliğine yönelik tehdit söylemleri ile ifade edilen birçok meselenin gerçek bir tehditten daha çok bilinçli olarak kimi aktörler tarafından sorunları siyasi alanın dışına çıkarmak ve güvenlik alanı içine taşımak maksadıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise, temel haklar ve özgürlükler bağlamında siyasi alanda çözülmesi gereken birçok meselenin; siyasal alanda çözüme ulaştırılmak yerine, siyasi alanın dışına itilerek güvenlik alanına dahil edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu sebeple çalışmada, Türkiye'de güvenlikleştirmeyi ortaya koymak kadar, güvenlikleştirmeye uygun meşru zemini üreten "güvenlik kültürünü" ve "güvenlik söylemini" ortaya çıkaran dinamikleri ve faktörleri ortaya koymak da en az güvenlikleştirme kadar önem arz etmektedir. Çalışma bu şekliyle ele alındığında güvenlik kültürünün; tarihsel, kültürel ve ontolojik olarak inşa edildiği iddiasına dikkat çekerek, güvenlikleştirmenin hâkim bilgi ve iktidar ilişkilerinden, devletin kimliğinden ve ideolojisinden, siyasi ve stratejik kültüründen bağımsız düşünelemiyeceğine dikkate çekmeyi amaçlanmaktadır. Bu şekilde çalışmada ayrıca, güvenlik kültürünün güvenlikleştirmeyi kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı bir unsur olarak, iktidar kurucu yanını ve söylemsel işleyişini ortaya koymak hedeflenmektedir.

Türkiye'de güvenlik kültürünün güvenlikleştirmeyi kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı bir unsur olarak varlık gösterdiği tezini öne sürmekteki amaç ise; güvenlikleştirmenin demokratikleşme önündeki tek sorun, güvenlik dışılaştırmanın ise demokrasi için tek çözüm olmadığını ve güvenlik dışılaştırmanın güçlü demokratik temellere oturtulmadığı müddetçe demokratikleşmenin derinleşmesine yol açamayacağını ifade etmektir. Bununla birlikte, Türkiye'nin güvenlik kültürünün ve mevcut siyasal yapısının güvenlikleştirme için uygunluğunun altını çizerek, güvenlik kültürünün yol açtığı hakimiyet alanlarına dikkat çekmek ve demokrasinin güçlenmesini sağlayacak uygun koşulların neler olması gerektiğine dair tespitlerde bulunulmasına alan açmaktır. Bu şekilde güvenlikleştirmenin demokratik gerilemeye neden olduğunu ve demokratik gerilemenin de daha fazla güvenlikleştirmenin önünü açtığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda tezin temel hipotezi; "Türkiye'de güvenliğin hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya bir süreçle inşa edildiği" iddiasıdır.

Bununla birlikte, Türk siyasal hayatı içerisinde yaşanan hadiseler neticesinde tehdit algısını biçimlendiren güvenlik dilinin, bu doğrultuda güvenlik politikalarını yapılandıran tutum ve davranışların, bu meselelere yönelik güç kullanma ve olağanüstü tedbirler alma kapasitesini belirleyen aktörlerin izahında kullanılabilecek yeterli ve bütünsel bir siyaset bilimi kuramının bulunmayışı, güvenlik söylemlerinin ve uygulamalarının sistemli ve doğru tespitler üzerinden analiz edilmesini zorlaştırmıştır. Bu akademik yetersizliği ve zorluğu aşmak amacıyla çalışma, disiplinlerarası etkileşimin bir ürünü olarak; Uluslararası İlişkiler disiplini içinde geliştirilen; ancak daha sonra birçok farklı disiplin tarafından bir analiz yöntemi olarak kullanılan "*güvenlikleştirme teorisi"* çerçevesinde

ele alınacaktır.

Güvenlikleştirme teorisi, Türk siyasal hayatı içerisinde meydana gelen meselelerin siyasileştirme kısmından güvenlikleştirme kısmına ve güvenlikleştirme kısmından siyasileştirme kısmına geçişi doğru bir şekilde anlamamızı ve analiz etmemizi sağlayacak araçlar sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde Türkiye'de güvenlikleştirmenin temel aktörü olarak belirlenen Kemalistlerin; nasıl, niçin, hangi söylemler ve uygulamalar ile güvenlikleştirmeyi bir yönetim stratejisi olarak kullandığı sorusuna Türk siyasal hayatı içerisinde cevap aramaktır.

Ayrıca çalışmada, Türkiye'de temel güvenlikleştirici aktör olarak belirlenen Kemalistlerin, "rejim güvenliğini sağlamak", "ideolojilerini hâkim kılmak ve sürdürmek", "iktidarlarını korumak" amaçlarından hangisi/hangileri ile güvenlikleştirme motivasyonu geliştirdikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışma, olağanüstü önlemlerin siyasi etkinliğini ve bu önlemlerin neden olabileceği istenmeyen sonuçları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde çalışma, Türkiye'de demokratik siyasetin derinleşmesine yeni ve farklı bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, Kopenhag Okulu'na göre demokrasinin toplumda gelişmesi için en ideal durumun *"sorunların güvenlik dışına çıkarılması (güvenlik dışılaştırma) stratejisinin yaygınlaştırılması"* olduğu ideal durum üzerinden, Türkiye'de bazı meselelerin çözümünde bireylerin, toplumun ve devletin güvensizlik sorunlarını gidermek için "sorunu güvenlik dışına çıkarmanın tek başına yeterli olup olamayacağına; siyasi, ekonomik, toplumsal ve sosyo-psikolojik boyutlarını da ortaya koymanın" sorunları gidermede çare olabileceği üzerine bir değerlendirme ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaçla sürdürülecek çalışmada aşağıda belirlenen problem cümlelerine ve alt problemlere cevap aranacaktır;

- Kemalistler için güvenlikleştirmenin temel referans nesneleri ve temel referans nesnelere yönelik tehditleri nelerdir?
- Kemalist güvenlikleştimenin tarafları kimlerdir?
- Türk siyasal hayatında normal siyasal süreç içerisinde yer verilerek çözüme kavuşturulabilecek hangi meseleler neden, nasıl, hangi söylemler ve uygulamalar ile güvenlik meseleleri haline getirilmiştir?

Çalışma; dört temel hipoteze dayanmaktadır:

- Türkiye'de güvenlikleştirme Kemalistler tarafından hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya bir süreçle inşa edilmiştir.
- Türkiye'de ordunun ulusal ve uluslararası politikalarda merkezi bir rol oynaması nedeniyle uzun yıllar alımlayıcı kitle genel halktan değil ordu ve elitlerden oluşmuştur.
- Türkiye'de güvenlik kültürü ve alımlayıcı kitlenin genel özellikleri güvenlikleştirmenin, Kemalistler tarafından siyaseti ve toplumu kurgulamanın bir aracı olarak kullanılmasını hem kolaylaştırmış hem de meşrulaştırmıştır.
- Türkiye'de Kemalistlerin güvenlikleştirmeyi siyaseti ve toplumu kurgulamanın bir aracı olarak kullanılmasının siyasi, hukuki ve kültürel yansıması; Türkiye'de demokrasi kültürü yerine güvensizlik kültürünün derinleşmesi ve çatışmacı bir toplum yapısının kalıcı hale gelmesi olmuştur.

Çalışmada tezin bölümlerinin oluşturulması ve sınırlıklarının belirlenmesinde öncelikle Kemalistler, temel güvenlikleştirici aktörler olarak belirlenmiştir. Türkiye'de tüm toplumsal ve siyasal kurumları kendi ideolojik yansıması olarak inşa eden Kemalizm; inşa ettiği kurumlar aracılığıyla Türk siyasal hayatında varlığını resmi/gayri resmi yöntemler ile yüzyıldır sürdüren egemen bir ideolojidir. Bu ideolojinin söylemde, davranışta ve kanunlarda açıkça yer alan tezahürleri kadar farklı teorik perspektifler aracılığıyla izah edilmeye çalışılması, Kemalizm araştırmalarına yeni ve farklı bakış açıları kazandırması açısından önemlidir.

Bu perspektiften Türk siyasal hayatında güvenlikleştirmenin, "ulusal kimlik, Batılı-laik-Türk" temel referans nesnesinin tehdit edildiğine dair olgular ile paralel olarak şekillendiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, "irtica, İslam, gericilik ve diğer kimlikler" temel referans nesneye yönelik tehditler olarak belirlenmiştir. Bu şekilde çalışma, belirlenen temel referans nesneler ve temel referans nesneye yönelik tehditler üzerine odaklanarak sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Tez, belirlenen temel referans nesneler ve temel referans nesneye yönelik tehditler üzerinden sınırlandırıldığından, dönemsel bir kısıtlamaya gidilmemesine, belirlenen dönemsel aralıkların "karakteristiğine" vurgu yapılarak incelenmesine karar verilmiştir. Bu nedenle çalışma; 1923-2000 yılları arası Türk siyasal hayatında meydana gelen meseleleri, belirlenen temel referans nesneler bağlamında ve Kemalist güvenlikleştirmenin dönemsel karakteristiği üzerinden incelemektedir.

Çalışmada, siyasi meselelerin güvenlikleştirilmesine neden olan olgu ve olayları ortaya koymak için betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Çalışmanın analizinde ise yöntem olarak, Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu deneysel çerçeveden faydalanılmıştır. Kopenhag Okulu, belirli bir meselenin kim tarafından ve nasıl güvenlikleştirildiğine dair çerçeve sunmayı amaçlayan ampirik (deneysel) bir araştırma modelidir. Meselelerin siyasileştirme kısmından güvenlikleştirme kısmına geçişini daha doğru bir şekilde anlamaya çalışmak amacıyla çalışmada, meseleler güvenlikleştirmenin temel öğeleri üzerinden analiz edilmektedir. Ayrıca çalışmada güvenlikleştirme sürecinin nasıl inşa edildiğini ortaya koymak amacıyla *süreç analizi* kullanılmakta ve süreç analizi güvenlikleştirme sürecini başlatan *söylemlerin analizi* ve *içerik analizi* ile desteklenmektedir.

Söylem analizi, bir metnin veya konuşmanın dil, bağlam ve niyet açısından incelenmesi demektir. Bu analiz türü, metnin altında yatan ideolojileri, güç ilişkilerini, kimlik oluşumlarını ve sosyal bağlamını anlamaya çalışmaktadır. İçerik analizi ise, "odak bir metinden toplumsal bağlamda nesnelleştirilmiş çıkarımlar yapmak için kullanılan bir tekniktir. (…) 'Nesnelleştirilmiş', sistematik, prosedürel olarak açık ve tekrarlanabilir prosedürleri ifade etmektedir" (Hansen, 1998:98). Bu şekilde içerik analizi metinlerin okuma sürecini basitleştirmeye yardımcı olmakla birlikte, objektif çıkarımların yapılmasına olanak sağlamaktadır. İçerik analizinin nesnelsellikteki gücü söylemsel analizlerin yapıldığı metinlerin incelemeye ve değerlendirmeye açık ifadeler olmasından kaynaklanmasıdır (Bauer, 199). Bu nedenle çalışmada, içerik analizi yöntemiyle Kemalist söylemlerden hareketle yapılan tüm çıkarımlar ve betimlemeler subjektif değerlendirmelerden uzaktır. Dolayısıyla, bu çalışmanın tarafsızlığını kontrol etmek isteyen herhangi bir araştırmacı, aynı açık prosedürleri izleyerek bunu yapabilir.

Çalışmada güvenlikleştirme söylemleri öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Türk siyasal hayatın temel ideolojisi Kemalizmin baş aktörü olan Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920-1938 yılları arasındaki söylemleri ve Kemalizmin kurumsal ifadesi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1923-47 yılları arasındaki parti programları üzerinden incelenmiştir. Sonrasında güvenlikleştirme söylemleri içerik analizi yöntemi ile döneminin önde gelen ideologlarının söylemleri üzerinden ve güvenlikleştirici aktörlerin olağanüstü tedbirlerin meşruluğunu izah etmek istediği "olağanüstü metinler" üzerinden analiz edilmiştir. Önde gelen ideologların tespitinde

belirlenen kişiler; herhangi bir partili ya da dışarıdan Kemalist ideolojinin popülerleştiricisi değil; Kemalist ideolojinin kurumsal ve tam yetkili parti sözcüleri ve sadık temsilcilerinden oluşmaktadır.

Zaman içerisinde, Kemalist sözcülerin söylemleri ve yaptıkları açıklamalarda Kemalist ideolojiye dair değişebilen nüansların ve vurguların olduğuna dair iddialar söz konusu olabilir. Bu değişimler ideoloji ile ilgili kişisel eklemeler ve sapmaları değil; her ideolojik akımda görülebilecek, ideolojiyi açılımlayan, mantıksal uzantılarını ve ruhunu sergileyen görüşleri temsil etmektedir. Söylemleri üzerinden analiz yapılan kişilerin bulundukları dönemde Kemalist ideolojinin kurucu partisi CHP ile veya siyaset ile bağlarının bir süreliğine kopmuş olması da yine "bir ideolojik kopuşu" temsil etmemektedir.

Kemalist siyasi elitlerin, her ideolojide görülebilecek, kişiliklerine özgü ve yetki rekabetine dayanan iç-sürtüşmeleri ise, bu çalışmanın konusunu oluşturmamakta ve çalışmanın ulaşmak istediği amaca etki edebilecek bir özellik taşımamaktadır. Görüş farklılıkları Kemalist ideologlar arasındaki ciddi ideolojik çatışmalara değil; yetki rekabetine dayandığı için Kemalist ideolojinin kurumsal ve yazılı ifadeleri ile belirlenen Kemalist sözcülerin ideolojik lafızlarının arasında neredeyse hiçbir fark olmadığı temel tespitleri ve gözlemleri üzerinden çalışma sürdürülmüştür.

Çalışmada kavramsal ve kuramsal çerçeveyi ortaya koymak amacıyla birincil kaynaklardan, kitaplardan ve makalelerden faydalanılmıştır. Güvenlikleştirmeye yönelik tedbirler daha çok söylem üzerinden inşa edildiği için her dönemdeki güvenlikleştirici aktörlerin söylemleri incelenerek çalışma; birincil kaynaklardan, hatıratlardan, meclis tutanaklarından, gazete ve dergi arşivlerinden, belgesellerden, güvenlikleştirici aktörlerin ve taraflarının basına yansıyan konuşma ve demeçlerinden faydalanarak neticelendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK, GÜVENLİKLEŞTİRME VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜ

2.1. Güvenlik

İster birey düzeyinde, ister ulusal ve uluslararası düzeyde olsun güvenlik insanlık tarihinin en temel meselelerinden biri olmuştur. Bu nedenle güvenlik doğası gereği önemli kavramlar kapsamında genişçe tartışılmaktadır. Güvenlik kavramı da sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi karmaşık ve geniş bir anlama sahiptir. Güvenlik kavramını anlamak için pek çok yol bulunmakla birlikte, kavramın etimolojisini ve epistomolojisini ortaya koymak sadece herhangi bir unsura odaklanmayı ya da bazı şeylerin göz ardı edilmesini engelleyerek kavramın özünü anlamak açısından açıklığa kavuşturulmasını kolaylaştıracaktır.

2.1.1. Etimolojik ve Epistomolojik Açıdan Güvenlik

Güvenlik, psikoloji, sosyoloji, finans, hukuk, bilgiye erişim, kamu güvenliği, savunma ve askeri olmak üzere birçok farklı bilimsel alana konu olan geniş çerçeve bir kavramdır. Kavramın bu denli kapsamlı olarak çalışılması, varlığını koruma ve sürdürme amacı taşıyan her davranış biçiminde karşılaşılan bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün siyasi bir kavram olarak güvenlik kavramı belirsiz ve esnektir. Kavramın Türkçe'de kullanımı inanmak ve itimat etmek anlamlarına gelen "küven" kökünden türetilmiştir. *Küven* ise etimolojik olarak "küve" veya "küv" kökünden gelmekte olup, Orta Asya Türkçesinde nam, ün, iktidar anlamında kullanılmaktadır. Günümüz Türkçesinde kullanılan güvenlik kavramı –lik ekinin eklenmesi sonucu türetilmiştir (Nişanyan, 2009: 219).

Batı dillerinde ise kavramın etimolojik kökeni 16. yüzyıla dayanmaktadır. Latince *"securus"* tan türetilen kavram se (yok) -curam (kaygı), kaygının olmadığı, anlamına gelmektedir (etymologeek.com, 2022). Roma "*securitas*" kavramının Yunan "ataraxia" kavramıyla uzun yıllar eş anlamlı kullanıldığı kabul edilmekle birlikte, sonrasında bu iki kavramın birbirinden farklılıklarına dikkat çekilmiştir. "Sükûnet, tasasızlık, iç huzur, sarsılmazlık" gibi anlamlar ile ifade edilen *ataraxia* daha çok bir zihin durumu olarak ifade edilmektedir (Liddell and Scott, 1940). *Securitas* ise, sadece bir zihin durumuyla değil, aynı zamanda bu zihin durumuna ulaşmayı mümkün kılan somut koşullarla da ilişkili bir kavramdır. Bununla birlikte "securitas" kelimesini filozof ve Romalı devlet

adamı Cicero'nun kullandığı kabul edilmektedir. Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* adlı eserinde securitas'ı "*aklın sükûneti, korkunun ve endişenin yokluğu*" anlamında kullanmıştır (Cicero, 1999:159). *Securitas* Erken Latince'de doğrudan bir iç sakinliğe atıfta bulunurken, daha sonraki Roma kullanımında, Roma vatandaşlarının fiziksel güvenliğini ve siyasi özgürlüğünü güvence altına alan *Pax Romana* ile ilişkilendirilmiştir. Bu kullanımı ile kavram MS 1. yüzyıldan itibaren Roma topraklarında özel hayatın ve kamu hayatının koruma altına alınması olarak anlaşılan "*Pax Romana*"yı, "*Roma Barışı*"nı, ifade etmek için kilit bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu haliyle kavramın aydınlanma öncesi döneme kadar *"içsel sakinlik ve korkudan kurtulma*" duygusuyla ilişkilendirildiği görülmektedir (Ağaoğulları, 1991: 10).

Sonraları bu kavram çoğunlukla bir bireyin veya nesnenin fiziksel istikrarını ima etmek için kullanılmıştır. Kavram aynı zamanda şehir devletlerinin ve imparatorlukların istikrarını ve bekasını belirtmek için de kullanılmıştır (Herington, 2015: 26). Bu kullanımın en belirgin örneğine Thucydides'in Peloponez Savaşları tarihinde yer verilmiştir. Thucydides kavrama, Atinalıların imparatorlukların kanlı çöküşünü ve nihayetinde şehir devletlerinin şiddetli savaştaki eski kolonileri tarafından "devrilmesini" (burada, sfallo'nun bir versiyonu) önlemek ile ilişkilendirerek yer vermiştir. Bu anlamda kullanımı ile kavram, modern ulusal güvenlik kavramına çarpıcı bir benzerlik göstermektedir.

Diğer taraftan, Antik Yunanda güvenliğin daha çok soyut bir kavram olarak ele alındığı gözlemlenmektedir. Ayrıca güvenlik kavramı ahlak ve yasalar ile ilişkilendirilmiştir. Bu güvenlik anlayışının zamanla yerini *"tehditlerin bertaraf edilmesi ve toplumsal düzenin sağlanması"*na bıraktığı anlaşılmaktadır. Platon'a göre toplumsal düzenin sağlanması, Siteyi meydana getiren unsurların en önemlisidir. Bu yüzdendir ki Platon devletin varlığını güvenliğe bağlamakla birlikte, güvenliğin Site içerisinde nasıl tesis edileceğine dair bir askeri teşkilat yapısı tarif etmiştir. Sokrates için de şehir devletlerinin varlığı, işgalcilere karşı vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Devlet, tek başına kendilerini düşmanlardan koruma becerisinden yoksun bireylerin korunması için inşa edilmiştir (Arslan, 2016: 207; Platon, 1937:165). Aristotales'e göre devlet karşılıklı bir koruma sözleşmesi ile ortaya çıkmamıştır. Bu sebepten ötürü çoğunluğun zorunlu bir şekilde yönetimin dışında bırakılması devletin güvenliğini ve istikrarını tehlikeye düşürecektir. Bu nedenle yönetim, eşitlik ve

özgürlüğün yasalar ile koruma altına alındığı, demokrasinin hâkim olduğu, yasama ve yargı görevlerinin bir kısmının halkın çoğunluğuna verildiği bir sistem içerisinde güvendedir (Aristotales, 1999: 142).

Güvenlik kavramına entelektüel katkı ise, Thomas Hobbes'tan gelmiştir. Hobbes, "ataraxia"yı "güvence", "koruma" ve "güvenlik" şeklinde tercüme ederek kullanmıştır (Thucydides: 1843). 1651'de yazdığı Leviathan'da, "ortak servetin sonu" nun "güvenlik" olduğunu varsayar; bu sayede vatandaşların "kendilerini bu sefil savaş koşulundan" çıkardıkları mekanizmayı ise güvenli olarak ifade eder. Bununla birlikte Hobbes, son derece tehlikeli bir ortam olarak ifade ettiği doğa durumunu hiçbir adalet ya da ahlak duygusunun, etkili bir sivil yapının mevcut olmadığı ve dolayısıyla izole olmuş ve sürekli korku içinde yaşayan bireylerin güvenliğinin olmadığı durum olarak tanımlamaktadır. En güçlü kişilerin daha zayıflara üstün geldiği, hatta güçlülerin bile sürekli olarak tetikte olması gerektiği bir durumdur. Dolayısıyla anarşik doğa durumu, akla gelebilecek en güvensiz durumdur. Böyle bir durumda güvenlik Hobbes'a göre siyasal otorite tarafından garanti edilmesi gereken bir haktır. Hobbes için devletin meşruiyeti, vatandaşlarını *"yabancıların işgalinden ve birbirlerinin yaralanmalarından koruma"* yeteneğine bağlıdır (Hobbes, 1992: 35-94).

Hobbes ile birlikte güvenlik kavramı soyut bir kavram olmaktan çıkartılarak devletin otoritesini temsil eden somut bir kavrama dönüşmüştür. Ünlü İslam düşünürü İbni Haldun'da Hobbesla benzer şekilde, insanların doğaları gereği birbirlerine düşmanlık eğilimi içerisinde olduğunu, dolayısıyla tüm insanların tabi olduğu bir yöneticinin eksikliğinde tehlikenin bertaraf edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu ifadesi ile İbn-i Haldun güvenliği devletin kökenine yerleştirmiştir. Bedevilerin şehirlilerden daha cesur olduğunu ifade eden İbn-i Haldun, bedevilerin bu cesaretlerini canları ve mallarının güvenliğini kendilerini yöneten yöneticilere tevdi etmek ile sağlamış olmalarına bağlamıştır (Haldun, 2004).

Sadece Hobbes değil, Hobbes'tan Rawls'a kadar siyaset felsefecileri güvenliği, siyasi kurumların temel görevi olarak tanımlamıştır. Machiavelli'ye göre otoriter bir yönetime ve güçlü bir savunmaya sahip olmak güvende olmanın temel kaynaklarıdır. Ayrıca, iyi kanunlara ve güçlü ordulara sahip olmak devletin istikrarının ve bekasının ön koşuludur (Machiavelli, 2005: 89). Benzer şekilde, Bodin'de devletin güvenliğini egemenliği üzerinden ifade etmektedir. Bodin egemenliği güç ve şiddet üzerine oturtarak

sorunların sözleşme ve doğal hak düşüncesi ile çözülemeyeceğini ve güvenliğin ancak devletin tebaası ve toprakları üzerindeki egemenliği ile sağlanabileceğini ifade etmiştir (Hardt ve Negri, 2008: 119).

Locke, Spinoza, Rousseau, Montesquie, Mill gibi siyaset felsefecileri tarafından ise güvenlik, özgürlüğü tamamlayıcı bir kavram olarak ifade edilmiştir. Locke güvenliğe, Hobbes'un güvenliğin garantörü olarak gördüğü devlete yaptığı vurgudan farklı yaklaşmıştır. Hükümetin ve otoritenin olmadığı doğal bir yönetimde yaşamanın bir tiranın egemenliğinde yaşamaktan çok daha güvenli olduğunu ifade etmiştir. Locke ayrıca, mülkiyet güvenliği ve bireysel güvenlik üzerine güçlü bir refleks geliştirerek kişinin mülkiyetini ve zenginliğini korumasının en az bedenini koruması kadar önemli olduğunu belirtmiştir (Locke, 2002: 263-264).

Spinoza da diğer toplum sözleşmeci filozoflar gibi güvenlik için egemenliği sınırsız bir güç olarak nitelerken, sonrasında bu mutlakiyetçi tavrı bir kenarda bırakarak bedensel ve düşünsel özgürlüklerin genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Spinoza'ya göre güvenlik, vatandaşların düşünebildiği ve bu düşüncelerini özgürce ifade edebildiği oranda sağlanmıştır. Güvenlik, devletin refahı için bir ihtiyaçtan öte zorunluluktur (Spinoza, 2008: 20). Montesquie ise, özgürlüğü ve güvenliği birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olarak ele almıştır. Özgürlüğün kanunlar tarafından belirlenen sınırlar ile oluşturulduğunu ve bu sınırların bir taraftan bireyin özgürlük alanını belirlerken diğer taraftan ise güvenliğini sağlamaya yönelik kararları oluşturduğunu ifade etmiştir (Montesquie, 1998: 272).

Diğer taraftan, özgürlük, eşitlik, hak ve adalet gibi kavramların tümü çağdaş siyaset filozofları tarafından iyice sorgulanmış ve yorumlanmış olsa da güvenlik kavramını açıkça hedef alan literatürün seyrek olduğu gözlemlenmektedir. Bu açıdan kavramın gelişmesine siyaset felsefecilerinin önemli bir katkısı olmakla birlikte kavramın analizine büyük ölçüde uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer verildiği ifade edilebilir.

Uluslararası ilişkiler disiplininin kilit bir kavramı olarak güvenlik, aydınlanma düşüncesinin mirası olarak kendini devletin toprak ve siyasi bütünlüğü üzerine inşa etmiştir (Walt, 1991). Bu haliyle güvenlik, bir ulusun kendisini koruma ve geliştirme, kutsal değerlerini ve meşru çıkarlarını gözetme ve halkının refahını artırma becerisine yönelik tehlike veya tehditlerden korunma özgürlüğü ile ilgili olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla güvenlik geniş anlamda; *"bir ülkenin kurumsal varlığı ve temel değerlerinin,*

sosyo-politik ve ekonomik hedeflerinin tanıtımı için hayati kurumlarını sürdürme, iç uyumu zayıflatabilecek her türlü eğilimden ve tehditten kurtulma ve halkın meşru özlemlerini karşılayabilme yeteneği" şeklindedir (Ogaba, 2010: 35-36).

Güvenliğin öncelikle amaca ilişkin bir anlam taşıdığı ifade edilmektedir. Güvenliğin öncelikli amacı, içsel ve dışsal tehditlere veya tehdit algılamalarına karşı "varlığın" kendini koruması ve sürdürmesidir. Bununla birlikte, varlığın kendini nasıl tanımladığı, öncelikleri, çıkarları ve ihtiyaçları da güvenliğin amacını oluşturan diğer unsurlardır. Bu açıdan güvenlik, gerek birey ile gerek tüm toplumsal, ulusal ve uluslararası kurum, kuruluş, olgu ve olaylar ile ilintilidir. Güvenliğin amaç ile doğrudan ilişkili olması, amacın değişmesine ve gelişmesine bağlı olarak, iç ve dış tehdit algılamalarında da artışa neden olmaktadır.

Diğer taraftan güvensiz ortamlar her zaman ihtiyaçların giderilmemesinden değil, sürekli artmasından da kaynaklanabilmektedir. Benzer şeklide kimi zaman yokluk, yoksunluk ve yoksullukla karşılaşma güvensizlik doğurabileceği gibi gelişme ve kalkınma neticesinde edinimlerdeki artış, gerek bireyler için gerek toplum ve devletler için bu edinimlerin yitirilmesine yönelik yeni endişeler meydana getirecektir. Bu açıdan güvenlik, aktörlerin bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası sistemde taşıdığı ağırlığa, sistemi algılayış biçimine, kapasitesine, içsel ve dışsal dinamiklerine, çıkar ve ihtiyaçlar listesi ile kendine biçtiği role göre değişiklik göstermektedir (Dedeoğlu, 2020: 28-36).

Güvenlik en temel anlamı ile ise, bireylerin korkusuzca yaşayabilmeleri durumunu ifade etmektedir. Güvenlik kavramının iki yönüne işaret eden Wolfers (1962:153) güvenliği: nesnel anlamda *"edinilmiş değerlere yönelik tehditlerin olmayışı";* öznel anlamda ise, *"bu tür değerlere saldırılacağından endişe duyulmaması"* olarak ifade etmektedir. Ayrıca Walfers'a göre güvenliği ve güvensizliği tanımlayan temel unsurlar, hem ülkesel hem de kurumsal yönetim yapılarını yıkma ve zayıflatma potansiyeline sahip iç-dış tehditlerin ve kırılganlıkların varlığıdır (Wolfers: 1962:150).

Bellamy (1981:102) güvenliği savaştan uzak olma durumu olarak tanımlamaktadır. Bu haliyle güvende olmak, herhangi bir savaş durumunda yenilgi ile karşılaşılamayacağına dair ileri derecede bir beklentinin varlığı olarak ifade edilmektedir. Lipmann'da Bellamy ile benzer şekilde güvenliği bir savaş durumu içerisinde devletin temel değerlerinden vazgeçmek tehlikesi ile karşı karşıya olmadığı, aksine böyle bir tehdit durumunda değerlerini koruyabildiği durum olarak ifade etmektedir (Buzan, 1991:

16). Luciani (1989) güvenliği dışardan gelen tehditlere ve saldırılara karşı direnme kapasitesi olarak tanımlamaktadır. Thunberg (1982: 50) güvenliği bir ulusun dünyanın herhangi bir yerinde ulusal çıkarlarını başarılı bir şekilde koruma becerisi olarak tanımlamaktadır. Martin (1983: 12) güvenliği gelecekteki refahın teminat altına alınması olarak tanımlamaktadır. Ullman (1983: 133) ise güvenliği; bir devletin halkının yaşam kalitesini ciddi şekilde tehdit eden ve göreli olarak kısa bir zaman dilimi içinde halkın yaşam kalitesini azaltan veya bir devletin, hükümetin ya da şirketler, gruplar ve kişiler gibi hükümet dışı varlıkların politika tercihlerini daraltma olasılığı bulunan eylemlerin ve tehditlerin olmaması olarak tanımlamaktadır.

Sosyal inşacı yaklaşımlar açısından ise güvenlik, toplumsal değerlerin ve normların, kollektif ve kültürel kimliklerin biribirleri ile etkileşim halinde olduğu siyasal ve sosyal bir süreç içinde inşa edilmektedir (Adler, 1997; Wendt, 1992; Risse, 2003). Bu perspektife göre, güvenlik her zaman özneldir veya güvenlik, "aktörlerin bundan ne anladığıdır" (Wendt: 1992). Booth (1991:319)'a göre güvenlik özgürleştirmedir. Bu açıdan güç ya da düzen değil aksine, insanların özgürce yapacakaları şeyleri gerçekleştirmelerini engelleyen fiziki ve insani kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıdır. Kolodziej'a (2008: 10) göre ise güvenlik saldırıları ve tehditleri işbirliğine dönüştürerek aktörlerin karşılıklı fayda sağlamasını güçlendiren tüm ikna yöntemleri olarak ifade edilmektedir.

2.1.2. Geleneksel Güvenlik Anlayışı

Güvenlik çalışmalarına geleneksel yaklaşım, Soğuk Savaş Dönemi boyunca, hatta ABD'de entelektüel anlamda hegemonyasını Soğuk Savaş sonrası dönemde de sürdürmeye devam etmiştir. Bu anlamda, 20. yüzyılın büyük bir kısmında güvenlik çalışmaları ile ilgili ortak bir akademik bakış açısı ortaya konulduğu ve bu çalışmaların askeri güvenlik alanıyla sınırlı kaldığı bilinmektedir.

Yaygın olarak devletin askeri güç unsurları ve siyasi hedeflerini yerine getirmede yaşadığı başarı ve başarısızlığı değerlendiren devlet merkezli güvenlik anlayışı, Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt dalı olan stratejik çalışmalar başlığı altında değerlendirilmiştir. Çünkü güvenliğe geleneksel yaklaşım, iç siyasi düzenin istikarlı ve düzen ağırlıklı olduğunu, ancak devletlerin sınırları ötesindeki alanda koşulluluk ve şiddet bulunduğunu kabul etmektedir (Dalby, 1992:105).

Geleneksel güvenlik anlayışında devletler güvenliğin en temel referans nesnesi

olarak kabul edilmektedir. Güvenlik, diğer devletlerin silahlı kuvvetlerinin oluşturduğu tehditlere karşı askeri koruma sağlanması anlamında askeri güvenlik ile açıklanmıştır. Güvenliğe geleneksel bakışın askeri güvenliğe odaklı ve devlet merkezli olmasının arkasında realistlerin düşünce sistemi yatmaktadır (Sheehan, 2017:150).

Realizm, 1940'lardan 1980'lere kadar uluslararası ilişkiler disiplininin hâkim teorisi olarak görülmüştür. Bu nedenle uzun yıllar savaş, barış, güç ve güvenlik gibi birbiri ile ilişkili kavramlar realist teori perspektifinden ele alınmıştır. Zaman içerisinde kavramların realist teori ile açıklanması eleştirilmiş olsa da realist teori geçirdiği dönüşüm ve katkılar ile uluslararası ilişkileri incelemek ve açıklamak için günümüzde de etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Realizm; devleti insan doğasının ayrılmaz bir parçası olarak güç siyasetinin kurallarına tabi olan bir örgütlenme şeklinde tanımlayan klasik realizm; devletlerin eylemlerini yapısal kısıtlamalar üzerinden okuyan ve uluslararası sistemi değişmeyen anarşik karakteri ile yorumlayan neorealizm; Waltz'un birinci ve ikinci imge olarak tanımladığı insan doğası ve devletlerin iç yapısına dair değişkenleri yapısal analizle birleştirmeye çalışan neoklasik realizmden oluşmaktadır (Tuğtan, 2021:111-112).

Realist terorisyenlere göre herkesin herkesle çatışma ve rekabet halinde olduğu güvensizliklerle dolu bir ortamda, kişilerin kazandıkları değerleri koruması devletlerin sahip oldukları maddi güç unsurlarına ve askeri kapasitelerine bağlıdır. Uluslararası sistem anarşiktir ve tüm devletlerin bağlı olduğu devletler üstü bir otorite bulunmadığından güvenlik sadece güç ile elde edilebilecektir (Ergüven, 2016:789). Bu yüzden devletler kendi güvenliklerini, ancak askeri güç ile elde edebileceklerdir. Diğer taraftan devletlerin güvenlikleri için askeri güç üretme kapasiteleri, sistemdeki diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanacağından, bu devletler de askeri güç kapasitelerini arttırmaya çalışacaktır. Devletler tehditleri sadece ülkelerine yönelik yaşamsal tehditler olarak değil, aynı zamanda belli dış politika hedefleri peşinde koşan diğer devletlerin eylemleri olarak tanımlamaktadır. Realist teorisyenlerden bu durumu Herz (1950:158) *"güvenlik çıkmazı"* olarak ifade ederken, Snow (1991:1) ise *"şiddet barışı"* olarak adlandırmaktadır.

Realist düşünce üzerine şekillenen geleneksel güvenlik anlayışı aynı zamanda, 'ulusal güvenlik' ve 'ulusal egemenlik' üzerinden güvenliği yorumlamaktadır. Devleti ve özellikle askeri gücü temel alan geleneksel güvenlik anlayışı, güç, çıkar ve milli

egemenlik gibi konular üzerinden devletin güvenliğini ve bekasını öncelemiştir. Devletin siyasi amaçlarına hizmet edecek şekilde iç/dış güvenlik ayrımına giderek askeri güvenliğe odaklı, devlet merkezli bir güvenlik anlayışı üzerine inşa edilmiştir (Buzan ve Hensen, 2009: 8-10). Bu nedenle her devletin öncelikli amacı kendi varlığını ve bütünlüğünü korumak, geliştirmek ve sürdürmektir. Bu amaçları gerçekleştirmek isteyen devletler benzer amaçlar için çatışacağından, devletlerin öncelikli amacı güçlü olmaktır.

Politik yapılanmanın bir formu olarak devletlerin hem politik tabiiyet ve otoritesi hem de güç kullanma araçları üzerindeki hükümranlıkları, sahip oldukları egemenliklerinden kaynaklanmaktadır. Birçok realist teorisyen tarafından devletler meşru güç kullanma tekeline sahip kurumlar olarak kabul edilmektedir. Askeri güç kontrolü ve kullanımı yetkisine sahip devletler aynı zamanda güvenliğin temel referans nesnesidir (Mutimer, 2017: 68). Bu nedenle güvenlik kavramı uzun yıllar, devletlerin veya ittifak grupların güç mücadelesini ne kadar iyi yürüttüklerini ve güç mücadelelerinin ne kadar istikrarlı göründüğünü söyleyebilmenin bir yolu olarak dar bir çerçevede değerlendirilmiştir (Buzan, 2015: 30).

Devletlerin güvenliğin referans nesnesi olarak ele alınmasındaki temel neden uluslararası sistemin rekabetçi doğasıdır. Uluslararası sistem anarşiktir ve güç uluslararası sistemin tanımlayıcı özelliğidir. Devletler ise bütünlüğü olan ve rasyonel hareket eden aktörlerdir. Devlet merkezli geleneksel güvenlik yaklaşımında devletin egemenlik haklarının ve sınırlarının korunması, refahı ve genel siyasetinin sürdürülebilirliği "ulusal çıkar" olarak ifade edilirken, ulusal çıkar *"uluslararası sistemdeki diğer devletlere karşı güç sahibi olmak"* olarak ifade edilmektedir (Brewer, 2006: 90). Diğer taraftan ulusal çıkarlar devleti yönetenlerden bağımsız tanımlanmamaktadır. Ulusal çıkarlar; devleti yönetenlerin devletin menfaatine olduğuna inandıkları ve bildikleri amaçları yerine getirmek amacıyla emirler veren insan topluluğunun eylemlerinden ve faaliyetlerinden oluşmaktadır. Bu durumda toplumun çıkarlarının üzerinde tanımlanan ulusal çıkarlar yöneten grubun belirlediği öncelikli çıkarlardan oluşmaktadır (Laski, 1970: 18).

Geleneksel güvenlik çalışmaları Walt'ın güvenlik çalışmalarının kapsamı ile ilgili yaptığı tanımlamada açık şekilde ifade edilmiştir. Walt (1991:212), güvenlik çalışmalarını askeri güç kullanma tehdidi ve askeri gücü kontrol etme çalışması olarak tanımlamaktadır. Güvenlik çalışmaları; devletlerin savaşa hazırlanmak, savaşı önlemek ve savaşı gerçekleştirmek için benimsedikleri politikalar ile askeri güç kullanımının

bireyleri, toplumları ve devletleri nasıl etkilediğini araştıran çalışmalardan oluşmaktadır.

Bu bağlamda realist analizcilere göre dünyada yaşanan hadiseler deneysel doğrulama ve yanlışlama yoluyla, taraf tutulmadan, sonuçları etkileyebilecek bir ideolojiye tabi olmadan incelenebilecektir. Güvenliğe geleneksel yaklaşım bu nedenlerden ötürü doğrunun araştırılması olarak kabul edilmektedir (Smith: 1996: 18). Özetle, eleneksel güvenlik çalışmalarının meşru bilgiyi anlama gayreti içerisinde pozitivist bir epistomoloji ile varlık gösterdiği ifade edilebilir. Deneyselciliğe, nesnelliğe ve doğalcılığa dayanan bu yaklaşım ile teorisyenler, bilimsel metodun hem doğal dünyaya hem de sosyal dünyaya uygulanabilir olduğunu varsaymıştır.

2.1.3. Küreselleşme ile Değişen Güvenlik Anlayışı

Küreselleşme kavram olarak ilk defa 1960'lı yıllarda, Kanadalı sosyoloji profesörü Marshall McLuhan tarafından kullanılmıştır. Marshall McLuhan 1962 yılında sosyolojik çalışmasında kullandığı 'küresel köy' kavramı ile aslında tam olarak sınırların ortadan kalkmışlığını kavramsallaştırmıştır (Ertürk ve Taylor, 2015: 91). McLuhan'ın öncülüğünde gelişen küreselleşme kavramını Smith bir süreç olarak ifade etmiş, bu süreçte "*kültürler değişime zorlanırken, birbiriyle tezat oluşturacak şekilde, önce yerel farklılıklar ortaya çıkarılıp eski kültürler parçalanarak yeni biçimlere sokulmakta, daha sonra insanlar tek bir kültüre, küresel kültüre yönlendirilmek istenmektedir*'' demiştir (Smith, 2002: 6).

Giddens'e göre ise küreselleşme, sosyal ilişkilerin dünya ölçeğinde yoğunlaşması yani bir ülkede meydana gelen olayların başka ülkelerdeki olaylar üzerinde etkiye sahip olmasıdır (Gelekçi, 2005: 264). Friedman ise küreselleşmeyi, soğuk savaş yerine geçmiş bir sistem olarak adlandırmıştır. Küreselleşmeyi, piyasaların, ulus devletlerin ve teknolojilerin birey, şirket ve ulus devletlere, dünya çapında daha hızlı, daha yakın ve daha derin bir şekilde ulaşma olanağı veren önlenemez bütünleşme olarak tanımlamıştır (Friedman, 2003). Kazgan (2002), son yirmi beş yıldır etkisi artarak devam eden, ulus devletle boy ölçüşen, kazandırdıkları ve kaybettirdikleriyle dünya ekonomisinin çerçevesini değiştiren küreselleşme gerçeğinin muhasebesini yaparak, küreselleşmeyi merkez denilen en güçlü gelişmiş ülkeler ile onlardan kaynaklanan büyük sermayenin dayattığı bir sistem olarak görmüştür. Kazgan gelişen teknolojinin dışında kalma korkusunun medya yoluyla şartlandırıldığını ifade ederek, küreselleşmeye karşı çıkmanın çağdışı kalmak demek olduğunu belirtmiştir.

Susan Strange (1986) küreselleşmeyi internetten hamburgere kadar her şeyle ilgili olan belirsiz ve muğlak kelimelerin en kötüsü olarak ifade etmektedir. Küreselleşme başlı başına ekonominin yönlendirdiği bir süreç olmakla birlikte yeni bağlantılar yanında yeni bölünmeler getirerek hayatlarımızı ve yaşam tarzlarımızı radikal bir şekilde değiştiren bir süreçtir. Bu bağlamda kürselleşme Strange'e göre, bağımsızlaşmayı ve kutuplaşmayı içeren uluslararası yapıdaki konjonktürel ve radikal değişikliklerin kombinasyonu şeklinde ifade edilebilir.

Diğer taraftan, küreselleşmenin tarihsel sürecinin, Avrupa sömürgecilik dönemine kadar uzandığı, ancak küreselleşmenin özellikle son yirmi yılda büyük bir değişim dalgası yarattığı kabul edilmektedir. Bu değişim kendini birçok alanda ve farklı şekillerde göstermektedir. 1980'lerin ortasından günümüze çeşitli şirketlerden, kuruluşlara, ajanslardan, ailelere ve kültürlere kadar bütün yapılar kendilerini 21. yüzyıl sistemine ayak uydurabilmek için değişime yöneltmiştir (Modelski, 2000). Teknolojik devrimin büyük bir dalga olarak haberleşmede yarattığı olağanüstü hızlanma ve genişlemeyle birlikte ekonomin her alanında yeni üretim biçimleri geliştirmesi haberlerin akışının bilgisayar, televizyon ve internet gibi iletişim ağlarıyla sınırları aşması kaçınılmaz olmuştur.

Dünya, değişen teknoloji içinde herkesin birbirinden hızla haberdar olduğu, zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalktığı bir köye dönüşmüştür. Zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalkması, gelişen teknoloji, uydu tekniği, hava ulaşımı ve dijital iletişimin yoğun ilişkiler şebekesi kurulması ile sağlanmıştır. Bu şebekeleşme, ulaşımı ve iletişimi sağlayan yollar, mal, sermaye ve para akışı, bilginin, insanın, kültürün elektronik yollarla transferi şeklinde bir teknolojik ağa dönüşmüştür (Elçin, 2004).

Ohmae, *Ulus-devletin Sonu* adlı eserinde "*geleneksel ulus-devletler doğal olmaktan çıkmış, hatta küresel ekonomide imkânsız birimler haline gelmişlerd*ir" diyerek, ulus-devletlerin daha önce hiç bu kadar tehdit altında olmadığını ifade etmiştir. Ohmae, Wriston, Guêhenno gibi hiperküreselleşmeciler, küreselleşme ile ulus devletlerin ekonomide artık imkânsız işletme birimleri olmaya başladığı, insanlık tarihinin yeni bir döneme girdiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, pek çok hiperküreselleşmeci ekonomik küreselleşmenin dünya toplumunun başlıca ekonomik ve politik birimleri olarak geleneksel ulus devletlerin yerini kısmi olarak alan ve tamamen alacak olan toplumsal organizasyonun yeni biçimini inşa ettiğine inanmıştır (Ohmae, 1996). Pek çok şühhecinin

görüşünde ise, küreselleşmenin meydana getirdiği eşitsizlik; toplumları ve devletleri fundamentalizme ve ulusalcılığa itecektir. Bu nedenle hiperküreselleşmecilerin iddia ettiği küresel bir medeniyetin ortaya çıkışından çok, dünya medeniyetler bloklarına ve kültürel etnik parçalara ayrılacaktır (Huntington, 1996:436).

Giddens, Castells ve Ruggie gibi dönüşümcüler ise, çağdaş küreselleşmenin ulus devletlerin kendi toprakları üzerinde son sözü söyleme haklarını koruduklarını iddia ederler. Küreselleşmenin sadece ulus devletlerin otoritelerini, güçlerini ve fonksiyonlarını yeniden kurmakta ve yapılandırmakta olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre ulus devletler ulus-üstü yapılar ve yargı organları ile bir otorite kaybı yaşamamaktadır. Bu yapıların idari alanının genişlemesi ile değişen ölçülerde bir sıralama üzerinden yetkileri kullanılmaktadır. Hükümranlık hala ulus devletlerde olmasına rağmen ekolojiden finansa kadar bu küresel sistem, dünyanın bir köşesindeki toplulukların kaderini diğer bir köşesindeki toplulukların kaderi ile bağlantılı hale getirmiştir (Held, McGrew vd, 1999: 139).

Bu sebeplerden ötürü küreselleşmenin bir güç olarak devlet ve egemenliği etkilemediğini söylemek zordur. Kültürel küreselleşmenin ve uluslararası göçün artması devlet sınırlarını daha geçirgen bir hale getirmiştir. Bunlarla beraber ekonomik küreselleşmenin de sınırları önemli derecede aşması nedeniyle ekonomik etkinlikler yelpazesi sınırsız bir dünyada giderek genişlemektedir. Bu durum, dünya üzerinde anlık gerçekleşen sermaye akışları nedeniyle bir yerde gerçekleşen mali krizden diğer bölgelerde yaşayan devletlerin kendilerini izole edemeyeceğini göstermektedir.

Diğer taraftan, küreselleşme ile birlikte iç meseleler dış sorun haline gelirken dış meselelerde iç mesele haline dönüşmüştür. Sadece siyasal, sosyal ve kültürel bağlamda değil aynı zamanda güvenlik sorunları da sınırları, tehditleri ve aktörleri aşan bir özellik göstermiştir. Bu nedenden ötürü güvenliğin ülkesellik boyutu küreselleşme ile birlikte sorgulanmaya başlamış, farklı kurumların sorumluluğu olarak görülen güvenlik meselesi ulusal ve ulus ötesi kurumları da bağlayan, legal ve illegal birçok aktör ve konu ile ilişkili, iç-dış siyaset ayrımının karmaşıklaştığı bir alanda devletlerin faaliyet göstemesi ile sonuçlanmıştır.

Küreselleşme hem ekonomik refahın artması hem demokratik siyasi yayılmanın sağlanması hem de kültürel bir bütünleşmenin sağlanması için yeni olanaklar yaratırken, diğer taraftan ürettiği toplumsal parçalanmaları, tüm dünyayı sarsan ekonomik krizleri ve

siyasal çalkantıları ile büyük güvenlik açıkları meydana getirmektedir. Küreselleşme ile birlikte eşit olmayan küresel yatırım dağılımları nedeniyle devletler içinde ve devletler arasında zengin-fakir ayrımı ve eşitsizliği büyümüş, işsizlik artmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki fakirleşme sürecini güçlendirerek yeterli hayat standartları peşinde koşan kitlesel göç akımları meydana gelmiştir (Poku ve Therkesen, 2017: 230). Diğer taraftan giderek daha sofistike silahların geliştirilmesi ve bu silahların yıkıcı kapasitesi, savaşları ekonomik ve politik olarak hem daha maliyetli hem de daha tehlikeli bir hale getirmiştir.

Küreselleşme ile birlikte sadece güvenliğe yönelik yeni tehditler ortaya çıkmamış aynı zamanda güvenliğin doğası hakkında yeni eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bu eleştiriler güvenliği esasen devletin bir özelliği olarak gören güvenlik anlayışından bireyin temel bir sorunu olarak gören güvenlik anlayışına dikkat çekerek gelişme göstermiştir. Güvenliğe dair bu yeni bakış, insan güvenliğini silahlı çatışmaların oluşturduğu tehditler ile sınırlandırmak yerine, yoksulluk, az gelişmişlik, kimlik, sağlık, cinsiyet eşitsizliği gibi konular ile genişletmiştir (Heywood, 2019:613). Bu şekilde küreselleşme ile güvenliğin birçok farklı yönü değerlendirmeye alınmış, bir taraftan mevcut tehditler belirginleşirken diğer taraftan yeni tehditler ortaya çıkmıştır. Silahların yayılması, terörizm, siber saldırılar, etnik şiddet, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaçakçılığı, çevresel bozulma gibi çeşitli tehditlerde ve tehlikelerde artış görülmüştür (Davis, 2003:1). Benzer şekilde, küresel ticaret sistemindeki eşitsizliklerden kaynaklanan iktisadi bozulma ve yaygınlaşan eşitsizlikler nedeniyle bir taraftan devletlerin iç savaşa, terörizme ve savaş çetelerine karşı kırılganlığı artarken; diğer taraftan devletler ekonomik ve ticari anlamda da ciddi mücadeleler vermek durumunda kalmıştır (Heywood, 2019:613).

Diğer taraftan, küreselleşme ile birlikte dinsel, yerel ve etnik bir canlanmanın olduğu görülmektedir. Yakın zamanda yaşanan dinsel, yerel ve etnik canlanmaların çağdaş ulus devletlere yönelik sürmekte olan ciddi bir tehdit olup olmadığı konusundaki tartışmalar ile birlikte bu unsurların milliyetçiliği besleyen unsurlar olduğu görülmektedir. Bunun yanında uluslararası göçte meydana gelen artış ve modern toplumların hepsinde değilse de çoğunda gelişen melezlik ve çok kültürlülük de güçlü tehditler doğurmaktadır (Özkırımlı, 2008: 10).

Diğer unsurların yanında bu gelişmeler kimlik olgusuna özellikle ışık tutmakta, örneğin etnisite, din ve kültürle bağlantılı rakip kimlik biçimlerinin ulusal kimliğin yerine geçip geçmediği konusunda sorular ortaya çıkarmaktadır (Heywood, 2018: 234).

Küreselleşmenin çok eskiden beri var olduğu ve devam eden bir süreç olduğu düşünüldüğünde, milletlerin yerinden edilebileceği iddiaları pek mümkün değildir. Bu da küreselleşmenin türdeşleşme ürettiği kadar farklılaşma da üreten doğasını destekler niteliktedir. Tüm bunlar ile beraber ulus devletler ve uluslar, dünya siyasetinin temel aktörleri olmayı sürdürmektedir. Ve dünyanın çoğu kısmında meydana gelebilecek mevcut ve yeni tehditler milliyetçiliği yoğunlaştırmaktadır

2.1.4. Eleştirel Güvenlik Anlayışı

Güvenlik yaklaşımlarının realist perspektiften kurtulması kolay olmamış ve uzun yıllar güç ve barış gibi kavramların ardılı olarak kabul edilmiştir. Güvenlik kavramının Uluslararası İlişkiler disiplinini kuşatacak belirleyici bir kavram olarak görülmesine dair ilk gelişme Herz'in "güvenlik ikilemi" fikri ile rekabetçi güç arayışına odaklanması ile atılmıştır (Herz, 1950: 2). Kavram, literatürde genişçe kabul görmüş olmak ile birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan dünya savaşlarının ve uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin geniş destek gördüğü Soğuk Savaş koşulları nedeniyle oluşan realist paradigmanın gölgesinden kurtulamamıştır. Benzer şekilde Wolfers'ın ağırlık verdiği güvenlik çalışmaları ulusal güvenlik perspektifinden ele alındığı için güvenliğin muğlaklığı verimli bir kavram olarak değerlendirilememiştir (Walfers, 1950).

Ancak sonrasında güvenliğin sadece güç anlayışı ile sıkı sıkıya bağlı ulusal güvenlik ile özdeşleştirilemeyeceği, devlet odaklı geleneksel tutumdan özgürleştirilmesi gerektiği, hem çatışmanın hem de uyumun dinamiklerini kapsayacak şekilde genişletilerek yeniden gözden geçirilmesi gerektiği yönünde eleştiriler ortaya konulmuştur. Bu haliyle eleştirel güvenlik yaklaşımları güvenliğin siyasal, toplumsal, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutunu da ortaya koyarak güvensizliğin kaynağı ile ilgilenmiştir (Birdişli, 2014: 229). Bu bağlamda, eleştirel güvenlik çalışmalarının güvenliği ağırlıklı olarak sübjektif bir olgu şeklinde ele aldığı görülmektedir. Devletin bekası üzerinden ortaya konulan tekil güvenlik anlayışı yerini toplumun ve bireyin de güvenliğini referans alan, bireyin ve toplumun güvenliğini devletin güvenliğinin önünde tutan veya en az devletin güvenliği kadar bireyin ve toplumun güvenliğine önem atfeden güvenlik anlayışına bırakmıştır (Sandıklı ve Emekliler, 2012: 29). Bu haliyle güvenliği askeri güvenliğe indirgeyen ve devletten başka referans nesne kabul etmeyen geleneksel güvenlik anlayışına eleştiri getirmiştir. Devletin güvenliğine karşı bireyin, toplumun ve başka nesnelerin güvenliği göz ardı edildiğinde ya da bu nesneler kendi güvenliğini

sağlama kapasitesine sahip olmadığında ne olacaktır sorusu üzerinden eleştirel güvenlik çalışmaları ortaya konulmuştur (Mutimer, 2017: 68).

Eleştirel güvenlik çalışmalarına dair ilk akademik katkı, Toronto'daki York Üniversitesi'nde *Çatışma ile İlgili Stratejiler: Güvenlik Çalışmalarına Eleştirel Yaklaşımlar* başlıklı küçük bir konferansın düzenlenmesi ile gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş Dönemi sonrasında güvenlik çalışmalarına katkıda bulunmak isteyen araştırmacıların katıldığı konferans bildirileri bir kitaba dönüştürülerek eleştirel güvenlik çalışmaları etiketini ortaya çıkarmıştır. Keith Krause ile Michael C. Williams'ın editörlüğü ve katkıları ile kitabın başlığı olarak da aynı etiket kullanılmıştır. Krause ve Williams'ın yaptığı en önemli katkı güvenlik gündemini genişletmek olmuştur. Bu katkıyı, güvenliğin kavramsallaştırılmasına yönelik ortaya koydukları epistomolojik sonuçlar ile elde etmişlerdir. Eleştirel güvenlik çalışmalarının, bireylere ve özellikle de onların içerisinde yaşadığı toplumlara ve toplumları oluşturan fikirlere, normlara ve değerlere dayandığını ileri sürerek güvenliğin çalışılan nesnelerden bağımsız ele alınmayacağını öne sürmüşlerdir (Krause ve Williams, 1997).

Ayoob (1997) ise, "Defining Security: A Subeltern Realist Perspective" adlı eserinde genişçe yer verdiği haliyle devletin, güvenlik çalışmalarının tek referans nesnesi olarak ele alınışını sorgulamış ancak epistomolojik açıdan bir değerlendirmeye girmemiştir (Ayoob 1997: 121-122). Ayrıca Ayoob güvenliği ve güvensizliği, "*hem bölgesel hem de kurumsal devlet yapılarını ve rejimleri tehdit eden veya düşürme potansiyeli olan veya önemli ölçüde zayıflatan hem iç hem de dış güvenlik açıklarıyla ilgili*" olarak tanımlamıştır (Ayoob, 1997: 9). Meselelerin güvenlik sorunu olarak kabul edilmesini yönetim rejimlerine bağlamış, devlet sınırlarını tehdit edebilecekleri veya bölgesel ve kurumsal devlet yapılarını zayıflatabilecekleri ölçüde güvenlik sorunları olarak kabul edildiklerini ifade etmiştir. Ayoob'un ifadesiyle en önemli referans nesne, devletin güvenliği ve "*devleti bölgesel ve kurumsal olarak temsil ettiğini iddia eden"* yönetici seçkinlerin güvenliği ile ilgilidir (Ayoob, 1997:130).

Buzan ve Wilde Erikkson, Booth, People and Vaughn-Williams gibi araştırmacılar da eleştirel güvenlik çalışmalarının tanımlamasına önemli katkılar sunmakla birlikte, herhangi bir tanımın güvenlik çalışmalarını sınırlandıracağı endişesi nedeniyle eleştirel güvenlik çalışmaları konusunda açık bir tanımlama ortaya koymamışlardır. *Eleştirel Güvenlik Çalışmaları* kitabında yer alan önemli makalelerden biri de Ken Booth'un

Security and Self: Reflections of a Fallen Realist (1997) başlıklı makalesedir. Booth sempozyuma kendi de ifade ettiği şekilde bir realist olarak katılmakla birlikte, güvenlik çalışmalarına getirdiği post-Marksist eleştiriler ile sonraki çalışmalarında Frankfurt Okulu'na dönüşecek olan bir eleştirel güvenlik okulunun ilk adımını ortaya koymuştur. Booth'un güvenlik çalışmalarına getirdiği eleştiri Frankfurt Okulu'nun da temel varsayımlarını oluşturmaktadır. Frankfurt Okulu'nun temeli bilginin sosyal ve siyasal olarak üretildiği düşüncesi üzerinden şekillenmektedir. Bilgi orada öylece duran bir şey değildir; bütün bilgilerin çıkarları vardır. Bilgiler siyasal ve sosyal süreç içerisinde bazılarına fayda sağlarken bazılarına dezavantaj olmaktadır. Bu bağlamda Frankfurt Okulu, bilginin siyasi, sosyal kökenini ve içeriğini dikkate almayan, araştırmacı ile yaptığı analizler arasında kesin bir tutum ve ayrım olduğuna dair objektif düşünceyi savunan geleneksel teorileri eleştirmektedir (Mutimer, 2017:74).

Daha açık bir ifade ile eleştirel güvenlik çalışmaları devleti tek referans nesne, güvenilir kılınacak şey, olarak gören geleneksel güvenlik anlayışını eleştirerek, farklı referans nesneler ve farklı güvenlik elde etme araçları ortaya koyarak geçmişteki uygulamaların güvenliği arttırmak yerine güvensizliğe kaynak oluşturduğunu ifade etmektedir.

Devletin tek başına güvenliğin referans nesnesi olamayacağı eleştirisi üzerinden oluşturulan eleştirel güvenlik çalışmaları ile teorisyenler, hem güvenliğin hem de güvensizliğin kaynakları konusunda daha kapsamlı düşünmeyi teşvik edecek bir yönelim ortaya koymuştur. Eleştirel Güvenlik Çalışmaları sempozyumuna realist, post-yapısalcı ve post-Marksizim de dahil olmak üzere farklı perspektiften katkı sağlayan teorisyenlerin birçoğu, getirdikleri eleştirileri bir perspektiften daha çok bir yönelim olarak ifade etmiştir (Krause ve Williams, 1997).

Eleştirel güvenlik çalışmalarına bir yönelimden daha fazla bir perspektif olarak cevap veren teorisyenler ise; Kopenhag Okulu'nun temsilcileri Barry Buzan, Ole Weaver ve Jaap de Wilde'dır. Eleştirel Güvenlik Çalışmaları kitabının yayımlanmasından kısa bir süre sonra *Security: A New Framework for Analysis (Güvenlik Yeni Bir Analiz Çerçevesi)* isimli kitabı ile Buzan, Weaver ve Wilde güvenlik çalışmalarına çok önemli iki kuram ile katkıda bulunmuştur. Bu kuramlar; "sektörel güvenlik analizi" ve "güvenlikleştirme" dir. Özellikle bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacak "güvenlikleştirme" kuramı ile Buzan, Weaver ve Wilde, Krause ve Williams'ın arzu ettiği "epistomolojik açıdan

güvenlik çalışmalarına bir derinlik kazandırma ve perspektif sunma arzusu"nu yerine getirmekle birlikte güvenlik literatürüne de önemli katkılar sunmuştur (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998).

Kopenhag Okulu güvenlik kategorilerini genişleterek, sadece askeri alanda değil, bireysel, toplumsal, siyasal ve farklı birçok kategoride tartışılır hale getirmiştir. Diğer taraftan güvenliğin farklı kategorilerde değerlendirilmesi askeri güvenliğin önemle yerini koruduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Güvenlik çalışmalarında askeri kategorinin yerini koruması askeri meselelerin güvenlik kategorileri arasında önceliğinin olmasından ötürüdür. Bir devlet, toplumsal, siyasal, ekonomik ve çevresel açıdan güvende olsa dahi askeri başarısızlık durumunda bu kategorilerin hepsini kaybedebilecektir.

Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının ortak bir konsensus sağladığı perspektif üzerinden ifade etmek gerekirse, devletin güvenliği vatandaşların güvenliğinin temel şartıdır; ancak tek başına yeterli değildir. Özellikle eleştirel güvenlik çalışmaları bazı durumlarda ulusal hükümetleri tehdit eden askeri güvenlik tehditlerinin sadece diğer devletler tarafından kaynaklanmadığını, devletlerin kendi askeri güçlerinden de kaynaklanabileceğini ortaya koyması açısından önemlidir.

2.1.5. Devletin Güvenliğinin İki Yüzü: Rejim Güvenliği ve Toplumsal Güvenlik

Devletler iç aktörlerden ve içerdeki aktörleri manipüle eden birçok farklı dış faktörden kaynaklanan çeşitli meydan okumalar ile karşı karşıyalardır. Bütün devletler dışardan bakıldığında diğer devletler tarafından toprakları ve yönetimleri üzerinde hak iddia edilemeyen, topraklarının ve nüfusunun kontrol altına alındığı egemen eşit varlıklar olarak tanınmaktadır. Bu dışsal bakış, devletlerin iç güvenlik boyutunun üzerini örtmekte ve güvenliği devletlerin iç yapısından ayrı tutarak değerlendirmektedir. Fakat devletlerin güvenliği bir bütün olarak iç güvenlik ile de yakından alakalıdır.

Devletler öncelikle ulusal güvenliğinin, siyasi ve askeri yapısının yabancı ajanlar tarafından yıkıcı nüfus altına alınmasına karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte devletler; kendi içerisinde güvenli ve istikrarlı olduğu, bağımsızlığını, ulusal kimliğini ve değerlerini kendi yapısından kaynaklanan tehditlerden koruduğu ölçüde varlığını sürdürmektedir. Bu nedenlerden ötürü uzun yıllar güvenlik çalışmaları askeri meseleler ile aşırı derecede meşgul olmuş, güvenlik tüm boyutları ile ulusal güvenliğin –yani devlet güvenliğinin- kategorileri olarak düşünülmüştür. Özellikle rejim güvenliği ve toplumsal

güvenlik kategorileri bir ikiliğe neden olmuş; "toplum" ve "rejim" güvenliği ayrı ayrı güvenliğin temel referans nesnesi olarak ele alınmadığı gibi devletin egemenliğine yönelik tehditler içerisinde tanımlanmıştır. Bu başlık altında, "devlet güvenliği ve rejim güvenliği ikililiği" ile "toplumsal güvenlik ve devlet güvenliği ikililiği" tartışmaları üzerinden "toplumun" ve "rejimin" nasıl kendi başına referans nesne olarak ele alınmaya başlandığı üzerinde durulmaktadır.

2.1.5.1. Rejim Güvenliği

Devletler dış tehditlere karşı uluslararası alanda mücadele vererek varlıklarını korumaya çalıştıkları gibi iç tehditlere karşı da rasyonel aktörler aracılığıyla varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkelerde devletler ve rejimler daha çok iç dinamiklerden kaynaklı tehdit altındadır. Gelişmekte olan devletler terörizm, darbe, isyan, siyasal ve sosyal kutuplaşma, siyasi zayıflıklar, ekonomik az gelişmişlik radikalleşme ve iç savaş gibi devletin ve rejimin çöküşüne yol açabilecek tehditler ile sık sık karşılaşmaktadır (Beasley, 2009: 8).

Devletlerde bu denli güvensizlik durumunun ortaya çıkmasında karşılaştıkları iç güvenlik tehditlerinin niteliği önemli olmakla birlikte, iç güvensizlik durumunu ortaya çıkaran temel yapısal özelliklerin tespiti de öncelikli bir öneme sahiptir. Aynı zamanda bu yapısal özelliklerin tespitinin yapılması, devletlerde ortaya çıkan iç tehditlerin veya meselelerin gerçekten devleti ya da rejimi tehdit eden meseleler olup olmadığı, ulusal güvenliğe tehdit oluşturup oluşturmadığı ya da görevdeki iktidar grupları tarafından çıkarlarını veya kendilerini korumak amacıyla algı yaratma aracı olarak kullanıp kullanmadığı sorularına da büyük oranda cevap vermektedir. Bu bağlamda devletleri güvenliğin temel nesnesi şeklinde ele alan geleneksel güvenlik anlayışından farklı olarak çağdaş güvenlik yaklaşımları iç siyasette rejimin güvenliği ile ilgilenmiştir.

Rejim güvenliğinden neyin kastedildiğinin anlaşılması için "rejim" kavramının ne anlama geldiğinin ifade edilmesi önem arz etmektedir. Rejim en anlaşılır haliyle bir ülkedeki bireysel aktörlerin beklentilerinin birleştiği ve kurumsallaştığı ilkeler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürleri şeklinde ifade edilmektedir. Daha açık bir ifade ile rejim; bir ülkede siyasetin işleyişini sağlayan kurallar ve normlar bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde rejimin kullanımındaki aktörlerden kast edilen ise, genel anlamda siyasi liderler veya siyasi elitlerdir (Job, 1992; Ayoob, 1984).

Rejim güvenliğini inceleyen araştırmacılar, gelişmekte olan ülkelerin yapısal

özelliklerinden kaynaklı nedenlerden ötürü rejim güvenliğinin bu ülkelerde, yönetici elitlerin otoritesine yönelik meydan okumaların olmaması durumu olarak ifade edildiğini ve rejim güvenliğini devletin güvenliğinden ayırmanın zorlaştığını ifade etmiştir (Buzan, 2015; Jackson, 2017; Brian, 1992). Özellikle birden fazla etkin elitin düzen kurmaya çalıştığı bir devlette, toplum içerisindeki güçlü gruplar daha fazla birbirlerinin otoritesine meydan okuyabilmektedir. Bir elit grup gücünü ve iktidarını arttırdığında diğer elit gruplar bu durumu kendilerine tehdit olarak algılamakta ve aynı şekilde gücünü ve iktidarını arrtırma yoluna gitmektedir. Literatürde "güvensizlik çıkmazı" olarak kavramsallaştırılan bu durumda yönetici elitler kimlerden oluşursa oluşsun, "devletin kurumlarının, işlevlerinin ve süreçlerinin etkin bir şekilde işlemeye devam etmesi durumunu" doğrudan rejimin güvenliği ile alakalı kabul etmekte ve devletin güvenliğinden bağımsız değerlendirmemektedir (Jakson, 2017:163). Bu nedenle elitler için ulusal alan da en az uluslararası alan kadar tehlikeli ve tehdit edicidir.

Jakson (2015:169), gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli rejim güvenliği stratejilerinin etkin durumda olduğunu ifade etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki elitler rejim güvenliği söylemi ile kendi iktidarlarını güçlendirmek, korumak ve sürdürmek adına çeşitli stratejiler kullanmaktadır. Bu iç güvenlik stretejileri arasında ordunun güçlendirilmesi, rejim karşıtlarına karşı baskı ve şiddet kullanımı, devlet kurumlarının bilinçli şekilde zayıflatılması, etnik manipülasyon ve kimlik politikası, devleti dış etkiye açık hale getirecek demokratik manipülasyonlar yer almaktadır (Jakson, 2015: 169).

Elitler, rejimin varlığını devam ettirmek amacıyla içerde meydana gelen sorunlara karşı zorlayıcı güce başvurmakta, rejimin gerçek ve algılanan düşmanlarına karşı şiddet ve tehdit kullanmaktadır. Bu nedenle güvenlik güçlerini kuvvetlendirmeye ve ulusal gelirin büyük bir kısmını askeri alanda harcamalara ayırmaya yönelerek varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda potansiyel rejim muhaliflerini zayıflatmak amacıyla devlet kurumlarını kasti bir şekilde zayıflatmanın yollarını arayarak, rasyonel ve etkin araçları ortadan kaldırmaktır. Bu durum devlet kaynaklarını kendi çıkarlarına uygun kullanmalarına ve belirli bir ekonomik faaliyet alanında tekel oluşturmalarına da yardımcı olabilmektedir. Diğer taraftan, etnik maipülasyon ve kimlik politikalarıyla bilinçli bir şekilde, rejime yönelik bir birleşik muhalefetin varlığını önlemenin yolu olarak toplumsal gruplar arasında çatışma yaratacak durumları gündeme almaktadır. Bu durumda elitler iç güvenlik sorunlarının ortaya çıktığı zamanlarda belirli azınlık grupları

sorunun kaynağı şeklinde göstererek bu gruplara baskı uygulamakta ve kurumlardan uzaklaştırmakta, kendi grup üyelerini etkili makamlara atamaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede etnik bilinçlilik düzeyi yüksek olduğu ve kolayca kullanılabildiği için bu strateji karşılık bulmaktadır. Bununla birlikte elitler, demokratik siyasi süreçleri manipüle ederek iç meseleleri devlet dışı etkiye açık duruma getirmektedir. Bu şekilde rejim güvenliğini güçlendirmenin ya da korumanın bir aracı olarak güçlü dış aktörler ile ittifak kurmaya çalışmaktadır. Bu aktörler özellikle rejimlerinin garanti edilmesine yardımcı olabilecek güçlü devletlerdir.

Rejim güvenliğinin gelişmekte olan ülkelerin temel güvenlik sorunlarından biri olduğu literatürde genişçe kabul görmekle birlikte, Migdal (1998), Thomas (1987), Buzan (1991), Dauvergne (1998), Ayoob (1997) gibi yazarlar bunun nedenlerini ortaya koymak için farklı ölçütler kullanmış; gelişmekte olan devletlerin temel yapısal özelliklerini, güçlü/zayıf yönlerini ele alan çalışmalar yapmıştır. Migdal devletlerin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymak için devlet ve toplum arasındaki güç dengesini ele almıştır.

Migdal'a göre devletlerin gücü, büyük çaplı sosyal gruplar ile karşı karşıya gelindiğinde anlaşılabilecektir. Devletler, toplum içerisindeki grupların devletin kararlarına göz yumduğu, rıza gösterdiği ve karşı çıktığı oranda güçlü ya da güçsüzdür. Bu anlamda devletin kapasitesini ve gücünü Migdal; *"liderlerin, devletin kurumlarını kullanma yetenekleri ve kabileyetleri ölçüsünde vatandaşları istedikleri şeyleri yapmaya kabul ettirme kabiliyetleri olarak tanımlamıştır."* (Migdal, 1998: 17).

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde siyasi elitlerin ve liderlerin devletlerin yapısal zayıflıklarından faydalanarak varlıklarını devam ettirmek amacıyla iç ve dış stratejilerin bir karışımını kullandıklarını belirten Ayoob (1997) ise, ortaya çıkan bu durumu kolaylaştırıcı bir unsur olarak ifade etmekte ve devlet inşa etme sürecini ileri sürmektedir. Avrupa tecrübesinde olduğu gibi güçlü devletlerin birkaç yüzyıl kadar uzun süren ciddi çatışmaların sonucunda oluştuğunu, merkezi devletler ile güçlü sosyal aktörler arasında süregelen çatışmaların sonucunda doğduğunu ifade etmektedir. Aynı zamadan bu devletler, "güçlü bir merkezi devlet" ile "bütünsel bir ulusal kimlik" oluşturulduktan sonra "temsili kurumların tedrici bir şekilde" ortaya çıktığı devletlerdir. Bu süreci tecrübe etmeyen devletlerin ise şu tür sorunlar ile uğraşmak zorunda kalacağını belirtmektedir: rasyonel olmayan devlet sınırları; yabancı doktrinlerin ve kurumların empoze edilmesi; dinsel, sınıfsal ve etnik temelde toplumun kendi içinde bölünmüş

olması; ekonomilerinin gelişmesinin engellenmesi ve ekonomilerinin dışa bağımlı olması; siyasi şiddet kültürünün kökleşmiş olması.

Buzan ise, devletleri şu üç temel unsur üzerinden zayıf ve güçlü devletler olarak ayırmıştır; "fiziki taban, kurumsal kapasite ve devlet fikridir". Buzan'a göre ulusal güvenlik sorununun doğası devletten devlete farklılık göstermekle birlikte devletler, askeri ve ekonomik tehditlere karşı açıktır ve pek çoğu toplumsal ve siyasal güvensizlikten muzdariptir. Ancak devletler sadece askeri ve ekonomik tehditler aracılığıyla değil, aynı zamanda devlet fikri ve devletin kurumları fikirlerinin manipülasyonu ile de tehdit edilmektedir. Buzan devletleri bu tehditleri bertaraf edebildikleri ölçüde güçlü kabul etmektedir (Buzan, 2015: 93). Devlet fikri toplumun devlet konusunda konsensus oluşturmasına ve kendisini devlet ile özdeşletirmesine bağlıdır. Yani Buzan'a göre devletler büyük çaplı güç kullanımını ortadan kaldırmaya yetecek şekilde siyasal ve sosyal konsensus oluşturabildiği ölçüde güçlü kabul edilebilecektir. Aksi durumda, devlet olarak var olabilmeleri büyük ölçüde diğer devletlerin bu devletleri tanımaları ya da varlıklarına itiraz etmemeleri sonucu mümkün olabilecektir (Buzan, 1983:67).

Buzan'a göre ayrıca zayıf devletleri şu unsurlar üzerinden sınıflandırmak mümkündür; "yüksek düzeyde siyasi şiddet, vatandaşların günlük yaşamında siyasi polis gücünün dikkat çeken rolü, tutarlı bir ulusal kimliğin eksikliği ya da çatışan ulusal kimliklerin varlığı, devleti bütünleştirme konusunda hangi ideolojinin kullanılacağı ile ilgili temel politik çatışma, siyasi otoritede açık ve gözlemlenebilir oranda hiyerarşi eksikliği ve medya üzerinde yüksek düzeyde devlet kontrolü". Buzan'ın diğer önemli bir katkısı ise, zayıf ve güçlü devletlerin ulusal güvenliğe yönelik yaklaşımlarında ortaya koyduğu ayrımdır. Buzan ulusal güvenlik kavramının zayıf devletlerde muğlaklaştığını ifade etmektedir. Ciddi iç güvenlik sorunları olan zayıf devletlerde hükümetlerin güvenliği devletlerin güvenliği ile karıştırılmaya başlamakta ve bu durum grup çıkarlarına haketmedikleri bir meşruiyet sağlamaktadır. Bu bağlamda ulusal güvenlik kavramını zayıf bir devlet ile ilişkili kullanmak aynı zamanda iç güvenlik sorunlarını dış kaynaklı güvenlik tehdidi olarak sunmaya ve yasal hale getirilmiş şiddetin tüm tehlikeleri ile birlikte iç güvenlik alanına ithal edilmesine zemin hazırlamaktadır (Buzan, 2015:92-100).

Diğer taraftan Dauveregne (1998:2) da güçlü devletlerin; etkin politikalar geliştirme, devletin istikrarı ve birliğini koruma, toplumun resmi yasalara gönüllü

uyumunu sağlama, sosyal ve siyasal katılımı teşvik etme, meşruiyetini koruma ve sürdürme, ulusal ekonomide istikrarı gözetme noktasında istekli olduklarını ifade etmiştir. Dauveregne'in ifade ettiği güçlü devlet özellikleri Migdal'ın hegemon devleti ile benzerlikler göstermektedir. Migdal'a göre güçlü devletlerde devlet, vatandaşlar tarafından bir hegemon fikri olarak belirmiştir. İleri düzeyde sosyo-ekonomik birliğe, güçlü ulusal kimliğe ve güçlendirilmiş katılımcı demokrasiye sahip hegemon devlet, vatandaşların kafasında o denli kabul görmüştür ki vatandaşlar devletsiz yaşama fikrinden uzaklaşmıştır (Migdal: 1998:12).

Thomas ise devletlerin gücünü devletlerin kurumsal kapasitesi ile ilişkilendirmiştir. Devletlerin kurumsal kapasitesini altyapısal güç ve despotik güç şeklinde ikiye ayırmıştır. Devlet kurumlarının meşruiyetini ve etkinliğini ifade eden altyapısal güç, devletin uzlaşı yoluyla halkı yönetmesi şeklinde ifade edilmiştir. Despotik güç ise, devletlerin zorlayıcılık kapasitesi ve bu zorlayıcılığı ile kararlarını sivillere empoze etme kapasitesi şeklinde ifade edilmiştir. Thomas altyapısal gücün fazla olduğu devletleri güçlü devletler olarak tanımlamakta ve güçlü devletlerde zorlayıcı güce gerek kalmayacağını ifade etmektedir. Thomas ayrıca altyapısal gücün gelişmediği zayıf devletlerde zorlayıcı güç kullanımının artma eğiliminde olduğunu, her kullanımdan sonra altyapısal gücünü kaybedeceğini ifade etmektedir. Bu durum paradoksal şekilde zorlayıcı gücün gelişmesi ile zorlayıcı gücün gelişmesinin bir sonucu olarak ise, yeterli altyapısal gücün ve sosyal birliğin elde edilememesi ile sonuçlanacaktır (Thomas, 1987).

Devletlerdeki kurumsal kapasitedeki zayıflık ise, sık sık hükümet değişikliği şeklinde ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık; siyasi gücün kendi çıkarına olacak şekilde elitlerin elinde toplanması ve askeri darbeler; uluslarası güçler ve aktörler karşısında etkiye açık olma; din, bölge, sınıf, şehir veya etnik temelde ortaya çıkan şiddetli sosyal/siyasal bölünmeler; güçlü ulusal kimlik ve sosyal birliğin bulunmaması; demokrasinin güçlendirilmemiş olması ve devam eden ekonomik krizler şeklinde kendini gösterebilecektir (Jakson, 2015:164).

Tüm bu zayıf ve güçlü devlet ölçütleri devletlerin geçirdikleri süreçleri ve dinamik bir durumu ifade etmektedir. Devletler bu temel faktörler üzerinde zayıf devletlerden güçlü devletlere dönüşebilecek şekilde ileri ve geri haraket etme özelliğindedir. Zayıf devletler güçlü bir ulusal kimlik ve sosyal birlik inşa ederek güçlü devletlere dönüşebileceği gibi güçlü devletlerde beklenmedik bir durum karşısında artan sosyal ve

siyasal çatışmalar ya da ekonomik istikrarsızlıklar ile zayıflayabileceklerdir. Bu bağlamda devletlerin güçlenmelerinin önündeki iç ve dış engeller karşısında oluşturacağı ve benimeseyeceği ulusal ve uluslararası stretejiler önemli hale gelmektedir.

En başta ifade edildiği gibi hükümetler oydaşmadan ziyade daha çok güç ile yönetildiklerinde, devlet içindeki politik güç ve ideoloji geniş bir meşruiyete sahip olmadığında ya da şiddet yoluyla farklı düşüncelere ve fikirlere karşı çıkıldığında devleti güvenliğin referans nesnesi olarak tanımlanması zorlaşmaktadır. Diğer taraftan böyle devletler genellikle orduyu, devleti ve devlete bağlı ifade ettiği rejimi korumak ve bir arada tutmak için güç veya ulusal meşruiyete sahip tek yapılanma şeklinde hükümetin içine sevketmektedir. Diğer taraftan, iç siyasette yaşanan tüm meselelerin ulusal güvenlik sorunu ya da rejim güvenliğine tehdit olarak kabul edilmesi, hükümetlerin siyasi muhaliflere karşı kuvvet kullanmayı meşrulaştırmak için güçlü bir araç edinmesine kolaylık sağlayacaktır (Buzan, 2017: 98).

İç tehditlerin tamamının ulusal güvenlik sorunu olmadığını kabul etmek de her iç tehdidi ulusal güvenlik meselesi haline getirmek kadar sorunludur. Hükümetlerin kaderi devletler için çok büyük bir değere sahip değildir; ancak hükümetlerin zayıflığı devletlerin kaderi ve bekası için büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada tespit edilmesi gereken, bir hükümetin kendi güvenliğinin bir ulusal güvenlik meselesi olduğu iddiasının arkasındaki motivasyonların ve gerekçelerin güçlü bir dayanağının olup olmamasıdır.

Devletlerin kurucu felsefesinin temel taşlarını oluşturan hukuka dayalı siyasi nitelikli nedenlerin devletin güvenliğinde belirleyici olduğu devletlerde, rejimin güvenliği ve ulusal güvenlik ayrımı muğlaklaşmaktadır. Özellikle rejim güvenliği ve ulusal güvenlik ayrımının tam olarak netleşmediği ve ikilik oluşturduğu devletlerde, siyasetin belirleyici olduğu gözlemlenmektedir. Devlet ve ulus kuvvetli bir bağ ile inşa edildiğinden, ulusun temel niteliklerinin rejimdeki yeri ulusal güvenlik bağlamında önem arz etmektedir. Ayrıca ulusal kimlik rejimin bir parçası olduğundan hem uluslararası arenada hem de iç meşruiyetin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir.

Bu durum aynı zamanda devletlerin milliyetçilik konusunda güvensizlik ve güvenliğin farklı türlerini tecrübe edeceğini de açığa çıkarmaktadır. Bir taraftan devlet ve kimlikler arasındaki gerginlik rejimin güvenliği için en zayıf ve hassas noktalar şeklinde tanımlanabilecekken, diğer taraftan devlet ve kimlikler arasındaki kuvvetli bağdan büyük bir meşruiyet ve güç sağlanabilecektir. Bu durum sadece ulusal kimlik ile de

şekillenmiyecektir, rejimin temel özellikleri toplum içinde çok zayıf bir biçimde benimsenmişse ya da güçlü şekilde benimsenmiş; ancak karşıt fikirler toplum içinde rekabet ediyorsa, devletin güvenlik algısı hassas politik temeller üzerinde oturtulabilecektir.

Özetlemek gerekirse, rejim güvenliğinin ulusal güvenlik meselesi olarak sunulduğu devletler, başta silahlı kuvvetler olmak üzere elitlerin hükümetin önemli kurumlarına ve siyasal mekanizmasına hakim olduğu devletlerdir. Devlet kurumları fiziksel bir varlığa sahip oldukları için güvenliğin nesnesi olarak devlet fikrinden daha somutlardır. Kurumlar bu özelliği nedeniyle fikirlerden daha kolay yok edilebilmekte ve tahrip edilebilmektedir.

Diğer taraftan kurumlar güç yoluyla ya da farklı kurumsal anlamlara sahip fikirlere dayanan politik eylemler ile tehdit edilebilecektir. Bu durumda devletler iç politik mücadele sırasında ve gerçek bir tehdit söz konusuyken devlet kurumlarını savunmak amacıyla ulusal güvenliğe başvurabileceği gibi yönetici elitler kendi güvenlikleri ile devletin güvenliği arasındaki bağlantıyı iç politikada baskılarını arttırmak için kolaylıkla istismar edebilecektir. Böyle bir örnekte devlet fikri, yönetici elitlerin devleti kendi çıkarları yönünde yönetmek için kullandıkları maksimal bir devlet imajını ortaya koymaktadır. Bu modelde devletin kurumlarına devlet çıkarları haricinde, örgütsel ve bireysel çıkarların hakim olduğu fikirlerin ikame edilmesi, hatta büyük öçüde bütün devlet yapısı içine yerleşmesi kolaylaşmaktadır. Bu haliyle devletin bütünlüğü, rejimin tehdit edildiği söylemleriyle ve devletin cebri gücünün ön plana çıkmasıyla korunacaktır. Devletin cebri gücünün vatandaşa karşı kullanıldığı toplumlarda ise, toplumu birleştiren rejimin değişeceğine dair korku olacaktır.

2.1.5.2. Toplumsal Güvenlik

Güvenliği sektörlere ayıran Buzan, ulusal güvenliğe yönelik siyasi, askeri, toplumsal, ekonomik ve ekolojik olmak üzere beş farklı alandan gelen tehditleri ortaya koymuştur. Bu bağlamda yazar güvenliğin sadece değişen doğasını ele almamış, aynı zamanda güvenlik alanında kimliğin oynadığı rolü de vurgulayarak devlet-toplum ilişkisini güvenlik analizinin bir parçası olarak değerlendirmiştir.

Toplumsal sektör içerisinde ele alınan "toplum"a yönelik güvenlik endişeleri Soğuk Savaş öncesi dönemde tek başına güvenliğin bir referans nesnesi olarak değil, devletin temsil ettiği ulusal kimliğin egemenliği ve bu egemenliğin bozulması ile devletlerin

dağılmasına yol açabilecek tehditler üzerinden anlam kazanmıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrasında ideolojik kamplarda yaşanan değişiklikler, medeniyetler çatışması düşüncesi, demokratikleşme ve neoliberal ekonomi yönündeki yapısal uyum paketleri, küreselleşme ile birlikte farklı alt kimliklerin ve aktörlerin harekete geçmesi, Batının kültürel hegemonyasına tepki ile gelişen kimlik krizleri ve daha farklı gelişmeler neticesinde güvenlik düşüncesinin merkezi devlet dışı aktörlere doğru kaymış; toplumsal meseleler de sadece devlet değil, devlet dışında tanımlanan referans nesneler aracılığıyla güvenlik gündemine taşınmıştır (Buzan, 1995:5).

Toplumsal güvenlik ilk olarak Buzan'ın (1983) *İnsanlar, Devletler ve Korku (People, States and Fear)* adlı kitabında kavramsallaştırılmıştır. Buzan (2015:112), ulusal güvenlik konusu olarak değerlendirilen birçok meselenin devletin içindeki sorunlardan kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda devleti güvenliğin referans nesnesi olarak ele alan Buzan, toplumu devletin güvenliğine tehdit oluşturan alanlardan biri şeklinde sunmuştur. Buzan bu haliyle güvenliği genişletmiştir; ancak güvenliğin derinleşmesi toplumun refarans nesne olarak sunulduğu temsilcileri ile ortaya çıkmıştır.

1993 yılında Buzan'ın beş sektörlü uluslararası güvenlik anlayışının toplumsal güvenlik bağlamında savunulabilir olmadığını öne sürerek, Ole Wæver, Morten Kelstrup ve Pierre Lemaitre adlı yazarlar, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe (Kimlik, Göç ve Avrupa'daki Yeni Güvenlik Gündemi)* adlı bir kitap yayımlamıştır. Yazarlar, Soğuk Savaş sonrası Avrupa'da "toplumsal güvenlik meselelerinin" devlet egemenliği konusunda önemli meseleler haline geldiği; ancak bu meselelerin devlet ile bağlantılı beş kategoride değil, devlet güvenliği ve toplumsal güvenlik ikililiği şeklinde yeni bir kavramsallaştırma içinde tanımlanması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu şekilde toplum, devlet güvenliğinin bir kategorisi olarak varlığını devam ettirirken, kendi başına güvenliğin referans nesnesi haline gelmiştir (Roe, 2015).

Kopenhag Okulu'nun temsilcilerinin toplumun referans nesnesi olarak ele alındığı toplumsal güvenlik vurgusunu ön plana çıkarıyor olmasının nedeni, toplumların sınırları ile devletlerin sınırının birbirleri ile tam uyuşmuyor olması şeklinde açıklanmaktadır (Weaver, 2008:153-155). Belirli uluslara mensup toplumların büyük çoğunluğu kendi devletleri sınırları içinde yaşarken, bir kısmı kendi devlet sınırları dışında yaşamakta ya da yaşamak durumunda bırakılmaktadır. Bu nedenle, güvenliği sadece devletin güvenliği

ile sınırlandırmak, azınlıkların ve devletsiz toplumların güvenlik endişelerini arttırabilecektir. Bu tehdidin devletten topluma bakan tarafını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ulus bağlamında ele alınmayacak çeşitli toplumsal gruplar ya da yaşam stili açısından kendini farklı tanımlayan alt kültürler ve kimlikler de kendi varlıklarına yönelik tehdit olduğuna dair algı oluşturarak toplumsal güvenlikleştirmeye gidebileceklerdir (Tüysüzoğlu, 2015:206).

Bu anlamda, Kopenhag Okulu temsilcileri ulusal güvenlik kavramından yola çıkarak odak noktasını uluslara ve başka bir sektör olan toplumsal güvenliğe çevirmiştir. Ole Wæver (2008), ulusal güvenlik kavramının birçok güvenlik alanı için anahtar bir kavram olarak ele alındığını; ancak ulusal güvenlik söz konusu olduğunda, ulusa odaklanmak yerine, siyasi ve askeri sektörlerin odak noktası olan devlete odaklanıldığını ve bu kavram içinde "ulus" kavramının paradoksal bir biçimde yeterince ele alınmadığını belirterek toplumsal güvenliğe farklı bir perspektif sunmuştur.

Wæver'a göre (2008:155) toplumsal güvenlik, uluslar ile ilgili ortaya çıkabileceği gibi dini savunmak amacıyla da ortaya çıkabilecektir. Çünkü kimlik sadece ulusa dayalı olarak inşa edilmez. Aynı zamanda kimlik toplulukların kendilerini nasıl kavramsallaştırdıkları ve kendilerini nereye, neye ait hissettikleri ile özdeştir. Bu nedenle Kopenhag Okulu temsilcileri toplumsal sektörü ele alırken sadece ulusa odaklanmak yerine kimliğe odaklanmaktadır. Kimlik ise, çoğunlukla ulusal olmak ile birlikte ampirik olarak zaman ve mekana göre ırka, dine, toplumsal cinsiyete, toplumsal statü ve farklı faktörlere göre oluşabilecektir. Bu değişkenlerden en az belirleyici olanı ekonomidir. Çünkü ekonomi büyük ölçüde sosyal güvenlik ile alakalıdır ve kimliksel bir sürekliliğe sahip değildir. Ancak din, kültür, toplumsal cinsiyet ve etnik kimlik gibi kimliksel bir sürekliliğe sahip ve onlar-biz ayrımının kolaylıkla yapılabileceği niteliklere haiz faktörler bir referans nesnesi olarak algılanabilecektir. Bu bağlamda toplumsal güvenlik; bireysel kimlikler ve ekonomik statü ile ilişkili olmaktan daha çok kimlikler ve "biz"i belirleyen kollektif yapılar ile ilgilidir (Kelstrup, 2004). Bu nedenle toplumsal güvenlik aynı zamanda kimlik güvenliği olarak ifade edilmektedir (Weever, 2008:155).

Toplumsal güvenlik kavramını geliştiren Buzan ve Wæver kavramı toplumsal kimlikler ve toplumsal kimliklerin sürdürülebilirliği üzerinden vurgulamıştır. Buzan'a göre toplumsal güvenlik: *"temel olarak toplumların kimlikleri ile ilgilidir. Kimlik ise, bir grup insanın kendilerine 'biz' diyebildiği şeyle ilgilidirler."* Wæver (2008:153)'a göre ise

toplumsal güvenlik: *"bir kimliğin algılanan bir tehdide karşı savunulması"* ya da daha açık bir ifade ile *"bir topluluğun kimliğine yönelik algılanan bir tehdide karşı savunulması"* şeklinde tanımlamaktadır. Bu anlamda toplumsal güvenlik, bir toplumun temel değerlerini ve karakterini (dil, din, kültür, ulusal kimlik ve gelenekler) olası tehditler altında ve değişen koşullarda sürdürme yeteneği ile ilgilidir. Bu anlamda toplumsal güvenlikte temel olan şey, toplumların varlılığının sürdürülebilirliğidir. Bir devlet egemenliğini kaybederse varlığını devam ettiremeyeceği gibi toplumlar da kimliğini kaybederse varlıklarını devam ettiremeyeceklerdir (Roe, 2015:177). Bu bağlamda toplumsal güvenliğe yönelik tehditler, gerek pratik gerek sözsel anlamda kimliklerin (*dillerin, inançların, isimlerin, kıyafetlerin vb.değerlerin*) kullanımının ve ifade edilmesinin kısıtlanması ile başlayan, kimliklerin varlığına ve kendilerini yeniden üretim becerilerini kısıtlamaya *(eğitim ve ibadet yerlerinin kapatılmasına ve bir topluluğun tüm üyelerinin sürgün edilmesi veya öldürülmesine)* kadar varan geniş bir kapasiyete sahiptir (Buzan, 1993:44).

Bununla birlikte, siyasal kimliklere yönelik tehditler de toplumsal güvenliğin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu tehditler farklı coğrafyalarda farklı siyasal, sosyal ve kültürel yapılardan kaynaklı nedenlerle ortaya çıkabileceği gibi birbirlerini dışlayan kimliklerin birbirlerine yönelik tehdit yaratmaları sonucu da meydana gelebilecektir. Bu bağlamda göç ve toplumsal güvenlik konusu üzerine incelemelerde bulunan Buzan (1998:121) toplumsal güvenliğe yönelik tehditleri; göç, dikey rekabet ve yatay rekabet olmak üzere üç kategoride incelemiştir. Buzan bu kategorileri oluştururken göç ile dışardan gelen şeylerin nüfusun birleşiminde meydana getireceği değişimleri toplumsal kimlik bağlamında kurgulamış ve toplumsal güvenlik alanında değerlendirmiştir. Bu değişimler; eğitim ve sağlık hizmetlerinde kıt kaynakların tüketimi konusunda rekabetin artmasından, istihdam alanında rekabetin artmasına ve ev sahibi toplulukların göçü kendi grup kimliklerinin hayatta kalmasına yönelik bir tehdit olarak kabul etmesine varıncaya kadar birçok farklı rekabet alanını kapsamaktadır. Bu rekabet alanları aynı zamanda göçün bir güvenlik tehdidi olarak algılanmasını meşrulaştırmak için çok önemli söylemsel güvenlik çağrılarında kullanılmaktadır.

Hem iç politikada hem de uluslararası alanda etkileri olan göçün devlet sınırlarına yönelik bir tehdit şeklinde algılanması bir süre sonra toplumsal sınırlara yönelik potansiyel kimlik tehditleri doğurmaktadır. Çünkü devletlerin egemenliğine yönelik

tehdit algısı zamanla yerini kimliklere yönelik tehdit algısına bırakmaktadır. Bu durumda önemli olan göçün egemenlik ve kimliğe yönelik bariz varoluşsal tehdit üretip üretmediği olacaktır. Göçü mutlak öncelik verilen bir şeye yönelik varoluşsal tehditler olarak algılayan toplumsal kesimler hükümetleri ve muhalifleri savunmaya çağıracaklarından, hükümetler topluluğun bekasına ve sürdürdüğü ortak kimliğe, varsayılan kökenlerine ve faillerine yönelik sözde bir tehdidi savuşturmak ve böylece toplumu yeniden güvenli kılmak için strateji geliştimek fırsatı bulabilecektir. Bu haliyle normal koşullarda siyasi veya ahlaki olarak kabul edilebilir davranış şeklinde nitelendirilen göç de sınırların ötesine geçen savunma önlemlerine yol açarak etkili güvenlikleştirmenin bir aracı olabilecektir.

2.1.6. Güvenliğe Konstrüktivist (İnşaacı) Yaklaşım

Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının ortaya çıkması ile birlikte sosyal inşacılık yaklaşımı[4], Soğuk Savaş sonrası güvenlik çalışmalarında görülen dönüşümün bir kısmını oluşturmuş ve güvenliğin sosyal olarak inşa edilebileceğini ifade etmiştir (Wendt, 1999; Ruggie, 1998; Ayoob, 1997). Realist ve neorealist teoriler güvenliği anlamak ve güvenliğe dair teori oluşturmak için maddi güçlere odaklanırken, inşacılık, güvenliğin ve güvenlik tehditlerinin nasıl "sosyal" olarak inşa edildiği sorusuna cevap aramıştır. Bununla birlikte sosyal inşaacı yaklaşımlar sadece uluslararası ilişkiler disiplinine özgü bir yaklaşım değildir, aynı zamanda siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe olmak üzere birçok farklı disiplinden etkilenmiştir.

Güvenliği inşaacı yönüyle ele alan teorisyenler, rasyonelistlerden farklı olarak maddi faktörlerin yanında düşünsel faktörlerin de etrafımızdaki dünyayı ve bizim ona yüklediğimiz anlamları inşaa ettiği saiki üzerinden hareket etmiştir (Agius, 2017). Bu anlamda sosyal inşaacılık yaklaşımı güvenliğin oluşmasında inançların, kollektif fikirlerin ve normların önemini ortaya koymakta, bu yönüyle yaklaşımın ontolojik dayanaklarının olduğu anlaşılmaktadır.

[4]Wendt'in (1999) *Social Theory of International Politics* adlı çalışması inşacılık çalışmalarında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, eser yaygın bir şekilde inşacılığı bir teori olarak kabul ettirme ya da bir teori oluşturma formu olarak kabul ettirme girişimi şeklinde algılanmıştır. Ancak inşacıların kendisi inşacılığın bağımsız bir siyaset teorisi olmadığını, daha çok "sosyal yaşamın ve sosyal değişimin doğasıyla ilgili iddialarda bulunan sosyal bir yaklaşım" olduğunu ifade etmiştir (Finnemore ve Sikkink, 2001:393; Ruggie, 1998: 879). Bu nedenle çalışmada "sosyal inşaacılık yaklaşımı" ya da "inşaacılık" şeklinde kısa halinin kullanılması tercih edilmektedir.

Agius'a (2017) göre sosyal inşaacılık yaklaşımının üç temel ontolojik dayanağı bulunmaktadır. Birincisi; "düşünsel ve normatif yapıların" en az maddi yapılar kadar önemli olduğu ve fikirlerin ve normların güvenlik nitelendirmelerinde önemli bir ayrıcalığa sahip olduğudur (Agius, 2017: 88). İnşaacılar Kant'tan aldıkları düşünce örgüsüyle bilgiyi kendi anlayış yapılarımız içinde işlediğimiz ve anlam yüklediğimiz için dünyayla ve meselerle ilgili bilgimizin hiçbir zaman objektif olamayacağı görüşünü savunmaktadır. Kant'ın bu düşüncesini destekler ifadesiyle Ruggie (1998: 856) normları; *"anlayışın ve algılamanın kişinin bireysel veya daha geniş kollektif tecrübeler içerisinde analiz ettiği, kast ettiği veya ifade ettiği şey"* şeklinde tanımlamaktadır. Katzenstein (1996:5), ortak bilgi ve uygulamaların veya belirli bir kimliğe uygun kabul edilen davranış tarzları ile ilgili ortak beklentilerin normları ürettiğini ifade etmektedir. Sosyal inşaacı yaklaşım normların, uygun davranış tarzları ve yeni fikirler ile kadim fikirlerin rekabet etmesi sonrası kademeli olarak kurumsallaştığını kabul etmektedir. Bu kurumsallaşma, Berger ve Luckman (1991: 72) tarafından insan faaliyetlerinin ve fikirlerinin bireyden topluma taşacak şekilde alışkanlık haline gelmesi ve yerleşmesi süreci olarak görülmektedir.

Birçok inşaacı teorisyenin çalışmalarında önemli bir yere sahip olan normlar, oluşturucu ve düzenleyici şeklinde sınıflandırılmaktadır (Katzenstein, 1996; Ruggie, 1998: 71). Oluşturucu şeklinde nitelendirilen normlar, aktörlerin kimliğini, davranışlarını ve çıkarlarını oluşturması anlamında tanımlanmaktadır. Bu doğrudan, devletlerin veya aktörlerin önceliklerinin egemenlikleri tarafından şekillenmesi ile alakalıdır. Oluşturucu normlar, bir aktörün kimliğini tanımlar ve onun çıkarlarını oluşturur. Düzenleyici normlar ise, egemen hale gelen aktörlerin egemenliğini sürdürmeleri ve korumaları için ne yapmaları gerektiğini ve nasıl davranmaları gerektiğini söyleyen kurallar bütünüdür (Agius: 2017: 94). Bazı sosyal inşacı terorisyenler normların aktörlerin davranış sonuçlarını belirlemediğini, aktörlerin sahip olduğu normların, davranışlarının doğru ve yanlış kategorilerini şekillendirdiğini ifade etmektedir. Bu nedenle normlar sadece aktörlerin eylemlerinin gerçekleşme olasılığını azaltıcı veya arttırıcı bir etkiye sahiptir. Tannenwald (1999) de normların aktörlerin davranış sonuçlarını belirlemediğini destekleyerek, missileme tehdidinin olmadığı durumlarda da silahların kullanıldığı veya nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin bu silahlara sahip olmamasının, onlara karşı herhangi bir saldırının caydırıcılığını etkilemediği örneklerin varlığından

bahsedilebileceğini ifade etmiştir. Bu açıdan çalışma devletlerin kendi egemenlik normlarının, uluslararası sisteme dair algı ve hedeflerinin askeri müdehale tarzlarını ve davranışlarını önemli oranda belirlediğini göstermektedir. Ayrıca aktörlerin benimsediği normlar hem oluşturucu hem de düzenleyici olarak, aktörlerin ulusal ve uluslararası alandaki tercihlerine rehberlik etmektedir.

İnşacılığın ikinci ontolojik dayanağı ise, "kimliklerdir". İnşacılığın olgularla ve güvenlikle ilgili anlayışını derinlemesine inceleyen inşaacı teorisyenler kimlik ve çıkarlara odaklanarak, bunların birbirlerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Sosyal inşaacı yaklaşıma göre kimlikler devletlerin çıkarlarını belirlemekte, çıkarlar ise aktörlerin eğilimleri, nasıl hareket ettiği ve hedeflerinin neler olduğu konusunda bizlere bir şeyler anlatmaya çalışmaktadır. Aktörlerin kimliksiz eylemde bulunamayacağı ve çıkarlarının peşinden koşamayacağı ifade edilmektedir. Adler'in (1997: 324) ifadesiyle *"siyasi aktörlerin çıkarları ve davranışları dünyayla ilgili bakış açıları, algıları, yorumları ve varsayımları ile yani kimlikleri ile oluşturulmaktadır"*.

Wendt'e (1994:385) göre kimlikler; çıkarların ilişkisel temelini oluşturmaktadır. Her aktör kurumsal roller ile bağlantılı olarak eş, dost, kardeş, öğretmen, öğrenci veya vatandaş olur. Devletler de benzer şekilde "bağımsız", "bağımlı", "dünya lideri", "özgürlükçü" veya cumhuriyet ve imparatorluk gibi çeşitli kimliklere sahip olurlar. Bu çeşitli kimlikler belirli bir öncelik sırasına sahip olabilir; ancak her kimlik aktörün kurumlar temelinde sosyal bir inşasıdır. Wendt'in ifade ettiği bu ilişkisel temel, karşılıklı öznel anlamlar içermektedir. Bu anlamlar, kimliklerde ortak olan, kimliklerin birbirlerine bakarak eylem ve davranışlarını şekillendiren ortak bir dil, tarih veya değerler ile yakından alakalıdır (Agius, 2017: 90). Wendt kimlikler arasında bir ayrıma giderek, kurumsal kimlik ile sosyal kimliği ayırmaktadır. Yazar sosyal kimliği *"bir aktörün başkalarının perspektifini dikkate alarak kendisine atfettiği anlamlar üzerinden",* yani başkasına bakan yönü üzerinden ele almaktadır. Bu bağlamda sosyal inşacı yaklaşıma göre aktörler sadece kendi kimlik tanımlamaları üzerinden değil, aynı zamanda kendi temel prensiplerine göre diğer aktörlere ve nesnelere karşı, onların ifade ettiği anlamlar üzerinden de eylemde bulunurlar.

Wendt, sosyal kimlik ve kurumsal kimlik ilişkilerinin "ben" ve "öteki" arasındaki ilişkiyi mantıksal bir sonuca götürdüğünü ve kollektif bir ilişki inşa ettiğini ifade etmektedir. Ortak bilgiye sahip bireyler, topluluklar ya da devletler ortak anlamlar ve

dünyayı nasıl anlamlandırdığımız üzerine ortak yargılara sahiptir. Bu nedenle dünyayla ilgili ortak anlayışa ve yargılara sahip aktörler (biz) farklı kimliklere (ötekilere) karşı farklı davranırlar; çünkü düşmanlar tehdit edicidir, dostlar değildir (Wendt, 1999:226-229).

İnşacılığın üçüncü ontolojik dayanağı ise dünya sisteminin ve sisteme dair algıların "karşılıklı olarak inşa edilmiş" olması düşüncesinde yatmaktadır. Wendt, *Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası* adlı eserinde, "anarşi devletlerin yaptığı şeydir" demektedir. Yazar, aktörler arasındaki karşılıklı ilişkilerde, çıkarlar ile kimliklerin etkisinin göz ardı edildiğini, devletlerin kendi başının çaresine bakma eğilimlerinin ve güç politikasının anarşinin mantıksal ve nedensel sonucu olamayacağını öne sürmüştür. Yazara göre aktörlerin karşılıklı ilişki kurma tarzları ve davranışları karşılıklı ilişkilerini belirlemekte, bu ilişkiler neticesinde işbirliği ya da güvensizlik ortaya çıkabilmektedir. Wendt'e göre aktörler arasındaki bu ilişkiler maddi değil sosyal nitelikteki ilişkilerdir. Bu ilişkide çıkarları belirleyen kimliklerdir. Bu nedenle, aktörler ve onların içinde bulundukları dünya kimliklerin belirleyici olduğu çıkar ilişkileri üzerinden karşılıklı olarak oluşmaktadır. Devletler anarşik bir sistemde yaşıyorsa, bu devletlerin anarşiyi ortaya çıkarmış olmasından kaynaklanmaktadır (Wendt, 1992: 399-401).

Sosyal inşaacı yaklaşımlar özetle, rasyonalist teori oluşturma çabalarına meydan okuyarak, kimliğin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca, aktörlerin her türlü ilişkilerinin dizaynında; inanışın, fikirlerin, kavramların, dil ile söylemlerin, sembollerin ve insanların, devletlerin ve milletlerin bilgiyi algılayışlarının ortak anlayışlar için çerçeve oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda inşacılık güvenlik meselelerini hangi çerçeveye oturttuğumuz, onları nasıl tanımladığımız ve ortak tanımlamalarımızın ve algılarımızın güvenlik meselelerini nasıl etkildiği ve inşa ettiği konusunda yeni bir bakış açısı kazandırarak, güvenlik meselelerine dair alternatif okumalar sağlamıştır.

2.2. Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Kuramı

Kopenhag Okulu eleştirel güvenlik çalışmalarının öncü okullarından biridir. Güvenliği askeri, siyasal, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları ile sektörler şeklinde ele alarak tanımını genişletmiştir. Okulun eleştirel çalışmalara yaptığı katkı bununla sınırlı değildir. Bir meselenin nasıl siyasi süreçten çıkarılarak güvenlik gündemine dâhil edildiğini analiz ettiği güvenlikleştirme kuramı ile Okul, meselelerin

güvenlikleştirilmesinin tehlikelerini ve negatif çağrışımlarını ortaya koymuştur. Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisi ile güvenliği bölgesel boyutta analiz eden Okul, güvenlik çalışmalarına önemli katkılar sunmuştur.

2.2.1. Kopenhag Okulunun Tarihsel Gelişimi ve Güvenlik Çalışmalarına Katkıları

Barry Buzan'ın ilk baskısı 1983'te yayımlanan *People, States and Fear (*İnsanlar, Devletler ve Korku) isimli çalışması birçok bilim adamı ve güvenlik öğrencileri için vazgeçilmez bir referans noktası olarak kendini kanıtlamıştır. Kitabın ikinci baskısı (1991) yeni düzenlemeleri ile daha fazla araştırma için teşvik edici olmuştur. Buzanın öncülüğünde ve başka yazarların da katkıları ile güvenlik çalışmaları Kopenhag Okulu'nun yayınları ile yeni bir boyut kazanmıştır (McSweeney, 1996: 81).

1980'lerin sonlarında çalışmalarına başlayan ve güvenliği yeniden düşünmeye yönelik araştırmalar ortaya koyan Kopenhag'daki Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü (COPRI-Copenhagen Peace Research Institute) Kopenhag Okulu'nun düşünsel temellerini oluşturmaktadır. Kopenhag'daki Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü çalışmalarını Danimarka Enformasyon Teknolojileri ve Araştırmaları Bakanlığı ile işbirliği içerisinde yürütmektedir. Enstitüye bağlı Kopenhag Okulu ise, Avrupa Güvenliği (EUR) projeleri kapsamında "Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Boyutları" başlıklı projenin hayata geçirilmesi ile Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap de Wilde, Morten Kelstrup ve Pierre Lamietre öncülüğünde çalışmalarını sürdürmüştür (Weaver:1995; Buzan vd.,1998).

1980'lerde özellikle neorealizmin etkisi ile güvenlik uluslararası sistem ve uluslararası sorunlar ile ilişkilendirilmiş; ancak güvenliğin devlet merkezli ulusal ve askeri güvenliğin dar kapsamlı geleneksel anlayışından sıyrılması, genişlemesi ve derinleşmesi zaman almıştır. Kopenhag Okulu güvenlik kavramını evrensel ve çok boyutlu hale getirmek amacıyla geleneksel güvenlik anlayışının devlet merkezciliğini, askeri güvenliğe odaklı karakterini ve disiplinlerarası etkileşime kapalı yapısını eleştirerek güvenliğin yeniden düşünülmesi ve kavramsallaştırılması gerektiği konusuna öncülük etmiştir (Coşkun, 2014: 183-186). Diğer taraftan Kopenhag Okulu "üçüncü bir yol" olarak bireylerin varlığını ve refahını etkileyebilecek her meselenin güvenlik sorunu olarak kabul edilmesinin de doğru olmayacağını ifade ederek geleneksel güvenlik görüşüne dair fikirleri tümüyle reddetmemiştir (Açıkmeşe, 2021: 250).

Ole Wæver ve Barry Buzan'ın başını çektiği Okul, Uluslararası İlişkiler Disiplini'ne üç temel kavram ile katkı sağlamıştır: "Güvenlik Sektörleri", "Bölgesel Güvenlik Kompleksi" ve Güvenlikleştirme". 1988 yılında güvenlik çalışmalarına "güvenlik sektörleri" kavramını dâhil eden Kopenhag Okulu, güvenliğin kapsamını bireyleri, grupları ve devlet dışı oluşumları dâhil ederek üç düzeyli bir güvenlik kurgusu ile genişletmiştir. Ayrıca, askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere beş sektör üzerinden yeni referans nesneler ekleyerek devleti güvenliğin tek referans nesnesi olarak gören geleneksel güvenlik anlayışının sınırlarını genişletmiştir (Buzan, 2015). Buzan, Weaver ve de Wilde'ye göre (1998: 27) her sektörde farklılaşan ilişki modelleri şu şekilde betimlenmektedir; siyasi sektör ile yönetim statüsü ve tanımaya dair ilişkiler analiz edilirken, devletin sahip olduğu ideoloji ve devletin örgütsel istikrarının korunması güvenliğin temel referans nesnelerini oluşturmaktadır. Bu temel referans nesnelerin korunması adına devletin bir taraftan kendi toplumsal unsurları tarafından tehdit edilir durumda olduğu veya devletin kendisinin topluma yönelik tehdit kaynağı haline geldiği durumlara yol açan ideolojik oluşumlarda, siyasi sektörün güvenlik analizlerinin temelini oluşturmaktadır.

Ekonomik sektör ise; ticaret, üretim ve finans ile güvenlik arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Ekonomik güvenliğe yönelik çalışmalar, ekonomiye yönelik tehditlerin tespit edilmesini ve bu tehditlerin ortadan kaldırılmasına yönelik güvenlik politikalarının ve araçlarının belirlenmesini amaçlayarak, devletlerin güvenlik politikalarını nasıl sürdürmeleri gerektiğine yönelik ekonomik bir çerçeve sunmaktadır (Buzan, 1998; Shiffman ve Jochum, 2011).

Çevresel sektöre dair güvenlik çalışmaları ise, insan faaliyetleri ile gezegenin biyosferi arasındaki ilişkiler ile ilgilidir. Temelde çevre güvenliği çalışmaları; çevresel değişikliklerin ulusal güvenliğe yönelik nasıl bir tehdit oluşturabileceği, savaşın ve savaş hazırlıklarının çevreye nasıl zarar verebildiği ve çevredeki değişikliklerin nasıl insani güvenlik için bir risk olarak ortaya çıktığına/çıkabileceğine yönelik analizler sunmaktadır (Buzan, 1998; Barnett, 2017:190).

Askeri güvenlik sektörü, bir taraftan geleneksel güvenlik anlayışının ve realist analitik bakışın ortaya koyduğu ülkeyi savunma ve dış politikasını destekleme faaliyetleri ile ilgili konulara eğilirken, diğer taraftan askeri güvenliğe eleştirel bakış ile dünyanın birçok yerinde halkların ve ulusal hükümetlerin karşı karşıya kaldığı bazı durumlarda

güvenlik tehditlerinin sadece komşu devletlerden değil, devletlerin bizzat kendisinin askeri güçlerinden kaynaklanabileceğini ortaya koyacak yeni bir bakış açısıyla katkı sağlamıştır (Sheehan, 2017: 149).

Toplumsal güvenlik sektörü ise, toplum ve toplumsal kimlik ile ilgili anlayışı tartışmakta ve toplumsal güvenliğin nasıl etnik-ulusal kimliklerin korunması ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal güvenlik kavramı bu bağlamda kimliğe yönelik tehditler ile ilgilidir; çünkü toplumların varlığını sürdürmesi kimliğe bağlıdır. Toplumsal güvenlik sektörünün bir sonraki aşamada ortaya koyduğu en önemli kavram, toplumsal güvenlik dinamiklerinin nasıl sarmal bir şekilde şiddet içeren çatışma ürettiğini ortaya koyan güvenlik çıkmazı kavramı olmuştur (Roe, 2017: 177). Toplumsal güvenlik sektörü ile kollektif kimlik oluşumunun dinamikleri ve kökenleri güvenlik çalışmalarına dahil edilmiş, devlet-toplum arasındaki ilişki yeniden güvenlik boyutuyla analiz edilerek devlet ve toplum arasındaki ayrımın sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

Kopenhag Okulu'nun önemli bir diğer katkısı ise, güvenliği çeşitli bölgeleri ile ele alarak analiz ettiği Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisi olmuştur. Bölgesel Güvenlik Kompleksi bölgesel alt sistemleri güvenlik analizinin nesnesi olarak görmekte ve söz konusu alt sistemleri incelemek üzere analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisi temelde şunları amaçlamaktadır; bölgesel güvenlik alt sistemlerinin hem birbirlerinden hem de büyük güçlerden nasıl farklılaştığını ve bölgesel güvenlik alt sistemlerinin nasıl işlediğini ortaya koymak; bölgesel güvenliğin mevcut yapısını ortaya koyan tarihsel gelişmeleri değerlendirerek, bu yapıyı bölgesel ve küresel boyutta açıklayarak bölgesel güçlerin ve büyük güçlerin birbirleri ile nasıl etkileşim içerisinde olduğunu detaylandırmak; bölgesel yapıların nasıl değişebileceğini anlatarak, değişimin anlaşılmasına yönelik sistematik seçenekler ortaya koymaktır (Buzan, 2015: 157).

Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına yaptığı diğer önemli bir katkı ise güvenlikleştirme kuramıdır. Temelde her meselenin güvenlik sorunu olarak algılanmasına karşı çıkan Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme kuramı ile bir meselenin nasıl siyasileştiğini ve siyasileşen bir meselenin nasıl güvenlik gündemine dâhil edildiğini incelemektedir (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998:208). Ole Weaver tarafından bir konunun nasıl ve hangi biçimde siyasileştirilerek güvenlik sorunu haline getirildiğini ifade eden güvenlikleştirme kuramının oluşmasında gelenekel güvenlik yaklaşımının ve

konstrüktivizmin etkisi görülmektedir. Güvenlikleştirmenin çekiciliğine ve etkisine katkıda bulunacak bu faktörün önemi, tehditlere karşı savunmasız ve güvenliğe ihtiyaç duyan temel değer olarak toplumsal kimliğe odaklanması ile olmuştur. Kimlik, Ortadoğu ve Avrupa'daki ayaklanmaların ana nedeni olarak kabul edilirken, Avrupa Birliği'ne entegrasyona karşı direnişin kaynağı olarak ortaya çıkmasından on yıllar önce sosyal bilimcilerin gündeminde yer almıştır. Wæver, Buzan ve de Wilde böylece eski bir fikre uluslararası söylemde yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Buzan, Weaver, de Wilde: 1998).

2.2.2. Güvenlikleştirme ve Güvenlik Dışılaştırma, Kavram, Kuram ve Metedoloji

Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme modeli hem devletin güvenliğini hem de devlete ait olmayan güvenlik kaygılarını analiz eden bir çerçeve sunmaktadır. Bu haliyle yaklaşım bir taraftan güvenliğe dair tutarlı bir açıklama sunarken, diğer taraftan askeri olmayan ve devletin güvenliğini tek başına referans almayan konuları da güvenlik çalışmalarına dâhil etmiştir. Güvenlikleştirme kuramı bellirli temel sorular ve öğeler etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda kuram belirli temel sorulara cevap aramaktadır; kim ya da ne korunmaktadır? Korunacak şey (referans nesne) neye karşı korunmaktadır? Güvenlik dili nedir, nasıl inşa edilir? Güvenlik dilini inşa edenler, konuşma eylemi yoluyla güvenlikleştirme sürecini başlatanlar- kimlerdir? Güvenlikleştirme süreci tamamlandığında alınacak olağanüstü tedbirler nelerden oluşmaktadır? Bu temel sorulara cevap arayan güvenlikleştirme kuramı, güvenlikleştirmenin temel dinamiklerini doğru analiz etmek için süreç analizini ve söylem analizini ampirik olarak uygulamaktadır.

2.2.2.1. Güvenlikleştirme Kuramı: Güvenlikleştirme ve Güvenlik Dışılaştırma

Kopenhag Okulu güvenliğin sistematik ve tutarlı bir şekilde analiz edilmesini kolaylaştırmak için güvenlikleştirme ve güvenlik dışılaştırma kuramını geliştirmiştir. Güvenlikleştirme kuramı, güvenliği nesnel bir koşul olarak değil, belirli bir sosyal sürecin sonucu oluşan sosyal bir inşa olarak tanımlar. Dolayısıyla, güvenliğin anlamı, bir tehdidi tanımlayan ve acil durum önlemleri çağrısında bulunan güvenlik söylemi içinde yer almaktadır. Güvenlikle ilgili bu sosyal inşacı okuma, ekonomik, çevresel ve toplumsal alanların yanı sıra askeri ve politik alanlardaki çok sayıda sorun ve referans nesnesi için

güvenlik statüsü talep ederek, güvenlik paradigmasını genişletmeye çalışır. Dolayısıyla güvenlikleştirme kuramı ile Kopenhag Okulu güvenliğin öznelerarası toplumsal süreçler açısından da tanımalanabileceğini, sosyal süreçlerin bir sonucu olabileceğini ve güvenlik bilgimizin belirli söylemsel oluşumlar tarafından yönetilebileceğini vurgulamıştır. Bu anlayışta güvenliğin özü, "varoluşsal tehditler" ve "öteki"nin siyasi düşman olarak üretilmesidir (Buzan vd., 1998:1-30).

Weaver (2003:9)'ın "*güvenlik beka ile ilgilidir*" söylemi üzerinden de izah edilecek olursa, güvenlik bir taraftan korunması gereken şeyin devamlılığı ile ilgili olduğundan bir iktidar-tahakküm ilişkisi ortaya çıkarır (Kaliber: 2005: 36). Bu bağlamda güvenlikleştirme, icat edilmiş ötekilere yani referans nesnenin sürdürülebilirliğine ve varlığına karşı tehdit oluşturanlara, düşmanlık ve yabancılık hissi yaratarak üzerlerinde tahakküm kurma pratiğidir. Diğer bir ifade ile güvenlikleştirme, güvenlikleştirici aktörler tarafından ideolojik pratiklerin kazandırılmasına, siyasal entegrasyonun yerleştirilmesine ve istikrara kavuşturulmasına yönelik bilinçli bir tercihin sonucudur (Pasha, 1996).

Dolayısıyla güvenlikleştirme, tehditleri tanımlayan, acil eylem öneren ve kurallardan kurtularak birimler arası ilişkileri etkileyen belirli bir retorik yapıya dayanır (Buzan vd., 1998:1-30). Bu bağlamda güvenlikleştirme kuramı, güvenlik çalışmalarına güvenliğin ana aktörlerinin ve konusunun neler olabileceğinin sınırlarını genişleterek katkı sunmakla birlikte, bu meselelerin aktörler tarafından nasıl üretildiğini, kimler tarafından tehdit olarak dile getirildiğini ve bu varoluşsal tehditler için ne tür olağanüstü önlemler öngörüleceğini analiz ederek yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Laustsen ve Weaver, 2000:708).

Bununla birlikte, eleştirel düşüncenin temellerini oluşturan güvenlikleştirme kuramı; bir taraftan güvenliğin yeni referans nesneler ile yeniden değerlendirilmesi gerektiği üzerinden güvenliğin alanı genişletirken, diğer taraftan güvenlik gündeminin çok geniş biçimde ele alınmasının siyasi hayata dair sakıncaları olduğu fikri üzerinden bir kısıtlama getirmek istemiştir (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998: 208). Bu bağlamda, güvenlikleştirmenin güvenlik gündeminin gereksinimleri ile sakıncalarını harmanlayarak analiz eden bir yaklaşım olduğu ifade edilebilecektir.

Bir sorunun güvenlik sorunu olup olmadığından ziyade o sorunun yetkili aktörler tarafından herhangi bir öznenin varlığına yönelik ve rutin siyasal süreçlerin dışına taştığı gerekçesi ile acil önlemler alınması gerektiğini öngören bir sorun olarak tanımlanıp

tanımlanmadığı önem arz etmektedir. Bu bağlamda güvenlikleştirmenin özünde acil önlem alınması gerektiğine dair tehditlerin belirlenmesi ve bu durumun belirli bir kitle tarafından kabul edilmesi gerektiği düşüncesi yer almaktadır. Acil önlemlerin alınmasına dair tehditlerin belirlendiği ve alımlayıcı kitlenin bunu kabul ettiği süreç, Okul tarafından "güvenlikleştirme süreci" olarak tanımlanmıştır (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998: 27). Güvenlikleştirme sürecinin başarısını güvenlikleştirici aktörlerin olağanüstü araçlar kullanma hakkının meşruluğuna dayandıran Okul, güvenlikleştirme eyleminin başarısını alımlayıcı kitlenin güvenlikleştirme söylemini kabul edip etmemesine bağlı olarak ifade etmiştir. Bu bağlamda güvenlikleştirme eylemi, sadece ilgili kriterlerin refarans nesnenin varlığına yönelik tehdit olduğu konusunda alımlayıcı kitlenin ikna edilmesi halinde başarılı kabul edilecektir (Emmers, 2006:135).

Diğer taraftan, Kopenhag Okulu'na göre bir meselenin güvenlikleştirilmesi için özel bir duruma ihiyaç yoktur. Her mesele siyasileştirilebileceği gibi güvenlikleştirilebilecektir. Bir mesele siyasi sistem içinde tartışılıyorsa siyasi bir meseledir ve kamusal politikanın bir parçası haline gelmiştir. Diğer taraftan bir mesele devletin standart siyasal süreçlerinin dışında gelişme göstermiş ve acil eylemler gerektiren bir mesele ise güvenlikleştime kısmında yer alması gerekmektedir (Emmers, 2006: 132). Bununla birlikte, Kopenhag Okulu siyasi alanda tartışılması gereken veya siyasi alana ait bir meselenin güvenlikleştirme yoluyla güvenlik alanına taşınabileceğini belirtmektedir. Bu yüzden güvenlikleştirme "*bir meseleyi özel bir siyaset türü ya da siyasetin ötesinde bir şey olarak sunan ve siyaseti yerleşmiş kuralların ötesine taşıyan bir eylem*" şeklinde tanımlamaktadır (Buzan vd., 1998: 23).

Walfers (1952)'ın objektif-subjektif güvenlik tanımlarından yola çıkarak, güvenlikleştirme sürecinde alımlayıcı kitleye sunulan tehdidin nesnel güvenlik tanımlamasında ifade bulan gerçek bir güvenlik tehdidi olma durumundan ziyade devlet yöneticilerinin algılamaları ve fikirleri neticesinde ifade bulan bir tehdit olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda güvenlikleştirme kuramı ile analiz edilen tehditlerin, özel sosyal süreçlerin bir çıktısı olarak üretilen (Williams, 2003: 513) ve meseleleri siyasal alandan güvenlik alanına taşıyan tehdit temsillerinden oluştuğu ifade edilmektedir (Kaliber: 2005: 36).

Güvenlikleştimeyi bir yönetim aracı olarak kullanan güvenlikleştirici aktörün oluşturduğu güvenlik dilinin ve sonrasında uygulamaya koyduğu olağanüstü önlemlerin

ve uygulamalarının ardındaki temel motivasyon, meselelerin siyasi konu olarak görülmesi sonucunda istenilen sonucun elde edilemeyeceği endişesini halka da aşılamaktır. Bu haliyle güvenlikleştirme ile bir meseleye aciliyet kazandırılarak, siyasi desteğin ve kaynakların kullanımı hızlandırılmaktadır. Sadece normal siyasi politikaların uygulamaya konulması değil, acil ilave önlemlerin benimsenmesi açısından gerekli olan siyasi atmosferin oluşması sağlanmaktadır. Bu haliyle meseleler güvenlikleştirilerek yani meselenin "güvenlik" olduğu ifade edilerek bir taraftan verilecek kararlara halkın desteği ile meşru dayanak oluşturulmakta, diğer taraftan daha fazla kaynağı daha hızlı ulaşma ve kullanma imkânı doğmaktadır.

Diğer taraftan, politikacılar bu şekilde popüleritelerini ve yeniden seçilme şanslarını arttırmak amacıyla siyasi meselelerde güvenlik dili kullanmayı tercih etmektedir. Belirli konularda güvenliğe tehdit oluşturduğu gerekçesiyle katı bir dil kullanmaları, seçmenlerin desteğini kazanmalarını kolaylaştırmaktadır. Hâlbuki, siyasetin amacı "tehdit" üreterek iç politik amaçlar ve iktidar sağlamak uğruna kısıtlama ve kontrolleri arttırmak ve demokratik alanı daraltmak değildir. Siyasetin amacı olağanüstü tedbirlere başvurulacak koşulları oluşturacak rutin tehditlerin öne çıkmasını engelleyerek, siyasetin rutin koşullarında ilerlemesini sağlamaktır (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 28-29).

Buzan, Wæver ve Wilde'ın temel argümanı siyasileştirme gibi güvenlikleştirmenin de özünde öznelerarası bir süreç olarak anlaşılması gerektiği üzerinedir. Güvenlikleştirme daha nesnel bir yaklaşım olarak benimsenmek istense bile, tehditlerin açık ve acil olduğu durumlar dışında meselelerin nasıl değerlendirilebileceği belirsizdir. Bir meselenin "gerçekten" bir tehdit olup olmadığına dair bir ölçü ile meselelerin güvenlikleştirilmesini değerlendirmek kolay değildir; bunu yapmak, henüz hiçbir güvenlik teorisinin sağlamadığı nesnel bir güvenlik önlemi talep edecektir. Ölçüm sorunu çözülebilse bile, nesnelci yaklaşımın özellikle yararlı olacağı açık değildir. Bunun en önemli nedeni farklı eyaletlerin ve milletlerin bir tehdidi tanımlamak için farklı eşiklere sahip olduğu gerçeğidir (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998:30). Kopenhag Okulunun açıklamalarında yer verildiği gibi güvenlikleştirme kuramı ile bir taraftan güvenliğin sadece geleneksel güvenlik anlayışının ortaya koyduğu dar kalıplar ile ifade edilemeyeceği belirtilmekte, diğer taraftan her meselenin güvenlik meselesi olarak algılanmasına imkân tanıyan geniş güvenlik uygulamalarının zararları ortaya konulmaktadır.

Bununla birlikte Okul, güvenlikleştirme kuramı ile güvenlikleştirmenin tehlikelerine dikkat çekmeyi başarmıştır. Özellikle ordu ve siyasi otorite arasındaki ayrımın çok belirgin olmadığı az gelişmiş demokrasilerde güvenlikleştirme, orduyu ya da özel güvenlik güçlerini meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş demokrasilerde güvenlikleştirme, silahlı güçlerin sivil alanlarda meşruiyet kazanması ve temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması için bir yönetim stratejisi olarak kullanılmaktadır (Rychnovská, 2014). Bu şekilde elitler ve hükümetler güvenlikleştirmeyi temel hak ve özgürlükleri kısıtlamak, siyasi muhalifleri ve terör şüphelilerini mahkemeye başvurmadan tutuklamak, siyasi kurumların etkisini kısıtlamak, ordunun bütçesini ve yetkilerini arttırmak ve sıkıyönetim ilan etmek için kullanabilecektir (Anthony vd., 2006).

Demokrasinin derinleşmediği toplumlarda güvenlikleştirmenin olağanüstü önlemlerine karşı bazen yok denecek kadar az bazen ise kısıtlı miktarda etkin denge ve fren sisteminin oluşu, güvenlikleştirmenin acil önlemlerinin kötüye kullanılmasına yol açabilecek siyasi ve hukuki zafiyet meydana getirmektedir. Grayson (2003) güvenlikleştirmenin meydana getirdiği zafiyetler için "Frankenstein Canavarı" benzetmesi yapmaktadır. Grayson'un bu benzetmesi başarılı bir güvenlikleştirme sonrası uygulanan olağanüstü güvenlik eylemlerinin kontrolün kaybedilmesi durumunda ne kadar güçlü hale gelebileceğini tasvir etmek içindir. Bu aşamada, başka bir aktör veya halk tarafından olağanüstü tedbirlerin yol açabileceği tehlikenin önlenmesi zorlaşmaktadır.

Güvenlik dışılaştırma ise en basit ifade ile güvenlikleştirme sürecinin tersine çevrilmesidir. Weaver süreci; *"acil tedbirler alınması gerektiği düşünülen meselelerin aciliyet konumundan çıkarılarak siyasi alanda görüşülen ve tartışılan sürece geri döndürülmesi"* şeklinde ifade etmiştir (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 8). Bununla birlikte güvenlikdışılaştırma, bir dizi seçenekle sağlanabilir: meseleler hakkında güvenlik açısından konuşmamak, güvenlikleştirilmiş konulara verilen yanıtları güvenlik ikilemleri veya başka kısır döngüler yaratmayan biçimlerde tutmak ve güvenlik konularını "normal siyasete" geri taşımak (Wæver, 2000: 253). Bu bağlamda güvenlikdışılaştırma, toplumda bir meseleye dair mevcut güvensizliğin azalması ve kitlelerin meselenin olağanüstü tedbirler ile çözülmesi gereken bir mesele olmadığına dair inancının artması sonucu güvenlik gündeminden uzaklaşması/uzaklaştırılması olarak ifade edilebilecektir.

Huysmans (2006) güvenlikdışılaştırmayı, mevcut sorunun ortadan kalkması ya da

aktif hareketlerle ortaya çıkmaya başlamış olan güvenlikleştirmenin ortadan kaldırılması (Huysmans, 2006) olarak görmektedir. Bazı teorisyenler güvenlikdışılaştırmanın güvenlikleştirme ile benzer eylemler ve süreçlerden oluştuğunu belirtmektedir. Rita Floyd (2015) güvenlikdışılaştırmayı ahlaki olarak zaman ile sınırlı bir olay olarak değerlendirilebilecek bir dizi eylem şeklinde ifade ederken, Juha Vuori (2014) ise güvenlikdışılaştırmayı güvenlikleştirmeye karşı bir hamle, bir direniş ve mücadele süreci olarak ifade etmiştir. Faye Donnelly (2015), güvenlikdışılaştırmanın da güvenlikleştirme gibi hem konuşma hem de diğer sembolik eylemler ile inşa edilen bir süreç olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde de Wilde (2008: 597)'da güvenlikdışılaştırmayı güvenlikleştirme gibi sadece bir kavram olarak değerlendirmek yerine bir yönetim stratejisi olarak; siyasi aktörlerin güvenlikleştirme hareketlerinden kaçınan, atlatan veya doğrudan karşı çıkan ve güvenlikleştirmeyi ortadan kaldıran siyasi hamleleri olarak ifade etmiştir. Wilde bu güvenlikdışılaştırma sürecinin rekabet eden tehditlerin vurgulanması, tehdit edici duruma siyasi alanda bir çözüm sunulması, kurumların yeniden üretim yapıları yoluyla uyum sağlayarak söylemler üretmesi ve alımlayıcı kitlenin desteğini kaybetmesi yoluyla sürdürülebileceğini ifade etmiştir.

Weaver ve diğer teorisyenlerin güvenlikdışılaştırmayı tanımlamalarından anlaşılacağı üzere, güvenlikdışılaştırma güvenlikleştirme sonrası bir hareket veya süreçtir. Diğer taraftan, Bourbeau ve Vuori (2015) güvenlikdışılaştırmanın gerçekleşmesi için öncesinde güvenlikleştirme sürecinin yaşanmış olmasının zorunlu olmadığını, güvenlikleştirmeden de güvenlikdışılaştırmanın öncesinde önleyici bir eylem olarak gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu eylem, güvenlikleştirmek için güvenlik gündemine taşınacak bir meselenin güvenlikleştirme süreci başlamadan önemini kaybetmesi ya da başka bir meselenin güvenlik gündemine taşınması nedeniyle kıymetsizleşmesi neticesinde gerçekleşebilecektir.

Security: A New Framework for Analysis (Güvenlik Yeni Bir Analiz Çerçevesi) adlı çalışmasında Buzan, Wæver ve de Wilde (1998) güvenlikdışılaştırmayı analiz ederken temelde amacın güvenliği dönüştürmek olduğunu ve bir konuyu güvenlik alanından çıkarmak (yani güvenlikten arındırmak) değil, giderek daha fazla güvenlikleştirilen bir dünya karşısında sosyal ve toplumsal direnci destekleyen uygulamaları geliştirmek olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, güvenlikdışılaştırmış meseleleri siyasi birimlerin gündeminde olan ve güvenlik dışındaki siyasi gerekçelere

bağlı kalınan durumlar şeklinde; güvenlikleştirilen meseleleri ise, bir konunun güvenlik statüsü işlevine sahip olduğu ve buna eşlik eden deontik hak ve görevlere sahip olunduğu ve bu nedenle güvenlik mantığına uyulduğu durumlar olarak ifade edebiliriz. Güvenlikleştirme ve güvenlikdışılaştırma süreci ise, bir meseleyi bir statüden diğerine (bir güvenlik meselesinden siyasi meseleye) dönüştürmeyi veya mevcut durumu korumayı ve bir statü dönüşümünü püskürtmeyi amaçlayan siyasi hareketler şeklinde ifade edebilir.

2.2.2.2. Güvenlikleştirme Kuramının Temel Öğeleri

Güvenlikleştime kuramının en temel öğeleri güvenlikleştirici aktör, refarans nesne ve alımlayıcı kitleden oluşmaktadır. Refarans nesne, *"varlıkları tehdit edildiği düşünülen ve varlığını devam ettirme konusunda meşru hakka sahip olan şeyler"* şeklinde tanımlanmaktadır (Buzan vd.,1998: 36).

Güvenlikleştirici aktörler ise, referans nesnenin varlığının tehdit edildiğini ilan ederek meseleleri güvenlikleştiren aktörler olarak tanımlanmaktadır. Hükümetler, siyasi liderler, bürokratik birimler, baskı ve çıkar grupları ve lobicilerden oluşan güvenlikleştirici aktörler kimi zaman başat kimi zaman ise taraf aktörler olarak güvenlikleştirme sürecinde yer almaktadır (Buzan vd., 1998*:* 38-40). Güvenlikleştirme sürecinde akademisyenlerin ve analizcilerin de güvenlikleştirme eyleminin bir parçası olarak güvenlikleştirici aktöre dönüştüğü gözlemlemlenmektedir. Güvenlikleştirme sürecinde ve sonrasında akademisyenlerin ve analizcilerin tutumunun ne olacağı, güvenlikleştirme sürecinde ve çalışmalarında sadece gözlemci olarak mı yoksa güvenlikleştirmenin veya güvenlik dışılaştırmanın tarafı olarak mı hareket edecekleri güvenlikleştirmenin başarısı açısından önemlidir (Emmers, 2006:137). Özneler arasındaki ilişki eşit ve simetrik olmadığından başarılı bir güvenlikleştirme aktörün konumu ile değişebilecektir. Bu bağlamda güvenlik, oluşturulan söz edimi sayesinde bazı aktörlerin iktidar konumuna yerleştirilmesini kolaylaştıran inşacı bir alandır. Buradan anlaşılacağı üzere güvenlikleştirici aktörün elinde bulunan güç mutlak olmadığı gibi güvenlikleştirici aktörler de sabit değildir (Buzan vd., *1998*: 30).

Güvenlikleştirme kuramının bir diğer öğesi olağanüstü önlemlerdir. Olağanüstü önlemler ile neyin kastedildiği sorusu büyük önem arz etmektedir. Olağanüstü önlemler hakların sınırlandırılması, toplumun enerji ve kaynaklarını bir amaca yönlendirme, vergi uygulama, zorunlu askere alma gibi birçok farklı rutin siyasi süreçlerin dışındaki

politikalardan oluşmaktadır (Açıkmeşe, 2021: 252). Olağanüstü önlemlerin referans nesnenin varlığına tehdit oluşturan meseleye tepki vermesi, baskılaması ve tehdidi ortadan kaldırması beklenmektedir. Bu bağlamda olağanüstü önlemler açık şekilde tehdidin koşullarına ve bağlamına bağlı, normal kuralların, uygulamaların ve siyasi prosedürlerin dışındadır (Emmers, 2006: 135). Bu bağlamda bir devletin ve devlet yöneticilerinin uygulamaya koyacağı olağanüstü önlemler kolayca tahmin edilebilirken, devlet dışı aktörlerin kitleleri hayatın olağan akışına tehdit oluşturduğu konusunda başarılı şekilde ikna etmesi sonrasında ne tür olağanüstü tedbirlere başvuracağı çok açık değildir. Bu durum Kopenhag Okulu'nun olağanüstü önlemlerin yorumlanması noktasındaki eksikliklerini ortaya koymaktadır.

2.2.2.2.1. Güvenlikleştirme Söylemi (Speech Act)

Güvenlikleştirme söylemi bir mesele gerçek anlamda güvenliğe yönelik bir tehdit olsun ya da olmasın, meselenin güvenlik sorunu olarak algılanmasında en önemli ve ilk basamağı oluşturmaktadır. Wæver'in (2000: 251) sözleriyle, "*bir şeyi güvenlik sorunu olarak ele almak her zaman bir seçimdir*". Bu nedenle güvenlik, "konuşma eylemi"nden yararlanılarak analiz edilebilecek siyasi bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

Güvenlikleştirme söylemi ile amaç sadece konuşma değil, güvenlik konuşmasının dolaşımı ve kendisine muhatap alınanlar tarafından sahiplenilmesi veya reddedilmesidir (Balzacq, 2005). Bu bağlamda güvenlikleştirici aktörün alımlayıcı kitleyi ikna etme aşaması olarak da ifade edilen güvenlikleştirme söylemi, ilgili muhatapları sorunun oluşturduğu acil tehdit konusunda ikna etmek için de kullanılan güvenlik dili ile oluşmaktadır. Güvenlikleştirme söylemi referans nesneye yönelik tehdidin ve tehdide karşı alınan önlemlerin sujeler arasında nasıl inşa edildiğini analiz etmeye çalışmaktadır. Güvenlikleştirme söyleminin alımlayıcı kitleyi ikna edebilmesi, referans nesneye yönelik açık bir tehdidin varlığının ve bu tehdidi bertaraf etmek için olağanüstü tedbirler dışında hiçbir yolun kalmadığının ifade edilmesi ile mümkündür. Güvenlikleştirmenin söz edimi aşaması olarak da ifade edilen güvenlikleştirme söylemi Buzan ve Weaver tarafından; "*bir şeyi değerli bir referans nesneye varoluşsal bir tehdit olarak sunmak ve tehditle başa çıkmak için acil ve istisnai önlemler çağrısı yapmak için siyasi topluluk içinde bu anlayışın inşa edildiği*" süreç şeklinde tanımlanır (Buzan ve Waver 2003: 491). Wæver'in (1995: 55) belirttiği gibi, *"bir devlet temsilcisi 'güvenlik' diyerek belirli bir gelişmeyi siyasi alandan güvenlik alanına taşır ve böylece tehdit olarak sunduğu şeyi ortadan*

kaldırmak amacıyla gerekli olan her türlü aracı kullanmak için özel bir hak talep eder". Referans nesneye yönelik tehdit olarak sunulan şeye inanan alımlayıcı kitle, olağandışı tedbirlerin alınmasına müsamaha gösterecektir. Bu bağlamda alımlayıcı kitlenin bir meseleyi güvenlik meselesi olarak algılayıp kabul etmesi, güvenlikleştirme söyleminin başarısına bağlıdır. Zira alımlayıcı kitle ikna olmazsa meseleler güvenlik meselesi olarak kabul edilmeyecektir (Buzan, Weaver, de Wilde, 1998: 23-24).

Bununla birlikte, güvenlikleştirme söylemi ile güvenlikleştirici aktör bir taraftan kendini riske atmayı ve bir bedel ödemeyi göze almaktadır (Wæver, 1995: 75). Bu anlamda güvenlikleştirme söylemi güvenlikleştirici aktörlerin başkalarına karşı sorumluluğunu doğurmaktadır. Güvenlikleştime söyleminin başarısızlığı neticesinde zorunluluğun, rutinin ve alışkanlıkların arkasına saklanılamaz. Güvenlikleştirme söylemi başkaları için belirli ve hesaplanabilir sonuçları olan bir durumu bozma kararıdır. Bu nedenle gücü ve tahakkümü elinde bulunduran güvenlikleştirici aktörler, güvenlikleştirme sonrasında sorumlu hale getirilebilir ve hesap verebilirlik prosedürleri uygulanabilir. Kararların şeffaflığı ve hesap verebilirliğine yönelik yerleşik talepler ve mekanizmalar birleştiğinde güvenlikleştirici aktörleri halka karşı sorumlu kılmak, güvenlik pratiğine yönelik siyasi eleştirinin temel unsurunu oluşturmaktadır (Wood ve Dupont, 2006). Bu nedenledir ki güvenlikleştirici aktörler; rejim güvenliğine, devletin bölünmez bütünlüğüne, devletin bekasına, ulusal kimliğe tehdit söylemleri ile alımlayıcı kitlelerin olağanüstü önlemlere rıza göstermelerini sağlamaya çalışmaktadır.

Diğer taraftan güvenlikleştirme söylemi aynı zamanda bir karar verme aşamasını da içerisinde barındırmaktadır. Güvenlikleştirme literatüründe kullanıldığı şekliyle karar kavramı, eylemlerin politikliğinin bir diğer merkezi unsurudur. Güvenlikleştirici aktörler belirli bir gelişmeyi güvenlik alanına taşıdığında, bu meselenin bir güvenlik meselesi olarak kabul edilip edilmeyeceğini alımlayıcı kitleye sunarak vereceği politik kararın, olağanüstü tedbirlerin, yerinde bir karar olup olmadığını ve meşru bir dayanak oluşturup oluşturamayacağını test etmektedir (Isin, 2008: 28–35). Güvenlikleştirme söylemi, "olağan" prosedürler ve eylem repertuarının sınırları içinde karşılanamayan varoluşsal tehditlere atıfta bulunarak, demokratik siyasetin normal prosedürlerinden istisnai siyasi önlemlere geçme yetkisini meşrulaştırır. Güvenlikleştirme söyleminin başarısızlığı neticesinde süreç, siyasi yargılama ve eleştiri ile tamamlanır. Siyasi eleştiri genellikle anayasal ve temel hakların önceliğini, fren ve denge sisteminin önemini, güvenlik ile

özgürlük arasındaki ilişkiyi vurgulayarak hesap verebilirliğin yasalaştırılması konusunda harekete geçirilmesini sağlar (Huysmans, 2011: 374).

2.2.2.2.2. Alımlayıcı Kitle ve Güvenlikleştirmenin Tarafları

Güvenlikleştirme yalnızca söylemsel bir süreç değil, aynı zamanda bu söylemin belirli bir kitle tarafından kabul edilmesine dayalı bir olgudur (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 23). Güvenlikleştirme sürecinde söylem geliştiren ve sürecin başarısında merkezi bir rol oynayan güvenlikleştirici aktörler; belirli bir meseleye güvenlik perspektifinden yaklaşan ve bu meseleye karşı hareket edilmesini talep eden kişilerden oluşmaktadır (Balzacq, 2005;173). Bu aktörler genellikle devlet temsilcileri, siyasi liderler, siyasi elitler, medya organları veya toplumsal hareketler gibi geniş etkiye sahip aktörlerden oluşmaktadır (Roe, 2008: 632). Güvenlikleştirici aktörler, toplumda güvenlik tehdidi olarak algılanması gereken bir meseleye dair söylemler üretmekte; bu söylemleri halkın dikkatine sunmaktadır (Wæver, 2003:12). Güvenlikleştirici söylemler, hedeflenen kitleyi olası bir tehlike konusunda ikna etmeyi amaçlamaktadır (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998).

Güvenlikleştirici aktörlerin temel amacı, belirli bir sorunu güvenlik tehditleri arasında konumlandırmak ve buna yönelik olarak olağanüstü güvenlik önlemleri alınmasını sağlamaktır (Vuori, 2008). Bu nedenle aktörler, tehdit algısının oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadırlar. Güvenlikleştirici aktörlerin söylemleri, genellikle bir güvenlik tehdidinin varlığına dair aciliyet hissi uyandırmayı hedeflemektedir. Bu süreçte güvenlikleştirici aktörlerin temel amacı; sunduğu tehdidin gerçek ve önemli olduğuna dair güçlü bir anlatı oluşturmaktır. Böylece, alımlayıcı kitleye, bu tehditlere karşı derhal harekete geçilmesi gerektiği fikri aşılanmaktadır (Balzacq, 2005:173-193; Roe, 2008).

Güvenlikleştirici aktörlerin bir diğer özelliği, toplumdaki belirli kitleleri hedef alarak bu söylemleri yayımlamalarıdır. Bu kitleler genellikle halk, medya, siyasi elitler veya belirli bir toplumsal grup olabilir (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998). Güvenlikleştirici aktörler, toplumsal veya siyasi bağlama göre değişen hedef grupları belirler ve onların değerleri, algıları ve inançları doğrultusunda söylemlerini şekillendirirler (Wæver, 2003: 26). Bu grupların tepkisi, güvenlikleştirme sürecinin başarısını belirleyen en önemli faktördür (Roe, 2008). Eğer hedeflenen kitle, güvenlikleştirici aktörlerin sunduğu tehdit algısını kabul ederse, güvenlikleştirme süreci

başarılı olur ve olağanüstü önlemler alınması konusunda toplumda bir uzlaşı sağlanır (Balzacq, 2005: 173).

Güvenlikleştirici aktörlerin etki alanı genellikle devletle sınırlı değildir; bazen sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar da bu süreçte aktif bir rol üstlenebilirler (Vuori, 2008). Bu aktörler, küresel tehditlere karşı da güvenlikleştirme söylemleri geliştirebilir ve halkın bu tehditlere karşı duyarlılığını artırabilirler (Wæver, 2003). Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, güvenlikleştirme sürecinin başarısının hedeflenen kitlenin onayı kadar, güvenlikleştirici aktörlerin inandırıcılığı ve hedeflenen kitleyi ikna edebilme gücüne dayandığı ifade edilebilir.

Güvenlikleştirici aktörlerin sunduğu tehdit algısının hem muhatabı hem de önemli bir parçası olan hedef kitle, Kopenhag Okulu tarafından alımlayıcı kitle olarak adlandırılmaktadır. Alımlayıcı kitle, güvenlikleştirme söyleminin yönlendirdiği ve bu söylemi benimseyip benimsememe noktasında karar veren topluluk ya da aktörleri ifade etmektedir. Bu kitle; siyasetçiler, kamuoyu, medya organları, sivil toplum kuruluşları veya uluslararası aktörler gibi geniş bir yelpazeye yayılabilir (Balzacq, 2005: 176).

Alımlayıcı kitlenin güvenlikleştirme sürecindeki rolü; toplumun politik, ontolojik ve kültürel algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Belirli bir tehdidin kamuoyunda ciddi bir sorun olarak kabul edilmesi, hükümetlerin veya diğer aktörlerin olağanüstü politikalar uygulamasını kolaylaştırmaktadır (Buzan vd., 1998: 30). Bu noktada, güvenlikleştirme süreci yalnızca bir aktörün bir konuyu güvenlik meselesi olarak sunmasıyla değil, aynı zamanda alımlayıcı kitlenin bu söylemi kabul etmesiyle tamamlanır (Stritzel, 2007: 364). Bu nedenle alımlayıcı kitlenin duyarlılığının ve tepki verme biçiminin, güvenlikleştirme sürecinin başarılı olup olmadığını belirleyen temel unsurlardan biri olduğu ifade edilebilir.

Alımlayıcı kitlenin yapısını ve tepkilerini anlamak için çeşitli faktörleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kitlenin siyasi ve ideolojik eğilimleri, güvenlikleştirme söyleminin kabul edilme düzeyinde önemli bir yere sahiptir (Taureck, 2006: 58). Alımlayıcı kitlenin mevcut güvenlik algıları, önceden edinilmiş deneyimleri ve kolektif hafızası da sürecin işleyişini doğrudan etkilemektedir (Balzacq, 2011: 12). Örneğin demokratik toplumlarda alımlayıcı kitle, güvenlikleştirme söylemine daha eleştirel yaklaşabilirken, otoriter rejimlerde bu sürecin daha kolay işlediği görülmektedir. Terör tehdidi algısı güçlü olan toplumlarda güvenlikleştirme söyleminin daha hızlı ve kolay

kabul gördüğü gözlemlenmiştir (Vuori, 2008: 75; Balzacq, 2011).

Güvenlikleştirme sürecinin başarıya ulaşması için alımlayıcı kitlenin ikna edilmesi gerekmektedir. Bu noktada, söylemsel stratejiler, medya desteği ve siyasi liderlerin ikna kabiliyeti belirleyici olmaktadır (Balzacq, 2005: 181). Özellikle medya, güvenlikleştirme söylemlerini güçlendiren veya zayıflatan en önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir (Stritzel, 2011: 520). Ayrıca, güvenlikleştirme söylemlerinin rasyonel argümanlarla desteklenmesi ve kitlenin mevcut korkularıyla örtüşmesi, söylemin kabul edilme ihtimalini artırmaktadır (Buzan et al., 1998: 35).

Özetle alımlayıcı kitle, güvenlikleştirme sürecinin en kritik unsurlarından biridir. Güvenlikleştirici aktörlerin söylemleri ancak alımlayıcı kitlenin kabulüyle gerçek bir güvenlik sorunu haline gelebilir. Bu nedenle, güvenlikleştirme sürecinde alımlayıcı kitlenin algıları, sosyopolitik konumları ve medya aracılığıyla yönlendirilme biçimleri belirleyici olmaktadır. Alımlayıcı kitlenin tepkileri ise, güvenlikleştirme söyleminin başarılı olup olmayacağını belirleyen temel faktörlerden biridir.

2.2.2.3. Devlet Aklının Bir Ürünü ve Siyaseti Kurgulamanın Bir Aracı Olarak Güvenlikleştirme

Kopenhag Okulu temsilcileri güvenlikleştirme kuramının normal siyasetin işleyişinde sorunların olduğu otoriter sistemlerden ziyade liberal demokratik siyasetin işlediği yerlerde açıklayıcı bir model olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 24). Otoriter sistemlerde veya gelişmekte olan demokrasilerde yaşanılan zorluklar, güvenlikleştirmenin mevcut olup olmadığının tespitinden ziyade güvenlikleştirici aktörlerin belirlenmesine ve güvenlikleştirmenin ampirik olarak başarılı olup olmadığına yönelik tespitlerle ilgili olmuştur. Bu ampirik zorluklara rağmen güvenlikleştirmenin sadece liberal demokrasilerde değil, aynı zamanda demokratikleşme sürecindeki siyasal sistemlerde de açıklayıcı olabileceği zamanla kuramın temsilcileri tarafından bir eleştiri olarak kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, çağdaş güvenlik çalışmaları içerisinde ele alınmış ve kazandırılmış bir kuram olan güvenlikleştirme kuramının özünün (içerik ve/veya konu), modern olup olmadığı ya da kadim bir devlet geleneği olarak tarih boyunca izlenip izlenemeyeceği tartışmaya açıktır. Bu tartışmanın bir tarafı olarak, güvenlikleştirme kuramının temelde Makyavelizmin *"kamu yararı ve çıkarı"* söyleminden Carl Schmitt'in *"istisnai durumu"*na temas ederek ele alınabilecek modern çağda *"devlet aklı"* nın bir

ürünü olduğu ifade edilebilecektir.

Makyavelizm özünde; ulusun güvenliği ve idaresi söz konusu olduğunda veya iktidarı elde edip korumak gerektiğinde, gücü ve kontrolü elde etmek için yasal olmayan (gizli-kapaklı) yöntemlere dahi başvurmanın meşru olabileceği üzerinedir. Bu anlamda prensin, devletin bekası ve esenliği için *"sadakat, merhamet, insaniyet ve din gözetmeksizin veya tam tersi hareket etmesinin çok kere zorunlu olduğu",* amacın araçları haklı çıkaracağından hareketle devletin çıkarlarına odaklanılması gerektiği ifade edilmiştir (Machiavelli, 2008). *Prens* adlı eserinden farklı olarak anayasacılığa daha fazla yaklaştığı *Discourses* adlı eserinde dahi Machiavelli, *"anayurdun korunması için, kişi bir şeyin hukuki mi hukuk dışı mı, yumuşak mi zalimce mi, övgüye değer mi utandırıcı mı olup olmadığını düşünmek üzere bir an için bile durmamalıdır; aksine bütün diğer mülahazaları bir yana bırakarak, devletin hayatını ve onun özgürlüğünü hangi karar koruyacaksa onu sonuna kadar izlemelidir."* (Meinecke, 1962: 40) diyerek kamu yararı ve çıkarı için benzer tavsiyelerde bulunmuştur.

Schmitt'e göre ise siyaset, istisnai durumlarda alınan kararlardan ibarettir. Bu bağlamda Schmitt siyasal açıdan bir toplum için önemli olanın, toplumun istikametini çizen ve geleceğini biçimlendiren şeyin, bir durumun istisnai olduğuna karar veren merciiler ve bu durumlarda hükmedilen kararlar olduğunu ifade etmektedir. Schmitt analizlerinde sadece totaliter rejimlerde değil, demokratik rejimlerde de siyasetin pratiği ile liberal anayasa teorisi arasında belirli bir uyumsuzluğun meydana gelebileceğini ve anayasaların öngördüğü egemenlik anlayışı dışında bir anlayışın ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Schmitt'in bu düşüncesi demokrasiye yaklaşımıyla yakından alakalıdır. Demokrasinin bir uzlaşma aracı olması yanında tarafların karşı karşıya gelebilecekleri bir yüzleşme aracı olduğunu ifade eden Schmitt, demokrasinin olduğu yerde dost-düşman ayrımının daha belirgin olduğunu ifade etmektedir. Schmitt'in düşman olarak ifade ettiği şey, sadece devletleri niteleyici bir unsur değildir. Düşman; devletin varlığına, milli ve manevi değerlere, kamu yaşamına, ve topluma karşı önemli bir tehdit oluşturan, yok etmenin siyasetin asıl hedefi olması gerektiği şeydir. Schmitt'e göre düşmanın gerçek bir tehdit teşkil etmesinin önemi bulunmadığı gibi, düşmanı teşhis etmek için bir tehdit algısının varlığı yeterli olabilecektir (Schmitt, 2002; 2006).

Schmitt özetle, siyasetin özünde dost-düşman ayrımına dayandığını, siyasetin bu özelliğinin ise, hukuken egemen olmak ile siyaseten egemen olmak arasındaki farkı

ortaya koyduğunu belirtmektedir. Eğer bir yerde siyasetin egemenliği söz konusu ise, hukuk bu egemenliğin tahakkümü altına girebilecektir. Siyasetin belirleyicisi aynı zamanda hukukun belirleyicisi olacaktır.

Siyasi düşünürlerin devletlerin varlığına ve sürdürülebilirliğine yönelik tüm bu yaklaşımlarından, devletlerin kendinden hareketle gelişen ve bireylere kendisini mekanik bir biçimde dayatan varlıklar olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda devletler; bekasına, yükselmesine ve esenliğine yönelmesi gereken, en kolay ve hızlı araçların kullanımını gerektiren, bütün kamusal iş, konsey ve tahayüllerde sahip olunması gereken bir politik duyarlılık ve aklın ürünüdür. İmparatorlukların yıkılması ile ortaya çıkan cumhuriyet fikri de imparatorluk fikrinin silinmesi ve "devlet aklının" belirginleşmesi ile eş zamanlı bir gelişme göstermiştir. Cumhuriyet rejimi devletlerin birbirleri ile savaştıkları bu zaman diliminde hükümdarların bir toprak üzerindeki meşruluk sorunlarının önemini yitirdiği, devletlerin bekalarının ve sürdürülebilirliğinin önem kazandığı yeni bir tarihsel algı sürecinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetler ile gelişme gösteren ve her devletin kendi iç-dış dinamikleri ile şekillenen devlet aklı; *"devletlerin bütünlüğü, esenliği, barışı, yükselmesi ve bekası için gereken araçları temin eden"* kurallar veya fikirler üzerine inşa edilmiştir. Devlet aklında önemli olan, esas olarak devletin var olması ve devletin bütünlüğü içerisinde muhafaza edilmesi için gerekli ve yeterli olanın saptanmasıdır. Bu nedenle devlet aklı; yasalar uyarınca komuta edilen değil, yasaları komuta eden ve bu yasaların cumhuriyetin o anki haliyle uyumlu olandır. Bu bağlamda devlet aklı, bütün yasalara nazaran temel oluşturmakla birlikte, *"temel bütün yasaların dışında ve üzerinde kalmaya da izin veren"* şeydir (Faucault, 2019: 222).

Devlet istediği, gerekli ve faydalı gördüğü ölçüde pozitif, ahlaki, doğal, ilahi yasaları kullanır. Ancak devlet aklının bu yasaları kullanamayacağı, acil bir durum ve zaruret nedeniyle bu yasalardan kurtulması gerektiği durumlar da vardır. Devletin kendisine dair ortaya koyduğu bu zaruret hali, doğal yasaları dışlar ve devletin kendisi ve selameti için kurduğu ilişkide yeniden kendisini üretir. Bu anlamda en basit tanımıyla devlet aklı; devletin korunması, güvenliğinin sağlanması, bekası ve esenliği için olağan koşullar altında geçerli olan hukuki ve ahlaki ilkelerin çiğnenmesi ve bunların haklı görülmesi/gösterilmesidir (Meinecke, 1998: 1). Devlet aklı herhangi bir yasallık ile türdeş olmamakla birlikte "devletin ali menfaatleri", "devletin korunması", "milli menfaat",

"devlet politikası","devletin selameti, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" adına gerekli olan olduğundan meşrudur ve elzemdir.

Devlet aklı kavramının sözcükler üzerinden[5] değil, bütüncül şekilde yorumlanması gerektiğini düşünen Erdoğan (2000: 1), devlet aklı yerine hikmet-i hükümet kavramının kullanımının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Erdoğan ayrıca Meinecke'in (1998: 1), devlet aklı *"ulusun sevk ve idaresinin temel ilkesi, devletin birinci hareket yasası"* dır şeklindeki ifadesine farklı bir yorum kazandırarak, devlet aklını "*devletin yöneticisine, devletin gücünü ve sağlamlığını muhafaza etmesi için ne yapması gerektiğini söyleyendir"* şeklinde yorumlamaktadır. Bu bağlamda devlet aklını onun kurucusu ve yürütücüsü, o aklı var eden ilkeleri ve içsel çatışmaları üzerinden ele almak, meşrulaştırılmasını eleştirmek adına önemli bir zemin ortaya koymaktadır. Aksi durumda "darbe" dahi devleti yönetme yetkisinin meşru ve seçilmiş iktidarın elinden çekilip alınması, kamu hukukunun aşılması ve yasallığın askıya alınması anlamına gelmeyecektir; cumhuriyetlerde özgül hale gelmiş devlet aklının tezahürlerinden birisi şeklinde kabul edilecektir.

Bununla birlikte darbe; birilerinin aleyhine birilerinin devleti ele geçirmesi olarak da kabul görmeyecektir. Bu haliyle darbenin olumlanması, devletin tehlikede olduğu durumu tespit etme yetkisini elinde bulunduran aktörlerin ve bu tehlikeden devleti kurtarmak için ne yapılması gerektiğine dair kararın olumlanması, yani devletin kurucu aklının olumlanması olacaktır. Böyle bir devlet aklının kurucu olduğu pastoral tema ile Weaver'ın (1995:55) güvenlikleştirmenin meşrulaştırılması yönünde yaptığı tanımlama büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Güvenlikleştirmenin meşrulaştırılması sürecinde de varoluşsal tehdidin bir güvenlik sorunu şeklinde tanımlanmasının ardından alınan olağanüstü önlemler; "*devletin selameti, bekası, güvenliği ve esenliği"* içindir. Bu bağlamda, *"devletin selameti ve milli güvenlik meselesi"* söylemi; devlet aklının bir ürünü olarak, istisnasız tüm tarihsel örneklerde toplumsal ve kültürel farklılıkları bastırmada meşru bir dayanak oluşturmuş (Walker, 1990:5), işlev gördüğü rejimin niteliğine göre yönetimin araçlarından biri olarak kullanılmıştır.

Bu yönetim teması, "her bir kişinin selametinin herkesin selameti olduğu, herkesin

[5] *Ragione di stato/Ratio status/reason of state/Raison d'état* şeklinde farklı kalıplarda kullanılan kavramda *"etat, stato, status, state"* kelimeleri devlet, hükümet, statüko gibi çeşitli anlamları karşılarken, *"regione, ratio, raison"* ise hem "akıl" hem "sebep" anlamlarına karşılık gelmektedir. Kavramın Türkçe çevirisi üzerinde tartışmalar olmakla birlikte, 2000'lerden sonra alanyazında kavramın "devlet aklı" şeklinde görünürlüğü artmıştır. Bu nedenle çalışmada "devlet aklı" nın kullanımı uygun görülmüştür.

selametinin de her bir kişinin selameti olduğu" şeklindeki kurgudan ziyade "birilerinin bütün uğruna feda edildiği ya da devlet uğruna feda edildiği" dışlayıcı bir pastoral temaya dayanmaktadır (Faucault, 2019: 230). Bu nedenledir ki, hukuk ve siyasi düşünce tarihi tartışmalarında devlet aklının gelebileceği en tehlikeli hal, devlet fikrinin aşkın/transandantal bir hüviyet kazanması olarak ifade edilmektedir. Bu düşünce bir taraftan devletin bekası ve güvenliği kaygısını mistik bir saplantı haline dönüştürürken, diğer taraftan onu siyasi topluluğun birinci amacı yapmaktadır (Erdoğan, 2000)

Devlet aklını bir tür ortak iyi veya kamu yararı anlayışıyla bir arada düşünmek, hükümetin gerekleri ile kamu yararı arasında meydana gelebilecek gerilim potansiyelini görmezden gelmek olacaktır. Zira devletin bekası kaygısının belirleyici olduğu siyasetlerin toplumun ortak yararına hizmet edeceğinin bir garantisi yoktur. Ayrıca, toplumda yaşayan bireylerin temel ilgi ve ihtiyaçları ile kimliklerinden bağımsız tanımlanan bir ortak iyi anlayışı, yasallıkla ve hukuk devletiyle çelişmektedir. Hukuk devleti; devletin hukukla yetkilendirildiği ve sınırlandırıldığı ölçüde faaliyette bulunabilmesidir. Hukuk devleti bağlayıcılık ilkesi ile sadece kendi sınırlarını belirlemez, kaba kuvvet ve keyfilik yerine önceden tüm durumlar ve ihtiyaçlar için belirlenmiş kurallar sayesinde bir taraftan kişileri hukuk ile bağlarken, diğer taraftan kişilerin haklarını devlete ve birbirlerine karşı güvence altına almaktadır. Bu durum kuralları, kişilerin dünya görüşüne ve hayat tarzına göre bir ayrım yapılmaksızın eşitlik ilkesi gözetilerek uygulamayı zorunlu kılar.

Hukuk devleti özetle; *"kişileri ister "insan" (insan hakları), ister "kişi" (medeni haklar/hukuk), isterse "vatandaş" olarak (siyasi haklar) muhatap alsın, her durumda bireylere eşit muamele etme yükümlülüğü altında olan devlet"* demektir (Erdoğan, 2000:6). Hukuk devleti ilkesini zedeleyen, siyaset ortamını politik şiddet ortamına dönüştüren veya güvenlik alanına taşıyarak temel hak ve hürriyetleri erozyona uğratan güvenlikleştirme uygulamalarına karşı alınabilecek en önemli tedbirler hukukun üstünlüğünü kabul eden demokratik tedbirler ve uygulamalardır.

Diğer taraftan güvenlikleştirmenin, devletlerin kadim güvenlik politikaları ve terminolojisinden beslenen devlet aklının bir ürünü olduğu; ancak çağdaş güvenlik metodolojisini, postmodern dönemin ürettiği güncel enstrümanları ve aktörleri hesaba katmadan izah edilemeyeceği bilinmelidir. Zira çok fazla bilgi akışı ve farklı uzmanlıklar gerektiren postmodern dünyada, herkes tarafından kabul edilebilir nesnel hakikatler

önemini yitirmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda güvenlikleştirici aktörler ve güvenlikleştirme söylemi daha başarılı olabilecektir. Oxford Sözlükleri tarafından bir sıfat olarak *"nesnel olguların, kamuoyu oluşturmada, duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olması durumu"*nu (oxfordlearnersdictionaries, 2023) ifade eden post-truth (hakikatin önemsizleşmesi) ile alımlayıcı kitle, bilgiye dair hakikati araştırmaktansa kendisine benzeyen bir kimlikteki tanıklığa inanmayı seçmektedir. Böylece alımlayıcı kitlenin inancı, siyasette kanaat önderi aktörler olarak kabul edilenlerin söylediklerinin hakikat, diğerlerinin söylediklerinin yalan/çarpıtma olduğuna dayanmaktadır. Bu durumda güvenlikleştirme söylemi sadece siyasetçilerin değil, seçmenler de dahil birçok farklı aktörün bilgiyi ortaklaşa ürettikleri ve rol aldıkları bir inşa süreci ile işlemektedir.

Kitleler hakikate olan inancını, yalnızca kandırıldıkları için değil, aynı zamanda öyle olmasını arzuladıkları için kaybetmektedir. Bu anlamda, inanç ve kanaat sadece önemsizleşmemekte, bilinçli olarak icat edilmektedir. Toplumsal olarak kendisini dışlayana, başkalaştırana, kimliğini hoş görmeyene karşı verilen bir sosyal savaşın aracı olan siyaset ile amaç hakikati bulmaya değil, karşıtını yenmeye evrilmektedir. Önemli olan ortak çıkarı, ortak aklı, ortak iyiyi, ortak doğruyu bulmak değil; farklı kimlikteki kitleleri icat edilmiş yalanlarla, tezlerle ve üretilmiş gerekçelerle ötekileştirmek, tehlikeli olduğunu kabul ettirmek ve bu şekilde kamusal, hukuksal ve gündelik yaşamın tüm alanlarından uzaklaştırmaya çalışmaktır (Alpay, 2017). Kitleler arasında inşa edilen bu rekabet sınıfsal olmaktan daha çok kimlikseldir. Bu rekabetin beslenmesinde, devletin kurucu aklının, dini, siyasi, iktisadi ve kültürel kaygılar bağlamında oluşan ontolojik güvensizliğin, kurumlara duyulan güven zedelenmesinin ve komploculuk ekseninde gelişen yeni siyaset tarzının önemli etkileri bulunmaktadır.

2.3. Ulusal Güvenlik Bağlamında Güvenlik Kültürünün İnşası: Ulusal Kimlik, Siyasi Kültür ve Stratejik Kültür

Geleneksel güvenlik ile eleştirel güvenlik yaklaşımları temel sorunsallarının farklı olması nedeniyle birbirinden ayrılmaktadır. Geleneksel güvenlik yaklaşımları güvenliği sağlamanın yollarını ararken, yani sonuca odaklanırken; eleştirel güvenlik yaklaşımları güvensizliğin nedenlerine ve kaynaklarına, yani sürece odaklanmaktadır. Toplumsal ve siyasal sorunların izahında geleneksel güvenlik yaklaşımlarını eleştirel yaklaşımlara oranla geride bırakan bir başka ayrıntı, geleneksel çalışmaların genellikle indirgemeci bir yaklaşımla sorunlara teknoloji, güç, ekonomi gibi maddi unsurlar üzerinden ve

rasyonolize etmeye çalışarak yaklaşmasıdır. Diğer taraftan eleştirel teorisyenler, toplumdaki politik tercihleri ve siyasal hareketleri sadece maddi unsurlar ile açıklamaya çalışmak yerine, sorunların nedenlerini/kaynağını toplumun içyapısında ve kendi dinamizminde aramıştır. Bu bilimsel arayış, 1960'lardan sonra güvenlik çalışmalarına siyasi kültür, kimlik, dil ve din gibi kültürel lensleri ve stratejik kültür ile stratejik tercihlerinin arkasında yatan bilişsel refleksleri de eklemiştir.

Kültür; devletlerin güvenliği nasıl algıladıklarına odaklandığı gibi devletlerin bu algıları, kimliği temsil eden değerlerin ve kuralların oluşmasında kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle kültür, devletin ve diğer aktörleri etkileyen güvenlik sorunlarının tanımlanmasının temelinde yatan önemli bir neden olarak görülebilir. Güvenlik kültürü ise, güvenliğin ve güvensizliğin tanımlanmasında siyasi kültür, kimlik, stratejik kültür gibi önemli tüm parçaları birleştirerek ve eksik parçayı tamamlayıcı bir unsur olarak, güvenlik çalışmalarında ontolojik kaygılar ile uyumlu psikolojik bir sürece odaklanmıştır. Bu bağlamda güvenlik kültürü; geniş anlamı ile devletlerin, toplumun ve bireylerin, güvenlik konusunda dış dünyayı anlamlandırmak ve anlamak için sahip oldukları değerler, algılar ve normlar şeklinde ifade edilebilir. Bu nedenle toplumların sosyo-politik ve sosyo-prikolojik dinamikleri üzerine inşa edilen güvenlik kültürü ile ulusal güvenlik politikaları arasında kuvvetli ve karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

2.3.1. Ulusal Kimlik

Ulus devletler ve uluslar birbirini besleyen ve birbirlerine dayanak oluşturan iki önemli aktördür. Ulus devlet, "devlet" ve "ulus" olmak üzere iki temel birleşenden meydana gelmektedir. En genel anlamı ile dil, din ve kültürü içine alan bir kimliği paylaşan insan topluluğu olarak ulusu, politik yapının bir parçası haline getiren şey devletin varlığıdır. Bu nedenle ulus devletin varlığı, ulusun yokluğu ile ifade edilemez.

Bir topluluğun kendini diğer toplumlardan ayırt etmesini sağlayan ulusal kimliği ise, ulus devletlerin özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle kaynağını ulustan alan ulus devletlerin ve ulusal kimliklerin birbirlerini besleyen unsurlar oldukları görülmektedir. Bu noktada ulus devletlerin en önemli başarısı, siyasal yönetimin temel birimi olarak ulusu tesis etmek olmuştur. Ulusun örgütlenme biçimi olarak ulus devletler, siyasal yönetimin tek ve meşru siyasal birimleridir.

"Latince doğum anlamına gelen *nasc* kelimesinden türetilen *ulus,* 13. yüzyıldan beri kullanılmakta ve *natio* şekline dönüştüğünde doğum ya da doğum yeri açısından

birleşen insanlar grubuna tekabül etmektedir*"* (Heywood, 2018: 163). Ulus aynı zamanda, yerel kültürlerin "ulus kültürü" içerisinde benzeşerek merkezi iktidar tarafından desteklenen bir üst kültüre dâhil olma sürecini ifade etmektedir (Leca, 1998: 11). Bu bağlamda ortaya çıkan ulusal kimlikler; ulus ile devlet arasındaki etkileşime dayanmaktadır. Bu etkileşim ise, "ulusal kimlik" ile "siyasi özerklik" ve "ulusal bütünleşme" ile "siyasi egemenlik" arasındaki ilişkiyi belirlemektedir.

17. ve 18. yüzyıllardaki kullanımlarında ulus; ortak dil, tarih, gelenek ve görenekler dizisi gibi bir veya birden fazla özelliği paylaşmaları nedeniyle kendilerini bir ülkeye ait hisseden nispeten büyük insan topluluğu şeklinde tanımlanmıştır. Bununla birlikte ulus, bir bilince işaret etmektedir. Kişinin en yüksek sadakatinin içinde bulunduğu topluluğa ait olduğuna dair bir "zihniyet durumuna" atıfta bulunur. Bu bilinç kişinin, ait olduğu ulusun diğer tüm uluslara karşı içsel üstünlüğüne olan inancını içermektedir (Rejai ve Enloe, 1969:156). Bu bağlamda bir ulusa ait nitelikler somut değerlere dayandığı gibi gerçek olmayan mitsel unsurları da bünyesinde barındırabilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın birçok gelişmiş ülkesinde ulusal kimlikler, otorite yapılarının dağılmasından evvel gelişme göstermiştir. Bununla birlikte, şu anda gelişmekte olan ya da bağımsızlığını sonradan kazanmış ülkelerin çoğunda uluslar devletlerden sonra oluşmuştur/oluşturulmuştur. Bu sebeple otorite ve egemenlik, bilinçli ulusal kimliklerin önüne geçmiştir. Bu durum ulusal kimliklerin siyasi istikrar ve ekonomik modernizasyondaki rolünün yanısıra, siyasal kontrol ve konsolidasyonun yeniden inşasındaki rolünün anlaşılması açısından önemlidir (Rejai ve Enloe, 1969: 140).

Bu siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümler sonucunda 19. yüzyıl Avrupa'sına baktığımızda artık liberal demek milliyetçi demek anlamına gelmektedir. Liberalizm, aydınlanma, rasyonalizm ve cumhuriyetçiliği bir araya getiren liberal milliyetçi gelenek Fransız ve Amerikan Devrimlerinin bir ürünüdür. Bu nedenle liberal milliyetçilik aynı zamanda cumhuriyetçidir. Amerika tarzı liberal cumhuriyetçilik temelinde, 19. yüzyıl milliyetçilerinin mücadele ettiği çok uluslu imparatorlukların da aynı zamanda otokratik ve baskıcı olmaları nedeniyle sadece Avrupa devletlerinin uluslararası devlet statüsü kazanmasını değil yeniden inşa edilmeleri de arzulanmıştır. Milliyetçilik hepsinden öte, hem ulusal bağımsızlık hem de demokratik yönetimi çağrıştıran egemen bir varlık olarak işlev gören ulusal self-determinasyon olgusuna dayalıdır (Heywood, 2018: 228;

Lichtenberg, 1999: 174).

Milliyetçiliğin bu yeni kutbunu Anderson (2023: 24), ‘‘*milletin yeni ve dayanıklı bir cemaat biçimi*’’ olarak ifade etmiştir. Hayes (1961:695) ise, ulus devletler ile gelişme gösteren milliyetçiliğin bu yeni biçimini “*yeni bir din*” olarak ifade etmiştir. Bu düşünceye göre ulus devletlerin inşası ile birlikte “dinin” yerine “milliyetçilik” ikame edilmiştir. Ancak dinsel düşünce ve öğretiler tamamen yok sayılmamıştır. Din, mukadderatı sürekliliğe dönüştürerek; ölüler ile doğmamış olanlar arasında bağlantıyı sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda, 18. yüzyılın sonlarına doğru milliyetçiliğin ortaya çıkışını üreten şey, dinsel kesinliklerin aşınmasından ziyade; tarihsel olarak milliyetçiliğin dini alıkoyarak aşındırması şeklinde ifade edilebilir (Anderson, 2023).

Ulus devletlerden önce ülkeler; “*hâkimiyet alanları*”, “*prenslikler*” ya da “*krallıklar*” olarak yönetilirken, ülkenin sakinleri siyasi kimlikleri, milli kimlikler ya da vatanseverlik duyguları yerine yönetici ya da yönetici hanedanlığına bağlılık ile şekillenen “*tebaaları*” ifade etmektedir (Ağaoğulları, 2015: 138). Krallıklar her şeyi yüksek bir merkez çevresinde örgütlemişlerdir. Meşruiyetlerini ise yurttaşlardan çok uyruklardan ibaret olan nüfustan değil; kutsallıktan almıştır. Devletlerin bir merkezden hareketle tanımladığı eski tahayyüle göre sınırlar geçirgen ve belirsizidir. Bu özellikleri paradoksal bir biçimde, modernlik öncesi imparatorluk ve krallıkların iktidarlarını heterojen nüfuslar üzerinde uzun yıllar sürdürebilmelerini mümkün kılan bir özellik olarak ifade edilmiştir. Kutsal cemaatlerin ve etnik örgütlenmelerin gerilemesinden ziyade, dünyayı kavrama tarzında meydana gelen köklü değişiklikler; hem ulusların tasavvur edilmesine katkı sağlamış, hem de ulus devletlerin inşasını gerekli gören koşulları oluşturmuştur.

Bu tanımlama ile ulus devletlerin modern döneme ait olan ve modernleşme ile anlam kazanan bir olgu olduğu görülmektedir. Modern anlayışa göre devletlerin egemenliği, sınırları yasal olarak belirlenmiş bir alanın her santimetre karesinde, tam ve pürüzsüz olarak işlemektedir. Gellner’e göre modern öncesi toplumlar, feodal bağ ve bağlılıklara dayanan ilişkiler ağına göre yapılanmışken; endüstrinin gelişmesine bağlı olarak oluşan toplumlar sosyal hareketliliği, kişisel çaba ve rekabeti, kentleşmeyi ve bireyselleşmeyi beraberinde getirmiştir. Milliyetçilik, endüstriyel toplumları bir arada tutmayı sağlayacak aidiyet duygusunun yegâne dayanağı olmuştur (Gellner, 2006).

Ulus devlet feodal, kişisel ya da dinsel yaptırımlar yerine artan bir şekilde vergilerden sağlanan kaynaklar, kendine ait kurallar, görece özerk devlet memurlarının bulunduğu diğer sosyo-ekonomik hiyerarşilerin dışında daha örgütsel bir yapı oluşturmuştur. Bu geniş örgütsel yapı içinde daha fazla egemenlik talep etmiştir. Bu talep, hem içerde hem dışarda diğer devletler ile ilişki kurma ve güvenliği sağlama gibi eylem kabiliyetini ve gücünü artırmak amacıyladır. Bu nedenle ulus devlet, devleti oluşturan örgütsel yapı ile birlikte kendini ulus olarak tanımlayan topluluğun bütünleşmesi sonucu meydana gelmiştir (Ritzer, 2011: 162).

Bununla birlikte, gerek Siyaset Bilimi gerek Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yürütülen çalışmalar uzun yıllar kimliğin güvenliği, güvenliğin kimliği yapılandırdığını görmezden gelerek, kimliği önceden verili kabul etmiş; güvenlikle ilişkisini olumsuzlayarak, kimliği "devletin" güvenliğine karşı bir güvensizlik kaynağı olarak sunmuştur. Geleneksel güvenlik çalışmaları uzun yıllar, determinist bir bakış açısıyla kimliğe ilişkin meseleleri ve kimliğin güvenlik için neyi ifade ettiğini yeterli düzeyde incelememiştir. Çünkü geleneksel yaklaşımlara göre kimlik, güvenlikle alakalı bir faktör olarak veri niteliğinde (zaten mevcut olan ve değişmeyen) ve dışsaldır (dış faktörler ile alakalı ve onlar tarafından ortaya çıkarılmış).

Siyaset Bilimi teorisyenleri de ya çıkarlar ve iyi-kötü hakkındaki bireysel farklılıkların siyasal olarak ne ifade ettiklerine odaklanmış ya da kültürel olarak homojen bir ulus devlet modeli üzerinden kimliğe ilişkin konularda devletin tarafsız olduğu ideali ile çalışmalarını yürütmüştür. Ancak zamanla ne devletlerin ne de kültürlerin homojen olmadığı, kültürün en temel unsurlarından biri olan kimliğin, bugün ve geçmişte çatışmaların en yaygın kaynaklarından biri olduğu anlaşılmıştır. Özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesinden sonra etnik, dini, ulusal çatışmaların yeniden canlanması siyasal düşünürlerin ilgisini dini, etnik ve kültürel çeşitliliğin yarattığı/yaratabileceği güvenlik sorunlarına çekmiştir.

Kimliğin genel olarak ulusal ve uluslararası güvenliğin incelenmesinde ihmal edildiği iddiası üzerinden sosyal inşaacı yaklaşımlar ve post-yapısalcılar son yıllarda kimliklerin uluslararası ilişkilerde merkezi bir rol oynadığı fikrini yeniden canlandırmıştır. Aktörlerin kimliklerinin sosyal ve siyasal etkileşimlerden önce ve bağımsız olarak verildiği fikrini reddederek ve kimliklerin yalnızca ulusal ve ulusötesi çıkarların özünde aranması gerektiği fikrini eleştirerek, kimliklerin sosyal ve siyasal

etkileşim sürecinin bir ürünü olduklarını ve bu etkileşim temelinde sürekli değişime tabi olduklarını vurgulamıştır (Wendt, 1999; Adler, 2002; Gourevitch, 2002; Tickner, 1996).

Eleştirel yaklaşımlar ayrıca kimliklerin çekişme, ayrışma veya hakim normlarla ilişkisi üzerinden ve başkalarının rollerine bağlı olarak kendini oluşturma süreçlerine dikkat çekmiştir. Bu bakış açısıyla kimlikler sadece doğuştan ve verili olarak ortaya çıkmaz; aynı zamanda "iç"i "dış"tan, "ben"i "öteki"den, "yerli"yi "yabancı"dan ayırmaya hizmet eden sınırların çizilmesiyle inşa edilir (Jackson, 2013; Jackson ve Nexon, 1999). Bu bağlamda kimlik; sadece verili olarak (din, dil, etnik köken, cinsiyet) eylemlerden önce gelen "üniter bir varlık" değil; aynı zamanda "performatif bir varlık olarak", yani başlamış ve devam eden bir yineleme sürecinin, her zaman tamamlanmamış bir dizi sosyal etkisinin sonucu inşa edilmiştir (Laffey, 2000: 431).

Sosyal inşaacı kuramların ve eleştirel kimlik çalışmalarının farklı perspektif sunma girişimleri güç ve güvenlik ilişkilerinin de farklı açılardan ele alınmasının önünü açmıştır. Bu yaklaşımlara birçok farklı teorisyen katkı sağlamak ile birlikte Barry Buzan, Ole Wæver ve Kopenhag Okulu'nun diğer üyelerinin güvenlik ve güvenlik araştırmalarına ilişkin daha geniş bir teorik temel sağlama girişimleri oldukça başarılı olmuştur. Özellikle Kopenhag Okulu'nun bu noktada en önemli katkısı toplumsal güvenliğe odaklanmasıdır. Toplumsal güvenliğe odaklanmak, güvenlik çalışmalarının gündemini ve güncel olayları anlama kapasitesini önemli ölçüde genişletmektedir. Toplumsal güvenlik yelpazesi, geleneksel olarak devlet merkezli güvenlik araştırmaları vizyonuna "ulusal"ın sistematik bir şekilde dahil edilmesine, "devlet" ve "toplumsal" güvenlik kaygılarının birleştirici veya ayrıştırıcı yönlerde gelişebileceği yolların izlenmesine izin vermektedir. Buna ek olarak, siyasal veya kültürel kimliğe yönelik meydan okumalar gibi çeşitli geleneksel olmayan dinamiklerin, kimliğin "güvenlikleştirilmesine" nasıl yol açabileceğini görmemizi sağlamaktadır.

Diğer taraftan Okul, güvenlikleştirme kuramı ile farklı referans nesneler kullanılarak, sosyal ve politik açıdan başarılı bir söz edimi ile birçok farklı unsurun normal siyaset alanından nasıl uzaklaştırılabileceğini ve onu aşırı önlemler gerektiren varoluşsal bir tehdit olarak nasıl sunabileceğini göstermiştir. Kopenhag Okulu'nun bu katkısı ile 1990'lardan bu yana eleştirel yaklaşımlarda kimlik-güvenlik bağının farklı açılardan ele alınması sağlanarak, kimliğin sadece güvensizliğin değil, aynı zamanda toplumsal güvenliğin bir kaynağı olarak anlaşılması gerektiği dikkate alınmıştır. Bununla

birlikte Okul, kimliğin geniş anlamıyla, yani yalnızca etnik, dinsel, dilsel farklılıkları açısından değil; aynı zamanda ontolojik kaygılarla "devletin kimliğinin sabitlenmesi" ve "devletin temsiline yönelik meydan okumaların kontrol altına alınması dürtüsü üzerinden", "biz ve öteki" kimliğinin farklı dinamikler ve söz edimi ile nasıl inşa edildiğini göstererek, süreç temelli bir figürasyonel sosyoloji perspektifinden güvenlik/kimlik ilişkisine katkı sağlamıştır.

Güvenlik çalışmalarında güvenliği tehlikede olan obje genellikle devletler, daha örtülü bir ifade ile uluslardır. Devlet için güvenliğin sürdürülmesi "bekası" yani "egemenliği" ile ilgiliyken, bir "ulus" için güvenliğin sürdürülmesi "ulusal kimliğin" korunmasına bağlıdır. Bu anlamda, özellikle kimlik üzerinden tanımlanarak ulusun bekasına tehdit oluşturan bir şeye karşı alınan tüm önlemler, bir toplum adına ve o toplumun ulusal kimliği (kollektif kimlik) vurgusu ile ön plana çıkarılmaktadır (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 36). Herhangi bir şeyin güvenliğinin toplumsal kimlik yoluyla tanımlanabilmesi için güvenlik, tehdit, tehlike ve riskin "ulusal kimlik" vurgusu ile en temelde "biz" duygusunun oluşturulmasına imkân sağlayacak şekilde baskın söylemler ile oluşturulması ve ötekinin tehdit edici kimliğinin somutlaştırılması gerekir. Bu bakış açısıyla devletlerin ulusal kimlikleri basit bir şekilde değil; "kollektif kimliğin" yani "bizin" ve "kollektif kimliğe karşı tehditlerin" yani "ötekinin" somut bir şekilde tanımlanması, tanımlanan tehditlerin güvenlikleştirilmesi ve bu tehditler için uygun karşılıkların verilerek güvenlikleştirilmiş tüm pratiklerin toplamı üzerine inşa edilmiştir (Weaver, 2008).

2.3.2. Siyasi Kültür

Alanyazında siyasi kültür kavramını esas alarak çözümleme yapmak isteyen yazarların temel maksadı, incelenen siyasi sistemin işleyişine katkıda bulunan kültür tipinin belirlenmesidir. Bununla birlikte diğer temel motivasyon, demokratik rejimin istikrar koşullarını toplumsal özellikler ile ilişkilendirmektir. Siyasi kültür kavramı tarihsel kökleri ile incelendiğinde kavramın, gücün farklı yerlerdeki farklı yüzleri hakkında yüzyıllarca yapılan genellemelerden evrildiği ifade edilebilecektir. Platon'un "eğilimleri", Montesquieu'nun "yasaların ruhu", Jean-Jacques Rousseau'nun "gelenekler ve töreleri", Emile Durkheim'ın "kolektif bilinci" ve Max Weber'in "otorite sistemleri" ile sosyal bilimciler bir kültürün diğer kültürlerden ayrılmasını ve benzersiz olmasını sağlayan "siyasal davranışlarının", "psikolojik tutarlılığının" veya "algısal karakterinin"

içinde bulunduğu siyasal yapıyı nasıl etkileyebileceğini/etkilediğini sorgulamışlardır.

Modern anlamda siyasi kültür kavramı ise, 1950'lilerden sonra siyaset bilimi ve sosyoloji alanında temel pragmatik bir değişimin temsili olarak ortaya çıkan Davranışçılık Okulu ile gelişme göstermiştir. Davranışçılık Okulu araştırma nesnesi ve araştırma yöntemleri açısından Siyaset Bilimi'ne önemli katkılar sağlamakla birlikte, siyasi kültür kavramını davranışçı paradigmanın öncül kavramlarından biri haline getirmiştir. Davranışçı Okulun temsilcileri *"bireylerin siyasi nesnelere karşı yönelimleri"* (Almond, 1956) olarak ifade ettiği siyasi kültürün niceliksel olarak ölçülebileceğini ve test edilebilir bir olgu olduğunu iddia etmektedir. Bu eğilimler bireyin sisteme karşı bilgisini ifade eden yönüyle bilişsel (cognitive), sisteme karşı duygularını ifade eden yönüyle duygusal (affective) ve sistemi meşru ve etik açıdan nasıl değerlendirdiği yönüyle yargısal (evaluative) niteliktedir.

Almond, 1956 yılında yayınladığı, İngiltere'nin ve ABD'nin "pragmatik" olarak nitelendirdiği siyasal sistemleri ile totaliter devletlerin "basit siyaset"i şeklinde ifade ettiği siyasal sistemleri karşılaştırmalı olarak incelediği makalesinde ilk olarak siyasi kültüre dikkat çekmiştir. Almond'un temel amacı; Amerikan demokrasisinin nimetlerini yaymaya ve komünizmin gelgitini durdurmaya yardımcı olacağını ümit eden siyaset bilimcilere hitap etmek olsa da araştırma gündemi Soğuk Savaş'tan daha uzun sürmüştür. Almond makalesinde her siyasi sistemin siyasi eyleme yönelik belirli bir yönelim modelinin içerisine yerleştirildiğini, bunun siyasi kültür olarak adlandırılmasının faydalı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca karşılaştırmalı siyasette ve toplumların siyasi karakterlerinin incelenmesinde tutumların, değerlerin, ideolojilerin ve sosyolojinin önemine dikkat çekmiştir. Almond aynı zamanda siyasi kültürün siyasi sistemleri şekillendirdiğini, demokrasiler için en uygun siyasi kültürün "vatandaşlık kültürü" olduğunu belirtmiştir. Almond siyasi kültürün bu rolüne dikkat çekmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi kültürün belirlenmesi, ölçülmesi ve karşılaştırılması ile ilgili "bilimsel bir demokrasi teorisi" geliştirmiştir. Verba ile birlikte çalıştığı *The Civic Culture* (1963) adlı eserinde beş ülkeden (Amerika, Almanya, İngiltere, İtalya ve Meksika) binlerce vatandaşı araştıran yazarlar, "*demokratik yönetimin işleyiş özelliklerini kodlayarak"* siyasi sisteme yönelik tutumları ölçmüş ve bunu siyasi kültür olarak adlandırmıştır. Bu bağlamda, siyasi kültürün öznel ve psikolojik yönüne değinen Almond ve Verba siyasi kültürü, siyasi sistem içindeki bireylerin siyasete karşı bireysel olarak ortaya koydukları tutum ve

davranışlarının bir örüntüsü şeklinde ifade etmektedir.

Almond ve Verba'nın çalışmaları siyasi kültür için temel oluşturmak ile birlikte siyasi kültürün parametrelerini yeterli düzeyde ortaya koyamadığı; siyasi kurumların ve elitlerin rolünü, sınıf ve güç ilişkilerini ve sosyal sermayeyi görmezden geldiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Pateman (1971) ise Almand ve Verbanın *"vatandaşlık kültürü demokrasi rejimi için en uygun kültürel yapıdır"* (Almand ve Verba, 1963) şeklinde kurduğu nedensellik ilişkisini eleştirmiştir. Bu kurguyu tersten okuyan Pateman, bir toplumdaki vatandaşlık kültürünün o toplumda uzun süre devam eden istikrarlı demokrasinin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir.

D. Easton (1965) ise siyasi kültürü nesnel açıdan kavramsallaştırarak, işlemekte olan siyasi sistem ile uyumlu ilişki temeline dayandırmaktadır. Burada nesnellikten kastedilen bireylerden bağımsız, onları aşan değil aksine bireylerde temellendirilen ve onları bir arada tutan bir bütünlüktür. Easton'a göre bu nesnellik her kültürün kendine özgü ve tartışma dışı olan kültürel totem ve tabulara sahip olmasıyla alakalıdır. Bu anlamda siyasi kültür, bir düşünme, davranma ve hissetme örüntüsüne amir, inançlar, normlar, fikirler ve değerler bütünüdür. Bu nedenle siyasi kültür, siyasal sistemin girdilerini (inputs) ve başarısını (performance) önemli ölçüde etkiler. Ayrıca, Easton'a göre bir siyasal sistemin başarısı, sistemin siyasi kültürü ile uyumlu olmasına bağlıdır.

L.W.Pye'ın (1965) bulgusal (heuristic) kavramsallaştırması ise siyasi kültürün; herhangi bir toplumdaki siyasi davranışı meydana getiren ve yöneten tutumların, duyguların rastgele bir araya gelmediğini, birbirine uyan ve karşılıklı olarak birbirini destekleyen tutarlı kalıpları temsil ettiğini varsaymaktadır. Siyasi yönelimlerdeki büyük çeşitlilik potansiyeline rağmen, herhangi bir toplulukta siyasi sürece anlam, öngörülebilirlik ve biçim veren sınırlı ve farklı bir siyasi kültür olduğunu ifade etmektedir. Pye'a göre siyasi kültür; bir toplumun gelenek ve göreneklerini, kurumlarının ruhunu, kollektif bilincini, liderin üslubunu, karakterini ve siyasal kodlarını içermektedir. Bu anlamda siyasi kültür, her bireyin siyaset hakkında kendi tarihsel bağlamında öğrendiği bilgi ve duygulara kişiliğini dahil etmesi ile ortaya çıkan şeydir. Bir siyasi kültür, hem bir siyasal sistemin kolektif tarihinin hem de bireylerin yaşam öykülerinin ürünüdür. Bu tanımlama ile Pye siyasi kültürün sınırlarını çizerken, siyasi kültüre temel oluşturacak psikolojik faktörlerin ortaya konulması ile kavramın sağlam bir yapıya kavuşturulacağını ifade etmektedir (Pye, 1965).

R.D.Fagen ve R.C.Tucker (Fagen, 1969; Tucker, 1971) içlemsel (comprehensive) kavramsallaştırması ile siyasi kültürü meydana getiren özelliklerin bir bütün olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Yazarlar çalışmalarında bireylerin açık şekilde ortaya koyduğu siyasal davranışları ve tepkileri ile bu davranışı yönlendiren psikolojik etkenlerin tamamının siyasi kültürü oluşturduğunu ifade etmektedir; Fagen, Küba Devrimi'nden sonra iktidarda bulunan devrimci hükümetin siyasi sosyalleşme sürecini analiz ederek siyasi kültür tanımlamasına dair fikrini ortaya koymaktadır. Devrimci Hükümet'in vatandaşları sürmekte olan sisteme yerleştirmek için sistemin bir parçası olarak kullanmadığını, siyasi sosyalleşme sürecinin seçkinlerin yeni bir siyasi kültür yaratmaya çalıştığı yönlendirilmiş bir öğrenme süreci olduğunu ifade etmektedir (Fagen, 1969: 6).

Fagen gibi devrimleri inceleyen Tucker (1973:185) ise, siyasi kültürün dönüşebilen bir yazgısı olduğundan bahsetmektedir. Tucker'a göre her başarılı komunist devrime yeni kurulan rejimle birlikte yaşam biçimini dönüştürmeye yönelik sürekli ve yoğun isteği bulunan bir halk çabası eşlik etmiştir. Çin, Yugoslavya ve Vietnam örnekleri üzerinden düşüncesini açıklayan Tucker, devrimin uzandığı yerlerde kültürün dönüşümünün ulusal toprakların kurtarılmış kısımlarında ve devrim sırasında başladığını, bunun kültürel devrimin ayrılmaz bir parçasını olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, devrim beraberinde ayrıntılı bir ideoloji, yeni bir kurumsal yapı ve bir dizi karakteristik yeni uygulama getirmesine rağmen, komünist hareketin "komünist kültür"ü empoze ettiği düşünülmemelidir; daha ziyade, yeni kültür veya yeni siyasi kültür, yıllar süren dönüşüm süreci içinde ve bu süreçte ortaya çıkan bir şeydir; dahası, içinde yeni kültürel içeriklerin olduğu ve bu unsurlara alıcıları hazır bulduğu şeydir.

Siyasi kültür alanyazında yer alan bu yaklaşımlar, bireyin siyasi davranışının nesnel ve psikolojik yorumlarına dayalı mikro analiz düzeyi ile siyasi kültürdeki ortak değişkenlere dayalı makro analiz düzeyi arasında büyüyen uçurumu kapatma ihtiyacına yanıt olarak geliştirilmiştir. Buradan hareketle, bir ülkedeki yönetim şeklinin, siyasi kurumların işleyişinin, siyasetin yapılış biçiminin, bireylerin ve toplumun siyasal kurumlar ile ilişkisinin, elit davranışlarının, bireylerin kollektif hafızası ile siyaseti algılama biçiminin siyasi kültüre işaret ettiği ifade edilebilecektir.

Diğer taraftan bazı siyaset bilimciler, siyasi kültürün siyasi sosyalizasyon süreci ile bireylere aktarıldığını, bu sürecin sonucunda siyasi davranış geliştiğini ve bunun ise siyasi

kültürü oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda orjinal siyasi kültür kavramındaki en önemli kusur tavuk-yumurta/neden-sonuç muammasıdır: siyasi kültürler mi siyasal sistemleri doğurmuş, yoksa siyasal sistemler mi siyasal kültürleri doğurmuşur? Bu tartışmanın farklı tarafları olmakla birlikte siyasi kültürün özünde devletlerden devletlere ve milletlerden milletlere farklılık gösterdiği, bu farklılıkların oluşmasında ortaya çıktığı konjoktürün ve birçok farklı değişkenin rol oynadığı ifade edilebilecektir.

Bununla birlikte, alanyazında yer alan siyasi kültür çalışmaları incelendiğinde, demokrasinin bir ülkedeki varlığının ve istikrarının, o ülkedeki siyasi kültürün niteliği ile ilgili olduğu konusunda fikir birliği sağlandığı görülmektedir. Ancak düşünürler hangi tutum ve davranışların veya bireysel eğilimlerin, demokrasinin kurumsallaşmasında etkili olduğu konusunda birbirlerinden ayrılmaktadır. Demokratikleşme sürecinde siyasi kültürün öncelliğini ele alan çalışmaları Inglehart ve Welzel (2005) özetleyerek şu şekilde gruplandırmıştır. *Ortak tez yaklaşımı*; bireysel düzeydeki tutum ve eğilimlere yönelmiş, bireysel eğilimler ile sistem arasındaki ilişkiye değinmiştir. *Vatandaşlık (civics) yaklaşımı*; vatandaşlık kültürünün, bir toplumdaki bireylerin geniş anlamda tanımlanmış değer ve eğilimlerinin, siyasal rejimin varlığı ve istikrarına etkilerini incelemiştir. *Meşrutiyet (legitimacy) yaklaşımı*; demokrasinin resmi kurumlar ve kurallar ile ilişkisini, kurumlara duyulan güven ve demokrasi lehine rejim tercihi eğilimleri üzerinden incelemiştir. *İnsani gelişim (human development) yaklaşımı;* bireylerin özgürlük taleplerinin ve başkalarının özgürlüğüne saygı gösterme eğilimlerinin demokratik rejimin varlığında ve istikrarında ne gibi etkileri olduğunu incelemiştir. *Toplumcu (Communitarian) yaklaşımı*, kişilerarası güven ve kurallara uyma eğilimlerinin demokratik sistemlerin varlığında ve istikrarın sağlanmasında nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemiştir. *Sisteme verilen destek yaklaşımları*, demokrasi lehine rejim tercihlerinde sistemin performansından duyulan memnuniyetin ve kamu kurumlarına duyulan güvenin etkilerini incelemiştir.

Alanyazında yer verilen yaklaşımların farklı vurgularına rağmen ilk sorunsalı demokratik sistemin varlığı ve istikrarı için elverişli siyasi kültürleri tanımlayabilmek olmuştur. Alanyazındaki farklılaşmanın nedeni tüm değişkenlerin demokrasi lehine rejim tercihlerinde önemli rol oynamalarıdır. Bu nedenle bir toplumun siyasi kültürünü ele alırken, Siyaset Bilimi'nde yaygın olarak kullanılan "öznel" ve "psikolojik" tüm değişkenleri ile ele almak kavramın bütünlüğünü sağlamak ve demokratik eğilimleri

analiz etmek adına önem arz etmektedir.

2.3.3. Stratejik Kültür

Güvenlik çalışmalarında çağdaş yaklaşımlar uluslararası ilişkilerde maddi güç dengesi gibi faktörleri vurgulayan realizmin tek başına devletlerin güvenlik politikalarını açıklamada yeterli olamayacağını ifade etmektedir. Neorealist teoriler de benzer şekilde devletleri işlevsel olarak faydalarını maksimize etmeye çalışan ve birbirleri ile benzer özellikler gösteren birimler olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla klasik teorilere göre devletler, fırsatlar var olduğu sürece kapasitelerini arttırmak ve maksimize etmek için hareket eden birimlerdir. Bu bakış açısı devletlerin stratejik seçimlerini yalnızca veya büyük ölçüde devletlerin acil durumlarını açıkça tehdit eden davranışlardan kaçınma ve güç arttırma eğilimleri gibi değişkenler ile sınırlandırmaktadır.

Çağdaş güvenlik yaklaşımlarında kültürel çalışmalar ise, klasik teorilerin dayandığı maddi çıkar kavramlarının belirli bir stratejik seçimi açıklayamadığı durumların izahına duyulan ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle pek çok yazar, devletlerin politika tercihlerinin şekillenmesinde kültürel öğelerin etkisine dikkat çekmiştir (Katzeinstein: 1996; Went: 1999; Kier: 1996). Bu ihtiyaçtan doğan stratejik kültür kavramı da güvenlik kültürü çalışmalarının izahında ve güvenlik politikalarının açıklanmasında, siyasi kültür çalışmalarının tek başına yetersiz kalması nedeniyle önemli bir yer bulmuştur.

Stratejik kültürün nihai olarak hayatın anlamı, "benlik" ile "öteki" arasındaki ilişki hakkındaki temel felsefi sorulara bağlı olarak ifade edilebileceği ve köklerinin dünya tarihinin yorumlanmasına ve insan topluluklarının tarihteki amacına kadar götürülebileceği ifade edilebilir. Bununla birlikte kavramı, bir araya getiren kelimeler üzerinden ele aldığımızda özüne ve işlevine dair genel bir anlam içerdiği görülmektedir. Yunanca bir kelime olan strateji en basit haliyle, "*barışta veya savaşta benimsenen politikalara maksimum desteği sağlamak için bir ulusun siyasi, ekonomik, psikolojik ve askeri güçlerini kullanma bilimi ve sanatı"* şeklinde tanımlanmaktadır (etymonline.com, 2023). Bir toplumdaki algıların, inançların, fikirlerin ve normların ulusal ve dış güvenlik politikalarındaki etkileri ise, kavramın kültürel boyutunu ifade etmektedir (Gray, 1999: 51).

Stratejik kültür öncelikle; devletlerin politikadaki stratejik davranışlarının köklerini ve bunların etkileri hakkındaki temel soruları gündeme getirmiştir. Stratejik kültür

çalışmaları ile araştırmacılar, kültür ve ulusal güvenlik stratejileri arasındaki bağlantının köklerini ve "devletlerin ulusal karakterleri"ni ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çalışmalar, II. Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından istihdam edilen sosyologlar ve kültürel antropologlar tarafından yürütülmüştür. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yapılan kültürel araştırmalar; Soğuk Savaş'ın nükleer endişelerini, bunun ulusal güvenlik üzerindeki etkisini ve aynı zamanda caydırıcılık teorisi gibi akılcı açıklamaları gündeme getiren çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalar, bir ülkenin davranışının her zaman ve yalnızca mevcut uluslararası sistemden etkilenmediğini, devletlerin güvenlik tercihlerini belirleyen başka faktörlerin neler olabileceğini gözlemlemeye ve tespit etmeye çalışmıştır.

1970'lerin sonlarından itibaren özellikle Amerika'nın ve Sovyetler Birliği'nin güç kullanımına yönelik bir eğilim sergilemeleri ve savaşa yönelik stratejik yatkınlıkları "stratejik kültür"ün analitik kategorisi altında incelenmiştir (Snyder, 1977; Jacobsen, 1990; Johnston, 1995). Bu çalışmalardan en etkilisi şüphesiz, "stratejik kültür" kavramını güvenlik çalışmalarına kazandıran Jack Snyder'ın 1977 tarihli *"The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations (Sovyet Stratejik Kültürü: Sınırlı Nükleer Operasyonlar İçin Çıkarımlar)* adlı raporu olmuştur. Snyder raporunda, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin siyasi eylemlerini tahmin etmekte başarısız olduğunu ve Sovyet politika yapıcılarının sahip olduğu kültürel eğilimlerin gözden kaçırıldığını ifade etmiştir. Düşünme kültürü ve duygusal önyargılar gibi şeylerin Sovyetler Birliği'nin nükleer stratejiye ilişkin politikalarının şekillenmesinde oldukça etkili olduğunu ifade etmiştir. Snyder ayrıca çalışmasında (1977:8-9), SSCB'deki bireylerin belirli bir Sovyet düşünce tarzı içinde sosyalleştiğini ve liderlerinin dünyayı benzersiz bir stratejik kültür aracılığıyla gördüğünü savunmaktadır. Snyder bu çalışması ile stratejik kültürü, politika yapıcılar için etkili hale gelen bir "kültürün tezahürleri" olarak belirli bir güvenlik ve askeri vizyon şeklinde ifade etmiştir.

Synder'e göre algılanan güvenlik tehditlerinin teknolojik gelişmeler ile ilgisi kadar, bu tehditlere karşı gelişen tutum ve inançların, tarihi mirasların, politika oluşturma sürecinde ordunun ve ilgili kurumların da önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu çalışma ile stratejik kültür argümanını modern güvenlik çalışmalarına kazandıran Snyder (1977: 8) stratejik kültürü; *"stratejik kültür üyelerinin güç ile ilgili düşünce ve eylem biçimlerine gönderme yapan stratejik tercihleri ile ilgili tarihsel deneyimlerinin, ulusal anlamda*

sorumlu davranış özlemlerinin, yurttaşlık kültürünün ve yaşam biçimlerinin toplamı" şeklinde tanımlamaktadır.

Klein (1991) de Snyder ile benzer şekilde stratejik kültürü; *"bir savaşın siyasi amacı ve buna ulaşmanın en etkili stratejisi ve operasyonel yöntemi ile ilgili olarak bir askeri kuruluşun içinde bulunduğu tutum ve inançlar dizisi"* olarak ifade etmektedir. Johnston (1995: 35) ise, devletlerin farklı tarihlerine veya biçimlendirici tecrübelerine dayanarak, felsefi, politik, kültürel ve bilişsel deneyimlerden etkilenen farklı baskın stratejik tercihlere sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu haliyle yazar stratejik kültürü daha da genişleterek liderlerin düşünce ve resmi söylemlerinin arkasında farklı stratejik nedenlerin olduğunu, liderlerin düşünce ve eylemlerinin çoğu zaman birbiri ile uyuşmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle, devletlerin askeri doktrinleri, kuvvet kullanımları ve tutumları tespit edilmeden yapılacak her stratejik kültür analizinin devletlerin siyasi tercihleri ve ulusal çıkarları ile bağdaşmayacağını ifade etmektedir.

Neumann ve Heikka (2014: 2) ise stratejik kültürün, bir ülkenin uluslararası siyasetteki rolüne ve siyasi amaçlara ulaşmak için askeri güç kullanımına ilişkin geçici ve mantıksal olarak tutarlı algı kalıpları bağlamında inşa edildiğini varsaymaktadır. Benzer şekilde Elizabeth Kier (1997), Peter Katzenstein (1996), Noburo Okawara (1993) ve Thomas Berger (1993) de devletlerden devletlere farklılık göstermekle birlikte, askeri güç kullanımına yönelik iç siyasi tutumların sadece dış stratejik kaygılar ile uyumlu değil aynı zamanda farklı iç siyasi kültürel mülahazalara dayalı olarak da şekillenebileceğini ifade etmiştir.

Ken Booth ise (2005: 25) stratejik kültür'ü; "sivil-asker ilişkileri ve stratejik doktrinler gibi konularda ve aktörlerin davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan, politikada kuvvet kullanımını belirleyen; uluslararası, tarih, coğrafya ve siyasal kültürden türetilen bir kavram olarak tanımlamaktadır. Jones benzer şekilde, bir devletin stratejik kültürünün şekilenmesinde rol oynayan girdileri üç düzlemde tanımlamıştır. Bunlar: askeri kurumlar ve sivil-asker ilişkilerinin özelliklerinden oluşan mikro düzey; coğrafya, etno-kültürel özellikler ve tarihten oluşan makro-çevresel düzey; bir toplumun sosyal, ekonomik ve politik yapılarından oluşan toplumsal düzeydir.

Tüm bu stratejik kültür tanımlamaları ve yaklaşımları ulusal güvenlik politikası davranışlarının inşasında tarihsel, psikolojik, sosyolojik koşulların ve faktörlerin rolüne dikkat çeksede, eleştirmenler stratejik kültürün öznel ve ontolojik olması ve bağımlı-

bağımsız değişkenleri güvenilir bir şekilde ayırmanın neredeyse imkansız olması nedeniyle eleştirmektedir (Lantis, 2002: 94). Tüm bu eleştiriler ile birlikte Gray (1988) ulusların kültürel düşünce biçimleri hakkında bilgi edinmenin, bir ülkenin davranışlarını, dünya siyasetindeki rolünü ve hedeflerini anlamak adına çok önemli olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Meyer de bir devletin stratejik kültürünü analiz edecek sabit değişkenler olmamasına rağmen, her devletin kendisine özgü olan stratejik kültürünün belirli bir topluluğun kimlik kavramlarına ve anlatılarına bağlı oldukları için genellikle o devletin gelecekteki tercihleri hakkında yargıda bulunmasına izin verdiğini ifade etmiştir (Meyer, 2011). Mueller (1993: 48) bu düşünceyi destekler şekilde, Soğuk Savaş'ta büyük güçlerin belirlediği stratejik tercihlerin iç siyasetten kaynaklanan fikir ve ideolojilerdeki farklılıklar tarafından belirlendiğini ifade ederek, stratejilerin gerçekten şekillendiğine inandığı yerel gerçeklerin vurgulamasının önemine dikkat çekmiştir.

Bugünkü haliyle stratejik kültür literatürü, elitlerin ve karar vericilerin içinde faaliyet gösterdikleri uluslararası sistemin ana özelliklerini nasıl değerlendirip yorumladıklarına ve bu değerlendirmelerin güvenlik politikası ve özellikle askeri güç kullanımına ilişkin görüşlerini nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Bununla birlikte, kültür durağan değildir ve devletleri veya toplumları sonsuza kadar duygusal veya öznel çerçevelere hapsetmek mümkün değildir. Herhangi bir ülkenin stratejik kültürünün çok sayıda kaynağı bulunmaktadır. Devletlerin ulusal kültürünün oluşumunu ve stratejik düşünce için rasyonelliğini etkileyen ve ardından güvenlik politikasını oluşturan çeşitli faktörler olduğu göz önüne alındığında, stratejik kültürün esnek bir kavram olarak kullanılmaya mahkûm olduğu anlaşılmaktadır.

Kavrama dair farklı görüşlere ve kavramın tüm muğlaklığına rağmen, bir devletin stratejik kültürüne dair analizler stratejik kültürün teorik çerçevesinden bazı temel faktörlerin belirlenmesi ile sağlanabilecektir. Stratejik kültür; özellikle devletlerin jeopolitik konumu, gelenekleri ve normları, bölgesel ve uluslararası rollere ilişkin algıları, siyasi sistemleri, askeri ve sivil aktörler arasındaki denge veya güç paylaşımları, güvenlik kurumlarının nasıl yapılandırıldığı da dâhil olmak üzere birçok faktöre bağlı kalınarak inşa edilen siyasi anlatılar aracılığıyla toplumsal hafıza ve kimlikle sağlamlaştırılarak, eğitim müfredatı ile nesilden nesile aktarılmaktadır. Özetle, stratejik kültür yaklaşımları, her devletin uluslararası arenaya birikmiş deneyimleri, inançları, kültürel etkileri ve coğrafi ve maddi sınırlamalardan oluşan tarihsel bagajıyla girdiğini ve bunların hepsinin

devletlerin politik davranışlarını etkilediğini ve belirlediğini ifade etmektedir.

2.3.4. Siyasi Kültür, Ulusal Kimlik ve Stratejik Kültürün Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü

Ulusal ve uluslararası krizlerin altında yatan nedenler, bu nedenlerin süreklilikleri ve bir devletin eylemlerinin temel motivasyonlarını daha iyi görebilmek için analitik bir mercek sağlama isteği, güvenlik kültürü çalışmalarının gelişmesinde etkili olmuştur. Ulus devlet inşa sürecinde devletlerin tasarladığı ulusal kimlikler ve peşinde oldukları çıkarlar, büyük oranda maddi unsurlara bağlı olarak çevreleri tarafından veya doğrudan kendileri tarafından inşa edilmiş olarak görülebilir. Bu inşa süreci, devletlerin maddi güç unsurlarından bağımsız değerlendirilemeyeceği gibi kültürlerinden, tarihlerinden ve siyasal kimliklerinden bağımsız izah edilemeyecektir. Kültür siyasal ve sosyal boyutuyla hem normlar ve değerler gibi bir dizi değerlendirme standardına hem de bir sistemde hangi varlıkların ve aktörlerin var olduğunu ve bunların nasıl işlediğini tanımlayan kurallar veya modeller gibi bilişsel standartlara atıfta bulunur.

Güvenlik kültürünün inşaasında önemli bir yeri olan ve çalışmada startejik kültür başlığı altında genişçe yer verilen stratejik kültür kavramı da öncelikle güvenlik çalışmalarını siyasal kültür üzerine yapılan siyaset bilimi çalışmalarından ayırmaya yarayan bir kavram olarak ortaya çıkmış ve Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki nükleer rekabette tarafların uluslararası alandaki tutumlarını analiz etmek için kullanılmıştır. İlk zamanlar stratejik kültür çalışmaları güvenlik politikalarını ulus devlet düzeyinde ve özellikle maddi unsurlar ile çözümleyen kolektif bir üst bakış sağlamıştır. Sonraki stratejik kültür çalışmaları ise, tarihsel olarak şekillendirilmiş kolektif kimliklerin, inançların, normların, değerlerin stratejik kültürün öğeleri arasında yer alması gerektiğini tartışmış; ancak bu öğelerin devletin ontolojik ve psikolojik güvenlik arayışına rehberlik eden davranış kalıplarını nasıl şekillendirdiğini yeterli düzeyde incelememiştir. Bu çalışma ise, güvenlik politikalarını sadece uluslararası ilişkiler ya da ulusal devlet düzeyinde değil, aynı zamanda toplum düzeyinde analiz etmeyi amaçlayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu nedenle, kimlik, siyasi kültür ve stratejik kültür kavramları tek başına yeterli bulunmamış, gerek siyasi kültürü gerek stratejik kültürü ve siyasi kimlikleri kapsayıcı bir kavram olarak güvenlik kültürünün de ayrıca izah edilmesi amaçlanmıştır.

Güvenlik kültürüne ilişkin alanyazında yapılan tartışmalar güvenlik kültürünün üç farklı perspektiften ele alındığını göstermektedir (Bloomfield, 2012: 437-461). Birinci

perspektif; stratejik kültürü kapsayacak şekilde güvenlik kültürünü bağımsız bir değişken olarak kabul eden ve kültürün ülkelerin dış güvenlik politikaları üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı açıdan analiz eden çalışmalardır (Snyder, 1977; Johnston 1995: 35).

İkinci pesrpektif; devletler, toplumlar ve bireyler arasındaki etkileşim süreçlerine bağlı olarak güvenlik kültürünün nasıl oluştuğunu inceleyen çalışmalardır. Bu çalışmalar, güvenlik kültürünü bir veri olarak kabul etmez. Bu perspektife göre güvenlik kültürü; tarihsel süreçler içerisinde meydana gelen zaferler, toprak kayıpları ve kazançları, mağlubiyetler, çatışmalar, ideolojik çekişmeler, siyasi ve sınıfsal dürtülerin açığa çıkması gibi nedenlerin sonucunda miladi ve kolektif bilinç üzerine inşa edilmiştir (Wendt 1999, Katzenstein, 1996). Bu sosyal inşacı süreç ile güvenliğin belirli bir şekilde tanımlanması sağlanarak, toplum içindeki hakim kimliklerin pekişmesi ve meşrulaştırılması kolaylaşmaktadır (Bilgin, 2008: 89-102).

Üçüncü perspektif ise, güvenlik kültürünü ne asıl neden ne de asıl sonuç olarak görmeyerek, sebep sonuç ilişkisinin şekillenmesinde bir ara değişken olarak sunmaktadır. Bu perspektiften ele alınan çalışmalar ise, güvenlik kültürünün içeriğinin nasıl oluştuğu ya da bağımsız değişkenler bağlamında etkilerinin neler olduğu ile yeterince ilgilenmemekte ve güvenlik kültürünü bir veri olarak kabul etmektedir (Katzenstein, 1996).

Bu üç perspektifin oluşmasında teorisyenlerin bağımlı ve bağımsız değişkenlere yükledikleri anlam ve dolayısıyla inceledikleri veya içinde yaşadıkları güvenlik kültürünün özellikleri etkili olabilmektedir. Bu bağlamda, çalışmada izah edilmeye çalışılan güvenlik kültürünün tüm perspektiflerine değinilerek kavramın ikinci perspektiften ele alınması amaçlanmıştır. Zira bir devleti devlet yapan ne sadece tek başına sınırlardır ne de sahip oldukları ekonomi, nüfus, teknoloji ve jeopolitik gibi maddi güç imkanları değildir. Güvenlik kültürü olgusu geniş anlamda tarihin, kültürün, kollektif bilincin ve ulus devletin vatandaşları ile olan ilişkisinin bir parçasıdır.

Güvenlik kültürü; sosyal inşacı ve ontolojik karakteri üzerinden de ifade edilebilen, belirli tarihsel ve kültürel etkileşimler ve aktörler tarafından bir toplumun güvenlik konusundaki algı ve tutumunun nasıl şekillendirdiğini betimleyen öznel psikolojik bir sürece işaret etmektedir. Bu nedenle güvenlik kültürü çalışmaları; güvenliğin maddi ve maddi olmayan öğelerini karşı karşıya getirmek yerine, eleştirel yaklaşımları takip ederek güvenliğin hem maddi hem de maddi olmayan yönlerini bir bütün olarak

değerlendirmelidir. Bu bağlamda, güvenliğin her millet ve toplum için farklı anlamlar taşıyacağı, güvensizliklerin de sosyo-politik birer ürün oldukları, her millet için korkuların ve güvenlik hassasiyetlerinin kendine özgü olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Örneğin Bilgin (2013:211) güvenlik kültürünün inşaasında belirleyici bir unsur olan jeopolitiği dahi değişmez bir veri olarak kabul eden güvenlik yaklaşımlarını eleştirerek, siyasi hedefler ve çıkarlar doğrultusunda jeopolitiğinde değişik şekillerde ifade edilebilecek bir esnekliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Jeopolitiği değişken bir unsur olarak tanımlamanın, onu maddi bir unsur olmaktan çıkarmadığını; aksine maddi unsurlara da kültürün şekillendirdiği güvenlik söylemi içinde kimi zaman "hassas coğrafya" kimi zaman ise "stratejik değer" diyerek anlam kazandırıldığını söylemiştir. Diğer bir ifade ile jeopolitiğin değişken kabul edilebileceğine dair bir ayrıntının ortaya konulmasındaki amaç, kavramın tarihsel olarak kurgusal doğasını açığa çıkarmak ve kendi bağlamına oturtmaktır. Jeopolitiğin dahi bu değişken özelliği sayesinde, meseleler çeşitli kodlamalar ve temsilciler aracılığıyla "siyasetin dışına itilebilmekte" ya da "siyaset üstü" olarak kabul edilebilmektedir (Yeşiltaş ve Durgun, 2014:9).

Kier (1997:370) de güvenlik kültürünün değişken özelliğine işaret ederek, ulusal kimliklerin ve siyasi örgütlenme modellerinin önemine dikkat çekmektedir. Kier, güvenlik politikalarının inşasında politikacıların, ordu ve siyasi elitlerin, propagandacıların, din adamlarının ve hatta akademisyenlerin dahi etkin bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Fransız ordusunun örgütsel kültürüne odaklanarak analizlerde bulunan Kiev, Fransız ordusunun örgütsel doğası gereği saldırgan bir tepki vermesi beklenen durumlarda dahi kimi zaman savunma doktrinini benimsediğini ve güvenlik tehditlerinin tanımlanmasında dış güç dengesinden çok iç politikadaki kültürel kodların ve sivillerin belirleyici olduğunu ifade etmektedir.

Bu bağlamda, güvenlik kültürünün öznel ve ontolojik karakterinin onu sabit, değişmeyen ve önceden belirlenmiş kılmadığı; sosyal inşaacı kuramcıların da belirttiği gibi güvenlik kültürlerinin, dinamik bir doğaya sahip olduğu ifade edilebilecektir. Güvenlik kültürünü etkileyen önceden belirlenmiş değişmez faktörler bulunmaktadır; ancak güvenlik kültürü, toplulukların kimlikleri, çıkarları, karakterleri ile uyumlu şekilde konjonktürel olarak kendini yeniden üretebilmektedir. Güvenlik kültürünün inşa süreci her yeni olayda devletlerin bir tehdit ile karşılaşması ve tehditleri "lehine" ve "aleyhine"

tanımlaması ile devam etmektedir. Yani devletler sadece tehditler ile karşılaşmaz aynı zamanda bu tehditlerin tanımlanması ve yapılandırılmasında aktif rol oynamaktadır.

Tehditlerin lehde ve aleyhte tanımlanması, kimlikler ve maddi olan/olmayan çıkarlar tarafından şekillenir ve sonrasında ise yapılan tanımlamalar kimlikleri ve çıkarları şekillendirir (Weldes, 1996). Başka bir ifade ile güvenlik kültürü; kültürel ve tarihsel deneyimler, devletlerin ve uluslararası çevrenin stratejik hedefleri ve algıları, tehditlerin lehde ve aleyhte tanımlanması ile şekillendiği gibi devletler fiziksel veya ontolojik güvenliğine yönelik tehditlere yanıt olarak, (özellikle ordunun ve elitlerin etkin olduğu kültürlerde) radikal modernleşme girişimleri yoluyla belirli öz anlatılarından ve geleneklerinden kopmaya çalışarak da kültürlerini şekillendirebilirler (Krasnodębska, 2021:59).

Stratejik kaygılar ile uyumlu ontolojik güvenlik arayışı sebebiyle uluslararası ilişkiler teorisyenleri güvenlik kültürü fikrini genişleterek, kolektif aktörler olarak devletlerin ve milletlerin de bireyler gibi ontolojik güvenliğe ihtiyaç duyduğunu ve ontolojik kaygılarının güvenlik kültürünü şekillendirdiğini iddia etmiştir (Huysmans, 1998; Mitzen, 2006; Ejdus 2017). Bu teorik yaklaşımlar güvenlik kültürünün inşaasında, ontolojik güvensizliğin devletler için fiziksel güvensizlik kadar önemli olduğunu ileri sürmektedir. Devletler de gerek ulusal gerek uluslararası ortamda temel bir güven duygusuna, amaçlarını ve araçlarını belirleyebilmek için kendilerini neyin beklediğini görebilmeye ve dış politikadaki çıkarlarını formüle etmek için kendi rollerini anlamaya ihtiyaç duyarlar. Bu anlamda devletler, amaçları araçlarla sistematik olarak ilişkilendirmek ve amaçlarının peşinden nasıl gideceğini belirlemek için sadece maddi unsurları dikkate almaz, aynı zamanda geçmiş ve şimdiki deneyimlerini bir araya getiren tutarlı bir yol izlemeye çalışırlar. Politik hafızalarını aktifleştirerek, içinde bulunduğu siyasi topluluğu zaman içinde yönlendiren tarihsel yol işaretlerine, başarısızlıklara, zaferlere, mitlere ve sembollere başvurarak "nereden" geldiğine, "nerede" olduğuna ve "nereye" gideceğine, diğer bir ifade ile "kim olduklarına" ilişkin öz anlatılar etrafında uluslararası ve ulusal güvenlik davranışlarını yönlendirirler (Subotic, 2018: 298).

Dolayısıyla devletlerin ontolojik kaygılarının hem ilişkisel hem de öznel olarak anlaşılması gerekir. Steele'e (2008) göre, bir devletin "benlik" duygusu öz anlatılara dayandığı gibi çevre belirli kimlikleri empoze edebilir veya bastırabilir. Bu nedenle, temel öz-anlatıların ciddi şekilde sorgulandığı ve siyasi ya da kültürel hafızanın çatıştığı

kritik durumlarda, bir devletin hem iç politikasını hem de dış politikasını eskisi gibi sürdürme yeteneği baltanabilir. Kendi halkının gözünde meşruiyet sağlayamamış bir devletin diğer devletlerle olan sosyal ilişkilerini sembolik ve kurumsal bir düzene oturtarak ontolojik kaygılardan arınması güçleşmektedir (Huysmans, 1998). Bu nedenle devletlerin siyasi aktörler olarak gerek ulusal politikada gerek komşularıyla, dostlarıyla ve düşmanlarıyla ilişkilerinde rutinlere dayanan istikrarlı kimliklere ihtiyaçları vardır (Mitzen, 2006).

Genellikle bu analitik ve ontolojik bakış açısı, devletlerin stratejik düşüncesinde yıllardır kalıcı miraslar bırakan tecrübeleri ve algılanan etki alanlarını korumaya yönelik tarihsel eğilimleri üzerinden desteklenmektedir. Bu anlamda devletlerin ulusal güvenlik politikalarını ve uluslararası ilişkilerini güvenlik kültürü çalışmaları üzerinden analiz ederken, yönetim sistemlerinde ve politika kararlarında siyasi kültürün öncelliğinin, siyasal sisteminin, sistemde etkin olan aktörlerin, siyasal sisteme verilen desteğin, kültürel mülahazaların, stratejik kültürünün, kümülatif tarihsel hafızanın ve toplumsal değişimlerin etkilerinin görmezden gelinemeyeceği, aksine bu etkilerin bütünleştirilerek izaha muhtaç olduğu ifade edilebilecektir.

3. SİYASİ KÜLTÜR, STRATEJİK KÜLTÜR VE KİMLİK SİYASETİNİN BİR ÇIKTISI OLARAK TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK KÜLTÜRÜ VE GÜVENLİKLEŞTİRME

Çalışmanın bu bölümünde iki ana argüman mercek altına alınmaya çalışılmaktadır. Bunlardan ilki; Türkiye'de güvenliğin hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya bir süreçle nasıl inşa edildiğini analiz etmek ve Türkiye'de güvenlik kültürünü oluşturan siyasi kültürü, stratejik kültürü ve kimlik siyasetini açıklayarak bu unsurların güvenlik kültürüne etkilerine derinlemesine odaklanmaktır. İkincisi ise, Türkiye'de güvenlik kültürünün; siyasi kültürün, stratejik kültürün, kimlik siyasetinin bir çıktısı olarak güvenlikleştirmeyi kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı bir unsura dönüşüp dönüşmediğini değerlendirmek ve eleştirel bir analiz aracı olarak sunmaktır.

3.1. Siyasi Kültür

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar Türk siyasi tarihi farklı değişimlerden ve dönüşümlerden geçmiştir. Meydana gelen bu değişikliklerden en az etkilenen veya bu değişikliklerin daha kapsamlı dönüşümlere yol açmasına engel oluşturan en önemli olgu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde varlık gösteren devlet geleneği ve bu devlet geleneğinin bir ürünü şeklinde ifade edilebilecek vesayetçi siyasi rejim olmuştur. Bu sebeple, Türkiye Cumuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadarki süre zarfında demokrasinin gelişmesini ve derinleşmesini destekleyecek şekilde iktidarın farklı sivil, toplumsal ve ekonomik aktörlerce paylaşılması ve demokratik pratiklerin bir süreç olarak kabul edilmesi nadiren görülmüştür.

Siyasal aktörler, yıllarca çoğunluk grubunu harekete geçirmek, siyasal seçimleri kazanmak ve iktidarlarını sürdürmek için güvenlik diline başvurarak; bir taraftan muhalefeti baskı altına almaya çalışmış, diğer taraftan siyasi iktidarlarını kaybetmektense kendi tabanlarını harekete geçirerek, siyasi kurumları ele geçirmeyi tercih etmiştir. Türkiye'de demokratik rejimin zayıflamasına neden olan askeri müdahaleler, güvenlikçi politikaların takip edilmesine uygun zemini hazırlamıştır. Bir taraftan askerin yetki alanının genişlemesi siyasi kurumların zayıflamasına yol açarken, diğer taraftan siyasi kurumların kapasitesini kaybetmesi güvenlikçi politikaların benimsenmesinde etkili olmuştur.

Türk siyasal hayatı içinde çözüme kavuşturulacak birçok mesele çözüme kavuşturulamadığı gibi bu meselelerin siyasallaştırılması sebebiyle daima bazı çıkar hesaplarının olduğu düşünüldüğünde, meselelerin Türkiye'de çeşitli boyutlarda kutuplaşma yaratmasının ve meselelerin sosyal, ekonomik ve diğer benzeri zeminler üzerinden çözüme ulaştırılması yerine güvenlik alanına taşınmasının önüne geçilememiştir. Bu sebeple Türk siyasal kültürü uzun yıllar değişimden çok, süreklilik arz etmiştir. Bu başlık altında siyasi kültürün inşasında temel oluşturan faktörler ele alınarak, bu sürekliliğin tarihsel arka planına ve sürekliliğe dönüşmesinde etkili olan dinamiklere değinmeye çalışılmaktadır.

3.1.1. Devletin Meşruiyet Kaynağı (Ulus): Nasyonel mi?, Rasyonel mi?

Max Weber'e göre devlet; toplum üzerinde egemenlik ve hâkimiyet kuran siyasal bir örgütlenmedir. Sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kuran devletlerin bu egemenliği, kalıcı ve süreklidir. Ayrıca iradesini kabul ettirmek için fiziki güce başvurma tekeline sahip olan devletlerin bu gücü kullanma yetkileri meşrudur. Weber'in belirli bir coğrafi alanın sınırları dâhilinde iradesini kabul ettirmek için meşru güç kullanma tekeline sahip olarak ifade ettiği devlet modeli, XVII. yüzyılda Vestfalya Anlaşması'ndan sonra Avrupa'da oluşmaya başlayan "modern devletler" ve Fransız Devrimi'nden sonra örgütlenmesi bugünkü şeklini alan "ulus devletler"dir (Weber, 1946:6).

Ulus devletler, 1689'da İngiltere'de vatandaşlık haklarının kabulü ve ulusal egemenliğe dayalı ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırlayan anayasal monarşilerin ortaya çıkması ile inşa edilmiştir. Fransız (1789) ve Amerika Devrimleri ile (1763-1783) ulusların siyasal ve toplumsal örgütlenmesi evrensel hale gelmiştir (Santamaria, 1998: 22). Batıda Aydınlanma çağı ile gelişen rasyonel düşünce, bireylerin daha fazla eşitlik, özgürlük taleplerini gündeme getirmiş, bu nedenle bireyler özgür iradeleri ile monarşilerin ve baskıcı uygulamaların önüne geçmeye çalışmıştır. J.Locke, J.J Rouseeau ve J.S.Mill gibi önemli aydınlar öncülüğünde gelişen bu devrimci halk hareketleri, halk kitlelerine kaynak teşkil ederek kralın despot, baskıcı ve mutlak hâkimiyetini esas alan uygulamalarından kurtarılmasını amaçlamıştır. Bu hareket, demokratik ve anayasal bir süreç başlatarak, krallık devletinden meşruiyetini ulustan alan ve ulusun iradesine dayanan bir devlet modeline geçişi sağlamıştır (Smith, 2015). Ulus devlet feodal, kişisel ya da dinsel yaptırımlar yerine artan bir şekilde vergilerden sağlanan kaynaklar, kendine

ait kurallar, görece özerk devlet memurlarının bulunduğu diğer sosyo-ekonomik hiyerarşilerin dışında daha örgütsel bir yapı oluşturmuştur. Bu geniş örgütsel yapı içinde ulus, daha fazla egemenlik talep ederek, devlet üzerindeki haklarını genişletmiştir (Ritzer, 2011: 162).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşa süreci ise, Batıdaki gelişmelerden oldukça farklı seyretmiştir. Batı'da feodalitenin yıkılması ile burjuvazi sınıfı doğarken, ekonomisi tarıma ve Tımar Sistemi'ne dayalı Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvaziyi oluşturacak toplumsal ve iktisadi temel bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde, Osmanlının ticaret yollarını kapatacak ve ticaret yapmasını engelleyecek kapitülasyonlar, İmparatorluğu Batıya bağımlı hale getirmiştir. Düşünsel akım açısından da Batıda aydınlanma, reform ve rönesans hareketleri ile dini kurumların otoritesini kaybetmesi sonucu modernleşme ve laiklikliğin temelleri atılırken, Osmanlıda modernleşme hareketleri herhangi bir sosyal ve iktisadi gelişme sonucu oluşan toplumsal talep olarak ortaya çıkmamış; önceleri Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak ve devamlılığını sağlamak amacıyla ve ıslahatlar şeklinde, sonraları ise (Niray ve Deniz, 2009:67), Türkiye Cumhuriyeti'nde devletin kurucu elitleri eliyle ve inkılaplar (devrimler) aracılığıyla topluma aktarılmıştır (Küçükömer, 1969).

Osmanlı devlet yapılanması, Mardin (1995:208) tarafından Weber'in şekillendirdiği *patrimonyal bürokrasi*; otoritenin meşruiyetinin sultana ait olduğu, merkeziyetçi ve güçlü bir devlet geleneğini ifade etmektedir. Bu yönetim şekli, İnalcık (1992:49) tarafından ise, *Sultanizm* olarak tasvir edilmiştir. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin idaresi askeri bir örgütlenmeyi ve hiyerarşiyi temel almaktadır. Toplum patrominyal bir devlet yapılanması ile yönetenler ve yönetilenler şeklinde iki temel sınıftan oluşmaktadır. Asker ve ulemalardan oluşan yönetici sınıf, sultanın delege ettiği yürütme ve din işelerinden sorumluyken; yönetilenler, sultana vergi ödeyen ve yönetime dahil olmayan tüm müslüman ve gayrimüslimleri kapsamaktadır (İnalcık, 1964:44).

Patrimonyal otorite modeli, yönetim altındaki bireylerin rüştünü ispatlamış, özerk ve bağımsız bir birey olarak kabul edilmediği, bireyselleşmenin henüz gerçekleşmediği toplumlara özgü bir otorite modelidir (Weber, 1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahların Weber'in geleneksel meşruluk anlayışı uyarınca yönetimi ellerinde tuttuğu,

patrimonyal bir yönetim tarzi uyarınca yönettiği ifade edilebilir. Bu yönetim anlayışı, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de benzer şekilde devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun değer ve pratiklerinden büyük ölçüde farklı ilkeler üzerine inşa edilmiş olsa da, birey-devlet ilişkileri ve toplumun siyasetteki konumu açısından Osmanlı mirasının belirli unsurlarını devraldığı ifade edilebilir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi aktörleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde devereden beka endişesi, modernleşme ve ulus devlet inşasına gecikmiş olmanın getirdiği panik unsurları ile Batılılaşmayı bir kurtuluş reçetesi olarak görmüştür (Karpat, 2010). Mustafa Kemal Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak ve geçmek" söyleminde gözlemlenen, Batıyı örnek alan ve aynı zamanda Batıdan daha iyisini başaracağını savunan Batıcılık, milli gurur söylemi üzerine oturtularak, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne hâkim olmuştur. Yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti, Batının hümanizm, laiklik ve aydınlanma gibi temel ilke ve değerlerini, Batı'nın emperyalist ve Hristiyan taassubu gibi zaafları olmadan gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Bora, 2001).

Cumhuriyet'in kurucu elitleri, Türkiye Cumhuriyet'ini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırt etmek için güçlü bir siyaset yürütmüştür. Cumhuriyet kurulurken oluşturulan inklâplar, derin bir güvensizlik duyulan Batılı devletlere karşı hem bu güvensizliği aşmanın, hem de uluslararası toplum tarafından kabul edilmenin bir yolu olarak; Batılı değerler referans alınarak oluşturulmuştur. Daha açık bir ifade ile Cumhuriyet kurulurken, Türkiye'nin uluslararası siyasetten kaynaklanan güvensizliklerini aşmasının ve uluslararası sistemde bir saygınlık kazanmasının yolu; "geleneksel ve tarihsel" olanın geride bırakılması ve yerine "modern ve Batılı olanın" getirilmesi olarak görülmüştür (Zarakol, 2019:8).

Ancak Batılılaşma, Batının özellikle askeri, siyasi, eğitim ve bazı kültürel kurumlarını aktarma olarak algılanmış, laiklik ise kurtuluş reçetesinin en önemli ilkesi olarak kabul edilmiştir. Batının çok uzun süren savaşlar ve tarihi gelişimi ile elde ettiği kapitalist düzen ve laiklik, benzer bir düzen yaratılmasının o an için ve kısa bir zamanda mümkün olmadığı Türkiye Cumhuriyeti'nde, Batının ekonomik yapısına özgü gelişme göstermiş, kurumlarının ancak taklit edilmesi yoluyla giderilmeye çalışılmıştır (Küçükömer, 1969: 10). Laiklik ise, dine karşı nitelikler taşımakla birlikte halkı fazla tedirgin etmeksizin, ancak eski kuşak aydınlar arasında derin yankılar bularak varlığını

oluşturmuştur (Karpat, 2010).

Cumhuriyetin kurucu aktörlerinin laiklik siyasetinin ana gayesi, milli bir devlet meydana getirmek için dini kontrol altına almaktır. Dini ve milliyetçiliği aynı zamanda geliştirmeye kalkışmak bu gayeyi baltalamak anlamına geleceğinden, kurucu aktörlerin ideolojik formasyonları iki ana unsur üzerinden şekillenmiştir. Birincisi; gelişmeye yani laikliğe karşı gördükleri dine ve geleneksel olan şeylere tepki göstermek, ikincisi; Müslüman olmayan azınlıkların milliyetçilik motivasyonu ile hareket ederek taşkınlık yapmalarına engel olmaktır (Kösebalaban, 2014: 46). Bu çaba, bir taraftan Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla yürütülmeye çalışılırken, bir taraftan devletin önemli bir niteliğinin laiklik olduğu anayasal hükme bağlanmıştır (Karpat, 2010).

Bununla birlikte Türk toplumu, güçlü ve üç kıtada birden hüküm sürmüş bir İmparatorluğun kaybının üzüntüsü ile büyük bir zafer kazanarak yeni bir ulus inşa etmenin ümidi arasında kalmış bir toplumdur (Volkan ve Atabey, 2010: 43). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan kalan topraklar üzerinde ağır travmalar yaşayan bir halkın "millileşerek" yani "Türkleşerek" yeniden inşa edilmesiyle kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurucu iktidarları ve Mustafa Kemal Atatürk, resmi dili ve milli kimliği açısından Türk, kültürel aidiyeti açısından Müslüman, sosyal ve hukuki kimliği açısından laik ve Batılı, yeni ve homojen bir ulus tasavvuru üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'ni inşa etmiştir (Kösebalaban, 2014:47). Uygulanacak farklı pratikler ve uygulamalar sivillerin "siyasi ve toplumsal eylem ehliyetine" ve inşa edilmeye çalışılan "miladi bilince" sahip olmadığı temel düşüncesi üzerinden inkılaplar ile tedrici ve vesayetçi bir tutumla topluma aktarılmıştır (Bora, 2001).

Türk toplumunun modernleşme süreci, "siyasal planda bir modernleşmeyi" ifade etmektedir. Bu siyasal planda modernleşme süreci ise, devletin ontolojik varlığının Osmanlı ile önceleri din üzerinden ve aşkınsalcı bir anlayışla bütünleştiği, insanın toplumsal ve siyasal alanı belirleyici bir çekirdek özne olarak var olma aşamasına henüz erişmediği bir dönemden; devletin kurucu iktidarlarının belirlediği bir sözleşme çerçevesinde, dinin laik bir anlayış ile iç içe geçip mutlak belirleyici gücünü kaybettiği ve aşkınsalcı anlamının sınırlandırıldığı, yurttaş kavramının ise, belirlenen anayasal haklar temelinde belirleyici bir nitelik kazandığı bir süreç olarak ifade edilebilir.

Türk modernleşmesinin bu mantık içinde ele alınması, aynı zamanda Türk siyasi tarihinde "siyasalın doğuşunu" anlamak açısından elzemdir. Siyasetin modernleşmesi de

sadece kurumlar bazında düzenlemelere bağlı değildir. Bu durum aynı zamanda siyasal alanın ve siyasal aktörlerin teşekkülünü gerektirmektedir. Daha açık bir ifade ile kamusal olanın doğması, kamuoyunun ortaya çıkmasıdır. Yani devletten bağımsız olarak devleti gerektiğinde eleştiren, sorgulayan, değişime iten, devletin demokratikleşmesini öneren ve bekleyen bir kitlenin kendisini gösterebilmesidir (Vergin, 2020). İslami yönetim muhakemesine sahip Osmanlı İmparatorluğunda siyaset, kurulu düzenin tartışılması ve belirli toplumsal grupların müdehalesi ile değiştirilmesi düşünülemez olan, yani mevcut düzenin korunması ve gerektiğinde de kurtarılması için kullanılması gereken bir araçtır. Bu anlamda Osmanlı elitleri tarafından yürütülen siyasette; verili koşullar ve kabuller içerisinde siyaset yapmaya muktedir olan da düzenin sahibi kişi/kişilerin iradesidir (Kahraman, 2010:13).

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucu aklının Osmanlı'dan devraldığı bu siyasi felsefenin temelinde, "devletin belirlediği ve yaptığı birçok meselede vatandaşların idrak edemeyeceği bir hikmetin var olduğu", "devletin yapıp ettiklerinin hikmetinden sual olunamayacağı" temel felsefesi yatmaktadır. Bu bağlamda devlet; ulusun bir aygıtı değildir. Devlet; bir siyasi toplum olarak ulusun, kendi ortak ihtiyaçlarını temin etmek için oluşturuduğu bir aygıt veya araçsal bir organizasyon da olmayıp, ulustan bağımsız olarak ve hatta ondan önce de var olan bir oluşumdur. Siyasi sistemin ve oluşturulan kanunların öncelikli amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık ve bekasını korumaktır. Devletin varlığını ve bekasını sürdürebilmek adına "Türk Devleti'nin varlığı ve sürdürülebilirliği için zorunlu kılınan çıkarlar, yöntemler ve politikalar vardır; bu politikalar, ulusun iradesini ve özgürlüklerini kısıtlamayı haklı gösterecek kadar elzemdir (Erdoğan, 2010:10).

Devletin bu şekilde kabul edilmesi, devletin meşruluğunu hukukun üstünlüğüne ve ulusun ihtiyaçlarına dayandırmak yerine, devlet seçkinlerinin kendi dünya algısı ve hassasiyetlerine, korku ve endişelerine, sempati ve antipatilerine, kısacası kendi "temel prensip ve ihtiyaçalarına" uygun şekilde kurgulamalarına ve bu doğrultuda siyaseti dizayn etme girişimlerine neden olmaktadır. Batıda bir halk devrimi olarak çıkan modern siyaset, toplumsal aktörlerin ortaya çıkmasını, toplumun devreye girmesini ve toplumsal talepler doğrultusunda değişmeyi öngören bir model olması açısından rasyonelken; Türkiye'deki siyaset anlayışı bir devrim hareketi ve halk hareketi sonucu oluşmadığı ve ideolojik bir örgütlenmenin üzerine inşa edildiği için nasyoneldir. Türkiye'de herhangi

bir sınıfsal kimliğin ve ideolojinin tarihsel planda siyasete ağırlığını koyabilmesi de bu bilinçli ideolojik örgütlenmenin bir neticesidir.

3.1.2. Ekonomi-Siyaset İlişkisi: Belirleyen mi, belirlenen mi?

Siyaset ve ekonomi ilişkisini toplum üzerinden izah etmeye çalışan bir çok farklı teorisyen bulunmakla birlikte teoriler özünde, siyasetin bir olgu olarak; belirleyen mi yoksa belirlenen mi olup olmadığı konusunda tartışma zemini bulmuştur. Bununla birlikte, Marksist teorinin bu ilişkiyi saptamada önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir.

Marks siyasetin bağımlılığını ve görece özerkliğini, siyasetin toplumsal altyapıya yani ekonomiye bağımlı bir olgu olup olmadığı üzerinden analiz etmiştir. Marx'a göre siyaset, siyasi aktörlerin (yöneticilerin, bürokratların, politikacıların, seçmenlerin vd.) aralarında güttükleri mücadele ile açıklanamaz Çünkü Marx'a göre siyasi aktörlerin aralarındaki mücadele de mücadelenin yöntemleri de ancak toplumun üretim tarzı ve yöntemleri ile izah edilebilir. Marx'a göre; "maddi yaşamın üretim biçimi toplumsal, siyasal ve zihinsel yaşamın gelişmesinde egemendir." (Marx, 1975).

Marx'ının siyasetin mutlak şekilde ekonomiye bağımlı bir olgu olduğuna dair değerlendirmesine ilk eleştiri XX. yüzyılda Gramsci'den gelmiştir. Gramsci'ye göre hem ekonominin hem de siyasal düzenin belirleyiciliği söz konusudur ve bu iki olgu arasında birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen diyalektik bir ilişki mevcuttur. Gramsci'ye göre bir üst yapı unsuru olarak siyaset alt yapının, yani ekonomik yapının bir yansımasıdır. Siyaset ve ideoloji gibi üst yapı unsurları olmaksızın, üretim ilişkilerinin belirlenmesi ya da değişmesi beklenemez. Ekonomik grupları da ideolojik düzeyde örgütleyen ve onların bilinçlenmesini sağlayan üst yapı öğeleridir. Aynı şekilde bir üst yapı olgusu olarak siyasetin de ekonomiyi biçimlendirme olanağı söz konusudur (Gramsci, 1992).

Gramsci'nin analizlerinden etkilenen Althusser ise, siyaset-ekonomi ilişkisini sınıf hegemonyası ve sınıf baskısı arasındaki ilişki üzerinden irdelemektedir. Marksizmin genel yorumunda devletin, işçi sınıfının emeğini sömürmek amacıyla sermaye sahiplerinin elinde bulunan bir baskı aygıtı olduğu düşüncesi üzerinden Althusser, bu durumun mantıksal bir uzantısı olarak proletaryanın (işçi sınıfının) asıl hedefinin de sadece ekonomik gücü değil devleti ele geçirmek olduğunu ifade etmiştir. Zira devlet denen aygıt, klasik Marksist yaklaşım uyarınca alt-yapı öğeleri ve üst yapı öğeleri ile birbirinden ayrılan; hükümet, bürokrasi, yargı organları, güvenlik birimleri gibi birçok kurumu ile ister maddi ister manevi alanlarda olsun şiddet tekelini elinde bulundurandır.

Ancak Althusser bu kurumlardan farklı olarak devletin *ideolojik aygıtlarının* varlığından ve öneminden bahsetmektedir. İdeolojik olarak inşa edilmiş olan bu aygıtlar; basın, radyo, televizyon, edebiyat, kültür, sanat, dini ve milli eğitim kurumları gibi ekonomi-dışı alanları kapsayan öğelerdir. Bu bağlamda devlet kurumlarına önemli bir önem atfeden Althusser, toplumsal yeniden üretimin ekonomiden daha çok devletin ideolojik aygıtlarının işlevselliğinden kaynaklanabileceğini ifade etmektedir (Althusser, 2019; Yelkenci,2017).

Marksist teorisyenlerin aksine Pareto, Michels ve Mosca gibi elitist teorisyenler ise, siyaset ve ekonomi ilişkisini toplum üzerinden ele alırken, siyasetin belirleyiciliği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu teorisyenler, eşitsizliğin toplumun değişmez bir kaderi olduğunu ve seçkinler ile kitlelerin ise, bu eşitsizliğin kaynağını oluşturdurduğunu ifade etmektedir. Teorisyenler bu düşüncelerini "küçük bir azınlığın geniş bir halk kitlesi üzerinde nasıl siyasal iktidar oluşturduğu" sorusuna cevap arayarak açıklamaya çalışmıştır (Michels, 1915; Zuckerman, 1977).

Marksın ifadesi ile "siyasetin bağımlılığı" ve Gramsci'nin ifadesi ile "siyasetin görece özerkliği" Batı toplumlarının ekonomik ve sosyolojik olarak gelişme süreçleri üzerinden tahliline dayanmaktadır. Yine Althusser'in ekonomi kadar bireyi üretim süreci içerisinde bulunacağı ortama ve yapıya hazırlayan ve kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üreten devletin ideolojik aygıtları; burjuvazinin ve aristokrasinin XVIII. yüzyıla kadar dine ve kiliseye karşı yürütttüğü savaşın değerlendirilmesinin düşünsel zeminini oluşturmaktadır (Althusser, 2019). Pareto'da benzer şekilde, doğrudan Fransız Devrimi'nin etkileri ve sonuçları üzerinden analizlerde bulunmuştur. 1789 Fransız Devrimi'nin elitlerin kapalı bir toplumda birbiri yerine barışçıl yollardan ikame edilememesi üzerinden devrimi analiz eder ve elitlerin dönüşümünün öneminden bahseder. Pareto, değişime kapalı, toplumsal bunalımların ve krizlerin olduğu bir ortamda elitlerin dolaşımının ancak devrim gibi şiddet ve baskı yoluyla ele geçirilebileceğini ifade etmektedir.

Tüm dünyada etkisini gösteren Fransız İhtilali ve Fransız burjuvazisinin sınıfsal iktidarı, elitist teorisyenlerin ekonomi ve siyaset ilişkisinin belirleyiciliğine dair yaptıkları tahlillerin en tipik örneğini oluşturmaktadır. Fransız burjuvazisi kendi dünya görüşünü ve değerlerini devrimden önce toplumun tüm kesimlerine öylesine başarı ile yerleştirmiştir ki ihtilalden sonra Fransız toplumu bu iktidarı meşru görmüş, tarihsel gelişmelerin doğal

bir neticesi olarak kabul etmiştir. Burjuvazinin ürettiği eşitlik, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi kavramlar ise sadece burjuvazi sınıfının değil, tüm toplumun kendine mal ettiği temel haklar olmuştur (Sieyes, 1789; Palmer, 2014).

İngiltere'deki Şanlı Devrim ve Amerikan Devrimleri de birbirinden farklı olmak ile beraber, hepsi burjuvazinin hakimiyet kazanması ile sonuçlanmıştır. Batı toplumlarında hem ekonomik iktidara hem de kültürel iktidara sahip olan burjuvazi siyasal iktidarı da ele geçirerek, teorisyenlerin analizlerine temel teşkil etmiştir. Bununla birlikte ekonomik olarak gelişmemiş toplumlarda devlet, siyasal toplumun önderliğinde gelişme gösterebilmiştir. Bu sebeple siyasal mücadele herhangi bir ekonomik sınıf mücadelesine dayanmadığı gibi, ideoloji ve kültür arasındaki bir mücadele üzerinden sağlanılmaya çalışılmaktadır.

Avrupanın feodal devlet yapılanmasından farklı olarak Osmanlı İmparatorlu'nda toprakların yönetimi, gücünü ve yetkisini merkezi yönetim adına değil; doğrudan merkezi yönetimden alan kişiler üzerinden yürütülmekteydi (Karpat, 2010:165). Osmanlı'da miri toprak düzeni siyasal erkin parçalanmaksızın merkezde kalmasını sağlamıştır. Batıda 16. yüzyıldan başlayarak gelişen burjuvazinin varlığına karşılık, Osmanlı'da çok geç tarihlere kadar merkezle açıktan veya örtülü bir zıtlaşmaya girerek, ayrı bir sınıfsal veya siyasal güç oluşturacak kadar belirgin bir burjuvazi sınıfı oluşmamıştır. Oysa toplumsal dönüşüm altyapı ile yani ekonomik-toplumsal dönüşümler ile etkileşim halinde kendisini gösteren çok boyutlu, dinamik bir süreçtir. Bu etkileşimin eksikliğinden ötürü olacak ki, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda merkantalist ilişkiler gelişme göstermesine rağmen, Batıdakine benzer ayrı bir siyasal alan ve sınıf oluşmamıştır (Kahraman, 2010: 60).

17. yüzyıldan sonra ticaret ve zanaatlar yavaş yavaş Müslüman olmayan azınlıkların eline geçmiştir. Bu sebeple Türkler; köylü iseler tarımla, üst sınıftan iseler devlet memurluğu ile uğraşır olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun belkemiğini oluşturan ve Osmanlı ekonomisini yüzyıllarca ayakta tutan bu toprakların özel kişilerin eline geçmesini düzenleyecek modern mülkiyet esaslarının eksikliği nedeniyle liberal ekonomi felsefesinin kar-zarar, yatırım-birikim gibi maddi unsurlarının gelişme göstermesi de sağlanamamıştır (Saraç, 1940:435).

İmparatorluğun yöneticileri siyasi amaçlarını gerçekleştirme ve iktidarını sürdürme isteğini ekonomik sorunların üzerinde tuttuğundan ekonomik sorunlar, orta ve aşağı sınıflar üzerinde gittikçe ağırlaşan bir yüke dönüşmüştür. Bu nedenle, Osmanlı

İmparatorluğu'nda ortaya çıkan mücadele ekonomik bir sınıf mücadelesi değil, meşruti idare için yapılan bir siyasi mücadeledir. Bu mücadele, İmparatorluğun üst tabakası olarak ifade edilebilecek, aydınlar ile padişah ve çevresinde bulunanlar arasında bir çatışma niteliğinde gerçekleşmiştir (Karpat, 2010:171). Ancak oluşan bu toplumsal zümre de merkezi kendi istekleri ve güçleri doğrultusunda etkisi altına alamamıştır. Son kertede, merkezin onlar için uygun gördüğü rolleri oynamak durumunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici zumre ile yerel eşraf arasında birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebildikleri bir ilişki söz konusu olmamıştır. Herhangi bir anlaşma olduysa da bu anlaşma, yerel eşraf ile bürokratlar arasında yönetimin bazı politikalarının yerel eşraf üzerindeki yararlarından ötürü gerçekleşmiştir (Heper, 2011:34).

Batının birçok sınıfsal çatışma ve tarihi gelişim ile vardığı liberal ve kapitalist düzenin yaratılmasının iç ve dış olanaklarının bulunmadığı bir ülkede; Cumhuriyetin Batıya has ve Batının ortaya çıkardığı kurumları taklit etmek yoluyla kurmak istediği ekonomik düzen, üretim gücünü ve devletin sermayesini elinde bulunduran bazı sınıfların siyasal ideolojisini ve iktidarını güçlendiren bir araca dönüşmüştür. Batıda devletin ekonomik gelişimle ve tarihsel yabancılaşma ile elde ettiği sınıfsal yapı açıkça gözlemlenebilmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde sınıfsal yapısı açıkça oluşmamış bir devlet üzerinden Batıcı bir laik grubun ortaya çıkışı, "ekonomik bir sınıfı değil", "ekonominin elinde bulunduğu bürokratik bir sınıfı" icat etmiştir (Küçükömer, 1969: 11). Bu nedenle Türk devletçiliği, bir devlet kapitalizmi olarak gelişme gösterebilmiştir; çünkü devlet, elindeki iktidarı bir özel sermayedar gibi sermaye biriktirmek için kullanmıştır.

Bununla birlikte, siyasi kaygılar her zaman ekonomik kaygıların önüne geçtiği için kar-zarar hesabı güdülmeden, işçinin hakkının korunması, sosyal güvenlik ve toplumu ilgilendiren kısımlar ile ilgili tedbirler 1946'lara kadar ihmal edilmiştir. Bu şekilde uzun yıllar halkın çoğunluğuna ağır yükler yükleyerek, onlardan fedekarlık bekleyen ve küçük bir azınlığın yararına işleyen bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır (Karpat, 2010:176). Bu durumun ortaya çıkmasının en temel nedeni ise; ekonomik sınıfların eksikliği, yani üretim gücü sahibi olmadan ve giderek bu sahipliği sağlamlaştırıcı ve üretim güçlerini geliştirici üst yapı kurumları ortaya çıkmadan artık ürünün bir kısmını devamlı alabilmenin imkanının bulunmayışıdır. Bu durum ise, siyasi elitlerin ister iktidar da olsun ister muhalefette olsun, Batıdaki kategorik gelişme modeline ters düşen bir yönde; ancak

Batının çıkarlarına uygun olarak, yürütmek zorunluluğu içinde Batılılaşmaya çalışması ile sonuçlanmıştır (Küçükömer, 1969: 11).

Türkiye'de Marksizmin öngördüğünün aksine bir üst yapı öğesi olan siyaset, mutlak şekilde ya da ağırlıklı olarak ekonomik alt-yapı tarafından belirlenen bir olgu değildir. Bu sebeple, Türkiye'de meydana gelmiş olan birçok meseleyi (yapısallaşmış) ekonomik altyapısal nedenlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte meselelelerin birçoğu Marksist terminolojiyle ifade edilecek olursa; ekonomi ile ilgili alt-yapısal nedenlerden daha çok, devletin kurucu felsefesine temel teşkil eden ve hukuka dayalı siyasi saiklere dokunan üst-yapısal nedenlerle ilişkili olduğu ifade edilebilebilir.

Türkiye'nin 19. yüzyıldan itibaren siyasal hayatını ve dönüşümünü etkileyen, Tanzimat reformları ve Cumhuriyet'in kuruluşu da dahil olmak üzere meydana gelen önemli gelişmeler ve meseleler değerlendirildiğinde, bu gelişmelerden hiçbirinin doğrudan ekonomik alt-yapı koşulları nedeni ile ortaya çıktığı söylenemez. Türk siyasal hayatında meydana gelen olaylar meydana getirdiği etkiler ile ekonomik alanda bir dizi dönüşümü beraberinde getirmiş olmakla beraber, Türk siyasal hayatında ekonominin bağımsız bir olgu olarak bir önceliğe sahip olduğu ifade edilemeyecektir. Siyasetin Türk siyasetinin şekillenmesindeki bu görece belirleyiciliği, aynı zamanda siyasal dinamikleri bizatihi iktidarın kendisinin yönlendirmesine yol açmıştır.

3.1.3. Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum: Etkileyen mi, Etkilenen mi?

Dünya üzerinde yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler, yeni kurumların ve kavramların ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olmuştur. En üst meşru otorite kurumu olarak devletin toplum ile olan ilişkisi birçok farklı kavram üzerinden ele alınmakla birlikte, tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişim ve dönüşümü analiz etmek için sivil toplum ve sosyal sermaye kavramlarının incelenmesi önemli bir önceliğe sahiptir. Siyaset Bilimi literatüründe bu kavramlar devletin dışında hatta karşısında bir sosyal ve siyasal varlığı/hakimiyeti temsil etmek ve demokratik bir rejimin varlığı için gerekli olan kültürel yapının özelliklerini tasvir etmek için kullanılmaktadır.

Sivil toplum; birçok teorisyen tarafından 18. yüzyılda Batı toplumunun bir arada nasıl yaşayabileceğini anlamaya yönelik bir araç olarak ifade edilmiştir. Teorisyenlerin görüşleri, sivil topluma nelerin dahil edilip edilemeyeceği ile ilgili anlayış farklılıları üzerinden birbirinden ayrılmaktadır. Ekonominin sivil toplum alanına dahil edilip edilemeyeceği ya da sivil toplum ve siyasal toplum ayrımının yapılıp yapılamayacağı bu

farklılığın tartışma konularını oluşturmaktadır (Sarıbay, 2008:140).

Bununla birlikte, Batıda sivil toplumun ilk aşaması, sivil toplumun devlet veya kamusal alanla kendisini ayırarak, özerk bir alan yaratması ile ortaya çıkmıştır. İkinci aşama, sivil toplumun bağımsız topluluklar şeklinde devlete karşı meşru bir savunma alanı olarak kendilerini konumlandırdıkları aşamadır. Üçüncü aşama, toplumsal çatışmaların bir kaynağı olarak sivil toplumun; bu çatışmaları önleyici bir unsur olarak siyasal toplumun varlığının kabul edildiği aşamadır. Dördüncü ve son aşama ise, sivil toplumu bastırıcı ve ortadan kaldırıcı bir güç olarak, siyasal toplumun eleştirisi ve özgür bir sivil toplumun varlığının gerekliliğinin savunulduğu aşamadır (Tuncel, 2011:27).

Cohen ve Arato (1992:78) sivil toplumun Batıda gelişimine dair bu tarihsel süreç üzerinden teorisyenlerin görüşlerini üç farklı kategoride özetlemiştir. Cohen ve Arato'nun kategorize ettiği tanımlardan ilki Alman teorisyenlerden Marksın ve Hegel'in başını çektiği, sivil toplumu ve yurttaşlar toplumunu devlete dahil eden ve onlara aracı bir alan tanıyan; ancak bağımsız ve özerk bir alan tanımayan sivil toplum tanımlamasıdır. Marx sivil toplumun salt ekonomik bir alana tekabül ettiğini ve üst-yapısal bir öğe olarak devlet ideolojisinin yeşerdiği ve hükmünü sürdürdüğü bir alan olarak tanımlamaktadır (Femia, 2002:140). Hegel ise, sivil toplumun devletten sonraki bir olgu olduğunu ve devlet ile aile arasındaki tüm ilişkileri kapsayan bir ağ şeklinde tasvir edilebileceğini ifade etmektedir. Marx ile benzer şekilde sivil toplumun varlığını sürdürebilmesini devlete bağlayan Hegel, sivil toplumun kendi kendine yetebilen bir şey olabilmesi için devletin gözlerinin önünde olması gerektiğini belirtir (Pelczynski, 1984).

İkinci kategori ise, Fransız yazar Tocqueville'in öncülüğünü yaptığı sivil toplum tanımlamasıdır. Tocqueville, siyasal alan ve ekonomik alan dışında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yeni başlayan her türlü demokratik çürümeye ve despotizme karşı temel siperler olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, sivil toplum ile devlet arasında bir aracı kurum olarak varlık gösteren siyasal toplumun önemini vurgulamaktadır (Villa, 2006: 220). Tocqueville'e göre, sivil toplum kuruluşları toplumsal bir mücadeleye yol açabileceğinden, hükümetlerin de sivil toplumları sınırlandırma ve denetleme becerisine sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda siyasal toplum; sivil toplumu devlete bağlayıcı, sivil toplum ile devletin karşı karşıya gelmesini ve çatışmaları önleyici, aracı bir rol üstlenmelidir (Tocqueville, 1965).

Sivil toplum tanımlamalarının üçüncü kategorisi ise, Gramsci'nin tanımlamasına

dayanmaktadır. Gramsci yapısal olarak devleti siyasal toplum ve sivil toplum olmak üzere iki farklı öğeye ayırarak, bu iki öğe arasında keskin bir ayrımın varlığından bahsetmektedir. Gramsci, siyasal toplumun ve sivil toplumun devletin birer organik parçası olarak görülmesini eleştirir. Sivil toplumun özel, kendine ait ve siyasal alandan bağımsız bir alanının olduğundan bahseder. Gramsci sivil toplumun, bireylerin sadece gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için değil; aynı zamanda fikirsel, dinsel, manevi ve ahlaki hayatı da kapsayan ve gönüllü birliktelikleri içeren yönlerinin olduğunu ifade etmektedir. Gramsci'ye göre devlet denen aygıt hem sivil toplumdan hem de dar anlamda devlete tekabül eden siyasal toplumdan oluşmaktadır. Sivil toplumun gelişmemiş olması, devletin başlıca egemenlik aracı olmasına yol açmaktadır. Gramsci, sivil toplumun gelişmediği toplumlarda kültürel iktidarı ele geçirmenin zor olduğunu, kültürel iktidarı ele geçirmenin ancak güçlü bir sivil toplum ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (Gramsci, 1992: 243-245).

Teorisyenlerin bu farklı görüşleri Batıda gelişme gösteren sivil toplumun nerede konumlanması gerektiği üzerinden bir ayrımı ifade etmektedir. Batı, geçirdiği sosyo-ekonomik gelişme ve yeniden üretim süreci ile sivil toplum kuruluşlarının oluşması ve gelişmesi için yeterli koşulların üretilmesine izin veren bir süreçten geçmiştir. Batıda sivil toplumun ortaya çıkmasına ve gelişimine izin veren bu süreç, sivil toplumun benzer ve farklı toplumlarda geçirdiği tarihsel gelişim süreci ile ilgili bazı genellemelerin yapılmasına yardımcı olmuştur.

Türkiye'de sivil toplumun diğer birçok kurum gibi gelişim sürecinin Osmanlı'dan miras kaldığı ve Batı toplumlarından farklı bir gelişme gösterdiği ifade edilebilecekir. İdris Küçükömer (2009:53-54) Türkiye'de Batıdan farklı bir gelişme gösteren sivil toplumu, Sencer Divitçioğlu'nun (1967) *Asya Tipi Üretim Tarzı* kuramından yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Küçükömer'e göre, Osmanlı'da siyasal toplum, yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir yapıda ve tebaiyet (dependence) ilişkisine dayanmaktadır. Osmanlı'da, fethettiği topraklarda kendini yeniden üretme süreci nedeniyle oluşan göçebe-militer-aşkın güç, nitelikli bir siyasal toplum düzenin kurulmasına engel olmuştur. Nitelikli bir politik toplumun oluşmayışı, aynı zamanda nitelikli sivil toplum kurumlarının, sivil toplum kültürünün ve değerlerinin üretilemesini de engellemiştir. Batıda feodal lordlar sahip oldukları topraklar ve toprakta çalışan köylüler üzerinde insiyatif sahibi olduğundan, merkantalist ilişkiler ağı gelişme gösterebilmiştir. Bu durum

ise, üretime dayalı siyasal güçlerin ve sivil toplumun gelişmesine izin vermiştir. Osmanlı'da ise, fethedilen toprakların korunması için üretim biçimi dışardan denetime tabi tutulmuştur. Fethedenler yerleşik üretim etmeni niteliği kazanamayınca, doğrudan üretenler dahi toprak sahiplerine (serflere) göre daha bağımsızlardır. Üretimin teknik ilişkileri dışında sosyal üretim ilişkisi de siyasi-militer üretim ilişkisini doğurmuştur. Oluşan bu düzen kurma ve hakimiyet ilişkisi, iç ekonomik etkinliği arttırmaktan daha çok sınırlayıcılığa neden olmuştur. Bu durum ise, üretime dayalı yeni siyasal güçlerin oluşmasına ve toplumun siyasal düzende etkin olmasına, yani sivil toplumun üretilmesine engel oluşturmuştur (Divitçioğlu, 1967; Küçükömer, 2009).

19. yüzyılda Osmanlı'da orta sınıf olarak nitelendirilebilecek kesimler, dünya piyasalarına üretim yapma kapasitesine sahip olmalarına rağmen, merkezi otoriteden bağımsız bir ekonomik veya siyasi güç haline gelememiştir (Küçükömer, 2009). Bu zümre; azınlık tüccarlardan ve bürokratik geçmişi olan elitlerden oluştuğu için kendi aralarındaki dini-etnik bölünmeler nedeniyle bir birlik oluşturamamıştır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezin değerlerinden bağımsız değerler veya kültürler ortaya koyabilecek hareketler gelişme gösterememiştir. Bunun dışında oluşan toplumsal ayaklanmalar dahil olmak üzere merkeze karşı oluşan hareketlerin çoğu, merkezden ayrıcalık elde etme girşimleri olmuştur. Bu ayrıcalıkları elde eden gruplar ve elde ettikleri ayrıcalıklar dahi kalıcı olamamıştır; çünkü bu ayrıcalıklar hukuki olarak değil fiili olarak tanımlanmıştır (Heper, 2011: 54). Hakları meşru olarak tanımlanmamış zayıf bir siyasi çevrenin liberal siyasi değişimleri meydana getirebilecek bir güç olması söz konusu olmamıştır. Bu sebeple gerek Tanzimat Fermanı ile oluşturulan reformlar gerek Cumhuriyetin kurulması sonrasında değişme isteği ile oluşturulan reformlar, sivil toplumdan yana ya da bireysel hakların ve taleplerin artması üzerinden gelişmemiştir. Devlet ve siyasal toplum, güçsüz bir sivil toplumun varlığından; grupların ve bireylerin çıkarlarını uzlaştırmaya yönelik ihtiyaçlardan bağımsız hareket etmiştir (Mardin, 2000: 448).

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, ekonomik ve toplumsal gücün merkezde birleşmesi, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken demokrasiye sivil toplumun öncülüğünde değil, devlet seçkinlerinin öncülüğünde geçilmesine neden olmuştur. Bu durumun nedeni, Osmanlı İmparatorluğu kurulurken de Türkiye Cumhuriyet'i kurulurken de merkezi otoritenin güçlü bir aristokrasi ya da dini kurum engeli ile karşılaşmamış

olmasıdır (Mardin, 1990; Keyder, 1982).

Bu sebeple Türkiye'de siyasal hayat, devlet ve sivil toplum ilişkisinden soyutlanmış siyasi partiler ve devlet seçkinleri aracılığıyla gelişme göstermiştir. Bu, Türkiye'de uzun yıllar siyasi toplumun inşa ettiği "kültürel tavan" ile alakalıdır. Siyasal toplumu temsil eden siyasi partiler ve devlet seçkinleri ile sivil toplum arasında kurumsallaşmış bir ilişki ağı bulunmadığı için sivil toplum kendilerini temsil eden gönüllü kuruluşlar aracılığıyla iktidar üzerinde etki oluşturamamıştır (Heper, 1989). Siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki bu mesafe bir taraftan sivil toplumun işlevsizliğine neden olurken, diğer taraftan sivil toplumun nerede durmaları gerektiğine işaret ederek; denetim altında tutulmasına kolaylık sağlamıştır. Toplumsal çekişmelerin ve taleplerin toplumsal hareketler ile ortaya çıktığı dönemlerde ise, ulusal çıkarların tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle sivil toplum bastırılmıştır (Heper, 2011:108).

Sonrasında siyasal seçkinler, demokrasiyi bir müzakere ve sorun çözme mekanizması olarak değerlendirememiştir. Osmanlı padişahları ve Cumhuriyet'in kurucu kadroları ise kendi ilke ve normatif çerçevelerine bağlı kalarak hareket etmiştir. Bürokratik seçkinlerin siyasal vizyonu ise, devletin onlara sunduğu eğitim ve örgütsel toplumsallaşma yoluyla kazandırılmıştır. Bu durum çok partili hayata geçiş sürecine ve sonrasına kadar, kendini muhalefete dahi tahammül edememek ile göstermiştir. Bu nedenle kişisel bağlılık ve kimlikler liyakatten daha önemli hale gelmiştir. Bunun en önemli nedeni ise, seçkinlerin aynı anda hem yeni oluşacak devlet seçkinlerine karşı mücadele etmesi hem de rejimi ve kendi kontrollerindeki demokrasiyi kaybetme endişesi ile baş etmeye çalışmasından, sivil toplumun varlığını demokrasi için öncelikli bulmamasındandır. Bu bir anlamda seçkinler için devletin uzun vadeli sorunlarını ve problemlerini, toplumun kısa vadeli ve önemsiz ihtiyaçlarına tercih etmektir.

Devletin bürokratik seçkinler ile güçlendirilmeye çalışılması ise, sivil toplumdan soyutlanmış bir devlet fikrinin uzun yıllar yerleşmesine neden olmuştur. Bu durum ise bürokratik seçkinlerin, toplumun kişisel çıkarlarının değil; iktidarın uzun vadeli çıkarlarının savunucuları olarak kendilerini konumlandırmalarına neden olmuştur. Bu anlamda sivil toplumdan soyutlanmış bir devlet, Türkiye Cumhuriyeti'nin en belirgin ve özgün özelliklerinden birisi olmuştur.

Modern anlamda bir sivil toplum alanının oluşabilmesi için siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel bazı ön koşulların oluşmasına ihtiyaç vardır. İfade edilmeye çalışıldığı

gibi güçlü bir sivil toplumun oluşabilmesinde ekonomik yapının ise, önemli bir belirleyici unsur olarak varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Ekonomik yapıdaki değişimler üretim araçlarının oluşumuna ve yeniden üretimine ve bu yeniden üretimin toplum içerisindeki dağılımına göre önemli değişiklikler göstermektedir. Bu bağlamda, toplumda siyasal alana karşı oluşan herhangi bir ekonomik güç, bu gücün ekonomik alandaki varlığına koşut olarak siyasal ve kültürel alanda da değişimi beraberinde getirmekte ve sivil toplumun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır.

3.1.4. Seçmen Davranışı: Duygusal mı? Rasyonel mi?

Duyguların, bireylerin siyasal davranışları üzerindeki etkileri psikoloji bilimi içerisinde gelişme göstermekle birlikte, modern siyaset bilimciler de siyasal davranışların şekillenmesinde duyguların gözlemlenebilir ve ölçülebilir bir araştırma unsuru olabileceği düşüncesi üzerinden siyaset bilimi literatürüne yakın zamanda önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda, disiplinlererası bir araştırma alanı olan politik psikoloji, siyasi süreçlerin psikolojik bir perspektiften ele alınması gerektiği temel düşüncesi üzerinden, toplulukların siyasi düşüncelerine ve davranışlarına etki eden faktörler ile ilgilenmiştir.

Duyguların seçmen davranışı üzerindeki etkilerini çalışan akademisyenlerin ve araştırmacıların büyük çoğunluğu, duyguların; bilgisiz ve rasyonel olmayan kitleleri istenmeyen tercihlere sürükleyecek tehlikeli bir güç olarak ifade etme eğilimindedir. Bu araştırmaların temelinde örtülü olarak; mantık ile duygunun karşı karşıya getirilmesi ve duyguların, siyasi davranışların şekillenmesinde daha az değerli hatta istenmeyen bir unsur olarak kabul edilmesi yer almaktadır (Marcus, 2002; Bruce ve Wilcox, 2000).

Brader (2006), duyguların sadece rasyonel olmayan kitlelerin siyasi davranışlarını şekillendiren bir unsur olmadığını, aynı zamanda politikacıların da popülist söylemler ve politikalar aracılığıyla bilgisiz seçmenin duygularını kullanarak siyaseti şekillendirdiğini ifade etmektedir. Yazarın bilgisiz vatandaş olarak ifade ettiği kişiler; politikaların fayda ve maliyet analizini yapamayan, bu nedenle korkularına ve umutlarına göre tercihlerde bulunan seçmenlerdir. Buna karşın Miller (2011), normatif olarak siyasi dünya hakkında daha fazla bilgi sahibi olan, dünya ile daha fazla etkileşime geçtiği için toplumsal sorunlara daha fazla duyarlı olduğu düşünülen vatandaşların, siyasi davranışlarında daha duygusal olduklarını öne sürmektedir. Bu bağlamda yazar, duyguların siyasal tercihler üzerindeki etkisinin yüksek düzeyde bilgisizliğin bir sonucu olduğu iddiasını çürüterek, yüksek düzeyde bilgili kişilerin de siyasal davranışlarında ve siyasi seçim kararları

üzerinde duyguların önemli etkileri olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Miller, 2011).

Normal dönemlerde yüksek düzeyde bilgili kişilerin siyasete olan dikkat ve ilgisinin diğer vatandaşlara göre daha fazla olup olmadığı literatürde tartışma konusudur; ancak vatandaşların büyük çoğunluğunun hem fiziki hem de sosyal çevre içerisindeki kültürel varlığının, yani "kimliğinin" korunması konusundaki endişelerinin siyasal davranışlarının şekillenmesinde etkili olduğu konusu birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir (Albertson and Gadarian, 2016; Abulof, 2015; Rumelili, 2021). Özellikle artan belirsizlik ve öngörülmezlik dönemlerinde toplumda oluşan genel kaygı ve ontolojik güvensizlik hali birçok kişinin siyasi tercihlerinin şekillenmesinde duyguların etkisini arttırmaktadır. Bireyler belirsizlik ve kriz dönemlerinde oluşan güvensizlik duygusu ile kendi kimliğine ve dış dünyaya dair kimliklerine ait statüsünü ve konumunu sürdürme eğilimindedir (Rumelili ve Uzunoğlu, 2022:200).

Bireylerin siyasi kararlarındaki duygusal tepkilerin ilk adımı ise, siyasi karar alıcıların söylemlerinin bireyin hedeflediği bir durumu veya mevcut durumunu tehdit ettiğine dair bir algı oluşturması ile başlamaktadır. Daha açık bir ifade ile bir siyasi seçmenin siyasi adayların konuşmalarından ve söylemlerinden olumsuz etkilenmesi, o adayın vermek istediği mesajın seçmenin kendisi veya bağlı olduğu gruplar için değer verdiği şeylerin tehdit edildiğine dair bir algının oluşmasından kaynaklanmaktadır (Miller, 2011: 577). Bu nedenle, gerek bireylerde gerek devletlerde oluşan ontolojik kaygılar modern ulus devletlerin doğuşundan beri, devletin yönetim biçimi ve ideolojisi farketmeksizin siyaseti şekillendiren önemli bir unsur olarak varlık göstermiştir.

Farklı toplumlarda din, milliyetçilik, gelenek gibi farklı refaranslar üzerinden oluşan "kaygı, korku ve güven" duyguları popülist siyasetin[6] kullanım alanını da genişletmiştir. Bu bağlamda popülist siyaset, toplumun duygularını ve kaygılarını yönlendirerek siyasal tercihlerini belirleme noktasında ana akım[7] siyasete göre daha başarılı değerlendirilmiştir. Popülist siyasetin bu başarısının nedeni; inşa ettiği krizler vasıtasıyla kaygı, endişe ve belirsizlik" duygularını körükleyerek, sonrasında sunduğu

[6] Popülist siyaset, meşru gücün elitlerin değil "halkın" elinde olduğunu iddia eden, kimin yönetmesi gerektiğine ilişkin birinci dereceden ilkeleri yansıtan bir söylem tarzı olarak tanımlanmaktadır (Norris ve Inglehart, 2019).

[7] *Ana akım; "normal kabul edilen ve çoğu insan tarafından benimsenen veya kullanılan fikirler, inançlar vb. olarak tanımlanır."* (Cambridge Dictionary, 2024). Ana akım siyaset, toplumda geniş bir kesim tarafından kabul gören, yerleşik siyasi değerler ve ideolojiler etrafında şekillenen siyasal yaklaşımları ifade eder. Bu tür siyaset, genellikle merkez sağ ve merkez sol partiler tarafından temsil edilir ve mevcut siyasi düzenin korunmasını hedefler (Durnova ve Weible, 2020).

çözüm önerileri ile siyaseti kendi avantajına olacak şekilde "güven" siyasetine dönüştürmesidir. Özellikle bu güven siyasetinin laiklik, milliyetçilik, din ve millilik, gelenekselcilik gibi referans nesneler üzerine oturtulması, muhalifleri güven tesis etme noktasında rakipsiz bırakmaktadır. Popülist siyaset artan belirsizlik dönemlerde var ettiği krizler vasıtasıyla temsil ettiği halk kitlesini mağdur durumunda konumlandırarak, bu mağduriyete karşı en etkili çözümü kendi üreteceğine ikna etmektedir. Ayrıca siyasal aktörler bu krizlerin kesin ve basit çözümleri olduğuna; ancak bu çözümlerin elitler tarafından çeşitli ideolojik sebeplerden ötürü uygulanmadığına, halkı ikna etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda popülist siyaseti kullanan lider, kendini toplumda yegane kurtarıcı ve krizin tek çözümü olarak sunmaktadır (Rumelili ve Uzunoğlu, 2022:198).

Seçmen için belirsizlik içeren seçim süreçleri de popülist aktörlerin uyguladığı kutuplaştırma siyasetiyle siyasal katılımın sağlandığı rutin dönemler olarak değil, çoğu zaman rakiplerinin kazanması durumunda ulusal güvenliğin tehlikeye düşeceği kriz anları olarak inşa edilmektedir. Bu bağlamda seçim süreçleri, popülist siyasetçilerin seçim sürecini mutlak iyinin ve kötünün mücadelesi olarak kurgulamasına zemin hazırlamaktadır. İnşa edilen bu kriz sürecinde kendini ontolojik olarak güvensiz hisseden seçmen, kendine en yakın hissettiği ve varoluşsal tehditlerini ortadan kaldırabileceğine inandığı bir siyasal aktöre yönelmektedir. Bu şekilde seçim sürecinde popülist seçim stratejileri ile seçmenler arasında kuvvetli bir destek oluşturulması sağlanmaktadır (Şahin, 2020: 8).

Küreselleşme ile gelişen risk kültürü ise, toplum nezdinde giderek artan seviyede bir güvence beklentisi doğurmaktadır. Modern devlet yöneticileri ve siyasetçiler de bunun bilincinde olarak; inşa ettikleri siyaset dili ile bireyin gündelik korku, arzu, umut gibi duygusal durumları ile doğrudan bir bağlantı kurmayı hedeflemektedir. Siyasal aktörler, bireylerin sürekli olarak maruz kaldığı "kriz" hallerini, memnuniyet, güven ve ikna siyaseti denilebilecek çeşitli araçlar ile yönlendirmeye çalışmaktadır (Marlow, 2002). Kullandıkları farklı yöntemler olmakla birlikte popülist siyaset bunu halka işletirken ve halkın ontolojik kaygılarını tetiklerken en fazla söylemlere ve medyaya başvurmaktadır; çünkü sözlü ve yazılı kamuoyu açıklamaları, popülist seferberlikteki siyasi eylemleri canlandırma ve meşrulaştırma açısından önemlidir (Şahin, 2020: 9).

Türkiye'de seçmen davranışlarının şekillenmesine yönelik mevcut literatür özellikle siyasi ideoloji, ekonomik hususlar ve seçmenlerin demografik göstergeleri

hakkında önemli bilgiler biriktirmiştir. Son dönemde ise, politik psikoloji ve eleştirel güvenlik çalışmaları alanında gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde siyasette duyguların etkisini araştıran araştırmalar ağırlık kazanmıştır. Seçmen davranışlarının şekillenmesinde tüm faktörler birbirleri ile etkileşim halinde olmakla birlikte; Türk siyasetinin değişkenliği ve duygusal manüpülasyonlar ve söylemler ile kamuoyunun siyasi alanda nasıl bir konumdan diğerine kolaylıkla kaydırılabileceği göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de seçmenin siyasi konulara ilişkin duygusal tepkilerinin ölçülmesi gerekli görülmüştür.

Akgün (2000) Türkiye'de siyasal seçmen davranışlarının şekillenmesinde partizan tutumların, ideolojinin ve ekonomik faktörlerin etkilerini ölçtüğü çalışmasında; oy verme davranışları üzerindeki en etkili faktörün seçmenlerin kendilerini hangi partiye yakın hissettiklerinin ve ideolojilerinin önemli etkilerinin olduğunu değerlendirmiştir. Bununla birlikte Akgün, seçmenlerin oy verme davranışlarının şekillenmesinde etkili olan bir başka değişkenin ise, Türkiye'de seçmenlerin "laiklik" ve "İslamcılık" tartışmasında kendilerini nerede konumlandırdıkları olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye'de seçmen davranışlarının şekillenmesinde kültürel, dinsel ve sosyo-psikolojik faktörlerin etkilerini araştırdığı çalışmasında Temizel (2012) ise, seçmeninin Türkiye'de oy verme davranışını şekillendiren öncelikli faktörü, seçmenlerin ülkesinin ve bölgesinin daha iyi yönetilmesini istemesi olarak tespit ederken; seçmen davranışlarının şekillenmesinde ikinci en önemli faktörü ise ideolojilerine hizmet edilmesi olarak tespit etmiştir. Bununla birlikte, güven faktörünün de seçmenlerin siyasal tercihlerinin şekillenmesinde önemli olduğu, bu nedenle seçmenlerin siyasal tercihlerde bulunurken parti liderlerinin tutum ve davranışlarını önemsedikleri değerlendirilmiştir.

Capelos ve Chrona (2013) tarafından yapılan bir çalışmada Türkiye'de seçmenin, siyasi düşüncelerinin arkasında yatan duygusal ve motivasyonel unsurlara dayalı olarak tercihte bulundukları ve siyasi tutum şekillendirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada seçmenin çoğunluğunun siyasi gelişmişlik düzeylerinin ve farklı ideolojik yönelimlerinin çeşitli sosyo-politik konulara yönelik belirli tutumlara doğrudan yön verdiği değerlendirilmiştir.

Erişen (2018) de Türk siyasi davranışında duyguların rolüne ilişkin hazırladığı araştırmasında; Türkiye'de siyasi davranışların şekillenmesinde duyguların önemli bir faktör olduğunu analiz etmektedir. Özellikle "korku, öfke ve umut" gibi duyguların Türk

siyasetini anlamak açısından incelenmeye değer olduğunu belirtmektedir. Türkiye'de bu duyguların seçmenleri hem iç hem dış tehditlere karşı harekete geçirmek, hem de siyasi değişimleri desteklemek amacıyla kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, siyasal aktörlerin toplumun ontolojik kaygılarına ve endişelerine yönelik söylem inşa ettiğinde seçmenler tarafından güvenliğe öncelik veren politikalara desteklerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, toplumda mevcut veya ontolojik kaygılara dayalı bir güvensizlik durumunda, güçlü bir lider tarafından sağlanacak ulusal istikrar arayışının arttığı değerlendirilmektedir.

Sayar ve diğer araştırmacıların (2020), Türkiye'nin Duygu Haritası ve Politik Yansımaları başlıklı araştırmasında ise; Türkiye'deki seçmenlerin siyasi kararları "güven" ve "korku" gibi olumlu ve olumsuz duygulara tepkilerine odaklanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Farklı ideolojik gruplara yer verilen araştırmada, her bir grup kendine özgü ve sosyo-psikolojik özelliklere sahipken; olumsuz duygular konusunda tüm seçmen gruplarından aynı sonuçlar elde edilmiştir. Toplumdaki kutuplaşma ise, gruplar arasındaki bilgi alış-verişini ve her iki tarafın da kendi argümanlarını sunmasına olanak tanıyan iletişim türünü engellemektedir. Araştırmanın vardığı sonuç ise, ülkedeki kutuplaşma eğiliminin, siyasal iktidarın kendini destekleyen seçmenler ile desteklemeyenler arasındaki ayrımı sürdürmesi ile derinleşeceği yönündedir.

Rumelili ve Uzunoğlu (2022: 227) da; Türkiye'de popülist siyasetin birey ve toplumların ontolojik güvenlik arayışını istismar ederek kendine siyasi avantaj sağladığını vurgulamaktalar. Bu bağlamda popülist siyaset öncelikle toplumda krizler inşa ederek, kendine siyasi avantajlar oluşturmakta; sonrasında ise, tümdenci politikalar, özcü ve keskin ayrılmış kimlikler, milliyetçi ve geleneksel anlatılar ile kendini bu krizlere karşı etkin bir çözüm sağlayıcısı olarak sunmaktadır. Yazarlar, Türkiye'de ve dünyada iktidarların yakın dönemde kazandıkları siyasi başarıların arkasındaki en önemli unsurun, muhaliflere karşı yürütülen popülist siyaset olduğunu ve bu başarıyı ontolojik güvenliği seçimlerde seçmenlerin duygularının yönlendirilmesinde ön plana koyarak elde ettiklerini değerlendirmektedir.

Türkiye'de oy verme davranışlarını inceleyen bu çok sayıdaki çalışma; seçmen davranışlarının şekillenmesinde siyasi ideolojilerin ve kimliklerin rolünü, siyasi aktörlerin etkilerini, belirli siyasi uyaranlara verilen duygusal tepkilerin, bilişsel ve

motivasyonel unsurların önemini ortaya koymaktadır. Türkiye'de vatandaşların siyasi tutumlarının arkasında yatan duygusal, bilişsel ve motivasyonel unsurları gün yüzüne çıkarmaktır. Tüm bu çalışmalardan elde edilen bulgular, Türk siyasetinde seçmen davranışlarının şekillenmesinde duyguların; siyasi tutumları, konu pozisyonlarını ve oy tercihlerini önemli ölçüde etkilediğine dair basit ama güçlü kanıtlar sunmaktadır.

3.1.5. Siyasi Kültürün Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü ve Güvenlikleştirme

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken oluşturulan kurucu değerlerin birçoğu, ülkenin iç dinamiklerinden bağımsız olarak, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası toplumla karşılaşmış olmasından doğan güvensizliklerin ortadan kaldırılması için alınmış tedbirlerden oluşmaktadır. 1920 ve 1930'larda Avrupa toplumunu, hala kolonyal dönemin hiyerarşik uluslararası düzen anlayışı ve Batı medeniyeti şeklinde adlandırılan medeniyet standardı şekillendirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu elitleri ise, uluslararası topluma sonradan dahil olmuş ve devletlerin "egemen eşitlik" ilkesindeki eşitliğe talip olmak ve bu talebi askıda bırakacak herhangi bir olası müdahalenin önünün açılmasını engellemek amacıyla siyasi kararlarını Batıcılık ekseninde belirlemiştir (Ahmad, 1995; Mardin, 1996).

Bilgin'in (2016:146-148) ifadesiyle Türkiye gibi uluslararası topluma sonradan dahil olan devletler, "uluslararası topluma dahil olmayı ve Batının medeni standartlarını karşılamayı bir seçenek değil; geleceklerinin garanti altına alınmasını sağlayacak bir çıkış güvencesi" olarak görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin sekülerleşmesi/laikleşmesi de dahil uygulamaya koyduğu birçok siyasi, ekonomik ve toplumsal karar bu anlayışın bir sonucudur. Bu bağlamda, Türkiye'nin ve Türkiye'ye benzer şekilde Batıdan farklı tarihsel deneyimleri olan toplumların, karşılaştıkları "travmatik deneyimlerin" ve "zaferlerin", güvenlik kültürünün inşasında nasıl bir etkiye sahip olduğunun değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Avrupa tarafından "hasta adam" olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi başta olmak üzere İmparatorluğun dağılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, uluslararası sistemden prestij kazanmak, yapısal ve zamansal sorunları aşmak amacıyla "modernizasyonu" ve "Batılılaşmayı" çözüm olarak görmüştür. Türkiye çok yakın bir siyasi tarihe kadar, "Avrupanın ilerlemeyi ve demokratikleşmeyi ölçmek için tek uygun ölçüt olduğu temel düşüncesi üzerinden"

Batıya medeni ve modern bir ülke olduğunu kanıtlamak zorunda kalmıştır (Kösebalaban, 2014; Berkes, 2000).

Türkiye'de ulusal kimlik de tarihsel olarak iç ve dış tehdit algılarıyla beslenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında yaşanan savaşlar Türkiye'nin ulusal kimliğini, dış ve iç tehditlere karşı sürekli teyakkuz halinde olmaya yönlendirmiştir. Devlete yönelik tehdit algıları, ulusa yönelik tehdit algısı olarak hızla kabul edilmiş (Volkan, 2009; Arıboğan, 2023), toplumun güvenlikleştirmeye sunduğu desteği arttırmıştır. Özellikle Türkiye'de ulusal kimliğin kültürel kodlarla ve tarihsel anlatılarla desteklenmesi; vatanseverliğin, bağımsızlık mücadelesinin ve milli değerlerin toplumda güvenlik kaygısının milli kimlikle iç içe geçmesine neden olmuştur. Örneğin, "vatanın birliği ve bütünlüğü" söyleminin, güvenlik tehditlerinin sadece fiziki değil, aynı zamanda milli değerlere ve kimliğe karşı bir tehdit olarak algılanmasını kolaylaştırdığı ifade edilebilir. "Ulusal birliğin korunması gerekliliği", Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehditlerin önlenmesi için güvenlik politikalarının meşru kabul edilmesine zemin hazırlamıştır.

Bu nedenle Türkiye'de inşa edilen ulusal kimlik, güvenlikleştirmenin kolayca uygulanabilmesine olanak sağlamıştır. Milli kimliğin korunması gerekçesiyle çeşitli sosyal, politik veya etnik gruplara yönelik güvenlikçi yaklaşımlar toplum tarafından daha kolay kabul edilir hale gelmiştir. Bu durum, ulusal kimlik ve güvenlik algısını birleştirerek güvenlikleştirmenin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bugün de iç tehdit unsurları olarak kabul edilen; etnik ayrılıkçılık, siyasi kutuplaşma, irtica ve radikal dini hareketler, göç ve mülteci krizi, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, organize suçlar ve yasadışı faliyetler, doğal afetlerden kaynaklı sorunlarda dahil olmak üzere, Türkiye'nin iç tehdit unsurlarını oluşturan kimi meseleler; "ulusal kimliğin korunması ve rejime güvenliğinin sağlanması" gibi söylemler ile güvenlikleştirmeyi haklı çıkaran bir gerekçe olarak sunulabilmektedir. Böylece ulusal kimlik ve rejim güvenliği, hem iç politikadaki güvenlikçi yaklaşımları hem de dış politikadaki güvenlikçi odaklı stratejileri destekleyen bir unsur haline gelmektedir.

Tarihi mirasın heterojen toplumsal kalıntısından homojen bir ulus oluşturma, birçok model ulus devlet oluşumunda rastlanan bir hedef ve aynı zamanda bir demokrasi handikapı niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti ise bu hedefi yakalamak için sınıfları, statü gruplarına, toplumsal kültürel farklılıkları yok sayarak varlığına dayanışmacı bir toplum

ideolojisine dayandırmıştır. Bununla birlikte ekonomik kalkınma programı kapsamında ortaya çıkabilecek sınıflaşmayı önleme görevini de devlete yüklemiştir. Devletin yeni yurttaş bilincini oluşturmak üzere bu yeni devletçilik modeli sadece ekonomik devletçilik bilincini oluşturmak üzere değil; aynı zamanda kültürel devletçilik yolunu da bir ilke olarak sürdürmenin önünü açmıştır (Üngör, 2011; Zurcher, 2019). Cumhuriyet'in kurulması ile Türkiye'nin kurucu kadrosunun tasavvur ettiği bir ulus devlet yapısını gerçeğe dönüştürmek üzere devletin tekelci merkezi iktidarını büyüten; ekonomik kültürel ve siyasal alanların tümünü kapsayacak bir ulus devlet kimliğini homojenleştirici yönteme başvurmuştur. Köker'e (2008: 279) göre bu homojenleştiriciliğin Türkiye tarihindeki en önemli paradoksu ise, ulusal kimliğin kompozisyonunun "Müslümanlığı" ile Cumhuriyetin "laiklik" kurgusu arasındaki uyumsuzlukta aranmalıdır.

Türkiye'nin ulus paradoksunun demokrasi deneyimindeki yeri, sadece İslam'ın kamusal görünümün artmasında değil; aynı zamanda milliyetçilik vurgusunun İslam'ı içeren ve geleneksellik vurgusu da taşıyan sempatik bir güç olarak tarih içerisinde tezahür etmesindedir. Kemalizm; modern devletin aynı zamanda bir kültür devleti olduğu yargısını doğrularcasına, yeni devletin meşruluk temellerini inşa ederken, yurttaşlık anlayışının kültürel çerçevesini de oluşturmuştur. "Saltanat-ı şahsiyeden saltanat-ı milliye'ye" geçiş diye ifade ettiği ve geçmişten keskin bir kopuş olarak tasvir edilen Türkiye Cumhuriyeti, kendi içerisinde mevcut olan bir paradoksa düşmüştür. Bu paradoks; Cumhuriyet'in "yeni laik rejime" uygun bir insan tipi oluşturma hedefi ile bir bakıma saltanatı şahsiye döneminden miras bırakılmış devletin kutsallığı ile benzeyen bir otoriterlik arasındadır (Köker, 2008: 289).

Türkiye'de güvenlikleştirmenin bir yönetim aracı olarak kullanılabilmesinin bir başka nedeni; siyasal rejimin çoğulculuk kazanmasının önündeki engeller olarak ifade edilebilir. Bu engeller; devlet merkezli otoriter gelenek ve buna bağlı olarak gelişmiş olan güçlü merkeziyetçilik ve zayıf sivil toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Bu otoriter gelenek, devletin kendini toplumdan ayrı ve üstün gören, toplum üzerinde belirleyici bir pozisyonda konumlandığı bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Çoğulculuk, farklı kimliklerin, görüşlerin ve siyasal eğilimlerin temsiline olanak tanıyan bir siyasi yapıyı gerektirir (Kymlicka, 1995); ancak Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal yapısı, bu tür bir çoğulculuğun önünde önemli engeller oluşturmuştur. Türkiye'de devlet; özellikle etnik, dini ve ideolojik farklılıkları tarihsel olarak bir "tehdit" olarak görme eğiliminde

olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan savaşlar, toprak kayıpları ve Kurtuluş Savaşı, Türkiye'nin güvenlik odaklı bir devlet anlayışı geliştirmesine yol açmıştır. Bu güvenlikçi anlayış, çoğulculuğu teşvik eden değil, farklı kimlikleri kontrol altında tutmayı hedefleyen bir yaklaşıma zemin hazırlamıştır (Özbudun, 2013: 45-60).

Türk siyasi hayatında siyasal rejime çoğulculuk kazandırmak isteyen her kurum ve kuruluşun işlevi, 1930'lardan itibaren Kemalizmin dar kalıbına sığdırılmaya çalışılmıştır. Çok partili siyasal hayata geçiş için dört kez deneme yapılmış olmasına rağmen, her kurum ve kuruluşun siyasal rejime çoğulculuk kazandırma girişimi, Kemalist ideolojinin sınırlarının dışına çıkıldığı gerekçesi ile tasfiye edilmiştir. Bir siyasal rejime çoğulcu nitelik kazandıran siyasal partiler, dernekler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları yasalar ile varlık kazanıp yasalar ile işlevlerini kaybettikleri için, etkinlikleri ve örgütlenmeleri durdurulduğunda, sivil siyasal kurumsallaşma girişiminde en başa dönülmüştür. Bu durum, siyasal katılımın tüm seçmenler ve onların talepleri için olağan yollarının tıkanması ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle, demokratik dengenin sağlanması için gerekli olan uzlaşmanın yerini, siyasal çatışmalar, kutuplaşmalar ve gerginikler almıştır. Siyasal partiler ise, hükümet etme yerine "iktidar tekelini" ele geçirme ve sürdürme, muhalefet etme yerine ise "menfi olma" amacı gütmüştür.

Bir toplumun demokratik çoğulcu olabilmesinin sadece yasal şartların sağlanması ile elde edilemeyeceği; fiili ortamın da sağlanması ve korunması ile elde edilebileceği Türk siyasal hayatında yaşanan gelişmeler ile birçok kez tecrübe edilmiştir. 1919-22 siyasal hereketlerinin çoğulcu demokratik bir siyasal rejime ve hukuk devletine ulaşmayı hedeflemesine karşın, eylemleri ile bir "hukuk" devleti yerine "yasa" devletine dönüştüğü bilinmektedir (Mazıcı, 2019). 1946'dan sonra toplumsal taleplerin de etkisi ile dördüncü kez çok partili siyasal hayata geçiş denemesi yapılmış; bu süreçte asker/sivil-bürokrat-aydın üçlüsünün karşısına siyasal güç merkezlerini belirleyecek yeni siyasi ve sivil ortaklar çıkmasıyla İttihat ve Terakki geleneğinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki farklı varyantları, Türk siyasi hayatı içinde süreklilik göstermeye devam etmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye'de güvenlikleştirilen birçok meselenin, güvenlikleştirici aktörler tarafından "ulus devletin güvenlik paradigması" ile güçlü bir bağ kurarak gerçekleştirildiği; güvenlik kültürünün ise, siyasi kültürün bir çıktısı olarak birçok farklı dinamiği içerisinde barındıran dinamik bir olgu olarak varlığını sürdürdüğü değerlendirilmektedir. Bu bağın farkında olarak güvenlikleştirici aktörler ise,

Cumhuriyet'in "kurucu felsefesi/ideolojisi" ve toplumun "ontolojik kaygıları" ile uyumlu meseleleri neden-sonuç ilişkisi üzerinden yeniden inşa ederek bu bağı sürdürme eğiliminde olmuştur. Bu durum Türkiye'de siyasi aktörlerin güvenlikleştirmeyi iç politikada "bir iktidar kurma" ve "muhalefeti susturma" aracı olarak kullanmasını kolaylaştırmıştır.

Türkiye'de güvenlikleştirmenin siyaseti kurgulamanın bir aracı olarak uygulanabilmesinin bir başka kolaylaştırıcı unsuru ise, demokratik kurumların yeterli dayanıklılığa sahip olmamasıdır. Özellikle liberal demokrasilerde yasama ve yürütme erkini kamu yararına denetlemede etkili olduğu ifade edilen basının ve sivil toplum kuruluşlarının denetlenmesi veya belirli bir siyasi elit grubun veya elit gruba bağlı sermaye gruplarının güdümüne girmesi, bağımsız davranmalarını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla basın, "siyasi ve askeri elitlerin baskı ve yönlendirmesi" ile "güvenlikçi söz edimlerine ve politikalarına yer verdiğinde", güvenlikleştirmeyi tersine çevirmek zorlaşmaktadır.

Benzer şekilde Türkiye'de demokrasinin en önemli kurumlarından olan sivil toplum kuruluşlarının, siyasi otoriteler karşısında ayakta kalmasını sağlayacak geniş destek ağlarına ve finansal kaynaklara sahip olmaması nedeniyle güvenlikçi politikaların önüne geçmekte zorlanması; direnç göstermeye kalkışan/kalkışmayan STK'ların güvenlikleştirmenin bizzat hedefi haline gelmesi kolaylaşmaktadır. Bununla birlikte bazı STK'lar ise güvenlikleştirmeyi destekleyerek bizzat güvenlikleştirme sürecinin bir parçası haline gelmektedir.

Türkiye'de güvenlik dinamiklerini şekillendiren devletin yönetici aktörleri ve kurumları karşısında sivil toplumun zayıf kalan bir ülke olduğu düşünüldüğünde, bu durumu ortaya çıkaran koşullar daha fazla netlik kazanmaktadır. Türkiye'de sivil toplumun kendisinin de ulus devlet projesinin bir parçası olması ve mevcut "devletçi" güvenlik anlayışının otoritesinden ayrılamadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, belirli meselelerin siyaset üzerinden güvenlik alanına taşınmasının kolaylaşması; sivil toplum kuruluşlarının da oluşturulan baskın güvenlik söylemlerinin dışına çıkamaması beklenilen bir durumdur.

Özetle, Türkiye'de hakim siyasi kültürün; aktörlerin ideolojik tutum ve söylemlerinin meşru temellerini inşa ederek, güvenlikleştirmeyi kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de siyasi kültür, üstü kapalı bir şekilde

sorunların toplum olmaksızın/gerek olmadan da çözülebileceğini önererek, siyasal alandaki meselelerden toplumu soyutlamakta ve vatandaşların birer siyasal özneye dönüşmesini önlemektedir. Siyaseti vatandaştan ve toplumdan uzaklaştıran bu etkiler göz önüne alındığında, Türkiye'de siyasi kültürün gerek gündelik meselelerin gerek önemli siyasi meselelerin sessizleştirilmesini öngören muhafazakar iktidar pratikleri şeklinde güvenlikleştirmenin bir tarafı olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

3.2. Stratejik Kültür

Stratejik kültür kavramı siyasi karar alıcıların davranışlarına ve karar alma süreçlerine odaklandığı için devletlerin geçmiş davranışlarını anlamak, şimdiki davranışlarını gözlemlemek ve gelecekteki davranışlarını öngörmek için anahtar bir rol oynamaktadır. Bernard Bordie'ın *Savaş ve Politika* (1973) adlı eserinde "iyi bir strateji belirlemek; aynı zamanda iyi derecede antropoloji ve sosyoloji bilmeyi gerektirir" düşüncesinden yola çıkarak stratejik kararların tarihsel ve kültürel bir sosyal inşa sürecine dayandığı anlaşılmaktadır. Gramshici bir bakış açısıyla ise stratejik kültür; stratejik karar alıcılar tarafından bir hegemonya aracı olarak kullamaktadır. Bu durumda stratejik kararlar sadece belirli bir grubun çıkarlarını sağlamaya veya korumaya yöneliktir (Zaman, 2009:74-77).

Gerek ulusal alanda gerek uluslararası alanda herhangi bir ülkenin güvenlik politikası ve stratejik düşünce rasyonelliğini etkileyen çeşitli faktörler olduğu göz önüne alındığında ise, stratejik kültürün "esnek" bir terim olarak kavramsallaştırılması kaçınılmazdır. Bununla birlikte literatürde stratejik kültürün oluşumuna ve kaynağına dair teorik çerçevelerden bazı temel ilkeler tespit edilmiştir. Bu temel ilkeler ve çalışmanın kavramsal kısmında yer verilen kavramsal çerçeve üzerinden Türkiye'de stratejik kültür; Türkiye'nin jeopolitiği, bölgesel ve uluslararası rollere ilişkin algıları, asker-sivil aktörler arasındaki denge ve askeri gücün nasıl yapılandırıldığı, siyasi elitler arasındaki güç paylaşımı gibi faktörler üzerinden nasıl inşa edildiğine bakılarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin stratejik kültürünün siyasal anlatılar aracılığıyla kolektif hafızaya, devletin bekası ve esenliği için sahip olunması gereken jeopolitik duyarlılığa başvurarak nasıl sağlamlaştırıldığı ve liberal bir hukuk devletinde olağanüstü halin nasıl olağanlaştığı üzerinden analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Bu başlık altında ordunun 'siyaset üstü' imajının, siyasete müdahale etme gücünü ve alanını nasıl genişlettiği üzerinde durulmakta; aynı zamanda ordunun Kemalizmin bir

yansıması olarak geliştirdiği ‘muhafızlık’ anlayışı açıklanmaya çalışılmaktadır. “Kemalizm’in bir yansıması olarak ordunun ‘muhafızlık’ anlayışı” ifadesiyle ise, Kemalist ideolojinin ordunun siyasal rolüne etkisi ve ordunun, Kemalist değerleri ve ilkeleri koruma amacı güden bir ‘koruyucu’ ya da ‘muhafız’ gibi hareket ettiği kastedilmektedir. Bu anlamda ‘muhafızlık , ordunun sadece askeri bir güç olarak değil; devletin temel ideolojik yapılarını ve değerlerini savunma ve koruma rolü üstlendiği anlamına gelmektedir. Ayrıca ordunun, siyasal müdahalelerde bulunması veya toplumun Kemalist ilkelerden sapmaması için gereken adımları atması da ordunun muhafizlık anlayışının pratik yansımaları olarak ifade edilebilir.

Bu kriterlerin, Türkiye’nin stratejik kültürünü açıklamada tek başına yeterli olamayacağı kabulü üzerinden, bürokrasinin özerkliğini ve Türkiye’nin stratejik kültürünü tayin edici koşulları ele almak gerektiğine karar verilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin stratejik kültürü ve güvenlikleştirme ilişkisini anlamak için ordu-siyaset ilişkisini, Türkiye’nin sivilleşme düzeyindeki yapısal aktörlerin rolünü, küresel trendlerin tayin ettiği güvenlik, savaş, barış anlayışlarının Türkiye’nin jeopolitik söylemindeki yansımalarını ve ordunun toplumla kurduğu iktidar ilişkisi modelini birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

3.2.1. Ordu-Siyaset İlişkisi ve Ordunun Rolü

Ordu ve siyaset arasındaki ilişkiler, ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiğinden, ordu-siyaset ilişkisi ve bu ilişkinin demokrasinin yerleşmesine etkileri konusu kapsamlı bir kuramın gelişmesine engel olmuştur. Modern demokrasi anlayışında ordu, dış tehditleri tanımlayabilir ve tehditlerin doğasını açıklayabilir; ancak ulusal güvenlik kararları ve stratejik çözümler, sivil otoritelere, yani hükümet veya sivil yöneticilere (meclis, başbakan veya cumhurbaşkanı) devredilmiştir. Bu yaklaşım, sivil-asker ilişkiler çalışmalarının temel bir bileşenidir ve orduyu siyasetin dışında tutmaya yönelik bir çerçeve oluşturmaktadır (Feaver, 2003; Huntington, 1957).

Modern demokrasi anlayışında ordu, düşmanın oluşturduğu tehdidin doğasını tarif etmekte; ancak ülkenin ulusal güvenliğinin tehdit altında olup olmadığına, tehdit altında ise bu duruma nasıl bir çözüm üretileceğine dair kararı sivil otoriteye devretmektedir. Çünkü iç-dış tehdidin ve o temeller üzerine inşa edilen ulusal güvenlik siyasetinin askeri bürokrasinin egemenliğinde belirlenmesinin sakıncalı olduğu düşünülmektedir (Feaver, 2003). Bu durumun silahlı kuvvetlerin kendi kuramsal ve varoluşsal çıkarlarını

koruyabilmek için abartılı tehdit değerlendirmesi yapmasına ve siyasetüstü bir yerde kendini konumlandıracağına yol açabileceği endişesi hakimdir. Ayrıca, tehdit algılayışını ve tehditlere karşı oluşturulan yöntemlerin formülasyonunu kendi tekelinde bulunduran herhangi bir ordunun, siyasetin ve demokrasinin özünü, yani hayati önem taşıyan bütün konuların diyalog, tartışma, ikna ve uzlaşma ilkeleri ile belirlenmesi yolunu ihlal edebileceği kabul edilmektedir (Cizre, 2019:178).

Bununla birlikte, Türk siyasetinde uzun yıllar ordunun da ayrıcalıklı bir konuma sahip olma geleneğinin Osmanlı İmparatorluğu'na dayandığı ve miras alındığı ifade edilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında ordu, devlet işlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle Osmanlı'da devlet kurumları uzun süre "askeri" kurumlar olarak anılmıştır. Gerileme Devri'ne (18.yy) kadar ise, Osmanlı İmparatorluğu; ordu, sivil bürokrasi ve dini kurumdan oluşan bir oligarşi tarafından yönetilmiştir (Heper, 2011: 281).

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ile ıslahatlara ve modernleşme çalışmalarına başlanmıştır. Bu ıslahatlar, Avrupa ülkelerindeki gibi toplumdan gelen bir baskı sonucu devlet/birey/toplum arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi için değil, sultanın kararı ile İmparatorluğu güçlendirmek adına gerçekleşmiştir. Osmanlı padişahları, Batının üstünlüğüne karşı bir denge kurabilmek amacıyla devlet idaresinde reformlar yapmıştır. Asker ve bürokrasi içindeki bozulmalar gerilemenin temel nedeni olarak görüldüğünden, ilk modernleşme adımları ise askeri kurumlar gözetilerek gerçekleşmiştir (Karpat, 2010: 79).

Osmanlı'nın gerileme döneminde ordunun saray politikalarına müdahale etmeye çalışması ve Sultan'a yönelik önemli bir tehdit oluşturmaya başlaması, ordu üzerindeki reform çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu reformlar ile birlikte Batıyı örnek alan askeri okullar ve akademiler kurulmuştur. Bu kurumlardan kendilerini devletin kurtuluşuna ve selametine adamış bir reformcu subaylar kuşağı ortaya çıkmıştır (Ahmad, 1995:8). 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı'nın en eğitimli kesimini oluşturan ve reformlar ile kazandığı edinimler sayesinde sonraki dönemlerde Sultan üzerinde baskı kurarak anayasal hükümetin oluşturulmasına öncülük eden reformcu subaylar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna öncülük eden aktörler haline gelmişlerdir. Bu anlamda ordu, sadece iç ve dış tehditlerin neler olduğunun belirlenmesinde ve bu tehditlere karşı konulmasında rol almış bir askeri kurum olarak değil, aynı zamanda yeni kurulacak devletin Ankara'daki

temsilcilerinin ve devrimlerin oluşturulmasına ve uygulanmasına da öncülük eden temsili bir kurum olarak kendini konumlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze varıncaya kadar ordunun, Türk siyasi tarihinde süreklilik arz eden bir ağırlığının ve dünya görüşünün olduğu; toplumdan bağımsız bir kurum olarak, toplumun üzerinde kendini konumlandırdığı anlaşılmaktadır. Ordunun Türk siyasetinde süreklilik arz eden bu ağırlığı, çoğu zaman sert ve dramatik yollardan meydana gelen değişiklikleri belirsizleştirme eğiliminde olmuştur. Her ulusun tarihinde önemli değişiklikler ve kavşaklar bulunmakla birlikte; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu aktörlerini oluşturan siyasi elitler, İmparatorluğun dağılmasına neden olduğunu düşündüğü tüm bağlardan tamamı ile kopmak istemiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu ile tam bir kopuşu hedefleyen tüm pratiklere ve uygulamalara rağmen (Ahmad, 1995:9), Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan miras aldığı gelenek ile ordunun siyasetteki ağırlığını ve yansımalarını Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş uygulamaları ile daha belirgin hale getirmiştir.

Öncelikle askeri elitler, siyasetin orduya bulaşmasını Osmanlı dağılma sürecinde olumsuz tecrübe ettiğinden, parlamentoda yer almak isteyen askerin, askeri vazifesinden istifa etmesi gerektiğini karara bağlamıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyette üniforma ile hizmet etmeyi seçenlerin, oy kullanmalarına dahi müsade edilmemiştir. Amaç asker ve sivil siyaseti birbirinden ayrı tutma isteği olarak görülmüştür; ancak Cumhuriyet'i kuranlar için siyasetin ordunun müdahalesinden uzak tutulmasından daha çok, orduya siyasetin girmesinin engellenmesi olduğu anlaşılmaktadır (Hale, 2011:192-193). Siyaset ile ordunun birbirinden net bir şekilde ve kurumsal olarak ayrılmasının istenmesi, ordunun birlik içinde tutulmasını sağlamak ve askeri meselelere odaklanarak, askerlerin kendi aralarında ideolojik olarak bölünmelerini engelleyebilmek içindir. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet Paşa ve Fevzi Çakmak'ın bu dönemdeki diğer önemli bir kaygısı, 1924'ten sonra bakanlık statüsünü kaybeden ordunun rakip bir iktidar odağı olarak güçlenmesini engellemektir. Bir diğer ifade ile ordunun sivil siyaset üzerindeki ağırlığının farkında olarak, orduyu sivil siyasetten tam anlamıyla uzaklaştırmak değil; ordunun rejime sadakatini sağlayarak, bir karşı darbe yapılmasının önüne geçmektir. Bu bağlamda Türk ordusu, bağımsız bir güç olan siyasetten uzaklaştırılmış; ancak reformcu subaylar için kullanılan bir araca dönüştürülerek siyasallaşmıştır (Öztürk, 2022: 239).

Bunun farkında olarak Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk,

ordunun siyasetteki etkinliğinin ve az da olsa ordudaki muhaliflerin varlığının sona ermesi için Cumhuriyet kurulur kurulmaz tedbir amaçlı önde gelen generallerin emekliliğine karar vermiştir. 1925'ten 1944 yılına kadar Genel Kurmay Başkanlığı yapan Fevzi Çakmak, gazete okumak da dahil olmak üzere ordunun "askeri olmayan işler" ile uğraşmasının doğru olmadığını söyleyerek, orduyu siyasetten keskin bir şekilde uzaklaştırmıştır (Ahmad, 1995: 15). Bu şekilde Cumhuriyet uzun yıllar, kurucu askeri elitler ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) denetlediği tek parti iktidarının aracı haline gelmiştir (Öztürk, 2022).

Askeri elitlerin toplum üzerinde tüm farklı pratik ve uygulamalara rağmen, bu denli otorite kurabilmesinde ve Türk siyasetinde etkin rol alabilmesinde tek başına ordunun bu rolü içselleştirmiş olması ya da siyasi elitlerin desteği etkili olmamıştır. "Ordu millet anlayışının" sadece siyasi ve bürokatik elitler nezdinde değil, moralini kaybetmiş; ancak empreyalizme karşı direnilerek yeni bir ulusun inşa edileceğine inandırılmış bir toplum nezdinde de kabul görmüş olmasıdır. İşgal koşulları altında ordunun geleneksel "hanedan kimliğinden" çok "yutsever ulusalcı kimliği" ile hareket etmiş olması ve Türk ordusunun toplum ile el ele vererek ulusal mücadeleye hayati bir katkıda bulunması, ordunun toplum için itibarını ve desteğini önemli bir noktaya ulaştırmıştır (Ahmad, 1995: 16).

Bu sebeple yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet ve vatandaş arasındaki denge devletin kurucu elitleri üzerinden şekillenebilmiştir. Özellikle çok partili sürece kadarki dönemde ordu ve iktidar arasında ciddi bir görüş ayrılığına sebep olacak çekişmelerin olmadığı görülmektedir (Harris, 1965: 55). Bu bağlamda hem ulusal çıkarları, hem de dış tehditlere karşı devleti koruma görevi orduya ait olmuştur (Heper, 2011: 112). Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulurken ordunun kendini sadece siyasi bir kurum olarak değil, "oyun kurucu" olarak siyaset üstü bir yerde konumlandırmasında da etkili olmuştur. Kendini siyaset üstü bir yerde konumlandıran ordu, aynı zamanda laiklik ilkesini ve demokrasiyi "batılılaşma ve modernleşmenin" önemli bileşenleri olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte ordu her ne kadar sivil hükümetin denetimi altında da olsa, uzun yıllar laik Cumhuriyetin nihai güvencesi olarak tek başına kendini vazifelendirmiştir. Bu sebeple, kendini konumlandırdığı siyaset üstü yerden, siyasetin rayından çıktığını düşündüğü zamanlarda sivil iktidara müdahale ederek, demokrasiyi yeniden rayına oturtmaya çalıştığını kabul etmiştir (Öztürk, 2022: 235-239).

Diğer taraftan, zamanla siyasi kadrolar ile askeri-bürokratik seçkinler arasındaki çekişme, Türkiye'de askerin yönetime müdahale etmesine neden olmuştur. Ordu, demokrasiyi Batılaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünden, demokrasiyi bir amaç olarak değil, bir araç olarak kabul etmiştir. İslamiyet'in ve farklı ideolojik kimliklerin toplumda güç kazanması "akılcı demokrasi" için bir tehdit olarak algılanmış, Türkiye'nin ulusal birliği ve toprak bütünlüğüne tehdit oluşturduğu gerekçesiyle ve farklı siyasal kimliklerin tehdit oluşturduğu gerekçesiyle askeri darbeler gerçekleşmiştir. Bu anlamda ordunun amacı kendi istedikleri doğrultuda ve anayasal düzenlemeler ile yine kendi tanımladıkları demokrasiyi sisteme kazandırarak denge sağlamaktır. Bu nedenle ordu, siyasi rejimin başarısızlıklarından siyasal sistem olan demokrasiyi değil, siyasetçileri ve onların yetersizliğini sorumlu tutmuştur (Heper, 2011:49).

1946 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte, ordunun iktidar ile görece sorunsuz ilişkisi bozulmaya başlamıştır. Türkiye'de dini ve kültürel siyasetin uyanışı gerçekleşerek, Türk halkı artan bir oranda kimlik sorunlarıyla ve politikalarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Askeri elitler, sivile olan güvensizliğin bir yansıması olarak yıllarca halk adına ve halk yararına siyasi alana müdahale ettiğini ifade etmiştir (Karpat, 2010). Gerçekleşen askeri darbelerin ve müdahalelerin her ne kadar ülkenin ideolojik iç çatışmalarından kaynaklı gerçekleştiği ifade edilerek meşru dayanak oluşturulmak istense de bu ideolojik çatışmaların bir tarafı olan Kemalist siyasi çizginin, demokratik yollardan kendini devam ettiremeyeceği, sadece yargı ve ordu müdahalaleleri ile bunun artık mümkün olabileceği düşüncesine dayanarak darbeleri gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (Kösebalaban, 2011:43).

Ordu 1960'ta anayasayı tamamı ile göz ardı ederek, parlemontada ezici bir çoğunluğa sahip ve seçimle iş başına gelmiş sivil iktidarı görevden uzaklaştırmış; yargılanmaları neticesinde Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. 1960 Askeri Müdehalesi'nin temel sebebi ise, Demokrat Parti iktidarının, kötü yönetimi ve muhalefet üzerinde artan baskısı ve kontrolü şeklinde ifade edilmiştir. Askeri müdahalenin temel amacı ise, Atatürk ilkelerine bağlı bir demokrasinin yeniden inşasıdır (Öztürk, 2022: 241). Mart 1971'e gelindiğinde ise, Yüksek Askeri Komuta Kademesi yine sivil bir hükümeti, Süleyman Demirel'i istifaya zorlamıştır. Askeri müdahalenin nedeni, Anayasa'da öngörülen reformlara uygun davranacak, tarafsız ve güçlü bir hükümetin kurulmasını

sağlamak olarak ifade edilmiş; eğer bu uyarı dikkate alınmazsa yönetime doğrudan el koyulacağı noktasında ikazda bulunulmuştur. Bu ikaz üzerine, Demirel istifa ederek, yerine ordunun desteğini alan Nihat Erim başkanlığında bir hükümet kurmuştur (Ahmad, 1995:147).

12 Eylül 1980'lere gelindiğinde ise, generaller Başbakan Süleyman Demirel hükümetini yerinden ederek, her türlü siyasi faliyetleri durdurma noktasına getirmiştir. Darbenin gerekçesi olarak birçok farklı değerlendirme öne sürülmekle birlikte, önemli bir kısmı 1970'in sonlarına doğru yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere dikkat çekmektedir. Siyasetçilerin uzlaşmaz tavırları nedeniyle oluşan zayıf koalisyon hükümetleri, ideolojik bölünmeler ve ideolojik bölünmelere bağlı olarak yaşanan toplumsal şiddet olayları, katliamlar, terör eylemleri ve usulsüzlükler darbenin temel sebepleri olarak ortaya konulmuştur (Öztürk, 2022:246).

1983'lere gelindiğinde ordu, bir taraftan genel seçimlere geçmeden önce siyasetin üzerinde yeni bir anayasa ve siyasal çerçeve ile sıkı bir denetim kurmaya çalışmış, diğer taraftan siyaseti sivil bir hükümete, Turgut Özal'a devrederek siyasetin demokrasi yoluna sokulduğunu göstermek istemiştir (Mert, 2007: 57). Ancak 1982 anayasası aynı zamanda, 1980 darbesine öncülük eden general Kenan Evren'in yetkilerini genişleterek, askerin siyasal faaliyetleri gözetim altında tutmasına garantörlük etmiştir (Ahmad, 1995:7-8). Bu sebeple 12 Eylül Askeri Darbesi, birçok farklı ideolojik kimlikten insanın idamı ve tutukluluğu ile sonuçlanan ve siyasal etkinliği neredeyse durma noktasına getiren uygulamaları ile uzun yıllar etkisini sürdürecek bir depolitizasyona neden olmuştur. 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından Atatürkçülük öğretisi güçlü bir şekilde "devletin bekası" söylemine sıkıştırılarak, yeni bir form ile varlık göstermeye başlamıştır (Bora, 2023:265).

Bir askeri darbe ile başlayan 1980'li yıllar, 28 Şubat 1997'de post-modern darbe olarak tanımlanan başka bir askeri darbe ile sonuçlanmıştır. Post-modern darbe şeklinde tanımlanan askeri müdahale sonrası Refahyol hükümetinin iktidarı sona ermiş, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları ordunun denetiminde Anavatan Partisi (ANAP) liderliğinde kurulan koalisyon hükümetinin uygulamasına bırakılmıştır. 1997 askeri müdahalesini diğer müdahalelerden ayıran şey, ordunun doğrudan silaha sarılmadan; ancak bu ihtimalin var olduğunu hissettirerek ve farklı sivil gruplar ile mobilize olarak müdahaleyi gerçekleştirmiş olmasıdır (Tank, 2007:10).

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesi siyasal İslamcı tasviri nedeniyle laikliğe karşı bir tehdit ve Kemalistler ile ordu için bir tedirginliğe sebep olmuş olsa da 1997'dekine benzer bir müdahale yaşanmamıştır. Bu sürecin yaşanmamasında, Refah ve Fazilet Partileri'nin devamı olarak çıktığı siyaset sahnesine rağmen, AK Parti'nin defalarca "Milli Görüş gömleğini çıkarttığını" ifade etmesi (Mert, 2007: 113) ve bundan önceki İslamcı parti politikalarından farklı olarak; AK Parti'nin tüm parti politikalarını iktidara geldikten hemem sonra Avrupa Birliği üyeliği sürecine endekslemesi, dünya ekonomisi ve liberalizm ile daha uyumlu bir duruş sergilemesi ve laik-demokratik sisteme ayak uydurması etkili olmuştur (Mardin, 2018:196).

2007 seçimlerinde ise aynı hassasiyetler gözetilmekle birlikte, AK Parti'nin önemli ölçüde oylarını arttırması, asker-sivil arasındaki dengelerini yeniden gündeme getirmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresini doldurmuş olması nedeniyle AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayının Abdullah Gül olacağı söylemi ve başörtülü first lady ihtimali üzerinden yeniden laiklik tartışmaları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (Öztürk, 2022:253). Çok kısa bir süre zarfında Genel Kurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden Türk Silahlı Kuvvetleri'nin devletin temel değerlerine dair hassasiyetlerini dile getiren bir bildiri yayımlanmıştır (TRT Haber, 2007). Bu bildiri ve açıklama, askerin sivil iktidara müdahale edebileceğine dair bir ikaz olarak algılanmış; diğer taraftan, sivil-asker ilişkilerini belirleyen önceki süreçlerden farklı olarak, sivillerden ve farklı siyasi ve mesleki örgütlerden bu bildireye eleştirel seslerin yükselmesi dikkat çekmiştir. Toplumun büyük çoğunluğu laiklik ilkesine sadık kalınması gerektiğine dair hassasiyetlerinin olduğunu; ancak bir askeri müdahaleye karşı olduklarını belirtmiştir (Gürsoy, 2014: 163).

Bu dönemde Ergenekon ve Balyoz davaları ile birlikte sivil-asker ilişkilerinde dengeler siviller lehine değişmiştir. Sivil iktidarın askeri vesayeti zayıflatması ve hatta sonrasında ordunun siyaset üzerindeki etki ve kontrolünü önemli ölçüde sarsması noktasında elini güçlendirmiştir (Cizre ve Walker, 2010: 93). Aynı zamanda bu dönem, görevde veya emekli olan ve farklı rütbelerde yüzlerce ordu personelinin darbe hazırlıkları iddiaları ile tutuklanması ve ceza alması ile sonuçlanmıştır. 15 Temmuz'da gerçekleşen FETÖ'nün (Fetullahçı Terör Örgütü) başarısız darbe girişimi ile ise, hem ordu içerisindeki bölünmeler gün yüzüne çıkmış hem de sivillerin askeri darbelere karşı tepkisi net olarak anlaşılmıştır (TRT Haber, 2008).

15 Temmuz 2016'da Türkiye'de gerçekleşen ve başarısız olan darbe girişimi sırasında toplum, sürecin engellenmesinde ve darbenin başarısız kılınmasında kilit bir rol oynamıştır. Halkın tepkisi, güvenlik güçlerinin ve devlet kurumlarının yanı sıra, darbe girişiminin bastırılmasında belirleyici bir faktör olmuştur. Toplumun geniş kesimlerinin, siyasi görüş ve ideolojik farklılıkları bir kenara bırakarak darbeye karşı bir araya gelmesi, halkın iradesinin her şeyin üzerinde olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, halkın yönetime doğrudan katılma hakkını savunduğu, demokratik sistemin meşruiyetine olan inancını koruduğu anlamına gelmektedir. Toplumun bu tepkisi, Türkiye'de demokrasiye sahip çıkma bilincinin yaygınlaştığını ve geliştiğini göstermesi açısından da oldukça anlamlıdır. Sadece siviller değil, gerek iktidar gerek muhalefet partileri, sivil toplum kuruluşları ve farklı meslek gruplarının da desteği ile halkın demokrasiye olan inançlarının güçlendiği görülmektedir.

Bu darbe girişimi sonrasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) sivil yönetim üzerindeki etkisini sınırlamak ve TSK'nın demokratik süreçlere müdahale edebilme kapasitesini azaltmak amacıyla çeşitli yapısal ve kurumsal değişiklikler yapılmıştır. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları, doğrudan Genelkurmay Başkanlığı yerine Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu karar ile ordunun sivil bir otorite altında denetlenmesi sağlanarak ordu üzerindeki sivil denetimi güçlendirilmiştir. Darbe girişiminin ardından askeri liseler ve Harp Akademileri kapatılarak, yerine Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Bu değişiklik ile askeri personelin eğitiminde sivil unsurların daha etkin olması ve TSK'nın personel yetiştirme sürecinde sivil yönetimin etkisinin arttırılması hedeflenmiştir.

Yüksek Askeri Şura (YAŞ) yapısında, sivil üyelerin sayısı artırılmıştır. Geleneksel olarak üst düzey askerlerin ağırlıklı olduğu YAŞ'a daha fazla sivil üye atanması, sivil iradenin TSK üzerinde daha fazla söz sahibi olmasına yol açmaktadır. YAŞ'ın yapısındaki bu değişiklik, sivil otoritenin asker üzerindeki kontrolünü güçlendiren bir adım olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı, darbe girişiminin ardından Milli Savunma Bakanlığı'ndan alınarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu değişiklik, özellikle kırsal alanlardaki güvenlik politikalarında askeri yetkililerin yerine sivil otoritenin etkili olmasını sağlamak amacıyladır. Bu durum, askeri yapılanmanın sivil yönetimle daha doğrudan bir ilişki içinde çalışmasını sağlamaktadır. Darbe girişiminden sonra askeri personelin, askeri

mahkemeler yerine sivil mahkemelerde yargılanmasına yönelik düzenlemeler ise askeri mahkemelerin büyük ölçüde kaldırılması, askeri personelin hesap verebilirliğinin sivil yargı mercileri tarafından sağlanmasına olanak tanıması amacıyladır. Bu da, ordu üzerindeki sivil kontrolü güçlendiren bir başka adımdır.

Özetlemek gerekirse Türk siyasal hayatında ordu, bürokrasi ve seçkinler arasındaki uyuşmazlık zamanla askeri müdahalelere neden olsa da hiçbir zaman uzun vadeli otoriter bir rejimin kurulması ya da ordunun uzun vadeli iktidarı ile sonuçlanmamıştır. Ancak bu ordunun iktidardan ve Türkiye siyasetinin şekillenmesinden tamamen el çektiği anlamına gelmemiştir. Ordu, iktidara gelmese bile güvenlik tehditleri karşısında faaliyet alanları genişleyen elitlerin çeşitli karar alma süreçlerinde, savunma harcamalarına ve politikalarına karar verilmesinde önemli oranda etkili olmuştur. Ayrıca devlet kademelerinde siyasi pozisyonlara da ordu içerisinden iktidara yakın atamalar yapılmıştır. Bu adımlar ordunun geleneksel anlamda ve kısa vadede askeri müdahale fonksiyonu kazanmasına yol açmasa da ordunun zamanla vesayetçi bir aktör olarak ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır (Akkoyunlu ve Lima, 2021).

Ordu, 1946 yılında çok partili hayata geçilmesinden itibaren, dini motiflerin siyasi söylemlere yerleşmesi, laiklik ilkesinin zedelendiğini ifade etmesi ve irtica tehlikesinin temel iç güvenlik sorunlarından biri olduğunu öne çıkarması ile gerek doğrudan gerek dolaylı yollardan yönetime el koymaktan (1960-1980); gerek Ergun Özbudun'un (2003) ifade ettiği gibi "çıkış garantileri" ile rejimin ve Atatürk ilke ve inklaplarının birincil garantörü olduğu temel motivasyonu üzerinden siyasete dair çeşitli konularda aksiyon almaktan çekinmemekte, sivil iktidar dönemlerinde de karar mekanizma süreçlerinde yer almaya çalışmaktadır.

15 Temmuz darbe girişiminden sonra gerçekleştirilen reformlarla birlikte, Türkiye'de ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisi önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Askeri kurumların sivil denetim altına alınması, askeri eğitimin yeniden yapılandırılması ve sivil yargının askeri personele uygulanması gibi düzenlemeler, ordunun sivil siyasete müdahale kapasitesini azaltmıştır. Bu süreç, Türkiye'de sivil yönetimin demokratik işleyişinin daha güçlü hale getirilmesine katkı sağlamış, ordunun geleneksel olarak sivil siyaset üzerindeki nüfuzunu zayıflatmıştır. Bu değişikliklerin, Türkiye'de demokrasinin pekişmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu şekilde, Türkiye'de ordunun bir taraftan sivil siyaset üzerindeki etkisinin

azalması demokrasinin desteklenmesi ve derinleşmesi için önem arz ederken; ordunun hala etkili bir kurum olarak varlık göstermesi, demokrasinin derinleşmesi önünde farklı aktörlerler aracılığıyla da oluşabilecek engellerin ve siyasi alanda artan baskısının azalması ve güvenlik dilinin berraklaşması adına önem arz etmektedir.

3.2.2. Jeopolitiğin Rolü

İktidar ve toprak jeopolitiğin iki temel terimini ifade etmektedir. Yasal bir zeminde her türlü siyasi iktidarın üzerinde tahakküm kurduğu, otoritesini uyguladığı, kamu düzeninden sorumlu bulunduğu ve savunmasını sağlama iddiasında olduğu açıkça sınırlandırılmış bir toprağı vardır. Bununla birlikte, bazı kuramcılar iktidar/toprak ilişkisinin sıkılığını göz önünde bulundurarak, devletlerin göreceli gücünü topraklarının büyüklüğüne göre ölçmeye kalkışmaktadır. Ancak birçok farklı değişken göstermiştir ki ülkelerin toprak büyüklükleri ne mevcut nüfusları ile ne de askeri ve iktisadi önlemleri ile tek başına orantılı değildir. Bu durum aynı zamanda jeopolitik analizlerin salt iktidar ve toprak terimleri üzerinden ifade edilemeyeceğini göstermektedir. Bu sebeple jeopolitik analizlerin, bir bütün olarak hem yapısal boyutu ile hem de kültürel boyutu ile ele alınması önem arz etmektedir.

Jeopolitik alanında önemli çalışmalar yapan İlhan (1989:55) jeopolitiği; "coğrafyanın biçimlendirdiği politika" şeklinde tanımlamış, ülkelerin hassasiyetlerinin coğrafi faktörlerce belirlendiğini ifade etmiştir. Ünlü jeopolitikçi Yves Lacoste'a (2007:8-16) göre ise devletlerin çizili sınırlar ile belirlenmiş yüzölçümü, komşu devletler ile kurduğu jeopolitik güç ilişkilerinin ve tarihsel olarak birbirini izleyen iktidar mücadelelerinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu güç ilişkilerinin içerisine her ulusun kendine özgül özelliklerini de katmak gerekmektedir. Ulusun temel bir jeopolitik fikir olduğu kabul edildiğinde bu durum daha anlaşılır hale gelmektedir.

Zira ulus; bir taraftan bir toprak parçasına göndermede bulunmakta, diğer taraftan bir bağımsızlık sorununu yani yöneticilerin tercihlerini içermektedir. Çünkü ulus fikri bir dil ve din birliği kadar bağımsızlık mücadelelerinin ardından kurulan devletin toprağı üzerinden temellendirilmektedir. Bu sebeple devlet; belirli bir toprak parçası üzerinde ve meşru güç kullanma tekeline sahip bir kurumsallaşma pratiği olarak, jeopolitik çözümlenmenin merkezinde yer almaktadır. Bu anlamda jeopolitik analizler coğrafi oldukları kadar, devletlerin kimlikleri ile ilgilidirler (Yeşiltaş ve Durgun, 2014:18).

Bu bakış açısı ile parallel olarak jeopolitik tanımlamaların ve etkilerinin nötr

olmadığını ifade eden Ó Tuathail ve Dalby (1998:1), ülkelerin bir taraftan jeopolitiği üzerinden siyasi ve ekonomik güçlerini arttırmaya yönelik tahayyüllerinin olduğunu bir taraftan ise, bir kimlik üretimi de yaparak "biz ve ötekiler" ayrımının belirlendiğini ifade etmektedir. Yazarlar, jeopolitik tahayyülleri[8] ve üretimlerini bu amaçlar üzerinden üç sınıfa ayırmaktadır. Resmi jeopolitik (formal geopolitics), akademi ve düşünce kuruluşlarının ve ders kitaplarının ürettiği anlamları; uygulamalı jeopolitik (practical geopolitics), siyaset yapıcıların ve ideolojik aktörlerin ürettiği jeopolitik söylemleri; popüler jeopolitik ise, resmi kurumlar ve seçkinler dışındaki kitleler ve halk için jeopolitiğin gündelik yansımalarını içermektedir. Ó Tuathail ve Dalby her ne kadar resmi, uygulamalı ve popüler form olmak üzere üç değişik jeopolitik ayrıma gitmiş olsa da bu üç farklı jeopolitik tahayyülün birbiri ile etkileşim halinde olduğu belirtilmektedir.

Tüm bu sınıflandırmalar ve tanımlamalar bağlamında jeopolitiğin kendine atfedilen anlamlar ve değerler ile bu kadar yüklü olması şaşırtıcı değildir. Özellikle devletlerin toprakları yakın geçmişte veya o anda tehdit altında ve tartışma konusu ise, o ulus için jeopolitik sadece sınırları korunması gereken bir toprak parçası boyutuyla değil; aynı zamanda bir ulusun kültürel mirasının gelecek kuşaklara aktarılması boyutuyla da güvenlik ve koruma işlevinin sağlanmasında her zaman merkezi bir değere sahiptir. Bu nedenle dış güçler, yakın-uzak komşular ve siyasi aktörler ile olan dost-düşman ilişkileri de jeopolitiğin kültürel boyutunun tahayyülünde önemli bir yerdedir. Özellikle günümüzde bazı devletlerin unutulduğu düşünülen eski çatışmaların hatırasını canlandırma eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, jeopolitiğin gerek dış siyasetin şekillenmesinde gerek iç siyasetin şekillenmesindeki ontolojik değerinin ve kültürel aktarımının önemi anlaşılır olmaktadır.

Devletlerin güvenlik anlayışının oluşmasında ve politikalarının şekillenmesinde etkili olan jeopolitik tahayyüller devletlerin öncelikle "biz kimiz" şeklindeki kimlik sorusuna verdiği yanıta ve dünya üzerinde kendini nerede konumlandırdığına bağlı olarak şekillenmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının bu soruya verdikleri yanıt, "Batılı" olmuştur (Bilgin, 2014:42). Jeopolitik unsurların Batıya konumlandırıldığı siyasi değerlendirmelere Cumhuriyet tarihinin her döneminde rastlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu liderleri iki dünya savaşı arası dönemde de Batılılığını "ırk ve

[8] Jeopolitik tahayyül; "insanların dünya görüşlerini ve bu görüşlerine uyumlu olarak gücün dünyada nasıl kullanılması gerektiğini oluşturan mekânsal bilgiler ve klişeler" şeklinde tanımlanmaktadır (Dittmer, 2010:9-18).

dil"e vurgu yaparak göstermeye çalışmışlardır (Göksu ve Özdoğan, 2001). Soğuk Savaş süreci boyunca ve sonrasında ise, NATO üyeliği ve antikomünist duruş, Türkiye'nin Batılı kimliğinin bir göstergesi olmuştur (Bilgin, 2014:42). Türkiye'de ulusal güvenlik ve militarist söylemin siyasal yaşama egemen olduğu 1960'lı yıllar ve sonrası ise, jeopolitik söylemin bir iktidar pratiğe dönüştüğü ve egemen olduğu yıllar şeklinde tasvir edilmektedir (Özcan, 2014:123).

Bununla birlikte, ulus devlet pratikleri sürecinde sınırlarını çizen her devletin yazarları, akademisyenleri, entellektüelleri ve kurumları tarafından kendi coğrafi, tarihsel ve kültürel niteliklerine uygun şekilde ifade edilen bir veya birden fazla jeopolitik tahayyül ortaya konulmuştur. Türkiye'de yaygın olarak; "cephe, tampon, köprü ya da merkez, Doğulu ya da Batılı" (Avrupa-Asya'yı coğrafi olarak birbirine bağlayan, doğal kaynaklar bakımından enerji koridoru olması ve Osmanlı mirasından gelen çok kültürlülük) gibi farklı siyasal, ideolojik ve kültürel kodlara referansla oluşturulmuş tahayyüller kullanılmaktadır. Jeopolitik tahayyüller üzerinden ifade edilen bu adlandırmalar, ülkelerin veya o ülkede yaşayan farklı kimlik gruplarının kendilerini bulundukları bölgeye, komşularına ve uluslararası sisteme göre nerede ve nasıl konumlandırdıklarına ilişkin ideolojik söylemler ile de bağlantılıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin jeopolitik aidiyeti tartışmalarında uzun yıllar Kemalistler'in Türkiye'nin Batı'nın merkezinde yer aldığı bir aidiyet algısı hükmünü sürdürmekle birlikte, Muhafazakarlar açısından İslam dünyasının ve Doğu'nun merkezindede yer aldığı, Milliyetçiler için ise, Türk dünyası yani Avrasyacılık etrafında şekillenen bir aidiyet anlayışı hakimiyetini sürdürmüştür (Yeşiltaş ve Durgun, 2014:18).

Diğer taraftan, Türkiye'nin coğrafi konumu ve jeopolitiği nedeniyle hem dost hem düşman kazanan bir ülke olduğuna dair yaygın bir kanaat bulunmakta, bu sebeple Türkiye'nin düşman güçlere karşı "güçlü bir üniter ulus devlet olması gerektiği" kabul görmektedir (İlhan, 1986; Bilgin, 2007). Türkiye'nin güçlü bir üniter devlet olmadan ayakta kalamayacağına dair bu yaygın görüş, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan toprak kaybetme endişesine bağlı ontolojik kaygılar ile birleşerek, Türkiye'nin uzun yıllar politika öncelikleri arasında yer almış ve kurucu jeopolitik söylemini oluşturmuştur. Sevr Anlaşması'nın (1920) haritası ile Lozan Anlaşması'nın (1923) haritaları ise; gerek Türkiye'de jeopolitik söylemin kurucu inşasında, gerek jeopolitik söylemin yeniden üretilmesinde dolaşıma sokulan önemli

kaynakları oluşturmuştur (Yeşiltaş, 2014: 35). Türkiye'nin güvenlik politikalarının şekillenmesinde önemli metaforları temsil eden bu anlaşmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını hatırlatmak ve travmaları pekiştirerek güvenlik tahayyülünü diri tutmak amacına büyük oranda hizmet etmektedir (Bilgin, 2014:43).

Fikirlerini ulusal kimliğe vurgu yapan bir jeostratejik tahayyüle dayandırarak ifade eden İlhan (2000:34) uzun yıllar jeopolitik literatürde hüküm süren klasik jeopolitik anlatıdan ve salt askeri anlatıdan yola çıkarak, Türkiye'nin durumunu diğer ülkelerin jeopolitik etkilerinden daha belirleyici gördüğünü belirtmektedir. Türkiye'nin coğrafi etkisinin nedenini "eşsizliği"ne dayandırmaktadır. Eşsizliğinin nedeni ise, "üç kıtadan oluşan dünya adasının dayanak noktasını teşkil etmesi; bu dayanak noktasının hem kilidi hem de anahtarı olması" şeklinde ifade etmektedir. İlhan ayrıca, Türkiye'nin ancak güçlü bir devlet olarak ayakta kalabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda, devletin gücünü kuvvetli bir ordunun yanı sıra demokratik norm ve uygulamalar ile devlet-toplum ilişkilerinin güçlendirilmesi gibi özellikler üzerinden değerlendirmekten uzaklaşmaktadır. Türkiye'de jeopolitik bir bilinç kazandırmaya yönelik entellektüel bir alan açan Muzaffer Özdağ (Özdağ, 2001) da İlhan gibi ulusal kimliğe dayalı bir jeostratejik tahayyüle dayanarak, Türk milliyetçiliği ve Türkiye'nin Orta Asyalı kardeşleri ile iletişime geçmesi gerektiği düşüncesi üzerinden Türkiye'nin jeopolitik önemini vurgulayan çalışmalar yürütmüştür.

İlhan ve Özdağ'dan farklı olarak Müslüman kimliğine vurgu yapan ve son yıllarda Stratejik Derinlik adlı eseriyle dikkat çeken Ahmet Davutoğlu (Davutoğlu, 2001) ise; jeopolitik analizin tek başına coğrafi bir analize dayandırılamayacağını ve bir "hakikat" arayışı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda jeopolitiğin anlaşılması için sadece kişisel çıkarlar ve politik hırslar çerçevesinde değil; aynı zamanda kültürel eğilimler ile de değerlendirilmesi ve analiz edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bakış açısıyla oluşturulan jeopolitik tahayyül, bir taraftan Türkiye'yi tanımlı bölgeler bağlamında ele alırken; bir taraftan da jeokültürel ve söylemsel olarak inşa edilen bölge kavramına dayandırmaktadır. "Medeniyet merkezli jeopolitiğe" örnek oluşturan bu jeopolitik tahayyül; Türkiye'yi sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel bir güç haline getirmek amacıyla inşa edilmiştir.

Son dönemde ortaya çıkan eleştirel jeopolitik çalışmalar ise; Türkiye'de formel, pratik ve popüler jeopolitik söylemleri üreten devlet, uluslararası aktörler, ordu, milli

eğitim ve popüler kültür gibi aktörlere odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, devlet adamlarının ve seçkinlerin belirli sorunları gündemde tutmak ya da mevcut sorunları yeniden çevrelemek amacıyla jeopolitik anlatılardan nasıl faydalanıldığını ve siyasi olayları açıklamak için örtülü bir şekilde coğrafi ve kültürel söylemlerin nasıl inşa edildiğini analiz etmeye çalışarak, jeopolitiğin güvenlik kültürünün inşasındaki önemini ortaya koyan çalışmalar yürütmüştür.

Eleştirel jeopolitik çalışmaları bu şekilde, coğrafyanın, akörlerin, sembollerin ve inşa edilen değerlerin etkileşimine bakarak, bu durumun belli çıkar gruplarına hizmet eden ideolojilerin siyasal gerçekliğinin inşasında oynadığı role dikkat çekmektedir (Wallerstein, 1998; Tuathail ve Agnew, 1992: 174). Jeopolitiğin, "jeopolitik söylem ve jeopolitik tahayyül" olarak da ifade edildiği bu rolü, coğrafi özelliklerinden farklı olarak güç ve güvenlik dengeleri ile ilişkilendirilmektedir. Ulus devletlerin jeopolitik söylem ve pratiklerinin, ulus devletin yapısal özelliklerinden, devlet aygıtlarının inşa sürecinden, bu süreçte kurucu role sahip sosyo-politik iktidar ilişkilerinden ve kurumsal mimariden bağımsız düşünülemeyeceği ifade edilmektedir (Dalby, 1990).

Michel Faucault'un *mekan-siyaset* ilişkisine dayanarak jeopolitiğin *bilgi/iktidar* ilişkisinden bağımsız olamayacağını belirten Yeşiltaş (2014:33) jeopolitiğin; belirli bir siyaseti devreye koymak ve meşrulaştırmak için söylem stratejileri ile bir araç olarak inşa edildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar, modern Türkiye tarihinin son yıllarını da kapsayacak şekilde belirginleşen; ancak Türkiye'de çeşitli dönemlerde hakimiyet kuran ve çeşitli tarihi köklere dayanarak ulus devlet tasavvuru ekseninde gelişme gösteren üç jeopolitik anlatıdan bahsetmektedir. Bu jeopolitik anlatılar; Türkiye'yi içinde bulunduğu bölgeden ve tarihselliğinden koparmaya çalışan, Türkiyeyi coğrafi ve kültürel düzeyde "Batılı", jeopolitik açıdan ise, dünya siyasetinin "kilidi" olarak konumlandıran Kemalist tasavvur, Türkiye'nin dini ve etnik farklılıklarını göz ardı eden ve aynı zamanda anti-komunist Türkçü-milliyetçi tasavvur, Türkiye'yi İslam dünyasının farklı yollardan bir parçası olarak sunan ve İslama dayandıran İslamcı-muhafazakar tasavvur şeklindedir.

Kemalist söylemde jeopolitik modeli ele aldığı çalışmasında Durgun (2012:15) ise; 1913'ten itibaren nüfusunun %69'unu, Avrupa'daki topraklarının ise %83'ünü kaybeden ve kitlesel göçler veren Osmanlı Devleti'nin, toprak merkezli değil, ulus merkezli ve devlet odaklı bir yaklaşımla Türkiye Cumhuriyeti olarak kurulduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde kurulu

homojen bir ulus devlet tasavvuruna ve coğrafyanın vatanlaşma sürecine dayanmaktadır. Özellikle bu tasavvurun, Türk ulusçuluğu söyleminde devletin konumunu daha belirgin kıldığı belirtilmektedir (Durgun, 2012). 1960'lardan sonra belirginleşen Türkçü-milliyetçi jeopolitik model ise, toprakları belirlenmiş bir sınırın ötesinde etnik ve ırk temelli bir birlikteliğe dayanmaktadır. İslamcı-muhafazakar jeopolitik tahayyül ise, "ümmet"in temel nesne olarak kabul edildiği ulus ötesi bir coğrafi tahayyüle dayandırılmaktadır. Kemalist jeopolitik tahayyülü diğerlerinden faklı kılan ve öne çıkaran özelliği ise; iki temel endişenin Türk jeopolitik kültürüne yerleşmesine aracı olmasıdır. Bunlar; iç ve dış siyasetin şekillenmesinde önemli etkisi olan "toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik endişelerin yerleşmesinde" ve "küresel sistem içinde Türkiye'nin jeopolitik kimliğinin nereye takabül ettiğinin belirlenmesi noktasında" uzun yıllar inşacı bir role sahip olmasıdır (Yeşiltaş, 2014:33).

Bu sınıflandırmalardaki jeopolitik tahayyüller, Türk siyasi tarihinin kurucu söylemlerinden ve devletin rejiminden bağımsız olmadığı gibi iç ve dış politikaya nizam vermenin ölçülerini ve siyasal rejimin işleyişini oluşturmaya yönelik bir devlet kuramının inşa edilmesine kaynaklık etmektedirler. Bu bağlamda Türkiye coğrafyası ile ilgili yaygın olarak kabul edilen ifade biçimlerinin hepsi özünde coğrafyanın belirli bir temsilini sunmakla birlikte bizatihi siyasi olana içkindir. Bu sebeple jeopolitiğin Türkiye'nin stratejik ve güvenlik kültürünün inşasında sahip olduğu merkezi yeri vurgulamanın bir başka yolu, bu tahayyüllerden yola çıkarak jeopolitiğin söylemlerine ve bunların belirli aktörler ve ideolojiler ile temasına işaret etmektir.

Yerlitaş'a (2014: 67) göre ordu bu aktörler içerisinde jeopolitik ile teması en belirgin olanıdır. Ordu için jeopolitik, "cumhuriyetin modernleşme eksenlerindeki diğer ideolojik tutumlarında olduğu gibi içeriye nizam vermenin meşru temellerinden birini teşkil etmektedir." Ordunun önemli uzmanlık gerektiren meselelerde bilgi sabihi olması ve özellikle jeopolitik bilgisi, uzun yıllar dış siyasetteki ve iç politikadaki varlığını arttırmasına olanak tanımıştır. Daha da önemlisi jeopolitik konum ordunun uzun yıllar, Türkiye'nin iç ve dış güvenliğinin temel muhafızı olarak kendini tayin etmesine yol açmıştır. Ayrıca Yerlitaş, ordunun jeopolitik söyleminin gerek dış güvenlik doktrininin üzerine inşa edildiği "güç politikası" ekseninde; gerek iç güvenlik doktrininin üzerine inşa edildiği "millilik söylemi" ekseninde söylem haline getirildiğini ifade etmektedir.

Bilgin (2014:50) de Yerlitaş ile benzer şekilde jeopolitiğin Türkiye'nin güvenlik

tahayyülünde merkezi bir yer işgal etmesini, ordunun Türkiye siyasetinde merkezi rolünü sağlama alma girişimi olarak açıklamaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin günlük siyasete müdahil olma girişimleri için jeopolitiği; sadece militarizm kültürünün bir yararlanıcısı olarak değil, aynı zamanda jeopolitik bilgi hakimiyeti nedeniyle bir üreticisi olarak da varlık göstermek için kullanıldığını belirtmektedir. Türkiye'de ordunun jeopolitiğe olan ilgisini, devleti savunma görevini yerine getirmek için alan bilgisi ve hakimiyetini arttırmaya çalışan bir askeri bürokrasinin ötesinde; jeopolitik fikrinin ayrı bir bakış açısı olarak yayılması, jeopolitiğin sivillere tanıtılması ve kendisinin bu bakış açısının ve bilginin rakipsiz hakimi olarak sunulmasında etkin bir rol oynama saikiyle açıklamaktadır. Ayrıca Bilgin (2007: 742), Türkiye'de ordunun jeopolitiğe dair bilgisinin ve tecrübesinin sivil-asker ilişkisinin sağlanmasında yarattığı dengesizliğe rağmen, Türkiye'de sivillerin de jeopolitiğin bilimsel statüsüne itiraz etmediğini, aksine sivil aktörlerin kendi varlığını ve otoritelerini kuvvetlendirmek için çoğu zaman jeopolitiğin üretilen bu kavramlarını kendi söylemlerine yerleştirerek yeniden ürettiklerini belirtmektedir.

Özcan ise (2014:121-127) jeopolitik söylemin siyasal iktidarın pekiştirilmesi ve sürdürülmesi için bir araç olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu araçsallaştırmanın ise, Cumhuriyet Dönemi boyunca inşa edilerek; yarattığı bilimsel etki ile siyasi alanı sınırlandırdığını ve iktidarlara siyasal sorumluluktan kaçınmaları için gerekçeler sağlayarak yurttaşlarını yabancılaştıran/düşmanlaştıran pratiklere meşruiyet kazandırdığını ifade etmektedir. Belirli bir jeopolitik hakikati bir tarafta tutmakla beraber, jeopolitik önermelerin iktidarların siyasal gereksinimlerine uygun olarak yeniden inşa edildiğini ve bu jeopolitik önermelerin mutlak hakikatlar şeklinde sunulduğunu belirtmektedir. Jeopolitik önermelerin belirli bir kitle tarafından kabul edilmesi halinde ise, olağanüstü hal eylemlerinin, temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasının daha kolay kabul görmesine neden olduğu değerlendirilmektedir.

Tüm bu araştırmalar ışığında, Türkiye'de güvenlik kültürünün inşasında en temel refarans nesnelerinden birini oluşturan jeopolitiğin askeri ve Kemalist tahayyülü, Erken Cumhuriyet döneminden günümüz Türkiye'sine kadar miras kalan jeopolitik kodlamaların neredeyse tamamına etki etmiştir. Bu durum ise, tamamen güvenlik kültürünün üzerine inşa edildiği olağanüstü hal ve tedbirlerin gündemde tutulmasına kolaylıklık ve meşruluk kazandırmıştır. Bu sebeple güvenlik ve militarist merkezli

güvenlik dili zamanla farklı hükümetler tarafından da bir iktidar pratiği olarak varlık göstermiştir. Bu durum aynı zamanda jeopolitik gibi devletin egemenliği ile doğrudan bağlantılı bir unusurun siyasal alanı tamamı ile kaplaması neticesinde, her türlü farklı siyasi duruşun ve yorumun dışarda bırakılmasına neden olmuştur. Muhafazakar bir iktidar pratiğine dönüşen jeopolitik söylem, dört yanı düşman ile çevrili Türkiye'nin, sadece güçlü bir devlet olarak ayakta kalabileceği" kabülü üzerinden muhalefetin susturulması ve bir dizi olağanüstü girişimin kabülünün normalleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple Türkiye'deki jeopolitik söylemlerin büyük bir kısmında bir ontolojik güvensizlik duygusunun hakim olduğu söylenebilecektir.

Son yirmi yıldır ise, küresel bir dünyada aktör olmanın bir zemini olarak sunulan medeniyet merkezli jeopolitik tahayyül Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Batılılaşmanın ve ilerlemenin ancak Avrupanın kültürel ve coğrafi olarak bir parçası olmakla mümkün olabileceğine dair yaygın bir kanaat üzerinden şekillenen ve Batı medeniyetine eklemlenmeye odaklı bir söylem üzerine inşa edilen jeopolitik tahayyül yerini, Türkiye'nin Batı medeniyetinden farkını ve önemini öne sürerek, Batıdan daha medeni olduğunu benimsetmeye çalışan bir jeopolitik tahayyüle bırakmıştır (Davutoğlu, 2001; Ar, 2020).

Bu şekilde Türkiye'de jeopolitik tahayyüllerin stratejik kültürün önemli bir öğesi olarak; güvenlik kültürünün ve söyleminin inşasında hem Kemalistler tarafından hem de milliyetçi-muhafazakarlar tarafından farklı biçimlerde ve şekillerde coğrafi temsiller ve kimliklendirme çeşitliliği oluşturduğu ifade edilebilecektir. Bununla birlikte, oluşturulan farklı jeopolitik tahayyüllerin gerek iç siyasetteki gerek dış siyasetteki güç-iktidar ilişkisinden bağımsız olmadığı ve jeostratejik anlatılar ile yeniden tahayyül edilerek meşruiyet ürettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeplerden ötürü eleştirel jeopolitik yazarları söylemlerin, askeri darbelerin meşrulaştırılması amacıyla en sık başvurulan yollardan biri olduğunu kabul etmektedir. Özellikle Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada varlığını devam ettirebilmesi için güçlü bir devlet olması gerektiği düşüncesi veri olarak kabul edildiğinde, tüm siyasal önermeler kolaylıkla geçerlilik kazanmaktadır.

3.2.3. Egemen İdeoloji ve Siyasi Elitlerin Rolü

Sosyal bilimlerde toplumsal değişim analizleri ve elitleri ortaya çıkaran süreç, genellikle modernleşme bağlamında ele alınmıştır. Elitist teorisyenler Marksist teorisyenlerden farklı olarak analizlerini ekonominin belirleyiciliği üzerine

yoğunlaştırmak yerine toplumda siyasi karar alma yetkisinin kimde olduğunu ve bu durumun değiştirilip/değiştirilemeyeceğini sorgulamaya ayırmışlardır. Bu değerlendirmeleri ile siyasetin konumu hakkında da bir neticeye varan elitist teorisyenler, tüm toplumlarda var olan bir seçkinler azınlığının siyaseti inşa etmesinin ve egemen olmasının kaçınılmaz bir durum olduğuna kanaat getirmişlerdir (Vergin, 2020:123; Gündoğan, 1991).

Elitist teorisyenlerden Mosca, ekonomik sınıflardan bağımsız olarak yönetici sınıfın gücünü ve onun iktidarda kalmasını sağlayan faktörün, iyi derecede örgütlenmiş olması ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Mosca'ya göre devletler, siyasal rejimleri her ne olursa olsun, bir *siyaset sınıfı* tarafından ele geçirilmiştir. Bu nedenle siyaset, ekonomiye ya da başka toplumsal etkenlere bağlı olmayan ve etkilenmeyen, ekonominin ve diğer unsurların üzerinde alt unsurları belirleyici bir konuma sahiptir. Bu bağlamda siyasal dinamiği ve kararları belirleyen de iktidarda olan siyaset sınıfının yani siyasal elitlerin çıkarlarıdır (Gündoğan, 1991).

Pareto da Marksın ekonominin belirleyiciliğini ortaya koymaya çalıştığı sınıf mücadelesi tezini redderek, tarihsel süreçte bir dönüşüm halinde birbiri yerine ikame edilen *seçkinler sınıfının* mücadelesinden ve siyaseti belirleyiciliğinden bahseder. Paretoya göre tarih bu sebeple bir "aristokratlar mezarlığı"ndan ibarettir. Pareto'nun tasvir ettiği seçkinler sınıfı sadece ekonomik olarak güçlü araçlara sahip değil, aynı zamanda mesleki olarak da çeşitli meziyetlere, yeteneklere ve becerilere sahiplerdir. Toplum içerisindeki elitler zumresinin yerini başka bir elit grubun alabilmesi için yerine geçecek seçkinler sınıfının, toplumsal dönüşüm içerisinde aynı veya benzer meziyetler ile toplumsal ve siyasal hiyerarşinin zirvesine erişebilecek donanımda olması gerekmektedir (Pareto, 1968).

Bu sebeple elitlerin dönüşümü ve dolaşımı; ancak toplum içerisindeki fikirlerin dolaşımına ve gelişimine imkan sağlayacak "kapalı bir toplum olmamasına" bağlıdır. Çünkü bireylerin ve toplumun gerek siyasal gerek ekonomik anlamda gelişimi elitlerin dolaşımına bağlıdır. Paretoya göre elitlerin dolaşımı sadece yararlı da değildir, aynı zamanda gereklidir. Siyasal iktidarın sahibi elit grup kapalı bir elit grup oluşturduğunda, toplumda elitlerin değişiminin ancak bir devrim veya darbe ile gerçekleşmesi mümkün olabilecektir (Damele ve Campos, 2022).

Şerif Mardin'in Türk siyasetine uyarladığı *merkez-çevre kuramı*[9] ise, siyaset ve sosyoloji biliminde farklı kavramsallaştırmalar ile önemli bir yer edinmiştir. Mardin'in Türk siyaset bilimine ve sosyolojisine hakim olan fikri, yani merkez ile çevre arasındaki bölünme, Osmanlı ve Türk toplumunda hakim kırılma hattını oluşturmaktadır. Mardin, Türk siyasal gelişimini anahtar bir kavram olarak ele aldığı merkez-çevre kavramsallaştırması üzerinden açıklamaktadır.

Merkez-çevre kavramsallaştırması; toplumsal yapı içerisindeki sosyal gruplar arasında oluşan kopukluğu açıklamaya çalışmıştır. Bu kopukluğu, Osmalı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen patrimonyalizm ve modernleşme analizlerine dayanarak açıklamaktadır. Mardin'e göre Osmanlı toplum yapısı despotiktir. Bu sebeple saray ile tebaa arasında önemli bir kopukluk oluşmuştur. Bu kopukluğun nedeni ise, gruplar arasında uzlaşmayı sağlayacak ve uzaklığı azaltacak Batılı aristokrasi ve burjuvazi gibi bir ara toplumun olmayışıdır. Modernleşme sürecinde bu ara toplumsal sınıf, geliştirilmeye çalışılsa da Osmanlı toplum modelinin aktörleri bu gelişimi engellemiştir. Bu bakımdan Türk modernleşmesi, merkez-çevre karşıtlığının yeniden üretilmesine aracılık etmiştir. Türkiye'de meydana gelebilecek herhangi bir toplumsal değişim; ancak çevrenin merkeze karşı gerçekleştireceği değişim talepleri ile mümkün olabilecektir (Mardin, 2009b)

Türkiye tarihinde ve yeni kurulan Cumhuriyette elitleri ortaya çıkaran süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzünü Batıya dönmesi ile yani Avrupalı devletler ile irtibat kurması ile başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın meydan okuması karşısında güçlenmesi reformlara, özellikle ordu içerisinde gerçekleştirilmesi düzenlenen reformlara dayandırılmıştır. Bu reformlar sorunların bir süreliğine çözüldüğünü düşündürse de sorunların tek başına askeri alanda değil, yapısal nedenlerden kaynaklanan sorunlar olduğu anlaşılmıştır (Göçek, 1987).

Bununla birlikte, toplumsal ve siyasal alanda da reformlara ihtiyaç olmasına rağmen yeniçeri ordusu ve ulema, kendi konumlarını zayıflatacak endişesiyle değişimlere bir süre izin vermemiştir. Sonrasında, içerden ve dışardan gelen tüm meydan okumalara karşı reformlar düzenlemeye devam etmiş ve İmparatorluğun çöküş süresinin

[9]*Merkez-çevre kuramı*, toplumdaki güç, otorite ve kültürel etkileşimin dağılımını açıklayan bir model olup, ilk olarak Edward Shils tarafından geliştirilmiştir. Merkez-çevre kuramına göre toplum, merkezin otoriteyi şekillendirdiği ve çevrenin bu otoriteye bağımlı olduğu bir yapıdadır. Ayrıca merkez; otoriteyi, toplumsal değerleri ve kurumsal gücü temsil ederken, çevre daha az etkili ve merkeze bağımlı bir konumda bulunmaktadır (Shils, 1975).

uzatılmasını sağlamıştır. Ancak bu yüzeysel Batılılaşma reformları uzun sureli çözümler üretememiş; Sultan'dan daha özerk ve daha geniş devlet yorumu yapan bir grubun Batılı fikirlere karşı kendilerini daha fazla açması ile sonuçlanmıştır. Avrupayı, en çok da Fransayı ziyaret eden reformcular, 18. yüzyılın sonuna doğru Batılılaşmanın sadece üst sınıf için lüks mallar ithal etmekten ibaret olmadığını, Batılılaşmanın toplumu dönüştürmek ve temelde yeni bir devlet kurmak anlamına geldiği düşüncesini benimsemişlerdir (Ahmad, 1995:35).

Mardin (1991:84) de Batı siyasal düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu'na girişinin "büyük siyasal düşünürlerin eserleri" yoluyla değil; Batıda fizyokratlar olarak bilinen ve kamu idarecilerinin bir uzantısı sayılan "Kameralizm" yoluyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kameralistere göre güçlü bir devlet güçlü bir orduya, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanan devlettir. Devletin bu bakımdan görevi Teba'yı eğitmek ve ticaret yapabileceği uygun koşulları sağlamaktır. Bu yol ile elde edilecek vergiler ise; yeni bir tip ordu ve bürokrasi oluşturarak, devlet kurumlarının güçlendirilmesini sağlayacaktır.

Oysa Türk modernleşmesinde gerek toprak mülkiyetinde gerekse sermaye birikiminde alt sınıfların değil; üst ve orta sınıfların ekonomik ve sosyal dönüşümüne dikkat edilmiştir. Tebaa olarak nitelendirilen ve gelenekle olan ilişkisinin kesilmesi gerektiğine inanılan köylüler, bu dönüşümün dışında bırakılmıştır. 1930 sonrasında harcanan çabalar öncelikle yüksek gelir gruplarının durumlarını iyileştirmeye yönelik gayretler içermektedir. Kahraman (2010:14-30) Türk siyasal modernleşmesinin Batıdaki gibi siyasal, sosyal ve toplumsal gelişmeler ekseninde bir modernleşme süreci geçirmediğini, kendi içerisinde önemli çelişkiler barındıran bir sürecin ürünü olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu sebeple modernleşme sürecini, "topluma ve bireye karşı üstenci bir tutum benimseyen bir merkezi otorite etrafında ve küçük bir yönetici bürokratik elit aracılığıyla biçimlendirilmiş paternalist modernleşme modeli" şeklinde tasvir etmektedir.

Osmanlı Devletinde ve Türkiye'de meydana gelen tüm bu gelişmeler, toplumsal grupların devlet karşısında ve devleti sınırlandıran bir güç oluştumaktan ziyade, devletin toplumsal gruplar üzerindeki egemenliğini kolaylaştırmasına yardımcı olmuştur. Bunun nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren toplumsal gruplardan belirgin bir şekilde özerk bir kurum olarak varlık göstermiş

olmasıdır (Heper, 2011:132).

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemen ideolojisinin ve elitlerin rolünün; büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden aktarılan Türk modernleşme sürecine dayandığı anlaşılmaktadır. Batı modernleşmesi, ekonomik ve toplumsal yapıda eşzamanlı olarak meydana gelen ve bunu izleyen bir siyasal dönüşüm şeklinde gerçekleşirken; Türk modernleşmesi toplumsal ve ekonomik yapıdaki farklılaşmayı hızlandıran bir siyasal dönüşümün neticesinde gelişme göstermiştir. Türk modernleşmesinin en belirgin olduğu zamanlarda dahi her zaman muhafazakar bir yanının bulunduğu ve bu muhafazakar yapısının "bürokratikleşerek tutuklaşan" bir yapısal özellik taşıdığı ifade edilebilecektir (Ahmad, 1995). Bu bağlamda, gerek Osmanlının son dönemlerinde gerek sonrasında elitler grubu; sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin etkisi ile başlayan bir modernleşme sürecinin içinde kendiliğinden ortaya çıkmamış, Türk modernleşmesini inşa eden bizzat elitlerin kendisi olmuştur. Türk modernleşme süreci bir çekirdek elitin yönlendirmesine bağlı ve devlet seçkinlerinin arzusunun bir ürünü olarak sosyo-kültürel dinamiklerden bağımsız inşa edilmiştir.

Kahraman (2010:5)'a göre bu çekirdek elit grubunun işlevleri üç temel noktada belirginleşmiştir. Bunlardan ilki; elitler modernleşmeyi içeriden ve yerel dinamikler ile kendiliğinden oluşan bir olgu olarak kabul etmemiş, modernleşmenin tanımını kendileri inşa etmiştir. İkincisi; modernleşme kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olarak kabul edilmediği için "seçilmiş kimseler", Türk modernleşmesini ortaya çıkarmak ve uygulamak için zorunlu görülmüştür. Çünkü toplum bu süreçte en geniş kesimden başlayarak "seçilmişleri" izlemek zorundadır. Üçüncü olarak ise; siyasetin kontrol altına alınmasını sağlayacak siyasal kadroların birleştirilmesi ve sonrasında elitlerin tek başına bu süreci yürütmesine engel oluşturabilecek faklı güç odaklarının engellenmesi için ordunun bir ittifak unsuru olarak elitler ile birleştirilmesinin yolları aranmıştır.

Bu temel birleşenlerden ötürü Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulurken, siyasal-anayasal hakların belirlenmesinde ve uygulanmasında topluma ve toplumdaki aydınlara başvurulmadığı gibi en az yirmi yıl toplumun ve aydınların devlet işlerine karışması engellenmiş ve sıkı bir denetim altında tutulmuştur (Heper, 2011:137). Sonrasında ise ortaya çıkan siyasal krizler, bir toplumsal grubun çıkarlarının tehlikede olduğu, temel hak ve hürriyetlerin baskılandığı endişesi ile değil, devlet seçkinlerini ifade eden siyasi parti üyelerinin rejime karşı yeterince sorumlu davranmadığı ve demokrasiyi tehlikeye

düşürdükleri gerekçesi ile ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulurken; kalkınma sorunlarının çözülmesi ve uzmanlaşmanın artması gibi temel kaygılardan daha çok, çağdaşlaşma projesi kapsamında güçsüz bir coğrafyada yaşama olgusu ve milli birlik ve beraberliğe atfedilen aşırı önem etkili olmuştur. Siyasete etkisi bulunması gereken toplumsal grupların yokluğunda, devlet seçkinleri bu görevi üstlenerek demokrasinin "rasyonelist" biçimini tercih etmişlerdir. Bunu İslamiyet'in toplum üzerindeki etkisini ortadan kaldırarak ve onun yerine "aklı" koymak isteyerek yapmaya çalışmışlardır.

Devlet seçkinleri bu amacı gerçekleşetirirken, ortaya koydukları rasyonel demokrasinin, belirli bir sınıfın ya da çıkar gurubunun amaçlarına hizmet etmesini sağlamak için benimsememiştir; ancak toplumsal siyasallaşmaya karşı bir koruma işlevi görmesi için ve ulusal çıkarlara hizmet edeceği temel düşüncesi üzerinden güçlü bir araç olarak kullanılmıştır (Heper, 2011:108). Bu sebeple Türkiye'de uzun yıllar demokrasi, elitlerin dönüşümü sayesinde toplumun gelişmesine hizmet eden ve gündelik sosyal-ekonomik politikaların yarıştığı bir ülkeden daha çok; elitlerin, rejim tartışmaları etrafında şekillenen demokrasinin uygulamasına ve yürütülmesine ilişkin kurallar ile ilgili çatışmaların yaşandığı bir ülke örneğine dönüşmüştür.

Türk toplumunda siyasetin belirleyiciliğinin ağırlığı nedeniyle çok partili hayata geçildikten sonra da siyasal elitlerin sadece yöneticiliği değil, yönlendiriciliği de etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir.Yakın siyasi tarihe kadar dönüşümlü olarak üst rütbeli askerler, kamu yöneticileri ve büyük holding ve medya patronlarının da dahil olması ile oluşan iktidar eliti, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak, ülkenin siyasal gidişatına yön vermeye çalışmıştır. Ancak Vergin'in (2020: 138) ifade ettiği gibi bunlar Wright Mills'in kavramsallaştırdığı; askeri, kurumsal şirketler ve siyasi seçkinlerden oluşan iktidar üçgenini[10] tam manası ile oluşturamamıştır. ABD örneğinde büyük sanayi kuruluşlarının yöneticileri çok uluslu şirketlerin komutasını ellerinde bulundurmakla birlikte, şirketlerinin çıkarlarının toplumun çıkarları ile örtüştüğünü ifade edecek kadar bağımsızdırlar. Ordu da benzer şekilde, bir taraftan sanayi kesimine verdiği

[10] İlk kez 1956'da yayınlanan *The Power Elite* adlı eserinde C. Wright Mills sosyal bilimlerde güncelliğini koruyan bir klasik eser ortaya koymuştur. Bu eserde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki güç örgütlenmesini inceleyen ve eleştirel bir metin ortaya koyan Mills, gücün birbirine sıkı sıkıya bağlı üç koluna; askeri, kurumsal ve siyasi seçkinlere dikkat çekmektedir. Mills'e göre gücün ve iktidarın seçkinlerini oluşturan bu üç grup; ekonomik, politik ve devlet güvenliği olmak üzere tüm alanlarda egemenliği sürdürmektedir (Mills, 1956).

siparişler ile bir taraftan bilimsel araştırmalara dahil olarak üstlendiği rolü ile özerkliğini korumakta ve siyasetteki belirleyiciliğini sürdürmektedir. Siyasal kurumlardaki elitler ise, üst düzey siyasetçiler ve liderlerden oluşmaktadır. ABD'yi Türkiye'den ayıran şey, iktidar üçgeninin sac ayağını oluşturan bu üç kurumun her biri arasında çıkar birliğinin tam anlamıyla sağlanamamış olmasıdır (Mills, 1974).

Türkiye'de 1945'lerden sonra çok partili hayata geçiş ile birlikte, yeni bir elit grubun toplumsal temelleri atılmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısında meydana gelen değişiklikleri Frey (1965:349) şu sözler ile ifade etmektedir: "Çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte Türkiye'nin toplumsal yapısında temel değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle önemli olan ise, siyasal elitin öğelerinden olan ticaret ve serbest meslek sahiplerinin büyümüş olmasıdır. Bu büyümeye hakim parti, CHP, istemeyerek ve en düşük düzeyde uyabilmiş olmasına rağmen, bir alternatif elit grup gelişme göstermiştir. Kemalist elitler yüksek kumanda merkezinin tüm dikkatini siyasal bir güç olarak laikliğin muhafaza edilmesine kullandığından, bu yeni elit grubu ne ortadan kaldırmada başarılı olabilmiştir, ne de CHP saflarında tutabilmiştir. Bu sebeple kurucu elitlere (devlet seçkinlerine) karşı bir görünmeyen karşıt elit grup gelişmiştir.

Demokrat Parti iktidarı ile devlet seçkinlerinin etkisinin kırılmaya başladığı, siyasi seçkinlerin kısmen de olsa siyaseti şekillendirmeye başladığı yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle 1950'lilerden sonra kamu görevlisi olan milletvekilerinin oranındaki görünür azalma ve meslek ve ticaret kökenli milletvekilleri ve kamu görevlilerinin oranındaki parallel artış, Cumhuriyet'in ilk zamanlarında neredeyse yok denecek kadar azalan muhafazakar-dindar kesimin ülke yönetiminde etkisinin ve görünürlüğünün başlangıcı olmuştur (Özbudun, 2013:8). Bu aynı zamanda Mardin'in kavramsallaştırmasındaki çevrenin merkez üzerinde etki oluşturmasının başlangıcı niteliğindedir.

Siyasi seçkinler olarak ifade edilebilecek bu yeni elit grubun ilk temsilcileri DP olmuştur. DP, özellikle 1954 seçimlerinden itibaren CHP'yi, 'halkı sürekli bir çocuk gibi gören ve kendisini onun vasisi olarak konumlandıran' bir anlayışa sahip olmakla suçlamış ve bu söylem doğrultusunda halk nezdinde bir siyasi karşıtlık oluşturmuştur. Bu söylem, devlet seçkinlerine karşı oluşan siyasi seçkinlerin bundan sonraki ana söylemlerinin de temelini ifade edecektir (Bora, 2023:236). Bu anlamda Türk sağını temsil eden siyasi seçkinlerin uzun yıllar ana söylemlerine yerleşen ve devlet seçkinlerine yakıştırılan; kültüralizm, dayatmacılık, halkın/milletin modernleşmeye açıklığına güvensizlik

söylemleri DP'nin söylem hattı üzerine yerleşen bu sözü boyunca yükselmiştir. Bununla birlikte, DP iktidarını sağlamlaştırdıkça tek parti döneminde oluşan "milli demokrasi" veya "otoriter demokrasi" söylemi yerine, "milli irade" söylemini yerleştirmiştir. Bu haliyle "milli irade" söylemi bir taraftan siyasi elitlerin bir diğer taşıyıcı sütununu oluştururken; milli iradeye ters olmakla suçlanan ve kimi zaman şeytanlaştırılan muhalefetin de kutuplaştırılmasına zemin hazırlanmıştır (Rumelili ve Uzunoğlu, 2022).

Muhalefetin kutuplaştırılmasına yol açan etkenlerden biri siyasi elitlerin kendini "milli irade" söylemine dayandırmış olması olmakla birlikte, diğer nedeni ise devlet elitlerinin toplumun genel çıkarlarını en iyi kendilerinin temsil edebileceğine ve dolayısıyla koruyabileceğine dair yıllarca süren hakimiyeti ve halk ile aralarındaki uçurum olmuştur. Bunun temeli ise, geleneksel modernleşme kuramları çerçevesinde ifade edilen ve sağlıklı bir demokrasi için gerekli olan sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel önkoşulların toplumun bünyesinde gömülü olmadığına dair devletin kurucu elitlerinin sahip olduğu inançtır. Devlet seçkinlerinin sahip olduğu bu tutum, rejimin rıza üretiminde uzun yıllar devlet elitlerinin eylemleri için bir kalkan işlevi görmüştür.

Çevre elitlerin merkez elitler karşısında etki oluşturabilecek bir siyasi güç olarak varlık göstermeye başlamasının önemli nedenlerinden biri de Türkiye'de zamanla oluşan iç göçlerdir. Karpat'a göre (2010) demografik haraketlilik yani iç göçler, Türkiye'de sosyo-politik değişimin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Özellikle 1960'lardan sonra artan iç göçler ile birlikte kırsal ve kent nüfusu arasında artan iletişim, sosyo-ekonomik gelişmeler, yeni örgütlü işçi gruplarının ve müteşebbüslerin ortaya çıkışı, lise ve üniversite okuyan genç sayısındaki artış toplumsal ve siyasal ayrılıkları belirginleştirmeye başlamıştır. Bu ayrışma aynı zamanda Türk siyasal hayatının çok boyutluluğuna da katkı sağlamıştır (Ergüden, 2009: 420).

Ancak 1980'lere kadar gerçekleşen üç askeri müdahale ile devlet seçkinleri meydana gelen toplumsal ve siyasal değişimleri egemenliklerine karşı bir tehdit olarak algılamış, toplumda meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik değişim dinamiklerini, kaybettikleri konumlarını yeniden kazanmak ve iktidar yapılarını sürdürmek için bir araç olarak kullanmıştır. Pareto'nun fikirlerinden yola çıkarak; Türkiye'de devlet seçkinlerinin uzun süre elitlerin dönüşümüne toplumu ve sistemi kapatmaya çalışarak mukavemet gösterdiği, toplumsal, siyasal ve ekonomik değişim talepleri ile ilgili meseleleri siyasi bir zeminde çözüme kavuşturmak yerine militarist uygulamalar ve

darbeler ile bastırmaya çalışarak elitlerin dönüşümünü engellediği anlaşılmaktadır.

Bu gelişmelere rağmen 1971 Muhtırası ile merkezi temsil eden devletçi elitlerin, toplumsal değişim taleplerini kavrayamadığı ve sosyo-ekonomik sorunlara çözüm oluşturabilecek siyaset üretemediği anlaşıldığı gibi askeri seçkinler, bürokratlar ve sivil aydınlar arasındaki ittifak zayıflamıştır (Kışlalı, 2010:344). Bu sosyo-politik dönüşümlerden kendini ve ideolojisini en fazla koruyabilen tek kurum olarak ordu, 1980 Askeri Darbesi ve 28 Şubat Post-modern darbesi ile elinden yitirrmek üzere olduğunu düşündüğü iktidarını yeniden kazanmak istemiştir. 1980 Askeri Darbesi ile göstermiş olduğu tüm gayretlere rağmen, 1980'lerden sonra ekonomide oluşan liberalizasyon politikaları ile siyasi elitlerin Türk siyasetindeki yeri somutlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, 1950'ye kadar devlet merkezli ve devlet elitleri eliyle sürdürülen Türk modernleşme sürecinin, 1980'lerden sonra yerini toplumsal ağırlıklı modernleşme sürecine bıraktığı anlaşılmaktadır (Göle, 1997).

Türkiye Cumhuriyetin'in kuruluşundan 2000'lerin başına kadar meydana gelen tüm bu siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler bir taraftan demokrasi de krizlere yol açarken; diğer taraftan, Türk siyasal hayatını şekillendiren ve elitleri dönüştüren önemli kavşakları meydana getirmiştir. Bu yıllar aynı zamanda, Türk siyasetinde ve sonrasında elitlerin dönüşümüne etki edecek aktörleri ortaya çıkaran gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Özellikle Türkiye'nin zorlu siyasi gündeminden ve 28 Şubat sürecinden oldukça etkilenen ve bu sürecin yol açtığı krizler nedeni ile pragmatikleşen genç İslamcı kuşağın önce Fazilet Partisi'ne (FP) siyasi bir derinlik kazandırarak siyaset yapmaya meyletmesi, sonrasında ise kendilerini yenilikçiler olarak adlandırarak FP'den ayrı bir yol tutturmaları, yeni bir elitler koalisyonunun oluşması ile neticelenmiştir.

FP içerisinde kendilerini yenilikçiler olarak adlandıran ve FP'den ayrılan bu genç kuşak AK Parti'yi kurarak, öncelikle "Milli Görüş gömleğini çıkardığını" ifade etmiş; bundan önceki İslam temelli partilerin parti politikalarından farklı olarak dünya ekonomisi ve liberalizm ile daha uyumlu bir duruş sergilemiştir (Mardin, 2018:196). Ayrıca bundan önceki muhafazakar partilerin siyaseten kalkış noktası, Cumhuriyet rejiminin Batılı kimlik politikalarına tepkisi üzerinden gelişme göstermişken, AK Parti ilk zamanlar neredeyse tüm politikalarını Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecine endekslemiştir. Bu bağlamda AK Parti halk için bir taraftan İslamcılığın yeni bir evrenini ifade ederken, bir taraftan Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr nitelik taşıyan merkez sağ

geleneğin eklemlenmesiyle oluşan ve kendini muhafazkâr-demokrat olarak tanımlayan bir parti kimliğini temsil etmiştir (Mert, 2007: 113).

AK Parti'nin elitlerin dönüşümüne yaptığı en anlamlı katkı ise, merkez elitlerin yerine çevre elitlerin geçmesi sürecine anlamlı bir katkıda bulunmuş olmasıdır. Bu yeni ve merkezi elitler olarak ifade edilebilecek siyasal elitler, keskin bir kutubu temsil etmemekle birlikte, parçalı ve eklektik bir yapıdan oluşmaktadır. Farklı ekonomik gelir gruplarından, mezheplerden ve etnik kökene sahip kişilerden oluşan bu elit grubun ana omurgasını; eğitimli, orta sınıfa mensup, strateji geliştirme ve dış politika alanında araştırma yapan, İslam dünyası ile organik ilişkiler kurmaya ve tarih ile ontolojik bir bağ kurarak kültürel değerleri yeniden canlandırmaya eğilimli muhafazakâr ve milliyetçi kuşaklar oluşturmaktadır.

Oluşan yeni elitlerin izleri; bürokraside, orduda, emniyette, akademide, sivil strateji merkezlerinde ve özellikle medya kuruluşlarında oldukça görünür hale gelmiştir. Türkiye'de bu yeni elitler ile birlikte elitlerin dönüşümü büyük ölçüde gerçekleşmiştir; ancak şunu ifade etmekte fayda var. Türkiye'de elitlerin dönüşümü Pareto'nun ifade ettiği elitlerin dönüşümünden daha ziyade düşünsel ve ideolojik olarak "elitlerin çeşitlenmesi" ya da "elitlerin yer değiştirmesi" şeklinde ifade edilebilecektir. Devlet elitlerinin yerine geçen siyasi elitler de elit tekelinin kırılmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda elitlerin dönüşümü kendi özünde yine devlet elitlerinin dönüşümüdür (Yılmaz, 2011: 58). Önceliğini halkın talepleri doğrultusunda geliştiren Ak Parti öncülüğünde varlığı görünür hale gelen elit kadrosu da son yıllarda, Cumhuriyet'i "canlı bir vatandaş kamusu" olarak görmekten ziyade "korunacak bir ulus devlet statükosu" olarak kabul eden muhafazakâr-Cumhuriyetçi anlayışa" (Bora, 2023:265) uygun siyasi davranış geliştirmeye başlamıştır.

Türkiye'de demokrasi uzun yıllar bu iki farklı seçkin grup arasında bir çekişmenin ürünü olarak şekillenmiştir. Devlet seçkinleri olarak da ifade edilebilecek kurucu seçkinler, kendilerini uzun yıllar devletin uzun vadeli çıkarlarının muhafızı olarak görmüştür. Bu nedenle "akılcı demokrasi" taraftarı olan devlet seçkinleri için demokrasi, siyasi katılımın gerçekte genişletilmesi olmamıştır (Öztürk, 2022: 237). Demokrasinin bir "amaç" olarak değil; toplumsal grupların çıkarlarını karşılamasının bir "aracı" olarak görülmesi bu durumun temel nedenidir. Bu sebeple Türkiye'de benimsenen demokrasinin kuralları liberal demokrasinin kurallarından farklı şekillenerek, uzun yıllar siyasi seçkinler ile devlet seçkinleri arasında bir çekişme unsuru olarak varlık göstermiştir

(Heper, 2011:114).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze varıncaya kadar kurucu seçkinler ile siyasi seçkinler arasında süregelen çekişme, öncelikle Türkiye'de siyasetin, ülkenin ve halkın günlük ihtiyaçları ve meselelerinden daha çok rejim güvenliği etrafında şekillenmesine neden olmuştur. Kurucu elitleri ve siyasi elitleri temsil eden liderler de siyasi ve ekonomik sorunların çözümüne odaklanmak yerine rejim meseleleri ile ilgili duruşlarını ön plana çıkararak parti içerisindeki konumunu sağlamlaştırmayı öncelik edinmiştir. Bu nedenle, halkın gündelik ihtiyaçları ve talepleri konusunda çözüm üretmeye istekli siyasetçilerin kendilerini gösterebilmeleri ve parti içinde ilerlemeleri uzun yıllar mümkün olmamıştır. Seçkinci gruplar arasında yaşanan bu çekişmenin diğer önemli bir sonucu ise, adam kayırmacılığın ve siyasi himayenin yaygınlaşmış olmasıdır.

3.2.4. Bürokrasi-Siyaset İlişkisi ve Bürokrasinin Rolü

Bürokrasinin önde gelen teorisyeni Alman sosyolog Max Weber'e göre (1864-1920) bürokrasi; ussallık, kurallara bağlılık, kişiliksiz otorite olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda Weber bürokrasiyi yasal olmayan otorite biçimlerine dayanan diğer örgütlenme türlerinden keskin bir şekilde ayırmaktadır. Weber, bürokrasinin avantajını, teknik açıdan en yetkin organizasyon biçimi olmasına, uzmanlaşmış olmasına ve bir bütünlüğe sahip olmasına dayandırmaktadır. Bu anlamda bürokrasiyi atanmış devlet görevlilerinden ve kamu görevlilerinden oluşan "rasyonel bir örgütlenme modeli" olarak ifade etmektedir (Eryılmaz, 2002; Heywood, 2018).

Bürokrasi hiyerarşik yönüne vurgu yapılarak tanımlandığında, kurallarla tanımlanmış bir sistem içerisinde belirli bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmiş bulunan kişilerden oluşan hiyerarşik yapı şeklindedir. Diğer bir ifade ile devletin örgütleyici faaliyetlerinin toplumun üstünde yer alan ayrıcalıklı kişilerce yürütülmesidir (Tuncel, 2010:71). Bürokrasi, toplumu sınıfsal şekilde ele alan Marxist siyasal düşünceye göre ise, burjuva devleti tarafından örgütlenen faaliyetlerin seçimli, ayrıcalıklı, kalıcı ve sorumlu azledilebilir olmayan bir memur kadrosu eliyle yürütülmesidir (Krygier, 1979).

Bununla birlikte bürokrasi de ulus devlet tecrübesi gibi her devlet ve toplum için farklılıklar göstermiş ve kendine özgü bir süreçten geçmiştir. Modern anlamda bürokrasinin ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi sonrasında ticaretin ve ekonominin gelişmesiyledir. Zamanla ticaretin artması, hizmetlerin alan olarak genişlemesi ve gelişmesi ile devlet memurlarının sayısındaki artış, bürokrasilerin örgütsel olarak faaliyet

göstermesine olan ihtiyacı arttırmıştır. Güçlü ve merkezi bir devlet yapılanmasına duyulan ihtiyaç, bürokratik örgütlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Bürokrasinin kurumsal yapısının ve işlevlerinin merkezileşme süreci ise, modern ulus devletler inşa edilene kadar devam etmiştir (Drefyus, 2007: 20- 31).

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde oluşmaya başlayan Türk kamu bürokrasisi ise, büyük dönüşümler geçirmiş olmakla beraber bazı temel özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, Türkiye Cumhuriyeti'ne taşımıştır. Osmanlı İmparatorluğunda özellikle ordunun dönüşümü ile başlayan modernleşme çalışmaları, aynı zamanda bürokratik örgütün de yeniden düzenlenmesine olanak sağlamıştır. Bu sebeple Avrupa'dan askeri ve sivil uzmanlar getirilmiş, eğitim için çalışmalar yürütülmüştür. Askeri ve sivil bürokrasinin gelişmesi için Avrupa tipi eğitim kurumları kurulmuş, aynı zamanda Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. Batı ile yapılan bu temasların neredeyse tamamı Fransız öğretmenlerin klavuzluğunda ve Fransızcadan alınarak gerçekleştirilmiştir (Lewis, 1967).

Osmanlı yönetimi içinde her zaman ayrıcalıklı bir yeri olan bürokrasi, Batı ile olan bu temaslardan sonra bir yandan Osmanlı yönetimindeki eksiklikleri dile getirerek siyasallaşmaya başlamış, bir yandan ise, İmparatorluğun en modern kesimine dönüşmüştür. Bu yeni bürokratik kesim İmparatorluktaki yeri ve işlevleri konusunda farklı bir şekilde biçimlenerek, kendilerini ülkenin sahibi ve kurtarıcısı olarak konumlandırmıştır (Gündoğan, 1991:84). Özellikle Cumhuriyet Dönemi ile birlikte askeri bürokrasinin ağırlık kazanmasında, Kurtuluş Savaşı'na öncülük yapan askerlerin sonrasında iktidara el koymalarının ve bürokrasiye dahil olmalarının önemli bir yeri vardır. Diğer taraftan bu süreçte oluşan bu askeri bürokrasiye tehdit veya alternatif oluşturabilecek başka bir güçlü sınıf bulunmadığı gibi potansiyeli bulunan sınıflar da toplumdan tasfiye edilmiştir (Kongar, 1992:143).

Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasından başlayarak uygulamaya konulan Atatürk Devrimlerinin amacı; "merkezden" ve "toplumdan bağımsız formüle edilen" ilkeler üzerine kurulu, egemen, bağımsız ve kurumsallaşmış bir Türkiye Cumhuriyeti kurmaktır. Bu sebeple Atatürk'ün tahayyül ettiği devlet düşüncesi ve uygulaması; ancak seçilmiş kişiler ve kurumlar aracılığıyla ayakta durabilecektir. Atatürk'ün sahip olduğu, kamu çıkarlarının tanımlanması ve korunması sorumluluğunun kamu bürokrasisine ait olması gerektiği düşüncesinin temeli de Fransız Devrimi'ne

(1789) dayanmaktadır. Devrimden sonra Fransa'da Kraldan zorla alınan egemenlik ve yetkiler, sadece kağıt üzerinde ulusa devredilmiş; kamu bürokrasisi tüm sorumluluğu üzerine almıştır (Heper, 1976: 520).

Bununla birlikte bu dönemde cumhuriyetçilik ilkesi, devletçilik ilkesi ile sıkı sıkıya bağlanmıştır. Liberlizm "anarşi" ile eş anlamlı kabul edilirken; devletçilik, liberalizmin muhalifi mevkiinde bir anlayış ile öncelikle devletin mutlak otoritesini ve halkın kendisine borçlu olduğu tözsel niteliğine sadakati olarak kabul edilmiştir (Bora, 2023:229). Öncelikli amaç toplumun dönüştürülmesi ve Cumhuriyet'in kriterlerine uygun hale getirilmesi olduğundan, pozitivizmin etkisinde oluşan askeri bürokrasi toplum mühendisliği çalışmalarına ağırlık vermiştir. Bir taraftan askeri ve sivil bürokrasi yeni kurulan rejimin korunması ve kollanması görevini üstlenirken; bir taraftan topluma bir ulusal kimlik kazandırma görevini üstlenmiştir (Tuncel, 2010: 84).

Gerek sivil bürokrasinin gerek askeri bürokrasinin ulus devlet inşa sürecinde ve sonrasında düşmanlara ve rakiplere karşı tepkilerinin ortak ve sürdürülebilir olması, Cumhuriyet döneminden çok partili hayata geçişe kadar sivil ve askeri bürokrasinin bir bütünlük içinde faaliyetlerini devam ettirmesine kolaylık sağlamıştır (Karpat, 2010). Özellikle yeni kurulacak rejime uygun bir ulusun inşa edilmesi sürecinde kamu bürokrasisinin oynadığı bu rol, bundan sonrası için de Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve idari tüm meselelerinde kamu bürokrasisinin oynayacağı role kaynaklık etmiştir.

Türk siyasal hayatında kamu bürokrasisinin ağırlığının 1950'lilerden sonra ortadan kalkacağı beklenmiştir; ancak bu kısır döngü Demokrat Parti dönemi ve sonrasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni, Demokrat Parti'nin tek parti iktidarına benzer şekilde "siyasal özne" inşa etmeden "modern özne" inşa etme isteğini sürdürmüş olmasıdır. DP, bir önceki iktidara göre siyasi bilince ulaşmış olsa da eski yöntemleri aşmaya yetecek kadar bir siyasi bilincin oluşmamış olması, yeni siyasi bilincin eski siyasi bilinç ile özdeşleşmesi ile sonuçlanmıştır. Daha açık bir ifade ile Batı siyasal modernleşmesinden farklı olarak; gerek Tek Parti iktidarının gerekse DP'nin en önemli önceliği, kendilerini taşıyacak ve destekleyecek sınıfları inşa etmeye çalışmaları olmuştur (Kahraman, 2010:32). Bu model ise, demokratik bir platformun ortaya çıkması ile sonuçlanmamış, bürokratik bir modelin ağırlığını sürdürmesine katkı sağlamıştır. Ortaya çıkan bu bürokratik model, her kriz durumunda daha özgürlükçü ve kendiliğinden

gelişen doğal mekanizmalara tercih edilmiştir.

Bununla birlikte 1946 ve 1980 arası yıllar; merkez-çevre, ilerici-gerici, bürokrasinin ve hukukun siyasallaşması gibi tasvirler etrafında şekillenmiştir. Ayrıca bu dönem, yeni kurulan kamu kurumları ile kamu bürokrasisinin siyasal iktidar karşısında gücünün arttığı bir dönemi ifade etmektedir. Kamu bürokrasisi, sivil örgütlenmeler ve üniversitelerden aldığı destek ile askeri bürokrasi ile kurduğu blok sayesinde siyasal ve sosyal alana yaptığı müdahalelere meşru bir zemin sağlamaya çalışmıştır (Kahraman, 2010). Sivil ve askeri bloğun etkinliğinin arttırılmasının istendiği bu dönem, 1961 anayasası ile sağlanan siyasal ve sosyal özgürlüklerin belirlenen sınırları aşacağı endişesi nedeniyle 1971 Muhtırası'nın nedeni olarak gösterilmiştir (Tuncel, 2010: 87).

1961 anayasası ile genişleyen özgürlüklerin yarattığı atmosfer ile oluşan siyasal ve sosyal ortam bir taraftan siyasal kimliklerin belirginleşmesine neden olurken; bir taraftan Türk-Kürt, sağ-sol, alevi-sünni kimliklerinin arasındaki ayrışmayı belirgin hale getirmiştir. Bu siyasal kimlikler arasında yaşanan gerilimler ise, sivil-askeri bürokrasinin etkinliğini azaltmak yerine arttırarak, silahlı ve hukuk tanımaz bir kamu bürokrasisinin gerçekleştirdiği eylemlere meşru dayanak oluşturmasına zemin hazırlamıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile ideoloji, örgüt, siyasal etkinlik, sivil toplum gibi bazı kavramlar bir suç olarak görülmeye başlamış, bu kavramlar objektif anlamlarından ve işlevlerinden tamamen uzaklaşmıştır. Bu yıllar askeri bürokrasinin siyasal ve sosyal alanı tamamı ile baskı altına alarak, toplum üzerinde güçlü ve uzun yıllar etkisini sürdürecek bir depolitizasyona neden olduğu yıllardır. Bu dönemde sivil bürokrasinin iktidar alanı ise, genel hizmetlerin dışına taşılmayacak şekilde daraltılmıştır (Bora, 2023).

Türkiye'de kamu bürokrasisi bir taraftan küreselleşmenin de etkisi ile dünya üzerinde meydana gelen değişimlerden ve dönüşümlerden kendini muhafaza etmeye çalışırken; bir taraftan içerde meydana gelen sosyo-politik değişimleri dikkate almadan eski yapısını sürdürmeye gayret etmiştir. Bununla birlikte, 1980'lerden önce başlayan ve artarak devam eden kentleşme ve okur-yazar oranı ile üniversite okuyan gençlerdeki artış, 1980'lerden sonra farklı kesimlerden gençlerin de kamu bürokrasisinde görev almasına fırsat sağlamıştır. Bu gelişme, Türkiye'de kamu bürokrasisinin kendi toplumuna açılma sürecinin başlangıcı olması açısından önemlidir; ancak bu durum bir başka süreç için güçlü bir siyasal iktidarın varlığına bağlı olduğu, iktidara uyumlu hareket eden bir bürokrasinin varlığı için başlangıç olmuştur (Çaha, 1998: 869). Bir taraftan siyasal

iktidarını korumak ve sürdürmek isteyen siyasal iradenin kamu bürokrasisine rakip olmasına ve dahil olmaması gereken konulara müdahil olmasına neden olurken; bir taraftan askeri bürokrasinin her fırsatta siyasi iktidarı sınırlandırarak siyaset alanının daraltmasına meşru zemin sağlamasına neden olmuştur.

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cımhuriyeti'ne aktarılan "toplumun denetimsiz olamayacağı ve aklına güvenilemeyeceği" düşüncesi, bir süre sonra devlet temsilcilerine de zuhur etmiştir. Bu üst akıl nedeniyle bürokrasinin örgütlendiği her alanda devlet memurlarının kendilerini devlet ile özdeşleştirmeleri, milletin kamu hizmetçisi rolü yerine devleti tüm devlet dışı aktörlere karşı koruyan ve kollayan bir bekçiye dönüşmeleri engellenememiştir (Özen, 1996: 126-127). Bu nedenle Türkiye'de kamu bürokratları çoğu zaman sadece rejimin genel özelliklerini ve bürokratların rollerini belirlemek ile kalmamış; aynı zamanda hemen hemen tüm toplumsal alanda, nasıl giyinilmesi ve davranılması gerektiğine varıncaya kadar yaşamı düzenleyen birçok alana müdahale etmiştir (Öztürk, 2023: 246).

Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli nedeni, bürokrasilerin siyasi kararların uygulanması ve yürütülmesi noktasında da önemli bir işlevinin olmasıdır. Bir anlamda politika sürecini incelemek; kamu politikalarının yürütülmesinden sorumlu devlet memurlarını ve kamu görevlilerinin kademelerini incelemek anlamına gelmektedir. Bu sebeple bürokrasinin içerisinde yer alan devlet memurları alelade idareciler ya da sadece politikaların uygulayıcıları olarak değil; aynı zamanda uzmanlıkları nedeniyle politika sürecine hakim olan ve ülkelerini idare etmekte sorumlu kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle bürokratik iktidarın kontrolü sorunu da modern siyasetin en baskılayıcı sorularından birini oluşturmuştur (Heywood, 2019: 541). Özellikle Türkiye gibi bürokratik tahakküm geleneğine sahip ve askeri bürokrasinin önemli derecede ağırlığının bulunduğu istikrarsız demokrasilerde bu sorun daha aşikardır. Siyasal hayat içinde bu tahakkümü azaltmanın yolu "seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü ilkesi" gereği siyasetçilerin etkinliğini arttırması olarak görülmüştür (Yayla, 1998: 193).

Michels'e göre, toplumun sınıfsal ayrımı ekonomiden daha çok, toplum üzerinde belirli bir düzeyde örgütlenmeye bağlıdır. Kitleler belirli derecede örgütlenmiş bir azınlığın iktidarı altındadır. Bu azınlık, Michels'in adlandırması ile *yönetici sınıf* ya da *siyaset sınıfı'*dır. Kitleler üzerinde iktidar oluşturabilen örgütlenme, yüksek düzeyde ve uzmanlaşmış bir iş bölümünü gerektiren bürokrasidir. Michels bu örgütlenmenin zamanla

kitleler ile yöneticiler arasında giderek belirginleşen bir ayrıma hatta bir uçuruma yol açabileceğini ifade etmektedir. Yöneticiler, yönetilenler ile aralarındaki bu uçurumu koruyabildiği ve kendi aralarındaki örgütlenmeyi sürdürebildiği ölçüde iktidarlarını devam ettirebileceklerdir. Michels'in tabiri ile "oligarşinin tunç yasası" nedeniyle ortaya çıkacak bürokratik yozlaşma, sivil bürokrasinin etkinliği ile de söz konusu olabilecektir (Michels, 1915: 141-160).

3 Kasım 2002 tarihinde güçlü bir şekilde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi kamu idaresi ve bürokrasi başta olmak üzere birçok farklı alanda yaptığı değişimler ve dönüşümler içeren reformlar ile bürokrasinin siyaset üzerindeki etkinliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. 2003 yılında, "Değişimin Yönetimi için Yönetimde Değişim" söylemiyle başlattığı çalışmaları ile bürokratik idare anlayışının geride bırakıldığı ve vatandaş odaklı hizmet anlayışının hakim olacağı yeniden yapılanma ve reform sürecinin başladığı bildirilmiştir. Bu çerçevede birçok farklı çalışma yürütülerek, yerel yönetimlerin de etkilerinin ve etki alanlarının genişletilmesine yönelik kararlar da dahil olmak üzere bürokrasinin etkisini kıracak birçok yeni karar yürürlüğe girmiştir (Dinçer ve Yılmaz, 2003). Bürokratik vesayetin etkisinin azaltılmasına yönelik atılan bu adımlar ile birlikte, 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği sonrası cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi modelinin yürürlüğe girmesi, bir taraftan iktidarın kendisine bağlı bilgi ve uzman kaynağı oluşturulmasının kontrol altına alınmasını sağlarken; diğer taraftan iktidarın kamu bürokrasisinin bir destekçisi değil, artık bir yönlendiricisi olmasını sağlamıştır (Geylani, 2022:226).

Türkiye'de bürokratik iktidarın kontrol sorunu siyasal iktidarın etkinliği ile önemli ölçüde çözüme ulaşmıştır; ancak bu defa da toplumun ihtiyaçlarına yönelik ve etkin hizmet üreten bir yapıya evrilmek yerine, bürokratlar büyük ölçüde seçilmişler ile olan ilişkilerine göre yönetim işlerini yürütmeye başlamıştır (Sökmen, 2000: 608). Bürokratların ve siyasilerin ortak hizmet üretmek istemeleri ve uyumları siyasi istikrar açısından önemli ve gereklidir. Diğer taraftan bazı teorisyenlerin dikkat çektiği "bürokratik iktidar olgusu", siyasetçilerin iktidarlara bağlılıklarının derecesine bağlı olarak değiştiği gibi bürokratların da siyasetçilere olan tabiyetlerinin derecesine göre anlam kazanmaktadır. Nitekim, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile bürokrasinin siyaset üzerindeki vesayeti ortadan kalktığı gibi cumhurbaşkanının üst düzey yöneticilerin atanması ve görevden alınmasında gibi hususlarda tek karar alıcı olması,

bürokrasinin siyasal iktidara göre konumlandırılması sonucunu doğurmuştur.

3.2.5. Karizmatik Lider Odaklı Siyaset Anlayışı ve Liderin Rolü

Sosyal bilimler disiplininde önemli bir yeri olan liderlik araştırmaları, büyük oranda siyasetin sanatsal kısmına vurgu yapmaktadır. Başarılı bir siyasi liderin, liderlik yaptığı ülkenin bilimsel verileri hakkında bilgi sahibi olması, yaşadığı coğrafyayı ve tarihini iyi tanıması büyük önem arz etmekle birlikte, liderin siyasi kimliği, sezgileri, olayları kavrayışı, toplumun ontolojik kaygılarını analiz etme kapasitesi, zamanlaması, ne kadar bilgiyi ne zaman ve ne ölçüde topluma aktarması gerektiğine dair bilgisi, bu bilgileri sunuş şekli, ileriyi görebilme gücü ve hitabettiği kitle ile yakınlık kurma yeteneği gibi birçok farklı değişken liderin etkileme kapasitesi için önem kazanmaktadır.

Bununla birlikte liderlerin etkilerini ve başarılarını öne çıkaran tartışmaların hiçbirinin, liderlerin bağlı bulunduğu siyasi rejimden, devlet geleneğinden, devletin kurucu hasletinden ve toplum yapısından bağımsız değerlendirilemeyeceği kabul edilmelidir. Demokratik rejimlerde dahi periyodik lider değişimleri için kurumsal ve anayasal kurallar belirlenmiş olsa da seçimleri sadece belirli bir seçim dönemi içinde değerlendirmek ya da seçim dönemlerinin bir ürünü olarak görmek, liderlerin etkileri ile ilgili yapılan araştırmaların sosyo-psikolojik ve ontolojik boyutunu göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Liderlik olgusu hakkındaki pek çok çalışmada, bu olgunun Max Weber tarafından ayrıntılarıyla açıklanan ve kategorize edilen türleri incelenmektedir. Max Weber'in meşru otorite tiplemeleri, siyasi liderliğin özelliklerini kategorize ederek; bugün hala liderliğin türlerine ilişkin farklı bakış açıları kazandırmak adına önemli bir çerçeve sunmaktadır. Weber üç farklı meşru otorite tiplemesinden bahsetmektedir: geleneksel, karizmatik, ve yasal-ussal otorite. Geleneksel otorite; bir toplumun geleneksel veya uzun süredir devam eden inanç ve uygulamalarına dayanan otoritedir. Bu nedenle güç ve otorite, bir toplumun gelenek ve göreneklerinden dolayı vardır ve belirli kişilere tahsis edilmiştir. Bu tür otorite genellikle monarşi veya diğer kalıtsal yönetim biçimleriyle ilişkilendirilmektedir. Geleneksel otorite, niteliklerine bakılmaksızın bireylere verilmektedir; bu nedenle bireylerin otoriteyi almak ve kullanmak için herhangi bir özel beceriye ve yeteneğe sahip olmaları gerekmez. Zira bu yetkiye ilişkin iddiaları yalnızca kendi soylarına veya geleneklerine dayanmaktadır. Yasal-rasyonel otorite ise; kanunla yetki verildiği için belirli kişi veya grupların yönetme hakkına sahip olduğu bir resmi otoriteye

dayanmaktadır. Bu tür otorite genellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilişkilendirilir ve hukuk sisteminin kabulüne ve yürürlükteki yasaların meşruiyetine dayandırılır. Otorite yasalara uygun şekilde elde edildiği için yine yasalara uygun biçimde kullanılmaktadır (Weber, 1978; Wrong, 1996).

Weber'in betimlediği otorite tiplemeleri arasında yasal-ussal ve geleneksel otoriteye oranla açıklaması belki de en zor otorite tiplemesi ise, bugün modern siyasete de ışık tutan karizmatik otoritedir. Karizmatik otorite ve meşruluk, sosyo-politik analiz araştırmalarında en fazla yer verilen otorite tiplemesidir. Karizmatik temellere dayanan otoritede liderler, istisnai, olağandışı ve neredeyse onun kutsal bir kişiliğe sahip olduğu özellikler taşımaktadır. Bu durum, karizmatik liderin tarihsel ve ontolojik bağlardan kopuk olduğu anlamı taşımamaktadır; aksine karizmatik otorite de tüm diğer otorite türleri gibi belirli bir tarihsel ve toplumsal ilişki çerçevesinde belirmektedir (Weber, 1978). Eisenstadt (1968:40), karizmatik liderin ortaya çıkışını, geleneksel yönetimden çağdaş yönetime geçişin temeli olarak görmektedir. Çünkü karizmatik liderler, mevcut normları ortadan kaldırarak, yerine yenilerini koyandır. Bu bakımdan tarih, karizmatik liderlerin dönüştürdüğü kurumsal yapıdaki etkinin kalıcılığını ölçen bir sınavdır.

Bununla birlikte karizmatik lider; yaşamı mucizevi olaylar veya zorluklar içerisinde geçmiş, bu nedenle kahramanlık ve kurtarıcı payesine ermiş kişidir. Karizmatik liderlerin meşruiyet kazanmaları, devrim ya da savaş süreçlerinde olduğu gibi geçmiş ile kopuşların yaşandığı ya da bu kopuşların yeniden sağlandığı, radikal dönüşümlerin yaşandığı, rutinin devam etmesini engelleyen toplumsal yapıların yıkıldığı, zarara uğradığı ve dönüştüğü zamanlarda gerçekleşmektedir. Bu sebeple karizmatik liderlerle kurulan gönül bağı, ister kendiliğinden ister feragatli olsun, mutlaka bir teslimiyetle sonuçlanmaktadır. Çok gelişmiş toplumlarda dahi bu teslimiyetin ortaya çıkmasının nedeni, karizmatik liderin siyaset arenasında güven sağlayıcı bir özellik taşımasıdır (Weber, 2005).

Bu sebeple karizmatik liderin karizması, liderin çekiciliğine ve ikna kabiliyetine dayanmaktadır. Karizmatik liderlerin izleyicilerin rasyonel kararlarından daha çok duygularına hitap ettiği ifade edilmektedir. Karizmatik liderler, bu kabiliyeti inançları ve davalarına olan bağlılıklarından almaktadır. Temel farkları ideolojileri, odak noktaları, hedefleri ve izleyicileridir. Karizmatik liderler dönüştürücü liderler olarak da ifade edilebilecektir; çünkü karizmatik liderler genellikle statükoyu daha iyi hale getirmeye

çalışırken, kurumları liderin vizyonuna uygun dönüştürmeye odaklanan karizmatik liderler de bulunmaktadır.

Tekrarlanan krizlerin ve kültürel bölünmelerin ağır basması durumu ve vatanseverlik gibi değerlerin güçlü bir şekilde vurgulanması ise, karizmatik liderlerin etkisini sürdürmesine uygun koşullar sağlamaktadır (Schweitzer, 1974: 155). Bu sebeple liderin karakteri kadar karizmatik lideri ortaya çıkaran süreç, doğru ya da yanlış tarihsel deneyimler, bir milletin siyasal sistemdeki olaylara ve kişilere karşı tepkisini oluşturmaktadır (Aydın, 1999:157). Özellikle siyasal kriz dönemlerinde artan belirsizlik ve öngörülmezlik, bireylerin ahlaki ve ideolojik kesinlik sunan siyaset tarzına ve karizmatik lidere yönelmesine neden olmaktadır (Chernobrov, 2020).

Türk siyasetinde de karizmatik lider olgusu ve etkileri ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türk toplumunun karizmatik lider arayışının bu kadar kuvvetli olmasının altında yatan en önemli etken ise, Osmanlı İmpratorluğu'nun yasını tutamamış bir milletin mevcut anlam yapılarının çökmesinin yarattığı genel kaygı hali ve ontolojik güvensizlik durumunun, tarih içerisinde farklı değişkenler üzerinden ve geçmişe dönük anlatılarla yeniden inşa edilmesidir.

Bu sebeple Türkiye'de karizmatik lider olgusu, güvenlik kültürünün inşasında liderlerin nasıl bir rol oynadığını ortaya koymak ve etkilerini göz ardı etmemek adına önem arz etmektedir.

Bu bilgilerden hareketle daha geniş bir perspektiften bakıldığında, devletin ontolojik bir realite olarak siyasal yapının oluşumunda oynadığı rol kadar, devleti kuran ve onları yönetenlerin siyasal zihinyetinin de bir toplumun siyasal zihniyetindeki lider olgusunun inşasında, önemli kurucu bir parametre olarak varlık gösterdiği ifade edilebilecektir. Bu sebeple Türkiye'de liderlik stratejilerinin ana ilkelerini; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün özelliklerinde ve sonraki gelişmelerde aramak önem arz etmektedir. Mustafa Kemal'in, milli mücadelenin, Kurtuluş Savaşı'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ve sürekliliği sağlayan dinamiklerin ve milli mücadeleye dahil olan Türk toplumunun travmaları ile zaferlerinin anlaşılması, Türk toplumu için siyasi liderlerin siyaseti şekillendirmedeki etkilerinin daha iyi analiz edilmesi için gerekli görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, I. Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında kazandığı kısmi başarılar bir tarafa, çok geniş bir coğrafyada hüküm süren bir İmparatorluğun neredeyse

bütün cephelerde savaşı kaybetmiş olmasının ve aldığı ağır yenilgilerin çok derin etkileri olmuştur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarakesi ile düşman devletlerin gerekli gördükleri yerleri işgal edebilecekleri ve Osmanlı ordusunun silahlarına el konulması gerektiği karara bağlanmıştır. Siyasal, sosyal, ekonomik, toplumsal krizlerin ciddi boyutlara ulaştığı, kaosun ve korkunç bir belirsizliğin hüküm sürdüğü böyle bir süreçte, toplumun refleksi "vatanın kurtuluşu" olarak kabul edilmiştir (Alkan, 2023:13; Çifçi, 2013). Vamık Volkan'ın (2010: 43) da ifadesiyle Türk toplumu; "Osmanlı İmparatorluğu'nun kayboluşunun yasını ve üzüntüsünü yaşayamamış" ve "güçlü bir zafer duygusu" üzerine inşa edilmiş bir toplumdur.

Vatanın kurtuluş sürecinde toplum, başka bir devletin manda ve himayesinde yaşamak yerine; geçmişten ders alarak temel hedefi vatanı kurtarmak, Osmanlı Devleti'ni çökerten sebepleri ortadan kaldırmak, iç ve dış düşmanlara karşı sürekli tetikte, sağlam temellere dayanan bir "ulus devlet" inşa etmek olan karizmatik bir lideri, Mustafa Kemal Atatürk'ü kuvvetle desteklemiştir (Alkan, 2023: 14). Bu hedeflere ulaşabilmek için ulusal birlik ve bütünlüğün sağlanması gerektiğini belirten Mustafa Kemal Atatürk, milli birlik ve bütünlüğün, düzen ve güvenliğin, dolayısıyla bağımsızlığın korunmasının garantörü ve güvenlik sağlayıcısı olarak kendini konumlandırmıştır (Köker, 2005:159). Askeri başarıları, özellikle Kurtuluş Savaşı'nı ustalıkla yönetmiş olması ve gazi ünvanı alması, bir kurtarıcı ve bir ulusal kahraman olarak karizmasını arttırmıştır (Heper, 2011:62).

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1920'li ve 30'lu yıllarda Başvekil İsmet İnönü'nün hükümeti bürokratlaştırma gayretine rağmen, Türk halkının geleceğine dair kararları başkasına teslim etmeye istekli olmadığı, bakanlar kuruluna çeşitli konularda kendisine doğrudan bilgi verilmesi noktasında talimat vermesinden anlaşılmaktadır (Heper, 1998:181). Bununla birlikte, Ekim 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi büyük salonunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın II. Kurultayında yaptığı konuşmasında "Gençliğe Hitabeyi" okuyarak; Cumhuriyetin korunmasını "Türk gençliğine" emanet ettiğini belirten Atatürk, Türk toplumuna da önemli bir sorumluluk yüklemiştir (İnönü, 1985:47). Atatürk, Milli Mücadele'nin öncesinde, sırasında ve sonrasında, kendi liderliği döneminde ortaya çıkan zorlukları anlatarak, gelecekte benzer koşullar ortaya çıkarsa "iç ve dış düşmanlarla" mücadeleden kaçınılmaması gerektiğini vurgulamştır. Atatürk'e göre hedeflenen ve idealize edilen ulus yapısı; çelişkiler, çatışmalar, toplumsal kavgalar,

çözülme ve parçalanma gibi durumlara hak tanımayan ve tahammülü olmayan bir ulusal devlet tezahürüdür (Aydemir, 2003: 156-157).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk siyasal hayatında, liderlere ve diğer bir ifade ile devlet adamlarına verilen özel yer; "güçlü devlet telakkisi" ve "devletin kutsallığı" ile kuvvetli bir bağ taşımaktadır. Bu nedenle güçlü devlet anlayışı sadece devlete değil; aynı zamanda onu yönetenlere ve yönetilenlere de özel bir önem ve sorumluluk atfeder. Bu anlayış, Türk devlet geleneğinin bir uzantısı olarak "ordu-millet" ve "ordu-devlet" anlayışı üzerinden öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'na, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne aktarılmıştır. Bu şekilde Türk devleti, bir asayiş ve inzibat devleti olarak tasvir edilirken; liderin ve yönettiği toplumun devlette daima mümtaz bir yerinin olduğu vurgulanmaktadır (Bora, 1998). Bu vurgu ile Türk siyasetinde karizmatik lider kişisine itaatin devlete itaat olduğu fikrinin kabul edildiği bir yönetim tarzının belirginleştiği ve Türk siyasal hayatına damgasını vurduğu ifade edilebilecektir.

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İnönü de cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında kendisini "milli şef" ilan ederek tüm yetkileri elinde toplamayı hedeflemiştir. Çünkü Cumhuriyet devrimlerini korumanın tek yolunun bu olduğunu, kendisinin ise Mustafa Kemal Atatürk'e en yakın kişi olarak, bu yolun tek danışmanı ve yönlendiricisi olabileceğini düşünmüştür (Heper, 1998:181).

Çok partili siyasal hayata kadar Mustafa Kemal ve arkadaşları siyasi krizlere çözüm üretmek istediklerinde, toplumu yönlendirmenin ve güvenlik sağlamanın bir aracı olarak milliyetçiliğe başvurmuştur. Milliyetçiliğe başvurmaktaki amaç, bir taraftan dinin siyaset ve toplum üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak, diğer taraftan devletin Batı ile olan temasını engelleyebilecek unsurları silikleştirmektir. Çünkü Türkiye'nin bu dönemdeki kaygıları, zamansal olarak Batı ile hiçbir zaman aynı hizaya gelememiş ve modernleşme sürecinde Avrupaya/Batıya kıyasla hep "geri kalmış" gibi görünme duygusundan kaynaklanmıştır (Çapan ve Zarakol, 2019:7). Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra da Batılılaşma ve çağdaş-seküler söylemler ile uygulamalar belirginlik kazanarak; Atatürkçülüğün kendisi bir taraftan yüce bir amaç olarak ilan edilmiş, bir taraftan Atatürk'ün değer karizması, devletin "egemenliğini" ve "özerkliğini" meşrulaştırmak için günümüze kadar kullanılmıştır (Kahraman, 2010; Karpat, 2010).

Sonrasında siyasi parti yapısı, önce tek partili sistemden iki partili sisteme, sonrasında ise çok partili sisteme dönüştürülmüştür; ancak bu dönüşümler, doğrudan sivil

toplumun yeniden yapılanması ve yeni toplumsal grupların temsilinin sağlanması amacıyla gerçekleşmemiş, siyasi dinamiklerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar neticesinde gerçekleşmiştir (Heper, 1998:181). Bu nedenle, 1945'lerden sonra çok partili hayata geçilse de siyasi liderlerin yetkilerinin büyük bir kısmını elinde toplama arzuları değişmemiştir. 1950'lerde Başvekil Adnan Menderes, 1965-80'li yıllarda Süleyman Demirel ve Türkiye'de hemen hemen bütün parti liderleri bulundukları parti içerisinde hiyerarşiyi korumaya çalışmıştır. Bu nedenle, parti liderleri kendi istekleri ile ayrılmadığı müddetçe, parti içerisinde kendilerini konumlandırdıkları yerden ayırmak kolay olmamıştır. Seçmenler de siyasi partilerden ziyade liderlere oy vermiştir (Ahmad, 1995). Bunun nedeni, partilerinde tek güçlü kişi olarak hakimiyet kuran parti başkanlarının üstü kapalı olarak, ülkeyi ülke yararına haraket etmeyecek politikacılardan kurtarmak için göreve geldiği algısı yaratmış olmalarıdır.

Bununla birlikte, kitleselliğin olduğu yerlerde, rasyonel ölçütlerden daha çok duygusal ve anlık motivasyonların lidere olan desteği belirlediği ifade edilmektedir. Özellikle kriz anlarında, yani bireyi aşan belirsizlik ve güvensizlik durumlarında rasyonellik sorunu oluşmaktadır. Siyasetçilere veya siyaset kurumuna olan güvenin azalması, kitle partilerinin siyasi yarışmadaki üstün konumlarının anti-demokratik yöntemler ile aşınması, hak ihlallerindeki önemli artışlar, hukukun üstünlüğüne olan inancın sarsılması ve ekonomik kriz durumları, toplumda karizmatik bir lider arayışını arttırmakta; siyasi krizin ancak karizmatik bir lider tarafından çözülebileceği temel düşüncesi topluma yerleşmektedir/yerleştirilmektedir (Przeworski, 2023:16-17). Denge ve denetleme kurumlarının görece zayıf olduğu Türkiye gibi kusurlu demokrasilerde de bu durumun etkilerini görmek mümkündür.

Türkiye'de ordunun siyaset üzerinde oluşturduğu ciddi baskısı ve toplumsal travmalar; temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanacağına dair endişeleri bulunan kitlelerin, devleti temel ontolojik güvenlik sağlayıcısı olarak görmek yerine, siyasi liderleri temel hak ve hürriyetlerinin garantörü olarak görmeye başlamasına neden olmuştur. Bu durum, iktidarını sağlamlaştırmak isteyen siyasi liderlerin bir taraftan karizmasını arttırırken, bir taraftan da iç siyasette ve güvenlik alanında etkinliğini arttırmak ve hitap ettiği kitleyi yönlendirmek için geçmiş travmaları farklı söylemler üzerinden inşa ederek araçsallaştırmasını kolaylaştırmıştır (Esen ve Baysal, 2022:147-149).

Bunun sebebi toplumların ontolojik ve fiziksel güvenlik arayışlarının, modern ulus devletlerin ortaya çıkışından beri, devletin ideolojisi ve yönetim biçimi farketmeksizin, siyaseti şekillendiren önemli bir unsur olarak varlık göstermesidir. Toplum içerisinde her bir kitle için özellikle belirsizlik ve kriz dönemlerinde din, etnik kimlik, gelenek gibi farklı referans nesneler üzerinden ortaya çıkan güvenlik arayışı, modern siyasetin araçlarının gelişmesi ile birlikte liderlerin de siyasetin şekillenmesinde kullandığı önemli araçlara dönüşmüştür (Rumelili ve Uzunoğlu, 2022:204).

Bu nedenle, Türkiye'de çok partili hayata geçiş ile yükselen ve anti-demokratik yöntemler aracılığıyla engellenmeye çalışılan sağ popülist liderler, şahsını öne çıkararak ve kendilerini belirli bir kesimin ontolojik güvenlik sağlayıcısı olarak konumlandırarak; halk ile doğrudan ve aracısız bir iletişim kurmaya çalışmanın yollarını aramıştır. Bu eylemin fikirsel temelinde, "saf halk" ile "yozlaşmış elitler" arasındaki ayrımı gün yüzüne çıkarılması ve seçkincilik-çoğulculuk karşıtlığı inşa ederek; "milli irade" şuurunun ortaya konulması vardır. Bununla birlikte, sağ siyasette liderler söylemlerini din, milliyetçilik ve gelenek gibi uzun tarihsel geçmişi olan ve istikrar vurgusu taşıyan anlamlar üzerine inşa etmişlerdir. Bu anlatılar ile toplumun hafızasına doğru bir yol çizerek, "köklü olma" ihtiyacı karşılanmaya çalışmakta ve yerleşik rutinlere dönme vaadinde bulunulmaktadır (Mudde, 2004; Rumelili ve Uzunoğlu, 2022).

1960'lardan başlayarak 1980 Askeri Darbesi ile ordunun bütün toplumsal ve siyasal dönüşümleri yok sayması ise; demokratik, çoğulcu, diyalektik ve iç çelişkileri kendi içinde dönüştürmeye başlamış bir siyasal yapının, geriye işletilmesi ve inkar edilmesi olarak tasvir edilebilecektir. Özellikle 1980 Askeri Darbesi ile ordu, Atatürk imgesi taşıyan bir üstenci söylem ile toplumu, 1930'ların merkeziyetçi ve otoriter Kemalist anlayışıyla bütünleştirmek istemiştir (Kahraman, 2010:221-225). Ordunun bu eylemler ile amacı apolitik bir toplum inşa ederek, toplumun siyasal örgütlenmesinin engellenmesi olmuştur. Darbe sonrasında, diğer askeri darbelerde olduğu gibi ordu siyaseti şekillendirme görevini yerine getirerek kendi alanına çekilmiştir (Heper, 2011).

1983 yılında kurulan Anavatan Partisi, darbe kadrolarının dışında oluşturulmuş bir ekiple bütünleşerek çevrenin desteğini almayı başarmış ve sivil siyasete dönülmüştür. 2000'lere kadar Türk siyasetinde önemli bir yer edinen ve karizmatik lider özellikleri taşıyan Turgut Özal ve Süleyman Demirel, siyasetteki etkilerine rağmen ordunun baskısını ve Kemalizmi kendi bünyelerinde tartışmaya açacak kadar etkili olamamışlardır

(Kahraman, 2010:226). Anavatan Partisi başkanlığını bırakarak, Türkiye'de önemli sosyo-ekonomik dönüşümlere imza atan ve Cumhurbaşkanı seçilen Özal'ın bu dönemdeki en önemli katkısı, sağın popülist söylemini inşa eden köylülüğü bir tarafa bırakarak; milliyetçi-muhafazakar kökenden gelen ve liberal bir bakış açısıyla oluşturulmak istenen "liberal aydınlar topluluğu çevresini" oluşturmasıdır. Liberal demokratik ve sosyal-liberal bir çizgiyi benimseyen Demirel ise uzun yıllar "devletin bekası" teyakkuzunu temsil etmiştir (Bora, 2023: 256).

1990'lardan sonra tüm dünyada yükselen ve küreselleşmeye karşı oluşan milliyetçilik, Türkiye'de de milliyetçiliğin sesinin gürleştirilmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler ile "ülkücü hareketin" varlığı ve siyasetteki etkileri daha görünür hale gelmiştir. 1980'lerden önce milliyetçiliği komunizm tehdidine karşı göstermiş olduğu reaksiyon ile siyasette ikame eden ve 12 Eylül'ün manevi travmasına maruz kalan Milliyetçi Hareket Partisi'nin ve kurucu lideri Alparslan Türkeş'in de Türk siyasetinde bugün hala varlığını sürdüren önemli bir yeri bulunmaktadır. Gerek Türkiye'yi kısa sürede güçlü bir ülke haline getirme idealiyle ortaya koyduğu "Dokuz Işık Doktrini" ile gerek ülkücü hareketin genişlemesinde oynadığı önemli rolü ile parti üzerinde güçlü bir denetim ve disiplin oluşturmuş; ölümünden sonra da "Türk dünyasının başbuğu" olarak anılmaya devam etmiştir (Heper, 2011: 432).

Türkiye'de bütün parti liderlerinin bağlı oldukları siyasi partiler üzerinde önemli bir denetimi bulunduğu kabul edilmekle birlikte; bu denetimin MHP'de Türkeş ile anlamlı bir hale geldiği, bu nedenle Bahçeli liderliğinde çok daha güçlü bir hale dönüştüğü ifade edilebilecektir. Bahçeli'yi bu noktada öne çıkaran şey karizmatik özellikleri yanında, 1980 Askeri Darbesi'nin manevi travmasını İslamcılık ile etkileşime girerek ve yeniden devletin bekası önceliği etrafında restore etmiş olmasıdır (Bora, 2023:252-253).

12 Eylül Askeri Darbesi bir taraftan Atatürkçülüğün darbeyi meşrulaştırmasının bir aracı olarak kullanırken; bir taraftan da o dönemde "Türk-İslam sentezi" şeklinde adlandırılan ve dini, "vatandaşın devlete rızasını ve itaatini sağlamanın bir aracı" olarak kullanan bir siyasetin gelişmesine yol açmıştır. Türkiye'de Kemalizmin etkisini kıracak ve tartışmaya açacak süreci başlatan gelişme ise; 1980'lerden sonra yenilenmeye başlayan, Tanıl Bora'nın (2023:254) ifadeleri ile "korporatist bir sosyal adaletçilik vaadi sunan" ve "adil düzen" sloganıyla seçimleri kazanan Refah Partisi kökenli, başta "legal

siyaseti" küçümseyen "radikal İslamcı" gençlerin, zamanla "reformist" bir yolu tercih etmesi ile başlamıştır. Milli Görüş kökenli bu genç kuşak, sonrasında "milli görüş gömleğini çıkardıklarını" ifade ederek, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (Ak Parti) kurmuştur.

2002 seçimleri ile tek başına iktidara gelen Ak Parti, "askeri vesayete" ve "toplum mühendisliğine" karşı çıkarak, DP-AP çizgisinde gelişme gösteren "milli irade" söylemini yeniden uyandırmıştır. Ak Parti, muhafazakar-demokrat resmi ideolojisinin yanı sıra, İslamcı ve yeni eklemlenen milliyetçi-muhafazakar yönelimleri de içerisinde barındıran bir partidir. Ak Parti ile Türk siyasetinde ilk defa Mustafa Kemal Atatürk dışında bir başka karizmatik liderin, Recep Tayyip Erdoğan'ın, Uluslararası ve Siyaset Bilimi Literatürde *Kemalizm* gibi *Erdoğanizm* şeklinde kavramsallaştırıldığı ve bir ideolojik söylem haline geldiği, iç siyasette ise "reis" olarak anıldığı gözlemlenmektedir.

Erdoğan'ın bu karizmasının inşasında; 28 Şubat sürecinin, 2005 Cumhuriyet Mitinglerinin, 2008 kapatma davasının, 2013'te Gezi Parkı protestoları ile başlayan ve vesayetçi rejimin yeniden uyandırılmak istendiğine işaret eden söylemlerin, öncesinde Gülen Cemaati olarak anılan, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında ise FETÖ olarak adlandırılan örgütün toplumda yarattığı tehdit algısının çok önemli roller oynadığı ifade edilebilecektir. Bununla birlikte, 2009 yılında İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu panelinde İsrail Cumhurbaşkanı'nın sözünü keserek yapmış olduğu "one minute" çıkışı, gerek iç siyasette gerek dış siyasette "bölgesel liderlik" iddiasını kuvvetlendirerek Erdoğan'ın karizmasını ve siyasetin dönüşümündeki etkisini büyütmüştür.

Özetlemek gerekirse Türkiye'de siyasi liderlerin karizmasının, siyasetin şekillenmesindeki öneminin anlaşılması aynı zamanda siyasi liderlerin bu etkiden faydalanarak, güvensizlik ve belirsizlik dönemlerinde kendilerini toplumun güvenliğinin sağlayıcısı olarak nasıl konumladırdıklarının ve bu durumdan nasıl bir siyasi avantaj sağladıklarının anlaşılması açısından önemlidir. Türkiye'de siyasi parti liderlerinin siyasetin şekillenmesindeki etkisi ve rolleri göz önünde bulundurulduğunda ise, toplumun güvenlik arayışının ve bu arayışta siyasi liderlerin etkin bir rol oynadığı; krizlerin ve belirsizliklerin etkin sorun çözücüsü olarak kendilerini konumlandırmalarının, siyasi başarılarının önemli bir ölçütü haline geldiği anlaşılmaktadır.

Özellikle önceleri Kemalizmin etkisi ile gelişen bu siyasi anlayışın, küreselleşmeye bağlı gelişen göçler, kentleşmenin hızlanması, iletişim ağlarının gelişmesi, değişimlerin ve taleplerin görünür hale gelmesi, etnik çeşitlilik, terörizm gibi nedenlerden ötürü sağ popülist ideolojideki karizmatik liderlerin lehine gelişme gösterdiği değerlendirilmektedir. Küreselleşme etkisinde meydana gelen hızlı veya kadameli kültürel değişimler; "kültürel homojenliğin" ve "değerlerin" zarar göreceği veya güçlü "ulusal kimliğin" tehdit altında olduğu endişesi ile toplumun genel kaygı durumunun artmasına neden olmaktadır. Küreselleşmenin arttırdığı risk toplumu algısı ise, toplumdaki genel kaygı durumunu ve alternatif anlatıları sarsarak; bir taraftan yeni krizlerin devşirmesine neden olmakta, diğer taraftan güvence siyasetine kaygan bir zemin oluşturarak, karizmatik liderlerin popüleritesini ve siyaseti şekillendirmedeki gücünü arttırmaktadır

3.2.6. Stratejik Kültürün Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü ve Güvenlikleştirme

1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana, 1960, 1971, 1980 ve 1997'de olmak üzere dört askeri darbe ve 2016'da bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Bu askeri darbelerin çoğunda ordu "devletin uzun vadeli çıkarlarının gözetildiği" saiki ile hareket ederek, sivil hükümetler yönetimdeyken dahi siyasetin seyrini belirlemiştir (Zürcher, 2019; Hale, 1994). Ordunun güvenlikçi bakış açısının siyasette bu denli etkili olmasını, sadece Türkiye'de sivil-asker ilişkileri üzerinden açıklamak yeterli değildir. Bu durumun uzun yıllar toplumun belirli kesimi tarafından kabul görmesinde ve meşru dayanak oluşturmasında, Türkiye'nin stratejik kültürünün önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı "devlet geleneği" ve "sivil-asker ilişkileri" ile bu unsurların "asker lehine kurmuş olduğu dengenin" önemli ölçüde etkili olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte, Türkiye'de ordu sadece askeri darbeler aracılığıyla siyasetin kontrolünü sağlamakla kalmamış, tayin ettiği sivil yönetimler ve anayasalar aracılığıyla da siyaset üzerindeki ağırlığını sürdürmüştür. Sınırları belirli bir milli güvenlik tanımının eksikliği ve ordunun siyasetteki yerine dair gerek sivillerin gerek siyasi iradenin net ve ortak bir tavrının olmaması, bazı meselelerin siyasi alana dahil edilmesine hatta siyasi alanda tartışılmasına gerek duyulmadan, temel hak ve özgürlüklerin güvenlikleştirilmesine neden olmuştur (Ahmad, 1995; Jenkins, 2001). Özellikle "ulusal

güvenliğe tehdit oluşturduğu" söylemi, seçilen politikaların sivil toplum, akademi ve basın tarafından eleştirilmesini engellemek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Bu durum, gerek temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasında gerek muhalif kesimlerin hedef alınması, sindirilmesi ve tasfiye edilmesinde kolaylıklar sağlamıştır (Zürcher, 2019; Hale, 1994).

Ordunun ve bürokrasinin siyasal süreçler üzerindeki etkisinin artması, demokratik kurumların işlevselliğini zayıflatmakta ve hesap verilebilirlik mekanizmalarının daralmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, güvenlikleştirme söylemiyle meşrulaştırılan müdahaleler, yargı denetiminden muaf tutulduğunda, yargının siyasileşmesi ve bağımsızlığının aşınmasını kaçınılmaz hale gelmektedir. Özellikle güvenlik aktörlerinin, demokratik hukuk normlarının ötesine geçerek siyasal alanı şekillendirmesi, hukukun üstünlüğü ilkesinin zedelenmesine ve denetim mekanizmalarının işlevsizleşmesine neden olmaktadır. Bu süreç, aynı zamanda, güvenlikleştirici aktörlerin siyasal meşruiyetlerini güçlendirmelerine ve yürütme erki üzerindeki kontrollerini pekiştirmelerine zemin hazırlamaktadır (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998).

Türkiye'de toplumsal grupların rejimden hak talebi amacıyla meydana getirdiği siyasi eylemler, doğrudan rejimin kendisine tehdit olarak kabul edildiği için siyasi ve ekonomik elitler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Sivil ve askeri kadroların artan işbirliği neticesinde askeri müdahaleler ile ordu, sadece tehdide odaklanmak ve tehdidi meydana getiren unsurları ortadan kaldırmak yerine, demokratik rejimin temel parametrelerini zedeleyen ve ortadan kaldıran yöntemler uygulayabilmiştir. Militarizm yerine, siyasi ve askeri kadroların arasındaki koordinasyonun artışına imkan sağlayan stratejik kültür, ordunun siyasete sistematik şekilde müdahale etme koşullarını ve güvenlikleştirmeyi kolaylaştırmıştır.

Ordu, hükümetlerin siyasal ve ekonomik krizler karşısında etkili çözümler üretemediği dönemlerde siyaset üzerindeki etkisini artırarak, yalnızca savunma alanında değil, iç güvenlik politikalarında da belirleyici bir aktör haline gelmiştir (Hale, 1994; Jenkins, 2001; Zürcher, 2019). Bu süreçte, ordunun bürokratik atamalar ve seçim süreçlerine müdahale etmesi, sivil-asker ilişkilerinde demokratik denetim mekanizmalarının zayıflamasına neden olmuştur (Cizre, 2019). Ordunun siyasal ağırlığını artırma girişimlerinin toplumsal meşruiyet kazanmasında, artan terör olayları ve ekonomik krizlerin yanı sıra, Türk strateji kültüründe ordunun tarihsel olarak güvenilir

bir kurum olarak algılanması önemli bir rol oynamaktadır (Karaosmanoğlu, 2000). Ayrıca, ordunun yalnızca güvenilir bir devlet kurumu olarak değil, muhalefet ve farklı siyasal aktörler tarafından da güvenlikleştirme siyaseti kapsamında bir güç unsuru olarak kabul edilmesi, toplumun belirli kesimlerinde ordunun siyasal alandaki varlığını meşrulaştıran bir söylemin oluşmasına neden olmuştur (Buzan vd., 1998).

Bununla birlikte Türk siyasetinde denge büyük ölçüde, ordunun kurumsal varlığını yeniden üretme kaygısı ve laik-modern ulusal kimliği koruma-kollama misyonu ile sıkı bir bağlantı halindedir (Heper, 2006). Ordunun uzun yıllar sol-sağ siyaset merkezli farklı ideolojik eğilimler ile mücadele ediyor olması, eksik tasavvurlu bir demokrasi projesiyle hareket ettiğini göstermektedir (Cizre, 2008). Bu durum ordunun gerçek tehditlerin söz konusu olmadığı durumlarda da hep "ötekiler" bulabilen ve ötekiler karşısında hukuk devleti güvencelerini yeterli görmeyen bir teyakkuz halinde olduğunu, Türkiye'de ordu-siyaset ilişkisi nedeniyle ortaya çıkan gerilimin çatışmacı bir toplum yapısını sıklıkla yeniden ürettiğini göstermektedir (Karaosmanoğlu, 2011). Bu düşüncelerden yola çıkarak Türk siyasetindeki asıl sorunun, Cumhuriyetçi reflekslerin ordu içinde samimi bir şekilde içselleştirilmesi ve bu reflekslerin sadece rejime zarar geleceği endişesi taşımadığı; ordunun kurumsal çıkarlarının korunması kaygısı ile de ilişkili olduğu ifade edilebilir (Hale, 1994).

Türkiye'nin uzun yıllar büyük iç ve dış tehditlere maruz kaldığını ortaya koyan bazı söylemler de aynı derecede sık sık tekrarlanarak, toplumun belleğine kazınmak istenen "ülkenin jeostratejik önem" söylemiyle birleştirilmiştir. Türkiye'de bu söylem Cumhuriyet'in kurulması ile güvenlik alanına girmiş, Cumhuriyet paradigmasının nasıl ve hangi aktörler tarafından inşa edildiğine bağlı olarak ulusal güvenliğe tehdit söylemleri ile yeniden üretilmiştir. Türkiye'nin stratejik konumundan kaynaklanan "kırılganlık" algısı, toplumsal muhalif hareketlerin güvenlikleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle, bölgesel çatışmalara ve iç tehditlere karşı mevcut hassasiyet, siyasi muhalif hareketlerin veya etnik temelli grupların güvenlik tehdidi olarak sunulmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, bölgedeki istikrarsızlık gerekçe gösterilerek, iç politikada muhalif hareketlere yönelik daha sıkı tedbirlerin alınması, toplumun güvenlik kaygılarının artırılması ile ilişkilendirilmektedir (Bilgin, 2007; Karaosmanoğlu, 2000). Bu durumun, ülkenin istikrarını tehdit edebilecek iç unsurların kontrol altına alınması gerektiği fikrini güçlendirmekte ve bu yolla güvenlikçi politikaların toplum tarafından

kabul edilmesini sağlamakta olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'de siyasetin elitler arasındaki rekabet üzerinden şekilleniyor olması ise, siyasetin aynı zamanda "ulus devlet"in kurucu ideolojisi etrafında şekilleniyor olmasına ve pragmatikleşmesine kolaylık sağlamıştır (Kadıoğlu, 1996). Bu sebeple bazı kurucu değerler "devletin bekası" söylemine sıkıştırılarak, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren elitlerin "iktidar kurma" süreçlerinde kullandıkları araçlara dönüşebilmiştir (Heper, 1998). Bu bağlamda elitler tarafından da oluşturulan siyaset dili ve siyasi söylemler sadece söylem değillerdir. Siyasi söylemler ile oluşturulan dil, kelimeler ve kimlik unsurları siyasi aktörlerin gerek diğer siyasi aktörler ile gerek alımlayıcı kitle ile ilişkilerinin inşasında önemli bir yere sahiptir (Özbudun, 2000). Siyasi aktörler oluşturdukları siyaset dili ile aynı zamanda "biz" ve "ötekiye" de işaret etmektedir Günümüzde birçok ülkede popülizmin yükselişte, demokrasilerin ise düşüşte olduğu göz önünde bulundurulduğunda liderlerin karakterleri ve söylemleri daha önemli bir hale gelmektedir (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017).

Türkiye'nin kamusal politik hayatı özellikle yurttaşların ortak kamusal eylemleri kurup işleyen bir demokratik Cumhuriyet yerine, plebisiter demokrasiye yönelik güçlü bir eğilimin varlığı olarak ifade edilebilir (Özbudun, 2000). Bir başka ifadeyle, bu demokratik özellik, modern kitlelere ya içsel karizmatik niteliklere sahip lider kişilerin önderliğinde ya da herhangi bir siyasi cazibesi bulunmayan niteliksiz ama pragmatist politikacıların varlık gösterdiği bir siyasi kargaşa ortamında tercih yapma hakkı sunmaktadır. Weber'in 1920'lerde tüm model demokrasiler için teşhis ettiği bu durum, tüm karizmatik özelliğini yönetenlerin iradesinin arkasına gizleyen bir önderliğin olduğu Türkiye demokrasisi için de geçerlidir (Weber, 1946; Kalaycıoğlu, 2012).

Bu sebeple Türkiye'de karizmatik liderlik ve güvenlikleştirme arasında güçlü bir ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Karizmatik liderlerin kendine özgü nitelikleri ve toplum üzerindeki etkisiyle kitlelerin desteğini toplaması ve kitleleri yönlendirmesi kolaylaşmaktadır. Türkiye'de karizmatik liderlerin toplumu güvenlik, istikrar ve ulusal birlik sağlama vaadiyle mobilize ettiği ve güvenlikleştirme politikalarını uygularken toplumun desteğini kazanmak için bu nitelikleri kullanma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Karizmatik liderlerin söylemleri, halkı 'tehditlere karşı birleşmeye' çağırmasına ve liderin etrafında daha güçlü bir milli birlik duygusu yaratmasına olanak tanımaktadır. Güvenlikleştirme stratejisinin, iç politikada geniş bir halk desteği

oluşturmak ve muhalefeti 'tehdit karşısında zayıf kalabilecek' bir siyasi otorite olarak sunmak için kullanıldığı değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda sadece asker tarafından değil, sivil hükümetler tarafından da güvenlikleştirici bakış açısı ve pratikler, partilerin çıkarları doğrultusunda kullanılmaya hazır hale getirilmektedir. Türkiye'de darbeler sonrasında hazırlanan ve güvenlikçi zihniyetin sürdürülmesini sağlayan anayasalar yıllarca uygulamada kaldığı gibi tüm ulusun çıkarlarını korumaya yönelik sivil bir anayasanın yapılması için sivil siyasi aktörler tarafından bir mutabakat sağlanamamıştır (Özbudun ve Gençkaya, 2009). Bu durum, Türkiye'de güvenlikleştirici zihniyetin üniforma olmadan ve belirli bir alımlayıcı kitle tarafından da her zaman desteklenmeye hazır olarak varlık gösterebildiğinin önemli göstergelerinden biridir.

Bununla birlikte, Türkiye'de yaşanan askeri müdahaleler kadar bu askeri müdahalelerin sebep ve getireleri ile mevcut siyasi sistemin ve sivillerin böylesi müdahaleleri ve güvenlikleştirmeyi nasıl mümkün kıldığı konusu da ayrıca önem arz etmektedir. Türkiye'de 2000'lere kadar siviller askeri müdahalelere engel olmak noktasında herhangi bir karşı tavırda bulunmamıştır/bulunamamıştır.

Benzer şekilde, demokrasi kültürünün gelişmesini sağlayacak devlet kurumlarının siyasal iktidara boyun eğdirilmesi halinde de bu durum ortaya çıkabilecektir. Asker, sivil hükümetler tarafından muhalefeti güvenlikleştirerek kuvvetlenmesini engellemek amacıyla partizanca kullanılabileceği gibi, siyasi programlarını uygularken sivil veya siyasi bir dirençle kaşılaşacağı endişesi ile sivil hükümetler de asker de dahil olmak üzere devlet kurumlarını doğrudan yönetime dahil ederek ve onları kullanarak iktidarını sürdürebilecektir. Bu sebeple sivil-asker ilişkisindeki dönüşümün kurumsal yapılanma ile desteklenmesi, denge ve denetleme sisteminin sağlanması ve siyasi gücün monopolleşmesinin engellenmesi gerekmektedir. Askerin siyaset alanından uzaklaştırılması ve sivil-asker ilişkilerindeki dengenin siviller lehine değişmesi demokrasinin derinleşmesine katkı sağlamakla birlikte tek başına güvenlikleştirmenin yürütülmesini engellemek için yeterli olacağını ifade etmek güçtür.

3.3. Kimlik Siyaseti

Kimlik siyaseti birbirine yakın ancak farklı şekillerde ifade edilmeye açık bir kavramdır. Bununla birlikte kavram, kimlikleri siyasi mücadele gibi süreçlerin bir ürünü olarak çerçevelemektedir (Young, 1990; Hall, 1996). Bu başlık altında da Türkiye'de

kimlik siyaseti; "belirli bir ırksal, dini, etnik, sosyal veya kültürel kimliğe sahip insan gruplarının, daha büyük bir siyasi grubun çıkarlarını veya endişelerini dikkate almaksızın, kendi özel çıkarlarını veya kaygılarını destekleme eğiliminde olduğu siyaset tarzı" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kavram, aynı zamanda derin bir "kimlik inşası" ve "biz-öteki" vurgusu taşımakta; Türk toplumunun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği önemli kırılma dönemlerinin ele alınması önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin inşasında dönemin seçkinleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem selefleri gibi toplumsal sorunlara eğilmek ve sosyo-ekonomik sorunlar ile ilgilenmek yerine rejim meseleleri ve Cumhuriyet Devrimleri gibi yüksek siyaset ile alakadar olmuştur. Bu faydacı ve araçsalcı bakış açısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süren dağılma döneminin süreğen kıldığı derin bir beka kaygısı, ulusallaşma ve modernleşme sürecine gecikmiş olmanın telaşıyla yakından ilgilidir. Bu dönemde ortaya çıkan fikir ve düşünce akımları ise, bu tür tehlikeleri ortadan kaldırması umulan mühimmatlar gibi görülmüş, tehlikelere karşı cevap verdiği/verebileceği düşünüldüğü ölçüde de benimsenmiştir. Bu nedenle Batılılaşmanın hızı ve boyutu siyasi gündemde önemli bir yer edinmiştir. Hatta 1945'ten 1980'li yıllara kadar Türk siyasetinde Batıya karşı politik hassasiyet önemini korumuştur (Mardin, 2009a; Ahmad, 1995).

Bu süre zarfında "devlet aklı" ile "siyasi akıl" arasında uyuşmazlıklar ortaya çıkmakla birlikte, zamanla Cumhuriyet'in değerlerine ağırlık veren "miladi bilinç" ile milli iradeyi vurgulayan "kolektif bilinç" sık sık karşı karşıya gelmiştir. İlk grup kendisini "laikliğin" ve vatandaşlığa bağlı "kültürel Türk milliyetçiliğinin" muhafızı olarak görürken; ikinci grup ise, "halkın özel çıkarlarının savunucusu", "İslamiyet'in" ve "Türk milliyetçiliğinin temsili" olarak kendilerini konumlandırmıştır. Bu iki siyasi kutup, Türk siyasal hayatında bir taraftan toplumun kutuplaşmasına yol açarken; bir taraftan da siyasal aktörlerin bu kutuplaşmadan faydalanarak siyasete yön vermesine izin vermiştir. Bugün dahi Türk siyasetinde iki kutubun siyasi ve kültürel alanda uzlaşması olanaksız hale gelerek toplumsal güven(siz)lik çıkmazına neden olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze varıncaya kadar Türkiye'de siyasal kimlikler, siyasal yapıyı etkileyen ve siyasi aktörler arasında bir rekabet sahası oluşmasına avantaj sağlayan unsurlar şeklinde varlık göstermiştir. Bu nedenle siyasi aktörler de mevcut kriz dönemlerinde veya inşa ettiği krizler vasıtasıyla önce

güvensizlikleri pekiştirmiş; sonrasında ise, ideolojik ya da geleneksel anlatılar ile keskin ve ayrılmış bir kimlik ayrımı sunarak, tümdenci politikalar ile kendilerini güvenliğin etkin bir çözüm sağlayıcısı olarak sunabilmişlerdir. Bu bağlamda, Türkiye'de siyasal toplumsallaşma ve siyasal kimliklerin inşası, kimliklerin ayrışma kaynakları ve dost-düşman ayrımı alt başlıklar ile birlikte toplumda güvensizlik çıkmazına giden süreç ele alınmaya çalışılmaktadır.

3.3.1. Siyasal Toplusallaşma ve Siyasi Kimliklerin İnşası

Siyaset; toplumsal çatışmaların ve sorunların dile getirildiği ve çözülmeye çalışıldığı bir süreç olması bakımından bireysel bir faaliyetten daha fazla toplumsal bir faaliyettir (Easton, 1965). Bu sebeple toplumun nasıl inşa edildiği, yapılandırıldığı, nasıl değişmiş olduğu ve değişmeye devam ettiği, daha geniş siyasal sonuçlara odaklanması bakımından önem kazanmaktadır (Tilly, 1975). Bununla birlikte, siyaset ve toplum arasındaki ilişkiye odaklanan modern siyaset; ulus devletlerin inşası ile birlikte, artan şekilde kimlikler ile de ilgilenmeye başlamıştır (Anderson, 1991).

Kimlik; kendini belirli bir toplumun üyeleri olarak gören toplulukların ve bireylerin kendilerini kavramsallaştırmaları ile ilgilidir. Kimliklerin belirli bir kollektif hafızasının olduğu ve kollektif hisler ile oluşturulduğu ifade edilebilebilir. Bu bağlamda kimlik; kişinin kendine özgü anlamlar bütünü taşımasının yanı sıra, kendini tanımlamayı ve başkaları tarafından da tanınmayı içeren bir kavramdır (Young, 1990). Dolayısıyla kimliğin, toplumsal ilişkilere gömülü, dinamik ve ilişkisel bir kavram olduğu açıktır. Bu yönelim aynı zamanda, başta ırk ve etnik köken olmak üzere din, değerler, kültür gibi referans nesnelerin de önem kazanmasını sağlamıştır (Brubaker, 2004).

Türkiye'nin kimlik politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına ve bu dağılma neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşa sürecine dayanmaktadır (Ahmad, 1995). Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreci ile başlayan toprak kayıpları ve buna bağlı gelişen derin beka kaygısı, İmparatorluğun parçalanma sürecinde oluşan ve tehditlere cevap vermesi umulan düşünce akımlarının gelişmesine yol açmıştır. Ortak bir Osmanlı vatandaşlığına dayanan Osmanlıcılık, Müslüman dayanışmasına dayanan İslamcılık ve modern Batı toplumlarında da yükselişe geçen milliyetçiliğe yönelik reaksiyoner bir gelişme gösteren Türk Milliyetçiliği, Batının tehdidi karşısında Osmanlı İmparatorluğun dağılmasını engellemek gayretiyle ortaya çıkan fikir akımlarıdır (Mardin, 2009a; Kadıoğlu, 1996).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını engellemek amacıyla ortaya çıkan bu düşünce akımları, gelecekteki muhtemel tehlikelere cevap vermesi umulan ölçüde değer görmüş ve kabul edilmiştir. Milli Mücadele ile devletin kurtarılması fikri, beka kaygısını bir süreliğine yatıştırmış olsa da bu fikir akımlarının İmparatorluğun parçalanmasını engelleyemeceği düşüncesi, milli egemenliğin tek yolunun yeni bir ulus devleti olacağı düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Bu sürecin sonunda Müslüman ortak kimliğine sahip; ancak seküler temellere dayalı bir Türk kimliği inşa edilmesi uygun görülmüştür (Kösebalaban, 2014:32). Bununla birlikte, modern ulus devletin inşası düşüncesi, Batıdan geri kalmışlığı telafi etmeyi de gündeme taşımıştır.

Özellikle 1900'lerin başından 1940'lara kadar yeni rejimin kimlik oluşturma çalışmaları hız kazanmıştır. Özellikle 1915'lerden sonra aktifleşen Kemalist devrim mitolojisi, Türk ulusal bilincinin oluşması bakımından önemlidir. Türk toplumu 19. yüzyıla kadar Türk kimlik nosyonundan ziyade, dini aidiyetlerine göre kendilerini tanımlamıştır. Türklük, bir taraftan Anadolu'nun tarih ve geleneklerinden gurur duymayı gerektirmekle ve yeniden keşfedilmekle ortaya konulmaya çalışılırken; bir taraftan ise, laiklik ile birlikte tanımlanmaya başlamıştır (Ahmad, 1995: 98). Türklerin İslam öncesine ait şerefli devirlerini anmak maksadıyla eski Türk tarihine önem verilmiş, Türklerin, İslamiyeti kabulünden önce de milli nitelikleri ile çeşitli medeniyetler kurdukları ve kendilerine özgü milli bir hayat sürdürdükleri önemle vurgulanmıştır (Karpat, 2010:142). Tarih alanında Türklerin yaşadığı İslam evresi atlanarak, İslam öncesi Türk tarihi ve Anadolu tarihi konularında çalışmalar yaptırılmıştır. Bu çerçevede Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Dil konusunda Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, yapısı, sadeleştirilmesi ve yabancı kelimelerden arındırılması konusunda çalışmalara hız kazandırılmıştır (Akay, 2006: 38).

Yenileşme ve Batılılaşma hareketi büyük bir hızla devam ederken, Batılılaşma hareketi bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu adına bir yenilginin de kabülünü doğurmuştur. Ancak Cumhuriyetin kurucularının bu yenilgiyi kabulü Batıdan daha Batılı olma motivasyonu ile birleşmiştir. Nasıl ki 14. ve 15. yüzyıllardaki Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri atılmışlığındaki amaç, Batıyı İslamiyet'in hakimiyeti altına almak ise; yeni kurulacak rejim ile amaç, milli değerleri Batı'nın etkilerine karşı koruyarak ve yalnızca teknolojiyi alarak Batıdan daha ileri bir konuma gelmektir. Tüm bu hedeflere rağmen Türkiye'nin yenileşmek için Batıyı örnek alması tartışmalara yol

açmıştır. Zira Müslümanlığın maddi ilerleyişe engel olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı medeniyetinin tahakkümünden kurtulduktan sonra gelişebileceği düşüncesi gözler önündeyken; Batı kültürüne karışan Hristiyanlığın meydana getireceği manevi ve ahlaki değerlerin etkileri yok sayılmıştır (Ahmad, 1995). Bu çelişkinin farkında olan Cumhuriyet aydınları, Batı kültürünün ana kaynaklarını Hristiyanlıktan önceki Yunan medeniyetinde aramanın daha doğru olduğunu, Batı kültürünün de ancak kilisenin iktidarından kurtulduktan sonra büyük bir kültüre dönüşebildiğini özellikle belirtmeye çalışmışlardır (Karpat, 2010: 140-143).

Bununla birlikte, 1927 yılında yapılan kurultayda Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı bir siyasi topluluk olarak tanımlanarak, *"Partinin, devlet ve millet işlerinde din ve devlet ayrılığını en önemli ilkelerden biri olarak gördüğünü*" belirtmiştir. 10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde yapılan Üçüncü Büyük Kurultay'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "6 Ok" şeklinde açıklanan temel ilkeleri, Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkelerinin de Halk Fırkası'nın mevzuat ve programına dahil edilmesiyle tamamlanmıştır. 5 Şubat 1937 tarihli Anayasa değişikliği ile Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerinin yanı sıra, altı ok Anayasaya dâhil edilmiş; Türk Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci bir devlet olarak tanımlanmıştır. Bu değişiklikler, Cumhuriyet Halk Fırkası ile Türk devletinin mutlak entegrasyonunun resmen onaylanması ve Kemalist ideolojinin "devletin resmi doktrini olarak" ilan edilmesi anlamına gelmiştir (Çifçi, 2013).

Modern Türk Devleti'nin kuruluşuna ve genel siyasetinin yürütülmesine temel teşkil eden fikir ve ilkeleri inşa eden egemen ideoloji, "Kemalizm", Türk siyasi kimliğinin inşasında da en önemli rolü oynamıştır. Her toplumsal oluşumda egemen bir ideoloji üzerine inşa edilmiş bir siyasal kimlik ve egemen üstyapı bulunmaktadır. Bu üst kimlik ve ideoloji çoğu zaman toplumun gerçekliği olarak yansıtılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile oluşturulan kimliğin temel özellikleri, Türk toplumunun/devletinin gerçeği ve yansıması haline getirilmiş ve yeni devletin bilimsel temelde kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Sonraki yıllarda ise, hegemonik bir konuma ulaşmıştır (Timur, 2001:108). Kemalizm, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından bir doktrin veya ideoloji olmaktan menedelmiş; ancak zamanla Kemalizmin ideoloji olmamaklığı bir ideolojik düstura dönüştürülmüştür. Daha açık bir ifade ile Kemalizm, bütün yabancı ideolojilere ve kimliklere karşı, tek parti rejimi altında

sürdürülen toplumsal siyasallaşma için bir kalkan işlevi görmüştür. Kemalizmin bu hedefi gerçekleştirme sürecinde sağladığı işlevsellik ve dayanıklılığın temel nedeni, süreklilik gösteren ve toplumsal rıza üretiminde etkili bir araç olarak kullanılan Gazi Mustafa Kemal kültüdür (Bora, 2023: 228).

Bu dönemde rejime siyasi bir kimlik kazandırma çalışmaları yapmak amacıyla devlet tarafından belirlenen aydınlar ve asker-sivil bürokratlar tarafından yayıma hazırlanan *Kadro Dergisi* de rejime özgün bir ideoloji hazırlamak için çıkartılmıştır. *Kadro* sadece Türkiye'de değil, yakın gelecekte bağımsızlığını kazanmak isteyen sömürge ve yarı-sömürge ülkelere karşı da uygulanabilecek bir ideoloji oluşturmaya çalışmıştır. Oluşturulmak istenen ideoloji ile Kemalistler, Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar içinde faşizmden hiçbir şekilde yararlanılamayacağını öne sürerek, faşizm ile Kemalizmin eşitlenmesine kuvvetli bir reddiye oluşturmuştur (Ahmad, 1995: 84; Alpkaya, 2019).

Kadro Dergisi İsmet İnönü'nün dilindeki "mutedil devletçilik" söylemi üzerinden sosyalizan ve anti-kapitalist yönelimlere karşı bir önlem aracı olarak kullanılmıştır; ancak bu dönemde liberalizm savunuculuğu "katı devletçiliğe" karşı çıkmanın ötesine geçememiştir (Ahmad, 1995: 84). Demokrasi yerine ikame edilen *Cumhuriyetçilik* ilkesi de *Devletçilik* ilkesi ile sıkı sıkıya bir bağ kurmuştur. Devletçilik ise, anarşizme karşı kuvvetli muhalif bir duruş mevkiinde; halkın/milletin varlığını devlete borçlu olduğu ve devletin tözsel niteliğine sadakati ifade etmiştir. Halkçılık ilkesi de benzer şekilde devlet ile kuvvetli bir bağ kurmakta ve halkı kendi iradesi ile harekete geçirme gayreti ile kurduğu Halkevleri aracılığıyla rejimin ihdas edilmesini hedeflemektedir (Bora, 2023: 229).

Modernlik de halkın katılımı yoluyla şekillendirilebilecek bir proje olarak görülmemiş; yurttaşların sınırları önceden tanımlanmış bir proje ile aydınlanacağı varsayılmıştır. Bu vesayetçi demokrasi koşulları ve bunun bir tamamlayıcısı olan halkçılık ilkesinin algılanışı, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü gerçekleştiren kadrolarda da ciddi bir değişim sağlamamış, ideolojik bir sürekliliğe hizmet etmiştir. Bu ideolojik sürekliliğe ait geri çekiliş 12 Mart'ta gündeme gelmiş olsa da 12 Eylül'deki uygulamalar ile kapsamlı bir restorasyon projesine dönüşmüştür (Taşkın, 2019:570).

Bununla birlikte, Kemalizm'e göre geri kalınmış Batı karşısında ilerlemenin tek yolu, bilimin üstünlüğünün kabülüne ve laikliğe dayanmaktadır. Bu sebeple öncelikli

hedef, gelişmeye ve laikliğe karşı engel olarak görülen dinden ve geleneksel olan her şeyden uzaklaşmak olmalıdır (Kösebalaban, 2014: 48). Geleneklere ters düşen yasaları çıkarırken "putları kıralım" sloganını kullanan Kemalistler, öncelikle sınıfsal ve dinsel farklılıklara son verilmesi amacıyla kılık-kıyafet yasakları getirmiştir. Müslüman kitleler üzerinde büyük etkileri olan tekke ve tarikatlerin kapatılmasına karar verilmiştir. Batı ile aynılaştırılmak amacıyla Miladi takvim kullanılmaya başlamış, hafta sonu tatili Pazar günü olarak kararlaştırılmıştır (Karpat, 2010:140; Ahmad, 1995:93). Dönemin en önemli reform ise Arap harflerinin yerine, Türkçe yazılan Latin harflerinin geçirilmesi olmuştur. Arapça-Farsça harflerin Türkçe ile kullanımının uygun olmadığı sonucuna varılmış, Arapça ve Farsça dilleri toplumdaki okur-yazarlık oranının düşüklüğünün müsebibi olarak gösterilmiştir. Bu karar 1920'ler boyunca uzun uzun tartışılmış olmakla birlikte, 1928'de Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu devrimci önlemin amacı, okuryazarlığın ve eğitimin hızlandırılması olarak sunulmuş; diğer taraftan devrimin başarıya ulaşması için kitlelerin eğitilmesinin gerekli olduğu ve devrimin fikirsel köklerinin ancak bu şekilde topluma yerleşeceği kabul edilmiştir (Karpat, 2010:145).

Bununla birlikte harf inklabının en önemli sonucu, Türkiye'nin İslam dünyası ile olan bağlarını diğer reformlara oranla daha hızlı gevşetmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzünü bir daha geri çevrilemeyecek biçimde Batıya döndürmesidir (Ahmad, 1995:100). Yapılan inklaplar dine karşı bir nitelik taşımakla birlikte, lakiklik siyasetinin önemli gayelerinden birini "milli bir devlet"i meydana getirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefi gerçekleştirmenin önündeki en önemli engel ise, İslamiyetteki ümmet anlayışı görülmüştür. Çünkü dini ve milliyetçiliği aynı zamanda geliştirmeye kalkışmak temel gayenin baltalanması anlamına gelecektir (Karpat, 2010:145).

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti, İslamiyet'i bırakıp yerine başka bir din de kabul etmek niyetinde olmamıştır. Cumhuriyetin kurucularının istediği, rejimin modern ruhuna aykırı gördükleri İslam dinini reforme ederek, istedikleri yönde dönüştürmektir. Gerek liderlerin gerek bütünüyle kamuoyunun din konusundaki yaklaşımı ve İslamiyete verdikleri önem, 1928'de "Türkiye Devleti'nin dini İslam"dır ibaresinin kaldırılması ile netlik kazanmıştır (Karpat, 2010:147). Buradan hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının dine bakışı Besim F. Dellaloğlu'nun (2023:110) ifade ettiği gibi Carl Schmitt'in *Siyasal Kavramı* adlı çalışmasında yer verdiği "siyasal"ın tanımlamasıyla

benzerlik göstermektedir. Schmitt, siyaset diye bir alanın olmadığını, "siyasalın, devletin eylemesiyle ortaya çıktığını" ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tecrübesinden yola çıkarak; Türkiye'de İslam, Müslüman, laiklik ve seküler gibi kavramların kullanımının ve karakteristiklerinin, siyaset tarafından şekillendirilmekte ve bu kavramlara dayalı eylem biçimlerinin yönlendirilmekte olduğu ifade edilebilir.

Örneğin laiklik; Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkesini oluşturmasına rağmen, vatandaşlar arasındaki dini ayrışmalar zaman zaman milliyetçi amaçlara hizmet için bir araç olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni, gerek İslamiyette gerek Hristiyanlıkta maddi ve siyasi çıkarlar uğruna dinin kullanılmasının sağladığı faydadır. Milliyetçi saiklerle Müslüman olmayan azınlıkların Osmanlı topraklarından çıkarılması, Türkiye'nin İslamlaşmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Kitlesel şekilde önemli bir nüfusun Karadeniz'den ve Kafkasya'dan ayrılması, Anadolu nüfusunun neredeyse tamamını demografik olarak Müslümanlaştırmıştır. Bu demografik tablo sonrasında farklı kimliklerin gün yüzüne çıkmasında etkili olmuştur (Kösebalaban, 2014: 48).

Bu bağlamda, Türkiye'de kimlik gruplarının ortaya çıkışının birbiri ile etkileşim halinde belirginleştiği ya da birbiri ile etkileşiminden bağımsız değerlendirilemeyeceği ifade edilebilecektir. Muhafazakarlık önceleri Cumhuriyet'i korunması gereken bir ulus devlet statükosu olarak gören Cumhuriyetçi ve Kemalist anlayış ile gelişme göstermiştir. Dergah dergisi yazarı Yahya Kemal'in öncülüğünde ve siyaset felsefesi kuramcılarından Bergson'un etkisinde gelişen muhafazakarlık, modernliğin katı materyalist ve rasyonalist aşırılılıklarından arındırılarak ve Türk devletinin karakteristiğine uyarlanarak varlık göstermiştir. Türkiye'de daha sonradan büyük ölçüde İslamcılık olarak adlandırılacak muhafazakar düşüncenin de seküler bir mecrada gelişme göstermesi, Türkiye'nin ulus devlet inşa sürecinin karakteristiği ile ilgilidir (Bora, 2023:232).

Türkiye'nin modernleşme ve ulus devlet inşa sürecinde başvurulan siyasal laikleştirme ve toplumsal sekülerleşme süreci, din ile siyaset arasındaki mesafeyi arttırmamış; aksine daraltmıştır. Devlet yürüttüğü laiklik siyaseti neticesinde kurduğu Diyanet İşleri Başkanlığı (1924) ile din ile siyaseti birbirinden ayırmak veya dini kontrol altına almak istemiştir. Ancak bu haliyle din ile siyaset birbiri ile daha yakın bir hale gelmiş, devletin kendisi laik olmak yerine toplumu laikleştirmeye çalışmıştır (Dellaloğlu, 2023:121). Bu bağlamda, Türkiye'de dini siyasallaştıranın devletin bizatihi kurucu aklı olduğu ifade edilebilecektir. Diğer taraftan, positivist ve Batılılaşmaya karşı savunmacı

bir pozisyon üstlenen Türk milliyetçiliği ile birlikte, Türkiye'de toplum Batı dünyası karşısında ezilen Müslüman-Türk kimliğine de sadık kalmışlardır. Türkiye'de İslamcılığın, Kemalist rejimin yukarıdan aşağıya "otoriter" ve "dışlayıcı" laikliğine karşı, aşağıdan yukarıya bir tepki olarak gelişme gösterdiği ifade edilmektedir (Kuru, 2012). Bu yeni muhafazakarlık toplumun hafızasına başvurarak, Cumhuriyetçiliğin "miladi söylemine" karşı, öze dönüşçü ve süreklilik fikrinin mümessili olarak gelişme gösteren "kollektif hafızaya" kendini dayandırmıştır (Bora, 2023:232).

Daha açık bir ifade ile Türkiye'de İslamcılığın, laikliğin aşırı siyasallaşmasına bir tepki olarak gelişme gösterdiği değerlendirilmektedir. Bu nedenle Türkiye'de laik-seküler sıfatları siyasallaşarak siyasi bir kimliğe dönüştüğü gibi, dindarlık da bir siyasi kimlik olmuştur. Türkiye'de laiklik politikaları kapsamında ve vesayet kavramının işaret ettiği anlamda kamusal filtreler oluşturulmuştur. Dellaloğlu (2023:116-121), "koşullu yurttaşlık" olarak tasvir ettiği yurttaşlığın bu filtreler ile inşa edildiğini ve bu durumun Türkiye'de sosyolojik anlamda "cemaat"leşerek kalmasını ya da kamusal alanı zorladığında aşırı siyasallaştığını ifade etmektedir. Türkiye'de iktidara sahip olmadan dindarlıklarını özgürce yaşamayacakları düşüncesi/tecrübesi, dindarların siyasallaşması ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle Türkiye'de laiklik, din ile siyaseti birbirinden tamamen ayırmak veya dini kontrol altına almak istemiştir; ancak tam tersi ile neticelenerek dindarların siyasallaşmasına katkı sağlamıştır.

Bu temel anlatıya göre, Türkiye siyasetinin ya da Türkiye'de siyasal toplumsallaşmanın, Mardin'in klasik formülasyonunda da işlendiği gibi merkez ile periferi arasındaki bir çatışma tarafından şekillendiği ve laik-Türk kimliğini temsil eden Kemalist devlet seçkinleri ile geleneksel Müslüman ve Türk kimliğini temsil eden İslamcı kimliğinin arasındaki bir mücadelenin ürünü olduğu ifade edilebilebilir (Mardin, 2018; Dellaloğlu, 2023; Lord, 2023). Juergensmeyer'in (1993) düşüncelerinden yola çıkarak ise; Türkiye'de İslamcılığın ortaya çıkışının, başka bir ifade ile dinin siyasetin bir parçası haline gelmesinin, laik devlete karşı ideolojik bir protesto olduğu ve laik milliyetçiliğin çok yönlü krizleri/başarısızlığı karşısında Türk-Müslüman kimliğinin harekete geçtiği değerlendirilmektedir. Türk toplumu ise; İslamcıların veya İslami motifli siyasal aktörlerin aşağıdan yukarıya doğru ortaya koyduğu bu hareketi, bir taban hareketi olarak kabul etmiştir. Bu durum, bu hareketi ortaya koyan siyasal aktörlerin potensiyel demokratikleştiriciler olarak kabul edilmesini hızlandırmış; dini talepler ile ilgili

uzlaşmacı politikalar izleyen siyasetçiler önemli siyasi aktörler haline gelmişlerdir.

Bu gelişmelerin dolaylı bir sonucu olarak; Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişten itibaren yapılan demokratik seçimlerde, seküler çizgideki siyasi partiler, genellikle iktidar başarısı elde edememiştir; bununla birlikte, zaman zaman bu partiler belirli ölçüde siyasal etkiler yaratabilmiştir. Bu nedenle, Kemalist iktidar, varlığını demokrasi yoluyla değil; daha çok bürokrasi ve ordu aracılığıyla sürdürmeye çalışmıştır. 1950'den itibaren, seçilmiş muhafazakar-milliyetçi veya İslami motifli partiler ile laik-milliyetçi bürokrasi arasındaki gerilim, Türk siyasetinin günümüze kadar süreklilik gösteren bir olgusu haline gelmiştir

Siyasal İslamcılık olarak nitelendirilen İslami motifli siyasi hareketlerin ufkunu belirleyen siyasal saikler de zamanla pragmatikleşerek; zamanın şartlarına uyumlu şekilde dönüşerek, değişerek ve yeniden kurgulanarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple İslamcılığı hem geçmişe dönük hem de zamanın gerekleri ışığında okumak gerekmektedir. Tarihsel perspektiften, Türkiye'de İslami motifleri kullanan siyasi partiler ve aktörler, Kemalizme karşı bir terkip ve bir sentez oluşturarak İslamcılığı gerek retorik düzeyde gerek kurguladıkları siyasetin kurucu unsurlarından biri olarak araçsallaştırmışlardır. Bu sebeple Türkiye'de İslamcı düsturun ne tür bir işlevle veya ne zaman devreye gireceğini belirleyen şey, Kemalizme karşı mukavemet göstermesi gereken koşulların oluşması ve iktidarını kaybetme endişesi olmuştur. Bu nedenle Türkiye'de yeknasak, sabit veya stabil bir İslamcı kimlikten ve siyasetten bahsetmek zorlaşmaktadır. Türkiye'de İslamcı siyaset farklı dönemlerde farklı siyasi özellikler ortaya koymuş olsa da zamanla iktidar olmayı ve iktidarda kalmayı veya temsil oluşturmayı mümkün kılan araçlar ve yollar üzerinden pragmatikleşmiştir.

3.3.2. Siyasal Ayrışmanın Kaynakları: Kimliklerin "dost-düşman" Ayrımı

Siyasal ayrışma; toplumsal kesimlerin veya çeşitli siyasal kimliklerin farklı nedenlerden ve kaynaklardan dolayı birbirinden uzaklaşmasını ve çeşitli düzeylerde çatışma halinde olmasını ifade etmektedir. Bu ayrışma, toplumsal kesimlerin hedeflerinin ve amaçlarının farklılaşması nedeniyle ortaya çıkabileceği gibi memnuniyetsizlik, dışlanma ve yabancılaşmadan kaynaklı nedenler ile de ortaya çıkabilmektedir.

Toplumsal kesimlerin ve siyasi kimliklerin hangi kaynağa dayanarak ayrıştıkları ve ayrışma kaynağının hangi olgu ve olaylara dayandığı ile ilgili farklı referans nesneler bulunmakla birlikte; iktidar mücadelesinin, yok saymanın ve dışlamanın, temel hak ve

özgürlüklerden yoksun bırakılmanın, eşitsizlik ve adaletsizliğin ve grup taasubunun siyasal ayrışmanın oluşmasında önemli faktörler olduğu ifade edilebilecektir (Tuncel, 2020: 11).

Schmitt'e (2006) göre ise, siyasetin özü zaten "siyasi olanda" yani "dost ile düşman arasındaki ilişkide" ve "ortaya çıkacak çatışma olasılığında" yatmaktadır. Dostluk ve düşmanlık, etkili karar alma kapasitesinin temelini oluşturan bağlılığın ve dayanışmanın temel yapısını sağlar. Dostluğun ve düşmanlığın belirlediği sınırlar ve değerler, aynı zamanda "egemen" bir aktörün veya kurumun kararlarının, toplumun geneli tarafından kabul edileceği parametreler olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir tanımlama "bizden" ve "bizden olmayan"la ilgili oluşabilecek mücadele olasılığından bağımsız değildir. Bu nedenle, bireylerin herhangi bir özel çıkar etrafında bir grup oluşturmak için bir araya gelmelerinde sakınca yoktur. Ancak bu grup, egemen ile bir mücadeleye girişme konusunda nihai istekliliğinin ön planda olduğu bir dost-düşman ilişkisine girerse, tam anlamıyla "siyasi" hale gelebilecektir.

Bu bağlamda, bizin siyaseti normatifken, bize karşı mukavemet gösteren herhangi bir grubun siyaseti normatif değildir. Çünkü biz, kendi içerisinde siyasetin özünü temsil etmekte; siyasi ilişkileri ve siyasi kararları belirleyen de ötekilerin biz ile kurduğu ilişkiye ve dost-düşman ayrımına dayanmaktadır. Bu nedenle egemen tarafından tasvir edilen "düşman", kişisel bir nefretin ve kişisel bir rekabetin karşılığı olarak sunulmaz. Buradaki düşman tanımlaması, kamu yaşamı ve siyasetin rutini açısından "bir tehdit olarak algılanan ve bütün bir halk için tehlike çanlarının çaldığına işaret eden" bir tehdit olarak sunulmaktadır (Schmitt, 2006: 60-69).

Toplum için tehlike çanlarının çaldığına işaret eden tehlikeler, ulus devletlerin inşası ve modern siyaset araçlarının gelişmesi ile birlikte, bireylere devamlılığı olan bir "ulusal kimlik" kavramı ile kendisini ilişkilendirme fırsatı vermiştir. Oluşturulan ulusal kimlik, sadece ulusların kendi milletine özgü ve "bizin" değerlerinin tanımlandığı bir alan yaratarak, kimin dost-düşman olabileceğini, hangi davranışın kahramanlık veya ihanet olarak kabul edileceğini belirleyen bir ahlaki çerçeve sunmuştur (Inglehart ve Norris, 2019). Bu bağlamda ulus devletlerin inşası ile birlikte oluşan tehdit algıları, "bir ulusal kimliğin tehdit edildiği" endişesi ile birleşmektedir. Ulusal kimliğin erozyona uğrayacağı ya da tehdit edildiği endişesi farklı toplumlarda, din, milliyetçilik ve gelenek gibi farklı referanslar üzerinden şekillense de devletlerin resmi (kurucu) ideolojisi tehditlerin

inşasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle tehditlerin belirlenmesinde resmi ideolojinin tercihleri ile ulusal kimlik arasında bir örtüşme sağlanmaya çalışılmaktadır.

Diğer taraftan, ulusa aşılanan/aşılanmaya çalışılan ideolojik söylemin ya da değerlerin meşrulaştırılma çabasının toplumun tüm bireyleri tarafından tamamen benimsendiğini kabul etmek doğru/mümkün değildir. Bunun nedeni, toplumun tüm bireylerinin devletin ideolojik aktarımlarını tam olarak benimseyememesi veya kimliğini yabancılamasıdır. Böyle durumlarda genellikle hegemonik süreç, hegemonik süreç içerisinde bir karşı-hegemonyayı da beraberinde getirmekle sonuçlanmaktadır.

Türkiye'de de toplumsal kesimlerin siyasi tutum ve davranışları gözlemlendiğinde, siyasal ayrışmanın şekillenmesinde bir asırdan fazla süre önce meydana gelen siyasal ve toplumsal olayların ve gelişmelerin yankı uyandırdığı ifade edilebilecektir. Türk toplumundaki ilk bölünme/ayrışma din ile Batıcılık arasındaki düalizmin güçlü olduğu geç Osmanlı Dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bazıları Batı değerlerinin ve kurumsal pratiklerin toplumun her alanında uygulanmasını reddederken, bazıları kademeli bir uyum sürecinin sağlanması gerektiğini savunmuştur. Siyasi düşüncede meydana gelen bu ayrışma, İmparatorluğun çöküşü ve Avrupa'dan gelen milliyetçilik akımının da etkisi ile ayrı siyasi hareketler olarak destek bulmuştur. Bu zorluklar Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ulus inşa sürecine ve Türk ulusunun oluşum sürecine de yansımıştır (Erişen, 2018: 19).

1920'lerde Türkiye Cumhuriyeti, aralarındaki ideolojik değerlerin belirli düzeylerde örtüştüğü ve belirli düzeylerde ayrıştığı çeşitli koalisyonların çabaları ile kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik ettiği fraksiyon 1923'lerden sonra üstünlük sağlayarak, tek parti yönetiminin yerleşmesini sağlamıştır. Ancak bu muhafazakar ve İslamcı aktörlerin devletten tamamen elendiği anlamına gelmemektedir. Bazı İslamcı veya gelenekçi aktörler, sürgüne gönderilerek ve sindirilerek siyasetten uzaklaştırılırken; devlet ile uzlaştırılmış/uzlaşmış olanlar Türkiye Cumhuriyeti içinde yer edinmiştir. Bu bağlamda, yeni doğan devleti oluşturan farklı iktidar sahipleri ve fraksiyonları arasındaki bütünlüğü ve ayrışmayı belirleyen en temel değer, Müslüman kimliği ve bu kimliğin ne şekilde temsil edildiği olmuştur (Lord, 2023:51; Chaves, 1994).

Burada, İtalyan filozof Antonio Gramsci'nin tanımladığı anlamda Kemalist bir hegemonyadan ve paradigmadan bahsedilebilir. Bir toplumda var olan egemen siyasal-ekonomik-toplumsal ilişkiler düzeninin yeniden üretimini ve meşruiyetini sağlayan

düşünce, söylem ve pratiklerin bütünü olan ideoloji, eğitim süreci boyunca bireyler tarafından prensipte ahlaki bir temel olarak meşrulaştırılmakta ve benimsenmektedir. Bu nedenle vatandaş, çocukluktan başlayarak, baskıya dayalı değil rızaya dayalı olarak mevcut düzene uymayı ve sadakat göstermeyi taahhüt etmektedir. Kemalizm, Gramsci'nin hegemonya anlayışında olduğu gibi, muhalifleri/iç düşmanları üzerinde tahakküm kurarken, müttefiklerinin rızasını esas alarak egemenliğini korumuştur (Parlak, 2005:4). Bununla birlikte Kemalizmin, "siyaseti"; Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün ömrü boyunca "Türk devletinin karakteristiğini" ve "ulusal kimliğinin" ne olması gerektiğini, Türk Devleti'nin özü ve değişmez niteliği olarak ortaya koyduğu değerleri belirlemesi, devletin kurucu veya hegemonik ideoloijsi tasvirinin yanında Schmitt'in "egemen" tanımlaması ile de büyük oranda örtüşmektedir.

Benzer şekilde Althusser ve Durkheim'ın analizlerinden yola çıkarak Kemalizmde Fransız sosyolojisinin etkilerini görmek mümkündür. Eğitime özel bir önem atfeden Fransız sosyologlar, eğitim kurumlarının ulus devletin temel direği olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda Kemalizmin, eğitim kurumlarının siyasal ideolojik önemini teşhis etmiş olmasına işaret etmek gerekmektedir. Kemalizm, eğitime özel bir önem atfetmiş, tüm yurttaşlar için zorunlu olan okulun ulus-devletin temel direği olduğunu savunmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkması da eğitsel kurumların siyasal işlevlerinin, ulus-devlet ideolojisinin ve laiklik öğretisinin, Cumhuriyet'in yönetici sınıfı tarafından çok iyi anlaşıldığını göstermektedir. Eğitim kurumlarında yetiştirilen gençler, toplumsallaşacak ve son aşamada yine bir ideolojik aygıt olan üniversitelerde uzamanlıklarını kazanmış olacaklardır. Bu bağlamda laik devletin ve Kemalist çevrelerin İslami okullara ve oluşumlara gösterdikleri tepkinin nedeni de okulun, toplumsal yeniden-üretim konsundaki bu işlevlerinden kaynaklanmaktadır.

İslam, Kemalistler tarafından modern Türklerin (milli) kimliğinin bir unsuru olarak tespit edilmiş, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından modernleşme hedefine paralel olarak, "en akılcı ve makul din" şeklinde yeniden yorumlanmıştır. Ancak dini, devlet işlerinden ayrı, sadece bireyin vicdanıyla ilgili bir inanç sistemi olarak düşünmek; "gericilik" sorunlarına karşı "laiklik" ile çözüm üretememiştir; din ile siyaset arasındaki mesafeyi arttırmamış, aksine kapanmasını sağlamıştır (Köker,2022: 169). Modernleşme projesi ile amaç; İslam dininin hakim olduğu bir toplumda laiklik ilkesinin yerleşebilmesi için dinin devlet tarafından kontrol edilmesi, daha sonra da din ve devlet işlerinin ayrı

kurallarla yürütülmesi hedeflenmiştir. Bu hedef kapsamında laikleşmiş bir toplumsal taban oluşturulmuştur; ancak bu dindarların siyasallaşması pahasına olmuştur (Dellaloğlu, 2023:119).

Halkın çoğunluğunun benimsediği dini değerler sistemi istenilen toplumsal reformların gerçekleşmesiyle Kemalistlerin en etkili ideolojik rakibi haline gelmiştir. Dolayısıyla Kemalizm, kültürel ve ekonomik programı çerçevesinde halkın belirli kesimleri tarafından benimsediği duygu ve düşünceyle çelişmiştir. Geleneksel olarak tepeden inme bir modernleşmeye karşı olan İslamcılar, Kemalistleri Batı'yı taklit etmek ve toplumu İslam'dan uzaklaştırmakla suçlamışlardır. Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte hem Türkiye'deki laikliğin kavramsallaştırılmasının hem de dinin devletle ve ulusal kimlikle ilgili rolünün zaman içinde, devlet içerisindeki güç dengelerini daha muhafazakar fraksiyonlar lehine nasıl dönüştürdüğü açığa çıkmaya başlamıştır. Ancak bu muhafazakar fraksiyonları uzun bir süre daha Kemalist hegemonyanın tahakkümüne maruz kalmaktan kurtaramamış ve sonunda anti-demokratik uygulamalar ile sistemin dışında bırakılmışlardır.

Zamanla, devlet içindeki iktidar dengeleri farklı siyasi görüşlere sahip fraksiyonlar ve akımlar arasında değişmeye başlamıştır. Bu iktidar değişikliklerinin meydana gelmesinde, hem devlet içindeki aktörlerin hem de kurumsal ortamı yeniden şekillendirme ve yeni yollar oluşturma fırsatı sağlayan; Soğuk Savaş, anti-komunizm, neoliberal yeniden yapılanma ve siyasi liberalleşme gibi dış faktörler etkili olmuştur. Bu durum, devlet içerisindeki sağcı, muhafazakar ve İslamcı fraksiyonlara, tek dini siyasi kurum olan Diyanet üzerinde etki ve eylemde bulunma, din eğitimi, İslami finans, dernek, vakıf ve iş örgütleri gibi kurumların ve toplumun İslami motifllerle yeniden canlandırılması ve İslamcı hareketin iktidarı için uygun koşullar sağlamıştır (Lord, 2023:53).

Özellikle Ak Parti'nin Türkiye'de iktidara geldiği 2002 yılından bu yana Kemalist hegemonyaya karşı bir güç inşa etmekte başarılı olduğu ifade edilebilecektir. Bununla birlikte Türkiye'de her zaman muhafazakar ve İslami motifli partiler destek görmüştür. Türkiye'de seçmenin büyük çoğunluğu geleneksel olarak merkez sağ partilere oy vermiştir. Merkez sağda ve daha sağda yer alan partiler, Türkiye'nin çok partili döneme girdiği 1946'dan bu yana toplam oyların yaklaşık yüzde 60-65'ini almışlardır (Abramowitz ve Barkey, 2009: 120). Ancak Ak Partiyi diğer partilerden ayıran şey, diğer

sağ parti iktidarları gibi sadece bir dönem partisi olarak varlık göstermemesidir. Ak Parti, Kemalist hegomonik kültürün hakim olduğu devlet kurumlarına yavaş yavaş nüfuz ederek ve gücünün yeterli bir seviyeye ulaştığına inanarak muhalefeti ortadan kaldırma yeteneğini büyük ölçüde göstermiştir. Devlet içindeki iktidarı tekelleştirme çabasına, iktidarına iki ana tehdit olarak gördüğü ordu ve Gülencileri zayıflatarak başlamıştır (Lord, 2023:63).

Sonrasında iktidarını müttefiki İslamcı/mezhepçi destekçilerini, alanında uzamanlaşmış insan gücünü ve aydınlarını devlet kurumlarında üst düzey karar verici pozisyonlara yerleştirerek, sahip olduğu hakim konum sayesinde özellikle polis teşkilatı, istihbarat teşkilatı, savcı ve hakimler üzerindeki bazı kesimleri cezalandırarak kuvvetlendirmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi ve lideri Bahçeli ile kurduğu ittifak sayesinde ise, "milli beka siyasetine adanarak" ve milliyetçi akım ve fraksiyonlar ile bağını kuvvetlendirerek iktidarını sürdürmektedir (Çifçi, 2013: 168). Ancak son dönemde Ak Parti, toplumsal dönüşüme öncülük eden reformist bir siyasi partiden, devletçilik-milliyetçilik ve Kemalizm parantezine hapsolmuş bir partiye evrilmesi ile dikkat çekmektedir. Bu durum, tarihsel deneyim ve toplumsal dinamiklerin bir kez daha Kemalist ideolojiyi ve uygulamalarını doğruladığını; Türkiye'de muhafazakar dindar siyasi aktörlerin her zaman Kemalist devlet yapısının ve dinamiklerinin kalıcılığı ile yüzleşmesi gerektiğini göstermektedir (Aslan, 2020).

Özetle, Türkiye'de ulus devlet inşa sürecinden itibaren farklı fraksiyonlar arasındaki mücadele ve rekabetin dinamiklerinin toplum kesimlerinin ve aktörlerlerin İslam ve laiklik ile olan mesafesine dayandığı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin ise; bu mesafe üzerinden kendi siyasi görüşlerini uygulamak amacıyla iktidarı ele geçirmek için rekabet eden farklı aktörler arasındaki mücadele ve işbirliğine imkan sağlayan; ancak güçlü muhafazakar iktidarların dahi "kurum kırıcı" rolüne rağmen, Kemalist devlet yapısının ve dinamiklerinin kalıcılığını sağlamasına ve güçlü bir şekilde yeniden var olmasına sadece anti-demokratik yöntemler aracılığıyla değil; inşa ettiği kurumlar ve kültür aracılığıyla da olanak sağlayan bir yapı olduğu değerlendirilmektedir.

3.3.3. Toplumsal Güvensizlik Çıkmazı

Bir toplumda oluşan güvensizlik çıkmazı, o toplumun içerisindeki bir siyasal kimliğin kendini güçlendirmek için gerçekleştirdiği eylemlerin, başka bir siyasal kimlik tarafından tehdit olarak algılanması durumudur. Toplumsal güvensizlik çıkmazı

durumunda bir siyasal kimlik aktörü, diğer siyasal kimlik aktörünün kültürel özerklik stratejisi mi güttüğü, yoksa siyasi bir strateji mi uyguladığı konusunda emin olmadığı için kendi akibeti ile ilgili en kötü senaryonun olabileceği endişesi taşır. Bu durumda baskın bir siyasi kimlik, karşıdaki siyasi kimliğin kendi etkinliğini zayıflatacağı endişesi ile güvensiz hissederek etkinliğini arttırma yoluna gitmektedir. Bu şekilde toplumda artan kutuplaşma ile beraber şiddete varan çatışma sarmalı da beraberinde gelmektedir (Roe, 2017:186).

Bununla birlikte toplumsal güvensizlik çıkmazı etnik, dini veya kültürel kimliğin savunulması durumunda inşa edilen söylemlerin ve üretilen politikaların, toplumsal kesimler tarafından kimliklerine ve yaşam şekillerine nasıl tehdit olarak algılandığını ve bu durumun toplumsal kesimler arasında nasıl çatışma ürettiğini dikkatimize sunmaktadır (Roe, 2005). Toplumsal güvenliğin öznesi "toplumsal kesimler", nesnesi "o toplumsal kesimin kimliği", hedefi ise "bizi biz yapan değerler" olduğundan; toplumda herhangi bir toplumsal kesimin kimliğinin güçlendirilmesi maksadıyla siyasete dahil edilen her söylem ve uygulama da diğer toplumsal kesimlerin kimlikleri için varoluşsal güvensizliği tetikleme potansiyeli taşımaktadır (Kardaş ve Ceylan, 2020).

Her ne kadar farklı toplumsal kesimlerin yegâne amacı kendilerini toplumda gerçekleştirmek ve görünür kılmak olsa da özellikle toplumun hafızasında eşit ve meşru kabul edilmek ve kamusal alanda temsil edilmek gibi temel hak ve hürriyetler noktasında travmalar bulunmakta ise; kimliklerin, kültürel yeniden üretim araçları ile varlıklarını koruma ve sürdürme mücadelesi noktasında atacağı her adım, toplumsal kesimler tarafından birbirinin kimliğine tehdit olarak algılanabilecektir. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni toplumsal güvensizlik çıkmazının davranışsal güvensizlikten daha çok ontolojik güvensizlik durumunu ifade etmesi ve geçmişteki travmalara odaklanmasıdır (Kardaş, 2013; Roe, 2005).

Toplumsal güvensizlik çıkmazını ve çatışma durumunu ortaya çıkaran diğer bir neden ise; devlet güvenliği ve toplumsal güvenlik ikiliğinin oluşmasıdır. Toplumsal güvenliğin sağlanması kimliklerin güvenliği ile ilgiliyken; devletin güvenliği ise devletin egemenliğinin korunması ile ilgilidir. Bir devlette toplumsal kesimlerin kimlikleri ile ilgili endişeleri devletin egemenliğine yönelik tehditler olarak algılanıyorsa, bu durum kimlik aktörlerinin birbirlerini tehdit olarak sunmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu şekilde yönetici elitler, kendi iktidarlarına tehdit olarak gördükleri herhangi bir durumu devletin

kurumlarına ve işlevine yönelik bir tehdit şeklinde sunmakta; tehdidi devletin güvenliğinden bağımsız değerlendirmek yerine rejim güvenliği ile bağdaştırma eğiliminde olmaktadır. Bu nedenle güvensizlik çıkmazının oluştuğu toplumlarda yönetici elitlerin topluma, ulusal alanın en az uluslararası alan kadar tehlikeli ve tehdit edici olduğunu kabul ettirmesi kolaylaşmakta (Jakson, 2017: 163), herhangi bir kriz veya belirsizlik durumunda toplum kesimleri arasında kutuplaşma artmaktadır. Burada cevaplanması gereken iki soruya dikkat çekmek gerekmektedir. Birincisi, toplumsal güvensizlik çıkmazına neden ihtiyaç duyulduğu; ikincisi ise, toplumsal güvensizlik çıkmazının toplumda bir karşılığının olup olmadığıdır.

Türkiye'de de toplumsal güvensizlik çıkmazını ortaya çıkartan referans nesnelerin laiklik ve etnik farklılıklar olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle siyasi aktörler kamuoyu oluşturmak ve desteğini artırmak amacıyla toplumsal kesimlerin dikkatini ve tepkilerini, var olan sorunlardan uzaklaştırmak için toplumsal güvensizlik çıkmazından faydalanmaktadır. Bunun için siyasal aktörler, azınlık grupları veya dini grupların "ulusal güvenliği ve rejimi tehdit ettiği" gerekçesiyle hedef göstererek mevcut iktidarlarını sürdürmenin yollarını aramaktadır (Esen ve Baysal, 2022; Kardaş, 2013). Bununla birlikte hükümetler, temsili siyasi kurumlar içinde çözmekte zorlandıkları veya siyasi katılımın arttırılması aracılığıyla çözülmesini tercih etmedikleri meseleleri toplumsal güvensizlik çıkmazının içine hapsetmeye çalışarak, politika inşa etmeye çalışmaktadır. Böyle durumlarda güvenlik politikalarının ve siyasi baskının önü açılarak, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi bahanesiyle muhalif kesimleri hedef almak, sindirmek, hatta tasfiye etmek siyasi otoriteler için kolaylaşmaktadır (Flores-Macios ve Zarkin, 2021).

Türkiye'de toplumsal güvensizlik çıkmazına ihtiyaç duyulmasının bir başka nedeni ise, toplumsal kesimler arasında kültürel yeniden üretimi sağlamak amacıyla siyasal davranış ve strateji geliştirmek adına bir rekabetin bulunmasıdır. Devletin ideolojik aygıtlarını elinde bulunduran siyasal aktörler, örgütlenme kabiliyetini kullanarak; kamusal alana nüfus etmek ve iktisadi olarak ayrıcalık kazanmak için birbirleri ile mücadele etmektedirler (Miş, 2012). Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze varıncaya kadar, Türk siyasi ajandasında uzun yıllar laiklik-din, Türk-Kürt, Alevilik-Sünnilik tartışmaları ve toplumsal kimlik çekişmeleri yer almıştır (Kardaş, 2013). Türkiye'de toplumsal kesimler arasındaki bu tarihsel çekişme ve çekişme

neticesinde ortaya çıkan kültürel kodların ürettiği siyasal söylemler, toplumsal güvensizlik çıkmazını beslemektedir. Bu sebeple Türkiye'de siyasal iktidar mücadelesindeki amaç; genel hedef kitle olarak kabul edilen toplumun tamamı yerine belirli bir kesimin iknasına odaklanmak olmuş, toplumsal güvensizlik çıkmazı siyasal aktörler için iktidarı kazanmanın kolaylaştırıcı bir etmenine dönüşmüştür. Sadece iktidar kazanmanın da değil; aynı zamanda kaybetmemenin de bir yolu olarak kullanılmıştır/kullanılmaktadır. (Baysal, 2019).

Dünyada modern ulus devletlerin inşasından beri, devletlerin ideolojisi, devletin yönetim biçimi farketmeksizin siyaseti şekillendiren bir unsur olarak toplumsal güvensizlik çıkmazının oluşmasına ve istismar edilmesine zemin hazırlamıştır (Rumelili ve Uzunoğlu, 2022: 204). Türkiye'de de uzun yıllar hakim konumdaki devletin kurucu elitleri ve güvenlik bürokrasisi, siyasi hesaplarına parallel olarak, toplumsal kesimlerin kimliklerini inşa eden laiklik gibi bazı temel değerleri, güvenliğin referans nesnesi haline getirmiştir. Kurucu elitlerin ve ordunun uzun yıllar iç ve dış tehditlerin neler olduğunu belirlemesi ve bu tehditlere karşı nasıl bir çözüm üretilmesi gerektiği noktasında üstlendiği misyonu ise, tek başına ordunun benimsediği bir rol olarak görmemek gerekmektedir. Bu Türkiye'de toplumsal güvensizlik çıkmazının etkilerini okumak adına önemlidir. Türkiye'de bugün dahi siyasi ve bürokratik elitler başta olmak üzere, toplumun belirli bir kesimi nezdinde ordu; Cumhuriyet rejiminin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün mirasının nihai koruyucusu konumundadır (Demirel, 2004:128).

Çok partili siyasal hayat ile demokrasinin Türkiye'de ordu için ne anlam ifade ettiği de anlaşılır olmaya başlamıştır. Ordu için demokrasinin amacı; farklı toplumsal kesimlerin ve siyasi görüşlerin şiddetten uzak bir alanda tartışılarak tarafların birbirini ikna etmeye çalıştığı ve uzlaşma sağladığı bir süreçten ziyade, rasyonel bir amaç ve politika yapımıdır. Bu bağlamda ordunun demokrasiyi rasyonel bir amaç olarak görmesi ile toplumun ve devletin uzun dönemli çıkarlarının neler olduğunu belirlenmesi noktasında konumlandığı yer ideolojik bağlamda tutarlıdır; ancak demokrasi için oldukça sakıncalı bir duruştur. Dikkate alınması gereken şey ise, 2000'lerin öncesine kadar toplumun belirli bir kesimi ve bir kısım siyasal aktör için de ordunun bu tutumunun kabul görmüş olmasıdır. Bu Türkiye'de bazı toplumsal kesimler için de demokrasinin rasyonel ve temsilinin yalnızca belli bir kesime ait kabul edildiğinin göstergesidir (Heper ve Güney, 1996: 620).

Bu nedenle Türkiye'de farklı toplumsal kesimlerin varlığına rağmen özellikle çok partili hayata geçiş sürecine kadar ordu, siyasi elitler ya da toplum arasında ciddi bir görüş ayrılığı ya da güvensizlik görünür halde değildir (Öztürk, 2022:240). Ancak çok partili siyasi hayata geçiş ile dini motiflerin günlük siyasete yerleşmeye başlaması neticesinde laiklik ilkesinin öne çıkarılması, bir taraftan Kemalist ve muhafazakar siyasal aktörler arasındaki, bir taraftan muhafazakar-Kemalist toplum kesimleri arasındaki güvensizliğin belirginleşmesini ve kutuplaşmasını görünür hale getirmiştir (Öztürk, 2022:236-240; Karpat, 2010).

Türkiye'de devletin kurumlar vasıtasıyla kendisi yerine toplumu laikleştirmeye çalışması ise, bu çatışma durumunu siyasallaştırarak; laikliğin ve dindarlığın bir siyasal kimliğe dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Dellaloğlu, 2023: 120). Türkiye'de devlet nezdinde laikliğe böyle bakılması, toplumun dindar kesimlerinin "din ve vicdan hürriyeti" bağlamında temel haklarının ve ihtiyaçlarının yerine getirilmesini zorlaştırmış; bu durum ise toplumsal güvensizlik çıkmazını kuvvetlendirmiştir.

Türkiye'de laik toplumsal kesimler ile onun karşısında gittikçe kuvvetlenen ve yayılan muhafazakar direniş, Türkiye'nin toplumsal güvensizlik çıkmazının en önemli yapı taşlarını oluşturmuştur. Bu iki grup arasında oluşan güvensizlik çıkmazının; belirsizlik, çok anlamlılık, en kötüyü varsayma ve aksiyon-reaksiyon süreçleri gibi değişkenlere dayandığı ifade edilebilebilir (Kardaş, 2013). Toplumsal kesimlerin öz anlatılarını sarsan siyaset dilinden uzaklaşarak, bu siyaset dilini inşa eden aktörlere karşı aldıkları mesafe ise, belirsizlik dönemlerinde aşikar olmaktadır. Böyle dönemlerde toplumsal kesimler ahlaki kesinlik sunan siyaset tarzlarına yönelme eğilimindedirler. Bununla birlikte, toplumsal kesimlerin hafızalarında yer edinmiş travmaların veya kültürel kodların yol açtığı karmaşa ve geleceğinden emin olamama hali, tarafları en kötü senoryonun yaşanacağı endişesine itmektedir. Bu durumda taraflar önlerindeki en güvenilir seçeneğe yönelerek, siyasal ve kültürel tepkilerini ontolojik olarak konumlandırmaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye'de toplumun dindar kesimi, temel hak ve hürriyetlerini elde edinceye kadar siyasi ve ideolojik cemaatler halinde yapılanmaya meyletmiştir. Ortaya çıkan dini cemaatler ise, toplumda taasuba dayalı yeni bir tip ilişki biçiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Belirli bir cemaate mensup olan toplum kesimleri, din adına karar verme ve yorumda bulunma hakkını zımnen elinde bulundurduğuna

inandıkları cemaat liderleri ile bir sadakat ilişkisi kurmuşlardır. Bu ilişki cemaatsel taasuba zemin hazırlarken; bir taraftan modern hayatın içinde diğer taraftan kamusal alanda ikili bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern devlet tarafından ötekileştirildiğini, hakkının gözetilmediğini ve ihtiyaçlarının kimliği nedeniyle karşılanmadığını ve tehlike altında olduğunu düşünen; yaşam tarzı nedeniyle bulunduğu topluma yabancı hisseden cemaat mensupları, başka bir otoritenin kapısını aralamıştır (Tuncel, 2011:126). Bu şekilde, liyakatin esas alınması gereken kamusal alan, zamanla sadece devletin hegomonik mensupları tarafından değil; bu haliyle cemaatler tarafından da bir imtiyaz alanına dönüşmüştür. Bu durum ise, bir taraftan cemaatlere siyasi ve dini nedenler ile kamusal alanda ayrıcalık tanıyan siyasal iktidarın, laik kesimler ile arasını açarken; diğer taraftan benzer toplumsal kesimler arasında da yeni ve keskin başka güvensizliklerin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Bu durumda oluşan toplumsal güvensizlik çıkmazı, hem siyasal iktidarı kazanmanın hem de kaybetmenin yeni bir dinamiği haline gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze varıncaya kadar Türkiye'de toplumsal güvensizlik çıkmazını inşa eden sürecin temel dinamikleri ve tarihsel arka planı bu gelişmeler üzerine kurulmuştur. Türkiye'de 2013 yılında Gezi Olayları ile başlayan, 17-25 Aralık Yolsuzluk ve Rüşvet Operasyonu ile derinleşen ve sonrasında 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ile perçinlenen ve önemli bir noktaya varan toplumsal güvensizlik iklimi, bugün Türkiye'de toplumsal güvensizlik çıkmazını inşa eden tarihsel sürecin en yakın ve en somut çıktısı olarak; Türkiye'nin yeni toplumlararası güvensizlik çıkmazını oluşturan yapıtaşlarını oluşturmaktadır.

Bu haliyle gelinen noktada Türkiye'de iki farklı keskin ve ideolojik ayrıma dayanan Kemalistler ve muhafazakarlar arasında, gittikçe derinleşen toplumsal güvensizlik çıkmazı, çeşitli aktörlerin de etkisi ile güvensizliği inşa eden mevcut fay hatlarını yeniden harekete geçirerek perçinlemiştir. Hem Kemalizmin etrafında toplanan muhalif camianın hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın etrafında toplanan milliyetçi ve muhafazakar camianın inşa ettiği "biz" ve "öteki" ayrımına dayanan ikili kutubun yol açtığı toplumsal güvensizlik çıkmazı, kendini gerçekleştirememe ve siyasileşen kültürel tercihlerinin elinden alınacağı endişesi ile varoluşsal kaygılarına dayanarak hareket eden toplumsal kesimlerin de dahil olmasıyla çok taraflı ve daha grif bir toplumsal güvensizlik çıkmazına evrilmiştir.

3.3.4. Kimlik Siyasetinin Bir Çıktısı Olarak Güvenlik Kültürü ve Güvenlikleştirme

Kimlik siyaseti, toplumların güvenlik kültürünü şekillendiren, güvenlikleştirme ise bu kültürleşmeye yol açan bir faktördür. Kimliklerin, toplumsal güvenlik ve tehdit algılarıyla ilişkilendirilmesi; toplumsal kutuplaşmaların derinleşmesine ve güvenlik politikalarında kimlik ayrışmasının pekiştirilmesine neden olabilir. Kimlik siyaseti ve güvenlikleştirme arasındaki iletişimin ise, modern toplumların güvenlik algılarını ve politikalarını şekillendirmekte toplumsal etkileri çok daha geniş ve karmaşıktır.

Devletler, kimlik temelli tehdit algılarını güvenlik politikalarına entegre ederek güvenlik kültürünü inşa eder. Bu, özellikle güvenlik stratejileri ve devlet kurumları üzerinden yapılır. Örneğin, etnik veya dini kimliklerin tehdit olarak tanımlandığı bir toplumda, güvenlik politikaları bu kimliklerin baskılanması veya kontrol altına alınması amacıyla şekillendirilir. Bu süreç; tarihsel geçmiş, devlet politikaları, medya ve eğitim gibi araçlarla desteklenerek toplumun güvenlik algısının kimlik temelli bir perspektiften oluşmasını sağlamaktadır.

Türkiye'de yürütülen kimlik siyasetinin temelleri de diğer birçok faktör gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşa sürecine, yani toplumun siyasallaşma sürecine dayanmaktadır. Müslüman kimliğine sahip ama aynı zamanda laik temellere dayanan Türk milletinin, milli egemenliğin sürdürülmesinin tek yolu olarak kabul edilmesi zamanla bir devlet ideolojisine dönüşerek; siyasal elitlerin seçmenlerin kimlikleri üzerinden kutuplaştırmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte bir devlet ideolojisine dönüşen ulusal kimlik, radikal-laik politikalara şiddetle muhalefet eden muhafazakar-milliyetçi aktörler ile İslami hareketlere kültürel ve siyasi direnç gösteren Kemalist milliyetçiler arasında kimlik çatışmasına ve güvensizliklere neden olmuştur.

Türkiye'de devleti temsil eden ve siyasi iktidarı elinde bulunduran yönetici seçkinler, demokratikleşme sürecini kendi demokrasi tanımlamalarına uygun şekilde dizayn etmeye çalışmış ve bu tutumu uzun yıllar siyasal İslam'a ilişkin tavırlarda somutlaşmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de toplumun demokrasiyi önemseyen, ciddiye alan bir kültürel birikime sahip olmaması da demokratikleşme sürecinin önünde bir engel olarak varlık göstermiştir. Bu toplumsal kültürün oluşmasında Cumhuriyetin kuruluşundan gelen "devlet varlığının kutsallığı" ile "devletin bekası" söylemi ortak zemini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de kamusal tartışmalar, kutsallığından dem

vurulan "Kemalist-laik devlet" ile Türkçülük yanı ağır basmakta olan "Türk-İslam sentezci" devlet arasında sıkışmıştır. Bu kurulu düzenden zarar gören, baskı altında tutulan, ötekileştirilen kimliklerin ve toplum kesimlerinin hak ve özgürlük talepleri ise, demokratik bir hak arayışı olarak değil; marjinal hareketler olarak kabul edilmiştir.

Cumhuriyeti kuran kadronun, Osmanlının son dönemlerinde yaşanan parçalanma sürecini yakından izlemiş ve bizzat bu süreç içinde yer almış olmalarından kaynaklanan bilinç durumunda belki haklı görülebilecek "bölünme ve parçalanma korkusu", yine aynı dönemlere tesadüf eden toplumun demokratik siyasi hayat için yeterince olgunlaşmamasından kaynaklı algısıyla birleşmiş ve arkasına tarihi kökleri de çok derinlere dayanan "ebed müddet zihniyeti"ni alarak, Türkiye'de devlet toplum ilişkisini kurumsallaştırmıştır. Sonrasında gelinen noktada, aynı bilinç durumunun ve aynı tarihi koşulların bulunmadığı göz önünde bulundurulmak suretiyle sözü edilen kendini koruma refleksi, "devletin hukuk dışı eylem ve işlemlerini örtmek", "devlet iktidarını elinde bulunduranların kurulu düzeni kendi çıkarlarına uygun olarak kullanma arzusu ve becerisini gösteren kesimler ile ittifaklarını gizlemek" amacıyla kullanılmıştır. Bu örtmek ve gizlemek amacı, çoğu zaman hiçbir demokratik devlette yeri olmayan "dış düşmanlar" ve "onların işbirlikçisi iç düşmanlara karşı" devleti koruma amacıyla denkleştirildiği güvenlikleştirme süreçlerinin başarılı olmasını sağlayan halk desteğini hazırlamıştır.

İnşa edilen bu güvensizlik algısı, bazı toplumsal kesimlerin hem pratikte maruz kaldığı hak ihlallleri ile hem de ontolojik kaygıları ile birleşerek, siyasal tepkilerine ve siyasal davranışlarına yerleşmiştir. Bu bağlamda bazı toplumsal kesimler için hukuk Türkiye'de, kurumsal iktidarı ellerine geçirmiş olanlar tarafından belirlenen insan hakları ile yine onlar tarafından belirlenen genel hukuk ilkelerine dayalı, evrensel hukuk devleti anlayışına uygunluğu bir yana bırakılarak, hatta bazen yürürlükteki kanunlara dahi uymak istemeyen ve tamamen ters düşen düzenlemeleri içinde barındıran bir biçimde işleyen bir sistem olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de toplumun bu işleyişten sorumlu olması gereken siyasi iktidardan hesap sorabilme kapasitesi ise, çok sınırlı olmakla birlikte bazen "devlete ihanet etmekle" eşdeğer kabul edilmiştir. Bunun nedeni Türkiye'de yönetici seçkinlerin inşa ettiği güvenlik kültürünün, yer yer demokratik olmayan yer yer de antidemokratik özellikler taşıyan hukuk düzenini ve koruma refleksine dayalı pratikleri üretebilecek, siyasi kitlerle ilişkilerini meşrulaştıracak ve toplumsal rızayı sağlayacak bir tarihsel ve ontolojik

geçmişe dayanmasıdır. Toplumsal kimlikler ve toplumsal kimlikler arasındaki güç ilişkilerinden ötürü kendi iktidar pozisyonlarını haklılaştırmak, kaybetmemek, iktidarların rızalarını devşirmek üzere yararlanabilmek amacıyla anti demokratik yöntemleri desteklemektedirler.

Bu sebeple Türkiye'de mevcut baskın resmi kimliğe karşı alternatif bir kimlikle ortaya çıkan toplumsal kesimlerin de Kemalizmin aksini oluşturduğunu söylemek kolay değildir. Öncesinde Kemalizme karşı temel hak ve hürriyetleri kazanmak maksadıyla ortaya çıkan muhalif siyasi oluşumlar, zamanla iktidarda kalmanın veya iktidarın köşesinden de olsa tutmanın aracı haline gelerek, resmi ideolojiye karşı olmasıyla iktidarda olmanın cazibesine kapılmaktadır.

Buradan hareketle güvenliğin, uluslararası ilişkiler literatüründe "sıfır toplamlı bir oyun olduğu genel kabulünün" sadece uluslararası sistemdeki egemen devletlerin birbiri ile kurduğu ilişkinin neticesine dayanmadığı ifade edilebilir. Benzer şekilde ulusal siyasette de mevcut gruplar arasındaki çatışmaların ve rakabetin bir sonucu olarak, güvenliğin sıfır toplamlı bir oyun olduğu kabul edilmektedir. Bu sebepledir ki bir toplumda rekabet eden grupların kendilerini güvende hissetmemesi sebebiyle aldığı tedbirler, diğer grupların güvenliğini de tüketmeye başlama tehlikesi taşımaktadır (Roe, 2005).

Nihayetinde, Türkiye'de siyasal dinamiklerin bir siyasal aktörü diğer siyasal aktör karşısında güçlendirdiği göz önünde bulundurulduğunda; ortaya çıkacak "güvensizlik ikileminin" demokratik bir ortamda çatışmacı bir siyasi kültür inşa ederek, arzu edilmeyen sonuçlar doğurduğu ifade edilebilir. Bu şekilde, güvensizlik ikileminin ortaya çıkaracağı toplumsal çatışmaların güçlü siyasal aktörlerin meseleleri güvenlikleştirerek güvenlik alanına taşımasına, demokrasinin en temel öğelerinin, temel hak ve hürriyetlerin dahi sınırlandırılmasına, kişilerin yaşam haklarının ihlal edilmesine varıncaya kadar birçok hak ihlaline neden olabileceği gözlemlenmektedir.

Türkiye'de siyasi aktörlerin siyasi kazanç elde etmek amacıyla "dost-düşman" ayrımına dayalı bir kutuplaşmayı besleyerek yürüttüğü politikalardan neşet eden aşırı siyasallaşma ise, tüm ilginin ve dikkatin siyasi alana taşınan meseleler ile ilgili neyin önerileceğinden daha çok kimin kazanıp kaybedeceğine odaklandığından, siyasal aktörlere ve kurumlara karşı bir güvensizlik oluşturduğu gibi bir taraftan oluşan güvensizlik, toplumsal ve siyasal yaşamın tümünü de kapsayabilmektedir. Bu sebeple

Türkiye'de güvenlikleştirmenin, kimlik siyaseti ile birlikte uygulanarak; siyaset algısının içeriğini belirli süreçlerde boşalttığı, toplumun siyasi alana yön verme anlam ve kapasitesini büyük ölçüde zedelediği değerlendirilmektedir.

Kimlik siyaseti, toplumsal kimliklerin (etnik, dini, cinsiyet, milliyet vb.) siyasetin merkezine yerleştirilmesi ve bu kimliklerin siyasi olarak temsil edilmesi üzerine kurulu bir yaklaşım olduğundan, bireylerin siyasal taleplerini kendilerini ait hissettikleri grup kimlikleri üzerinden dile getirmelerine olanak tanımaktadır. Ancak Türkiye'de kimlik taleplerinin güvenlik tehdidi olarak tanımlanması, farklı kimlik grupları arasında gerilim ve kutuplaşma yaratmıştır. Güvenlikleştirme ile kimliklerin hak taleplerinin baskı altına alınması kolaylaşmıştır.

Türkiye'de bir taraftan popülist söylemlere dayanan siyaset tarzı bir taraftan ise popülist söylemlerin cazibesine kapılan duygusal seçmen davranışı önce siyasal aktörlerin belirsizlik ortamlarında uyarıcı söylemler yoluyla çeşitli krizler inşa ederek ideolojik söylemlere dayanan ve ahlaki kesinlik sunan siyaset tarzına uygun koşulların oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Sonrasında ise, siyasal aktörlerin bu şekilde güvenlikleştirme ile iktidarını kurgulaması kolaylaşmıştır. Güvenlikleştirmeyi kimlik siyaseti ile birlikte kullanan aktörler, "ötekini" refarans gruba yönelik varoluşsal bir tehdit olarak başarı ile sunmakta ve bu tehditler ile mücadele edebilmek için olağanüstü önlemler alınması gerektiği çağrısında bulunmaktadır. Bu şekilde güvenlikleştirmeye başvurmadan önce aktörlerin, seçimler vasıtasıyla ve seçmenden aldığı destek ile bir meselenin dramatize edilmesinde ve onun kamusal tartışma alanından uzaklaştırılmasında bir başarı elde edip edemeyeceğine dair ön değerlendirme gerçekleştirmesi mümkün olmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'de seçim süreçleri, "belirli bir kimlik grubunun, devlet veya toplum tarafından tehdit olarak görülmesi", "muhalif grupların söylem ve taleplerinin veya şikayetlerinin etiketlenmesi" ve "milli güvenlik tehdidi" olarak sunulmasında önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda, Türkiye'de seçmenin duygularının yönlendirilmesinde etkili olan popülist siyasetin, güvenlikleştirmenin inşa sürecinde kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğu ve bir araç olarak kullanıldığı değerlendirilmektedir.

4. KEMALİZM VE GÜVENLİKLEŞTİRME

Güvenlikleştirme; en genel tanımı ile bir konunun ya da toplumsal grubun "güvenlik tehdidi" olarak çerçevelenmesi ve devletin bu tehditlere karşı özel tedbirler alması şeklinde ifade edildiğinde; Kemalizm ve güvenlikleştirme arasındaki kuvvetli bağ daha anlaşılır hale gelmektedir. Kemalizmin özellikle devlet ve toplum ilişkilerinde kurduğu düzen, güvenlikleştirme ile yakından ilişkilidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren devletin kimliği ve güvenlik anlayışı, Kemalizm'in temel ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Kemalizm; Türkiye'yi modern, laik ve ulus temelli bir devlet olarak yeniden yapılandırmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda toplumun tüm kesimlerine nüfuz etmiştir.

Türkiye'de uzun yıllar, Kemalizm'in etkisiyle güvenlik eksenine çekilen birçok toplumsal ve siyasal mesele, devletin bekası ve ulusal birlik kaygıları doğrultusunda ele alınmıştır. Bu çerçevede laiklik, etnik aidiyetler, dini hareketler ve hatta belirli siyasal kimlikler, güvenlik odaklı bir yaklaşımla değerlendirilen unsurlar haline gelmiştir. Kemalizm ve güvenlikleştirme arasındaki bu bağ, Türkiye'nin demokrasi ve özgürlük mücadelesini de şekillendirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu siyasetin izleri, Türkiye'de yaşanan toplumsal çatışmaları ve devlet-toplum arasındaki dinamikleri de belirgin hale getirmiştir.

Kökleri Cumhuriyet öncesine dayanan Kemalizm, planladığı ve uygulamaya koyduğu inklaplar ile hızla toplumun denetlenmesine hizmet eden bir devlet muhafazakarlığı söylemine dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren resmiyet kazanan Kemalizm; 1930'ların başından itibaren pekişmeye başlamış, 1945'lerden sonra çok partili hayatın süregelen çalkantılı ve kesintili süreçleri içerisinde varlığını sürdürmüştür. Tek Parti Dönemi'nin söylemsel bir ürünü olan Kemalizm, 1960'lardan sonra daha çok Kemalizmin ideolojik şemsiyesi altında gelişen milliyetçi siyasi düşünce ve örgütlenmelerce "Atatürkçülük" olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bununla birlikte, sol siyasi düşünce akımları içinde Atatürkçülüğü devrimle özdeşleştirerek kullananlar da bulunmaktadır. Kemalizm 12 Eylül 1980'den sonraki süreçte ise, ordunun yönetimi ve belirleyiciliği altında gerçekleştirilen, yeni bir anayasal rejim uygulamaya yönelik adımların meşrulaştırılması amacıyla Kemalizm değil; Atatürkçülük olarak terimleştirilmiştir. Bununla birlikte Kemalizm, zamanla değişse de Kemalizmin devlet merkezli bir toplum ve insan tasarımı her zaman varlığını

sürdürmüştür.

Diğer taraftan, Türk siyasal hayatında Kemalizmin bütün devamlılığına rağmen genel ve sistematik bir siyasi programı sabitleyen başat bir aktör olmaktan ziyade, 1950'lerden sonra bütün siyasi programların başvurduğu genel bir gösteren olduğu ifade edilebilir. Bu kopukluk ve devamlılık durumuna rağmen Kemalizm, güvenlikleştirme ile gerek Tek Parti iktidarlığı süresince gerek Tek Parti iktidarından sonra, Türk siyasetinin günümüze kadar asgari zeminini oluşturmuştur.

Türkiye modernleşmesinin 1930'lardaki özel yorumu olarak inşa edilen Kemalizmin, sivil toplumdan beslenmemiş, toplumsal alandan bir katkı görmemiş, toplumsal rızanın örgütlenmesini önemsememiş ve tüm ulusu kapsayan bir tahayyüle denk düşebilen moral ve entellektüel bir önderlik sağlayamamış oluşu ise; Türk siyasetinde Kemalist ideolojinin hegemonik bir toplumsal ufuk olarak süreklilik göstermesini engellemiştir. Bu nedenledir ki Kemalizm, 1950'de Tek Parti iktidarı CHP'nin aldığı kesin yenilgiden sonra tecrübe edilen genel siyasi programların hiçbirinin başat ideolojik aktörü olamamıştır.

4.1. Kemalizm ve İdeolojik Unsurları

Kemalizmi/Atatürkçülüğü ve Türk İnklabını doğru anlayabilmek için Kemalizmin bir devlet ideolojisine nasıl dönüştüğünü, dolayısıyla Osmanlı İmpratorluğu'nun son yarım yüzyılını içine alan birkaç önemli noktayı göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu elitlerinin sahip oldukları temel misyon, içerisinde yetiştikleri zihin dünyası ve siyasal konjonktür ile önemli oranda ilişkilidir. "Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının bir fiil işgal altında olması, can damarı sayılan bazı toprakların hızla kaybedilmesi, birçoğu kaybedilmiş topraklarda doğmuş büyümüş olan devlet eliti zumresi için yaşadıkları korkunun ve travmanın uzun yıllar etkisini korumasına neden olmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal önderleri Osmanlı reformcularının iki kuşaktır kendilerine sordukları soruyu sormuşladır: Devlet nasıl kurtarılır? Bu soruya, askeri ve siyasal reformlar ile kurtarılması gerektiği cevabını veren kurucu elitlerin, yeni kurulacak ulus devlet için gerekli gördükleri ikinci şey ise, devletin servet ve kuvvet bakımından Avrupayı yakalaması gerektiği düşüncesi olmuştur. Bu nedenle öncelikle toplumun ihya edilmesi ve modernleştirilmesi gerektiği düşünülmüş, Mustafa Kemal Atatürk ve çevresindekiler bu amacın sadece "laik ve milli" bir devlet ile gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Bu bağlamda laiklik ve milliyetçiliğin,

Kemalist ideolojinin kurucu unsurlarını ve özünü temsil ettiği ifade edilebilir. İnklaplar ise; bu iki unsuru kamusal ve toplumsal alana yerleştirmek ve benimsetmek için yukarıdan aşağıya doğru planlanlanmış bir düzenle oluşturulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren başlayan ve "medeniyetçi inkılaplar" olarak adlandırılan Atatürk İnkılapları; bazısı rızaya dayalı, çoğu ise hızla ve tedrici şekilde hayata geçirilmiştir. Hızla ve kararlılıkla uygulanan bu inklaplar ile amaç; "tarihinin ve kültürel kaynaklarının tanımı devletin elinde olan modern bir toplum" ve "devletin denetiminde olan modern bir vatandaş" türü inşa etmek olmuştur. Halkın yetkin ve eğitimli olmadığı gerekçesiyle toplumun ekonomik, kültürel ve siyasal düzeylerde "muasır medeniyetler seviyesinin" üstüne çıkartmak da Kemalizmin siyasi-ideolojik sınırları çerçevesinde şekillenmiştir. Siyasette demokratikleşmenin ve milli hakimiyetin; ekonomide, sanayileşmenin; kültürde "fikri, vicdanı ve irfanı hür" birey-yurttaş esasını hakim kılma hedeflerini içeren Kemalizm, Türkiye'de "modern toplum ideal tipinin" belirlenmesine kaynaklık etmiştir (Köker, 2019: 98-101).

"Geriyi" ifade eden geleneksel toplum yapısının çözülme süreci içerisinde, "ileriye" modern topluma gidişin reformcu aygıtı olan devletin, devrimci ve inkılapçı bir hamleyle Osmanlı'dan tarihsel bir kopuşunu ifade ederek; Türkiye toplumunun Cumhuriyet odaklı tarihinin tanımlanmasında ve açıklamasında Atatürk inkılaplarına önemli bir yer verilmiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, bir taraftan Cumhuriyeti topyekün toplumsal ilerlemeyi gerçekleştirecek gerçek bir güç olarak algılayıp sunmuş; diğer taraftan bu gücün demokratikleşmesini oluşturacak yurttaşlar topluluğunun iradesini "rasyonel bir yurttaşlar topluluğunun" eksikliği nedeniyle ertelemiştir. Bu anlayış, Cumhuriyet ile demokrasi arasındaki gerilimi kendi iç bünyesinde sürekli hale getirerek; uzun yıllar Kemalizmin, toplum üzerindeki gözetleyici, yönlendirici ve müdahaleci fonksiyonlarını pekiştirici bir niteliğe dönüşmüştür (Parla, 1997: 22). "Kemalizm" ya da arılaştırılmış bir Türkçe adlandırmadan önce 1931 Programı'nın girişindeki harfleri ile "Kamalizm", Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün görüşlerini, fikir ve düşünce dünyasını kurumsal ideoloji olarak benimsemiştir.

Bu bağlamda, Kemalizm-CHP-6 Ok ve Atatürkçülüğün ideolojik bir bütün olduğu; tarihsel, mantıksal ve semantik olarak birbirinden ayrıştırılmasının zor olduğu ifade edilebilir. Kemalist ideoloji etkinliği dönemsel olarak artmış veya azalmış salt pratik bir

eylem programından ziyade; geleceği de kapsayan tasavvurların kaynağı olarak, uzun vadede toplumsal-siyasal yaşamı yönlendirecek ve kapsayacak şekilde geçerli olması istenmiş bir ideolojidir. Bu nedenle Kemalist ideolojinin ideoloijk dozunun, Mustafa Kemal Ataürk'ün ölümünden sonra veya II. Dünya Savaşı sırasında, dönemsel ve geçici olarak değişmiş veya yumuşamış olmadığı; aksine aynı esaslar doğrultusunda zaman zaman katılaştığı ifade edilebilir.

4.1.1. Miladi Söylem, Batıcılık ve Türk İnkılabı

Mustafa Kemal Atatürk'ün öncelikli hedefi uluslararası arenada bağımsız ve güçlü bir devlet kurmaktır. Güçlü bir devlet ve ulus için ise, "Batılılaşma" önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Milli egemenliğin gerekliliğine vurgu yaparak, liberal demokratik düşüncenin hayalini kurduğunu ifade eden Mustafa Kemal, Batılılaşma yolunda devrimlerin referandum gibi demokratik yollar ile gerçekleştirilemeyeceğine, millet adına doğruları ve gerçekleri görebilen aydın bir elit tarafından tedrici bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiğine ve sonrasında halka benimsetileceğine inanmaktadır (İnalcık, 2007). Bu nedenle, devletin kurucu elitleri halkın iyiliği için paternalist bir yönetim tarzı ve halk için halka rağmen anlayışı ile hareket ederek, otoriter ve muhalefetsiz bir yönetim anlayışına karar vermiştir.

"Batıcılık", "Milliyetçilik" ve "laiklik" ise Mustafa Kemal'in ve kurucu elitlerin temel gayesini ve Türk modernleşmesinin asli öğelerini oluşturmuştur. Bu öğelerin ışığında oluşturulan siyasal düşünce, siyasal eyleme sonrasında ise bir siyasal ideolojiye[11] ve doktrine[12] dönüştürülmüştür. Bu düşünsel ve siyasal eylemlerin ortaya koymak istediği temel misyonu Mustafa Kemal Atatürk *Nutuk'ta* şu şekilde belirtmektedir: *"Türk milletini, medeni cihanda layık olduğu mevkie is'adetmek ve Türk Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade takviye etmek"* (Nutuk, 2010: 897).

Bu temel amacı gerçekleştirmek için Kemalizm, Türk modernleşmesinin teknolojik gelişmişlik düzeyini ve ekonomik kalkınma çıkışını yakalamadan önce, toplumu dönüştürecek zihniyetin keskin bir yeniden inşasına girişmiş, bu girişimin en önemli ayağını, "homojen ve yukarıdan tanımlanmış bir ulusal kimlik modeli" yaratma gayesi ve tedrici bir modernleşme oluşturmuştur (Aydın, 2019:344). Bu nedenle, "Batılılık" ve

[11] İdeoloji, toplumsal-bilimsel bir anlamda, belirli türdeki örgütlü bir siyasal eyleme temel sağlayan az ya da çok tutarlı bir fikirler dizisini ifade etmektedir (Heywood, 2018: 137).
[12] Doktrin ise, eyleme yönelen ideolojidir. Bu tanımlamalar üzerinden Kemalizmin hem bir ideoloji hem de doktrin olduğu ifade edilebilir (Ateş, 2019: 319).

“Doğululuk” çatışmasını gerçek bir sınıf çatışması olarak algılayan Kemalizm, Cumhuriyet kurulurken enerjisinin büyük bir kısımını kılık ve kıyafet düzenlemelerine ayırmıştır. Kamu kurum ve kuruluşlarında bu sınıfsal ve kültürel ayrımın belirgin hale getirilmek istenmesinde Kemalizmin kamusal alanda üstün toplumsal statüsünü koruma isteği ve alt tabakanın bu hiyerarşik yapıyı kabullenmesi gerektiği düşüncesi etkili olmuştur. Bu endişeden ötürü olacak ki Kemalizm için toplumsal sınıflaşmanının önemli dinamiklerinden biri Batılılaşmadır.

Diğer önemli bir endişe ise, Batılılaşmanın sınırları konusunda olmuştur. Kemalizmin temel gayesi homojen bir toplum tasavvuru olduğu için; Lozan azınlıklarının “milli birlik ve beraberlik” görüntüsünü bozabileceğine dair inançtan ötürü, diğer dinlere ve gayrimüslümlere de mesafeli davranmıştır. Bu nedenle Kemalizmin Batılılaşma hedefini, toplum ve devlet arasındaki hiyerarşik ilişkiye bağlı olarak ve kendi istediği bir Batılılaşma formuna uygun şekillendirdiği anlaşılmaktadır (İnsel, 2019:25). Kemalist ideolojinin temel unsurlarından olan Batıcılık dahi Kemalizmin amaçlarını korumak söz konusu olduğunda; gerek devletin güvenliği gerekçelerini öne sürerek, gerek durumu anti-emperyalist bir zemine oturtarak, aslolanın devletin toplum nezdindeki hükümran konumunu koruması olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır (Kazancıgil, 2019).

Bu bağlamda bir modernleştirme projesi olan Kemalizmin Batıyla ilişkisi indirgemeci olduğu kadar, “tarihsel bir anın evrenselleştirilerek dondurulması” anlamında “muhafazakar” bir tecrübedir. Çünkü Kemalizm Batılılaşmayı, sadece Batı tarihinde yaşanan çatışmaların merkezileşen ulus-devlet ile dinsel-etnik cemaatlar arasındaki gerilimine hapsetmiştir (İnsel, 2019). Bu bakış açısı ile ulus devlet, modernleştirici evrensel özne olarak dondurulurken; bu temsile direnen farklı yorumlar, ister modernist olsun ister gelenekçi, gayri meşru sayılmıştır. Dolayısıyla Kemalizm başından beri, sınırları belirlenmiş siyaset alanını zorlamak isteyen tüm aktör ve hareketlere karşı bir restorasyon ideolojisi işlevi görmüştür (Bora ve Taşkın, 2019:544).

Kemalizm baştan itibaren toplumu homojen kabul ederek, içinde imtiyazın ve sınıfların olmadığı gerek de bulunmadığı bir muhakeme tarzı ve kabülü üzerinden yola koyulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti siyasal sistemi, Batı tipi bir modernleşme ve demokratikleşme süreci tecrübe edilmeden, Batı ideal tipine uygun olarak ve kurumlar aracılığıyla inşa edilen demokrasi ve modernleşme tecrübesinin bir ürünü olarak kurulmuştur. Bununla birlikte, sadece bir iktisadi kalkınma aracı olarak sunulan

devletçilik ilkesi ve anlayışı ile ekonomik kalkınma sürecinin yaratacağı sınıf farklılıklarını ve çatışmalarını önleme görevi de devlete yüklenmiştir.

Buradan hareketle demokratik kurumların ve süreçlerin olağan akışından uzaklaştırılıp denetlendiği bir sistemde, demokratik dönüşümlerin hedeflendiği yorumu tarihi ve düşünsel zeminden yoksundur. Kemalizmin süreç içerisinde değiştiği ve demokrasi yönünde açılımlar gösterdiği kabul edilse de bu açılımların "modern devlete özgü demokrasinin daraltılmış bir çoğulculuğuna ve Türkiye'ye özgü tarihi koşulların da katkıda bulunduğu bir korporatist modele bağlı kalınarak gerçekleştiği" ifade edilmektedir (Peker, 1984; Köker vd., 1995: 9).

Bu bağlamda Türk İnklaplarının, gerek eğitim ve kültür alanında gerekse yeni bir tarih tasarımı bağlamında sanıldığından daha biçimlendirici olduğu, bu amaçların da benzer şekilde iki temel bileşene; Batı kültürü ile bütünleşme sağlamaya ve Osmanlı'dan ayrı yeni bir tarih bilincinin oluşturulmasına hizmet ettiği söylenmelidir. Bu durum sadece yeni bir tarih ve kültürün inşasına değil; aynı zamanda, ulusal kimliğin yapılandırılması için yeni bir kültürün inşasına da katkı sağlamaktadır.

Saltanat ve halifeliğin kaldırılması, Büyük Millet Meclisinin kuruluşu, kılık kıyafet kanunları, milli iktisat siyaseti, Türk tarihinin Osmanlı-İslam geçmişini dışlayarak, Orta Asya kökenine uzatılması, Güneş Dil Teorisi, Soyadı Kanunu ve sonrasında ezanın Türkçeleştirilmesi, Şeyhülislamlığın kaldırılması, dini mahkemelerin ve medreselerin kapatılması, okullardan din derslerinin kaldırılması, tekke-zaviyelerin kapatılması, şapkanın milli başlık olarak kabul edilmesi, musikinin/alaturka müziğin çalınmasının ve öğretilmesinin yasaklanması gibi inklaplar, Kemalist milliyetçiliğin laikleştirmeye ilişkin reformlarıdır.

Bu reformlar ile Kemalist milliyetçilik dini tanımdan tamamen uzaklaşarak; cumhuriyetçi-laik niteliği ile "dilde, kültürde ve ülküde" birlik oluşturmuştur. Türk Tarih tezi ile birlikte ise, Türk Tarihi Osmanlı tarihinden soyutlanarak, Osmanlı tarihi "karanlıkla" eş kılınmış; Güneş Dil Teorisi aracılığıyla dilin Türkleştirilmesi yoluyla sekülerleştirilmesi sağlanarak, 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuştur (Mert, 2019; Yıldız, 2019).

Bununla birlikte ortak paydası yekpare bir toplum ideali olan Kemalizm; etnik ve kültürel kaynakları açısından yekpare olmayan Türk toplumunda, bütünlüğün sağlanmasına ve korunmasına özel bir önem vermiştir. Bu nedenle din, sosyal sınıflar ve

etnik kimliklerin görünür kimlikler olarak varlık göstermesinden ve kamusal alanda yer almasından rahatsızlık duymuştur. Kemalizm, bu kimliklerin varlığının devletin bekasını tehlikeye düşüreceği endişesini her zaman korumuştur. Bu endişenin sadece Kemalizm için değil; ulus devlet inşa sürecinde "sadık yurttaş" yaratma ve "rejimin rıza üretimi tabanını genişletme" endişesi taşıyan her rejim kurucusunun beklentisi olduğu genel kabul görmektedir; ancak bu düşünce zamanla bir taraftan devleti sürekli, sabit ve sağlam bir tabana oturtma anlayışıyla pekişirken; bir taraftan ise, Atatürk milliyetçiliği adı altında rejimin resmi idolojisinin omurgasını oluşturmaya devam eden bir "devlet milliyetçiliği" üretmiştir.

Milli mücadele döneminde sık sık gündeme gelen söylemler ve Kemalizmin ilkelerininin tamamı homojen toplum yapısına hizmet etmektedir. Bu yıllarda toplumun değişik kesimlerini ortak mücadele etrafında bir araya getirmek amacıyla kullanılan halkçılık ilkesi, "hakimiyet-i milliye" kavramı ile somut bir zemine dayandırılmakta ve cumhuriyetçilik ilkesinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kemalist halkçılık ilkesinin, bir kutupta sosyalist-kollektivist çağrışımlara, diğer kutupta liberal-bireyci çağrışımlara karşı önlem almaya dikkat eden, korporatist bir anlayışı yansıttığı ifade edilebilir.

Halkın olabildiğince soyut ve somut tarihsel betimlemelerden arındırılmış, tek ve bölünmez tanımlanması, bu dönemde iktidar elitlerinin elini güçlendirmiştir. Halka ve halkçılığa dair bu tanımlama ile iktidar odaklarına karşı olası bir muhalefet kolaylıkla düşman olarak gösterilmiştir. "Halk", sınıfsal veya toplumsal bir özne olarak değil; millilik vasfının otantik bir taşıyıcısı olarak düşünülmekte ve yükümlendirilmektedir (Karaömerlioğlu, 2019: 273-76).

Diğer taraftan Kemalist ideolojinin en belirgin özelliklerinden bir diğeri ise, Kemalist ideolojinin muhafızı ve asli güç unsurları olarak orduyu görmesidir. Kemalizm; devletin bekası ile inklapların korunması noktasında ordu ile birebir ilişki kurmaktadır. Bunun nedeni yeni sistemin kurucu kadrolarının fikir ve icraatları ile orduyu konumlandırdığı yerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük oranda izler taşımasıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde İmparatorluk, Batıda seyreden modernleşme aşamalarının dışında kalmıştır; ancak ülke içinde Batı eğitim modelinde eğitim veren ya da Batıdaki eğitim kurumlarında eğitim almış kişilerin neredeyse tamamı Osmanlı'nın "sivil-asker bürokrat" kadrolarını oluşturmaktadır. Batı tipi eğitim modeli ile yetiştirilmiş bu insan

gücüne önceleri "Tanzimatçılar", Meşrutiyet öncesinde "Yeni Osmanlıcılar", ya da "Jontürkler" adı verilmiş; II. Meşrutiyet sonrasında "İttihatçılar", Kurtuluş Savaşı süresince "Müdafai Hukukçu" ya da "Kuvayı Milliyeci" olarak adlandırılmışlardır. Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte ise, "Halk Fırkası", sonrasında "Cumhuriyet Halk Fırkası", ve nihayet "Cumhuriyet Halk Partisi" üyeleri olarak Cumhuriyet'in kurucu elitleri Türk siyasal hayatında yerini almışlardır.

Ordu'nun siyaset içindeki ağırlığı sadece kurucu elitler aracılığıyla değil; oluşturulan muhalif kesimler aracılığıyla da sürekli olarak devam etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'deki muhalif II. Grubun lideri Rauf Bey de eşraf kökenli bir askerdir. 1924'te çok partili siyasal yaşama geçmek için kurulan Cumhuriyet Dönemi'nin ilk muhalif partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Genel Başkanı Kazım Karabekir asker, Genel Sekreter Ali Fuat Cebesoy asker ve diplomat, ikinci kez 1930'da çok partili siyasal yaşama geçmek için kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başına da yine asker kökenli diplomat Ali Fethi Okyar getirilmiştir.

1920-30'lar Türkiyesinde bu gelenek okumuş adam sınırlılığından zorunluluk olarak görülse de çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte DP, bazı emekli subayları saflarına dahil ederek, orduya güven vermeye çalışmıştır. 1946 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı aday göstermiştir. 1950'lilerde partinin yönetici kadroları arasında Ali Fuat Cebesoy, Fahri Belen, Seyfi Kurtbek, Tahsin Yazıcı gibi askerler yer almıştır (Mazıcı, 2019:555).

Mustafa Kemal Atatürk'ü ulus devlet inşa sürecinde bir asker olarak öne çıkaran eylemler ise, emperyalizme karşı Kurtuluş Savaşı'nı; padişaha karşı demokratik halk hareketini başlatarak; toplumun ümmet aşamasından, millet aşamasına geçmesine öncülük etmesidir. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme karşı veriliyor olması, toplumda "ulusallık" bilincinin oluşturulmasında en etkili adım olmuştur. Padişahın ve halifenin emperyalistler ile işbirliği yaptığı düşüncesi, kurtuluş hareketinin bir halk hareketine dönüşmesine kolaylık sağlamıştır. İlhan'a göre (2019: 518); "Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul hükümetine başkaldırdığı zaman "ihtilalci", devraldığı toplumu dönüştürmeye çalıştığında ise "inkılapçı"dır. İnkılaplar, anti-emperyalist kurtuluş Savaşı ile eş zamanlı meydana geldiğinden, Mustafa Kemal Atatürk'ün "kurtarıcılığı" ağır basmış ve "devrimciliğinin" gerçek boyutları gözden kaçırılmıştır."

Kemalizmin ideolojik unsurlarının oluşturulmasında ve yerleştirilmesinde Mustafa

Kemal Atatürk'ün önemli bir yeri bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, 1919'dan itibaren ve öldükten sonra da her zaman Türkiye'de siyasal, kültürel, ideolojik yaşamın merkezinde olmuştur. Türk halkı için Mustafa Kemal Atatürk, *kurucu, kurtarıcı, başöğretmen, Ata, büyük, yüce, ulu* gibi sıfatlar ile anılmaktadır. Türkiye'de kamusal yaşam; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal ile dolu bir ortamda geçmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk kamusal yaşamının merkezinde yer almasında, öncelikle Türk halkı için ontolojik güvenlik sağlayıcısı olarak konumlandırılmasının ve karizmatik lider özelliklerinin önemli bir yeri bulunmakla birlikte, kalıcılık kazanmasında çeşitli tarihsel, siyasal, kültürel ve ideolojik etmenlerin bir araya gelmesi oldukça etkili olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk tarihinin olağanüstü bir döneminde yaşamış; ümitsizlik, yok olma korkusu, çaresizlik yaşayan ve bir taraftan da ölüm kalım mücadelesi veren Türk halkının kahramanıdır. Bu deneyimler göz önünde bulundurulmadan, Cumhuriyetin kurucu kuşağının Mustafa Kemal'i olabilecek en üst mertebeye kadar çıkarmaları anlaşılmayacaktır. Cumhuriyet'in kurucu kuşağı; Balkan Savaşlarındaki ağır yenilgiyi, I. Dünya Savaşı'ndaki toprak kayıplarını, Mondros Mütarekesini ve Sevr dayatmasını görmüş bir travma kuşağıdır. Cumhuriyet'in kurucu kuşağı için Mustafa Kemal, bazısına göre Türk halkını siyasi ve askeri aşağılanmalardan kurtaran, bazısı için dini kurtaracak, bazısı içinse siyasi ve toplumsal kurumlarda inklaplar yapacak kurtarıcı bir liderdir (Ünder, 2019; Volkan, 2010).

Tüm bu gelişmeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın tartışmasız bir kahramanı olarak, Türk siyasetindeki yeri anlaşılırdır. Bu etkiler, Türk siyasal hayatında Mustafa Kemal'in ölümünden sonraki etkisinin dayanakları olarak önemli bir yer kazanır. Mustafa Kemal Atatürk imgesinin Türk siyasal yaşamındaki rolünü ve vurgusunu anlamak için İsmet İnönü'nün ve Bayar'ın sözlerine bakmakta fayda vardır. İnönü, *"Türk inklabını anlamak ve sevmek,..., Büyük Reis Mustafa Kemal'i anlamak ve sevmekle bir ve beraberdir" demiştir. Celal Bayar ise, Atatürk'ü sevmek milli ibadet haline gelmiştir."* der (Oy, 1989:55). Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk imgesi inklapların kabullenilmesine, rejime bağlılığın ve itaatin sağlanmasına büyük oranda kolaylık ve meşruluk sağlamıştır. Atatürk'e duyulan derin saygı ve sadakat, yeni düzenin yerleştirilmesine hizmet eden sivil bir din işlevi görmüştür.

Bununla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerine ve eserlerine saygı ve

hayranlık duyulmasından ziyade kutsallaştırılması, Atatürk-Cumhuriyet özdeşliğinin sağlanmasını dolayısıyla her muhalif meselenin ve sistem eleştirisinin "rejime karşılık" ve "Atatürk'e saygısızlık" üzerinden sorgulanmasını kolaylaştırmıştır (Ünder, 2019:152). Bunun nedeni Atatürk öldükten sonra da iktidara gelen kadroların, kendilerini Atatürk'ün mirasını korumakla yükümlü göstermeleridir. Bu iktidar kadroları İsmet İnönü ve Celal Bayar gibi siyasi kadrolar ile sınırlı kalmamıştır; aynı zamanda ordu, Atatürk devrimlerinin ve ideallerinin bir muhafızı olarak, devrimlerden ve ideallerden sapma olarak kabul ettiği durumlarda siyasal sisteme müdahale etmiştir.

Bu sebeplerden ötürü, Türkiye'de birbirine zıt siyasal eğilimleri ve fikirleri olan çok çeşitli gruplar ve kişiler, rejim ile özdeşleşen ve bir ulusal değer haline gelen Mustafa Kemal Atatürk'ü, sözlerini ve ilkelerini kendi siyasal eylemlerinin ve söylemlerinin meşru aracı haline getirmiştir. Türk siyasal hayatı içerisinde kimi siyasi gruplar Atatürk'e özel ve kutsal bir önem atfettikleri için, kimisi Cumhuriyet rejimine karşı olmadığını kanıtlamak için, kimisi ise Atatürk imgesinden siyasi bir menfaat sağlamak amacıyla Kemalizmin farklı yorumlarını ortaya koymaktadır. Gerçek veya resmi Atatürk yorumları ise, iktidar ve otorite ilişkileri tarafından belirlenmektedir.

Bora ve Taşkın'ın (2019: 529) ifadeleri ile "ulus devlet kuruluş sürecinde, dini tahayyülü ikame eden bir resmi ideoloji işlevi görmesi ve söylemsel-politik boşluğu doldurması ile Kemalizm, ideolojik hegemonya mücadelesi içerisinde hem sağ hem de sol yorumlara ve eklemlemelere açık olmakla birlikte, sağ Kemalizm dışındaki bütün girişimler Kemalizmi çarpıtmak ve otantizmini zedelemek olarak kabul görmüştür. Bu nedenle Kemalizm, Türkiye'de siyasal mücadeleyi hegomonize eden sağ sol ayrışmanın, başka bir ifade ile siyasal kutuplaşmaların, *sorunsalla* ilgili bir ayrıma dönüşemeyip, *tematik* düzeyde kalmasına neden olan egemen bir ideolojidir."

Bu çerçevede, Türkiye'de tüm sağ-sol ideolojik akımların bir devlet ideolojisi olan Kemalizimin hem levazımatına eklemlenerek, hem de onun hegemonyası ile mücadele ederek siyaset üretmeye çalıştığı açıktır. 30 Eylül 1980'de Kara Harp Akademisi açılış töreninde yaptığı konuşmada Kenan Evren genç subay adaylarına şu şekilde seslenmiştir; *"Bu çağlarda sizlere çok kimseler yanaşır, izm'li ideolojileri aşılamak isterler. Bunları biz çok yakinen biliyoruz. Eğer izm'li bir ideoloji aşılamak lazım gelirse, işte Ulu Önder Atatürk'ün Kemalizm ideolojisi vardır. Onu benimseyiniz…sizlere aşılanmak istenen izm'lere kulağınızı tıkayın, sırtınızı çevirin"* (Evren, 1990: 82).

Parla'nın (2019:314) ifadeleri ile Türkiye'de devletin resmi ideolojisi olarak Kemalizmin kabul edilmiş olması, Kemalizmden başka -izmlerin yok sayılması; öteki bütün –izmlerin yabancı ve zararlı kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu önerme sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kurucularınca benimsenmemiş; aynı zamanda aldığı biçim ne olursa olsun, hem resmi söylemlerde hem kamu felsefesinde hem de toplumsal ve bireysel psikolojinin tüm alanlarına nüfuz etmiştir.

Kemalizmin kuvvetli bir sol karşıtlığı bulunmakla birlikte sağ yorumunun, "rejimin bekası ile ilgili tehdit söylemelerine" ve "rejimi takviyeyi önceleyen muhafazakar bir çizgiye oturtulma sürecine" önemli katkıları olmuştur. Cumhuriyet'in kurucu elitleri içerisindeki hesaplaşmalarda dışlanan çevrelerin Demokrat Pati'ye rehabilite olmaları, Kemalizme karşı ve Kemalizmin aleyhine bir siyasi tepki olarak nitelendirilse de Celal Bayar'ın liderliği, Kemalizmin 1950'lerden itibaren merkez-sağ siyasi söyleme eklemlenmesi bakımından kurucu bir rol oynamıştır.

Bayar, kendisini Atatürk'ün bir yakını ve emaneti olarak takdim etmenin de ötesinde Atatürk'ün misyonunu tamamlama görevini üstlendiğini belirtmiştir. Bayar, "gerililik hareketlerini ve Ortaçağ düşüncelerini" her zaman şedit bir dille itham etmiştir. Sadece DP içinde İslamcı hiziplerin bastırılması için tavır koymamış; aynı zamanda ırkçı-Türkçü veya radikal milliyetçiler de kontrol altında tutulmuş, bu çevrelerin buluştuğu Milliyetçiler Derneği kapatılmıştır (Şenkerci, 2000; Darendelioğlu, 1968: 245-263). Bayar (1999:121) *Atatürk gibi düşünmek-Atatürk'ün Metodolojisi* kitabında, Türkiye'de toplumsal ve iktisadi sınıfların olmayışını olumlu karşılayarak; *"Türkiye'nin Batıdan daha sahih bir cumhuriyet"* olma potansiyeli taşıdığı iddiasında bulunmaktadır. İktisadi liberalizm söylemleri de daima iktisatçı eğilimlerine tabi olan Bayar için kaynaşmış-sınıfsız bir toplum, her zaman sahip çıktığı Kemalist bir ülkü olmakla birlikte, sınıflı toplumları milli bir tehdit unsuru olarak kabul etmiştir.

Sadece Celal Bayar değil; devletin kurumsal şemsiyesinin içinde veya dışında olsun, sağ Kemalizmin oluşumunun ve devamlılığının ardyöresinde işlevsel olarak bulunan bilim adamı-siyasetçi olsun kişilerin en belirgin özellikleri, siyasi yönelimlerinde bir değişim arzusu olsa dahi kendilerini devletin ve rejimin devamlılığından sorumlu tutmalarıdır. 1971'de ölene dek gazetelerde günlük makeleler yazan Atay'ın, CHP iktidarının son döneminden başlayarak; *"halkın ergin olmadığı koşullarda demokrasinin yapısal olarak anarşi tehdidi yaratacağını"* vazeden bakışı, Kemalist reaksiyonerliğin

temel motiflerinin sürekliliğini sağlamada ve yansıtmada 1971'de ölene dek kaleme aldığı yazılar ile işlevsel bir rol oynamıştır (Bora ve Taşkın, 2019 :533).

Bu ilişkiyi en iyi ifade eden diğer bir düşünce *Kadro Dergisi* yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir'e aittir. Aydemir; *"temel referans ordulaşmış millet rejimidir"* diyerek, ordunun tek bir ideolojisi olması gerektiğini ve bunun da Kemalizm olması gerektiğini ifade etmektedir (İnsel, 2019:25). Bu bakış açısı bir taraftan iktidar ve ordu ilişkisinin meşruluğunu ve ordunun devlet ile özdeşleşmiş olmasının ayrıcalığını ifade ederken; bir taraftan da Kemalizmin dışında kalan toplum kesimlerinin yönetime, iktidarın belirlenme ve yürütülme süreçlerine katılımlarının da sınırlarını tayin etmektedir.

Recep Peker 1935 Parti Programı'nda yaptığı konuşmasında "yeni Türkiye'de zaten baştan beri devlet ile bir ve beraber çalışan CHP'nin, devletin varlığı ile birbilerine daha sıkı bir biçimde yaklaşması gerektiğini, Parti'nin ana vasıflarını oluşturan 6 Ok'un devletin de vasıfları olacağını bildirmiştir (Peker, 1935).

Buradan haraketle Kemalist ideolojinin merkezini veya çekirdeğini 6 Ok'un oluşturacağı belirlenmiştir. 1927 yılında cumhuriyetçilik, laiklik, milliyetçilik ve halkçılık şeklinde ifade edilen bu dört ilkeye, 10-18 Mayıs 1931 tarihinde gerçekleştirilen 3. Parti Kurultayı'nda devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri de eklenmiştir. Bu ilkelerin öznel niyetlerinin neleri içerdiği, fikir kurucuları tarafından hangi anlamları ve iradeleri yüklendikleri, belgesel ve ampirik bir mesele olarak, Türk siyasal hayatı çalışan düşünürler ve siyaset bilimciler tarafından analiz edilmiştir. Belgelere ve kayıtlara dayanan bu incelemeler ile Kemalist ideolojinin özü ve esasları birkaç farklı çekişmeli fikir dışında nesnel olarak saptanabilmiştir.

6 Ok, Kemalist ideolojinin çekirdeğini ve özünü oluşturmakla birlikte, birdenbire 1931'de Parti Programı ile ortaya çıkmamış; 1910'dan itibaren gelişme gösteren Türkçülük ve Batıcılık düşünceleri ve fikirleri ile bütünleşen, 1920'lerin başlarından itibaren Atatürk'ün söylemleri ile anlam kazanmaya başlayan ifadelerden oluşmuştur. 1931 ve 1935 CHP Programları incelendiğinde Kemalizmin "ana vasıfları" şeklinde ifade edilen 6 Ok tam liste halinde verilerek, tanımların son hali ile ne denilmek istendiği açıklanmıştır. Ancak tanımların hiçbiri neredeyse 1947 parti programına kadar bir değişiklik göstermemiştir (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı 1931-35).

Cumhuriyetçilik; daha önceki tanımlarda olduğu gibi, ulusal egemenlik ülküsünü en doğru ve güvenilir şekilde temsil ve tatbik eden devlet şekli olarak nitelendirilerek,

monarşik ve teokratik devlet yönetiminin karşıtı şeklinde kullanılmıştır. *Milliyetçilik*; 1931 ve 1935 programlarında "Türk toplumunun özel karakterlerini ve bağımsızlığını korumak olarak tanımlanırken; ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası temas ve ilişkilerde bütün çağdaş uluslar ile yanyana ve uyum içinde yürümek şeklinde tanımlanmıştır. Milliyetçilik tanımlaması ile ilgili de en kayda değer değişikliklere 1943'te eklenen maddeler ile rastlanmaktadır; "*insanlık cemiyetini bağımsız ve eşit milletlerden oluşan bir büyük aile ve Türk milletini bu ailenin esaslı birliği (parçası) olarak tanımak", " parti milliyetçiliği, Türk millet içinde en yüksek bir insan düzeyine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir"*, Türk milliyetçiliğinin hiçbir millet için *"zarar düşünmediği" ve "her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik ettiği"* maddeleri ile Türk milliyetçiliğinin ne olduğuna ve olmadığına dair sınırlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Ancak 1947 CHP Parti Programı'na gelindiğinde "cumhuriyet ve demokrasi" kavramları ilk kez yan yana kullanılmış, "tek dereceli genel oy" ilkesinden ilk kez bahsedilmiştir. Milliyetçilik ile ilgili ise, millet önceki parti programlarında yer verilen ifadelere benzer bir tanımlama ile *"dil, kültür ve ülkü birliği"* ile tanımlanmakta; ancak millet, etnik ve ırksal öğeler ile değil, saadet ve felaket ortaklığına vurgu yapılarak, "*ortak yurt sevgisi"*, *"doğal ve ruhi bağlar ile birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün"* olarak kabul edilmektedir. Sonraki bölümlerde de milliyetçiliğin temel gayesinin, *"milli ruhu ve şuuru yaşatmak, özel karakterini ve bağımsız benliğini korumak"* olduğu belirtilmiştir.

Halkçılık ilkesi de 1931 ve 1935 Parti Programları'nda benzer formülasyonlar ile yer almaktadır. Halkçılık; ulusal egemenlik, hukuki eşitlik, hiçbir bireye veya gruba ayrıcalık ve üstünlik tanınmaması gibi özellikleri öne çıkarılarak tanımlanmaktadır. *"Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz (...) Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karşıt değil, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çifçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür ertik sahipleri, endüstrieller, tecimerler ve işyarlar Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliği için bir zorağıdır"* (CHP Parti Programı,1931-35) tanımlaması ile devletin yurttaşlara ve yurttaşların da devlete olan

karşı ödevlerinin bulunduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca burada sadece iktisadi devletçiliğin değil; Kemalizmin siyasi devletçiliğinin bir boyutu da ortaya çıkmaktadır. "Sınıfların olmadığının ve iş bölümünün varlığının" özellikle vurgulanması; sınıfların mücadelesi şöyle dursun, sınıfların varlığını dahi tümüyle reddederek, işkollarının ya da meslek gruplarının çıkar birliğini ve tek-parti çatısı altında hepsini birlikte uyum içinde temsil edildiğini ilan eden bir korporatist halkçılık programı sunmaktadır. Bu bağlamda Kemalizmin halkçılık programının hem anti-liberal hem de anti-sosyalist olduğu ifade edilebilir.

Devletçilik ilkesi 1931 Programı'nda, "*özel girişim ve faaliyeti esas tutmakla birlikte, olabildiğince kısa sürede ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa eriştirmek için milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde- özellikle iktisadi alanda- Devleti fiilen ilgilendirmek"* olarak tanımlamıştır (CHP Programı, 1931). Devletçilik ilkesinin de CHP programlarında varlığını ve içeriğini koruduğu, 1943 Parti Programında özünü değiştirmeden yeniden yazıldığı anlaşılmaktadır. 1931-35 Programları'ndan farklı olarak, "el koyma ve tazminat ödeme hükmü" 1943 Programı'ndan itibaren devletçilik ilkesinden çıkarılmıştır. Özünde Kemalist devletçiliğin; *"ulus çıkarının zorunlu kılmadığı hiçbir biçimde özel çıkarlara müdahale edemeyeceği"* ve *"devletçiliğin, açık veya kapalı olarak hiçbir özel çıkara vasıta kılınama(yacağı)"* söylenmesi gereği duyulmuştur.

Türkiye'de Kemalist devletçiliğin sadece iktisadi bir boyutu olmadığının; siyasi bir boyutunun olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Özellikle CHP Programı'nda devletin birey ve toplum karşısındaki yeri incelendiğinde, devletin (Partinin) toplumun üzerinde bir hiyerarşik düzeyde konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Devletin esas kuramının belirtildiği yerler parti programında şu şekildedir; *"Türk ulusunun yönetim şekli, (kuvvet birdir) esasına dayanır. Egemenlik birdir; ve bağsız şartsız ulusundur. Egemenlik hakkını, ulus adına Kamutay kullanmaktadır. Törütgen ve yürütgen yetkiler Kamutayda toplanır. Kamutay törütüm yetkisini, doğrudan doğruya kendi kullanır. Yürütüm yetkisini kendi arasından seçtiği Cumhur Başkanı ile onun orunlayacağı hükümete bırakır. Türkiye'de hak yerleri bağımsızdır. Parti, devlet şekillerinin en doğrusunun bu olduğuna kanığdır"* (CHP Programı, 1935).

İktisadi devletçilik, 6 Ok'un öteki beşinden farklı olarak, Türkiye'nin egemen ideolojisi içindeki yerini erkenden kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 1947 CHP Programı'nda en fazla değişikliğe uğrayan "Ok" Devletçiliktir. 1947 CHP Programı'nda

iktisadi devletçiliğin sınırları daraltılmış; teşvik, korumacılık ve devlet desteği bir kez daha vurgulanmıştır. Özel girişimlere tam bir güvenlik vadedilerek, kamu sektörü ile özel sektörün eşit koşullarda çalışacağı ve devletin tüzel kişiler ile ortaklığa girebileceği belirtilmiştir (CHP Pogramı, 1947). Ancak idari-siyasi devletçilik dönem dönem değişen derecelerde Türk siyasetindeki yerini hep korumuştur.

1931 yılında CHP Programı'da kısaca yer verilen *İnkılapçılık* ise, *"inklaplardan doğan ve gelişen ilkelere sadık kalmak ve onları savunmak" şeklinde tanımlanmaktadır."*. 1935 Programı'nda yer alan *"Parti, devlet yönetiminde tedbir bulmak için derecel (tedrici) ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz."* maddesi ile inklapların ilerleme ve düzen içinde gerçekleşeceğine dikkat çekilmek istenmiştir. Kemalist inklapçılık bu söylemden de anlaşılacağı üzere "devrimden" daha çok, "düzen içinde dönüşümü" hedeflemiştir.

1931 ve 1935 Parti Programında *Laiklik* ilkesinin içeriği ise şu şekildedir; *"Parti, bütün kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve toplanışında, en son ilim ve teknik esasları ile asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, parti, dini, dünya ve devlet işleri ile sıyasada ayrı tutmağı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar."* (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, 1931-1935).

Laiklik, daha önceki programlarda olduğu tanımından farklılaşmadan sonraki CHP Programları'nda (1943-47) da, dinin bir vicdan işi olduğu temel kabülü üzerinden, din-siyaset işlerinin birbirinden ayrı tutulması gerekliliği şeklinde belirtilmiş; çağdaşlaşmanın önkoşulu olarak sunulmuştur. Devlet yönetiminde kanunların ve usullerin; bilim ve tekniğin çağdaş uygarlığın sağladığı esaslara ve yöntemlere uygun ve dünyevi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak yapılmasının ve uygulanmasının gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda laiklik, pozitivist bir bilimsellikle eş anlamlı kullanılmıştır (CHP Programı, 1943-47). Bu programlarda laiklik ilkesine dair iki genişletme vardır; "dini inancın her türlü taaruzdan ve müdahaleden kanunların izin verdiği çerçevede korunacağı" ve "milli dilin ve milli kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin etkilerinden korunmasının Türk milletinin bugünü ve geleceği için gerekli sayıldığı"dır.

1947 CHP Programlarından milliyetçilik ile cumhuriyetçilik arasında organik bir ilişki kurulmaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Milliyetçiliğin yeni uluslararası "düşünce akımlarına ve ideolojilerine" karşı bir güvence sağladığı; stratejik jeopolitik konumu

nedeniyle Türkiye'nin dışarıdan gelebilecek "zehirli akımlara karşı" (marksizm, faşizm, enternasyonalizm, hilafetçilik, anarşizm), ancak kendisini ulusçuluk ile koruyabileceği ifade edilmiştir. Milliyetçilik neredeyse "seküler bir din" mertebesine yükseltilerek, hem partinin hem de devletin imanı şeklinde nitelendirilmiştir (Parla, 1997:138).

Özetlemek gerkirse, Kemalizm; Batılılaşma ve modernleşme teorisinin Türkiye'deki izdüşümü gibidir. Bu anlamda Batılılaşma, Kemalizmin resmiyet kazanmasından çok daha öncesinde ortaya çıkmış olmakla birlikte; Kemalizmin ideolojisiyle örtüşen bir içeriğe sahiptir (Köker, 2019: 107-108). Kemalizm/Atatürkçülük, ekonomik kalkınma ve kültürel gelişme olmadan siyasi sistemin demokratikleşemeyeceği saikiyle hareket ederek; "ideal tip"in gerektirdiği ekonomik ve kültürel ön şartları sağlayan Batı tipi modern toplumun ve nihayetinde demokratikleşmenin sağlanacağını ummaktadır.

Ancak çok partili siyasi hayata geçişten sonraki evrede Türkiye toplumunun tecrübe ettiği siyasi, kültürel ve ekonomik dönüşümler ile demokratikleşme arasında bir gerilim ortaya çıkmıştır. Bu gerilimin ana kaynağını zaten öncesinde de var olan; ancak çok partili siyasal hayata geçişle birlikte daha belirgin hale gelen farklı kesimlerin varlığı ve siyasal alana erişebilmelerinin ortaya çıkardığı yeni rekabet alanları oluşturmuştur. Bununla birlikte, Türk siyasal düşünce seviyesinde bir yüzyıla yaklaşan zaman dilimi içinde Kemalizmin hegemon değil; ancak egemen konumunu koruyabilmesindeki en önemli faktör, "Mustafa Kemal Atatürk kültüdür". Diğer bir önemli etken ise, Kemalizmin kendini özel olarak konumlandırdığı mevkinin ve hedeflerin, hem bir ideolojiye dönüştürülmek istendiği dönemde hem de içinde bulunduğumuz dönemde, konjonktürel doğrular üretilme kabiliyetidir.

Kemalizm; içinde bulunduğu döneme ve şartlara göre, içerikleri ve hiyerarşik sıralaması değişse de ideolojik olarak sığ; ancak yöntemsel olarak pragmatik ve olması gereken bir siyasal duruş üretme gayreti içerisinde olmuştur. Kemalizm, olması gereken siyasal duruşu yeniden ve yineleyerek üretirken; bir taraftan Kemalizmin bir doktrin olarak yok olması tehlikesini öne çıkarmış; diğer taraftan, "hikmet-i hükümet" gereklerine göre pragmatik modernleştirmeci ideoloji dünyasına ait kaygılarını dile gertirmiştir. Türkiye'nin siyasi hayatını inceleyen birçok farklı siyaset bilimcinin, Türkiye'nin siyasi sistemini ve bu sistemi meşrulaştırıcı Kemalist/Atatürkçü ideolojiyi "demokrasiden" daha çok "vesayet" terimi ile bağdaştırması bu bağlamda anlamlıdır.

Ağaoğlu (1942: 18-19), Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türk inklabı nedir?" sorusuna şu sözler ile yanıt verdiğini aktarmaktadır; *"İnkılap sözcüğünün ilk bakışta ima ettiği ihtilal anlamından başka, ondan daha vasi (geniş) bir değişimi ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, yüzyıllardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en gelişkin tarz olmuştur. Milletin varlığını sürdürmek için bireyler arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen biçim ve niteliği değiştirmiş; yani millet, din ve mezhep bağı yerine, Türk milliyeti bağı ile birbirini toplamıştır…millet saydığım değişimlerin ve dönüşümlerin doğal ve zorunlu gereği olarak, genel yönetiminin ve bütün kanunlarının ancak dünyevi ihtiyaçlardan esinlendiğini kabul etmiştir…bu değişimler, herhangi bir ihtilalden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılabattandır."*

Atatürk'ün söylemlerinden anlaşılacağı üzere, ikılaplar-dönüşümler, ihtilalden daha geniş, daha muazzam anlamlar ifade etmektedir. Çağdaş bir uygarlıkta yer alması gereken bu dönüşümlerin neler olduğu ise açıktır; yönetim biçimi olarak monarşinin yerine cumhuriyet, milleti birarada tutan bir bağ olarak din yerine milliyetçilik, şer'i kanunlar yerine ise seküler kanunlar. Bu inklaplar ile temel gaye ise, cumhuriyetçi, milliyetçi, laik bir ulus devletin kurulması ve korunmasıdır. İnklapçılık ilkesi bu ifadelerdeki hali ile büyük bir dönüşüm ve değişikliği meydana getirmiştir. Ancak, Atatürk'ün söylemlerinden çok inklapların Türkiye Cumhuriyet'i örneğinde nasıl bir miliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik ortaya çıkardığı gerçeğini, içeriğini, niteliğini, yöntemlerini ve bedellerini ortaya koymaya çalışmak, bu büyük dönüşümü kayıtsız şartsız idealize etmeye çalışmak yerine durumu tespit etmek açısından meşru ve faydalı bir zemin sağlamaktadır.

4.1.2. Kemalizmin Temel Referans Nesneleri: Laiklik ve Türk Milliyetçiliği

Laiklik; bir rejime ait siyasi prensipten daha fazlası, bir ideolojik bileşen olarak tanımlanabilir. Bu ideolojik bileşen, pozitivizmin sadece siyasi hayatta değil; sosyal hayatta da yansımalarını ve görünür olmasını içine almaktadır. Laikliğe göre dinler, insan aklının hayatın merkezine konumlanması ile tarihe gömülmüştür. Bireysel, toplumsal ve siyasal alanların tümünde dinlerin yerine, akla dayanan açıklamalar ve çözümler hakim olmalıdır. Bu bakış açısı, dini toplumsal ve siyasal hayatın tüm alanlarından çıkarmayı ve reddetmeyi; bu yolla ise, dini alana müdahale etmeyi kolaylaştırmıştır.

Laiklik; aydınlanma düşüncesi ile modernleşmenin de fikri altyapısını oluşturan ve değişimin merkezinde konumlanan "rasyonalitenin, öncelikle kilisenin skolastik

düşüncesine karşı verdiği mücadelesi" olarak gelişme göstermiştir. Avrupa aydınlanmasının merceğinden modernleşme, rasyonalizasyon, bilim ve teknolojinin yükselişiyle birleştiğinde, dini otoritenin sosyal ve siyasal yaşamın tüm alanlarında azaldığı/azalaması gerektiği fikrine; sosyolojik anlamda ise, dinin sosyal, siyasal ve kültürel alandaki öneminin azaldığı tarihsel bir sürece dayanmaktadır (Inglehart, 2020).

Bu anlamda laikliğin toplumsal ve siyasal alandaki sonucu, dinin ve dinsel bir yaşamın rasyonelleşmesi olarak ifade edilebilir. Aydınlanma ile birlikte din ve din ile ilişkili gelenekler, aklın öncülüğü ile ilerlemenin ve modernleşmenin karşısında bir engel olarak görülmüştür. Bu bağlamda laiklik en anlaşılır haliyle Batı'da, Kilise'ye ve Kilise'nin kurumsallaşmış fikirlerine ve uygulamalarına karşı ilerlemenin sağlanması için dinin etkisinin ortadan kaldırılması ve yerine rasyonel değişikliklerin getirilmesi şeklinde gelişme göstermiştir. Genel anlamda ise, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve kamu kurumlarının dünyevileşmesidir (Wilson, 1966:11). Sekülerleşme ise, daha sosyolojik bir vurgu ile toplumsal bir kavram olarak; bireylerin ya da toplumların dinlerini ve inançlarını yaşama biçimlerine karşı alınan mesafeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda bireyler, inançlarını ve dinlerini kendi içinde yaşamalıdır (Dellaloğlu, 2023:108)

Türkiye'de laiklik ve sekülerleşme kavramları, bağımsız birer kavram olmaktan ziyade birbiri yerine kullanılan kavramlar olarak varlık göstermektedir. Nitekim bu kullanım, Kemalistler için de söz konusudur. Bu karışıklığın oluşmasında iki kavramın neyi ifade ettiğinin yeterince bilinmemesinden daha çok, Türkiye'de hem laikliğin hem de sekülerliğin yer bulabilmiş olması dikkat çekmektedir. Çünkü Kemalizm, hem din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği vurgusu ile laikliği; hem de toplumun, kişinin ve sivil toplumunda dini görünür olmaktan uzaklaştırması ve özel alana taşıması gerektiği düşüncesi ile sekülerliği öngörmektedir (Gülsunar, 2015: 254). Bu bağlamda, Türkiye'de laiklik olarak ifade edilmek istenen olgunun, aynı zamanda sekülerlik demek olduğu kabul edilebilir; ancak sekülerliğin toplum ile laikliğin ise, devlet ile ilişkilendirilmesi doğru bir ayrımdır. Türkiye'de sekülerleşme olarak tanımlanan ve kullanılan terim, Kemalizmin laiklik anlayışının bir aşamasını oluşturmaktadır.[13]

Laiklik Türkiye'de, 19. yüzyılda Osmanlı padişahlarının Avrupa tipi merkezli bir

[13] Bu nedenle metin içerisinde Türkiye'de laiklik anlayışı tartışılırken kullanılacak laiklik ve sekülerleşme terimleri, biribirine paralel olarak kullanılmış; iki terim arasında bir ayrıma gidilmemiştir.

bürokrasi kurmaya karar vermesi ve Avrupa'dan kanun ve kurumların transfer edilmesi ile başlayan bir süreçtir. Bu süreç, Avrupa ve bilhassa Fransa'da alınan eğitimler ile birlikte devletin ve kurumların modernleşmesi ile devam etmiştir (Hanioğlu, 2008). Bu bağlamda Osmanlı'da modernleşme ve laikleşme eğilimlerinin toplumsal değil; devlet eliyle gerçekleşen bir modernleşme olduğu ifade edilebilir. Osmanlı'da başlayan ve sonrasında hızla devam eden modernleşme ve laiklikleşme eğilimleri sadece geleneksel ulema eğitimine sahip olanların, Fransız *grandes ecoles* modelinde açılan kurumlarda eğitim almış ve sonrasında bürokrasiye dahil olanların öncülüğünde gelişme göstermiştir. Zamanla eğitim kurumlarının da modernleşme sürecine dahil olması ve devlet denetimine girmesi, Avrupalı örneklerden alınan eğitim uygulamalarının zamanla ilim ve yasama olan ulemanın asli etkinlik alanlarını ve rolünü ortadan kaldırmıştır (Zürcher, 2019:46). Bu bağlamda Dellaloğlu (2023:108) modernleşmeyi, devletin ihtiyaçlarına göre planlanmış; Batı ile kurmuş olduğu sistematik tarih ilişkisine vermiş olduğu bir tepki sonucu ortaya çıkmış, siyasal bir proje şeklinde ifade etmektedir. Bu sebeple Türkiye'de modernleşme, Batıda modernliği inşa eden temel kavramları; laikliği-sekülerliği almak şeklinde tezahür etmiştir.

Düşünsel ve sınıfsal yapısı İslam'a dayanan Osmanlı'nın dağılmasının nedenlerinden biri dönemin bazı siyasal akımları nezdinde İslam olarak kabul edildiği için, Batı karşısındaki yenilgiyi aşmanın yolu ise; "tarihin gidişatına ayak uydurmak, İslam dünyasına galebe çalan Batıyı izleyerek yükselme imkanı bulmak, Osmanlı'nın çöküşü ve giderek yok olmasını önlemek olarak görülmüştür. Cumhuriyet'in kurulması ise, ilk başta son dönem Osmanlı düşünce akımlarından İslamcılığın yenilgiye uğraması, Batıcılığın ve milliyetçiliğin birlikte iktidar olması anlamına gelmektedir. Her ne kadar Cumhuriyet'in kurucuları ve aydınları için İslam, tüm dinler arasında en rasyonel din olarak ifade edilmiş olsa da İslam dini "terakkiye mani" kabul edilmiştir.

Batıda gelişme gösteren ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini etkileyen positivist düşünce dünyası ise; toplumların selametini, dinsel-metafizik düşüncenin yerini bilimsel-akılcı düşüncenin almasında görmüştür. Bu bağlamda, Türk sekülerleşme tarihi, Türk modernleşme tarihi ile doğrudan ilişkilidir; Türk modernleşmesi ile laiklik Türk siyasal hayatına birlikte eşlik etmiştir. "Batılılaşmanın sağlanması ve modern bir toplumun oluşturulması" için İslam dini ve İslami semboller 1924'ten itibaren siyasal, toplumsal ve kültürel yaşamdan uzaklaştırılmıştır. Cumhuriyet'in belirlediği ulusal

kimlik aynı zamanda toplumun siyasal ve toplumsal kimliği ile de ilişkilendirilmiştir. Çünkü Cumhuriyet'in kurucuları kurumsal planda, ulusal kimliği laik bir çerçevede tanıma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda laiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir ulus ve ulusal kimlik oluşturma tasarısının ayrılmaz bir parçası olarak ifade edilebilir.

Diğer taraftan, devlet ile dini birbirinden ayırmayan aksine Sünni İslamı devletleştiren Kemalist laiklik modeli, ulusal kimliğin bir parçasının dini kimlik olmasına rıza göstermiştir. Bu rızanın altına yatan neden, etnik kimliğe dayalı ulusal kimlik tanımının dönemin şatları içerisinde birleştirmekten çok bölücü bir etkiye neden olacağı endişesidir. Aynı endişe diğer dinlere karşı da bulunmaktadır. Kemalizm, gayrimüslüm kurumlara da dış güçlerin Türkiye içindeki faaliyetlerinin bir devamı olabileceği endişesi taşıdığı için mesafelidir (İnsel, 2019:23).

Kemalizmin laiklik anlayışı; toplumun yaşam tarzını, geleneklerini, dış görünümünü, dilini ve alfabesini, dinlediği müzikleri değiştirmeye yönelik dikey müdahalalelere ilaveten, milli bir din yaratma misyonu ile de dini kurumların özerkliğine son vererek, dini bütünüyle devlet denetimine alması bakımından Jakoben gelenekle yakınlaşmaktadır. Bunun nedeni; dinin pozitif yorumunu benimseyen, ateist olmayıp yaradancı olan Jakoben geleneğin ve siyasal otoritenin denetimi dışında başka bir otoriteye bağlı güce duyulan tepki ile ortaya çıkan Fransız Devrimi'nin özellikle genç kuşak Kemalistlerin üzerinde önemli derecede etkili olmasıdır (İnsel, 2019:22).

Tanör (2010: 278) Kemalizmin laiklik anlayışının, Fransa'nın dahil olduğu çatışmacı modele (Gülsunar, 2015: 253) benzediğini; "tepeden inmecilik", "dayatmacılık", "keyfilik" ve "din düşmanlığı" gibi özelliklerinin benzerliği nedeniyle Jakoben olduğunu belirtmektedir. Fransız çatışmacı laiklik modeli, Türkiye'de Kemalistlerin dine karşı tutum ve yaklaşımı, uygulanan inklapların karakteri, devletin dini ve sivil toplumu sıkı bir denetim altında tutmak istemesi gibi özellikleri ile ele alındığında önemli ölçüde benzerlik göstermektedir (Gülsunar, 2015:256-265).

Fransız modelini örnek alan Türk sekülerleşmesinin çatışmacı laiklik modeli olarak kabul edilmesinde, İngiltere ve Almanya laiklik örneğinin önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle Türk laiklik modelinin Fransız tipi çatışmacı laikleşme modeline benzetilmesinde, İngiltere ve Almanya'da siyasal/sosyal devrimin düşük yoğunluklu bir seyir izlemesi neticesinde sekülerleşme sürecinin daha uzlaşmacı bir modele dayanması etkili olmuştur (Tanör, 2010: 283). Türk sekülerleşmesi İngiltere ve Almanya'daki

sekülerleşme süreci gibi pasif laiklik anlayışından ve uygulamalarından daha çok, laikliği milletin hayatı ve menfaatlerine hakim kılan bir anlayışla oluşturmuştur.

Bununla birlikte, uygulamaları ve söylemleri ile Fransız çatışmacı laiklik modeline benzetilen Kemalizm; devrimci bir burjuvazinin eksikliği ile bağlantılı olarak Fransız Jakobenizminden ayrılmaktadır. Çünkü Türkiye'de sekülerleşmenin ortaya çıktığı dönem; entellektüel liderlik ve devrim yapabilecek kabiliyete erişmiş bir sivil toplumun ve burjuvazinin eksikliği nedeniyle oydaşma ve rızaya dayalı bir şekilde modern toplumun ihtiyaç duyduğu bir laiklik modeli üretememiştir. Bu sebeple laiklik, devletin ve bürokrasinin ön plana çıktığı koşullarda gelişme göstermiştir.

Tanör (2010:284), Türkiye'deki laiklik modelini Jakoben laiklik modeline benzetenlere karşı, böyle bir mukayeseye girilmesi durumunda Kemalist laikliğin ondan daha radikal ve baskıcı bulunabileceğini belirtmektedir. Bu değerlendirmesini sivil toplumsuz ve burjuvasız gerçekleşen sekülerleşme sürecine bağlamaktadır. Yazar, Türkiye gibi sekülerleşme süreci; devletin üzerinde etki oluşturabilecek bir sivil topluma ve burjuvaziye dayanmayan, entellektüel ve ahlaki liderlik yapabilecek örgütlenmeler ve kurumlardan yoksun veya oluşan sivil toplumun ve burjuvazinin rızaya dayalı hegemonyasını kuramadığı ülkelerde, sekülerleşmenin daha baskıcı uygulamaları ortaya çıkardığını belirtmektedir.

Yetiş'e (2009:146-147) göre ise, sekülerleşme sürecinin devlet eliyle gerçekleştiği Türkiye gibi toplumlarda, devletin kurucu elitleri siyasal, hukuksal ve kültürel üst yapısal faktörlerde düzenleyici ve denetleyici bir rol üstlenmekte; kurucu elitlerin toplum üzerindeki egemen rolünü kullanarak, bir ideolojik yapılanmanın ortaya çıkmasında kilit rol oynamaktadır. Aynı zamanda devlet kurguladığı ideolojik *ethos'*una uygun olarak, tasarladığı yeni yurttaş modelinin inşasına yönelik eğitsel ve kültürel faaliyetler ile laikliğin toplumun tüm alanlarında yaygınlaştırılmasını ve kimi değerlerin ise, etkisizleştirilmesini hedeflemektedir. Mert'e göre (2019:206); "Türkiye'de laisizm (sekülerleşme/laiklik), dine cephe almamış; ancak "çarpıtılmasını" ya da "siyasallaştırılmasını" engelleme savıyla, dinin içeriğine ve düzenlenmesine müdahaleci olmuştur. Gerçek dinin mümessilliğinde yetki iddia etmiştir."

Kemalizm Batıyı hayat felsefesi ve Batının bütün sembolleri ve değer hükümleri ile birlikte benimsemiştir. 1925'te Mustafa Kemal Atatürk yaptığı konuşmasında; *"Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, zihniyetinin medeni olduğunu ispat etmek*

ve izhar etmek mecburiyetindedir…Aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir." demiştir. 1927 yılında yaptığı konuşmasında: *"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inklapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkaliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline isal etmektir. İnklabımızın umde-i asliyesi budur. Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak, bu zihniyetimizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz."* (İnalcık, 2007:39).

Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerinden de anlaşıldığı üzere Türkiye'deki laikliğin şekli olarak Batılılaşmayı önemsemesi boşuna değildir. Laiklik, bir taraftan Cumhuriyet devrimleri ile hukuken ilga edilen, dini ve geleneksel kurumların varlığına set çekmenin sembolik bir ifadesiyken; bir taraftan modernleşmenin olmazsa olmaz koşulu olarak görülmüş ve nihayet dünya önünde bir "telkin-i hürmet" ve "itibar meselesi" olarak kabul edilmiştir (Mert, 2019: 206). Türk Tarih Kurumu Eski Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in, Cumhuriyet'in kılık kıyafet değişimine ilişkin uygulamalarına dair görüşleri bunu destekler niteliktedir; *"Bu devrim bizi dünyanın gözü önünde gülünç olmaktan, Avrupa memleketlerinde soytarılar gibi dolaşmaktan, onlardan ayrı insanlarmışız etkisini uyandırmaktan kurtardı"* (İğdemir, 1976: 122).

Dönemin Cumhuriyet Gazetesi köşe yazarlarından Vasfi Raşid de İğdemir ile benzer şekilde laikliğin gerekliğini şu sözleri ile ifade etmiştir; *"Millet-i Türklüğü müdafaa ve ila eylemek hususunda eski surlardan fazla kıymeti olmayan müesseselerin etrafında toplanmaya davet etmek (…) cahilane ve mecnunane değil midir? (…) İlim ve irfanın menbaı olan aklı beşerin ahlaki ve içtimai kıymetine iman etmek, akıl ile mücehhez ve terbiyeye müstenid olan beşere itimad etmek laikliğin illet ve esasıdır, cumhuriyet cevheridir (…) laiklikten mücerred bir cumhuriyet ruhsuz bir cevherdir."* (Cumhuriyet, 20 Ağustos 1927).

Dönemin Siirt Mebusu Mahmud ise; *"Hayattaki rakiplerimize kendimizi saydırmak ve telkin-i hürmet etmek için onlardan hiçbir farkımız bulunmadığını göstermek lazımdır"* demiştir. Cumhuriyet gazetesinde 1925'te yayımlanan bir başka köşe yazısında; *"kırmızı fesi atarak, yerine şapkayı geçirmek, medeniyet dünyasına dönerek, "Efendiler, Türk yepyeni bir alemdir. Bu alemin sizinkilerden bir farkı yoktur…Türk de sizin gibi bir insandır, sizin gibi bu medeniyet faziletlerinden istifade etmek ister. Yaşamak, mesud olmak Türk'ün de hakkıdır" diyerek kılık kıyafet değişikliklerine ne gerek var diyenlere*

karşı da "dünyaya kafamızın değiştiğini ispat için onun içini açıp göstermek ne kadar kabil değilse, dışını göstermek o kadar kolaydır" sözlerine yer vermiştir.

CHP'nin laikliği anayasal prensip haline getirmesi hakkındaki tartışmaların yükseldiği 1947 kongresinde yapılan tanımlama da Kemalizmin laiklik anlayışı hakkında önemli bir fikir vermektedir. Bu tanımlamaya göre laiklik: *"yalnız din ile siyaset arasında bir alaka kurulmaması anlamında değil, din ile sosyal hayatın her yönü arasında bir münasabet kurulmamasıdır. Binaenaleyh laiklik, sosyal hayatın her yönünü zamanın, hayâtın, müsbet bilimin verilerine uydurmayı tazammum eder."* (Türköne, 1994:3). Bu tanımlamada dikkat çeken şey, tanımın laikliği değil; laisizmi tanımlıyor olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ile tanışması, Batı karşısındaki yenilgiye son verme ve devletin selamete ermesinin önemli bir parçası olarak ortaya çıkmakla birlikte, milliyetçiliğin ve milli kimliğin esasgir olabilmesinin üzerinde durulmuş; "Batılılaşma" tasarısı net bir şekilde milliyetçilik ile uzlaştırılarak laik bir ulus devlet tasarısına dönüştürülmüştür. Özellikle milliyetçilik akımının öncülerinin ilk zamanlar laik bir ulus devleti öngörmedikleri bilinmektedir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'nde belirginleşen Türkçülük akımlarından Batıcı yanı ağır basan Türkçüler ile İslami yanı ağır basan Türkçülerden söz etmek mümkündür. Ancak bu dönemde Türkçüler olarak adlandırılan grubun ağırlıklı olarak milli kimlik tanımlarının İslami motifli olduğu kabul edilmektedir (Mert, 2019: 198). Cumhuriyet'in ideoloğu olarak adlandırılan Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışına zemin teşkil eden fikir zinciri, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muassırlaşmak" üzerine kuruludur. Gökalp, modern-milli bir ulusal kimlik sentezi oluşturma çabası içerisinde medeniyeti, milli kimliğin evrensel boyutu olarak tanımlarken; İslamı ulusal kimliğin vazgeçilmez bir parçası olarak görmüştür (Yıldız, 2019: 211).

Bu bağlamda Kemalist milliyetçilik anlayışı, laikliğe milli bir arka plan sunabilmiştir. Bazılarına göre din ve dünya işlerini birbirinden ayırma kabiliyeti "Türk milletinin yaratılışında" bulunmaktaydı. İslamiyet öncesi Türklerin devlet teşkilatlanması ve Kutadkubilig buna örnek teşkil etmekteydi. Dini taasup ise, Arap ve Acem etkisi ile devlet teşkilatlanmasına yerleştirilmiştir (Mert, 2019: 206). Bu bağlamda İslam daha çok Arap Medeniyeti'nin bir kültürel unsuru olarak kabul edilirken; Batı medeniyeti ise kendi sınırlarından çıkartılarak evrenselleştirilmiştir. Batı medeniyeti, "mükemmel beşeri bir medeniyet" olarak tasvir edilmiş, laik bir milli kimlik ise bu medeniyete hizmet gayesini

takip etmenin yolu olarak görülmüştür. Bu nedenle sadece düşüncede değil, görüntüde ve şekilde de Batı medeniyetine dahil olunduğu somut olarak gösterilmiştir.

Kemalist milliyetçilik birçok bakımdan yurtseverlikten ayrılmakla birlikte, en belirgin ayrışma noktası sadakatin odağının vatandan (patria'dan) devlete kaymış olması ve bu dönüşüme "bilimsel bir meşruiyet temeli" yaratma ihtiyacının ortaya çıkmış olmasıdır (Aydın, 2019: 344). Ulus devlet ve milli kimlik inşasını, temel amacı olarak belirleyen Kemalist milliyetçilik; çatışmalardan arınmış, Cumhuriyet iradesinin bir bütün olarak yansıyacağı alan olarak tasarladığı kamusal alana, bu bütünlük ile uyuşmayan her türlü din, sosyal ve etnik sınıfın sızmasını engellemek istemiştir.

Kemalist milliyetçilik anlayışına göre, "sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle" olarak tasarlanan ulus, milli tutarlılığın cisimleşmesini temsil etmektedir. Bu bütünlüğü bozabilecek tüm dini ya da etnik sınıflar milli birlik ve bütünlük ruhunu kemiren "bölücü" unsurlar olarak değerlendirilerek, kamusal alanın dışında tutulmuştur. Bu nedenle ulus inşa sürecinde, Osmanlı maslahatlarına göre oluşturulmuş İslamcılık ve Türkçülük geri planda bırakılırken; yerlerine, ferdi ve kolektif kimliğin belirleyicileri olarak "milliyetçilik" ve "Batıcılık" ilkeleri ikame edilmiştir (Aydın, 2019). Safa'nın (1990:91) ifade ettiği gibi; "Atatürk İhtilali'nin iki ana prensibi bulunmaktadır; milliyetçilik ve Batıcılık. Batıcılık ilkesi, Batı düşüncesi ve hayat tarzına; milliyetçilik ilkesi ise, Türklerin Orta Asya kökenine, dil ve tarih birliğine giden yolu açmak içindir. Ancak hedefi itibari ile milliyetçilik de Batıcılık da laiklik ilkesi için araçsal bir nitelik taşımaktadır."

Bu bağlamda Kemalizm için milliyetçilik; Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için gerekli politikalar bütünüdür. Kemalizmin milliyetçilik anlayışı aynı zamanda Batıcılık ve laiklik hedefleri ile de birleşmektedir. Bunun nedeni Türk toplumundaki mücadelenin büyük oranda ekonomik ve etnik sınıflara değil; elitlere dayanmasıdır. "Garplılık" ve "Şarkçılık" Kemalizm için gerçek bir sınıfsal çatışma/ayrışma olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, ulusal kimlik inşasının hedefinde Osmanlı'nın ötekileştirilmesi, Türklüğün tarihin derinlerinden gelen "milli varlığıyla" uygarlığı taşıyan uluslardan biri olduğunun kanıtlanması, Batı'daki yaygın "Osmanlı-Türk" imajının kırılması ve dolayısıyla "yurttaş"a güven verecek yeni ve kapsayıcı bir kimlik tasarımının temellerinin atılması hedeflenmiştir (Bora, 1998). Bu şekilde devletin öznesi olan "ulusun" hem tarihsel kültür sahibi bir halk olarak mevcudiyetinin meşruluğu gösterilecek; hem de Osmanlı

geçmişinin parlaklığına ve uygarlığına yapılan katkının kaynağı olarak tasvir edilecektir (Aydın, 2019:351).

Kemalizm milliyetçiliği eski düzenden, inançlardan ve sembollerden uzaklaşma ve kopuş nedeniyle oluşan boşluğun doldurulması amacıyla halkı bir arada tutan bir unsur olarak yeni bir formda oluşturulmuştur. Kurucu kuşak tarafından oluşturulan bu milliyetçilik formları inanç nesnesi haline getirilmiştir. Toplumda oluşan inanç boşluğunun ve psikolojik boşluğun doldurulması için kurucular tarafından ve bilinçli olarak, Türk tarih ve dil tezleri ile İslamı millileştirme ve rejimle bağdaştırma çalışmaları yürütülmüştür (Ünder, 2019:148). Karpat (1967:216) ulusçuluğun 1925-45 yılları arasında Türkiye'de İslam'a karşı bir din olarak gelişme gösterdiğini, İslam doğması içinde yetişmiş Türk Aydını için İslam dogmasının yerini aldığını ifade etmektedir.

Diğer taraftan, Kemalizmin milliyetçilik anlayışı etnik temalara başvurmak ile birlikte, seküler bir kollektif tasavvur oluşturabilmek için "Türk tarihini" sekülerleştirmiştir. Bu bağlamda Kemalist milliyetçilik anlayışı da rasyoneldir. Bu milliyetçilik algısı hem Tek Parti döneminde hem de sonrasında yapılan anayasal restorasyonlar ile yinelenmiştir. Gökalp (1976:177) *Türkçülüğün Esasları*'nda, "Türkçülük hiçbir zaman klerikalizmle, teokrasi ile, istibdatla bağdaşmaz" diyerek Atatürk milliyetçiliğini içeriklendirmiştir.

Dumont (1984:30) ise, Jön Türk döneminin teorisyenlerinin "İslami bir topluluk fikrinin bir ulusunkiyle çeliştiğini" kabul etmiş olmalarına rağmen, dini hala "ulusal kimlik karışımında basit bir kültürel faktör" olarak takdir ettiklerine dikkat çekmiştir. Öte yandan, Jön Türk liderleri açısından ırk faktörüne dayalı "Turan" ideali, Türk milliyetçiliği için hayati önem taşımaktadır. Dumont'a göre, Kemalistlerin farklı ırkları ortadan kaldırma kararı, I. Dünya Savaşı'nda, Jön Türk liderlerinin "Turan" teorisini pratiğe dökme girişimi ile başlamıştır. Onun sözleriyle, "Laik bir hareket olarak profillerini ortaya koymaya hevesli olan Kemalistler, İslam'ı ulus kavramı üzerindeki tahakkümlerinden tamamen çıkardılar; ancak pratikte dine belirli bir önem vermeye devam ettiler." Yazara göre, aynı şey ırk için de geçerli olmuştur. Sonuç olarak, Dumont'a göre, Kemalistleri Jön Türk milliyetçiliğini benimsemekten kaçındıran şey, esas olarak şu iki faktördür: dinin reddi ve ırkın reddi.

Yıldız (2001:103) milliyetçiliği "belirli bir etnik grubun, ülke sınırları dışında yaşayan benzer bir azınlığın refah ve esenliğine yönelik duygusal yakınlığının ideolojik

ve/veya örgütsel ifadesi" olarak tanımlar. Kemalizm'in Pantürkizm'i resmi ideolojiden dışlayarak irredantizmi reddettiğini ve böylece dış Türklere yapılan vurguyu azalttığını belirtir. 1931'de Türk Ocakları'nın kaldırılmasını (Türk Ocakları, 1912-1931), Kemalistlerin Türk milliyetçileri arasındaki Pan-Türkist veya Turancı eğilimlerden mutlak bir kopuşu olarak yorumlamaktadır. Üstel (1997: 162) ise, Türk Ocaklarının temsil edildiği milliyetçilik anlayışının "bütün Türkleri" ilgilendiren bir konu olduğuna dikkat çekmektedir. Onun sözleriyle, bunların iptali, "milliyetçiliğin sadece Anadolu ile sınırlı bir ideale dönüşmesinin başlangıcı" anlamına gelmektedir.

Kemalistlerin on dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarındaki Osmanlı entelektüel mirasını din ve ırk/irredantizm faktörleri temelinde inkar etmelerine rağmen, Kemalist milliyetçiliğin gerçekten de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski ideologu olan Ziya Gökalp'in fikirleriyle şekillendiğine dair hatırı sayılır sayıda argüman bulunmaktadır.

Belge (2019: 33), Ziya Gökalp'i "Türk milliyetçiliğinin babası" olarak nitelendirerek Kemalist ideolojinin yapı taşı olarak göstermektedir. Oysa Zürcher'e (2019:49) göre, Gökalp'i Türk milliyetçiliğinin babası olarak adlandırmak Kemalist milliyetçiliği kısmen yansıtmaktadır. Kemalist milliyetçilik kelimenin tam anlamıyla "laik" olmasına rağmen, Gökalp İslam'ı milliyetçiliğin temel unsurlarından biri kabul ederek gereğinden fazla vurgulamıştır. Diğer taraftan Zürcher, 1923'ten itibaren Kemalist milliyetçiliğin, Akçura'nın ifade ettiği "etnik" milliyetçilikten ziyade Gökalp'in "kültürel milliyetçiliğine" daha yakın olduğunu belirtmiştir.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışının Kemalizm'deki etkisini ayrıntılı şekilde inceleyen Parla, Gökalp'in milliyetçiliği, "toplumdaki en yüksek ideal ve sosyal dayanışmanın garantörü olarak gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca Gökalp'in ırkçı, etnikçi, coğrafi, dinsel ve bireyci milliyetçilik türlerini aynı anda eleştirdiğini ve reddettiğini, "temel birleştirici unsur olarak dili kabul ettiğini; ortak eğitim, kültür ve duygular" temelinde kendi ulus tanımını geliştirdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Parla, Gökalp'in dini sadece ahlaki-normatif bir sistem olarak gördüğünü ve milliyetçilik düşüncesindeki sentez sürecinde dinin önceliğini giderek azalttığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda Parla'ya göre Kemalist milliyetçilik, Gökalp'in Türkçülüğü ile uyumludur (Parla, 2009: 78-212).

Özetlemek gerekirse, Kemalist milliyetçiliğin kökenleri Osmanlı entelektüel

mirasında ve en önemlisi Ziya Gökalp'in düşüncesinde yer bulmaktadır. Ancak Kemalist milliyetçilik ile Gökalp milliyetçiliği arasındaki bağlantıların ele alınmasında bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Kemalist milliyetçiliğin kökenlerinin detaylandırılması, Türk milli kimliğinin oluşumunda din, ırk ve etnik kökenin ve bu unsurların ulusal kimliğin inşasındaki rollerinin daha da detaylandırılması anlamına gelmekteydi. Turan fikrinin reddi ve Kemalistlerin yeni ulus devletin iç sınırlarıyla ilgilenmesi, önceki nesilden en belirgin kopuşu ifade etmiştir. Ulus kavramının, dinî referanslarından arındırılması ile birlikte millet kavramının kamusal olarak kavranması şeklinde kabul edilmektedir. Bu bakış açısı, tek parti milliyetçiliği üzerine literatürde daha çok kabul görmektedir (Köker, 2005:150).

1922'de Parla, bir ulus için belirleyici faktörün kimlik ve idealin birliği olduğunu gözlemler; 1924'te Türkiye'yi vatan olarak gören savunmacı bir milliyetçilik anlayışının ortaya çıktığını; 1926'da bu zinciri kültürel milliyetçiliğin izlediğini ifade etmiştir (Parla, 1995). "Eski Türk medeniyeti"nin başarılarına ilk kez 1931'de atıfta bulunulur ve aynı yıl "Türkler" "büyük ve asil bir millet" olarak takdir edilir. Ayrıca 1937 yılında etnik birlik temelinde "Türk'ün övülmesi" de görülmektedir. Parla'nın analizinden yola çıkarak, Mustafa Kemal'in ulus ve milliyetçilik algısının Kemalist hareketin şekillendirdiği koşullara göre değiştiği iddia edilebilir. Çarpıcı olan, Türk etnik kökenine veya ırkına yapılan vurgunun 1931'e kadar belirgin olmamasıdır. Bora ve Canefe'nin (2002) yazdığı gibi bu, 1931'in Türk milliyetçiliğinde bir dönüm noktası olmasından kaynaklanmıştır. 1931 yılına gelindiğinde rejim, çeşitli muhalif unsurlara karşı Cumhuriyetçi idealleri halka/millete içselleştirme çabalarını kurumsallaştırmaya başlamıştır. Dolayısıyla Kurtuluş savaşı sırasındaki milliyetçi söylemler 1930'lu yıllardaki söylemlerden farklıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında, çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, savaşa destek veren Anadolu halkı farklı etnik gruplardan oluşmuştur. Yaygın olarak tartışıldığı gibi, Misak-ı Milli'de bile "Türkler" yerine "Osmanlı-Müslüman çoğunluk"tan bahsedilmiştir (Yıldız, 2001).

Buna uygun olarak Yıldız (2001:119), Kemalist Türk tarihi tezinin İslami geçmişe karşı yeni bir milli kimlik geliştirmenin aracı olarak görülmesi gerektiğini yazmaktadır. Yıldız'ın ifadesiyle, "Kemalist milliyetçilik, seküler bir bugün yaratmak için geçmişi sekülerleştirdi." Böylece Osmanlı geçmişinin reddi, İslam'ın reddini de beraberinde getirdi ve bunun tersi de geçerliydi. Bora'ya göre ise, Türk milliyetçiliği açısından İslam,

Osmanlı geçmişini somutlaştırma potansiyeline sahip olarak görülüyordu. Bu nedenle İslam, hem Batı medeniyetinin evrenselliğinin hem de Türk kimliğinin özgünlüğünün dışında kabul edildi" (Bora, 1996:184).

Karpat (2010:62), "Cumhuriyet'in ilk iki buçuk yılında, laikliğe rağmen, din farklılığı milliyetçi hedefleri desteklemek için kullanıldığını" belirtmektedir. Yine Köker (1996: 159) Karpat ile benzer şekilde din faktörünün Türk ulusal kimliği tanımından çıkarılmasının amansız modernleşme projesinin göstergesi olduğunu belirterek; Kemalist ideoloji ve pratiğe daha yakından bakıldığında, dinin ulusal kültürel kimlik tanımından o kadar da kararlı bir şekilde dışlanmadığını gözlemleyebileceğimizi savunmaktadır. Bu durum Yıldız'ın (2001: 135) "Kemalist ulus inşası pratiğinde, dinin milliyetçi hedefleri pekiştirmek için bir araç olarak kullanılması hiçbir zaman de jure bir karakter kazanmamıştır; her zaman pratik düşüncelerin bir türevi gibi kabul edilmiştir." iddiasını destekler niteliktedir. Bununla birlikte Kemalist literatürde, laiklik ilkesine paralel olarak dinin ulusal kimlik tanımının dışında tutulduğu ileri sürülmüştür. Bu argüman, Kemalist milliyetçiliğin teorik temeli olarak yaygın bir şekilde kabul edilen kaynakların analiz edilmesiyle daha da güçlendirilmiştir. Örneğin Afet İnan'ın (1969) *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* adlı eserinde Türk vatandaşı olmanın gereği olarak Müslüman kimliğini savunan bir söylemi görmek mümkün değildir.

Kemalist milliyetçilik tanımlanırken, Kemalizmi Türk milliyetçiliği dışında farklı bir kategoriye koyma eğilimi, 1982 Anayasası görüşmeleri esnasında da gündeme gelmiştir. 1982 Anayasası'nın Cumhuriyet'in niteliklerini belirten ikinci maddesinde "Atatürk milliyetçiliği" deyiminin kullanılmasına karşı Türk milliyetçi çevreler, Atatürk'ün de bir Türk milliyetçisi olduğu için "Türk milliyetçiliği" deyimine yer verilmesinin daha doğru olacağı görüşünde bulunmuştur. Ancak Millli Güvenlik Konseyi'ni oluşturan, 1982 Askeri Darbesi'nin generalleri, bu görüşe olumlu bakmamışlardır (Yıldız, 2019: 227).

Hem akademik hem de popüler söylemdeki Kemalist milliyetçilik anlayışı, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkesi aynı kültürel potada ertimeyi amaçlayan; din, dil ve ırk birliğine dayanan;Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk kabul eden bir anlayışı yansıtmaktadır. Kemalizmin milliyetçiliğe dair bu naif tutumu, iç ve dış politika şartları ile "unsur-u asli/millet hakime" ve "devlet-i ebed müddet" anlayışı etrafında kurgulanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifade ile

Kemalizmin tamamı ile etnik bir eğilime sahip olmamasının nedeni, onun Batı dünyasında uyandırmak istediği "medeniyetçi kamusal imajına" zarar getireceği endişesidir (Yıldız, 2019: 219). CHP programlarında da milliyetçiliğin modernleştirici ve Batılılaştırıcı bir ilke olarak tanımlanmasının da bu gerekçe ile olduğu ifade edilebilir.

1980'lerden sonra da milliyetçilik tanımları, milliyetçi-muhafazakarlar ile Atatürkçülerin kolay uzlaşamadıkları bir nokta olmuştur. Bu uzlaşamama durumu, 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecindeki tartışmalarla belirgin hale gelmiştir. Milliyetçi-muhafazakar kanadın benimsediği ve 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde var olan "Türk milliyetçiliği" ifadesi, uzun tartışmalar sonucunda yeni anayasada yerini "Atatürk milliyetçiliği"ne bırakmıştır. Milliyetçi-muhafazakarlara göre Türk milliyetçiliği terimsel olarak, Kurtuluş Savaşı'nı, Atatürk'ü ve Milli Mücadeleyi de içeren daha tarihsel bir kapsayıcılığa sahipken; "Atatürk milliyetçiliği", sınırları belirli bir vatan anlayışına dayalı, rasyonel, modern-laik bir ulus tanımını özetlemektedir. Bu bağlamda dine bakışsal bu milliyeçilik tanımları tartışmaları neticesinde, 'Türk milliyetçiliği' tartışmaları yeni anayasada yerini 'Atatürk milliyetçiliği' ifadesine bırakmıştır (Bora, 2019: 546).

Falih Rıfkı Atay (1969: 17); "Kemalizmin milliyetçilik eğilimini şu sözler ile ifade etmektedir; *"Belki dikkat edenler olmuştur, senelerden beri 'Kemalist' tabirini 'milliyetperver' sözüne tercih ediyoruz. Bunun bir sebebi vardır: Kemalist milliyetçilik; "Garpçı, layik ve cumhuriyetçi milliyetperver demektir. Sadece milliyetperverlik, muhafazakar ve ananeci manasına da alınabilir ve en geri softa taassuplarının müdafaası için maske olarak kullanılabilir. Bir takım ahlak, anane, ve adetler milli olmakla müdafaa edildikleri zaman bir milliyetperver için, onları milliyetperverliğin yabancı telakkisine karşı münakaşa etmek güçtür. Kemalizm, Türk milliyetperverliğini, garpçılık, layisizm ve cumhuriyetçilikle tezad teşkil eden maddi ve manevi müesseselerden, adet ve ananelerden tasfiye etmektedir."*

Özetle Kemalist milliyetçilik anlayışı, laikliği destekleyici bir unsur olarak Kemalizmin "hikmet-i hükümet" anlayışı için önemli bir yere sahiptir. Kültürel, ekonomik ve siyasi boyutuyla "toplumsal farklılıklarının ortaya çıkmasına ve kontrollü sivil toplumun oluşmasının sağlanması" na aracılık eden milliyetçilik, eğitim ve kültür politikalarının da devlet tarafından tespit ve tayin edilmesi gibi özellikler ile birleştirildiğinde, devlete toplumsal hayatın hemen her alanında yüklediği görevler vasıtasıyla merkezi kontrol imkanları sağlamıştır.

4.1.3. Temel Referans Nesneye Yönelik Tehditler: İrtica, İslam ve Farklı Etnik Kimlikler

Kemalizm literatürü, hem resmi perspektifi yeniden üreten hem de onu eleştiren eserler de dahil olmak üzere; Kemalist ulus inşasının, Batı aydınlanma geleneğinden ilham alan ve laiklik vasfına bağlı bir proje olduğu konusunda hemfikirdir. Kemalistler, bir imparatorluktan ulus devlete yapısal dönüşümün aracı olarak dinin, yani İslam'ın egemenliğinin sivil, kamusal ve sosyal yaşamın örgütlenmesinden çıkarılmasını uygun görmüştür. Bununla birlikte, Türk'ü tanımlarken, Müslüman kimliğini desteklemiş, Türk-Müslüman kimliğine ayrıcalıklı bir muamele yapmışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre İslam dini her şeyden önce akla ve mantığa dayanan, tabii bir dindir. Ona göre gerçek İslamiyet ise, dine sonradan dahil edilmiş batıl inançlardan ve hurafelerden arınmalıdır. "*Hükümdarlar akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek, bin bir siyasi ve şahsi maksad ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. (...) Ahval-i dahiliyemizi islah ile milleti mutemeddine meyanında faal bir uzuv olmak için siyasi mesaiden ziyade içtimai mesaiye ihtiyaç vardır. Hiçbir delil-i mantıkiye istinad etmeyen birtakım anlamların, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur, belki de hiç olmaz. Hayat felsefesi vasi gören milletlerin taht-i hakimiyet ve esaretine girmeye mahkumdur. (...) Bizi madun (aşağı) olmağa mahkum bir kavim olarak tanımakla iktifa etmemiş olan Garp, harabimizi tacil için ne yapmak lazımsa yapmıştır."* (Karal, 1969: 65-75).

Atatürk'ün sözlerinden İslamiyet'e karşı tutumunu ve kendini konumlandırdığı yeri anlamak zor değildir. Atatürk'e göre; *"En son ve gelişmiş din olan İslamiyet ara tarihindeki (Arabi, Farsi ve Osmani) hurafelerden arındırılırsa ve çağdaşlaşırsa, halka ahlaki ve vicdani planda doğru yolu gösterir."* Nasıl ki Nutuk'ta "laiklik, dinsizlik demek değildir" şeklinde ifade edilmiş ise, Mustafa Kemal Atatürk ve dönemin kurucuları, İslam dinini bir din sosyoloğu ve İslam teoloğu üslubu ile ele almaktadır. Türkiye'de İslamın purifiye edilerek hurafelerden arındırılması ve pozitivist bilim ile bağdaştırılarak, toplumsal yaşamda da bu haliyle yer alması istenmektedir.

Bununla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti kurucularının, Müslümanlığı bırakıp başka bir dini kabul etme eğilimleri ve niyetleri hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Gayesi, yeni kurulacak rejimin modern ruhuna aykırı saydığı

dogmatizm ve kendi içine kapalı niteliklerinden dini temizlemek ve bu şekilde kültürel liberalizmi ve bireyciliği geliştirmektir (Karpat, 2010: 148). Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının amacı, Türk inklapları ile özellikle ilerlemenin önünde bir engel olarak algıladıkları Osmanlı İslamiyeti'nin kalıntılarını ortadan kaldırmaktır (Heper, 2011: 46).

Amaç, sınırları Cumhuriyet'in kurucuları tarafından şekillenmiş ve tanımlanmış, saf bir Türklüğü ve saf bir İslamiyeti inşa ederek, "Türk-İslam-Batı" sentezi bir kimlik oluşturmaktır. Bu kimlikleşme süreci, belirli bir ruhban sınıfı veya tarih bilimciler tarafından tasarlanmadığı için reforme edilen bir süreçten daha çok bir restorasyon sürecini ifade etmektedir (Parla, 1997: 275). Cumhuriyet'in kurucuları, Türkiye'de ulusun uzun vadeli çıkarlarının küçük siyasi çıkarlara kurban edilemeyeceği "akılcı bir demokrasiyi" yerleştimeyi tahayyül etmiştir. Bu toplum tasavvuru ile önce Cumhuriyet ilkelerini benimsemiş seçkinci bir grup yetiştirilecek, bu seçkinci grup da halkı eğiterek daha yüksek bir akılcılık düzeyine erişmelerine yardımcı olacaktır (Heper, 2011: 46).

Bu sebeple Niyazi Berkes (2000) Türkiye'deki laikliğin gelişimini, devletin ikinci kategori çabası olarak ifade ettiği "sekülerizm" olarak tanımlamaktadır. Çünkü Berkes'e göre laiklik; devletin kamu politikalarının oluşturulmasında dinin bir tarafa bırakılması ve etkisinin ortadan kaldırılmasıdır. Sekülerizm ise, kişinin kararlarında dinin etkisinden sıyrılması ve tamamen akli muhakemesi ile pragmatist kararlar almasıdır. Berkes, Türkiye'de laikliğin saf haliyle bulunmadığını; uzun yıllar laikliğin sadece siyasal kurumlardan dinin arındırılması şeklinde değil; aynı zamanda, Cumhuriyet insanının hayatına dair kararlarına başvururken de dikkate alınması ve kabul edilmesi gereken bir ilke olarak yer aldığını ifade etmektedir.

Tanör (2010), laikliğin Türkiye'deki en genel tanımı olan "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını" sorunlu görmektedir. Tanör'e göre (2010: 261) bu tanımlama, hem kuramsal açıdan hem de tarihsel ve ontolojik bağlamda değerlendirildiğinde, uygulaması mümkün görünmemektedir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması saiki ile hareket edildiğinde, bu kararı uygulamaya koyacak merciin bizatihi devletin kendisi olması, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını değil; modern toplumlarda dinin her daim devlet tarafından belirlenmesini ve denetlenmesini ifade etmektedir.

Türkiye örneğinde de Fransa örneğinde de sekülerleşme/laikleşme süreçleri farklı şekillerde tezahür etmekle birlikte, laiklik; din ve devlet işlerini birbirinden ayrılması

şeklinde gerçekleşmemiştir. Aksine, dinin devletin vesayeti ve denetimi altına, dini yapıların ve sivil toplumun baskı altına alındığı bir model ile kendini göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye'de laiklik, devletin bir sıfatı ya da ilkesi olma özelliğinden ayrılarak siyasallaşmış; milliyetçilik, sosyalizm, komunizm, muhafazakarlık ve İslamcılık gibi modern siyasal ideolojiler ile rekabete girmiştir. Bu bağlamda bir başka ideolojik adlandırma ile laikliğin Türkiye'de, Kemalizmin siyasallaşması olduğu ifade edilebilir.

Ülkede batılı tarzda eğitimle donanmış Kemalist aydınların, "ümmetten millete geçişi" ulus devletin zorlayıcı gücünü kullanarak, yani içtihatları değiştirerek "yukarıdan ve birdenbire" gerçekleştirmiş olması ve Kemalist ulus inşası sürecinin anlatımını ilk olarak, "İslam" ile "yeni laik Türkiye" arasındaki ikili karşıtlık üzerine dayandırmış olması ise; modernleşme dalgasının aşağıdan bir muhalefetle karşılaşması sonucunu doğurmuştur. Böyle bir anlatımda İslam; "öteki"yi, yani Osmanlı geçmişini, eski rejimi, yıkım faktörünü ve yeni rejimin düşmanını temsil ederken, yeni laik Türkiye; ilerlemeyi, aydınlık geleceği ve tüm sosyal, ekonomik ve siyasal hastalıkların ilacını temsil etmektedir.

Bu bağlamda, gerek ulus devlet inşa sürecinde gerek Batıcılık ekseninde, ulaşılmak istenen gelişmişlik düzeyine erişmenin önünde bir engel olarak kabul edilen İslam, Kemalizmin ideolojik zemininde bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Ulus devlet inşa süreci ile birlikte, güncel ve toplumsal yaşantıya varıncaya kadar hayatın tüm alanlarının Batıcı bir yeniden yapılanmaya uğratılması süreci, İslamın, Türk toplumunun potansiyelini ortaya koymasını sağlayacak Kemalist ideolojiye karşı bir tehdit olarak sunulmuştur. Kemalist ideolojinin burada karşısına bir tehdit olarak konulan İslam; "rasyonelleştirilememiş" din ile "laik düzenin karşıtı olan yobaz Müslümanı" işaret etmektedir. Sonraki dönemlerde ise İslam, "irtica" kavramı ile Kemalist ideoloji tarafından "ilericilik/gericilik" tartışmaları üzerinden farklı koşullarda yeniden üretilerek siyasal söyleme yerleştirilmiştir.

Arapça'da "geri dönmek, talep etmek, iade etmek" gibi anlamlara gelen "irtica" kelimesi, Türk siyasi alanyazınında; geriye dönmek, mevcut düzeni eski haline getirmek, siyasi ve toplumsal düzeni dini esaslara uygun hale getirmek veya dini esaslara dayandırmayı amaçlayan düşünce ve eylemler için kullanılan terimdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de kullanılan terim; "yeni düşüncelere ve hayat tarzına karşı

olma, gericilik" gibi kınama ve küçümseme ifadeleri olarak kullanılmış, bu şekilde düşünenlere ise "mürteci" denilmiştir (Bölükbaşı, 2000; İnsel, 2006). II. Meşrutiyetten sonra ise, yeni rejime muhalefet edenlere karşı kullanılan terim, sonrasında rejime muhalefet edenlerden daha çok, dini motifli ideolojideki muhalif gruplar için kullanılmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra otoritenin hükümlerini dine dayandırmadığı gerekçesiyle oluşan yeni siyasi ve hukuki hükümlere karşı gösterilen muhalif tutumları ifade etmek için kullanılan terim; Cumhuriyet ile birlikte, anayasayı değiştirerek dini esaslara dayalı bir devlet düzeni kurmak ve bu yolda faaliyet göstermek anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda İrtica'nın, Türkçe literatürde genellikle "gericilik" olarak tanımlandığı ve modernleşme ya da reform süreçlerine karşı direnişi ifade ettiği söylenebilir.

İrtica kelimesinin bugün kullanılan olumsuz anlamının kaynağı ise, 31 Mart Vakası'na kadar götürülebilir. II. Meşrutiyet rejimine karşı çıkanların meydana getirdiği muhalefet irticaai faaliyetler olarak adlandırılırken; irticaii faaliyetlerde bulundukları varsayılanlar ise, "mürteci/irticacı" olarak adlandırılmışlardır. Bu adlandırma ile mürteciler gericiler olarak tasvir edilmiş; İttihat ve Terakki ilericiliğin temsili olarak tasvir edilmiştir. Bunu izleyen dönemde ise, sadece dini grupların talepleri nedeniyle oluşan faaliyetler değil; siyasal ve toplumsal taleplerle Cumhuriyet rejimini kuran ve rejimin muhafızı olduğu iddiasında bulunan herkese karşı yapılan muhalif girişimler, irticai faaliyetler olarak adlandırılıp gayri meşru ilan edilmiştir (Mardin, 1991; Ahmad, 1995).

Cumhuriyet Dönemi'nde genellikle irtica ile kastedilen şey, anayasayı değiştirerek dinî esaslara dayalı bir devlet düzeni kurmak istemek ve bu yolda faaliyet göstermektir. Ancak Türkiye'nin siyasî şartlarındaki gelişmelere bağlı olarak zamanla irticanın anlam alanı genişletilmiş, başta belirli tarzdaki kılık kıyafet olmak üzere halkın bir kesiminin hayat tarzı, düşünce ve davranışları da aynı kelime ile ifade edilir olmuştur. Buna bağlı olarak zaman zaman yasama organlarında gündeme getirilen "irtica ile mücadele tasarıları"nda da lafız ve mâna itibariyle mücadelesi amaçlanan suç ve eylemlerin sınırlarının hukuk mantığı çerçevesinde açık bir şekilde belirlenememiş olması konuyla ilgili karışıklık ve tartışmaların, sübjektif uygulamaların her devirde gündemde kalması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan siyasî, içtimaî ve psikolojk gerginlikler

ise problemin genel hukuk ve adalet prensipleri çerçevesinde çözümlenmesini güçleştirmiştir.

Bununla beraber, Cumhuriyet kurulduktan sonra da günümüzde de muhalefet girişiminde bulunanların veya iktidarların empoze ettiği yeni kanunlara uymak istemeyenlerin içerisinde eski düzene geri dönme arzusu taşıyan veya İslami kaidelerin siyasal, sosyal ve ekonomik alanda egemen olmasını isteyen bir kesim gruplar bulunmaktadır. Ancak bu grupların Cumhuriyet rejimi ve inklapları ile yerleşen değişikleri ortadan kaldırmaya yetecek güçte olduğu düşüncesi ya da belirli bir toplumsal oluşumu temsil ettiği düşüncesi tartışma konusudur.

Özellikle Türkiye'de yakın gelecekte veya devamlı olarak bir irtica tehlikesinin var olduğuna inananlar, bu grupların uzun vadeli planlar ve saikler ile hareket ederek; devlet organlarına ve eğitim kurumlarına sızma girişimleri ve iktisadi olarak güçlenme hedefleri ile hareket ettiğini iddia etmektedir. Bu nedenle Türk siyasal hayatını izleyen belirli dönemlerde, sadece dini nedenler hedef gösterilerek değil; Cumhuriyet rejimini sahiplenen güçlere ve aktörlere karşı oluşan muhalif hareketlerin çoğu irticai hareketler olarak damgalanıp, bu yolla siyasal olarak bütünüyle gayrı meşru ilan edilmiştir.

İrtica ve mürteci terimlerini laik-Kemalist söylemsel sistem içerisine yerleştiren Kemalizm; irtica söylemine mutlak bir olumsuzluk atfederken; "Müslüman" ve "irticacı" ile "irticacı" ve "gericilik" arasında bir fark ortaya koyamamıştır. Bu nedenden ötürü, irticai faaliyetler Müslümanlıkla, bazı temel hak ve hürriyetler ise kolaylıkla irticacılık ile eşdeğer kabul edilebilmiştir. Kemalizmin bu tavrı zamanla, kurduğu laik-Batıcı iktidar sistemini bir taraftan dinci/İslamcı kimliğin siyasal temsilinin oluşumunu engelleyen baskın kimlik olarak konumlandırırken; bir taraftan da dini/İslamcı siyasal kimliğin var oluş sebebi olarak sunulmasına zemin hazırlamıştır (Gözler, 2011). Bu durum, İslamcı/dinci siyasal kimliğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren sisteme yön veren Kemalizm düzenine karşı, daha adil bir düzen fikri sunarak; kaynakların adil dağılımını ve İslamcı/dinci öznenin kendi kimliğini bütünüyle temsil edebileceği koşulların sağlaması gerektiğini savunmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde irtica, laik kesim tarafından dinin siyasallaşmasına ve siyasal alanın anti-demokratikleşmesine yol açan bir proje olarak tanımlanırken; İslami kesim tarafından ise, siyasal alanın demokratikleşmesini engelleyen bir kurgu ve laik kesim tarafından tasarlanan bir proje olarak kabul edilmiştir. İrticanın siyasal alanın

demokratikliğini bozan ve kuşku yaratan bir olgu olarak din ile eş tutularak sunulması, laik/Kemalist ideolojinin farklı ideolojilere alan açmayan tavrını sorgular hale gelmiştir (Keleş, 1994).

Türkiye'de siyasal sistemin dışına çıkmak, irticaya, köktendinciliğe, anti-laikliğe, çağdışılığa ve şeriatçılığa karşılık geldiği için İslami/dini motifli siyasal ideolojiler ve partiler her zaman laik- demokratik parlamenter rejimin kurallarının dışına çıkmamaya gayret etmiştir. Bununla birlikte, bir şeyin dışlanmasının bizatihi kendisinin siyasi bir eylem olduğu genel kabülü üzerinden, etkiye tepki olarak ortaya çıkan İslami/dini motifli ideolojilerin de sistemin bu karşıtlığından yararlanır hale geldiği ifade edilebilir.

Özellikle Kemalist ideolojinin İslami motifli partileri kapatarak/kapatılmasını isteyerek parlementer sistemden dışlama girişimleri (Gözler, 2011), Kemalizmin demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinde hareket etme girişimlerinin gerçeği yansıtmadığını; asıl amacının toplumun tüm kesimlerinin temsilini ve toplumsalın bütünlüğünü engellemek olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir. Bu vesileyle Kemalizmin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri "İslamcılık ve Batıcılık" üzerinden ortaya koymaya çalıştığı "ilericilik ve gericilik" tartışması, siyasetle uğraşmak isteyen İslami kadroların yasaklı hale gelmesi ile İslamcı siyasallıkta ise yerini "ezen-ezilen, zalim-mazlum" karşıtlığına dayandırmasıyla sonuçlanmıştır (Dursun, 2003:58). Bu dönüşüm ile birlikte irtica, Kemalizm için anti-demokratik, sistem karşıtlığı ve çağdışılık ile eklemlenirken; sağ ve İslami motifli ideolojide ise, Müslümanlık ve demokratlıkla eklemlenmiştir.

Parla'nın (1997:77-78) ifadeleri ile Kemalizmin "bir refah ve mutluluk" vadettiğini unutmamak gerekmektedir. Bu sebeple akılcılığı da pozitivist-siyantist bir 'homo economicus' rasyonalizmini hedefler. Kemalizmin 'çağdaş bilim teknikçiliğini' de geniş ve derin anlamda bir felsefi-ahlaki rasyonalizmle karıştırmamak gerekmektedir; çünkü İslami tevekkülün ve Doğu obskürantizminin karşısına ekonomik motivasyonu ve enstrumantal rasyonaliteyi koymuştur." Kemalist ideoloji ile geliştirilen eğitim, her türlü yabancı fikirlerden uzak, üstün, ulusal ve yurtsever olacaktır. Bu eğitim ile doğru 'İslam dininin' ne olduğunun sınırları belirlenecek ve öğretilecek; Kemalist ideolojiden başka fikirlere ve düşüncelere sakıncalı olmaları nedeniyle yer verilmeyecektir (Mardin, 1991; Ahmad, 1995).

Bu duruma modernleşme ve Batılılaşma perspektiflerinden bakıldığında da Türkiye'nin bir ulus devlete dönüşmesi, devlet elitlerinin bir imparatorluktan ulus devlete geçişi yönlendirdiği toplum mühendisliği projesinin bir parçası olarak görülmektedir (Lerner, 1961). Türkiye Cumhuriyeti kurucularının homojen bir toplum yaratma çabasının iki temel boyutu bulunmaktaydı; ilki, Osmanlı geçmişiyle bağları koparmak ve pozitivizm, diğeri ise laiklik ve milliyetçilik gibi Batılı normları benimsemek. Osmanlı geçmişi ile bağların koparılması ihtiyacı, Osmanlı egemenliği altındaki nüfusun heterojen ve farklı etnik/dini topluluklardan oluşuyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısının, İmparatorluğun dağılmasının ana nedeni olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bu nedenle yeni ulus devlet birlik ve bütünlük arayışına girmiştir. Sonuç olarak, resmi Kemalist ideoloji, çeşitliliği ortadan kaldırma fikri etrafında gelişme göstermiştir.

Robins ve Aksoy'un ifadeleriyle (2000: 206); "Kemalistlerin toplum mühendisliği, Osmanlı nüfusundan farklılıklarıyla tanımlanacak yeni Türkler ortaya çıkarmaya çalışmıştır. (...) Dinlerin, etnisitelerin ve dillerin eski karmaşıklığının yerini, tek renkli Cumhuriyet'in modern ve tekdüze şekli almıştır. Özkırımlı ise yeni milliyetçilik anlayışını şu sözler ile ifade etmektedir; "Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Batı kültürünü yakından tanıyan bir grup aydın tarafından temelleri atılan belirli bir milliyetçilik anlayışı, Cumhuriyet'i kuran akerî bürokrasi tarafından da benimsenmiş ve devlet kurumları aracılığıyla topluma empoze edilmiştir. Böyle bir milliyetçilik anlayışı homojen bir toplumsal yapı aradığı için, kurucular etnik köken, din ve sınıfa dayalı toplumsal farklılıkları hızla silmeye çalışmıştır." (Özkırımlı, 2020: 713).

Bora'ya göre (1996: 189) literatür ve bulgulara dayanarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin resmi argümanlarında sivil vatandaşlığa dayalı tamamen yeni, laik bir devlet iddiası ima edilmiş olsa da gazetelerde yer alan söylem ve çerçevelemelerin, özellikle gayrimüslim azınlıklara karşı, övüldükleri durumlarda bile ayrımcı bir tutum sergilediğini iddia etmek mümkündür. Her ne kadar İslami kimlik tamamen gizlenmiş ve manifesto içeriğinde neredeyse hiç atıfta bulunulmamış olsa da etnik ve dini gruplara atıfta bulunulan makalelerin alt metinleri, Müslüman kimliğini norm olarak kabul eden yeni bir resmi Türk kimliğine işaret etmektedir. Böylece, gazete metinleri söylemsel olarak ortak bir Müslüman kimliği temelinde ulus tahayyülüne ve özellikle gayrimüslim dini grupların bu tahayyülden dışlanmasına dayanmaktadır.

Bora'nın "Türk" kelimesinin tekil isim biçimindeki kullanımlarına ilişkin yorumu da bu noktada faydalıdır. Bora, tek parti döneminde "Türk olma durumunu başlı başına bir ontolojik değer, özgüven kaynağı haline getiren söylemin yerleşik hale geldiğini ifade etmektedir. 'Türk' kelimesinin özne-isim olarak son derece basında yaygın kullanımının bunun bir göstergesi olduğunu ifade eder. Bora'ya göre "Türk'e Türklüğünü hatırlatmak ve övmek, milliyetçiliğin asli çabası haline gelmiştir." (Bora, 1996). Bu çabanın ardındaki motivasyon da Köksal'a referansla değerlendirilebilir. Köksal'a göre Kemalistler, kapsayıcı bir "Türk etnisi" kavramı geliştirmeye çalıştılar ve "insanları ırk temelinde dışlamak yerine, bu etniye giderek daha fazla üye dahil etmeye" çalıştılar (Köksal, 2004: 97).

Atatürk'ün en yakınlarından Falih Rıfkı Atay, Kemalizmi en başta "milli egemenlik, anti-emperyalizm, Türkçülük ve laiklik" olarak tanımlamaktadır. Atay'a göre Atatürk, *"her şeyden önce öğretim birliği ve seferberliği sayesinde, kafanın, zihniyetin değişmesini amaçlamaktadır. Mesele, bütün halk çocuklarının müspet bilgiye dayanan ilkokul terbiyesinden geçerek, bir gün gene irticanın tahrikleriyle kaynaşmasının önüne geçebilmektir. Böylece Türkiye'de yeni ve uzun bir mücadele devri başlamıştır." Atay, Atatürk'ün inklapları meşrulaştırma metodunu ise şu sözler ile ifade etmiştir; "Halkı övmek, yapacaklarını halka mal etmek ve bir halk emaneti yerine getiriyor gibi göstermek."* (İnalcık, 2007: 43).

Bu bağlamda Kemalizmin; "gelişmecilik ve ilerlemecilik" ile "muhafazakarlık", "ulusal kalkınma" ile "siyasi ve ekonomik devletçilik" fikirleri arasında sıkışmış, ödünsüz ve sınırları belirli bir modernleşme önerisi sunduğu ifade edilebilir. "Türk milletine özgü benzersiz niteliklerin korunması" amacının öne çıktığı, köken birliği ile ahlak birliği vurgusu da taşıyan; ancak ahlak birliği denilince kastedilenin din ile ilgili olmadığı özellikle vurgulanan bir ideolojidir. Bazı ulus devletlerin inşa sürecinde din birliği vurgusu olsa da Türk milliyetçiliğinin ulus tanımında İslamiyet'in enternasyonalist niteliğinden de kaynaklanan bir zorunluluk olarak, din birliği dışlanmak istenmiştir. Bu dışlama, İslamiyet'in enternasyonalist vurgusunun yanı sıra Türk ulusunun milli bağlarını İslamiyet'in zayıflattığı gerekçesiyledir (İnan, 1969: 20-21). Din faktörünü yeni Türk ulusal kimliğinin tanımı dışında bırakmak gayreti, Kemalizmin en temel direği "laiklik" ilkesinin de bir temsili "ödünsüz modernleşme projesinin" bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Kemalist ideoloji ve pratiğe odaklanıldığında, dine yaklaşımının

pragmatist olduğu ifade edilebilir.

4.2. Kemalizmin Siyaseti ve Toplumu Kurgulama Aracı: Güvenlikleştirme

Güvenlikleştirme en genel ifadeler ile siyasi alanda ve siyasi araçlar ile çözüme kavuşturulacak bir meselenin siyasi aktörlerce (özellikle devlet seçkinlerince) güvenlik meselesine dönüştürülmesi sürecidir. Sürecin başarısı; meselelerin, ulusun ve devletin güvenliğine ölümcül bir tehdit olarak sunulmasının alımlayıcı kitle tarafından kabul görmesi ile başlar. Güvenlikleştirmenin başarısı ise; 'devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünün' veya 'rejim güvenliğinin' tehdit edildiği yargısının topluma kazandırılması sonucunda, siyasetin 'demokratik işleyişini belirleyen tedbirlerin' dışına çıkılarak, kamusal alanda oluşabilecek ve bu yargıyı gayrimeşru kılacak tüm muhalif görüşlerin sistemli bir retorik ile ortadan kaldırması sürecine bağlıdır. Siyasetin demokratik işleyişini belirleyen kuralların dışına çıkılması gerektiğinin toplumun çoğunluğuna kabul ettirilmiş olması ile siyasi aktörlerin demokratik ilkelere ve hukuka aykırı kararlarının ve uygulamalarının meşruiyeti sağlanmış olmaktadır.

Bu bölümde; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türk siyasal hayatı içinde yaşanan gelişmeler incelendiğinde, toplumun devlete olan tâbiyetinin sürdürülmesi saiki ile hareket eden Kemalistlerin, iç siyasetteki iktidar ilişkilerini kontrol altına almak ve sürdürmek amacıyla rejimin demokratik niteliğinin ve kamu yönetim politikalarının sorgulanmasına neden oluşturacak şekilde güvenlikleştirmeyi siyaseti ve toplumu kurgulamanın bir aracı olarak nasıl uyguladığı değerlendirilmektedir. Aynı temel amacı gerçekleştirmek için Kemalistler tarafından kurumsallaşmış bir strateji olarak uygulanan güvenlikleştirmenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar dönemin siyasi iklimine uygun olarak farklı örneklerini görmek mümkündür.

Siyasette güvensizlik, bürokratikleşme süreci ve militarizasyon Türkiye'nin güvenlik kültürünün inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, Türkiye'de siyasi meselelerin güvenlikleştirilme süreçleri ve pratikleri ile de yakından ilgilidir. Bu olgular, güvenlikleştirme süreçleri ve pratikleri ile dönemsel olarak birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak varlık göstermekte; ayrıca, her bir unsur bir diğerine göre belirli dönemlerde baskın bir karakter olarak gözlemlenmektedir. Bunun nedeni, Türkiye'de Kemalistlerin, "bazı meselelerin siyasetçilere bırakılmayacak kadar önemli olduğuna" dair süregelen hakim düşüncesidir. Bu düşüncenin temeli ise, siyasetçiler tarafından "üstün milli mefaatlerin" yeterli ve doğru şekilde gözetilemeyeceği; "üstün milli menfaatlerin" sadece

ordu ve bürokrasi gibi devletin etkin kurumlarına bırakılarak tesis edilebileceğine dair inançtır. Bu kurumların etkinliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin ulusal güvenlik, ulusal çıkar, jeostratejik önem ve iç tehdit söylemlerinin belirlenmesinde ve bu hususlarda ordunun ve bürokrasinin kendilerini rejim güvenliğinin ana sağlayıcısı olarak konumlandırmalarında önemli ölçüde belirleyici olmuştur (İnsel, 2019; Kıvanç, 1997; Bayramoğlu, 2009; Mahçupyan, 2009).

Türk Silahlı Kuvvetleri ise, Türkiye'de Kemalizmin ana taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu hem Mustafa Kemal Atatürk'ün ordunun rejim içindeki konumunu ve işlevini böyle anlamlandırması, hem de TSK'nın kendini böyle konumlandırmasından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1931 yılında Konya'da yaptığı konuşma, ordunun bugün dahi kurucu ideoloji içindeki yerini korumaya çalışmasının anlaşılması açısından önemlidir.

"…Bütün tarih bize gösteriyor ki, milletler, yüksek hedeflerine vasıl olmak istediği zaman, bu fevaranları karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır. Tarihin bu umumiyeti içinde yüksek bir istisna bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki, Türk milleti, ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse; bu adımların önünde daima pişva olarak, daima yüksek milli ideali tahakkuk ettiren haraketlerin pişdarı olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür…Bundan sonra Türk milletinin ulvi idealinin husuli için kahraman asker evlatları hep önde gidecektir…Ordudan bahsederken bu memleketin 'hakiki sahibi' olan Türk milletinin münevver evlatlarından bahsediyorum…Sözlerime nihayet verirken şunu söylemek isterim ki, Türk milleti ordusunu çok sever,onu, kendi idealinin harisi telakki eder." (Ayın Tarihi, 1931: 7291)

Mustafa Kemal'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere, TSK sivil siyasetin arkasında ve Kemalizmin ikinci bağlantı ekseninde resmi ideolojiyi; kurumların, sistemin, bireylerin, kalbine ve bilincine yerleştirerek, Türk siyasal hayatı içinde Kemalizmi yeniden üretme görevini üstlenmiştir. TSK'nın Kemalist ideoloji adına ülkenin kim tarafından ve nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin son sözü söyleme hakkını elinde tutabildiği stratejik konumunun ve siyasete antidemokratik yollarla müdahale etme yeteneğini sürdürdürebileceğine dair inancının arkasında da bu temel motivasyon yer almaktadır.

"Mlli güvenlik devleti" anlayışını benimseyen ordu, uzun yıllar bu yapının devam etmesini sağlamak amacıyla milli güvenliğe yönelik tehditlerin tanımlanmasının ve

belirlenmesinin ana aktörü olarak, siyaseti ve toplumu belirli bir siyasi ve hukuki norm içinde tutmaya çalışmıştır. Bu süreç çoğu zaman siyasal kurumların yerine, siyasal olmayan kurumların yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Alımlayıcı kitle siyasal kurumlar yerine kendilerini milli güvenliğin ana sağlayıcısı olarak konumlandıran kurumlara güvenmeye yönlendirilmiştir.

Bu şekilde ordu ve bürokrasi toplumu siyasal alanın dışında bırakarak, siyasal karar alma mekanizmalarına ve yönetim mekanizmalarına Kemalizmin egemen olmasının önünü açmıştır. Özellikle Türkiye'de askeri müdahalelerin sonucunda oluşan yasal, siyasal ve kültürel düzenlemeler ile siyasetin meşru sınırları daraltılmıştır. Bunun sonucunda Kaliber'in (2003) de ifade ettiği gibi "devletin ve rejimin güvenliği ile uyuşmadığına inanılan her türlü siyasal hak ve özgürlüğün kısmen ya da tümüyle ortadan kaldırılabildiği ve topluma vaaz edilen meşruiyet sınırlarını aşan siyasi akımların illegal tehdit unsurları olarak yaftalandığı bir yönetim anlayışı yerleşmiştir".

Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki süreç ele alındığında, Kemalist ideolojinin ontolojik olarak süregelen bir "rejim güvenliği ve beka endişesinin" varlığından söz edilebilir. Günümüze kadar gelen siyasal, ekonomik ve kültürel müdahalelerin çoğu bu endişeye dayandırılarak gerçekleştirilmiş ve bu endişeler üzerinden tehditler tanımlanmıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil eline alması gerektiği düşüncesiyle önerilen tek dereceli seçim sistemine geçilmesini ve valilerin de seçimle iş başına gelmesini içeren politik teklifin, halkın cehaleti ve yoksulluğu nedeniyle karar verme yetkinliğine ve muhakeme yeteneğine sahip olmadığı gerekçesiyle reddine karar verilmiştir.

Bununla birlikte, I. Büyük Millet Meclisi'ndeki "halkçılık" fikri yerine Cumhuriyet'in tek partili yıllarında "halka rağmen halk için şiarının" hakim olmasında da yine aynı demokratik endişelerin izlerini görmek mümkündür. Cumhuriyetin kurucu kadrosu için her şeyin fazlası zararlı olduğu gibi demokrasinin fazlası da toplum için zararlıdır. Kurucu kadronun siyasi parti çoğunluğuna karşı çıkarken başvurdukları, "bu milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır değerlendirmesi" (Köker, 2008: 277), Kemalizmin referanslarını anlamak için önemli bir söylemdir.

Sadece tek partili siyasal sistemin hakim olduğu süreçte değil, temel hak ve hürriyetlerin düzenlenmesi ve hukuk devletinin kurumsallaştırılması amacıyla düzenlenmiş olan ve "en liberal demokratik" anayasa olarak nitelendirilen 1961

Anayasasında da benzer bir demokratik endişe gözlemlenmektedir. Tarihi bağlamda değerlendirildiğinde seçimle iktidara gelmiş Demokrat Parti'nin anti demokratik uygulamalarına bir tepki koymak gerekçesiyle haklılaştırılmak istenen 1961 Anayasası, bir taraftan ilk defa seçimle iktidara gelmiş bir siyasal iktidara duyulan güvensizliği ortaya koyarken; diğer taraftan Milli Güvenlik Kurulu'nun bir anayasal kurum olarak kabul edilmesini karara bağlamıştır.

Yine benzer şekilde aradan geçen 20 yıla rağmen, 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası'ndan farklı olarak "devleti yurttaşlarından gelebilecek tehditlere karşı koruma altına almak" gibi bir saik ile hazırlanmış olması da bu endişenin devletin temel normuna sinmiş olduğunun bir başka göstergesidir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bir cumhuriyettir; ancak demokrasi ile olan ilişkisi rejim güvenliği endişesi ile sınırlandırılmış aksak ve sorunlu bir cumhuriyettir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti anayasal normunda ifade edildiği gibi demokratik bir hukuk devleti niteliğinde bir cumhuriyettir; ancak Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda gerçek hukuki ve politik pratikleri arasında uyumsuzluk olan ve bu uyumsuzluğunu güvenlikleştirmeye dayandırarak varlığını devam ettiren bir cumhuriyettir.

Kemalist ideolojinin temelleri ve siyaset kurumuna bakışı, Türkiye'de güvenlikleştirmeyi kalıcı hale getirmiştir. "Türk toplumunun huzuru ve birliğinin, toplumun dayanışma ve adalet anlayışının bozulduğu, laiklik ilkesinin ve rejim güvenliğinin zedelendiği, Atatürk milliyetçiliğine ve ilkelerine bağlılığın ortadan kalktığı" gerekçeleri ile demokrasi dışı amaçlar için kullanılmaya elverişli sınırlamaların meşruluğunu sağlamak için kullanılmıştır. Bu nedenle kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi Kemalizm, bürokratik etkinliğini kullanarak neredeyse bir asırdır devam eden demokrasi serüveni içerisinde uyguladığı güvenlikleştirme ile siyaseti dizayn etmeye çalışarak, "az liberal; çok devletçi" bir anlayış ile demokratik çoğulculuğa sınırlı haliyle izin vermiştir.

Bu başlık altında ele alınan alt başlıklar ile dönemin karakteristiğine uygun olarak, Kemalizmin güvenlikleştirme pratikleri ve kurum kurucu rolü analiz edilmeye çalışılmıştır.

4.2.1. 1923-1950'li Yıllar (Erken Cumhuriyet Dönemi): Siyasetin ve Kültürel Kurumların Tekelleştirilmesi Olarak Güvenlikleştirme

Kemalizm ideolojisinin Türkiye'de bir modern devlet kurmayı amaçladığı; bu

amaca öncelikle ekonomik, kültürel ve hukuki dönüşümlerin gerçekleştirilmesi ile erişebileceği, gelişmenin nihai evresinin ise modern devlet düzeni içinde demokrasiye geçiş olarak tasavvur edildiği akademik literatürde özetlenmektedir. Bunun nedeni, Batı modernleşmesinin yüzyıllara yayılan aşamalı değişim süreçlerinin Türkiye toplumunda çok daha kısa bir zaman içerisinde gerçekleştirilmesi hedefidir. Bu sebeple Kemalizm için siyasi otoriterlik, başlangıçta zorunlu bir evre olarak algılanmıştır.

Modern devletin oluşumu için zorunlu görülen ekonomik, kültürel, ve hukuki dönüşümlerin gerçekleştirilmesinden sonraki evrede erişilmek istenilen demokrasi ise, modern devlete özgü bir demokrasi modelidir. Ancak Kemalizm ideolojisinin nihai hedefinin demokratikleşme olduğu tezi ikna edilmekten uzaklaşmıştır. Çünkü Kemalizm, 1930'lardaki formülasyonu içinde modern devlete özgü; ancak demokrasiye karşı, Türk toplumunun dayanışmacı yapısı içinde sınıfların olmadığı, dolayısıyla demokrasiye gerek bulunmadığı yolundaki bir muhakeme tarzını benimseyerek yola çıkmıştır.

Çoğu kez bir kalkınma yolu olarak gösterilmek istenen devletçilik ilkesi ve anlayışı, sınıf farklılıklarının ve sınıf çatışmasının önlenmesi görevi üzerinden nitelendirilmiştir. Devletçiliğin, laiklik ve milliyetçilikten farklı olarak tartışılması mümkün ve vazgeçilebilir bir iktisadi kalkınma prensibi olarak takdim edilip geçici yorumlanmış olması ise, laikliği ve milliyetçiliği besleyici bir unsur olarak, siyasi ve kültürel boyutlarının görmezden gelinmesine neden olmuştur.

Siyasi çoğulculuğun sınırını ekonomik devletçilik ve liberalizm eksenine oturtmaya çalışan Kemalizmin, devletçilik uygulamalarının kültürel ve siyasi boyutları değerlendirildiğinde, en önemli işlevinin sınıf farklılıklarının ortaya çıkmasının önlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. "Özgür ve hür yurttaşlar" yetiştirme fonksiyonunun Kemalist rejime uygun bireyler yetiştirme anlamına gelmesi; eğitim ve kültür politikalarının devlet tarafından tayin ve tespit edilmesi gibi özellikleriyle birleştirildiğinde, laiklik ve milliyetçilik Kemalizm için ne kadar vazgeçilmezse, devletçiliğinde aynı düzeyde Kemalizm için temel ve vazgeçilmez bir ilke olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Kemalizmin demokratikleşme yönünde hiçbir açılım göstermediği iddia edilemez. Ancak bu demokratik açılım, demokrasinin derinleşmesinden ziyade modern devletlere özgü demokrasinin en daraltılmış çoğulculuğuna benzemektedir. Dolayısıyla Kemalizmin, Türkiye'de gerekli ekonomik kültürel ve hukuki dönüşümler

sağlandıktan sonraki süreçte bir demokratikleşme hedefinin benimsemiş olduğu tarihi ve fikri zeminden yoksun olduğu iddia edilebilir. Çünkü Türkiye'deki modernleşme ve demokratikleşme tecrübesi, üreticisi olduğu Kemalizm ideolojisinin siyasi, kültürel ve iktisadi düzeyde sınırlandırmış bir demokratikleşmeye izin verdiği ölçüde işlevini sürdürebilmiştir.

Tek Parti iktidarı süresince alınan kararların ve uygulamaların çoğu CHP'nin iç tehdit algısına göre şekillenmiştir. Tek Parti Dönemi boyunca Cumhuriyet Halk Partisi'nin iç tehdit algısı; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, milliyetçi ve modern özelliklerine gölge düşürebilecek tehditlere odaklanmıştır. Bu dönemde CHP, devleti koruma ve modernleşme sürecini ilerletme amacıyla iç tehditlere karşı güvenlikleştirme politikalarını devreye sokmuştur. Türkiye'de Tek Parti Dönemi (1923-1950), güvenlikleştirmenin 'siyasetin tekelleştirilmesi' amacıyla kullanıldığı bir süreçtir. Bu dönemde, ulus-devlet inşası ve rejimin konsolidasyonu öncelikli hedefler olarak belirlenmiş, bu hedeflere ulaşmak için güvenlik gerekçeleri sıkça ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, dönemin tek siyasi partisi olarak, muhalefeti bastırmak için güvenlik söylemine dayalı politikalar geliştirmiştir. Bu durum, siyasetin diğer aktörler için neredeyse imkânsız hale gelmesine yol açmıştır.

4.2.1.1. Alımlayıcı Kitle ve Güvenlikleştirmenin Tarafları

Erken Cumhuriyet Dönemi'de güvenlikleştirmenin ana aktörleri; başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, ordu, CHP, güvenlikleştirmenin hukuki ayağını oluşturan yargı ve bağımsız mahkemeler, ana akım medya ve basın, Kemalist aydınlar ve bürokratik elitlerdir.

CHP ise tek parti döneminin siyasi gücü olarak, güvenlikleştirme politikalarının katkısının en önemli siyasi aktörüdür. Parti, devlete yönelik tehdit olarak algıladığı sosyal, siyasi ve dini muhalefetlere karşı katı bir performans sergilemiştir.

4.2.1.2. Güvenlikleştirmenin İnşası (Söylemler) ve Olağanüstü Tedbirler

Tek parti dönemi boyunca güvenlikleştirme, yalnızca toplumsal düzenin korunması amacıyla değil; aynı zamanda CHP'nin siyasi otoritesini pekiştirmek ve muhalefeti etkisiz hale getirmek için kullanılmıştır. Güvenlik söylemleri ve güvenlikleştirme tedbirleri, rejimin meşruiyet krizlerini aşmanın ve toplumu kontrol altında tutmanın etkili bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda, Tek Parti Dönemi'nde güvenlikleştirme ile

siyaseti tekelleştirme arasındaki ilişkiyi siyasal ve kültürel alanların tümünde görmek mümkündür.

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki mevcut tehditler yeniden pekiştirilerek, toplumda sürekli bir "tehdit algısı" ile muhalif eleştirilere karşı verilen anti-demokratik tepkilerin meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum, toplumsal muhalefetin ortaya çıkmasını engellemiş ve rejim eleştirilerini tehlikeli göstermek için bir zemin hazırlamıştır. Alternatif siyasal hareketlerin bastırılması, CHP'nin yalnızca ideolojik liderlik değil, siyasi otorite anlamında da tek söz sahibi olmasına neden olmuştur. Bu süreçte, siyasi çoğulculuk tamamen ortadan kaldırıldığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte Osmanlı geçmişi, yeni kurulan modern ve laik Türkiye Cumhuriyeti için bir tehdit olarak algılanmıştır. İslamcı unsurların kültürel alanda etkili olmasına yol açabilecek tüm ihtimallere karşı ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Edebiyat, sanat ve kültürel faaliyetlerde Osmanlı'nın nostaljik anlatıları tehlikeli görülerek baskı altına alınmıştır. Bu politikaların tamamı, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi olan modern, laik ve ulusal bir devlet inşa etme amacının yanı sıra, devlete yönelik potansiyel iç tehditleri kültürel alanda bertaraf etmeye yönelik güvenlikleştirme politikalarıdır. Amaç, halkın tek bir ulusal kimlik altında birleşmesini ve kültürel farklılıkların ortadan kaldırılmasını sağlamaktır.

4.2.1.2.1. Siyasal Alanda

Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecindeki aksaklıkların nedenleri arasında hem rejim güvenliği endişeleri hem de iktidarın kendi otoritesine yönelik rekabet korkusu önemli bir yer tutmuştur. Bu iki etken birbirini desteklemiş ve çok partili hayata geçiş sürecinin gecikmesinde, birlikte etkili olmuştur. Ancak, bunların ağırlığını değerlendirirken dönemin kolaylaştırıcı koşullarını ve Tek Parti rejimin uyguladığı güvenlikleştirme tedbirlerini dikkate almak gerekmektedir.

Milli Mücadele Dönemi, Türkiye tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini oluşturmuştur. Bir yandan işgale uğramış bir ülkenin kurtarılması için mücadele verilmiş; bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi ile ortaya çıkan iktidar boşluğu doldurularak, yeni Türkiye rejiminin temelleri atılmıştır. Millet adına ülkenin kaderine el koyan Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923), işgalci güçlere karşı ulusal direniş hareketini yöneterek başarıya ulaştırmış; çeşitli yasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Meclis üyelerinin tümü bir süreliğine,

ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak için mücadele etmek konusunda bir ulusal uzlaşma sağlamış, partileşme ve parti rekabeti ertelenerek ulusal bağımsızlık sorunu ön planda tutulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1946), hukuki alanda yapılan güvenlikleştirme politikaları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, devletin otoritesini ve toplumsal düzeni koruma amacı taşımıştır. Bu politikalar, hem iç istikrarı sağlama hem de rejimin devamlılığını güvence altına alma hedefiyle geliştirilmiştir.

Yargılamalar için kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin (1920-27) uygulamalarının hukuka uygunluğu ve haklılığı, dönemsel bağlam ve modern hukuk ilkeleri açısından farklı yorumlanabilir. Ancak bu yorumlar İstiklal Mahkemeleri'nin ; dönemin koşulları, yetki ve işleyiş biçimleri, alınan kararların niteliği ve sonuçları dikkate alındığında dahi uygulamalarının sadece devletin fiziksel varlığını değil; aynı zamanda yeni kurulan rejimin ideolojik güvenliğini de korumayı hedeflediği (Karpat, 2001) gerçeğini değiştirmemektedir.

İstiklal Mahkemeleri, bağımsız yargı organlarından farklı olarak yürütme organına bağlı ve yargıçların aynı zamanda milletvekili olduğu bir yapıya sahiptir. Bu durum, Montesquieu'nun (1989) kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olsa da, dönemin olağanüstü koşullarında meşrulaştırılmıştır. Bu bağlamda, mahkemeler bir denetim mekanizmasından çok, güvenlikleştirilen konuların yürütme tarafından hızlıca ele alınmasını sağlayan bir araç olarak işlev görmüştür (Ahmad, 1995).

İstiklal Mahkemeleri, 1920'de TBMM tarafından çıkarılan yasa ile kurulmuş ve olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Milli Mücadele sırasında "asker kaçaklarını cezalandırmak", "iç isyanları bastırmak", "cumhuriyet devrimlerini korumak" mahkemenin en önemli amaçları arasında sayılabilir. TBMM'ye bağlı olarak çalışan bu mahkemeler, yargı yetkisini milletin temsilcileri üzerinden kullanmayı hedeflemiştir. Bağımsız mahkemeler ile ilgili en dikkat çeken uygulama, mahkemelerin olağanüstü yetkiler ile donatılmış olması ve kararlarının temyiz edilemiyor olmasıdır. Diğer önemli bir ayrıntı kararların çoğunun idam cezası olması ve cezaların hızlıca uygulanıyor olmasıdır (Ilıkan ve Ilıkan, 2005; Nedim, 1993).

Ayrıca Meclis üyeleri arasından seçilen yargıçlar tarafından yürütülen mahkemelerde savcı ve savunma mekanizmaları kısıtlıdır. Bu nedenle mahkemelerin kararlarının hukuka uygunluğu ve meşruiyeti her zaman tartışma konusu olmuştur.

Burada dikkat çekilmek istenen, mahkeme kararlarını bilimsel tartışmalarla destekleyenlerin, İstiklal Mahkemeleri'nin savaş koşullarında olağanüstü bir çözüm sunduğunu savunmaları değildir; dönemin iç ve dış tehditleri karşısında hızlı ve etkili bir yargılama mekanizmasının hayati olduğu kabul edilebilir (Sertel ve Yedek, 2015: 109-115) Ancak mahkemeler, Cumhuriyet rejimine "tehdit oluşturduğunu düşündüğü her muhalif harekete karşı" mahkemelerin caydırıcılığını kullanarak, muhalefetin baskılanması sürecinde bir araç olarak kullanılmıştır (Erdaş, 2015: 173; Nedim, 1993).

Özellikle Mahkemelerin, TBMM'nin yasal dayanağı ile kurulmuş olup, hukuka uygun olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, olağanüstü hâl rejimlerinde kullanılan istisnai bir adalet mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Ancak Bağımsız Mahkemelerde savunma mekanizmasının sınırlı olması, sanıkların haklarının yeterince korunmadığını göstermektedir (Erdaş, 2015). Modern hukuk standartlarına göre; yeterli suç delili oluşmadan, savunma hakkının sınırlanması, bağımsız yargı denetiminin olmaması ve idam cezalarının hızla infaz edilmesi kabul edilebilir değildir. 1920'lerde Milli Mücadele döneminde kurulan İstiklal Mahkemeleri, 1925'te tekrar devreye sokularak güvenlikleştirme politikasının bir aracı haline getirilmiştir. Bu mahkemeler, hükümete karşı çıkan ve muhalefet eden kişi ve grupları yargılayarak rejimin güvenliğini sağlamanın bir aracı olarak kullanılmıştır. 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklal Mahkemelerinin yetkileri artırılmış ve muhaliflerin cezalandırılması kolaylaştırılmıştır (Tunçay, 1981).

Hükümete geniş yetkiler veren ve 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ise, bir olağanüstü hâl kanunudur. Kanun maddesi (Güneş, 2024); *"irticaya, isyana, ülkenin toplumsal düzenini, huzur ve sükûnunu, iç güvenliğini bozmaya yol açacak tüm kuruluşları, kışkırtmaları, özendirmeleri, girişimleri ve yayınları Hükümet, Reisicumhurun onayı ile doğrudan ve idareten önlemeye yetkilidir. Bu eylemleri yapanları Hükümet, İstiklal Mahkemesine verebilir"* şeklindedir. Bu kanun ile muhalif seslerin bastırılması ve rejime yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Kanun kapsamında Hükümet, basını sıkı denetim altına almış, muhalif dernek ve gazeteleri kapatmış, hatta bu yasaya dayanarak İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla birçok muhalifi yargılamıştır (Karatepe 2001: 32).

Güvenlikleştirmenin sadece siyaset dışındaki muhaliflere uygulanmadığının en önemli örneği, Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran II. Grup Meclisi'nin, ulusal

bağımsızlık konusunda I. Meclis Grubu tam bir görüş birliği içinde olmasına karşın; iç politika konularında görüş aylıkları nedeniyle güvenlik tehdidi olarak sunulması ve siyasetin dışında bırakılmasıdır. Başlangıçta bir bütün olarak hareket eden Meclis, zamanla I. ve II. Müdafaa-i Hukuk Grupları olmak üzere iki gruba ayrılmış; bu ayrım, oluşmakta olan yeni rejimin temel özellikleri ile ilgili konulardan kaynaklanmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken, iktidardaki I. Grup Meclis (1920) ile muhalefetteki II. Grup Meclis (1924) arasındaki mücadelenin niteliğidir.

II. Grup Meclisin en önemli tutumu, I. Grup Meclisteki bir takım uygulamalara karşı muhalefet etmekle birlikte, iktidara gelme amacı taşımamasıdır. II. Grup Meclis yalnızca duyarlı olduğu konularda muhalefet yapmış ve çoğu zaman meclis tartışmalarını belirlemiştir. Bununla birlikte II. Grubun milli mücadelede başarıya ulaşana kadar meclisteki birlikteliği ortadan kaldırmamaya özen göstermiş olması önemlidir. II. Grup Meclis, aynı zamanda ülkenin dış siyaset konularında da hassas davranmıştır. Lozan Görüşmeleri de dahil olmak üzere çoğu dış politika kararlarının bütünüyle meclisin denetimi altında yapılması ve bu konuda son sözü söyleme hakkının meclise ait olması konusunda ısrarcı olmuştur. II. Grup Meclisin isminin, II. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu adını benimsemiş olması da bu süreçte, birlik ve beraberliğin bozulmamasına yönelik hassasiyetinin bir başka göstergesi şeklinde yorumlanabilir (Esmer, 1953; Demirel, 1994).

II. Grubun eleştiri konularının başında, "meclis egemenliği" kavramına dayanarak fiilen oluşabilecek her türlü "kişisel yönetime" karşı tepki geliştirmek ve "meclis üstünlüğü" ile bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda ciddi şekilde duyarlı davranmış olması gelmektedir. II. Grubun diğer bir özelliği, Meclis yetkilerinin bir bölümünün Başkumandan'a devredilmesi, meclis başkanının aynı zamanda heyeti vekilinin doğal başkanı olması ve vekil seçimlerinin aday göstermesi gibi uygulamalar sonucunda Mustafa Kemal'in şahsında gerçekleşen "yetki tekelleşmesine" karşı, "hakimiyet-i milliye" ilkesinden hareket ederek sert muhalefet göstermiş olmasıdır (Demirel, 1994: 13-65). II. Grupun aktif siyasette en dikkat çeken tutumu ise, meclis üstünlüğü ve onun üzerinde yetkili bir güç tanımama ilkesi üzerinden hareket ederek, ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesini öne çıkarmasıdır. Ayrıca II. Grup Meclis, temel hak ve özgürlükler konusunda da oldukça duyarlı davranarak, İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin başına buyruk uygulamalarına karşı çıkmıştır (Tunaya,

1995: 182-191; Koçak, 2003).

Bu bağlamda, 1927 yılına kadar görev yapmış ve Cumhuriyet tescilinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamış olan II. Grup Meclisin, kapanma nedenlerinin; Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının tek seslilik arayışı nedeniyle farklı fikirleri bastırması ve meclisin fonksiyonsuzlaşması amacı taşıdığı ifade edilebilir. Tek Parti Yönetimi boyunca da bu amaca hizmet eden temel arayışlar sürmeye devam etmiştir.

1924 Anayasasında yer alan ve meclis üstünlüğüne dayanan parlementer sistem, yani seçimle gelen bir parlamento ve onun içinden çıkan meclise karşı sorumlu bir hükümet modeli hiçbir zaman uygulanmamıştır. 1924 Anayasasına göre yürütme organının başı olan cumhurbaşkanları ise, Anayasada hiç görülmeyen ve geniş yetkilerle tanımlanmış "şeflik sistemi" ile sahip olmuşlardır. 1945-50'li yıllara kadar devam eden ve zamanla ortadan kalkan şeflik sistemi, CHP içerisinde etkilerini uzun yıllar muhafaza etmiştir. Şeflik sistemi nedeniyle uzun yıllar Cumhurbaşkanının aldığı kararlar ve talimatlar mutlaka yerine getirilmiş, cumhurbaşkanına karşı herhangi bir aksi girişimde bulunulmamıştır. Bununla birlikte, bu siyasi mekanizma içerisinde meclisin görevi, dar bir kardo tarafından alınan kararları onamak dışına çıkmamıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis grubu içerisindeki muhalefetin seslerinin yükselmesi ve 1924 Anayasa görüşmeleri sırasında varlığının aşikar olması ile birlikte, Kemalist yönetimin hazırladığı yürütme organına, cumhurbaşkanına, geniş yetkiler tanıyan Anayasa taslağını redderek; güçler birliği ilkesi üzerinden egemenliğin sadece ve tamamen meclise ait olduğunu kabul etmiştir. Bir siyasi parti tüzüğünün yasalardan daha öncelikli olduğu sistemin adı "şeflik" sistemi olarak adlandırılmaktadır (Koçak, 2003).

1924 Anayasasına uygun olarak yürütülmesi gereken siyasi sistem ile şeflik sistemi arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. İşleyen siyasi sistemde yasalardan daha çok Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüzüğünün etkileri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, milli şef dönenimdeki tüzüklerin (1939-43 tarihli tüzükler) 1931 yılında kabul edilen tüzükle neredeyse aynı hatta daha genişletilmiş yetkiler içerdiği anlaşılmaktadır.

Tüzüklerde dikkat çeken yetkiler; genel başkanın bütün milletvekillerini tayin etme yetkisine sahip olması, partiyi ilgilendiren tüm kararların genel başkan tarafından alınması ve bu kararlara tüm diğer partilerin itaat etme zorunluluğudur. CHP Değişmez Genel Başkanı olarak nitelendirilen şefin, parti yönetim kadrolarını ve partinin meclise

girecek olan üyelerini belirleme ve atama yetkisi bulunmakla birlikte; bu durum şefin hem parti politikalarının hem de devlet politikalarının yönetimini belirlemek yetkisine sahip olduğu anlamına gelmektedir (Koçak, 2003; Goloğlu, 2012).

1944 yılında, Tek Parti yönetiminin sonlanmasına çok az bir zaman kala CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal, İstanbul vilayeti idare heyeti üyesi ve İstanbul Üniversitesi'nde hukuk profesörü olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na dönerek, şeflik sistemini şöyle tanımlamıştır: *"Siz hukuk profesorüsünüz…Bilirsiniz ki, bazı memleketlerin anayasaları yazılmış, bazılarınınki ise yazılmamış…Bunlardan yazılmış olanı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1924 Anayasası'dır. Yazılmamış olanı ise şimdiki fiili durumumuz, şef sistemimizdir. Bu sistem kuvvetini ise CHP'den alır."*

Tek Parti Dönemi'nde güvenlikleştirme uygulamaları nedeniyle 1945 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasına kadarki sürece kadar Memduh Şevket Esendal'ın ideolojik örgüsünde ifade bulan Kemalizmin, siyaset üzerindeki baskısı ve siyaset kurumuna bakışı, varlığını hep korumuştur. Çok partili siyasi hayata geçiş için adımlar atılmış olmasına rağmen, siyasi partilerin hızla halk desteği kazanması rejim için bir tehdit olarak algılanmış ve partiler de kısa süre içinde kapatılmıştır. Bu dönem boyunca ordu da devletin temel güvenlik kurumlarından biri olarak güçlendirilmiştir. Hem iç tehditlere karşı bir güvenlik aracı olarak hem de dış tehditlere karşı caydırıcı bir güç olarak ordu, modernize edilmiş ve sıkı kontrol altında tutulmuştur.

Güvenlikleştirici politikalar, dönemin iç ve dış güvenlik kaygıları doğrultusunda şekillendirilmiş ve cumhuriyetin laik, merkeziyetçi, ulus-devlet modelini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Özellikle Kürt isyanları, dini muhalefet ve çok partili hayata geçişe yönelik girişimler, güvenlik devleti anlayışıyla karşılaşmış ve rejimin bekası için tehlikeli görülmüştür. Bu sebepledir ki bir zamanlar Kemalizmin ideolojileştirilmesine dair güçlü bir içerik sağlayan Kadro dergisi de Kemalizmin ideolojisini tam anlamıyla karşılayamadığı ve Komintern parti propagandası yaptığı gerekçesiyle sonrasında ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Dönemin Siirt milletvekili Mahmut Soydan, Kadro'yu açık bir dille Komunist olmakla suçlamıştır. CHP içindeki İnönü taraftarları da bir süre sonra Kadro'dan rahatsız olmaya başlamış; Recep Peker doğrudan Kadro'ya cephe alarak, *"eğer gerekiyorsa CHP'ye ideolojiyi biz üretiriz"* demiştir. Bunun nedeni Kadro Dergisi'nin, CHP'yi ekonomi politikaları konusunda eleştirerek yönlendirmeye dair muhalif girişimlerinin

olmasıdır (Türkeş, 2019: 476).

Bu bakımdan Kemalizmin bir fraksiyonu olarak ortaya çıkan sol Kemalizmin dahi, güvenlikleştirildiği ifade edilebilir. Bu nedenle Sol Kemalizm, bu dönemde gerek egemen siyasal akımlar ve örgütler üzerinde gerek muhalif siyasal akımlar üzerinde kuvvetli bir etki oluşturamamış; 1930'lardan günümüze kadar uzanan bir siyasal akım olarak, Kadro yayın organı etrafında toplanan aydın çevresinden öteye geçemediği gibi hiçbir zaman siyasal bir örgütlenmeye de sahip olamamıştır (Alpkaya, 2019: 477).

Tek Parti Dönemi'nde (1923-1950), tüm farklı etnik ve dini oluşumlar ordu tarafından Cumhuriyet'in temel ilkelerine karşı bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Ordu, tek parti döneminde sadece gericilik-irtica faaliyetlerine karşı ve farklı etnik topluluklara karşı değil; aynı zamanda komünist ve sol hareketlere karşı da özellikle 1920'lerde Sovyetler'in güçlenmesi ve komünizmin uluslararası alanda yükselişe geçmesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti rejim güvenliği ve istikrarı için bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

Türk ordusunun güvenlik politikaları, Türkiye Cumhuriyeti'inin kuruluş hedeflerini korumak; özellikle laik, milliyetçi ve üniter devlet savunmasını sürdürmek üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda ordu için en önemli tehdit, Osmanlı Dönemi siyasi gücünü elinde tutan ve Cumhuriyet'in laiklik ilkesine karşı ortaya çıkan İslamcı ve muhafazakâr gruplar ile bağlantılıdır. Atatürk'ün başlattığı devrimlerin, özellikle laiklik ve dini rejimin kontrolü altına alınması gibi reformların korunması için ordu, dinî grupların ve oluşumları sürekli bir tehdit olarak görmüştür. Ordu aynı zamanda, Cumhuriyet'in milliyetçi ve üniter şekilde korunması görevini üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazından doğmuş, güçlü bir merkezi otoriteye ihtiyaç duyan, henüz kurumsallaşmasını tamamlamamış bir devletti. Lozan Antlaşması'yla sınırlar belirlenmiş olsa da, özellikle Doğu Anadolu'daki otorite boşluğu ve dış destek ihtimali, isyanların potansiyel olarak daha büyük tehditler yaratabileceğini göstermiştir. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında meydana gelen isyanları değerlendirdiğimizde, bu olayların genç bir rejim için ciddi tehditler olarak algılanması kabul edilebilirdir. Ancak bu tehditlerin ve isyanların nedenlerine, kapsamlarına ve etkilerine bakıldığında; kendisi çok köklü değişiklikler getiren yeni bir rejimin, bu köklü yapısını tamamen yıkabilecek düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır (Esengin, 1975).

Şeyh Said İsyanı (1925) Cumhuriyetin laik reformları ve özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi uygulamalarına karşı tepkileri olan ve uzun yıllar, belirli değerler üzerine inşa ettikleri sosyo-politik kültüre tabi yaşıyan kesimlerden gelen tepkiler sonucu oluşmuştur. Ayrıca, yeni devletin merkeziyetçi yapısına karşı Kürt kökenli bir ayaklanma olması nedeniyle etnik faktörleri de içermektedir. İsyan kısa sürede bastırılmış olsa da, yeni rejimin otoritesini sarsabilecek nitelikte bir kalkışma olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde bölgedeki aşiretlerin merkezi hükümete karşı direnişi olarak değerlendirilen Dersim İsyan'ı (1937-1938) da şiddetle bastırılmış ve ardından bölgedeki güvenlik politikaları sıkılaştırışmıştır (Koçak, 2010; Karpat, 2010).

Bunların dışında 1920'lerde çıkan irili ufaklı isyanlar (Koçgiri İsyanı gibi) hem etnik hem de dini gerekçelerle ortaya çıkmakla birlikte, bu olaylar toplumun büyük bir kesimine etki edebilecek boyutta olmamıştır. Osmanlı'nın millet sistemiyle yönetilen toplum yapısının yerini, daha merkezi ve laik bir yapıya bıraktığı dönemde yaşanmış olması ise, olması muhtemel hadiseler olarak kabul edilebilir.

İsyanlar genellikle belli bölgelerde yoğunlaşmış ve tüm ülkeyi kapsayacak bir boyuta ulaşmamıştır. Dolayısıyla rejimi devirecek bir ulusal hareket haline gelmemiştir. İsyanlar, rejimin güçlü ve kararlı müdahalesiyle hızlıca kontrol altına alınmıştır. Bu, devletin otoriteyi sağlamadaki gücünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte isyanların uluslararası bir destek bulamaması, tehditlerin daha da büyümesini engellemiştir. Rejimin kurucu ideolojisi ve askeri gücü ise, bu tür tehditlerle başa çıkacak yetkinliğe sahiptir.

Şeyh Said İsyanı ve diğer benzer kalkışmalar, Türkiye Cumhuriyeti için tehditler oluşturmuş, ancak rejimi yıkacak bir güce hiçbir zaman ulaşmamıştır. Yeni rejimin bu olayları aşırı bir tehdit olarak algılaması, sadece güvenlik gerekçelerine değil, aynı zamanda merkezi otoritenin ve devrimlerin toplumda kabul görmesini sağlama çabasına dayanmaktadır. Yani, tehditlerin rejim üzerinde bir etkisi olmuşsa da, bunlar kısa vadede aşılabilir nitelikte tehditler olmuştur (İğdemir, 1989; Esengin, 1975).

Halkın ergin olmadığı gerekçesi ile demokrasinin sınırlı tutulması gerektiği düşüncesi, günümüze kadar Kemalizmin eylemlerine ve söylemlerine temel teşkil etmiştir. Bu dönemde de siyasetteki hakim eğilim, parlementer demokrasinin zararlı yanlarının bulunduğu düşüncesidir. Mustafa Kemal'in siyasal örgütlenme modeli de zaten, kuvvetler birliği ilkesine dayanmaktadır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanununda da açık bir biçimde yer verilen kuvvetler birliği ilkesi, 1924 Anayasında yer verilen

değişiklikle kuvvetler ayrılığı ilkesine dönüştürülmüştür; ancak, kuvvetler birliği fiilen yürürlülükte kalmaya devam etmiştir. Bu düşünce Cumhuriyetin ilk yıllarında rejimin tehlikeye düşeceği endişesine dayandırılarak gerekli görülmüş olsa da, siyasete dair bu bakış, Kemalizmin devletçilik anlayışının sadece iktisadi devletiçiğe dayanmıyor olması ile yakından ilgilidir. Kemalizm pazar ekonomisinin dinamikleri ile çatıştığı kadar demokrasi ilkeleri ile de çoğu zaman karşı karşıya gelmiştir.

Kemalist ideolojinin kurucularının demokrasi anlayışına göre, "laiklik" ve "cumhuriyetçilik" ilkelerinin topluma kazandırılması gerekli ve yeterlidir. Zaten Mustafa Kemal, halifeliğin kaldırılmasının *"milletçe doğal ve gerçek bir biçimde arzu edilmekte olduğunu"* belirtmiştir. Bununla birlikte, *"geçmişin kurumları başından sonuna kadar milletin başında yumruk tutan müstebitler kadrosundan başka bir şey değildir. Türkiye'de esasında mürteci yoktur. Vehim ve vesvese vardır. Cumhuriyet'in ilanı ve onun zorunlu gereklerinden olmak üzere zait müessesatın (fazlalık kurumların) kaldırılması ile bunlar da rahatlamıştır."* Toplumsal birliği bozabilecek olanlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün cahiller ve acizler olarak da ifade ettiği, *"bazı adi politikacıların, habis çıkarcıların, din ve şeriat oyunlarına dair o vehim ve hayali uyandırmaya çalışması"* olabilir (Atatürk, 1997:75).

Mustafa Kemal'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere endişesi; halktaki gericilik eğilimlerinden daha çok, farklı siyasetçilerin dini siyasete alet etmesi ya da karşısına dini temelli ideolojik bir muhalefetin çıkması şeklinde ifade edilebilir. Rejim karşıtı bir muhalefetin varlığına dair endişeleri olan Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun "millet sistemini" eleştirerek; cumhuriyet yönetimi ile bağdaşmadığını; özerk siyasi, dini ve eğitim kurumlarının eğitim yönteminin iyileştirilmesini engellediğini belirtmiştir (Parla, 1997: 287).

1923-36 yılları arasında kısa bir süre hariç, CHP Genel Sekreterliği görevini yapmış olan Recep Peker de batan feodal devletlerden sonra çöken ve kendi içinde çürümüş liberal devletlerden sonra sınıf devletlerinin değil, ulusal devletlerin doğuş döneminin gelmiş olduğunu söylemiştir. Ancak Peker'in ulusal devlet olarak nitelendirdiği devlet; "ulus devlet"ten daha çok, hem liberal devletin hem de sosyalist devletin anti-tezi olan bir "ulusçu-halkçı-devletçi-otoriter ve korporatist-kapitalist devlettir. Ayrıca Peker'e göre; *"siyasette her kafadan bir ses çıkmasına, toplumda sınıf kavgasına, ekonomide anarşiye yol açan iktisadi ve siyasi liberalizm, serbest piyasayı ve parti çoğulculuğu ve*

*parlamentosuyla iflas etmiştir. Gerçek demokrasi; özel girişimi ve mülkiyeti esas saymaya devam eden, bir yandan sermayeyi bir yandan işçi sınıfını ve kamu yararını denetleyen, ekonomide "ılımlı"; siyaset ve idarede "sıkı devletçi ve otoriter"*dir.

Sadece Mustafa Kemal'in ve CHP Genel Sekreteri (1923-36) söylemlerinden değil; 1927 CHP Tüzüğü'nün genel esaslarında yer alan 6 Ok'un formülazasyonuna yönelik tanımlamalardan da tek sesliği duymak ve Türkiye Cumhuriyet'in kurucularının zihnindeki cumhuriyetin esaslarını anlamak mümkündür. 2. madde de Cumhuriyet'in amaçları; *"itibar, refah, ulusal egemenlik ve bağımsızlık, zorba ve baskıcı yönetimden kurtulmak…"* şeklinde belirtilmiştir. 3. madde de ise laikliğin tanımı ve amacı belirlenmiştir; *"inançlar ve vicdanlar siyasetten kurtarılacak, bütün siyasal, toplumsal, ekonomik kanunlar, örgütler ve gereksinimler pozitif, deneysel bilim ve fenlerin çağdaş uygarlığa sağladığı esas ve biçimlere uygun*" olarak gerçekleştirilecektir. 5. madde de ise, milliyetçiliğin temel özelliklerine ait ifadelere yer verilmiştir. Yurttaşlar arasındaki en güçlü bağın dil, duygu ve fikir birliği olduğu; kimlik ve kültür ortaklığına vurgu yapılarak, bu ortaklığı kabul eden herkesin Türk kabul edileceği belirtilmiştir. Tüzükteki ifadelerden anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'in temel gayesi; devlet ve din işlerini birbirinden ayırmak ile birlikte, laikliğin ötesinde bir sekülarizasyon politikasının esalarını ve izlerini görmektir (Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi, 1927).

1931 Parti Programı ile birlikte 'Oklar'a ek olarak genel esaslarda vatan, millet, devlet teşkilatının esasları ve kamu hakları kavramları açıklanmıştır. Vatan hem tarihi hem de siyasi kriterler ile tanımlanırken; birey-devlet ilişkisinin ele alınışında, bireysel ve toplumsal hakların devletin varlık ve otorite sınırı ile kısıtlandığı; vatandaşı, "seçeceğini tanıyabilecek vasıflar, koşullar ve araçlar ile donatmak gerekir" (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, 1931) düşüncesi üzerinden, temelde demokrasinin en temel öçütlerinden seçmenlerin istediklerini seçme hakkını tanımadığını ve vatandaşa "örtülü bir siyasi terbiye okulu olan tek parti içinde" iradesini ispatlama imkanı verdiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 tarihli programının başında "yalnız birkaç sene için değil istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatlarını" ifade ettiği belirtilen Kemalizm ilkeleri, 1937 tarihinde anayasaya devlet düzeninin temel ilkeleri olarak geçirilmiş; böylece fiilen tüm Tek Parti Dönemi'ni egemen olan parti-devlet özdeşliği de hukuken sağlanmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, Türkiye'de

toplumunun tüm bireylerini kapsadığı, özellikle 1935 Kongresi'nden itibaren kabul edilmiştir. Hatta toplumun manevi varlığının ifadesi olan "ulusun", parti içinde toplandığı, partinin ulus, dolayısıyla devlet demek olduğu kabul edilmiştir. Buna ek olarak ulusun, devletin ve partinin Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğinde somutlaştığı, *"devletin, Atası ile bütünleşmiş millet demek olduğu"* belirtilmiştir (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1931).

CHP Programı'nın 1935 yılındaki genel esasları incelendiğinde de kayda değer bir fark bulunmamaktadır. *"Gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerinin kamu yararına aykırı olamayacağı"* beyanı ile bireye karşı devletin görevlerinden ziyade, devlete karşı bireyin görevlerinin yeniden hatırlatıldığı görülmektedir. 1939, 1943 CHP Programları'nın da genel esasları birkaç önemsiz değişiklik dışında (Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1935, 39, 43), Tek Parti iktidarının kendi iç dinamikleri nedeniyle demokratikleşme yönünde evrilme eğiliminden oldukça uzaktır.

CHP Programları'nın genel esaslarında demokratikleşme yönünde değişim sayılabilecek adımlara 1947 Programı'ndan önce rastlanmamaktadır. 1947 Programı'nın son bölümünde "devletin temel hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamalarına" ve "iki dereceli seçimin önemine" ilişkin cümleler çıkartılmıştır. *"Özgürlüğün; insanca yaşamanın ve uygar hukuk düzeninin esası ve siyasal hakların kaynağı"* olduğu söylenmiş, *"insan kişiliğinin ve topluluğunun serbestçe serpilip gelişmesi için zorunlu ve yaşamsal bir koşul olan düşünce, vicdan, söz, yazı, yayım, toplanma, dernek, siyasi parti, sendika kurma gibi temel hak ve özgürlükleri sağlamayı partinin bir görev bildiği"* ifade edilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1947).

Bu doğrultuda, devlet ve sivil toplumun organik olarak birbirinden ayrılmasının hatalı olduğu biçimindeki kuramsal öncülümüzle de uyumlu olarak, Kemalizmin sekülerleşmes/laikleşme ile ifade ettiği sürecin, hem devleti hem de sivil toplumu içerisine alan "bütüncül" bir süreç olduğu iddia edilebilir. Örneğin, Türkiye'de halifeliğin kaldırılması ya da ulemanın tasfiyesi gibi devleti laikleştirici adımlar atıldıktan sonra tarikatlar, vakıflar ve dernekler, "sivil toplum alanına ait" denilerek kapatılmıştır. Sivil toplum alanında olduğu iddia edilen tarikatlar, dernekler ve vakıflar son kertede devletin laikleştirilmesinin önünde de engel teşkil ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu şekilde, ortaya çıkabilecek bir burjuva sınıfının ve siyasal sınıfın engellenmesi ile sivil toplumun, Kemalizmin devlet formülasyonunu tehdit edilebilecek ya da müdahale alanını

sınırlandıracak bir işlev görmesinin önüne geçildiği ifade edilebilir.

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş süreci de benzer gerekçeler ile engellenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra demokratikleşme çabalarının bir parçası olarak çok partili hayata geçiş için birkaç kez deneme yapılmış; ancak çeşitli sebeplerle bu girişimler kontrollü güdümler ile başarısız olmuştur. İlk olarak, 1924 yılında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi isimler tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) alternatif bir siyasi temsil olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925) kurulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; hükümetin oluşan siyasi muhalefeti rejim karşıtı tehdit olarak görmesi, CHP karşıtı muhalefetin "rejim karşıtı gerici grupların desteği"ni almış olarak sunulması ve isyanlar gibi güvenlik sorunlarının ortaya çıkmış olması nedeniyle kapatılmıştır (Zürcher, 2019; Ahmad, 1995; Emrence, 2018).

15 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast girişimi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını haklı göstermek ve muhalefeti bastırmak için önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişinden önce polis tarafından bu saldırının bir komplo olduğu ortaya çıkarılmış olmasına rağmen; İzmir Suikastı, tek parti rejiminin konsolidasyonu üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Komplonun lideri, halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan eski milletvekillerinden Ziya Hurşit'tir. Komplocular tutuklanmış, İzmir'de toplanan İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırılmıştır (Tunçay, 1999). Suikast girişimi, rejim güvenliğine bir tehdit olarak sunulmuş ve çok partili hayata geçiş denemesinin önüne bir engel şeklinde sunularak; muhalefetin bastırılmasına da farklı bir gerekçe oluşturmuştur

Lewis'e göre (2002: 274-275) İzmir Suikasti, diğer muhalif figürlerle başa çıkma fırsatı sağlamıştır. Zürcher'e göre ise, Mustafa Kemal rakiplerinin yeteneklerinin farkındadır. Rakiplerine karşı hala güvensizlik hissetmektedir. *"İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (PRP) eski liderleri ortalıkta olduğu sürece (...) devam eden kötü ekonomik durumdan ve reformların sevilmemesinden kaynaklanan hoşnutsuzluğu kullanabilirlerdi."* Bu düşüncelerden ötürü, muhalif olan siyasi figürlerin neredeyse tamamı, komployu desteklemek ve bir darbe planlamak suçlamasıyla tutuklanmıştır. Sonuç olarak, 1926 yazında muhalefetin kalıntıları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde en önemli gelişmelerden bir diğeri; 12 Ağustos'ta Fethi Okyar önderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulması girişimidir. İnan (2009:

234) *"1929 dünya ekonomik bunalımı Cumhuriyet Türkiye'sini de kötü etkilemiştir. Halk kitleleri darlık ve sefalet içindedir. İsmet Paşa'nın kalkınma önlemleri, özellikle pahalı demiryolu siyaseti ciddi eleştirilere hedef olmuştur. Halk arasında sızlanmalar artmıştır. Atatürk yeni çıkış yolları aramak için rejimde değişiklik yapmak, Batı parlamentoları gibi çok partili bir rejime geçmek gerektiğini anlamıştır. İşte bu koşullar içinde 1930 yazında, Yalova'da Fethi Okyar'ı çağırmıştır. Okyar kendisine İngiltere ve Fransa'da hükümeti denetleyen çok partili gerçek demokrasilerden söz etmiş ve İsmet Paşa'nın hükümetini tenkit etmiştir. O zaman Atatürk Fethi Bey'e 'bu dediklerinizi yapabilmek için bir siyasi parti kurunuz; ben size bu işte müzahir (yardımcı) olacağım demiştir. 1930 yazında Serbest Cumhuriyet fırkası Cumhuriyet Halk fırkası karşısında karşılık bir parti olarak siyaset sahnesine çıkmıştır.*" diyerek SCF'nin kurulma sürecine dair önemli bir izlenim sunmaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), hem toplum hem de basın tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. SCF'nin kuruluşu basında bir rahatlamaya neden olmuştur. Aslında, SCF'nin kurulmasına iki ana nedenin katkıda bulunduğunu iddia etmek mümkündür. Birinci neden; siyasi programı ne olursa olsun tek parti rejiminden memnun olmayan kesimlerin bir alternatif temsile ihtiyaç duymasıdır. İkinci neden; yükselen Türkiye burjuvazisinin, CHP'nin devletçi politikalarına karşı özel teşebbüslere daha fazla alan açacak liberal bir partiye ihtiyaç duymasıdır. Bu bağlamda, SCF'nin topluma daha liberal bir ekonomi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve siyasi özgürlükler sunmak istemesi gibi nedenlerin, halkın desteğini ve ilgisini arttırdığı ifade edilebilir. İzmir basınının bu dönemde Tek Parti iktidarına rağmen, SCF'ye duyduğu sempati ve destek de şaşırtıcı olmamıştır (Emrence, 2018: 25-40; Tunçay, 1999).

Mete Tunçay SCF'nin kurulması sürecini, tek parti iktidarının kendi adına bir alternatif partinin kurulmasını gerekli görmüş olmasına bağlamaktadır. Tunçay'a göre (1999: 247); *"ekonomik buhran, doğu bölgelerinde devam eden küçük çaplı ayaklanmalar, mutlak yönetime karşı duyulan ortak hoşnutsuzluk ve hükümetin kendisini Batı dünyasına sunma eğilimi, büyük parti tarafından kontrol edilen yapay bir siyasi muhalefetin yaratılmasında başlıca faktörlerdir."*

Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönem siyasi tarihinin önemli bir unsuru olan ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) karşısında kısa ömürlü bir muhalefet partisi olarak kurulan SCF'nin gerçek siyasi güç potansiyeline doğru büyüdüğü netleştiğinde, hükümet

alarma geçmiştir. Karpat'ın belirttiği gibi (2010: 65), *"Başlangıçta her iki tarafa karşı da tarafsızlık ilan etmiş olan Mustafa Kemal, Fethi Okyar'dan SCF'nin kapatılmasını istemiştir."* 16 Kasım 1930'da Okyar istemeyerek de olsa SCF'nin lağvedildiğini ilan etmiştir. Hızlı halk desteği, sosyal huzursuzluk yaratma potansiyeli ve rejime tehdit algısı gerekeçeleri ile güdümlü muhalefetle yapılan demokrasi deneyi sadece dört ay hayatta kalabilmiştir.

SCF'nin tecrübesiyle ortaya çıkan küskünlük, halkın ülke çapında uzun bir yolculuğunun sonucu olarak ortaya çıkan genel hoşnutsuzluk ile birleşince Musatafa Kemal Atatürk; ülkenin entelektüel ve sosyal hayatını doğrudan kontrolü altına almak için daha sert önlemler almıştır. Bu nedenle 1931 ve sonrasında tüm bağımsız sosyal ve kültürel organizasyonların kaldırıldığı bir dönem başlamıştır (Karpat, 1959: 66-67; Toprak, 2013).

Peker'in (1935) CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda yaptığı konuşmasında; *"...Biz liberal devlet tipinin tanıttığı, hergün bir karışıklıkla devletin durumunu, ileri gidişini, hızını bozan, yurttaşları birbirine düşüren bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine, yurttaş zekasının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inanca dayanan disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz."* diyerek, rejimin üstünlüğüne dikkat çekmiştir.

Konuşmasının devamında Peker; CHP; *"sağa (liberalizme) ve sola (sosyalizme) sapmadan, bizim öz ve orjinal yolumuz olan 'Kemalizm yolu'nun yolcuları olacaktır." cümleleri ile sonlandırmıştır (Peker, 1935).* Peker'in bu söylemleri ile tek parti yönetiminin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Elbette Peker'in ifadelerinde yer verildiği gibi demokrasi bir dogma olmayabilir; ancak bu demokrasinin asgari kural ve kurumlarının tümden içinin boşaltılması gerektiği anlamı taşımamalıdır.

1940'lı yıllara gelindiğinde de demokrasinin temel ilkelerinin kazandırılması adına önemli bir değişiklik yaşanmadığı anlaşılmaktadır. CHP, bu yılların başında, 20 Yıl İçinde CHP (1943) adlı bir broşür yayımlamıştır. Bu broşürde Tek Parti iktidarının 20 yıl içinde memlekete ve dünyaya neler getirdiği ile ilgili görüşler dile getirilmiştir. CHP'nin broşürdeki söylemlerinden ve Parti'nin yazılı beyanından yola çıkarak, yeni bir millet yönetimi ve kamu hukuku görüşü ortaya koyduğuna dair inancının tam olduğu anlaşılmaktadır. Temel gayret tüm bu söylemler ile birlikte, 6 Ok'un Anayasaya konması ve Parti ideolojisinin tekçi resmi ideolojisi yapılmasıdır. Bu şekilde, sınıf partileri ve sınıf

mücadelesi olmadan *"demokrasinin temel ilkesi olan özgürlüğün korunabileceği; özel mülkiyet esası korunduğu halde ise, sınıf mücadelesinin ve oluşumunun engellenebileceği"* kabul edilmiştir (20 Yıl İçinde CHP, 1943).

CHP parti broşüründe yer verilen görüşlerin, tek parti döneminin ideolojik ikliminin nereye vardırılmaya çalışıldığına dikkat çekmesi açısından şu söylemlerine değinmek faydalı olacaktır; *"...Millet devletten ayrı bir mefhum ise, hakimiyet ne yalnız devletin ne de yalnız milletin olabilir. (...) Bugün milleti devlete zıt bir mefhum gibi öne sürmek, bilhassa biz Türkler için yanlıştır. Türk dehasının cisimlerinden bir Türk çocuğu bugün milletin başındadır. Bizde fırka yoktur, fırka ayrılık, parti parça ifade eder. Devlet denen salahiyetler bütünlüğünü şu veya bu vasıta ile ele geçirmek ve devlet iktidarını diğer gruplar ile istismar etmek bahis mevzu değildir. (...) O halde Türk inklabı ideolojisine göre devleti şu kısa cümle ile tarif mümkündür. "Devlet, Atası etrafında toplanan millettir."* (Arsal, 1938: 31-32). CHP'nin bu beyanlarından özgürlükçü Tek Parti Rejiminin; evrim ve devrim karşıtı, çoğulculuğu red eden, sınıflar üstücülüğü savunan, otoriter öz bir demokrasi modelini benimseyen, korporatist kapitalist bir devlet modelini tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

Kemalist ideoloji aynı zamanda pragmatistir. Ulusal kültürel kimlik tanımında dinin belirli bir süre dışlanmadığı görülmektedir. Hem Kurtuluş Savaşı döneminde hem de sonrasında, İstiklal Mahkemeleri, dindar muhalefeti bastırmak için kullanılan bir araç olmuştur. Özellikle rejim karşıtlığıyla ilişkilendirilen hareketler "irtica" söylemleri ile rejime karşı tehdit olarak çerçevelenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında, Kemalist tavır açıkça dinin belirleyiciliği altında kalmıştır. Ancak, Lozan Anlaşması sonrasındaki nüfus mübadelesi ve yine bu anlaşmada yer alan ve günümüz Türkiye'sinde de özellikle Kürt sorunu bağlamında, kimliklerin müslim-gayri müslim temelinde tartışılmasını ortaya çıkaran pratikler (Köker, 2008: 258) Kemalist ideolojinin dine pragmatist yaklaşımının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Benzer şekilde, II. Dünya Savaşı sırasındaki Varlık Vergisi Kanunu, Kemalist ideoloji yönetimi altında Türkiye'de dinin devlet politikalarında nasıl önemli bir yer tutabildiğini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Varlık Vergisi'nin resmi amacı ekonomik önlem olarak ifade edilse de, uygulama sonuçları "dini ve etnik azınlıkları" hedef alan bir politikaya dönüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, bu düzenleme dini güvenlikleştirme politikasının bir amacı veya aracı olarak

değerlendirilebilir. Tarihsel bağlam ve uygulama sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, Varlık Vergisi, sadece ekonomik bir politika değil, aynı zamanda toplumsal mühendislik amacı taşıyan bir düzenleme olarak da okunabilir (Aktar, 2000).

Özetlemek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti Tek Parti Dönemi (1923-1946), Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) iktidarının güvenlikleştirme politikaları; "genç cumhuriyetin varlığını ve bütünlüğünü koruma", "iç istikrarı sağlama" ve "inklapları sürdürme" amacı güderek uygulanmıştır. Bu dönemde özellikle devletin güvenliği ve toplumun denetim altına alınması öncelikli olmuştur. Bu nedenle Tek Parti Dönemi'nde güvenlikleştirme; isyanların bastırılması, rejime muhalif edenlere karşı şiddetli müdahale ve çok partili hayata geçişe dair güvenlik kaygılarına karşı siyaseti dizayn etmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Tek Parti Dönemi'nde uygulanan güvenlikleştirme ile Türkiye'deki çoğulcu demokratik yapının gelişimi hem engellenmiş hem gecikmiştir. Bu siyasi eğilimler sonrasında benzer otoriter eğilimler doğurmuştur.

4.2.1.2.2. Kültürel Alanda

Modernite ve ulus-devlet oluşumu hedefleriyle şekillenen geniş bir paradigma bağlamında, Cumhuriyetçi seçkinlerin bu dönemdeki temel hedefi, homojen ve laik bir ulusal kimlik arayışıdır. Kemalist rejimin sağlamlaştırılması açısından 1925'lerden sonrası; yeni bir ulusal tarih, yeni bir ulusal dil ve yeni bir Türk vatandaşı oluşturulması amacı taşıdığından, güvenlikleştirme siyasetinin toplumsal dönüşümü sağlamanın bir aracı olarak nasıl kullanıldığının anlaşılması açısından da önemli yıllardır. Laikleşme/sekülerleşme hedefi ve Türklerin özgüven kazanma hedefi ise, bu çabaların kurumsallaşmasında belirleyici iki unsuru oluşturmaktadır.

1930'ların ortalarında hem okuryazarlık oranları hem de gazete tirajları sınırlı olmakla birlikte, gazeteler dönemin en yaygın ve etkili kitle iletişim araçlarını oluşturmuştur. Gazetelerin rolü Cumhuriyet'in kuruluş amaçları doğrultusunda, halkın milli kimlik algılarının zeminini belirleme ve şekillendirme yoluyla milliyetçiliğe aracılık etmesi açısından önemlidir. Mustafa Kemal ve Tek Parti Dönemi'nin kurucu elitleri, basının genel olarak Cumhuriyet İlkelerini kamuoyuna mal etmede, özelde ise milli kimliğin halka benimsetilmesinde oynadığı hayati rolün farkındadır. Böylece basını, kendilerini eski rejimden, muhalif görüşlerden ve gruplardan ayıran yeni bir ulus devlet yaratma projelerini desteklemenin aracı olarak kullanmışlardır.

Özellikle 1930'ların, sanayileşme planlarının da başlangıcı olan yıllar olması

nedeniyle kültür endüstrisinin henüz gelişmemiş ve kitle kültürünün henüz oluşmamış olması; Kemalizmin yeni bir ulusal topluluk üretmek ve milliyetçi-laik ve Batılı mesajını yaymak için tek kitle iletişim aracı olarak gazetelere dayanmak zorunda kalmasının diğer bir nedenidir. Böylece gazeteler, milliyetçi-Batıcı-laik söylemin dolaşıma girebileceği somut toplumsal alanlar olarak işlev görmüştür (Topuz, 2003). Bu bağlamda, gazetelerin Kemalist inklaplara katkısının iki yönlü olduğu ifade edilebilir: bir yandan, açık içerikleriyle milliyetçi propagandayı güçlendirmek için hükümetin uzantıları olarak işlev görmüşler; diğer yandan, milliyetçi "mitlerin" söylemsel olarak yeniden üretilmesine dolaylı şekilde katkıda bulunmuşlardır. Böylece rejimin yeni bir ulusal kimlik oluşturma motivasyonunu da temel destekçileri olmuşlardır.

Webster (1939: 162), Tek Parti Dönemi'ni incelediği çalışmasında basına dair değerlendirmelerini şu sözler ile ifade etmiştir; *"Hükümeti tek partili bir sisteme göre olan bir ulusun, basını tam olarak devlet kontrolüne tabi tutması beklenebilir. Kısıtlanır ancak kontrol edilmez. Editoryal ve haber içeriği dikte edilmez, ancak kışkırtıcı olabilecek herhangi bir şeyin basılmasına karşı yasalar gerçek bir kısıtlama getirir. Koşullar, savaş zamanında daha olgun demokratik ülkelerdekiyle hemen hemen aynıdır. (...) Basının etkinliğinin, yukarıdan gelen kontrolden ziyade dolaşım sorunlarıyla daha fazla sınırlı olduğunu söylemek muhtemelen abartı olmaz."*

Bununla birlikte, Sunar ve Sayarı (1986:169) Tek Parti İktidarı'nın bu uygulamalarını, "devlet egemen tek partili otoriterlik" olarak tanımlarken; Toprak, (2004: 98) "otoriter modernism" olarak adlandırmaktadır. Bu bağlamda Kemalist uygulamaların ağırlıklı olarak amacının, Hükümete ve otoriteye bağlı bir basının yaratılması olduğu anlaşılmaktadır. Bu amacın gerçekleşetirilmesinde, yazarların ve gazetecilerin milletvekili olarak devlet işlerine dahil olmaları önemli bir faktördür. 1920-1938 yılları arasında farklı dönemlerde, Asım Us ve Hakkı Tarık Us (Vakit), Mahmut Soydan (Milliyet, Politika, İnkılap), Ahmet Cevdet (İkdam), Ahmet İhsan Tokgöz (Servet-i Fünun) ve aralarında Falih Rıfkı Atay'ın (Ulus) ve Yunus Nadi'nin de bulunduğu kırk civarında gazeteci (Cumhuriyet), aynı zamanda mecliste milletvekillidir (Kabacalı, 2000:153).

Tek parti iktidarında Mustafa Kemal, *"basın özgürlüğünün kötüye kullanılmaması gerektiğini ve basının yeni rejimi desteklemesi gerektiğini defalarca dile getirmiştir. Aksi takdirde bunun sonuçlarının olacağına"* sürekli dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal, 1924

yılında yaptığı başka bir konuşmada, "*Basın, milletin umumî sesidir. Bir milleti aydınlatma ve doğru yolu gösterme hususunda basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir. Ancak, bu özgürlük, suistimal edilmemeli ve milletin yüksek menfaatlerine aykırı düşmemelidir"* (Atatürk, 2006: 626). *"Cumhuriyetin özünü ve esaslarını halk kitlelerine anlatmakta ve savunmakta basının değerli bir hizmeti vardır. Basın, bu vazifesini yaparken Cumhuriyetin dayandığı ilkeleri koruma ve destekleme zorunluluğunu da unutmamalıdır."* (Atatürk, 1997: 95).

Hükümet, basının özgür olması gerektiğini vurgularken, bu özgürlüğün toplumun ve Cumhuriyet'in yararına hizmet etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Düşünce özgürlüğünü doğrudan söylemleri ile yasaklamamış; ancak koşullar elverdiği sürece medyayı denetlemeye ve kontrolü altına almaya çalışmıştır. Bununla birlikte, farklı görüşlerin kendini ifade edebileceği ortamın oluşmasını engelleyerek; basını hükümetin doğal bir uzantısı görerek Kemalist propagandayı teşvik etmek için kullanmıştır (Parla, 1997;152-61).

İktidarın baskısına karşı, özellikle irticai hareketler ve muhalif basının sert eleştirileri; rejimi tehdit eden unsurlar olarak algılanmıştır. Dönemin bazı gazeteleri/gazetecileri devrimlerin hızını sorgulamış, halk arasında devrimlerin yanlış anlamalara yol açabileceği endişelerini dile getiren ifadeler yayımlamıştır. Çok partili hayata geçiş denemesi sırasında muhalefet partisini destekleyen bazı basın organları, hükümeti sert şekilde eleştirmiştir. Bu gelişmeler, halk arasında hükümet karşıtı hareketlerin yayılmasına zemin hazırlandığı; basındaki bu tür muhalif seslerin susturulması gerektiği düşüncesine oluşması için yeterli gelmiştir (Berkes, 2000; Emrence, 2010).

Bununla birlikte, 1925'teki Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, muhalif görüşlerin ifade edilmesi veya yayılması için artık mevcut kanallar yoktur. Gerici muhalefet dışında sol eğilimli yayınlar da tasfiye edilmiştir. Böylece İstanbul'da Vakit ve Akşam'ın yanı sıra Yunus Nadi'nin Cumhuriyet ve Mahmut Soydan'ın Milliyet gazeteleri de önde gelen gazeteler haline gelmiştir (Ahmad, 1995). Böylece 1925'te Kemalist egemenlik için görece tehdit oluşturan bir unsur kalmadı gibi sadece Kemalist ideolojinin hakimiyet kurduğu ve sarsılmaz bir kültür inşası başlamıştır.

Siyaset sahnesi artık tamamen CHP'nin hakimiyeti altındadır. 1927 sonbaharında yapılan seçimlerin ardından Büyük Millet Meclisi, CHP'nin parti grubu gibi görülmeye

başlamıştır. Seçimlere giden süreçte gazeteler CHP'nin propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Gazetelerin tavrını yansıtması açısından Cumhuriyet Gazetesi'nin 3 Ağustos 1927 tarihli yayınında dikkat çeken şu cümleler iyi bir örnektir: *"Hepimiz Gazi'nin partisine oy verdik"*. Vakit Gazetesi'nin 3 Eylül 1927 tarihli yayınında da benzer ifadelere yer verilmiştir; *"Bütün Türkiye, tek bir vücut olarak, Gazi'nin belirlediği adaylara oy verir"* (Tunçay, 1999:178).

1921 ve 1924 Anayasalarında da basınla ilgili olarak kayda değer bir yenilik gerçekleşmemiştir. 1924 Anayasası'nın 77. maddesi, 1908 Anayasası'nın 12. maddesindeki hükümleri tekrar etmiştir (Gölcüklü, 1970: 41). Bunun yanı sıra, yeni kurulan devletin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar, basının beklediği seviyede bir özgürlüğe ulaşmasını engellemiştir. Özellikle 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe giren Takrir-i Sükun Kanunu, sansür uygulamalarını yoğun bir şekilde artırmıştır (Resmi Gazete, 1925). İki yıl süreyle geçerli olacak şekilde düzenlenen bu yasa, daha sonra yapılan değişiklikle 1929 yılına kadar uzatılmıştır. Hükümete geniş yetkiler tanıyan bu düzenleme, basın özgürlüğünün ciddi şekilde sınırlandırılmasına ve gazetelerin kapatılmasına olanak sağlamıştır. Bunun yanı sıra, İstiklal Mahkemelerinin hukuki denetimden bağımsız bir şekilde kararlar alabilmesi mümkün hale gelmiştir (Topuz, 2011: 147).

1928 yılının Kasım-Aralık aylarından itibaren ise, yeni yazıyı kullanma zorunluluğu gazeteleri önemli ölçüde etkilemiştir. Her şeyden önce, sadece editörlerin değil, aynı zamanda matbaa sektöründeki teknisyenlerin (dizgiciler, tipografl ar ve sayfa ciltleyicileri) de yeni senaryoda okuryazar olmaları gerekmiştir. İkincisi, gazetelerin baskı donanımlarını yeni harflere göre yenilemeleri gerekmiş; bu da büyük miktarda sermaye gerektirmiştir. Gerekli sermayenin elde edilmesi ancak gazetelerin satışlarını artırabilmesiyle mümkün olmuştur. Ancak, şimdi okuyucuların da yeni alfabede birdenbire okuma yazma bilmez hale gelmesi, tiraj oranlarını düşürmüştür. Buna rağmen basın, Kemalist devrimlere bağlılığını göstererek yeni duruma hızla uyum sağlamaya çalışmıştır (Kabacalı, 2000:175). Bu olumsuz koşullar altında Yakup Kadri, Hakimiyet-i Milliye'de "Basın Buhranı" başlıklı yazısında hükümetten fon sağlanması çağrısında bulunmuştur. Son Saat, Resimli Gazete ve İkdam da dahil olmak üzere bazı gazeteler iflas etmiştir. Hükümet, basın ve yayın sektörüne önemli bir mali destek sağlamaya başlamıştır. Sonuç olarak, devlet finansmanı basını kendisine daha da bağımlı hale

getirmiştir (Bilgiç, 2015).

Bununla birlikte, 1930'lu yıllarda muhalif görüşler tüm güvenlikleştirici tedbirlere rağmen, gözlemlenebilir hale gelmiştir. Örneğin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın eski ideoloğu olan Ahmet Ağaoğlu, 29 Mayıs-24 Eylül 1933 tarihleri arasında Akın'ı yayımlamıştır. Akın, devletçilik ve milliyetçilik dışında Kemalist ilkeleri savunmuştur. Eski muhalif Hüseyin Cahit Yalçın, 1933-1940 yılları arasında Fikir Hareketleri'ni yayımlamıştır. Bu yayın, koşullar elverdiği ölçüde liberal-demokratik fikirleri savunmaktaydı. 29 Şubat'tan 25 Nisan 1936'ya kadar, bir başka eski muhalif olan Ahmed Emin Yalman, ilk sayısında hükümetin siyasi eleştiriye karşı kısıtlamalarını sorguladığı Kaynak'ı yayımlamıştır (Zürcher, 2019: 145).

Bilgiç'e göre (2015) bu yıllarda dönemin ana akım gazetelerinin temel özelliği, hala ulusal mesajın yayılması ve arabuluculuğu yoluyla yeniden üretilmesine ve sağlamlaştırılmasına katkıda bulunmasıdır. Ana akım gazeteleri Türkiye'de, özellikle 1934'ten başlayarak milliyetçiliğin ve ulusal kimliğin sağlamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ve dönemin totaliter rejimlerinde Kemalizmin kitle iletişim süreci, Koepnick'in tanımladığı gibi (Koepnick, 2002); "yukarıdan kitle kültürü üretmeye yönelik ideolojik olarak ikircikli bir girişimin" parçasıdır.

Gellner'in karşılaştırmaları göz önüne alındığında, Türkiye'nin ayırt ediciliğinin, özellikle Batılı siyasi ilkeleri benimseyerek bilinçli olarak laik bir ulus devlet ve yeni bir siyasi sistem yaratmaya çalışan siyasi elitin varlığında yattığı sonucuna varmak mümkündür. Bu siyasal ilkeler arasında, ulus olma bilincine dönüşümü zorunlu kılan milliyetçilik de vardır. Bu nedenle siyasal elit, mevcut olanın temelinde yeni bir Türk-Müslüman-Laik ulusal kimliği üretmek zorunluluğu ile bazı araçlara ihtiyaç duymuştur. Buna göre, bu projenin argümanlarından biri, *"gazetelerin topluma ulaşmak ve dizayn etmek için önemli araçlardan biri olarak kullanılabilir"* olduğudur (Gellner, 1997: 233).

Modern, Batılılaşmış ve laik bir ulus devlet inşa etmeyi hedefleyen Kemalistler, Türk milliyetçiliğinin söylemlerinde 'Osmanlı' ve 'Cumhuriyetçi' rejimler arasında ikili bir karşıtlık oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buna bağlı olarak dönemin gazetelerinde birbirini dışlayan ya da birbirine zıt olan bu iki rejimin tasvirleri dikotomikleşmiş temsiller etrafında gelişmiştir. Osmanlı rejimi olumsuz olarak çerçevelenmiş; Cumhuriyet rejimi ise olumlu olarak çerçevelenmiştir. Makaleler bu ikilemi çeşitli

konulara atıfta bulunarak anlatmaktadır. Öncelikle Osmanlı Dönemi, millî kimlik açısından "bir hastalık ya da cehalet dönemi" olarak tasvir edilmiştir (Bilgiç, 2015: 55-80). Bu bakış açısına göre, milli topluluğun yekpare bir yapı olarak Türk unsurunu kayıran bir biçimde birleşmesi, bir taraftan Türkçülüğün farklı formlarını ortaya çıkarırken; bir taraftan Türkler için önemli bir kazanım olmuştur (Parla, 1997).

Gazetelerin çoğu özel sektöre ait olmasına rağmen, Hükümet basını, hükümetin doğal bir uzantısı; gazete sahipleri ise, kendilerini Hükümet'in doğal bir uzantısı olarak görmüştür. İçişleri Bakanı Muğla Temsilcisi Şükrü Kaya'nın konuşmasında bu tutum şöyle gözlemlenmektedir; *"Milletler arasında millî, içtimaî felsefe ve cereyanlar birbirine tesir icra etmekte, bir diğerinin normal istikamette inkişafına mâni olabilecek şekiller almaktadır. (...) Muhtelif gayrimillî, bizim cereyanımıza mugayir cereyanlar, bir gün gayrimatlûp neticeler vermesi ihtimalinin de mevcut olduğunu unutmamalıyız. Bu cereyanlar, dahilde de vardır. Onun için benim teklif ettiğim milliyet ve demokrasi esaslarına mugayir olan cereyanlarla mücadele şeklinde yazılmıştır. Bizim gazetelerimizin hepsi de 'millilik ve inkılâpçılık' sıfatını harp meydanlarında kazanmışlardır. Sahiplerinin bir çoğu aramızdadır ve aramızda olmayanlar da fikren ve vicdanen bizimle beraberdirler."* (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 273).

Bilgiç (2015: 250), medya ile ulusun yeniden üretimi arasındaki ilişkiye dair temel argümanların ana akım gazetelerin sayfalarında kolaylıkla gözlemlendiğini ifade etmektedir. Özellikle dönemin ana akım gazetelerinin, insanların zihninde ulus fikrinin günlük yaşamdaki varlığını inşa etmede araç olarak hizmet ettiğini belirtmektedir. Bilgiç'e göre; "Gazeteler bunu yalnızca milliyetçiliğin temel fikrini doğuran ve ulusun hayal gücünü kolaylaştıran yaygın ve standartlaştırılmış iletişim teknolojileri oldukları için yapmadı. Ulus fikrine ulusal anlatılar oluşturarak aracılık ettikleri gibi, imgeleri ve söylemsel pratikleri yeniden üreterek de arabuluculuk yaptılar. Böylece, 'ulus'u bir habitus, yani doğal ve evrensel bir yaşam biçimi haline getirerek, okurlarını ulusal ideolojinin özneleri olarak araya sokarak ya da milliyetçi çağrının onlara sunduğu rolle kendilerini zaten orada olarak tanımaları için onlara hitap edip sunarak" yapmışlardır.

Cumhuriyet Dönemi'nde dönemin ana akım gazetelerinde yer verilen söylemsel temsillerden, Türk'ün özgüven kazanmasının Osmanlı'dan kurtulmak ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Son Posta'nın (27 Ocak 1937); "*Türk topraklarında 'Ben Türk'üm' demek çoğu insan için ayıp bir durumdu. (...) 'Arap' mübarek bir grubun üyesi,*

Arnavut'a cesaretin özü, Çerkes'e iri yarı ve kahraman bir kişi olarak muamele edildi. Türk'e gelince... Türk, aptal bir millet, korkak bir yaratık ve aşağı bir insan örneği olarak muamele görmüştür" ifadelerine yer vermiştir. Toprak (1981: 61), Osmanlı toplumuna atıfta bulunurken; "*Türk kimliğinin eğitimsiz ve medenileşmemiş köylünün sembolü haline geldiğini"* hatırlatmaktadır. Bu ifadeler dikkate alındığında, 'Türk' kimliğinin Osmanlı döneminde aşağı bir varlık olarak kullanılmasına bir tepki gibi görünen söylemsel bir pratik sunulduğu anlaşılmaktadır.

Bu şekilde Cumhuriyet'in kurulması ile Türk'ün gerçek değerine kavuştuğu ve Osmanlı'da değersizleştirildiği algısı topluma yerleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, Türk'ün ana akım gazelerdeki aşırı kullanımı, bir taraftan Türk'ün üzerine Osmanlı'dan kalma bir 'öteki' algısı inşa etmeyi hedeflerken; bir taraftan Cumhuriyet ile birlikte, bir 'benlik' ve 'biz' algısı kazandırmayı amaçlamıştır.

Hepsinden önemlisi, devrin ana akım gazetelerinde 'Osmanlı' geri kalmışlığı, geç kalmışlığı, az gelişmişliği ve tembelliği çağrıştırırken; 'Cumhuriyet Türkiyesi' ise tam tersini çağrıştırmıştır: *"İmparatorluk döneminde hiçbir şey yoktu. Cumhuriyet her şeyi yaptı"* (Son Posta, 12 Mayıs 1935). *"Osmanlı İmparatorluğu yamalı bir bohça gibiydi ve bazı yamalarının rengi daha göz alıcıydı."* (Cumhuriyet, 12 Kasım 1936).

"*Ulusun herhangi bir kararlı propagandanın olumsuz etkilerine direnebileceğini varsaymak yanlış olur... Çocuklar ve gençler, sürekli olarak kötü bir şekilde yönetildiklerini, her şeyin kötü olduğunu, ulusun büyük, iyi olarak tanıyacağı hiçbir şey olmadığını anlatan mesajlara maruz kalırlarsa, gelecekte karamsar ve umutsuz insanlar haline gelirler. (...) Basın özgürlüğü meselesi artık bir hükümet meselesi değil, ulusal bir meseledir. (...) Her şeyden önce basının birbirini denetlemesi gerekir. Eğer kötü niyetli sözler ve kötü niyetli yayınlar kamuoyunu kötü bir yöne yönlendiriyorsa, bunların yanında yer almayan basın da onlara karşı taraf olmalı, cesurca üzerine çullanmalı, kamuoyunu sürekli aydınlatmalı ve netleştirmelidir. (...) Aynı şekilde, bu ülkede rejimi savunan gazeteciler de, cumhuriyetçi bir nezaketle kamuoyunun karşısına çıkma sorumluluğunu üstlenen gazeteciler de, dik dik meslektaşlarının hilelerini hepinizden daha iyi bilirler."* (Bilgiç, 2015; 81).

Diğer taraftan, her ne kadar İslami kimlik neredeyse tamamen gizlenmiş ve manifesto içeriğinde neredeyse hiç atıfta bulunulmamış olsa da etnik ve dini gruplara atıfta bulunulan makalelerin alt metinleri, Müslüman kimliğini "norm" kabul eden yeni

bir resmi Türk kimliğine işaret etmiştir. Böylece, gazete metinleri yeri geldikçe, söylemleri ile ulusun ortak bir Müslüman kimliği temelinde tahayyül edilmesi ve özellikle gayrimüslim dini grupların bu tahayyülden dışlanması üzerine kurgulanmıştır (Bingöl ve Maraşlı, 2023: 161-163).

1931 yılı Haziran ayı boyunca, 1931 tarihli Basın Kanunu'nun 5 Temmuz'da Meclis'te görüşülmesinden hemen önce, Son Posta'dan Zekeriya Sertel, Hakimiyet-i Milliye ve Milliyet'ten Falih Rıfkı, Yarın'dan Arif Oruç ile Cumhuriyet'ten Yunus Nadi gibi önemli gazeteciler ve gazete sahipleri arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Sertel ve Oruç esasen hükümeti gerçek anlamda demokratik olmamakla eleştirirken, Falih Rıfkı ve Yunus Nadi eleştirilere Hükümet adına yanıt vermiştir. Falih Rıkfı'nın şu sözleri Basın Kanunu ile asıl gerçekleştirilmek istenen amacın muhalefeti susturmak istediği gerçeğini ortaya koymaktadır:*"İnkılâplar müspet tenkitlerle yürür. Nefiy ve inkâr bozguncu tenkit, vatana hıyanettir."* (Atay, 1931).

Sertel (2000, 167) CHP'nin eylemlerine karşı aynı muhalif tavırda olmakla birlikte, eleştirilerinde daha mesafeli davranmıştır. Siyasi alandaki baskıdan, özellikle de rejimin sivil örgütlerin kurulmasına engel koymasından memnun olmadığını dile getirmiştir. Sertel'e göre, "*birçok kişi tek partili sistemden rahatsızdı ve halkın huzursuzluğuna acilen arabuluculuk yapma ihtiyacı vardı. Bu nedenle Son Posta'nın ilk sayısındaki başyazının başlığı "Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz!"* olmuştur. Dönemin önde gelen gazetecilerinden Zekeriya Sertel gibi Ahmet Emin Yalman'da eleştirel yazılarından dolayı soruşturmalara maruz kalmış ve hapis cezası almıştır.

Ulusal direnişi desteklemek amacıyla kurulan ve 1930'lardan sonra hükümeti eleştiren Tanin, Son Posta ve Vatan gibi gazeteler sık sık kapatma cezalarıyla karşılaşmıştır. Kanun, İçişleri Bakanlığı'na gazeteleri kapatma yetkisi verdiği için, gazeteciler oto-sansür uygulamak zorunda kalmıştır. Rejim aleyhine yazı yazmanın cezalandırılma ihtimali, basın özgürlüğünü ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Basın üzerindeki bu denetim mekanizması, rejimi eleştiren tüm sesleri, halkın doğal tepkilerini ya da muhalif düşünceyi ifade etme hakkını engellemiştir (Ahmad, 1995; Emrence, 2010; Berkes, 2000).

1930'larda rejim karşıtı eleştirilerin ve muhalif seslerin basında yeniden yükselmesi neticesinde; devletin güvenliğini sağlama ihtiyacı, sansür ve denetim gereksinimi, Tek Parti iktidarının ideolojik beklentileri, muhalif seslerin susturulması, yabancı etkilerden

korunma gibi gerekeçler öne sürülerek, 1931 tarihli Matbuat Kanunu çıkarılmıştır. Kanun'dan hemen önce, Basın Yayın ve Enformasyon Umum Müdürlüğü lağvedilmiştir.

Basın Kanunu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriterleşen yönetim anlayışıyla uyumludur. Tek parti iktidarı, basının Kemalist politikalarına aykırı ve muhalif fikirler yaymasını önlemeyi hedeflemiştir. Bu nedenle Kanun, basın özgürlüğünü sınırlandırarak basının devlete ve Cumhuriyet'in ilkelerine uygun yayınlar yapmasını zorunlu hale getirmeyi hedeflemiştir. Böylece hükümet, genel politikalara aykırı olan her türlü yayını kapatma hakkını kazanmıştır. 1931'den itibaren Kemalist politikalarla çelişen ya da karşıt fikirler ifade etmek daha da zorlaşmıştır. Sonuç olarak gazeteler Kemalist ideolojinin aracıları haline gelmiş; Zürcher'in (2019: 188) sözleriyle, "Kemalist mesajı yaymak için hem basın hem de eğitim kurumları seferber" edilmiştir.

Bu kapsamda yürürlüğe giren Matbuat Kanunu (Resmi Gazete Matbuat Kanunu, 1931) ile ilk olarak, devletin laikleşme sürecine ve modernleşme politikalarına karşıt yayınların önlenmesi sağlanmıştır. Özellikle sosyal huzursuzluk yaratabilecek yayınların önlemesinin amaçlandığı öne sürülerek; inkılaplara muhalefet eden basın organlarının faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Ayrıca kanun kapsamında hükümet aleyhine yazan gazeteler kapatılmış, gazeteciler tutuklanmış, eleştirel yayınlar sıkı bir denetime tabi tutulmuştur (Şentürk, 2016).

1931 Basın Kanunu ile siyasi gazete sahiplerine prim ödenmesini öngören önceki kanunu iptal edilmiştir. Kanun ciddi yaptırımlar ve dolayısıyla basın özgürlüğüne ciddi sınırlamalar getirmiştir. Yeni bir gazete veya dergi çıkarmak için hükümetin iznini almak ve yayıncıları her sayının iki nüshasını ilgili yerel mülki idare amirlerine göndermek zorunda bırakılmıştır. Sadece yüksek okul mezunlarının genel yayın yönetmeni olabilmesine ve lise mezunlarının gazete sahibi olabilmesine izin verilmiştir. Daha önce milli mücadele sırasında yayınlarıyla "düşmanın amaçlarına hizmet etmekten" mahkûm olanların artık yayın yapmalarına izin verilmeyecektir. Bir gazetenin hem sahibi hem de genel yayın yönetmeni, yayındaki tüm makale ve haberlerden de sorumlu olacaktır (Mazıcı, 1998; Güz, 1993).

Bununla birlikte Kanun'a göre; monarşi, halifelik, komünizm veya anarşizmi teşvik eden herhangi bir yayın yasaklanacak ve bu kuralın ihlali altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaktır. Sadece devlet kurumlarının veya memurlarının resmi açıklamaları; ve hükümet tarafından tanınan haber ajanslarının bültenleri haber kaynağı

olarak kullanılabilecektir. Buna ek olarak, hükümet herhangi bir yabancı yayının dağıtımını yasaklama hakkına sahip olacaktır. Hepsinden önemlisi, Basın Kanunu 50. maddeye göre, Bakanlar Kurulu'nun genel politikasına zarar verecek içerik yayınlama kararına dayanarak gazetelerin kapatılması' mümkün olacaktır (Güz, 1993). Özellikle Basın Kanunu'nun 50. maddesi tamamen yoruma açık ve hükümetin hukuku kötüye kullanmasına ve basın özgürlüğünü ihlal etmesine izin vermektedir.

Matbuat Kanunu, muhalif basın üzerinde caydırıcı bir etki yaratarak, eleştirel düşüncenin sınırlanmasına neden olmuştur. Kanun, bir yandan basın üzerinde devlet kontrolünü artırırken diğer yandan modernleşme ve inkılapların korunmasını hedefleyen bir araç olmuştur. Kanun, dönemin muhalif çevrelerinde "basın özgürlüğünün kısıtlanması" olarak eleştirilmiştir. Bu durum, Türkiye'de basın özgürlüğü ve devlet kontrolü arasında süregelen gerilimin tarihsel kökenlerine de ışık tutmaktadır. Kanun, basının rejimle uyumlu bir çerçevede faaliyet göstermesini sağlayarak, dönemin ideolojik ve politik dönüşüm süreçlerinde de etkili bir araç olarak kullanılmıştır (Mardin, 1991; Ahmad, 1995).

1932'den 1934'e kadar yayınlanan Kadro dergisi de Basın Kanunu kapsamında eleştirilerin hedefi olmuştur. Kadro'yu çıkaranlar, "Kadrocular" adı verilen bir grup aydından oluşmaktaydı. Uyar'a (1998:143) göre Kadro bir muhalif dergi olarak kabul edilmelidir. Kemalizme karşı çıktığı için değil; daha çok onun içinde "alternatif bir ideoloji" geliştirmeye çalıştığı için muhalif kabul edilmelidir. Karpat'ın (1959: 71) belirttiği gibi; *"Kadro, toplumsal sınıfları tartışmaya başlar başlamaz uyandırdığı Marksizm ve komünizm şüphelerinin bir sonucu olarak"* dağıtılmıştır.

Dönemin totaliter rejimleriyle kıyaslandığında Tek Parti iktidarının en önemli benzerliği; "yeni ulusal kimliğin inşası", "yeni bir resmi kültür yaratılması" ve "yaygınlaştırılması"; bu hedefleri yerine getirmek amacıyla her türlü kültürel aracı ve kitleleri yeni rejim doğrultusunda seferber etmektir. Bununla birlikte Türkiye'de rejimin iletişim alanı üzerindeki kontrolü, daha önce oluşturulmuş bir endüstriyel kitle toplumu ve kitle kültürünün olmayışı nedeniyle, dönemin totaliter rejimlerinden farklıdır. Ayrıca, Türkiye'de propaganda için mevcut teknolojik altyapı zaten bu dönemde oldukça sınırlıdır. Gazeteler ise, mevcut Hükümet'in kontrolünde tek kitle iletişim araçları olarak kullanılmıştır. Sinema ve radyo sistemleri gelişmiş ve yaygın değildir. Gazetelerin içeriği doğrudan hükümet tarafından dikte edilmese de yasal düzenlemeler ve basın özgürlüğüne

getirilen kısıtlamalar yoluyla basın propagandaya dahil edilmiştir (Bilgiç, 2015: 101).

1934 Basın Kanunu, 1931 Basın Kanunu'ndan farklı bir içeriğe ve alt amaca sahiptir. 1934 Matbaa Kanunu'nun iki temel amacı vardır: Devrin "gayrımilli içtimai cereyanlar" olarak adlandırılan akımlarının yayılmasına karşı koymak ve bunun yerine "Atatürkçü ilkeleri yayarak, yeni kurulan Cumhuriyet'i dış dünyaya tanıtmak." (Mazıcı, 1998; İskit, 1943). 1931 Yasası'na göre eleştiri zaten yasaktı, böylece muhalefetin eleştirileriyle ilgilenmek artık gündem konusu olmaktan çıkarılmıştır. 1934 yılına gelindiğinde ise, hükümetin basından beklentileri sadece gazete sayfalarında politikalarının övülmesiyle sınırlı kalmamıştır. 1934 Kanunu'nun arkasındaki temel amaç, basını Kemalist milliyetçi propagandanın bir aracı olarak kullanmak olmuştur.

Bu anlamda 1934 yılı, Kemalist ideolojinin yayılmasında gazetelerin rolünün yeniden tanımlanması açısından bir başka dönüm noktasıdır. 1 Haziran 1934'te kabul edilen 2444 sayılı Basın Kanunu, basını harekete geçiren en güçlü ve en kapsamlı kanundu. Yeni yasaya dayanarak, Basın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, ulusal yayınların devrimci ilkelere ve devlet politikalarına uygunluğunu sağlamak, çelişkili fikir akımlarının yayılmasını önlemek, yeni Türkiye'yi yabancı kamuoyuna tanıtmak ve Türkiye aleyhine dış kaynaklı olumsuz propagandayla mücadele etmek için yetkilendirilmiştir (İskit, 1943: 272).

Basın Genel Müdürlüğü'nün yeniden kurulmasının temel amaçları da 1934 tarihli Matbuat Kanunu ile uyumludur. Basın Genel Müdürlüğü,*"Ulusal basının devrimci ilkelerle, devlet politikasıyla ve ulusun ihtiyaçlarıyla uyum içinde olmasını sağlayacağı"* temel araçlar arasında belirtilmiştir. Müdürlüğe, *"Basının en önemli telkin ve eğitim aygıtı olma vasfını hayata geçirecek tedbirleri alma"* imkânı da tanınmıştır. Bu misyonla Genel Müdürlük, tek partinin basın ve kültür politikalarının başarısını artırmak amacıyla yayınların dağıtımı için devlet güdümlü bir kurum kurma girişiminde bulunmuştur (Bilgiç, 2015: 86). Her ne kadar böyle bir girişim gerçekleşmemiş olsa da "siyasi iktidarın nüfuz alanını tüm ülkeye yayma hedefi" olarak tanımlabilecek bir iddiayı ispatlaması açısından önemlidir.

Bu dönemin en önemli yansımalarından biri ise, Modernleşme-Batılılaşma anlatısı etrafında Osmanlı-Cumhuriyet ikilemi ile ilişkili tekrar eden bir söylemsel tema oluşturmasıdır. Bu anlatılar, özellikle eski ve yeni yaşam biçimleri ya da eski ve yeni zevkler arasındaki karşılaştırmalar etrafında şekillenmiştir. Dönemin ana akım

gazetelerinin ve dergilerinin çoğunda Türk kimliğinin oluşumuyla ilişkili olarak ulusal kimliğin inşası; Batı tarzlarını ya da Batı normlarını benimseme ya da Doğu tarzlarını ya da Doğu normlarını terk etme süreci olarak gelişme göstermiştir (Zürcher, 2019:221-229).

Cumhuriyet'in teşvik ettiği modern, laik yaşam tarzı bu gibi durumlarda derinden takdir edilmiş; ilgili alıntıların çoğunda bu üçleme, Osmanlı-Cumhuriyet ikilemini teyit etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hesaplaşmalar yapılırken, ulusal hayatını koruyan ve muhafaza eden yeni Türklük, tamamen Avrupa tarzına uyma ilkesi üzerinde anlaşan bir topluluk olarak ortaya çıkmıştır. Burada, en gelişmiş Avrupa ülkelerinden daha gelişmiş, daha laik bir yaşam tahayyülü vardır (Mardin, 1991; Ahmad, 1995).

Bununla birlikte, 1925'te kabul edilen Şapka Kanunu gibi reformlar, yeni devletin modernleşme çabaları içinde laikleşmeyi hedefleyen adımlardır. Şapka Kanunu yalnızca erkeklere yöneliktir; kadınların kıyafetiyle ilgili yasaklar getirilmemiş, ancak modern kıyafetler teşvik edilmiştir (Resmi Gazete, 1925). Şapka Kanunu ve kılık-kıyafet reformları, dini kıyafetlerin sadece ibadethanelerde kullanılmasını öngörerek toplumsal yaşamda modernleşme ve laikleşmeyi hedeflemiştir.

Fes, Osmanlı döneminde Müslüman erkekler arasında yaygın olarak kullanılan bir başlık türü ve geleneksel İslami kimliğin bir sembolü haline gelmişti. Şapka ise toplum tarafından Batı tarzı bir başlık olarak laikleşme ve modernleşmenin simgesi olarak görülmüştür. Şapka, İslam'ın sembolü olarak görülen fesi değiştirdiği için "gavur başlığı" olarak nitelendirilmiş ve laikleşme reformları toplum tarafından dinin elden gitmesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu kanun, özellikle kırsal bölgelerde ve muhafazakâr kesimlerde sert tepkilere neden olmuştur. Bu tepkiler toplumun dini hassasiyetlerinden ve geleneksel kimliklerinin zarar göreceği endişesinden kaynaklanmıştır (Atatürk Ansiklopedisi, 2024).

Reformlara karşı direnenler (Erzurum, Sivas, Giresun ve Rize'deki şapka karşıtı gösteriler) güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmiş ve sert biçimde bastırılmıştır. Meclis, İstiklal Mahkemelerine idam kararlarını doğrudan uygulama yetkisi vererek reformlara direnişi bastırmayı hedeflemiştir. Rize'deki ayaklanmada İstiklal Mahkemesi sekiz kişiyi idama mahkûm etmiş; diğer şehirlerde de benzer cezalar uygulanmıştır. Bursa milletvekili Nureddin Paşa, Şapka Kanunu'na Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır; ancak bu muhalefet hem TBMM'de hem de basında tepkiyle

karşılanmıştır (Hafızoğulları ve Özen, 2010: 522-23).

Yeni rejim, dini alanın toplumsal ve siyasi etkilerini azaltarak devlet kontrolünde bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Cumhuriyet'in modernleşme ve laikleşme hedefleri doğrultusunda atılan diğer bir adım, "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" (Resmî Gazete, 1925) dur. Bu hedef doğrultusunda Türkiye genelindeki tüm tekke ve tarikat merkezleri kapatılmıştır. Tarikat liderlerinin ve mensuplarının giydiği özel kıyafetler yasaklanmış; tarikatların görünürlüğü ve etkisi azaltılmak istenmiştir. Şeyh, derviş, dedelik gibi unvanların kullanımı kanunen yasaklanmıştır.

Dinî kurumların kapatılması da laikleşme politikalarının bir parçası olarak güvenlikleştirilmiştir. Devlet, dinin kamusal alandaki etkisini azaltmak amacıyla bu kurumları kapatarak, toplumu laik devlet anlayışına uygun bir şekilde yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Tekke ve zaviyeler, Osmanlı döneminde önemli dini-sosyal işlevlere sahiptir; ancak Cumhuriyet rejimi için potansiyel bir "muhalefet odağı" olarak görülmüştür. Özellikle din üzerinden halkı mobilize edebilecek etkilerden endişe duyulmuştur. Bu kurumlar, laiklik ilkesine aykırı olarak hem sosyal hem de siyasal alana etki edebilecek potansiyelde görülmüşlerdir.

"Tekke ve zaviyelerin rejim karşıtı hareketlere zemin hazırladığı, halk arasında ayrımcılığa neden olduğu ve modernleşme sürecini yavaşlattığı" argümanı sıkça dile getirilmiştir (Mardin, 1974; Heper, 1985). Bu gerekçe, laik devlet yapısının korunması için kabul edilebilir bulunabilir. Ancak, toplumun sosyo-kültürel yapısını tamamı ile göz ardı ederek, tüm tarikatları "tehdit" olarak sunmanın aşırı genelleyici olduğu, bazı tarikatların reform sürecine uyum sağlayabileceğinin göz önünde bulundurulması ve değişimin halkın kendi isteğiyle ve bir sürece bağlı olarak gelişme göstermesi gerektiği ifade edilebilir.

Bu yapıların kapatılmasının toplum üzerindeki etkisi, hem sosyal dönüşüm hem de halkla devlet arasındaki ilişki açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Yeni rejim açısından bu kurumların bir tehdit oluşturduğu düşünülebilir; ancak bu kararın toplumun bazı kesimlerinde kültürel kopuş ve dini kimlik kaygısı yarattığı da göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte kanun ile dini tasavvuf musikisi ve edebiyatı, tekke ve zaviyelerle özdeşleşmiş olması nedeniyle önemli ölçüde zarar görmüş; bireysel sanatçıların çabalarıyla kültürel bir miras olarak günümüze kadar yaşatılmaya devam

etmiştir (Meriç, 1984; Heper, 1985).

Neticede, eğitimden kentleşmeye, denizcilikten Türklüğün tanınmasına kadar pek çok toplumsal alanda yaşanan değişim ve ilerlemelere dair gazetelerin ortak anlatısı "Osmanlı-Cumhuriyetçi" ikilemine sıkı sıkıya bağlı şekillenmiştir (Karpat, 2010; Zürcher, 2019). Neredeyse her üç gazete makalesinden birinde ulusal kimliğe atıfta bulunulan ilgili söylemsel pratikler gözlemlenebilir. Ana akım gazeteler genellikle Osmanlı rejimini "durgun, yozlaşmış, pasif ve geri kalmış", Cumhuriyet rejimini ise "ilerici, hırçın, aktif ve dik görüşlü" olarak temsil etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, özellikle reform politikalarının ele alınmasında, söylemsel olarak dışlanan ve bir rejimin telafisi olarak değil; karşıtı-zıttı olarak inşa edilmiştir. Üç yabancı gazetenin önemli makaleleri dahi, Kemalist projenin devrimlerini tüm ulusal topluluğa mal etmiştir. Böylece, soyut ulusal topluluğun söylemsel olarak bedensel bir biçime sahip olduğu, "Herkesin onun içinde yer aldığı" ima edilerek toplu bir meblağ olduğu varsayılmıştır. Yani böylesi bir söylem, herkesin Kemalist devrimlerin koruyuculuğunu üstlendiği fikrini sağlamaya yardımcı olur (Bilgiç, 2015:169-202).

Ercüment Ekrem Talu'nun şu sözü de Cumhuriyet'in sadece basın aracılığıyla değil; milli müzik projesiyle de bu işe el attığını göstermesi açısından dikkat çekicidir: *"Milliyet, medeniyet gibi kompakt bir varlıktır. Hiçbiri parçalara ayrılamaz. Kutsal kitabımız, dilimiz, giyimimiz, her şeyimiz Türkçe ve modern olduğu sürece o eski usul müzik aramızda yaşayamazdı. Bizim için eski fes ve İstanbulin gibi bir aşağılamaydı. Kaldı ki tiyatrodaki doğaçlamalar gibi bizim merhum müziğimizde de gazel diye lanet olası bir müzik türü vardı. Açık bir yerde söylendiğinde kargalardan baykuşlara kadar tüm hayvanları ürküttü ve çevre ilçelerden gelen tüm köpekleri öfkeyle inletti"* (Cumhuriyet, 3 Ekim 1934)

Tek parti döneminde basın ve müzikte olduğu gibi hükümet tarafından aynı zamanda, diğer kültürel üretim ve yayınları da sıkı kontrol altına alınmıştır. Sinema, tiyatro ve edebi yayınların rejimin değerlerini yansıtması ve toplumda Cumhuriyet ideolojisine uygun bir kültürel birlikteliğin sağlanması gerektiği düşüncesi, muhalif fikirlerin ve rejime tehdit oluşturabilecek endişesiyle bazı kültürel unsurların üretimde yer almasını engellemiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün endişeleri eğitimde de varlığını korumuştur. 1937 tarihli 5. dönem Meclis konuşmasında Atatürk, "*şimdiye kadar izlenen eğitim ve öğretim*

yöntemlerinin milletimizin gerileme tarihinde önemli bir etmen olduğu, milli eğitim programının eski dönemin hurafelerinden ve doğal niteliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen bütün etkilerden tümüyle uzak, milli ve tarihi karakterimize uygun olması gerektiği belirtilmiştir. Kültür Vekaleti'ne kapsamlı görevler verilmiştir. Bu konuşmada en dikkat çeken; "memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmaktır." diyerek, acil olanın kültürel dönüşümler olduğunu ifade etmiştir (Parla, 2009: 65).

Bu nedenle Kemalist ideolojinin kültürel aktarımında, eğitim önemli bir yere sahiptir. Tek Parti'nin ideolojik prensiplerini içselleştirmiş yurttaşlar yaratmayı hedefleyen yurttaş eğitme programı oluşturulmuştur. Bu programlar oluşturulurken; bir "parti ideolojisinin" aynı zamanda bir "milli eğitim" ideolojisine dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Bu yurttaş eğitme programı sadece ilk ve ortaöğretimi kapsamamakta; aynı zamanda yükseköğretim kurumları da dahil olmak üzere, eğitimin her derecesinde sürdürülmek istenmektedir.

Kemalist ideolojinin milli eğitim ve öğretim ile ilgili talimatlarının ana ilkeleri şu şekildedir; *Öğrenimin her derecesi için zorunlu olmak üzere "kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaşlar yetiştirmek."* ve "*Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türk Devleti'ne hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin"* edilmiştir. *"Fırkamız, vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir."* 1931-35 CHP Programlarında yer alan bu ifadeler değişikliğe uğramış olsa da içeriğine ve amaçlarına dair bir değişiklik söz konusu olmamıştır.

Kemalizmin milli eğitim anlayışının "milli kültüre ve milli karaktere" uygun olması ve her türlü yabancı etkilere karşı kapalı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Kemalist eğitim anlayışının teorik bilgi ile pratik bilgi arasında herhangi bir denge kurulmasına gerek duymadığı; *"Kemalizmden başka –izm yoktur"* tutumunun sadece ideolojik sınırları belirlemek ile kalmadığı, bir teorik-felsefi içe kapanışa yol açtığı ifade edilebilir. Yeni bir ulus devlet inşa sürecinde belirli ölçülerde anlaşılabilecek bu milli eğitim ideolojisinin, askeri darbelerden sonra çıkan eğitim kanunları ile bugün yükseköğretim kurumlarında dahi varlığını sürdürüyor olması, Kemalizmin ideolojik

mobilizasyonu sürdürmek istediğini anlamak açısından önemlidir.

Bu nedenle 1923'ten başlayarak 1946 yılına kadar sürecek olan Tek Parti döneminde üniversiteler de yeni baştan düzenlenerek, korporotist düzenin gereklerine uygun hale getirilmiştir. Tek Parti Dönemi ile özdeşleşmiş olan Recep Peker'in 1935 yılında basılan ve her üniversite öğrencisinin almakla sorumlu olduğu kitabı, İnklap Tarihi ve Devrim Tarihi derslerinde okutalarak; korporatizmin en açık ve net savunmasını yapmıştır. Kitapta, sosyalist, komunist ve liberal-kapitalist rejimlere son derece sert eleştirilerde bulunulmuştur. Milli birlik ve beraberlik ile milli egemenlik kavramları etrafında kurguladığı tartışmalarında, Tek parti sistemi ile sıkı ilişkiler kurarak; toplum içinde ortaya çıkabilcek çok sesliliği devlet açısından en büyük tehlike olarak kabul etmiştir (Kansu, 2019: 260-61).

Kemalizmin gerek siyasi alanda gerek kültürel ve günlük yaşam alanlarında belirleyici olma gayretinin en önemli araçlarından biri diğeri ise, halkevleridir. Halkevleri yayımladıkları dergiler ve düzenledikleri konferanslar ile partinin himayesi altındaki kamusal alanın genişlemesini ve tüm ülkeye yayılmasını sağlamıştır. Halkevleri, Kemalist ilkeler çerçevesinde belirlenmiş yeni bir kamusal alanın inşasında önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyet meydanlarında ve hükümet konaklarının yanında kurulan halkevleri ile Kemalist ideolojiye dayalı ilkeleri yaymak ve devrimleri halka benimsetmek amaçlanmıştır (Yeşilkaya, 2019:113).

Özellikle 1930'larda Türk Ocaklarının kapatılması ile 1932 yılında yerine kurulan Halk Evleri, ulusal kimliğin "kültürel yapılandırılmasında" önemli bir yere sahiptir. Devlet Halk Evleri aracılığıyla ulusal kimliği yapılandırabilmek için kültürü merkeze almış; dile ilişkin yaygınlaştırma uygulamaları, Kurulan devlet Tiyatrosu ve Konservatuarı, Devlet Opera ve Balesi, Hristiyan Takviminin kabulü, Batı giyim tarzının ve adab-ı muaşeretinin resmileştirilmesi gibi uygulamalar ile Batı kültürü transfer edilmeye çalışılmıştır (Karacasu, 2019: 334).

CHP'nin 1931-35 Programları'nda yurttaş ideolojisinin ne olması gerektiği belirtilerek 6 Ok'un tanımladığı Kemalizmin sosyalizasyon sürecine dair sınırlar da belirlenmiştir. Yetiştirilecek yurttaşların vasıfları sayılırken; halkçı, devrimci, ve devletçi sıfatlarına sahip olması gerektiği belirtilmiş, "planlı kültür" teması üzerinde durulmuştur. Parti Programlarının "Yığını yetiştirme ve Halkevleri" başlıklı bölümde *"klasik eğitim programı dışında, yığınlara devamlı ve Türkiye'nin ilerleyiş yollarına uygun bir halk*

eğitimi" verileceği, bu hizmeti yerine getirmek amacıyla açılan *"Halkevleri'nin bağımsız birer kültür kurumu olmadığı ve devletin koruması altında olacağı"* belirtilmektedir (CHP Programı, 1931-35). Bir parti organı olarak işlev gören Halkevleri ile yurttaşların ideolojik endoktrinasyonunun sürekli kılınması hedeflenmiştir (Parla, 1997:81).

Ayrıca Cumhuriyet Halk fırkası Halk evleri talimatnamesinde, *"programımız bu ana ve temel prensiplerin hakimiyeti ve ebedileşmesi için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini, milli seciyenin Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkmasını, güzel sanatların yükseltilmesini, milli kültürün ve ilmi hareket ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesine ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit ve işaret eder. Türklüğünü kaybettiği uzun yılları cesur bir ve atılgan ve yorulmaz hamlelerle kazanacak nesiller yetiştirmeyi, medeniyet sahasında Türk'e tabi meziyet ve kabiliyetlerle mütenasip şeref mevkiini tekrar almasını istihdaf eyler"* denilmiştir.

Özetle, Cumhuriyet'in ilk döneminde (1923-1946) kültürel alanda yapılan güvenlikleştirme politikaları, yeni Türk ulus-devletinin inşası sürecinde toplumun "modernleşmesini, laikleşmesini ve homojenleşmesini" hedefleyen adımlardan oluşmuştur. Bu politikaların, hem rejimin meşruiyetini güçlendirme hem de devlete karşı potansiyel tehditleri bertaraf etme amacı taşıdığı ifade edilebilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde özellikle basın üzerindeki düzenlemeler, Cumhuriyet'in modernleşme ve ideolojik inşa süreçleri kapsamında yeniden ele alınmıştır.

4.2.2. 1960-1980'li Yıllar: Ordunun ve Bürokrasinin Demokrasi Üzerindeki Tahakkümünü Yeniden İnşa Etme Çabası Olarak Güvenlikleştirme

1961 Anayasası ve buna bağlı olarak ilk kez işlevsel hale gelen bürokratik kurumlar, milli güvenlik algısının siyasi sistemin temel unsuru olarak yasal ve meşru bir hukuki çerçeveye oturtulmasının sağlanması (Özbudun, 2000), bu dönemin güvenlikelştirme uygulamalarının temelini oluşturmaktadır. Bu süreç, DP iktidarının güvenlikleştirilmesinin ardından, DP'nin mirasçısı partilerin siyasal sisteme dahil edilmesini ve meşruiyetini ilk kez anayasal temele dayandıran sol muhalefet partileri ile hareketlerin siyasi kültür içinde şekillenmesini ele alırken, ordunun ve bürokrasinin güvenlikleştirme söylemleri ve uygulamaları ile siyaset üzerindeki tahakkümünü sürdürerek, nasıl yeniden inşa ettiğini irdelemektedir.

1960-1980 yılları arasında Türkiye'de Kemalist ideoloji çerçevesinde güvenlikleştirme politikaları, devletin temel yapı taşlarının korunması amacıyla

uygulanmış ve bu dönemde Kemalist ilkeler, rejimin devamlılığı adına sık sık gündeme getirilmiştir. Bu yıllar boyunca devletin laiklik, üniter yapı, ve cumhuriyetçi rejimi tehdit eden unsurlara karşı izlediği politikalar ordunun, siyasetin Kemalist ilkeler çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmuştur.

1970'lerde, hem dinî hareketler hem de sol görüşlü örgütlerin yükselişi, Kemalist ilkeler açısından bir tehdit olarak görülmüştür. 12 Mart 1971 Muhtırası, bu tehditlere karşı rejimi korumak adına verilen bir askeri uyarı şeklinde tasvir edilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilerek sol ideolojik gruplar ile sağ ideolojik gruplara karşı sert güvenlik önlemleri alınmıştır. Üniversitelerde ve toplumsal hareketlerde artan gerilim, devletin bu alanları Kemalsit rejime Karşı bir güvenlik tehdidi olarak sunmasına ve güvenlikleştirme politikalarını yoğunlaştırmasına yol açmıştır. Bu süreçte, özellikle İslami hareketlerin laik düzeni tehlikeye atabileceği düşüncesiyle irtica tehdidine karşı tedbirler alınmış, ayrıca sol hareketlerin devlete ve rejime tehdit oluşturduğu gerekçesiyle baskılar arttırılmıştır (Tessler & Altınoğlu, 2003; Kalaycıoğlu, 2012; Bilgin, 2007).

1960-1980 yılları arasında ordu, dinî hareketleri ve İslami söylemeleri, laik düzeni tehdit eden bir güvenlik tehdidi olarak kabul etmiştir. Bu dönemde özellikle İslami hareketlerin siyasi alanda etkili olması engellenmiş ve devlet laiklik ilkesini koruma adına bu hareketleri güvenlikleştirme politikaları çerçevesinde bastırmıştır (Karaosmanoğlu, 2011; Harris, 1988). Dönem boyunca Kemalistler devleti; 'laiklik', 'ulusal birlik' ve 'rejimin devamlılığına' yönelik tehditlere karşı korumak amacıyla çeşitli güvenlikleştirme politikalarını; 'siyaset üzerindeki tahkkümünü yeniden kurgulamanın' bir aracı olarak uygulamıştır. Özellikle ordunun siyasete müdahaleleri, Kemalist ilkelerle uyumlu bir güvenlik anlayışının göstergesi olmuştur.

4.2.2.1. Alımlayıcı Kitle, Güvenlikleştirmenin Tarafları

1960-1980 yılları arasında Türkiye'de güvenlikleştirme politikalarını uygulayan ve destekleyen çeşitli siyasal aktörler, özellikle askerî, siyasi ve bürokratik çevrelerde yer almaktadır. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu siyasi ve ideolojik tehditlerin bertaraf edilmesi için güvenlikleştirme politikaları başta askerî müdahalelerle ve ordu eli ile uygulanmıştır. Siyasi liderler ve devlet bürokrasisi de bu süreçte önemli roller oynamıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra hazırlanan anayasa taslağı, bu taslağın içeriği, oluşum süreci, destek olan başlıca aktörler güvenlikleştirmenin hukuki altyapısını oluşturmuştur.

Anayasa Komisyon Başkanlığına İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Sıddık Sami Onar atanmış; komisyon üyeliği için ise, Naci Şensoy, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Naili Kubalı ve Tarık Zafer Tunaya gibi önemli hukukçular getirilmiştir. Komisyonun amacı, darbenin meşruiyetini sağlayacak bir anayasa raporu hazırlamak ve geçici bir anayasa taslağı oluşturmaktır (Koçak, 2022). Bu hukukçular, yalnızca darbeci subayları değil, aynı zamanda milletvekillerini de tutuklama kararı aldırabilecek yetkiler ile donatılmıştır.

Ayrıca Komisyon, olağanüstü koşullar oluşturularak, yargılamalar için özel bir mahkeme kurulması gerektiğini tavsiye etmiştir. Ayrıca klasik hukuk ilkeleri göz ardı edilerek, darbe süreci için uygun bir "olağanüstü yargılama ve yürütme" sürecinin gerekli olduğu ifade edilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2022: 65). Sonuç olarak, darbenin hukuki altyapısı oluşturulmuş ve sürecin meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu hukukçuların "olağanüstü koşullar" yaratma çabaları, evrensel hukuk ilkeleriyle bağdaşmayan bir duruma yol açmıştır.

18 Ağustos 1960 tarihinde DP milletvekilleri ve ileri gelenlerini yargılamak için kurulan Yüksek Adalet Divanı'na yargılama yetkisi tanınmıştır. Mahkeme üyeleri doğrudan doğruya Milli Birlik Komitesi tarafından seçilmiştir. Hakim Salim Başol, Hakim Selman Yörük, Hakim general Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüzün, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran'dan oluşan ve Yüksek Adalet Divan adı verilen bu mahkeme 6 Ekim 1960 günü Ankara'da ilk toplantısını yapmıştır.

14 Ekim 1960 tarihinde DP yöneticilerinin ve üyelerinin yargılanması için açılan davada, DP mensupları "anayasayı ihlalle suçlanmış" ve temel dava bu konuda açılmıştır. Ancak bu dava konusu gündeme gelmeden, DP yöneticilerinin saygınlıklarını ve itibarlarını da zedeliyecek ve kamuoyunda onları küçük düşürecek özel meseleler mahkemenin gündemini oluşturmuştur. Özel hayatın ihlalini de kapsayan bu iddiaların hiçbirinin gerçeği yansıttığı ispat edilmemekle birlikte sanıkların küçük düşürülmesine neden olmuştur. Mahkeme sanıkların yargılanması ile kalmamış; sanıkların toplum nezdinde küçük düşürülmesi sağlanarak, kötü koşullardaki tutukluluk halleri 11 ay sürmüştür (Aydın ve Taşkın, 2022: 76).

Darbeyi organize eden ve gerçekleştiren askerî grup olan MBK, güvenlikleştirme politikalarının başlıca aktörüdür. DP'nin Türkiye'yi "otoriter bir rejime sürüklediğini ve devletin laik yapısını tehdit ettiğini" iddia ederek müdahale edilmiştir. Darbenin

başındaki isim Cemal Gürsel, 27 Mayıs darbesi sonrası devlet başkanı ve başbakan olarak güvenlikleştirme politikalarını uygulamaya koymuştur. Tümgenerallerden alt kademe subaylarına kadar askerî elitler, 1960 darbesinin planlayıcıları ve uygulayıcıları olarak güvenlikleştirme politikasının doğrudan aktörleri olmuşlardır (Ahmad, 1995; Heper, 2019).

12 Mart 1971 muhtırası sürecinde en önemli aktörlerden biri olan Memduh Tağmaç, "sol hareketlerin ve toplumsal huzursuzluğun" devlete tehdit olduğunu öne sürerek müdahalenin öncülüğünü yapmıştır. Sol ideoloji ve toplumsal hareketlerin bastırılmasına yönelik güvenlikleştirme söylemleriyle dikkat çekmiştir (Gürsoy, 2011; Cizre, 2019).

Yine dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, askerî müdahaleyi destekleyen üst düzey aktörlerdir. Gürler ve Batur, siyasî istikrarsızlık ve rejime tehdit oluşturan sol hareketleri güvenlikleştirerek, darbe sonrası yönetimde önemli roller üstlenmişlerdir (Kalaycıoğlu, 2012).

12 Mart muhtırasının ardından kurulan hükümetin başbakanı olarak Nihat Erim de güvenlikleştirme politikalarının sivil ayağını temsil ettiği ifade edilebilir. Hükümeti sırasında sol görüşlü kişilerin tasfiye edilmesi ve radikal sol örgütlerin bastırılması gibi politikalara öncülük ettiği belirtilmektedir. 1960-1980 yılları arasında Türkiye'deki güvenlikleştirme politikalarının temel aktörleri ise; askerî elitler, bürokrasi ve siyasilerdir. Bu politikaların uygulanmasında, askerî darbelerle birlikte sol, sağ, İslamcı ve Kürt hareketlerine karşı devletin güvenlikçi refleksleri ön planda olmuştur. Askerî darbeleri destekleyen sivil aktörler, özellikle bürokrasi, yargı ve sağ-muhafazakâr medya, güvenlikleştirme söylemlerinin güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır (Gürsoy, 2011; Cizre, 2019).

4.2.2.2. Güvenlikleştirmenin İnşası (Söylemler) ve Olağanüstü Tedbirler

1960-1980 yılları arasında Türkiye'deki güvenlikleştirme politikalarının temel aktörleri askerî elitler, bürokrasi ve siyasilerdir. Bu politikaların uygulanmasında, askerî darbelerle birlikte sol, sağ, İslamcı ve Kürt hareketlerine karşı devletin güvenlikçi refleksleri ön planda olmuştur. Askerî darbeleri destekleyen sivil aktörler, özellikle bürokrasi, yargı ve sağ-muhafazakâr medya, güvenlikleştirme söylemlerinin güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Kemalist güvenlikleştirme, özellikle orduyu ve bürokrasiyi, ülkenin modernleşme

ve ulus inşa sürecinin devamı olarak, yeniden merkezi bir araç olarak konumlandırmıştır. Ordu için bu dönemdeki siyasetin kurgulanmasının temel unsurları ise; 'ulusal güvenlik' söyleminin, sosyal ve siyasal meselelerin merkezine yerleştirilmesi; ordu ve askerî kurumların, yalnızca savunma değil, 'modernleşme', 'laiklik' ve 'rejimin devamlılığının garantörü' olarak görülmesi; Kürt meselesi, İslamcılık, komünizm gibi iç ve dış tehdit algılarının geniş bir yelpazeye yayılması olmuştur.

4.2.2.2.1. Siyasal Alanda

DP; siyasi çıkışını büyük ölçüde dindar, muhafazakar ve liberal desteğe dayandırmıştır. Kemalist aydınların ve elitlerin bu dönemde kabullenmekte zorlandığı husus, DP ile iktidarın seçim yoluyla belirlenmesi gerektiği ilkesinin siyasete yerleşmeye başlaması ve yönetimde seçkincilerin değil, gelenekçilerin; bürokratların değil, serbest meslek sahibi olanların; kentlilerin değil, taşralı bir seçkinci profilin siyasete dahil edildiği bir sürece girilmiş olmasıdır.

DP'liler ayrıca bu dönemde kendine has bir laiklik formulü geliştirmiş ve bunu toplumla paylaşma yoluna gitmiştir. Bu laiklik anlayışı, CHP'nin benimsediği Fransız laiklik anlayışına karşı Aglo-Sakson laiklik geleneğine dayanmaktadır.[14] CHP programında laiklik, *"kanunların muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılması"* şeklinde tanımlanırken; DP'nin tanımı, *"hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması"* şeklindedir (Mert, 2019:207).

DP'nin parti ideologlarından Ali Fuat Başgil (1985: 172), 1954 yılında yayımladığı *Din ve Devlet* başlıklı kitabında DP'nin laiklik tanımını detaylandırmıştır; *"Zannediyorum ki din ile devlet arasındaki bağlılığı ve bunun şeklini tarihi ihtiyaçlar ve içtimai realiteler tayin etmektedir. (...) Din ile devlet arasındaki münasebetler İslam dininin itikadi ahkamından değil, ameli ahkamındandır. (...) Zaman ve şartlar değişmiştir. (...) Laiklik, devrimizin ihtiyaçlarından doğan bir zarurettir."*demiştir.

[14] Fransız laiklik anlayışı, din ve devlet işlerinin kesin bir şekilde ayrılmasını ve devletin din karşısında tarafsız bir pozisyon almasını öngörür. Bu modelde, kamusal alanda dinî semboller ve ifadeler oldukça sınırlıdır. Örneğin, devlet okullarında dinî semboller yasaklanmıştır. Fransız laiklik anlayışı, 1905 tarihli *Laiklik Yasası* ile şekillenmiş ve dinî özgürlük yerine kamu düzenini ve birliği ön plana koymuştur (Bowen, 2007: 14-15). Anglo-Sakson laiklik anlayışı ise, din ve devletin birbirinden ayrılmasını savunmakla birlikte, bireysel dinî özgürlükleri öncelikli hale getirir. Bu anlayış, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, "devletin dine müdahale etmemesi" ve "dinin de devlet politikalarını belirlememesi" ilkesi üzerine kuruludur. Dinî ifadeler kamusal alanda daha serbesttir; örneğin, okullarda dinî içerikli etkinlikler sınırlı ölçüde tolere edilebilir (Dreisbach, 2006: 23-25).

DP iktidarına kadar, Türkiye'de siyaseti belirlemede askerlerin sürekli ön planda bulunması, özellikle sivil siyasetçi ve aydın zümresinde, ordunun her zaman ve zeminde öncü rol oynaması gerektiği gibi bir kabulü yerleştirmiştir. DP ilk zamanlar ordunun bu rolünü dikkate alarak atamalarda bulunmuştur; ancak zamanla Menderes'in muvazzaf subaylara büyük çaplı gereksinim olmadığını, ordunun Amerika'daki gibi yedek subaylar ile yönetilebileceğini açıklaması, DP iktidarının ordu karşısında aldığı ilk tavır olarak dikkat çekmiştir. DP iktidarının asker kökenli adaylara partide çok az yer vermesi ise, DP'ye yönelik ordunun tavır almasının ikinci gerekçesi olmuştur. VII. Dönem'e kadar askerler TBMM'deki en etkili temsile sahip kadroyu oluşturuyorken; 1950'de DP'nin iktidara gelmesi ile asker kökenli milletvekillerinin oranında ciddi bir düşüş yaşanmıştır (Zürcher, 2019; Gökşen, 2023:53-68).

Asker kökenli milletvekillerinin ve bürokratların siyasal temsilinin gerilemesi, ordunun DP hükümetinden soğumasının tek başına nedeni değildir. DP'nin, 20 Mayıs 1950'de okuduğu Hükümet Programı'nda Mustafa Kemal Atatürk'ün adına yeterli oranda yer vermediği iddiası; 15 yıl süresince müfettişliğini yaptığı Halkevleri için *"faşist gençlik teşekküleri"* yakıştırmasını yapması; 14 Mayıs 1950 seçim sonuçlarının; *"ülkede yapılan devrimlerin en büyüğü"* olduğunu ilan etmesi, genç subay kadrolar arasında endişeye neden olmuştur (Aydemir, 1973: 192-196).

DP iktidarı'nın kurumları sivilleştirme girişimi tüm hızıyla devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çekeni, DP'nin MİT'in sivil bir yapıya kavuşturulması ve teşkilatın yeniden yapılandırılmasıyla ilgili yaptığı düzenlemelerdir. Milli İstihbarat Teşkilatı'nın personel yapısında değişiklikler yapılarak; Teşkilat'ın yeniden yapılandırlmasında, sivil uzmanların ve bilim insanlarının istihdamına önem verilmiştir. Özellikle, 1957 yılında kabul edilen 644 sayılı Kanun ile MİT'in görev ve yetkileri yeniden tanımlanmış ve teşkilatın sivil bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1957: 456-478).

Bununla birlikte, 1950 yılında Genel Kurmay Başkanı da dahil olmak üzere 150 Albayın Menderes tarafından emekliye sevk edilmesi (Eroğul, 1970: 69), yine Menderes'in 1950 öncesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eylemleri için *"Battal Gazi Ordusu"* benzetmesi yapması, cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Erzurum'u ziyareti sırasında askeri birlikleri ziyaret etmemesi, ordu tarafından *"büyük saygısızlık"* kabul edilmiştir (Aydemir, 1973:287).

Bu eylemlerin hiçbiri, ordu ile iktidar ilişkisini koparma noktasına getirecek düzeyde olmamış; hatta 16 Ocak 1958'de darbe hazırlığı içinde oldukları ihbarı gelen 9 subayın tutuklanması olayı da DP iktidarı tarafından büyük yankılar uyandırmadan geçiştirilebilmiştir. 16 Ocak 1958'de "Dokuz Subay Olayı" olarak bilinen; hükümete karşı darbe hazırlığında oldukları iddia edilen 9 subay tutuklanmıştır. Bu ihbar, Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu tarafından yapılmış; Albay İlhami Barut, Yarbay Faruk Güventürk, Binbaşı Ata Tan gibi isimler gözaltına alınmıştır. Yargılamalar sonucunda suçlamalar kabul edilmemiş, tutuklanan subaylar ise beraat etmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, 2024).

'Devleti kurtarma misyonunun' tazahürü için atılan ilk adım ise, 9 Eylül 1957'de toplanan XIII. CHP Kurultayı'nda toplu olarak ve göz yaşları içerisinde okunan Hürriyet Andı'dır. Burada CHP'liler, *"Türk ulusunu layık olduğu ileri demokratik rejime ve yurttaşlar arasında eşit uygulanmasını ilke edinen hukuk devleti formuna"* kavuşturmaya yemin etmişlerdir (Mazıcı, 2019: 555-559). Kasım Gülek'in "Milli Mücadele" yakıştırması ile andığı, DP'nin 7 Ocak 1947 tarihli I. Kurultayındaki Hürriyet Misakı'nı[15] çağrıştırmaktadır.

27 Mayıs Askeri Darbesi'nde siyasi iktidara karşı genç subayları gizlice örgütlenmeye götüren önemli nedenler; DP hükümetinin orduya karşı duyarsızlaşmasının ordu nezdinde ve toplumun bazı kesimlerince Atatürk'ü gözden düşürme olarak kabul edilmiş olması ve askeri bürokrasinin sivil siyaset karşısındaki itibar kaybı yaşaması olarak ifade edilebilir. Bu tavrın sadece Mustafa Kemal Atatürk'e karşı değil; aynı zamanda Atatürk devrimlerine özellikle laikliğe karşı alınmış bir tavır olduğu gerekçesiyle "rejimin tehdit edildiği" iddia edilmiştir (Gökşen, 2023: 57-60).

Özellikle son dönemlerde Demokrat Parti'nin "otoriterleştiği" söylemleri darbe sürecini hızlandırmıştır. Darbe, Kemalist ilkeler çerçevesinde ordunun siyaseti yeniden şekillendirmek ve Kemalist eksende dizayn etmek için ilk önemli adımı olmuştur. 27 Mayıs sabahı yönetime el koyulmuş ve pek çok tutuklama yapılarak, tutuklananlar Kara

[15] Demokrat Parti'nin (DP) 7 Ocak 1947 tarihli I. Kurultayı'nda kabul edilen Hürriyet Misakı, DP programını ve ilkelerini açık bir şekilde ortaya koyan bir metindir. Bu belge, parti içi demokrasi, hukuk devleti, özgürlükler ve temel insan hakları gibi konuları vurgulamıştır. DP'nin o dönemki temel hedefi, tek parti yönetimine karşı çoğulcu demokrasi anlayışını savunmak olmuştur. Hürriyet Misakı, özellikle dönemin sert otoriter siyasi atmosferi içinde önemli bir demokratikleşme çağrısı olarak değerlendirilir. Bu metin, demokratik hak ve özgürlüklerin korunması için bir manifesto niteliği taşımış ve toplumun geniş kesimlerinden destek bulmuştur. Kasım Gülek, bu belgeyi "Milli Mücadele" yakıştırmasıyla anarak, DP'nin özgürlük mücadelesinin Kurtuluş Savaşı ile benzer niteliklere sahip olduğunu ima etmiştir (Çavdar, 1995; Demirel, 2011).

Harp Okulu'na getirilmiştir. İlk tutuklananlar arasında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüşdü Erdelhun ile 2. Ordu Komutanı Orgenaral Suat Kuyaş ve bazı milletvekilleri bulunmaktadır. Sabahın erken saatlerinde işgal edilen İstanbul Radyosu'ndan Albay Alparslan Türkeş'in okuduğu 27 Mayıs İhtilal Bildirisi şöyledir:

"Sevgili vatandaşlar,

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketle silahlı kuvvetlerimiz partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareye hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların partiler üstünde, aynı milletin, aynı soydan gelme evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk silahlı kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz "yurtta sulh, cihanda sulh"dur."

Bildiride, NATO ve CENTO'ya olan bağlılığın özellikle vurgulanması, askeri müdahalenin Batı'ya karşı olmadığı yönünde bir güvence sağlamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte bildiri metninde "bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerine" sadık kalınacağı belirtilmiş olsa da süreç ilerledikçe, bu tarafsızlık vaadinin ve hukuka sadakat mesajının gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır. Özellikle Demokrat Parti'yi hedef alan bir dizi tutuklama gerçekleştirilmiş ve Partiye yakın memurlar görevden alınarak, kapatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, seçimlerin yapılacağı yönündeki vaatlere rağmen, bu seçimlere

engel oluşturacak adımlar atılmış ve Parlamento üzerindeki vesayet güçlendirilmiştir.

Orduda reform yapmak ve gelecekte olabilecek gelişmeler karşısında hazırlıklı olmak amacıyla Harp Akademisi'nin çekirdek kadrosunu oluşturan subaylar, 1956 yılında "Atatürkçüler Cemiyeti" adıyla bir araya gelmiş; müdahaleden sonra da kendilerini yalnızca devletin değil, *"Atatürk ilke ve inklaplarının koruma sorumlusu"* olarak konumlandırmışlardır. Erkanlı'nın ifadeleri ile 27 Mayısçılar *"Atatürkçülüğün arkasına sığınarak ve kendisine hakem görevi vererek işe başlamışlardır."* (Erkan, 1972: 143). Talat Aydemir, darbeyi meşrulaştırma ve darbeye ideolojik bir temel sağlama amacıyla Atatürkçülüğü resmi bir ideoloji olarak şu sözleri ile sunmuştur; *"Atatürk sağ olsa idi, bugünkü memleket gerçekleri karşısında tekrar Samsun'a ayak basar ve mücadeleye yeni baştan girişirdi. Bizde kendimizi affetttiremezdik"* (Aydemir, 1968:208; Cumhuriyet, 10 Kasım 1962).

Aydemir 1963 yılında *Kemalizm Doktrini* adıyla hazırlanan bildiri sonrasında genç subayları ve Harp Akademileri öğrencilerini kazanmak amacıyla hazırlanan bildirinin ne amaçla kullanıldığını şu sözler ile ifade etmiştir. *"Zaten eskiden Silahlı Kuvvetler içinde kurulu bulunan teşkilatımızı yeniden daha güvenilir tarzda küçük rütbelerden başlamak üzere yukarı doğru reorganize ediyorduk. Bu teşkilat Türk ordusunda (Kara-Deniz-Hava-Jandarma) olmak üzere dört kuvvet içinde ve genç kuşaklar arasında çığ gibi gelişiyordu. Kısa zamanda çok iyi neticeler almıştık. Hele Kemalizm doktrini yayılıp dağıldıktan sonra bu gelişme iki kat daha artmıştır. Çünkü bundan evvel orduda yapılan çalışmalarda böyle esaslı doktrin fikri kaleme alınmış değildi"* (Aydemir, 1968:169).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesini Hürriyet gazetesi manşetten şu yorumlar ile vermiştir; "*Atatürk'ün Türkiye'yi emanet ettiği 'en hakiki mürşit ilim'in beşiği üniversite bahçesinde, Atatürk genliğine yakışır bir vekar içinde göğüslerini dolduran, hürriyet ateşi ile Türk milletinin en hakiki hislerine tercüman olmuş ve hep bir ağızdan göklere yükselen hürriyet avazenelerine silalar ile karşılık verilmişti…Bugün onların göğüslerini kurşunla siper ederek istedikleri hürriyet, kahraman Türk ordusu tarafından sağlanmıştır…üniversiteli şehitlerimiz için bir anıt dikilmesini talep ediyoruz."* (Hürriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1960).

Tercüman Gazetesi de Darbeyi manşetten duyurarak "*Milletçe bayram sevinci içindeyiz. Türk Silahlı Kuvvetleri, milli bir inklap hareketini kan dökmeden başardılar"* diyerek paylaşmıştır. Ayrıca haberde, *"Türk ulusunun ayranının kabararak, zorba*

güçleri coşkun sele kapılmış süprüntü küfeleri gibi önüne katıp götürdüğünü, tarihimiz boyunca kritik anlarda ulusun özlemini fiili duruma dönüştürme şerefinin de orduya düştüğünü, böylece kardeş kavgasının önlediği" ifade edilmiştir (Tercüman, 27 Mayıs 1960).

Kemalist basının birçoğunda Darbeye sahip çıkışın çok köklü ifadeler ile yer aldığı görülmektedir. 28 Mayıs 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesinde DP'nin demokrasiyi nasıl yozlaştırdığı hatırlatılmakta, "*TSK'nın kardeş kavgasını önleyerek, iyi yarınlar müjdelediğini belirten"* Nadir Nadi, yazısını *"yaşasın Türk milleti, yaşasın onun kahraman ordusu"* (Nadir Nadi, 1960) sözleri ile bitirmektedir.

Milliyet gazetesi yazarlarından Abdi İpekçi darbeyi öğrendiğinde göz yaşlarını tutamadığını belirterek yazısında şu sözlere yer vermektedir: *"Türk ordusunun en şanlı, en büyük, en cesur, en insani başarısını duyacaklarını, böylelikle hür olarak yazı yazacaklarını"* ifade etmiştir (İpekçi ve Coşar, 2012). Milliyet gazetesinin diğer köşe yazısında Çetin Altan, *"Vatan göklerinin memleket aydınları üzerine düdüklü tencere kapağı gibi sımsıkı kapandığı günleri anımsadığını"* söyleyerek, *"mesleki bilgisi ve gücü olmayan bir takım köhne beyinli kişiler, klikleşerek ve büyük insanları parayla satın alacaklarını sanarak devleti haraca kesmeye başlamışlardı…Silahlı Kuvvetlerimizin Büyük Ata'nın yıllar arkasından akseden manevi direktifi ile yaptığı bu hareket, demokrasimizin en sağlam teminatı olarak tarihimize geçecek ve hürriyetlerden kendi sefil benlikleri için faydalanmak isteyen gafillere her zaman için unutulmaz bir ders olacaktır."* diyerek darbeyi demokrasinin teminatı olarak meşrulaştırmaya çalışmıştır (Altan, 1960)

Milliyet yazarlarından Refi Cevat Ulunay da *"Bu Eli Minnetle Öpmeliyiz"* başlıklı yazısında darbeye desteğini; *"...Milletlerin hürriyetsiz yaşamalarına imkan olmadığını anlayan ordu, hürriyeti müdafaa etmek suretiyle, milletin istikbalini müdafaa etmiş oldu…Ordu bizi yalnız harici düşmanlara karşı değil, kendi kendimize karşı da muhafaza ediyor."* diyerek, ordunun "vesayetçi" konumuna dair desteğini pekiştirmiştir (Ulunay, 1960).

Akşam gazetesi yazarlarından Vecihi Ünal'ın darbeyi destekleyen hatta "devri sabık" talep eden üslubu ile *"Üniversiteli gence çapulcu, profesöre kara cüppeli, aydına devrim yobazı diyen zihniyet, mundar bir leş gibi milli tiksintinin çukuruna gömülmüştür."* demiştir. Ünal, darbenin gerekçelerini savunmuş ve "devri sabık"

ifadesiyle, önceki dönemin hesaplaşılmasını ve adaletin sağlanmasını vurgulamak istediğini belirtmiştir. Cemal Gürsel'in *"Asla Diktatör Olmayacağım"* sözlerini ise başlık yapmıştır (Karaman, 2023: 22).

Darbeyi destekleyen aydınlar zumresinin bu dönemdeki en önemli destekçileri 27 Mayıs Askeri Darbesi ile en açık şekilde özdeşleşen bazı üniversiteler olmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri özgürlük, demokrasi ve özgür seçim talepleri ile bir bildiri yayımlamıştır. 8 Ocak 1960'da Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri, *"Başkumandan Mustafa Kemal misyonunu üstlenerek, ulusun iktidarını yok etmeye çalışan diktatörlere boyun eğmemeye"* yemin etmişlerdir. Toplumun belirli kesimlerinin desteği olmakla birlikte, 27 Mayıs'ta Ankara, İstanbul ve İzmir dışındaki askeri birliklerden bazıları dahi darbenin niçin yapıldığı bilgisine sahip değildir (Mazıcı, 2019: 564).

Darbenin meşrulaştırılması amacıyla "askeri yönetimi yetkilendirmeye" yönelik adımlar atılmıştır. Darbeden bir gün sonra Orgenaral Gürsel çağırdığı hukuk fakültesi profesörlerine, *"Bize derhal anayasa yapın, çünkü üç ay içinde derhal seçimlere gidip yönetimi sivillere bırakacağız"* diyerek talimatta bulunmuştur. Bu talimata dair düşüncelerini dile getiren hukuk profesörü Hüseyin Nail Kubalı, yapılan ihtilalin tamamen hukuksal olduğunu şu sözleri ile dile getirmiştir; *"Gerçek güç sizdedir. Bu bakımdan mevcut hukuksal mevzuatta, başta anayasa olmak üzere her türlü değişikliği yapmak konusunda meşru yetkileriniz vardır."* dedikten sonra, Gürsel'in hükümeti müsteşarlardan oluşturacağını belirtmesi üzerine ise, *"olur mu paşam, her türlü yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğunuza göre hükümeti de aranızda kurabilirsiniz"* cevabını vermiştir (Vatan, 1960).

Ankara Üniversitesi camiası, 27 Mayıs müdahalesine açık ve coşkulu bir destek vermişlerdir. Müdahaleye kuvvetle destek veren Prof. Enver Ziya Karal (1960: 21) bu desteğini şu sözler ile dile getirmiştir: *"...herkes soysuzlaşmış olan siyasal düzenin yarattığı ve geliştirmekte olduğu ruhsal anarşiden bizar olmuş, yeni bir Türkiye'nin gereğine inanmaya başlamış, TSK'yı göreve çağırmıştır."* Bu sözler Darbe'nin toplumsal rızaya dayandığı iması taşır; oysa 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin toplumsal rızaya dayanarak gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

1960 Askeri Darbesi'nin ardından Cemal Gürsel'in sivilleştirme siyasetine yönelik olarak, parlamentarizmle ilgili köklü kuşkuları oluşmuş; Doğan Avcıoğlu, *"Kemalizm ve devrimcilik adına, Türkiye'nin parlementoculuk yüzünden yerinde saydığını, tekrar*

seçimlerin yapılması durumunda "aynı insanların" parlamentoya doluşacaklarını" belirtmiştir. Benzer şekilde Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Gürsel'in seçimlere erken gitme ve sivillere bırakma isteğine karşı çıkmıştır. Dokuz bilim adamından oluşan Anayasa Komisyonu, genelkurmay başkanı adayını da Yüksek Askeri Şura'nın saptamasını, yani tamamen seçilmiş iktidarın denetimi dışına çıkmasını istemiş Mazıcı, 2019: 564); Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocaları, bu tür bir seçimin sivil yönetime, demokratik bir rejime ve çağdaş devlet anlayışına aykırı olduğu tepkisi ile karşılaşmıştır (Karal, 1960).

27 Mayıs günü geldiğinde yeni bir dönem başlamış; DP ile sivil siyaset ve sivil siyasetin milli irade dayanağı ve halk desteği de geride kalmıştır. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı'nı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı gözaltına almıştır. Bayar ile birlikte, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik tutuklanmıştır. Demokrat Partili diğer milletvekilleriyle birlikte Eskişehir'de bulunan Başbakan Adnan Menderes de tutuklananlar arasındadır (Zürcher,2019: 280).

Darbeci subaylar Milli Birlik Komitesi adı altında örgütlenip iktidarı ele aldıktan sonra, büyük bir tasfiye başlatılmıştır. "EMİNSU Olayı" olarak da adlandırılan ve ordu içinde gerçekleştirilen bu kapsamlı tasfiye hareketi ile "orduyu gençleştirme" gerekçesi öne sürülerek, toplamda 235 general ve amiral ile yaklaşık 7.000 subay emekliye sevk edilmiştir. Dönemin siyasal rejimi tarafından "ordu içinde devrim karşıtı unsurları temizleme" anlamı taşıyan bu hareket ile darbeye destek vermeyenler veya rejim açısından potansiyel tehdit olarak görülenler tasfiye edilmiştir (Hale, 1984: 235, Gökşen, 2023: 69). Tasfiyelerin amacı 27 Mayıs ruhunu orduda hakim kılmak ve bu ruha uzak bulunan personelin ordu içindeki gücünü ve etkinliğini kırmaktır. Emekli edilen subayların emekli maaşlarının ABD tarafından ödendiği bir iddia olarak uzun süre gündemde kalmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022: 74).

Sonrasında DP'lileri yargılamakla görevli Yüksek Adalet Divanı 18 Ağustos tarihinde bir kararname ile kurulmuştur. 29 Eylül'de DP'nin kapatılması ile birlikte 14 Ekim'de Yüksek Adalet Divanı savcılığı Menderes hükümetinin önde gelenlerini "anayasayı ihlal" iddiasıyla suçlamıştır. 27 Ekime gelindiğinde tasfiye hareketinde bir başka aşamaya geçilmiş; 147 üniversite profesörü hiçbir gerekçe göstermeden üniversitelerden atılmıştır. Tasfiye hareketinin son aşaması ise, Milli Birlik Komitesi içinden 14 muhalif subayın da tasfiyesi olmuştur (Ruscuklu, 2008: 49).

27 Mayıs Askeri Darbesi ile Türkiye siyasal tarihine giren ve tasfiye hareketinde dikkat çeken bir başka durum ise, 14 muhalif subayı tasvir etmek amacıyla kullanılan "sabıklar" adlandırmasıdır. 14 subayı tasvir etmek için kullanılan "sabıklar" sözcüğü, zamanla DP iktidarını savunan veya DP'ye karşı sempatisi olduğu bilinen herkese karşı kullanılmıştır. "Eskiler" anlamına da gelen sözcük hem önceki iktidar mensuplarını aşağılamak hem de Yassıada Mahkemeleri'nde yargılanan ve "sabık" yani suçlu olarak değerlendirilen kişilerden, radikal bir biçimde kopuşun gerekli olduğunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır (Eroğul, 1970:100-147).

Sabıklar adlandırması, DP'yi destekleyenlerin başına neler gelebileceğine dair bir imada taşımaktadır. 1965 yılında çıkan genel af yasası ile "sabıklar" serbest bırakılmıştır. Ancak siyasal haklarının iadesi daha uzun sürmüş ve bu süreç toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Bu adlandırma ile birlikte Türk siyasal hayatında meydana gelen iktidar değişikliklerinden sonra "devr-i sabık yaratmayacağız" sözü sık sık tekrarlanmış; ayrıca bir önceki iktidar sahiplerinden uyguladıkları siyaset biçimi ve icraatları için olağanüstü yollardan hesap sorulmayacağı dile getirilmiştir. Ancak ilk iş 1924 Anayasası'nın siyasal iktidarın pek çok usulsüz ve hukuksuz hareketine dayanak teşkil ettiğini ve siyasal iktidarı kısıtlayacak çeşitli kurumların hayata geçirilmesinin zorunlu olduğu iddiasıyla yeni bir anayasanın yapılması gerektiği talebi olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2022:73)..

28 Mayıs'ta, Darbe'nin hukuki alt yapısını oluşturmak amacıyla, muhalif bazı hukukçular Ankara'ya getirilmiş ve Anayasa Komisyonu Raporu hazırlanmıştır. Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından görevlendirilen bir bilim kurulu, geçici anayasa taslağı üzerinde çalışmıştır. İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar liderliğinde kurulan bu komisyon, darbenin hukuki altyapısını oluşturmak amacıyla bir taslak hazırlamış ve bunu MBK'ya sunmuştur (Aydın ve Taşkın, 2022).

Raporda darbenin meşru dayanakları sıralanmış, Demokrat Parti iktidarının meşruiyetini kaybettiği belirtilmiştir. Ayrıca, darbenin sadece "kamu hizmetini savunma" amacı güttüğü ifade edilmiştir. Taslak metnine, 1924 Anayasası'nın bazı hükümlerini değiştirip yenileri eklenmiştir. Bu taslak, 12 Haziran 1960'ta MBK tarafından kabul edilmiştir. Anayasa hazırlık süreci, 1961 Anayasası'nın oluşturulmasına kadar ilerlemiştir. Bu anayasanın maddeleri konusunda farklı görüşlerin bir araya geldiği tartışmalı bir süreç yaşanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1961).

Çalışmalarına hız kesmeden devam eden Anayasa Komisyonu, hazırlamış olduğu

anayasa taslağını Temsilciler Meclisi'ne sunmuştur. Komisyon, tasarının hazırlanma gerekçesinde Demokrat Parti'nin "*çoğunluğu, her şeye muktedir olabileceği kanaatine dayanarak azınlığı hakir görmesi"* ve *"kamuoyunu oluşturan kurumların işleyişine engel olunarak, temel hak ve hürriyetlerin kısılması"* nedeniyle tasarının gerekli olduğunu belirtmiştir (Anayasa Komisyon Raporu, 1961). Burada amaç, Askeri Darbeyi milletçe bir meşru müdafaa ve ihtilal hakkının kullanılması olarak sunmaktır.

Komisyon Raporu'nda devam eden şu sözler bunu destekler niteliktedir: *"Muhalefetin inkarı, siyasi partilerin teşkilatlanma, çalışma ve gelişmelerinin engellenişi; basın hürriyetinin hukuki ve iktisadi tedbirleriyle kayıtlanışı; Devlet Radyosu ve kanun dışı yollarla desteklenen gazeteler ve yayın yasakları ile halkoyunun yanlış yola sevkedilmesi; adalet üzerinde ağır baskı, memurlara tatbik edilen rejim, sosyal ve ekonomik hayatın her alanına yayılmış partizan davranışlar, nihayet türlü kanunlarla vatandaşların temel haklarının kayıtlanması ve baltalanması, Anayasa ve Batı demokrasisi ilkelerinden ayrılışın başlıca tezahürlerini teşkil etmiştir. İktidar, bir taraftan Türk devrimin esaslarından ayrılmış, devrimlere karşıt çevrelerin oylarını kazanmak amacıyla devrimleri inkar etmiştir."* (Anayasa Komisyon Raporu, 1961).

Metinde Anayasa ve Batı demokrasisi ilkelerine vurgu yapılarak, mevcut durumun evrensel standartlardan nasıl uzaklaştığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde toplumun adalet, özgürlük ve reform taleplerinin arttırılması hedeflenmiştir. Devrimlerden sapma iddiası, geçmişin değerlerinin yitirilmesini sorgulatmak için güçlü tonda bir algı oluşturmaya çalışmaktadır. Anayasa Değişikliğine Dair Komisyon Raporu'nda sunulan gerekçeler ile 27 Mayıs sonrası eylemler değerlendirildiğinde durum tutarsız bir hal almaktadır.

27 Mayıs Darbesi, halk iradesine dayalı bir seçilmiş hükümeti devirmiştir (Ahmad, 1995). Bu, metinde savunulan demokrasinin, anayasal değerlere açık bir tezat oluşturduğu ifade edilebilir. Darbe sonrasında siyasi liderler yargılanmış, bazıları idam edilmiş ve özgürlükler yeniden şekillendirilmiştir. Bu durum, metinde vurgulanan "vatandaş haklarının ihlali" eleştirisiyle çelişmektedir. Darbe, askerlerin siyasi hayatta daha etkin bir rol üstlenmesine neden olmuş ve demokratik süreçlerin kesintiye uğramasıyla sonuçlanmıştır. Bu, Batı demokrasileriyle kıyaslanan anayasal ilkelerle tamamen uyumsuzdur.

Metinde dile getirilen demokratik değerler, retorik düzeyde samimi görünebilir.

Ancak, Darbe sonrası dönemde bu değerlerin uygulanmasındaki eksiklikler ve çelişkiler, demokratik niyetlerin sadece Kemalist ideoloji için nasıl araçsallaştırılmış olduğunu göstermektedir. Yeni anayasa ve siyasi düzen, halkın geniş katılımıyla değil; darbe liderlerinin belirlediği sınırlar içinde şekillenmiştir (Hale, 1994). Bu durum, demokratik niyetlerin halk egemenliğini güçlendirmekten çok, belirli bir ideolojik düzeni koruma amacı taşıdığı eleştirilerini doğrulamaktadır.

Ayrıca Kemalistler ve 27 Mayısçıların savunduğu eleştiriler, dönemin Demokrat Parti hükümetine karşı güçlü ve geçerli eleştiriler olabilir. Ancak bu eleştirilerin ardından gelen eylemler," aynı demokratik değerleri yansıtmamaktadır. Basın ve ifade özgürlüğü konusundaki kısıtlamalar darbe sonrasında da artarak devam etmiştir. Anayasa değişikliği, askeri vesayeti pekiştiren düzenlemelere odaklanmıştır. 27 Mayıs sonrası yargılamalar ve idam kararları, adaletin tarafsızlığı ve insan haklarına olan bağlılık konusunda çok ciddi soru işaretleri yaratmaktadır (Hale, 1994; Ahmad, 1995). Darbe metninden hareketle demokratik niyetlerin Kemalistler tarafından, sadece ideolojik gerekçelerle ve bir güç devşirme aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, darbenin demokrasi adına değil, belli bir düzenin tesisi adına yapıldığı eleştirilerini haklı çıkarmaktadır.

27 Mayıs Anayasası'nın liberal içerikli dönüşümler getirmesi amacıyla hazırlanması, yasamayı yürütmenin tiranlığını önleyecek biçimde düzenlemesi, güçler ayrılığı ilkesi ile yargı erkini bağımsızlaştırması, siyasal partiler yasasını nispi temsil sistemine dönüştürerek siyasal yelpazenin bütün unsurlarının görüşlerinin TBMM'ye yansımasının sağlanması, Anayasa Mahkemesinin kurulması gibi yasal düzenlemeler çağdaşlaştırıcı ve demokratikleştirici adımlar olarak görülmekle birlikte; aynı anayasanın 1960 Askeri Darbesi'ni meşrulaştırdığı, ordunun devlet aygıtı içindeki yerini genişlettiği, askerilerin iktidarı her an ve sürekli etkilemelerinin yolunu açtığı ve Cumhururiyet Dönemi'nde darbe geleneğini başlattığı gerçeğini göz ardı edemez (Özbudun, 2000; Heper, 2006).

12 Haziran 1960 tarihli bir yasa ile Yüksek Soruşturma Kurulu kurulmuştur. Bunun üzerine darbede aktif rol alan subayların katılımıyla bir Milli Birlik Komitesi oluşturulmuştur. Aynı yasayla eski devrin sorumlularını yargılayacak Yüksek Adalet Divanı'nı kurma yetkisi de Komiteye verilmiştir. Orgeneral Cemal Gürsel ise, rütbelerinin çoğu binbaşı-albay olan ve 28 subaydan oluşan "Milli Birlik

Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı" unvanını kullanmaya başlamıştır (Gökşen, 2023: 131-146).

Mevcut hükümet görevden alınmış, derhal talimatla bir "ara dönem" hükümeti kurulmuştur. Bu gelişmelerin ardından basın aleyhine açılmış bütün davaların düşmesine karar verilmiştir. Cemal Gürsel Milli Birlik Komitesi Başkanlığı'nın yanı sıra devlet ve hükümet başkanı ilan edilmiştir. Albay Alparslan Türkeş Başbakanlık Müsteşarı görevine, Tümgeneral Cemal Madanoğlu ise, Ankara Kumandanı görevine getirilmiştir. Komite içerisinde darbe organizasyonunun kilit isimleri Cemal Madaloğlu ve Alparslan Türkeş'in ağırlığı hissedilmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural, Ankara Sıkı Yönetim Komutanlığına ise albay Namık Kemal Ersun getirilmiştir (Zurcher, 2019: 280-282).

Darbeden sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel 3 ay içerisinde seçimlere gidilmesi gerektiği noktasında Komiteyi zorlamışsa da seçimlerin yapılması neredeyse 1,5 yıl sonrasında gerçekleşmiştir (Zurcher, 2019: 281). Öncelikle gündem "DP yönetici ve milletvekillerinin yargılanması ve yeni bir anayasanın hazırlanması" olduğundan, Milli Birlik Komitesi siyasal alana yönelik önemli bir müdahalede bulunarak bütün siyasal toplantılara yasak getirmiştir. Partilerin ocak-bucak teşkilatları kapatılmış, 7 Temmuz'da bütün siyasal faaliyetler yasaklanmıştır. Seçimlerin çok ileri bir tarihe uzatılmasının "artık orduya dönmesi mümkün olmayan Komite üyelerinin" yeni bir parti halinde örgütlenmesi konusunda ısrarcı olmaları ile sonuçlanmış; Komite için muhalif bir grubun oluşmasına zemin hazırlamıştır (Taşkın ve Aydın, 2022).

Komite üyeleri arasındaki bölünme bir süre sonra çatışmaya dönüşmüş ve iktidarda uzun süre kalma yanlısı olan ve 14 subaydan oluşan grup, bir operasyonla ordudan tasfiye edilmiştir. Bu süreçle ile ilgili ilginç olan, MBK içindeki gruplardan birinin iktidarda uzun süre kalmak için ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduğunu ifade eden açıklamalar üzerine tasfiye edilmelerine rağmen, seçimlerin hiçbir şekilde öne alınmamasıdır (Börklüoğlu, 2017: 30).

Tasfiyelerin ardından, Milli Birlik Komitesi içinde anayasa komisyonunun da telkini ile seçimlerin geç yapılmasına ilişkin eğilim güçlenmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü *"genel seçimlerin süratle yapılmasına sayılmakla bitmez yararlar vardır"* (Cumhuriyet, 1960) diyerek uyarıda bulunsa da Cemal Gürsel *"seçimlerin epey bir zaman*

gerektirdiğini ima eden" açıklamalarda bulunmuştur. Anayasa Komisyonu başkanı profesör doktor Sıddık Sami Onar'a göre de *"seçimleri çabuk yapmak hatalı bir iştir"*. Bu kararın diğer çelişkili ve tutarsız tarafı ise, bu sözlerinden dolayı çeşitli askeri birliklerde gözaltına alınan ve birkaç gün sonra emekliye sevk edilen birçok MBK üyesinin, sonrasında önemli görevlere tayin edilmiş olmasıdır. Alparslan Türkeş, Türkiye'nin Yeni Delhi Büyükelçiliği'ne hükümet müşaviri olarak tayin edilmiş ve üç buçuk yıl Hindistan'da kaldıktan sonra 1963 yılının Mart ayında yurda geri dönerek aktif siyasal hayata katılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022:77-78).

Buna karşın, Yassıada yargılamalarından sonra yaşı ve hastalığı nedeniyle hakkında idam kararı düşürülmüş olan Celal Bayar'ın, 22 Mart 1963 tarihinde 6 aylık bir süreliğine tahliye edilmesi 27 Mayıs sürecine bir tehdit olarak sunulmuştur. Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden çıkışında sevgi gösteriler ile karşılanması sonrasında tedirgin olan hükümet, Bayar'ın ikamet ettiği evin üzerinde hava kuvvetlerine bağlı uçakların "tehditkar uçuşlar" icra etmesi noktasında talimat vermiştir. DP döneminde devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Süleyman Demirel ve arkadaşlarının Celal Bayar'a olan ziyareti ise, parti yönetiminden istifaları ile sonuçlanmıştır. Bu istifaları 12 milletvekili ve senatörlerin de istifaları takip etmiştir. Bayar ise, 6 aylık tahliye süresini tamamlamadan Kayseri Cezaevine gönderilmiştir (İnan, 2020).

Bayar'ın cezaevine iadesinin ardından İsmet İnönü; *"Buhran atlatıldı, kötü niyetli olanlar bütün itibarlarını kaybetti diye demeç verirken; Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise "memleket 27 Mayıs ruhunu taşıyan otoritelerin eline geçmiştir"* diyerek tehdidin henüz geçmediğini vurgulamıştır (Arcayürek, 1984: 104-105). 27 Mayısçıların bu söylemler ile DP'nin yeniden canlanmasından ve böylece ortaya çıkabilecek bir çatışma ortamının 27 Mayıs sonrası uygulanan güvenlikleştirici tedbirlerin zarar görmesine veya aksamasına neden olabileceğinden endişesi duydukları ifade edilebilir. Buradaki diğer bir gerekçe, meşru dayankalarını ve halk desteğini kaybetmelerine yol açacağı endişesi olabilir. Ancak bu endişelerin hiçbirinin gerçekleşmesini destekleyecek bir boyutta gelişmelere dayanmadığı anlaşıldığından; 27 Mayısçıların asıl amacının hiçbir gerçek tehdit unsuru barındırmayan gerekçeleri öne sürerek, güvenlikleştirmenin dozunu arttırmak istediği ifade edilebilecektir.

Aynı şeyin Yassıada yargılamalarındaki idam kararları için de geçerli olduğu

görülmüştür. Milli Birlik Komitesi içerisinde idam kararları ile ilgili görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve İsmet İnönü idamlar konusunda isteksiz bir portre çizmiş; idamların gerekli olmadığı yönünde kararlı bir duruş sergilememiştir. İdam kararlarının uygulanması gerektiği yönünde kararlı olan kesim ise, bu kararı uygulamak için silah dahi kullanabileceklerini gösteren bir adımla Komite'nin çalıştığı TBMM binasını kuşatmaktan çekinmemiştir (Taşkın ve Aydın, 2022: 88).

Başında Genel Kurmay Başkanı Sunay'ın bulunduğu Silahlı Kuvvetler Birliği, Komite'ye idamların infazı konusunda ısrarcı olmuştur. 16 Eylül 1960'ta DP hükümeti Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, 17 Eylül 1961'de Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Başbakan Adnan Menderes İmralı adasında idam edilmiştir. Çavdar'ın (1995: 97) ifade ettiği gibi; *"Yassıada Yargılamaları, 1926'daki İzmir Suikasti Davası'ndan sonra Cumhuriyet tarihinin ikinci siyasal soykırımı"*dır.

Bu şekilde olağünüstü dönem koşulları içinde bulunulduğu algısı oluşturularak, idama varan olağanüstü tedbirlerin alınması gerektiğine dair uygulamaların Türkiye'de çok derin sosyo-polititk travmalara yol açtığı, siyasal ayrışmayı derinleştirdiği, bugün dahi Türk toplumunda muhafazakar ve laik kesimler arasında sonlandırılamayan bir tür kan davasına yol açtığı ifade edilebilir. 1960-1980 yılları arasında Kemalistler tarafından uygulanan siyasal alandaki güvenlikleştirme politikaları, "devletin ideolojik yapısının korunması", "rejimin devamlılığının sağlanması" ve "toplumsal istikrarın tehdit altında olduğu" düşüncesiyle gerçekleştirilen müdahaleleri içermektedir.

1960'lı yılların en dikkat çeken özelliklerinden bir diğeri ise; sadece DP'lilere değil aynı zamanda doğu, güneydoğu illerinde bulunan mukim toprak ağalarının, aşiret reislerinin, şeyhlerin ve Kürt milliyetçisi olarak yaftalanan yazarlardan oluşan 485 kişinin tutuklanarak cezavevine gönderilmesidir. Bu kişiler, 17 Aralık 1959'da *"yabancı ülkelerin müzahareti ile Türkiye Cumhuriyetini bölmek"* iddiasıyla tutuklanmıştır. Daha açık bir ifade ile bu kişiler, Suriye ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerin yardımıyla *"Türkiye'yi parçalamaya yönelik bir Kürt isyanını desteklemekle"* suçlanmıştır (Ahmad, 1995; Çamlıbel, 2004). Dava dosyasında *"Barzani'nin etkisi"* ve *Kürtlerin bu gelişmelerden ilham alarak örgütlenmeye çalıştığı"* iddiaları öne sürülmüştür. Ancak, somut deliller bulunmamış ve suçlamaların büyük ölçüde varsayımlara dayandırıldığı kabul edilmiştir. Tutuklananların, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde Kürt haklarına yönelik farkındalık yaratma çabaları içinde olan kişiler olduğu; ancak, bu

çabaların genellikle şiddet içermeyen, kültürel ve siyasi talepler etrafında şekillendiği ifade edilmiştir (Bozarslan, 2004; Cemal, 2012).

Bununla birlikte, tutuklananların faaliyetlerinin de kültürel ve sosyal çalışmalarla sınırlı olduğu; Kürt folkloru, edebiyatı ve toplumsal meselelerine dair etkinlikler düzenlendiği ve bu etkinliklerin herhangi bir ayrılıkçı ya da silahlı mücadeleye dair kanıt bulundurmadığı anlaşılmıştır. Buna rağmen, bu faaliyetler bir güvenlik tehdidi olarak gösterilerek, siyasi baskı gerekçesi yapılmıştır. "Dış mihrak" ve "bölücülük" söylemleri, dönemin ulusal güvenlik algısını şekillendirmiş, toplumun farklılıkları tartışma yerine homojenleştirilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Dönemin siyasal konjonktürü içinde bu faaliyetler, "bölücülük" ve "dış destekli tehdit" olarak lanse edilmiş ve otoriter politikaların meşrulaştırılması için bir araç haline getirilmiştir (Çamlıbel, 2007; Kutlay, 1994; Cemal, 2012).

Bu dönemde, siyasi alanda Kemalist ideolojiyi tehdit eden unsurlara karşı askeri müdahaleler ve tedbirler yeterli bulunmamış; vesayet rejimin kurumları da oluşturularak, bu kurumların parlamento üzerindeki sıkı denetimini sağlamak amaçlanmıştır. Türkiye'yi olağan parlementer rejime taşıyacak olan 1961 Anayasası; daha önceki anayasalarda son derece kısıtlı yer verilen; "temel hak ve hürriyetlerin genişletilmesi", "hukuk devletinde ihtiyaç duyulan kurumların getirilmesi" ve "devletin sosyal niteliğine katkı sağlayacak uygulamaların tanınması" noktasında önemli adımlar atmıştır. Ancak bu anayasanın nitelikleri ile uyumsuz ve tezat teşkil eden bürokratik kurumların ağırlığını ve yetkilerini genişleterek, demokratik alanın imkanlarını zayıflattığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Anayasa, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuştur. Yapılan refaranduma katılım oranı %81,5'tir. Anayasa, %61,7 "evet" oyuyla kabul edilmiş; geçerli oyların %38,26'sı "hayır" yönünde oylarını kullanmıştır. Anayasayasa'nın kabülünün büyük bir halk desteği ve coşkuyla karşılanacağını bekleyen askeri yönetim ve CHP, bu orana şaşırmakla kalmamış; oranı önceki seçimlerde halkın katılım ve onay düzeyine göre görece düşük bulunca, bu durumun gelecekteki parlamento tablosunun 27 Mayısçılar aleyhine döneceğini düşünmüştür. Bu nedenle MBK, sona eren sıkıyönetim süresinin uzatılmasını istemiştir. Sıkıyönetim kararının uzatılmasına ise, "Menderes yandaşı grupların faaliyetleri" gerekçe gösterilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2022:79-90). Bu süreç, Türkiye'de anayasal düzenin yeniden inşası ve demokratikleşme yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir; ancak 1961 Anayasası'nın oluşturulma süreci ve kabulü göz

önünde bulundurulduğunda, darbe sonrası gerçekleşmiş olması nedeniyle halkın ve siyasi partilerin desteğinin sınırlı kalması bambaşka bir tartışma konusudur.

Bununla birlikte 1961 Anayasası'nın kabul edilmesi, Darbe sürecinin bir parçası olarak, Türkiye'de 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası ortaya çıkan siyasi ve toplumsal kriz ortamının güvenlik merkezli bir yaklaşımla ele alınması sürecinden ayrı bir parça olarak düşünülemez. 1961 Anayasası ile Askeri Darbeyi gerçekleştiren güçlerin, rejim güvenliğini sağlamaya yönelik önlemlerinin araçları ve kurumları anayasa ile güvence altına alınmıştır. Demokrat Parti'nin siyasi eylemleri "kontrolsüz güç kullanımı" ve "rejim güvenliğini tehdit eden unsurlar" olarak sunulmuştur. Toplumdaki kutuplaşmaların ve çatışmaların sistem içindeki "dengeleyici mekanizmalar" ile engellenebileceği öne sürülerek güvenlikleştirme süreci adım adım inşa edilmiştir.

27 Mayıs'tan sonra hazırlanan 1961 Anayasası, sadece güvenlikleştirmeye hukuki zeminini oluşturmakla kalmamış; devletin temel ideolojik yapısını güvence altına almayı amaçlamıştır. En başta, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren askerî elit, gelecekteki krizleri önlemek için kendi vesayetini anayasal güvence altına almıştır. Demokrat Parti iktidarındaki yürütme gücünün aşırı kullanımı dikkate alınarak, yasama ve yargının dengeleyici rolleri arttırılmıştır. Bu, "rejimin güvenliği" için de önemli bir önlem olarak görülmüştür.

Anayasa ile özellikle siyasi partiler üzerindeki denetim artırılmış, partilerin Kemalist ilkeler dışına çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Anayasa, hem laikliği hem de milliyetçiliği koruma altına almış ve siyasi alanın bu çerçevede yeniden yapılandırılmasını öngörmüştür. Bireysel hak ve özgürlüklerin, "kamu düzeni" ve "milli güvenlik" kaygıları ile dengelenmesi de güvenlikleştirmenin bir yansımasıdır. Anayasa, askeri ve bürokratik müdahalelerin meşru zemini haline gelmiş; toplumdaki muhalefet hareketleri, güvenlik kaygılarıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca askeri ve bürokratik elitlerin "güvenlik" gerekçesiyle siyasal alan üzerindeki etkisi devam etmiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın güvenlikleştirmenin bir parçası olarak oluşturulması, Türkiye'nin siyasi kültürü ve toplumsal yapısı üzerinde uzun vadeli sonuçlar doğurmuştur.

Yeni anayasa ile birlikte kurulan Milli Güvenlik Kurulu bundan sonra *"milli güvenlikle ilgili kararların alınmasına yardımcılık edecek ve hükümete bu alanda temel görüşlerini bildirecektir"*. Bununla birlikte Genelkurmay Başkanlığı doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlanarak ve bu uygulama kanunlaştırılarak ordunun göreli özerkliği arttırılmıştır. İlgili maddeye göre Genelkurmay Başkanı, bakanlar kurulunun teklifi ile

Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır (Resmî Gazete, 1961 Anayasası: Madde 10). Böylelikle Genelkurmay Başkanı'nın atanma sürecinin daha güvenilir olacağı, cumhurbaşkanının da sürece eşlik etmesi ile sağlandığı varsayılmıştır. Bu şekilde, hükümetin başkan üzerindeki etkisi olabildiğince azaltılarak, Genelkurmay Başkanlığı hükümetler üstü bir konuma yükseltilmiştir.

Bu düzenleme, Genelkurmay Başkanlığı'nın siyasi otoriteden bağımsız bir güç olarak konumlandırılmasının önünü açmıştır. Bu bağlanma şekli, askeri otoritenin sivil kontrolünden uzaklaşmasına ve doğrudan hükümet yerine daha bağımsız hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Genelkurmay Başkanı'nı hükümetten ve gündelik siyasal ilişkilerden uzak tutarak ordunun kendince tanımladığı rejimi kollama görevini tavizsiz uygulamasını sağlayabilmek ise bu kararların temel amacını oluşturmaktadır (Özbudun, 2011:177-205; Tunaya, 1967).

Darbeyi gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi'nin (MBK) liderliğinde kurulan Kurucu Meclis'in iki kanadından biri Temsilciler Meclisi'dir. Meclis, 9 Ocak 1961 günü göreve başlamıştır. Temsilciler Meclisi, geniş bir toplumsal temsil sağlamak amacıyla üniversiteler, barolar, sendikalar ve farklı gruplardan seçilen üyelerden oluşmuştur. Bu üyeler; kapatılmış Demokrat Parti dışında, yeni dönemde faaliyet gösterebilen partilerin temsilcileri ve askeri yönetimin belirlediği isimlerdir. Temsilciler meclisi dönemin toplumsal ve siyasi yelpazesini temsil etmeye yönelik bir girişim olarak tasarlanmış, ancak askerî yönetimin ve CHP'nin ağırlığı zamanla etkisini arttırmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022:93). İsmet İnönü'nün mecliste yer alması, CHP'ye manevi bir üstünlük kazandırmıştır. Temsilciler Meclisi de askeri vesayetin kurumsallaşmasının, rejimin güvenliğini ve istikrar arayışını sağlamanın aracı haline gelmiştir (Zürcher, 2019; Turan, 1991). Bu haliyle Temsilciler Meclisi, demokratik bir anayasa yapım sürecini güvenlik kaygılarıyla sınırlandırılmış bir ortamda yürütmüştür. Güvenlikleştirme, meclisin yapısını ve işlevini şekillendiren temel dinamiklerden biri olmuştur.

Yeni anayasa ile birlikte oluşturulan diğer bir kurum Cumhuriyet Senatosu ise, uzun yıllar Cumhuriyet değerlerini koruyacak bir okumuşlar meclisinin gereği üzerinde oluşturulan tartışmaların bir neticesi olarak; *"devlet hayatında devamlılığı ve denetimi sağlamak amacıyla kurulmuştur"* (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, Madde 71). Genel seçim sonuçlarında oluşacak tablonun ani iktidar değişimleri yaratabileceği ve değişen çoğunlukların rejimin en yerleşik görünen bazı değerlerine dahi dokunabileceği,

rejimle ilgili endişeleri bulunan Kemalist kesimlerde bir sübap kurumunun gerekliliği konusunda kesin bir kanaate varılmıştır (Eroğul, 1977: 9).

Meclis çoğunluğunu sağlayarak, rejim üzerindeki tasarrufları bakımından siyaseti kontrol edecek ve kontrolü genişletecek bir ikinci meclisin oluşturulması çare olarak düşünülmüş, Cemal Gürsel'in sözleri ile *"oturmuş, yaşlı, tecrübeli, yüksek tahsil görmüş insanlardan teşekkül eden bir Cumhuriyet Senatosu"* (Öztürk, 1966: 2430) kurularak parlamento iki meclisli bir yapıya kavuşturulmuştur. Senato bütçe konusunda yetkilinlendirilmemekle birlikte kanun yapımında söz sahibi bir meclistir. Son söz Millet Meclisine bırakılmış; ancak Senato meclisin yaptığı kanunları bir temyiz merci gibi inceleme yetkisi ile donatılmıştır. Senatonun özelliklerinde dikkat çeken bir başka husus milletvekilleri seçimleri ile Senato seçimlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu karar ile genel seçimler sonucunda istenmeyen veya rejim açısından sorun yaratabilecek bir partinin meclis çoğunluğu sağlaması durumda, öncesinde oluşturulmuş Senato'nun iradesi ile parlamentonun rejim karşıtı veya istenmeyen tasavvurlarını frenleyebilmektir (Aydın ve Taşkın, 2022:93).

Cumhuriyet Senatosu anayasaya göre üçlü bir yapı arz etmektedir: 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi üyeleri ile Cumhurbaşkanının 6 yılda bir seçtiği "kontenjan senatörleri" ile yine cumhurbaşkanının oluşturduğu "yaşam boyu tabii senatörler" ve doğrudan seçimle gelenler. Seçimle gelecek senatörlerin nasıl seçileceği göz önünde bulundurulduğunda ise en az 37 üyenin parlamento üzerindeki vesayeti öngörülmüş oluyordu (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, Madde 71,72,73).

Yeni anayasanın yarattığı vesayet kurumlarından bir diğeri ise, Tabii Senatörlük Kurumudur. Tabii Senatörlük, Cumhuriyet Senatosu'nun bir parçası olarak düzenlenmiştir. 1960 Askeri Darbesini yapan milli birlik komitesinde görev yapmış bulunan üyelere ve eski cumhurbaşkanlarına ölünceye kadar tabii senatörlük hakkı tanınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, Madde 73). Bu şekilde Senato'da üye olarak bulunanlar, ön gördükleri ve kurguladıkları rejimin gözetmenliğini yapabileceklerdir. Aydın ve Taşkın'a (2022: 94) göre; "bu şekilde bir yandan darbeciliklerinden kaynaklanacak yasal sorunlar bakımından darbecilere teminat sağlanıyor, öte yandan ordunun temsilcileri olan bu kişilerin Senato içinde yer alması yoluyla parlamento içindeki diğer siyasal partilerin karşısına yeni bir vesayet organı oluşturuluyordu".

Vesayetin yeniden tahakkümünü sağlayan ve Cumhuriyet Senatosu'nun bir parçası olarak düzenlen başka bir kurum, "Kontenjan Senatörlüğü'dür. Bu Senatörlük cumhurbaşkanlığı seçimlerinden memnun kalınmadığı bir durumda veya cumhurbaşkanlığı seçiminin parlamento içinde çıkmaza girdiği bir noktada "ordunun cumhurbaşkanı adayı belirleme yolu olarak açılmıştır". 1961 anayasasına göre zaten cumhurbaşkanının parlamento üyelerinin arasından seçilmesi gerektiği belirlenmiştir (Özdemir, 1994:49). Kontenjan senatörlerinin neredeyse büyük çoğunluğu hukukçu ve askeri ya da mülki erkandan oluşmaktadır. Cevdet Sunay ve Fahri Koru Türk'ün Cumhurbaşkanlığı seçimleri de bu yol ile gerçekleşmiştir.

Bu dönemde devletin istihbarat faaliyetlerini bir araya toplamak amacıyla 22 Temmuz 1965 günü çıkarılan bir kanunla kurulan Milli İstihbarat Müsteşarlığı da önemli kurumlardan bir diğeridir. 1965 yılına kadar Milli Emniyet Hizmeti Başkanlığı adı ile İçişleri Bakanlığı'na bağlı çalışan kurum kadrosu ve örgütü ile doğrudan yeni Müsteşarlığın bünyesine devredilmiştir. Müsteşarlık, Başbakanlığa bağlı olarak ve devletin iç dış istihbarat faaliyetlerinin tümünü kapsayacak biçimde faaliyet göstermek için kurulmuştur (Safi, 2023, Milli İstihbarat Teşkilatı, 2024).

1960 Askeri Darbesi'ne kadar genellikle sivil bir başkan tarafından yönetilen Millî Emniyet Hizmeti (MAH), 1965 yılında teşkilat, ismini Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) olarak değiştirmiş ve bugüne kadar bu adla bilinmektedir. Milli İstihbarat'ın içinde zamanla askerlerin ağırlığı hissedilmiştir. Teşkilatta özellikle 1941'den itibaren kuruluşta Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde yetenekli görülen subaylar görev almaya başlamıştır Safi, 2023). 1960'dan sonra 27 Mayısçılar MAH kadrosunun %90'ını tasfiye etmişlerdir. 1960'tan sonra ise sadece kadrosu değil; müsteşarının daima albay ve general rütbesinde bir subay olması dikkat çekmiştir. Bu bakımdan müsteşarlığın başbakandan ziyade tamamen Genelkurmay Başkanlığı kontrolünde bir örgütlenme olduğu ifade edilebilir. MİT, kuvvetli askeri bağlantısı ve örgütlenme yapısı nedeniyle demokratik hükümete bağlı *"sivil bir örgüt gibi davranmamış ve darbe girişimlerinden sivil hükümetleri haberdar etmemek"* ile suçlanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022: 107).

MİT'in asli görevlerinden biri, ülke içindeki güvenlik tehditlerini erken aşamada tespit edip gerekli önlemleri almak, hükümeti bilgilendirmek ve istihbarat sağlamaktır (Bayramoğlu, 2009). Ancak zaman zaman, MİT'in bu görevini yerine getirirken, hem darbe girişimlerinde rol oynayan unsurlarla ilişkili olduğu hem de hükümetleri

bilgilendirmediği nedeniyle tartışmalara neden olmuştur. MİT, devletin güvenlik ve istihbarat faaliyetlerini yönlendiren bir kurum olmasına rağmen, zaman içinde sivil bir yapıdan ziyade askeri ve bürokratik bir yapıya bürünmüştür (Bayramoğlu, 2009; Gürsoy, 2011).

Darbeler sonrasında, MİT'in askeri yapılanmalarla yakın ilişkiler içinde olduğu, hatta askeri darbeleri gizlemek veya darbecilere yardımcı olmakla suçlandığı bilinmektedir. Bu durum, MİT'in sivil hükümetler üzerinde ciddi bir kontrol ve denetim yetkisi olmadığına dair tartışmaları körüklemiştir (Cizre, 2019; Gürsoy, 2011). Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde, istihbarat servislerinin daha şeffaf ve hesap verebilir hale gelmesi gerektiği; ancak pratikte bunun her zaman mümkün olmadığı görülmektedir. Bu durum askeri darbelerden sonra, MİT'in hem kamuoyunda hem de siyasi elitler arasında rolüne ilişkin tartışmaların gündeme gelmesine yol açmaktadır (Bayramoğlu, 2009).

Bu dönemde kurulan ve Türk ordusunu asli görevinin dışında, dolaylı olarak iktisadi hayatta da önemli bir aktör haline getiren kurum ise, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)'dır. OYAK henüz 1961 Anayası'nda yürürlüğe girmeden 3 Ocak 1961 tarihinde diğer kamu görevlerinden ayrı şekilde, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) mensuplarına ekonomik güvence sağlamak, emeklilik dönemlerinde yaşam standartlarını korumalarına yardımcı olmak amacıyla bir emeklilik yardımlaşma kurumu olarak kurulmuştur. Diğer bir ifade ile kurumun temel amacı; TSK mensuplarına ekonomik güvence sağlamak ve emeklilik dönemlerinde yaşam standartlarını korumalarına yardımcı olmaktır (Parla, 1998:29-35; Ahmad, 1995).

OYAK, zamanla bir emeklilik fonu olmanın ötesine geçmiş, geniş bir şirketler grubuna dönüşmüştür. Kurum, demir-çelik (Erdemir), otomotiv, çimento, enerji ve finans gibi stratejik sektörlerde büyük yatırımlar yapmıştır. OYAK kısa bir süre içerisinde büyük bir sermayeye ulaşarak, çeşitli iştiraklere girişmiştir. Bunlardan en dikkat çekeni ise, 1969 yılında kurulmuş olan Renault şirketi ve ve şirkete bağlı olarak kurduğu Renault Otomotiv Firması'dır. Bu şirket Türkiye'deki ikinci otomobil fabrikasını kurmuş ve 1980'lere kadar dış rekabete karşı kendini koruyarak, piyasada en büyük pay sahibi olmuştur (Atatürk Ansiklopedisi, 2024; OYAK, 2024).

Burada dikkat çekilmek istenen, Ordu'nun asli görevinin dışında bir iktisadi aktör olarak ortaya çıkmasıdır. Bu kurumun mali, sanayi ve hizmet sektörlerinde aktif 28

iştiraki ve bunlara bağlı olarak çalışan 60 şirketi bulunmaktadır (Aydın ve Taşkın, 2022: 108). Ordunun böyle bir kuruma sahip olması, ekonomik bağımsızlık ve personel refahı açısından avantaj sağlasa da, demokratik denetim, rekabet eşitliği ve hesap verebilirlik gibi alanlarda riskler yaratabilir. Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşme sürecindeki zorlukları ve askerî kurumların siyasal sistem üzerindeki etkileri bakımından bu kurumlar önem arz etmektedir (Kutay, 2016: 26).

Bu bağlamda OYAK'ın TSK'nın güvenlikleştirici gücünü pekiştirerek, Kemalist ideolojinin ekonomik zeminini güçlendirdiği ve iktisadi tahakkümünü arttırmaya destek olduğu ifade edilebilir. OYAK, TSK'nın ekonomik olarak güçlü ve bağımsız bir pozisyona sahip olmasını sağlamıştır. Orduyu ekonomik alanda etkin bir aktör haline getirmek, aynı zamanda siyasal alandaki etkisini de arttırmaktadır. Bu durum demokratikleşme süreçlerinde sivil denetim mekanizmalarının zayıflamasına neden olarak; ordunun demokratik denetime direnç gösterebilmesine zemin hazırlamaktadır. OYAK gibi kurumlar, sadece askerî değil; ekonomik ve toplumsal alanlarda da güvenlikleştirmeyle uyumlu yapılar oluşturmakta başarılıdır. Bu durum, toplumsal algıların militarize edilmesinin pekiştirilmesine katkı sağlamaktadır.

OYAK, Kemalist güvenlikleştirmeye doğrudan bir ideolojik araç olarak hizmet etmese bile, dolaylı olarak bu siyasetin ekonomik ve kurumsal altyapısını güçlendirmiştir. Kurum, ordunun toplumsal ve ekonomik alanlardaki etkisini genişletmiş ve güvenlikleştirmenin ekonomik dayanağını sağlamıştır. Ancak, bu durum, demokratikleşme ve sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesi süreçlerinde eleştirilmiş ve tartışılmıştır.

Anayasa mahkemesinin kurulması ile 1924 anayasasına hakim olan parlamentonun üstünlüğü ilkesine son verilmiş ve TBMM ulus adına egemenliği kullanan yegane organ olmaktan çıkarılmıştır. Parlamento, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ile birlikte egemenliğin kullanımında sadece pay sahibi haline getirilmiştir. Parlamentonun kararları veya çıkardığı yasalar anayasaya aykırılık nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilebilecektir.

Bu dönemde Anayasa Mahkemesi'nin uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda ise, temel hak ve özgürlüklerin ve eşitlik ilkesinin korunması yönünde alınan kararların çoğunun, özellikle parti kapatma davalarında ve düşünce özgürlüğü ile ilgili kararlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bu bakımından Anayasa

Mahkemesi'nin özellikle 1961 ve 80 dönemindeki işlevinin demokratik ilkelerinin korunmasından çok, devletin korunmasına odaklandığı ve cumhurbaşkanlarının üye seçimlerinde kurumun bu yöne dikkate alarak hareket ettiği bir kurum olarak çalıştığı ifade edilebilir (Aydın ve Taşkın, 2022: 95).

1961 Anayasası kapsamında ayrıca dikkat çeken bir başka husus; askeri yargılama konusunun özel olarak ele alınması gerektiği düşüncesi üzerinden, askerlere ilişkin 2. bir hukuk dairesi oluşturulması gerektiği düşüncesidir. Bu düşünce titizlikle uygulamaya konularak, özel askeri yargı kurumları oluşturulmuştur. Bu kapsamda özel bir hukuk alanı yaratılmış, askeri mahkemelerce verilen kararların son inceleme mercii olarak Askeri Yargıtay Kurumu belirlenmiştir (Ünsal, 1980). Asker kişilerle ilgili suçlarda yargı yetkisi sivil mahkemelerden alınıp askeri mahkemelere verilmiştir. Bu, askerlerin kendi sistemleri içinde hesap vermeleri anlamına gelmekte ve sivil denetimden uzaklaştırılmaktadırlar. Askerlerin hukuki süreçlerde sivil otoriteden bağımsız kalmasını sağlanması, ordu mensuplarını hukuk önünde koruyan bir mekanizma olarak işlev görmekte; bu durum ise, ordunun vesayet rejimindeki rolünü perçinlemektedir. Özellikle darbe sonrası dönemlerde Askerî Yargıtay, ordunun anayasal sistem içindeki ayrıcalıklı statüsünü korumasına hizmet etmiştir.

1961 Anayasası ile bir başka bir anayasal niteliği kazanan kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Sünni İslam inanç, ibadet ve fıkhına göre örgütlenmiş Diyanet İşleri Başkanlığı, anayasanın genel esasları kısmında Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan laiklik ilkesi ile birlikte yer almıştır. Laiklik ilkesine göre devletin bütün din ve inançlara karşı eşit mesafede durması gerektiği ilkesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'na anayasal bir varlık kazandırılması ile çelişkili bir hal almıştır (Aydın ve Taşkın, 2022: 97).

Kurum 1961 Anayasının temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesi bağlamında değerlendirildiğinde bir çelişki barındırmaktadır; ancak vesayet kurumu işlevi ile değerlendirildiğinde bir tutarlılık kazanmaktadır. Devletin resmi tutumu ile uyumlu, ideolojik bakımdan ehlileştirilmiş bir sistem içerisine dahil edilen devlet memurları ve din görevlerinden oluşan bu kurum ile Kemalist ideolojinin belirlediği çerçevenin dışına çıkabilecek ve resmi ideolojinin kabullerine rakip oluşturabilecek tüm kontroller sağlanmıştır.

1961 Anayasası'nda dikkat çeken bir başka şey ise anayasanın başlangıç kısmına yazılan ifadeler ile meşru hükümetlere karşı askeri müdahalelerin yolunun açılıyor olması

ve buna haklılık kazandırılmasıdır. Anayasanın başlangıç kısmında bir direnme hakkı tanınmıştır. 1961 Anayasası'nda yer alan "direnme hakkı" halkın temel haklarının korunması için devletin baskılarına karşı başvurabileceği bir hak olarak düzenlenmiştir. Bu hak, özellikle zorla bir hükümetin halkın iradesine karşı hareket ettiği durumlarda, halkın kendi temel haklarını savunma ve koruma yetkisini tanımaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, Madde 119).

Bu düzenleme, 1961 Anayasası'nın, özellikle darbe sonrası dönemde, halkın ve sivil toplumun Anayasaya aykırı herhangi bir yönetimi reddedebileceği ve buna karşı koyabileceği bir mekanizma oluşturmayı amaçladığını gösterir. Direnme hakkını Kemalist ideolojinin halka, "egemenliğin asıl sahibine tanımadığı düşünüldüğünde", direnme hakkının halk adına, ordu eliyle sağlanacağını ifade etmek mümkündür. Bu durum demokratik katılım ve barışçıl yollarla belirli bir süre için kendini yönetme hakkını parlamentoya devreden "milletin" karşısına yönetime istediği zaman "millet adına" el koyabilecek "bir otoritenin" meşru dayanağını oluşturmuştur. Bu şekilde millet, kendini yönetme hakkına rakip bir otoritenin ve siyasete müdahale biçiminin parçası olmuş; bu siyasi eylemi ortaya çıkaran koşullar meşrulaştırılmıştır.

Özetlemek gerekirse 1960-70'li yıllar; Türkiye'de seçimlerin demokratik eylemler ile gerçekleşmesine rağmen, askeri ve bürokratik vesayetin varlığını hissettirdiği, bu vesayetin gölgesinde geniş bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde, sadece 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin yarattığı yeni anayasal düzenin ve kurumların etkileri değil; 12 Mart 1971 Muhtırası gibi gelişmeler, demokratik yapılar üzerinde askeri-bürokratik kontrolün devam ettiğine işaret etmektedir. 27 Mayıs 1960 Darbesi ile oluşturulan yeni anayasal düzen, askeri elitin ve bürokratik mekanizmanın siyaset üzerindeki etkisini kurumsallaştırmış ve bu etki, seçim süreçlerine doğrudan ya da dolaylı müdahalelerle sürdürülebilir hale gelmiştir.

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası demokratik düzenin yeniden tesis edilmesi sürecinde yapılan ilk olağan seçim 1965 yılının ikinci yarısında yapılan genel seçimlerdir. CHP, gerek seçim sürecinde gerek seçimlerden sonra ordunun siyasetteki rolünü destekleyen bir tutum sergilemiştir. Bu, güvenlik politikalarının askeri güçle ilişkilendirilmesine neden olmuş; AP gibi partiler tarafından eleştirilmiştir (Tachau, 1973: 561; Keyder, 1982). CHP'nin güvenlikleştirme söylemlerinden en çok etkilenen gençlerin oyları da Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) kaymıştır. İlk kez sosyalist bir parti, TİP,

Meclis'e 15 milletvekili kazandırmıştır. 1965 seçimlerinde CHP'nin ve İsmet İnönü'nün; *"ortanın solu, Moskova Yolu" söylemiyle"* TİP'i, *"gerici güçlerin partisi, Said Nursi'nin adamları"* söylemleri ile AP'yi güvenlikleştirmesine rağmen seçim, AP'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle DP'ye karşı öne sürülen "dinci ve yobaz, DP'nin devamı ithamları" sonuç vermemiştir (Aydın ve Taşkın, 2022:136).

1965 genel seçimleri, Adalet Partisi'nin (AP) Süleyman Demirel liderliğinde %52,9 oy alarak tek başına iktidara geldiği bir dönemi başlatmıştır. AP, Batı'ya yönelimi açısından Avrupa'dan ziyade Amerika'yı örnek almasıyla Demokrat Parti (DP) iktidarına benzemektedir. Ancak, geniş kapsamlı bir parlamento denetiminin mevcut olması, toplumun farklı kesimlerini temsil eden güçlü bir muhalefetin varlığı, Anayasa'nın getirdiği yeni kurumların etkisi ve 27 Mayıs sonrasında özerk hale gelen orduyla kurulan hassas ilişkiler gibi unsurlar, AP'yi DP'den ayıran temel farkları oluşturmuştur. Demirel hükümetinin temel gayreti ise, parlamentoya yönelik askeri vesayeti ortadan kaldırmak olmuştur. Bu mücadelede Demirel, "milli irade" söylemini kullanarak, hem halkla daha yakın bağlar kurmayı hem de orduya ve bürokrasiye demokrasilerdeki meşruiyet kaynağını hatırlatmayı amaçlamıştır. Demirel'in halka vadettiği bir diğer unsur, bürokrasinin azaltılması ve halkın hizmet alımlarının kolaylaştırılmasıdır.

Ancak 27 Mayıs'ın etkisiyle oluşturulan yapılar, siyaseti yönlendirme işlevini sürdürmüştür. Ordu içerisindeki bazı unsurlar, AP'yi Demokrat Parti'nin devamı olarak görmüş ve partiye karşı baskıcı bir tutum takınmıştır (Zürcher, 2019). 1969 seçimlerinde de AP yeniden kazanmış, ancak toplumsal kutuplaşma ve sol hareketlerin yükselişi, askeri elit içinde darbe eğilimlerini yeniden güçlendirmiştir.

1961'den itibaren bir vesayet rejimi kuran ordu, yönetimi sivil iktidara devretmek istememiştir. Bu nedenle, 1965 seçimlerinden zaferle çıkarak parlamentoda çoğunluğu elde eden AP'ye karşı denetimi sürdürmek amacıyla cumhurbaşkanlığı adayı için ilk olarak, 27 Mayıs rejiminin sert isimlerinden Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel üzerinde uzlaşmıştır. Ancak daha sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bu görev için uygun bulunmuştur. Sunay, 1966 yılında yapılan seçimle Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı olmuştur.

1965-1969 döneminin önemli olaylarından biri de, 27 Mayıs yargılamaları nedeniyle mahkemelerde cezalandırılan eski Demokrat Partililer'in siyasi yasaklarının kaldırılmasını öngören anayasa değişikliği tartışması olmuştur. Bu yasa teklifini Meclis

Başkanı Ferruh Bozbeyli gündeme taşırken; CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit güçlü bir destek vermiştir. Ancak Başbakan Demirel, bu durumdan endişe duymuş ve bu endişesinin yersiz olmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Sunay, 19 Mayıs kutlamaları gerekçesi ile yaptığı konuşmasında, "*anayasa değişikliğinin gereksiz olduğu"* mesajını vermiştir. Bunun hemen ardından, 20-21 Mayıs gecesi Genelkurmay'ın darbe hazırlığı yaptığı ve Orgeneral Memduh Tağmaç'ın gizli bir emirle orduyu harekete geçirdiği ortaya çıkmıştır. Bu baskılar karşısında hükümet, anayasa değişikliği teklifini geri çekmiş; genel bir siyasi affı engellemek zorunda kalmıştır. Ancak bu süreç, seçim sonrası AP'den önemli bir grubun ayrılmasına yol açarak Demirel'in liderliğinin zayıflaması ile sonuçlanmıştır.

Bu dönemde dikkat çeken bir başka gelişme ise, 12 Mart 1971 Muhtırası'na zemin hazırlayan ve ordunun daha muhafazakâr bir ara rejimle statükoyu yeniden tesis etmesine neden olan sol darbe hazırlığı olmuştur. 9 Martçılar olarak adlandırılan bu hareket, Doğan Avcıoğlu'nun liderlik ettiği bir grup aydın ve subaydan oluşmaktadır. Hareketin ideolojik altyapısı, Avcıoğlu'nun çıkardığı *Yön* ve *Devrim* dergilerinde şekillenmiştir. Bu yayınlar, özellikle genç subaylar arasında büyük bir ilgi görmüş ve darbe fikrini teorik olarak meşrulaştırmaya yönelik içerikler sunmuştur (Avcıoğlu, 1968).

Hareketin temel amacı, halkçı ve sosyalist bir düzen kurmak için orduyu bir devrimci güç olarak kullanmaktır. Ancak, bu plan ordu içerisindeki diğer kliklerin (özellikle daha muhafazakâr ve vesayetçi üst düzey subayların) karşı çıkmasıyla başarısız olmuştur. 9 Mart darbe planını destekleyen alt kademe subaylar ve entelektüeller, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının müdahalesiyle engellenmiştir (Akyaz, 2009).

Ordu içinde iktidara gelmek amacıyla gizli örgütlenmelere giden grupların aralarındaki çatışmayı, vesayetçi rejim ve güvenlikleştirme bağlamında değerlendirdiğimizde; 9 Martçılar hareketinin önemli bir dönüm noktası olduğu ifade edilebilir. Vesayetçi anlayış, sivil siyaseti denetim altında tutma ve gerektiğinde askeri müdahale ile düzeni sağlama eğilimi taşımaktadır. 9 Martçılar'ın darbe planı, rejimin solun yükselişine karşı duyduğu endişeleri artırmış ve ordu içerisindeki geleneksel vesayetçi kanadın, sol cuntacılığı bastırarak kendi kontrolünü sağlamlaştırmasına olanak tanımıştır.

9 Martçılar, sosyalist bir düzen kurmayı amaçlayan genç subaylar ve entelektüeller

tarafından desteklenmiştir. Diğer taraftan, ordunun üst kademelerinde daha muhafazakâr ve statükocu bir klikin varlığı, sadece sivil siyaseti denetim altında tutmak için değil, ideolojik olarak sol darbe girişimine karşı çıkmak için de hazırda bulunmaktadır. 9 Martçılar'ın bu sol darbe girişiminin; bir taraftan TSK içindeki bölünmeleri derinleştirirken, bir taraftan da muhafazakâr kanadın kontrolü ele alması için bir gerekçe oluşturduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte 9 Mart Darbe Girişimi, ordunun, sivillerin demokratik yönetimi üzerinde daha güçlü bir denetim aracı olarak görülmesine yol açmıştır. Vesayetçi üst kademe subaylar, bu olaydan sonra, hem sol tehditleri bastırmak hem de kendilerinin daha sağlam bir kontrol mekanizması kurmak için harekete geçmiştir. Bu durum, 12 Mart 1971 Muhtırası'na uzanan süreçte de belirleyici olmuştur. Muhtıra TSK'nın "devlet düzenini yeniden tesis etme" iddiasını kullanarak hem sol hem de sağ tehditlere karşı müdahaleyi hem sertleştirmiş hem de meşrulaştırmıştır. Bu süreç, hem siyasal istikrarsızlığı arttırmış hem de güvenlikleştirici tedbirlere kolaylaştırıcı zemin hazırlamıştır. Sol hareketlerin ve örgütlenmelerin tehdit olarak görülmesi, bir tarftan siyasal istikrarsızlığı artırırken; bir taraftan da devletin otoriter araçlarını devreye sokarak demokratik alanın daraltılmasına neden olmuştur.

1970'lere gelindiğinde ordu, her türlü istikrarsızlığın ve belirsizliğin aşılma kriteri olarak Kemalizmi öne sürmüştür. 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de ordu siyasetin üs yönetici profilini Kemalizmi baz alarak çizmiştir. Bu nedenle cumhurbaşkanı için; *"tarafsız, millet tarafından sevilen ve sayılan bir kişi olmakla birlikte "Atatürk ilke ve inklaplarından taviz vermeyecek birisi olmalıdır"* denilmiştir (Evren, 1990:158).

12 Mart 1971 Muhtırası'nın, *"devletin bütünlüğü ve anayasal düzenin korunması"* gerekçesiyle, *"hükümete doğrudan bir uyarı yapılması ve demokratik sistemin kısıtlanarak yönetimin askeri vesayet altında yeniden düzenlenmesi*" amacıyla yapıldığı ifade edilmiştir. 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri, Süleyman Demirel hükümetine bir muhtıra vererek istifaya zorlamış, bu da seçim süreçlerini doğrudan etkileyen bir askeri müdahale olarak kayda geçmiştir. 12 Mart 1971 askeri muhtırası, artan sol hareketler ve sağ-sol çatışmalarının devleti ve rejimi tehdit ettiğini öne sürerek askeri müdahaleyi meşrulaştırmıştır (Ahmad, 1994; Zurcher, 2019).

TRT aracılığıyla halka iletilen ve birkaç endişe noktasını içeren 12 Mart Muhtıra bildiri metni şu şekildedir:

"Parlamento ve Hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatleri ile yurdumuzu anarşi kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş, ne anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilî zaruri görülmektedir.

Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize..."

Muhtırada dile getirilen sosyo-politik ve ekonomik kaygılar, dönemin genel bağlamıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Türkiye bu dönemde; derin siyasi kutuplaşma, önemli ekonomik zorluklar ve artan toplumsal huzursuzlukla uğraşmaktadır. Ancak bu sorunların doğrudan, seçilmiş hükümetin, demokratik sistemin, bu sorunları ele almadaki başarısızlığı olarak sunmak durumu karmaşık hale getirmektedir. Özellikle Atatürk'ün ideallerine yapılan atıf, ordunun müdahalesinin meşrulaştırılmasının merkezinde yer alan söylemlerden biridir. Ordunun kendilerini, laiklik ve modernleşme de dahil olmak üzere, siyasi istikrarsızlık ve sol ve İslamcı hareketlerin yükselişi nedeniyle tehdit altında görülen "Cumhuriyet'in kurucu ilkelerinin koruyucuları" olarak konumlandırmaları ve "partilerüstü" bir yönetime başvurması, ideolojik olmayan ve ülkeyi istikrara kavuşturmaya odaklanan "teknokratik liderlik" arzusunu vurgulamaktadır. Bu, Türk siyasal tarihi boyunca askeri müdahalelerin ortak temasını oluşturmaktadır.

Bildiri metni, mevcut sorunları Cumhuriyet'e yönelik varoluşsal tehditler olarak çerçeveleyerek toplumsal ve politik huzursuzluğu etkili bir şekilde güvenlikleştirmiştir. Kullanılan dilin, *"Türkiye'nin geleceği tehlikede"*, bu endişeleri ulusal güvenlik düzeyine yükseltmek ve böylece askeri müdahaleyi meşrulaştırmak için tasarlandığı ifade edilebilir. Muhtırada çerçevelenen güvenlik tehditleri, uygulamada kendi içinde tutarlıdır. Ancak bu tehditlerin Cumhuriyetin varoluşsal tehditleri olarak çerçevelenmesinin abartı

olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde Türkiye'nin demokratik kurumları önemli bir stres altında olsa da hala işlemeye devam etmektedir. Ordunun müdahale etme kararının; yalnızca gerçek tehditlere yanıt vermekten ziyade, siyasi süreçler üzerinde kontrolü sürdürme yönündeki daha geniş bir arzudan etkilendiği değerlendirilmektedir.

Gerçek tehdit oluşturmayacak boyuttaki olaylar bile, *"rejim güvenliğini tehdit"* ediyormuş gibi gösterilmiştir. Bu dönemde, köylülerin toprak reformu talepleri veya üniversite öğrencilerinin eğitimle ilgili protestoları dahi komünist bir kalkışma ya da dış kaynaklı bir ideolojik saldırının parçası gibi gösterilmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın muhtıra sürecinde, *"sosyal uyanış, ekonomik gelişmeyi aşmıştır"* ifadesini kullanarak, toplumdaki sol hareketlerin ve işçi sınıfının yükselişini kontrol altına almak için müdahalenin gerekli olduğunu savunması, 12 Mart Muhtırası'nın çerçevesini çizen üsluplardan biridir (TEKGIDA Sendikası, 1971). Bu söz, ekonomik ve sosyal reformların bastırılmasına yönelik stratejik bir bakışı temsil etmekte ve dönemin güvenlikleştirme tedbirlerine işaret etmektedir.

Benzer şekilde Başbakan Nihat Erim de *"Bu anayasa bize lükstür"* diyerek, (Cumhuriyet Gazetesi, 1971) 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik özgürlüklerin mevcut siyasi düzen için uygun olmadığını belirtmiştir. Bu, anayasanın revizyonuna ve toplum üzerindeki kontrolün artırılmasına gerekçe oluşturan söylemlerin başında gelmektedir. Bu tutum, tehdit olarak algılanmayan birçok meselenin bir tehdit çerçevesine oturtulmasına da katkı sağlamıştır (Kongar, 2024).

Muhtıra sonrası dönemde, sol görüşlü partilere ve sivil toplum örgütlerine tepkiler nedeniyle tüm sivil toplum kuruluşları hedef haline gelmiş, bu örgütler birer güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmiştir. 12 Mart sürecinde, tehdit algısı genişletilerek sıradan meseleler dahi "ulusal güvenlik" meselesi olarak sunulmuştur. Siyasi sistemin Kemalist çizgide korunması amacıyla Meclis üzerindeki askeri denetim artırılmış ve parlamentonun yetkileri sınırlandırılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu'nun etkisi bu dönemde güçlendirilmiş, siyasete askeri müdahalelerin yasal zeminini hazırlayan adımlar atılmıştır . Muhtıra sonrası dönemde işçi hareketleri ve sol örgütler devlet için birer güvenlik tehdidi olarak görülmüş ve bu gruplar üzerinde ciddi baskılar uygulanmıştır. Sol eğilimli siyasi partiler ve sendikalar kapatılmış, solcu aydınlar ve öğrenciler tutuklanmıştır (Gültekin, 2008; Erdem, 2011).

12 Mart 1971'de başlayan olağanüstü dönem, 14 Ekim 1973 Genel Seçimlerine

kadar devam etmiştir. Bu süreçte partiler üstü bir yapı içinde I. ve II. Erim, Melen ve Talu Hükûmetlerinin kurulması ile süregelmiştir. Muhtıra, dönemin temel sorunları olan anarşi ile ekonomik ve sosyal huzursuzluklardan hem parlamento hem de hükümet sorumlu tutulmuştur (Aydın ve Taşkın, 2022:205).

Ordu parlamento da işlevini sürdürerek çözümü yine bu parlamentonun içinde aramıştır. Yine de süreç içinde ordu, belirleyici güç olarak kalmıştır. Hükûmet ve parlamento birlikte sorumlu tutulduğu için, muhtıra sonrasında sadece Adalet Partisi (AP) değil, diğer partiler de sorumlu sayılmış ve yeni hükümetin kurulmasında bağımsız bir başbakan ile teknokratlardan oluşan bir bakanlar kurulu kurulması talep edilmiştir. Bu tutum, ilerleyen yıllarda parlamentoyla asker arasındaki gerilimlerin sebeplerinden biri olmuştur. Özellikle 12 Eylül döneminde askerler bu tecrübelerden ders alarak, parlamentoyu ve siyasi partileri kapatma yoluna gitmişlerdir (Batur, 1985:298-99).

I. Erim Hükümeti, 12 Mart ara rejimin en güçlü hükümeti olmuştur. Erim hükümeti sırasında askerler parlamentoyu gerçek anlamda etki altına almış ve istedikleri kanunları ve anayasa değişikliklerini birer birer düzenlemişlerdir. Bu anayasa değişiklikleri ile 1961 Anayasasının özgürlükçü ve demokratik özellik taşıyan maddelerinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Kişi hak ve özgürlükleri yerine devlet lehine ve vesayet kurumlarını güçlendirici nitelikte değişiklikler ikame edilmiştir. Bu değişikliklerden en dikkat çekeni ise; 11. Maddenin *Temel Hakların Özü* olan başlığının, *Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlanması ve Kötüye Kullanılması* olarak değiştirilmesi olmuştur. Burada temel hak ve özgürlüklerin "tanınması" değil, "sınırlanması" söz konusudur. Madde artık anayasal hak ve özgürlükler alanına, *"kötüye kullanılmaya açık bir alan"* ve *"kötüye kullanmanın önlenmesi gerektiği"* perspektifinden bakmaktadır. Madde ilk halinde *"kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hak ve hürriyetin özüne dokunulamayacağı"* vurgusuna dayanmaktaydı. Değişiklikle, *"anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle temel hak ve özgürlüklerin sınırlanabileceği"* hükmü getirilmiştir. Bununla birlikte temel hak ve özgürlüklerin hiçbirinin, *"Türk devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak...Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamayacağı"* hükmü eklenmiştir. Bu şekilde hak ve özgürlüklerin alanı oldukça daraltılmış ve son derece yoruma açık hale getirilmiştir (TBMM, 1971: 4).

Sendika hakkını düzenleyen 46. maddenin eski şeklinde yer alan ve işçiler dışındaki kamu görevlerine de sendikalaşma hakkına kapı açan fıkra kaldırılarak; bu hakka, *"devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünün kamu güvenliğinin milli güvenliğin ve genel ahlakın korunması amacıyla sınırlama getirilebileceği"* hükmü eklenmiştir. 56. maddeye eklenen bir başka fıkrayla *"Millet Meclisi'nde grubu bulunan veya son seçimlerde genel oyların %5'ini toplamış olan partilere devlet yardımı getirilerek"* partilerin eşit yarışmasını önleyecek bir mali dengesizlik yaratılmıştır. 61. maddeye eklenen talimatlar uyarınca Bakanlar Kurulu'na vergilerin oran ve sınırları ile oynayabilme yetkisi; 64. maddeye dayanarak, Bakanlar Kurulu'nun kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi tamamlanmıştır. 89. maddedeki değişiklikler ile gensoru yetkisine sınırlama getirilmiş, gensoru vermek tek tek milletvekillerinden alınarak en az 10 milletvekilinin veya parti gruplarının yetkisine bırakılmıştır (TBMM, 1971:4-5).

Bununla birlikte, 111. maddedeki Milli Güvenlik Kurulu'nun, "milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirme işlevi, bu görüşlerin "tavsiye edilmesi" ibaresi ile yer değiştirmiştir. 119. maddedeki değişikliklerle memurların siyasi partilere ve sendikalara üye olması yasaklanmıştır. 124. madde ile Bakanlar Kurulu'nun yetkisinde bulunan, sıkıyönetim ilan süresi 1 aydan 2 aya çıkarılmıştır. 127. madde kapsamında Sayıştay'ın Silahlı Kuvvetleri mali açıdan denetleme yetkisi "gizlilik esasları" kapsamında tanımlanarak, Silahlı Kuvvetleri maddi açıdan denetleme yetkisi şeffaflığını yitirmiştir. Diğer önemli bir gelişme 136. madde kapsamında, "devletin ülkesi ve millete bölünmez bütünlüğü, demokratik düzen ve Cumhuriyet aleyhine işlenen", "doğrudan doğruya devletin güvenliğini ilgilendiren suçlar" şeklinde yeni bir suç kategorisinin oluşturulması ve bu suçlara bakmakla yükümlü, Devlet Güvenlik Mahkemeleri adında özel mahkemelerin görevlendirilmiş olmasıdır. Ayrıca bu Mahkemelere askeri üye atanması anayasal hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte 12 Mart rejimi esnasında yeni vesayet kurumları oluşturulmuştur. Bu kurumların başını ise Yüksek Askeri Şura (YAŞ) çekmektedir (TBMM, 1971:6-7).

Bu dönemde oluşturulan YAŞ, askeri ve bürokratik mekanizmaların siyaset üzerindeki etkisini pekiştirmiştir. YAŞ'ın kuruluşu ve işlevleri, askerin siyasetteki vesayet rolünü kurumsal hale getirerek, sivil-asker ilişkilerinde kalıcı bir denetim mekanizması inşa etmiştir. Şura, hem askeri disiplinin sağlanması hem de personel

politikalarının belirlenmesi için bir platform oluşturmuştur. Bu mekanizma, askeri personelin kontrolünü daha sıkı bir biçimde askeri liderlerin (elitlerin) elinde tutmasını sağlamıştır. YAŞ'ın yapısı ve işleyişi, bir taraftan hükümetin askeri konularda söz sahibi olmasını sınırlandırırken; kararlarının büyük kısmının yargı denetimi dışında tutulması, askeri özerkliği arttırmıştır. YAŞ'ın, özellikle "irticai faaliyetler" veya "anarşik hareketler" gibi "geniş ve kişisel" yorumlanabilecek gerekçelerle personel ihraç yetkisi, askeri ve siyasi denetim arasında bir araç haline dönüşmüştür. Bu şekilde YAŞ, anayasal reformların ve bürokratik yapının Atatürkçü modernizasyon anlayışı çerçevesinde yeniden şekillendirilmesi için kullanılmıştır. Ayrıca YAŞ'ın kararları, özellikle hükümetlerin askeri karar alma süreçlerine müdahalesini sınırlandırarak, siyasi partilerin etkinliğini azaltmıştır (Resmî Gazete, 1972).[16] Bu durum, 12 Eylül 1980 Darbesi'ne giden süreçte asker-sivil ilişkilerindeki gerilimin artmasına neden olmuştur.

1973 ve 1977 seçimleri de vesayetin gölgesinde gerçekleşen seçim süreci ve koalisyon hükümetleri şeklinde tasvir edilebilir. 1973 seçimlerinde, CHP lideri Bülent Ecevit'in %33,3 oy alarak birinci parti olmasıyla sol bir ivme yakalamış; ancak hükümetin koalisyonlarla yönetilmesi zorunlu hale gelmiştir. Özellikle bu dönemde askeri vesayet, siyasi uzlaşmazlıkları manipüle ederek etkisini sürdürmüştür (Heper, 1988). 1977 seçimlerinde ise CHP %41,4 ile birinci olmasına rağmen tek başına hükümet kuramamış, koalisyonlar ve siyasi krizler devam etmiştir. Askeri elit, bu istikrarsızlıkları yakından takip ederek müdahaleye zemin hazırlamıştır.

1979 ara seçimlerinde, AP yeniden güç kazanmış; ancak artan ekonomik kriz, sokak çatışmaları ve siyasi suikastlar, ülkeyi kaosa sürüklemiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi, seçim süreçlerinin demokratik meşruiyetinin askeri vesayetle sınırlı kaldığını bir kez daha göstermiştir. Bu dönemde, ordunun siyaset üzerindeki gücü yalnızca bir denetleme mekanizması olarak değil, doğrudan müdahale aracı olarak da işlev görmüştür (Sayarı, 1992).

1965-1980 arası seçim süreçleri, Türkiye'de demokratikleşme yolunda adımlar atıldığı bir dönemi temsil etse de, askeri ve bürokratik vesayetin varlığı, bu süreçlerin bağımsız şekilde işlemesini engellemiştir. Ordu, siyasal istikrarsızlık ve toplumsal

[16]Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) kuruluşu ve görevlerini düzenleyen yasal çerçeve, 1972 yılında çıkarılan 1612 Sayılı Kanun ile oluşturulmuştur. YAŞ, 926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ve daha sonra çeşitli yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Bu düzenleme ve sonraki değişikliklerin detayları Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 1972).

çatışmaları gerekçe göstererek siyasi süreçlere müdahale etmiş ve vesayetin devam ettiğini açıkça ortaya koymuştur.

Özetle, 12 Mart 1971 Muhtırası'nda anlatılan tehditler uydurma değil; ancak abartılmış ve askeri eylemi meşrulaştıracak şekilde çerçevelenmiştir. Vurgulanan sosyopolitik kaygılar (siyasi şiddet, ekonomik kriz ve hükümetin etkili bir şekilde hareket edememesi gibi) o dönemde gerçek ve geçerlidir. Ancak, bu sorunların askeri müdahaleyi gerektiren varoluşsal tehditler olarak çerçevelenmesinin stratejik ve Türkiye'nin siyasi sistemi üzerindeki askeri vesayetin daha geniş hedefleriyle uyumlu olduğu ifade edilebilir. Ordu, Türkiye'nin laiklik ve modernleşme ilkelerine uymasını sağlamaya çalışmış ve müdahalelerini meşrulaştırmak için sıklıkla sorunların "güvenlikleştirilmesine" başvurmuştur. Bu nedenle 12 Mart rejimi esnasında da mevcut vesayet kurumları ve bürokrasi güçlendirilmiş; yeni vesayet kurumları da oluşturulmuştur.

4.2.2.2.2. Kültürel Alanda

1960-1980 yılları arasında Kemalistler tarafından uygulanan güvenlikleştirme politikalarının kültürel boyutu, Kemalist ideolojinin temel ilkelerinin korunması ve toplumun bu ilkeler doğrultusunda şekillendirilmesi amacını taşımıştır. Bu dönemde kültürel alanda uygulanan güvenlikleştirme politikaları; özellikle laiklik, milliyetçilik ve modernleşme gibi kavramlar etrafında şekillenmiş ve devletin resmi ideolojisini tehdit eden unsurlar üzerinden kontrol sağlanmaya çalışılmıştır.

Özellikle 1961 Anayasası'nın 19. maddedeki değişikliğiyle, *"düzenin temelinin din esaslarına dayandırılması teşebbüsüne ve bu yönde dini duyguların istismar edilmesine getirilen yasağı çiğneyenlerin cezalandırılmasına" ilişkin hükme, "gerçek ve tüzel kişiler ibaresi"* eklenmiştir (Anayasa Mahkemesi, 1971).

Bununla birlikte, 22. maddede basın özgürlüğünün sınırlanmasına neden olacak hususların sayıldığı fıkraya, "devletin ülkesi ve millet ile bölünmez bütünlüğü", "kamu düzeni", "milli güvenlik" ve "milli güvenliğin gerektirdiği gizlilik" ibareleri eklenmiştir. Bu maddede yer verilen yayınların toplatılması ile ilgili 2. Fıkraya, "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin veya genel ahlakını korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde, kanunun yetkili kıldığı merciin emriyle toplatma" ilkesi ilave edilmiştir. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında yayın organlarının mahkemeler tarafından benzer nedenlerle kapatılmasının

önü açılmıştır. 120. maddenin getirdiği üniversite özerkliği, bu özerkliğin üniversitelerde işlenen suçların kovuşturulmasının" engellenemeyeceği hükmüyle sınırlandırılarak üniversitelere kolluk kuvvetlerinin davetsiz girebilmesinin önü açılmıştır. Bu maddeye ek olarak; "üniversitelerde cereyan eden olayların önlenmesine ilişkin tedbirlerin kanunla düzenleneceği ve eğer üniversite yönetimleri öğrenim özgürlüğünün tehlikeye düşmesini önleyemezlerse, Bakanlar Kurulu tarafından üniversite yönetimine el konulabileceğine" ilişkin karar tanımlanmıştır. 121. maddedeki değişiklikle TRT'nin özerk yapısı sonlandırılmış; "devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünün gözetilmesi, Cumhuriyetin milli güvenliğin ve genel ahlakın ilkelerine uyulması şartı ile "tarafsızlık ilkesi" tanımlanmıştır (Anayasa Mahkemesi, 1971).

Kemalistler, "laiklik ilkesinin zedenlenmesi" ve "dinin kamusal alandaki görünürlüğünü" sınırlamaya yönelik güvenlikleştirme politikaları uygulamıştır. Özellikle 1970'lerde İslami hareketlerin yükselişi, laikliğe karşı bir tehdit olarak görülmüş ve devlet bu durumu "hem siyasal hem kültürel" bir güvenlik sorunu olarak ele almıştır. Bu dönemde, "dini sembollerin, eğitimde ve kamu alanında siyasi amaçlarla kullanılmasına" yönelik kısıtlamalar getirilmiş ve laikliğe aykırı faaliyetler olduğu gerekçesiyle güvenlikleştirilmiştir. Devlet eliyle dinin kültürel bir güvenlik sorunu olarak ele alınmasına, "Türk kültürü" ve "Türk milliyetçiliği" vurgusu ile karşılık vermişlerdir.

1970'lerin ortalarında ise Kemalizmin toplumsal, siyasal ve hukuki alanların tümünde etkin olması gerektiği düşüncesi üzerinden standartlaşmış bir resmi ideolojiye dönüştürme yolundaki gayretler artmıştır. Öncelikle ordu, kendi personeline Atatürkçülüğü daha sistematik bir şekilde öğretme çabasına girmiştir. Bu maksatla, askeri okullarda ATAT eğitim süresince verilecek Atatürkçülük eğitiminde okutulmak üzere *Atatürk İlkeleri ve İnklap Tarihimiz* adıyla bir kitap hazırlanması kararlaştırılmıştır (Tunaya, 1967). Kitapta, 6 OK ile Atatürkçülük arasındaki bağ muhafaza edilmeye çalışılmakta, bu ilkelerin hiçbirinin birbirinden ayırt edilemeyeceği ve Kemalizmi bir bütün olarak bu ilkelerin temsil ettiği vurgulanmıştır. Kitapta ideoloji kavramının kullanılmamasına özen gösterilmekle birlikte, Kemalizm diğer ideolojilere bir alternatif olarak sunulmuştur (Akyaz, 2019:186).

Dönemin dikkat çeken bir diğer gelişmesi ise, özel yükseköğretim kurumlarına getirilen kısıtlamalardır. Yasa değişikliğiyle, "özel sektörün askeri ve dini eğitim alanında faaliyet göstermesinin engellenmesi gerektiği düşüncesiyle" tamamen devletin

kontrolüne bırakılması amaçlanmıştır. Ancak Danıştay'ın başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, bu kanunun özel yükseköğretim kurumlarının askeri ve dini alanlar dışındaki faaliyetlerini kısıtlayan maddesini iptal etmiştir (Anayasa Mahkemesi, 1970). Bu karar ile mühendislik, eczacılık, gazetecilik, ticaret ve ekonomi gibi alanlarda faaliyet gösteren özel okulların, "parayla diploma verdiği" ve "eğitimde eşitsizlik meydana getirdiği" gerekçesiyle kapatıldığı düşüncesi topluma yerleştirmiştir. Bu okullar, 12 Mart 1971 dönemiyle birlikte tamamen devletleştirilmiştir (Gözler, 1999:117-215).

1960-80'li yıllar arası, Türk milli kültürünün korunması ve diğer ideolojik veya etnik kökenli kültürel unsurların tehdit olarak algılanması öne çıkmıştır. Bu dönemde, özellikle Kürt kültürel hareketleri ve Kürt kimliğinin tanınması talepleri, devletin üniter yapısına yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve kültürel alanda ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Kürtçe dilinin kullanımı yasaklanmış ve Kürt kimliğini ifade eden kültürel faaliyetler güvenlik tehdidi olarak görülmüştür (Aydın ve Taşkın, 2022).

Kemalist rejim, 1960-1980 yılları arasında sanatta ve edebiyatta da güvenlikleştirme politikaları uygulamıştır. Özellikle sol görüşlü sanatçılar ve yazarlar, devletin resmi ideolojisine aykırı içerikler ürettikleri gerekçesiyle tehdit olarak görülmüş; sansür ve yasaklamalar, edebiyata ve sanata karşı dönemin genel müdahale biçimleri olmuştur. Sol görüşlü sanat eserleri ve toplumun siyasi bilincini güçlendiren edebiyat eserleri, kültürel bir güvenlik sorunu olarak ele alınmıştır.

1970'lerde siyasi çatışmaların artmasıyla birlikte devlet, sanatçıları ve aydınları sıkı bir denetim altında tutmuştur. Devlet, ideolojik açıdan tehlikeli gördüğü eserleri yasaklamış, solcu yazarlar ve sanatçılar gözaltına alınmış veya sürgüne gönderilmiştir. Bu süreçte, kültürel üretimin devlete karşı bir tehdit oluşturabileceği fikri hâkim olmuş ve sanat ve kültür üzerinde güvenlikçi bir kontrol sağlanmıştır. Örneğin, Devlet Tiyatroları ve Devlet Opera ve Balesi gibi kurumlar desteklenmiş; ancak içerik üzerinde ideolojik denetim sıkı tutulmuştur. Nazım Hikmet'in eserleri üzerindeki yasaklar devam etmiştir (Aydınoğlu, 2008; Yılmaz, 2023).

1960-1980 yılları arasında Kemalistler, kültürel alanda güvenlikleştirme politikalarını devlete ve rejime yönelik tehditleri bertaraf etmek amacıyla uygulamıştır. Laiklik, milliyetçilik ve modernleşme, kültürel güvenlik politikalarının merkezinde yer almış; dini, etnik ve ideolojik hareketler ise bu doğrultuda tehdit olarak algılanmıştır. Devletin bu dönemde kültürel alan üzerindeki kontrolü, hem ulusal birliğin korunması

hem de Cumhuriyetin temel ilkelerinin sürdürülmesi amacıyla yürütülmüştür.

4.2.3. 1980-2002'li Yıllar: Siyasetin Toplumsal ve Çoğulcu Niteliğinden Uzaklaştırılarak Bürokratik Etkinlikler Toplamına İndirgenmesi Olarak Güvenlikleştirme

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Kemalist ideolojinin savunulması ve istikrarın sağlanması adına yapılan en önemli güvenlikçi adımlardan biridir. Askeri yönetim, muhalefeti bastırarak toplumsal huzuru sağlamayı amaçlamıştır. Bu dönemde, sıkıyönetim uygulamaları, basın üzerindeki sansür ve insan hakları ihlalleri, güvenlik politikalarının bir parçası olarak öne çıkarken; toplumun siyasetten ve muhalefetten uzaklaştırılma süreci başarılı olmuştur (Hale, 1994).

Türkiye'de eğitim politikaları, özellikle 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ve sonrasında meslek liseleri üzerinde yapılan düzenlemeler gibi konular; siyasi, toplumsal ve ideolojik düzeyde ciddi etkiler yaratmıştır. Bu etkiler, eğitim sisteminin dönüştürülmesi, toplumun modernleşme ve laikleşme süreçleri ile siyasi kamplaşmalar üzerinde yoğunlaşmıştır (Gök, 2002). Kürt kimliğinin ve taleplerinin güvenlik tehdidi olarak algılanması, bu dönemde belirginleşmiş; devlet, bu konudaki her türlü siyasi ve sosyal hareketi güvenlikçi bir perspektifle ele almıştır (Yeğen, 2002). Bununla birlikte; 1990'larda sivil toplumun güçlenmesiyle hareketlenmesi; devletin, muhalefetin ve sivil toplumun etkisini azaltmak için çeşitli güvenlikleştirici stratejiler geliştirmesi ile sonuçlanmıştır. Güvenlik politikalarının toplumda meşrulaşması için medya aracılığıyla devletin görüşlerinin desteklenmesi sağlanmıştır.

Bu dönemde, güvenlik güçlerinin yetkilerini artıran yasalar ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu politikalar, Kemalist ideolojinin toplumsal ve siyasi yapıyı koruma çabası olarak izah edilirken; aynı zamanda insan hakları ihlalleri ve demokratikleşme süreçleri açısından ciddi tartışmalara neden olmuştur. 1980'de Askeri Darbesi; sivil siyaseti büyük ölçüde etkisiz hale getirmiştir. Bu durum, toplumu ve muhalefeti siyasal katılımdan uzaklaştırarak bürokrasinin daha fazla güçlenmesine yol almıştır (Ahmad, 1995).

Refah Partisi'nin "irticai faaliyetler" iddiası ile hedef alınması, *post-modern darbe* olarak adlandırılan 28 Şubat süreciyle sonuçlanmıştır. Kemalist askerler, irtica tehdidini gerekçe göstererek siyasi müdahalelerde bulunmuş ve RP-Doğru Yol koalisyonunu düşürmeye yönelik baskı uygulamıştır. Laiklik ekseninde oluşan güvenlik kaygıları öne sürülerek; uygulanan güvenlikleştirme politikalarına meşru dayanak sağlanmaya

çalışılmıştır. Siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş ve siyasi partiler kapatılmıştır. Sadece laiklik değil; bu dönemde alınan olağanüstü tedbirler, Kemalist güvenlikleştirme politikasının Cumhuriyet'in kuruluşundan beri temelini oluşturan laiklik, irtica, üniter devlet yapısı ve terörle mücadele ekseninde şekillenmiş ve "devletin bekasını ve rejimin güvenliğini koruma" amacı ile bu tedbirlerin alınması gerektiği söylemi basına yerleştirilmiştir (Cizre, 2019; Zürcher, 2019).

1980 sonrası Kemalistler tarafından uygulanan güvenlikleştirme politikaları, hukuksal alanda devleti ve rejimi korumak amacıyla birçok yasayı ve anayasal düzenlemeyi içermektedir. Özellikle laikliğe, üniter yapıya ve devletin güvenliğine yönelik tehditler olarak sunulan siyasi ve kültürel haklar kısıtlanarak, hukuksal çerçevede kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Sıkıyönetim yasaları, anayasa değişiklikleri, terörle mücadele yasaları ve 1982 Anayasası, bu dönemdeki güvenlikleştirme politikalarının temel hukuksal araçlarını oluşturmaktadır (Özbudun, 2000).

Eğitim politikaları, sadece eğitimin içeriğini değil; toplumun genel yapısını, sınıfsal eşitsizlikleri ve ideolojik çatışmaları da şekillendirmiştir. Bu politikaların uygulanışının, Türkiye'nin modernleşme ve laikleşme süreci ile muhafazakarlaşma arasında bir denge kurmaya çalıştığı; ancak bu süreçte çeşitli toplumsal çatışmaları tetiklediği bir alan olarak öne çıktığı ifade edilebilir.

Dini kimlik ve semboller, siyasi bir simge ve tepki olduğu gerekçesiyle sosyal ve kamusal alanlardan dışlanmıştır. Dini vakıf ve derneklerin faaliyetlerinin denetimi yapılarak; kuruluşların bir kısmının faaliyetleri durdurulmuş bir kısmının ise tamamen yasaklanmıştır. Kamu görevlileri arasında dini ibadetlerini yerine getirenler, işten çıkarılma veya görevden alınma gibi cezalarla karşılaşmıştır. Birçoğunun eğitim hakları dahi ihlal edilmiştir. Bu tartışmaların, güvenlikleştirici politikaları savunanlar ile haklarını temel özgürlükler ve insan hakları bağlamında savunanlar arasındaki ideolojik bölünmeleri derinleştiği zamanla gözlemlenmiştir.

1982 Anayasası ise, Darbe sonrasında siyasi alanın kontrol altına alınması; devletin temel yapısının korunması; ve toplumsal alanın yeniden şekillendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu anayasa, siyasi partilerin ve toplumsal hareketlerin faaliyetlerini sıkı denetim altında tutmayı öngörmüştür. Siyasi partilerin ideolojik çeşitliliği sınırlanmış, özellikle laiklik ve milliyetçilik karşıtı unsurların siyasete girmesi engellenmiştir. Parti kapatma mekanizmaları genişletilmiş ve bu düzenlemeler siyasal alanın

güvenlikleştirilmesi açısından kritik öneme sahip olmuştur. 1982 Anayasası ile seçim sistemi değiştirilmiş ve daha merkezci bir yapı oluşturulmuştur. Siyasi partilerin meclise girmesi zorlaştırılmış ve seçim barajı yükseltilmiştir. Bu da, hem ideolojik hem kültürel hem de siyasi olarak Kemalist olmayan unsurların siyasi katılım sağlamasını engelleyen bir mekanizma olarak işlev görmüştür (Hale, 1994; Sayarı ve Esmer, 2002).

4.2.3.1. Alımlayıcı Kitle ve Güvenlikleştirmenin Tarafları

12 Eylül 1980 Darbesi'nin lideri olan Kenan Evren, Türkiye'deki sağ-sol ideolojik faaliyetleri devlete yönelik bir tehdit olarak sunarak, darbeyi meşrulaştırmaya çalışan en önemli aktörlerden biridir. Evren, Darbe sonrası güvenlikleştirme politikalarının ana aktörü olarak, devletin laik, millî ve üniter yapısının korunması adına baskıcı tedbirler uygulamıştır (Ahmad, 1995).

Darbe sonrası kurulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK); askerî yönetimin siyasi alanda güvenlikleştirme politikalarını yürüttüğü temel yapıyı oluşturmaktadır. Konsey, devletin ideolojik temellerine tehdit oluşturan her türlü siyasi hareketi bastırmak için kararlar almış ve uygulamıştır. MGK Başkanı olarak görev yapan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, darbenin lideri ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. MGK'nın diğer bir üyesi, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin'dir. Ersin, darbe sonrası dönemde önemli askeri görevlerde bulunmuş, güvenlikleştirme tedbirlerinin yasal dayanağının oluşmasında Evren'e destek olmuştur. Darbenin ardından siyasi ve kültürel güvenlikleştirme tedbirlerinde etkili olan ve MGK üyesi bir diğer isim, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer'dir. Darbe öncesindeki hazırlıklarda ve sonrasındaki yönetim sürecinde güvenlikleştirmede aktif rol oynayan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ise, bir diğer MGK üyesidir. Jandarma teşkilatının başında olması nedeniyle Darbe süresinde iç güvenlikte kilit bir rol oynayan, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun da MGK üyeleri arasındadır (Hale, 1994).

12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri sonrasında özellikle yüksek yargı organları da güvenlikçi politikaları destekleyen kararlar almışlardır. Siyasi partilerin kapatılması, sol ideolojilerin yasaklanması gibi kararlar, yargı ve bürokrasinin desteğiyle uygulanmıştır. Bu dönemde, özellikle 1970'lerde sol hareketlerin ve komünizmin devlete yönelik bir tehdit oluşturduğu yönündeki söylemleriyle basın, güvenlikleştirme politikalarını desteklemeye ve meşru kaynaklar oluşturmaya taraf olmuştur. Devletin laik yapısını

koruma amacı güden Kemalist çevreler, İslamcı hareketlerin yükselişine karşı da güvenlikleştirme politikalarını kuvvetle desteklemişlerdir. Askerî müdahaleler sonrasında İslamcı grupların siyasal alanda güç kazanmasını önlemek için "laiklik" ve "Atatürkçülük" vurgusu sürekli gündemde tutulmuştur (Zürcher, 2019).

Güvenlikleştirmenin diğer bir ayağı ise; sivil toplum ve medya destekçileridir. Sol görüşlü hareketlerin ve komünist faaliyetlerin "devlete tehdit olduğu konusunda" yayınlar yapan sağ muhafazakâr medya, güvenlikleştirme söylemlerini yaygınlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1970'lerde sağ-sol çatışmalarının artmasıyla birlikte, medya organları devlete yönelik tehdit algısını sürekli gündemde tutmuştur. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Darbe sonrası dönemde askeri yönetimle işbirliği yapmış ve sol sendikaların ve işçi hareketlerinin bastırılmasını destekleyen bir duruş sergilemiştir. Türk-İş, sendikalar üzerindeki güvenlikleştirme politikalarına karşı çıkmamış ve işbirliği yapmıştır (Sayarı ve Esmer, 2002).

4.2.3.2. Güvenlikleştirmenin İnşası (Söylemler) ve Olağanüstü Tedbirler

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonraki süreçte, askeri yönetimin güdümü ve belirleyiciliği altında gerçekleştirilen yeni bir anayasa rejimi oluşturmaya yönelik uygulamaların meşruluğunu sağlamak amacıyla başvurulan Atatürkçülük, "devrim tarihi" yerine "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" tabirini yerleştirme gayreti bürokratik etkinliği arttırmak ve siyasetin çoğulcu niteliğini zayıflatmak ile yakından alakalıdır. Bu terimleştirme meselesinin 12 Eylül otoriteryanizminden çok *"Atatürk'ün vasiyeti çiğnendi"* veya *"Atatürk'e ihanet edildi"* türünden tepkilerle sahte ve gerçek Atatürkçülük ayrımına dayandırıldığı ifade edilebilir.

Cumhuriyeti yıkma amacıyla siyaset yaptığı için Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Refah Partisi'nin, siyasi yasaklı önderi Necmettin Erbakan'ın, "*Atatürk yaşasaydı Refah Partili olurdu"* söyleminden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'de Siyasal İslam'ın kamusal görünürlüğünün artmasına paralel olarak; Kemalizmi ve Cumhuriyeti yıkma niyetinde olmadığını ifade etmeye gayret göstermesi gerekmektedir. Bu söylem aynı zamanda farklı ideolojiye sahip siyasi bir liderin, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin önünde duran ve insanların siyasi niyetlerini açıkça ortaya koymalarını yasaklayan hukuki ve siyasi tepkilerin oluşmasını engellemekten sorumlu olmalarını gerektirmiştir.

Türk siyasi hayatı yüz yılı aşan bir süredir çok partili siyasi hayatı sürdürme

çabasındaki hukuki normlar ve siyasi pratiği içinde; ancak Kemalizmin/Atatürkçülüğün sınırları dahilinde bir muhalefetin varlığı ile izini sürdürebilmiştir. Bu sınırları aşmaya yönelik her türlü siyasi tavır; *"bölücülük, yıkıcılık, gericilik"* gibi yaftalar veya konjonktürel olarak bunlarla eş anlamlı olarak kullanılan muhtelif ideolojik adlandırmalar ile özdeşleştirilen bir biçimde "*vatana ihanet"* ya da *"devlet düşmanlığı"* suçlamalarına uğratılarak; gerektiğinde en şedit biçimde bastırılmıştır.

Türk toplumunu meydana getiren farklı kesimlerin taleplerinin, siyasi bir araçla ifade edilip karar alma süreçlerine aktarılması ve böylece devlet yönetiminde bir karşılık bulması imkanı, Kemalizmin izin verdiği sınırlar ölçüsünde gerçekleştirilmiştir. Çünkü Kemalizmin sınırları, aynı zamanda *"devletin kendi varlık sebebini tayin etmekte"* ve *"bu ideolojik varlığı koruyup sürdürme"* mantığıyla özdeşleştirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de 1980-2000'li yıllar; dönemin siyasilerinin, entellektüellerinin ve toplumsal kesimlerinin, siyasetin Kemalizm'in belirlediği sınırlar dahilinde mümkün kılınan bir çatışma-uzlaşma süreci olduğu; demokrasinin de ancak bu anlamda ve bu sınırlar dahilinde geçerli olabileceği gerçeğiyle yeniden yüzleştiği yıllardır.

1980 Askeri Darbe'si, kısa vadede anarşiyi durdurmuş gibi görünse de, uzun vadede Türkiye'de otoriter bir anlayışın ve toplumsal travmaların yerleşmesine neden olmuştur. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrası, Kemalist ilkelerin korunması amacıyla birçok hukuki düzenleme yapılmıştır. Darbe sonrası hazırlanan 1982 Anayasası, devletin güvenliği ve rejimin korunması için daha merkeziyetçi ve otoriter bir yapı oluşturmuştur. Devletin "laikliği", "üniter yapısı" ve "milli güvenliğin korunması" anayasal bir gereklilik olarak güçlendirilmiştir. Bu anayasada, özellikle "devletin üniter yapısına, rejimin güvenliğine ve laik düzenine yönelik tehditlerin var olduğu ve bu tehditlerin ortadan kaldırılması gerektiği iddiası ile siyasal ve sosyal alana ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Bu bölüm alt başlıkları ile Kemalistlerin güvenlikleştirmeyi; siyasetin toplumsal ve çoğulcu niteliğinden uzaklaştırılarak, bürokratik etkinlikler toplamına nasıl indirgediği analiz etmektedir.

4.2.3.2.1. Siyasal Alanda

Türkiye 1980'li yıllara, siyasi, sosyal ve iktisadi krizlere çözüm üretilemeyen, siyasi kutuplaşmanın önemli boyutlara ulaştığı bir atmosferde girmiştir. Siyasi kurumlara olan güvensizliğin artması ile müdahale hazırlığına çok önceden başlayan ordunun, darbe yapmak için meşru bir zemin sağlama arayışı, şartlar olgunlaşmaya başlayınca

uygulamaya konulmuştur. 12 Eylül 1980 günü ordu yayımladığı bildiride; *"Türkiye Cumhuriyet'i NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalarına bağlı kalacak, ekonomik program ile yapılan anlaşma ve protokollerin uygulanmasına devam edilecek"* (Hürriyet Gazetesi, 1980) sözleri ile iktisadi ve siyasi güvencenin ordu tarafından sağlanacağını halka duyurmuştur.

12 Eylül 1980'de TSK İç Hizmet Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak, *"Cumhuriyeti koruma ve kollama görevini Yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde yerine getirmeye hazır olduğunu"* ilan etmiştir. İktidara el koyan MGK, yayımladığı ilk bildirisinde *"devletin, başlıca organları ile işlemez duruma getirildiği, anayasal kuruluşların yasalara ve hükümlere ters davranarak suskunluğa büründüğü, siyasal partilerin aralarındaki kısır tartışmaları aşamadığı ve aralarındaki çekişmeler nedeniyle siyasi sorunlara çözüm üretemediği, siyasi mekanizmanın devleti kurtaracak birlik ve beraberliği tesis edemediğini"* belirtmiştir. Bu iddiaların hemen ardından bildiri de özellikle *"Atatürkçülük yerine 'irticai ve diğer sapık ideolojik fikirlerin' üretilerek, devletin güçsüz bırakıldığı ve acze düşürülmesine neden olunduğu"*na dikkat çekilmiştir (Evren, 1990: 546).

"Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür." denilerek, Atatürkçülük düşüncesinin yerine "irticai ve sapık ideolojik fikirlerin" geçtiği belirtilmiştir. Bu ifade, Kemalizm/Atatürkçülük dışındaki düşüncelerin olumsuz, tehlikeli ve toplum için zararlı olduğu anlamı taşımaktadır. Atatürkçülük, Cumhuriyet'in temel değerlerinin savunulması anlamına gelirken; İslam ve sol ideolojik eğilimler "irtica" ve "sapık fikirler" olarak Cumhuriyet değerlerine karşı bir tehdit olarak tanımlanmıştır.

Bununla birlikte bildiride, eğitim kurumları, idare sistemi, yargı organları gibi toplumun temel yapı taşları olarak tanımlanan kurumlar üzerinden de bir saldırı vurgusu yapılmaktadır. Bu durum tehditlerin, toplumun bütün kesimlerine yönelik bir tehdit oluşturduğu algısı taşımaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda topluma; toplumun ve devletin çeşitli organlarının zayıfladığı ve tahrip olduğu düşüncesini işlemektedir. Bu şekilde

hükümetin güçsüzleştiği, devletin meşruiyetinin zayıfladığı ve otoritesinin kaybolduğu algısı topluma yerleşirken; darbenin bir tür "gücü yeniden inşa etme" çabası olarak görülmesinin de önü açılmaktadır.

Metnin içerisinde "yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlar" denilerek, "masum" kelimesi ile toplumun korunmaya muhtaç olan kesimleri tanımlanmaktadır. Bu bildiride özellikle seslenilen hedef kitlenin, eğitimli ve devletin desteklediği kesimler olduğu düşünüldüğünde; karşı bir tezat oluşturduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda, bu "masumiyet" vurgusu, "kötü niyetli" unsurların toplumdan temizlenmesi gerektiği izlenimi yaratmakta; Kemalist/Atatürkçü dışındaki tüm toplumsal kesimleri ötekileştirmektedir. Bu söylemler, toplumun "savunmasız ve korunması gereken unsurlarını" savunarak, askeri müdahaleyi meşrulaştırma çabası içermektedir.

Bununla birlikte bildiri metninin, toplumun düzeni hakkındaki bir güç mücadelesini yansıttığı ifade edilebilir. Kullanılan dil, toplumun ideolojik ve siyasi bölünmüşlüğünü açıkça ifade ederken; ideolojik bölünmüşlüğün, aktörlerin küçük bir azınlığı tarafından gerçekleştirdiği darbenin, "güvenlik, birlik ve toplumun iyiliği" vurgusu ile halkın yaşadığı zorluklar ve baskılara karşı meşru bir araç olarak sunulduğu anlaşılmaktadır.

Bu hedefler doğrultusunda, 14 Eylül'de Darbe'nin liderliğini üstlenen Genelkurmay Başkanı Orgenaral Kenan Evren ve MGK üyelerinin ilk işi, ülkeyi 13 sıkıyönetim bölgesine ayırmak ve 13 generali bu bölgelere sıkıyönetim komutanı olarak atamak olmuştur. Darbe sonrasında kurulan Bakanlar Kurulu'nun da MGK'nın itimadını kazanmış kişilerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Emekli Amiral Bülent Ulusu'nun yönetiminde, beş emekli asker ve profesör ile daha önce bakanlık görevini üstlenmiş kişiler Kurul üyesi olarak atanmıştır. Kurul özenle kurulmuş olmakla birlikte, Konseye "tavsiyelerde bulunmak" ve MGK'da alınan kararları" icra etmek" gibi sınırlı görevler tanımlanmıştır (Zürcher, 2019; Aydın ve Taşkın, 2022).

Darbe döneminin siyasal aktörlerinin sadece rolleri değil, söylemleri de farklı bir siyaset anlayışının özlemini duyduklarını ortaya koymaktadır. Evren (1982); *"Siyasetçilerin kısır çekişmeleri yüzünden ülke kaosa sürüklendi. Türk milleti bizden, bu duruma son vermemizi bekliyordu."* diyerek, demokrasiye olan güven eksikliğini ve otoriter bir yönetim anlayışını desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu söylem aynı zamanda, askeri yönetimin kendisini bir "kurtarıcı" olarak tanımlama stratejisinin bir parçasıdır. Ayrıca Evren konuşmasında dönemin siyasi partilerini ve liderlerini doğrudan

hedef göstermektedir. *"Bizim görevimiz, anayasal düzeni yeniden tesis etmektir"* diyerek; Darbeyi, siyasi liderlerin beceriksizliği ve çekişmelerine bir çözüm olarak sunmaktadır.

Hava Kuvvetleri Komutanı Şahinkaya (Çalışlar, 2013) da; *"Demokrasiye inanıyoruz, ancak bu kaos ortamında demokratik değerler korunamaz."* diyerek, demokrasinin kendi iç dinamikleriyle değil; ancak dışarıdan müdahalelerle "düzeltilmesi" gereken bir yönetim şekli olduğunu ifade etmektedir. Dönemin Jandarma Komutanı Celasun'un sözleri de askeri rejimin otoriter eğilimlerinin önemini ve devletin her alanda kontrolü ele alması gerektiği yönündeki anlayışı vurgulamaktadır. Celasun (Zurcher, 1998); *"Eğitimden ekonomiye kadar her alanda devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi zorunluydu. Kaos ortamında güçlü bir devlet olmadan reform yapılamaz."* sözleri ile devlet otoritesini yeniden sağlama ve toplumu reforme etme iddiasını ortaya koymuştur.

Kara Kuvvetleri Komutan'ı Ersin (Mango, 1994) ise; *"Türkiye, ideolojik kutuplaşmanın pençesine düşmüştü. Halkın güvenliği tehdit altındaydı. Biz bu kargaşayı bitirmek için harekete geçtik."* diyecek; Deniz Kuvvetleri Komutanı Tümer, Ersini destekler şekilde; *"Eğer siyasiler görevlerini yapmış olsaydı, bizim böyle bir sorumluluk almamız gerekmezdi. Ülkenin birliği her şeyden önce gelir."* sözleri ile siyasi liderleri ülkenin bölünmesinin asıl sebebi olmakla suçlamaktadır.

MGK üyelerinin bu söylemleri bildiri metnine de yansımış, MGK tarafından yayımlanan bildiride, "siyasi parti liderlerine teslim ol çağrısı" yapılmıştır. Ayrıca bildiride, Türkiye'deki siyasi kaosun sona erdirilmesi amacıyla siyasi liderlerin tutumlarını değiştirmeleri istenmiştir. Bildiri metninde, *"parti genel başkanları ve siyasilerin en kısa zamanda teslim olmaları gerektiği"* ifadesi kullanılarak, özellikle dönemin önemli parti liderlerine seslenilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 1980). Bu, askeri yönetimin siyasi liderler üzerindeki baskısını gösteren bir başka adım olarak tarihe geçmiştir.

Siyasi liderlere yapılan teslim ol çağrısı sonrasında tutuklanan liderlerden AP ve CHP liderleri kısa zamanda serbest kalırken; MHP ve MSP'nin eski parlamenterleri ve liderlerinin tutukluluk halleri ise devam etmiştir. İki partinin liderleri Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde ana davalar kapsamında yargılanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022: 331).

Darbeyi izleyen yıl sonunda ise, toplam tutuklu sayısı 120 bini aşmıştır. İnsan Hakları Derneği'nin askeri yönetim döneminde gerçekleşen 400 dolayında tutuklunun

ölümüne ilişkin raporda, bu ölümlerin 171'inin işkenceden kaynaklandığı belirtilmiştir. 1 milyon 683 bin kişi, Kürt, dinci, komünist, alevi ve şeriatçı denilerek fişlenmiştir. Bu tutuklamalardan 85 bini ise sadece düşüncelerinden dolayı yargılananlardan oluşmuştur. Üniversitelerde görevli 120 öğretim üyesinin, 3 bin 854 öğretmenin ve 47 hâkimin işine son verilmiştir. 400 gazeteci için ise, toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiştir. Bu dönemde ayrıca, 1 milyon 683 bin kişi fişlenirken; eski yönetim komutanlarınca 15 bine yakın kamu görevlisi işinden atılmış, 348.000 kişiye pasaport sınırlaması konulmuştur (İnsan Hakları Derneği Raporu, 2022).

12 Eylül Askeri Darbesi'nin her şey önce MGK'nın ideolojisi doğrultusunda düşünülmüş ve tasarlanmış, köklü bir restorasyonu amaçladığı ifade edilebilir. Restorasyon sürecinin ilk ayağı, 1981 tarihli ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun oluşturulmasıdır. Kurucu Meclis'in görev ve yetkileri genel olarak; "*Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni anayasasını hazırlamak; geçici yasalar yapmak ve mevcut düzeni yönetmek, devletin temel organlarını yeniden yapılandırmak"* şeklinde belirlenmiştir. Kanuna göre Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi olmak üzere iki farklı organın birleşiminden oluşmaktadır. Danışma Meclisi; çeşitli meslek gruplarından ve toplumun farklı kesimlerinden seçilmiş kişilerden oluşan bir danışma organıdır. Bu organ, anayasa ve kanun tekliflerini hazırlamıştır. 160 Danışma Meclisi üyesinin 40'ı doğrudan MGK tarafından belirlenmiştir. 120 üyenin belirlenme şekli ise, hiçbir şekilde seçim ilkeleri ile bağdaşmamıştır (Kurucu Meclis Hakkında Kanun, 1981; TBMM, 2021).

16 Ekim 1981 tarih 1533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun çıkarılması ile tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Bu, dönemin çok partili siyasi sistemini ve siyasi katılımı tamamen sona erdirmiştir. Siyasi faaliyetlerde bulunmak, propaganda yapmak gibi eylemler kanunen yasaklanmıştır (1533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun, 1981). Siyasi liderlerin siyaset yapmasının yasaklanması; toplumsal temsilin eksikliği göz önünde bulundurulmadan, Türk siyasetinde yeni bir lider kadrosu oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1983 genel seçimlerine kadar Türkiye'de yeni partilerin kurulması ve siyasete dönüş kontrollü bir şekilde sağlanmıştır. Ancak, bu süreç askeri yönetimin sıkı denetimi altında gerçekleşmiştir. *"Siyasi partilerin feshi, para dahil taşınır taşınmaz tüm malların hazineye devri"* hükme bağlanmıştır. Bu karar ile siyasi partiler ve seçim yasalarının hazırlanması için Danışma Meclisi'nin önü açılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022: 332-333).

Bu dönemde güvenlikleştirmeye dair en dikkat çeken tedbirlerden bir diğeri ise; 12 Eylül öncesinin siyasi parti yöneticilerine 10 yıl; milletvekili ve senatörlerine 5 yıl siyaset yasağı getiren 4. madde olmuştur. Benzer şekilde 125. madde de darbe yönetimini korumaya yönelik kapsamlı bir düzenleme olarak dikkat çekmektedir. Bu maddeye göre yönetimi üstlenen MGK'nın karar ve tasarruflarının yargılama yolu kapatılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Madde 125).

Bununla birlikte 68. maddeye göre; *"siyasi partilerin tüzük ve programları, devletin ülkesi ve millet ile bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz... Sınıf ve zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulamaz... Siyasi partiler yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, Vakıf kuramazlar"* hükümleri ile siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğü ciddi biçimde engellenmiştir. Bu madde yeterli görülmemiş, yeni kurulacak siyasi partiler için önerilen kurucuların MGK tarafından onaylanacağı kararlaştırılmış; en az 30 kurucu üyesi için MGK'nın onayını almayan siyasi partilerin, 6 Kasım 1983 genel seçimlerine katılamayacaklarına karar verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Madde 4-15).

Eski siyasetçilerin, siyasi içerikli söylemlerde bulunması dahi imkansız hale getirilmiştir. 27 Ekim 1980 tarihli MGK kararı, darbeden önceki dönemde görev yapmış olan siyasi liderlerin kamuoyunda açıklama yapmasını yasaklamış ve siyasi tartışmalara katılmalarını engellemiştir. Bu karara göre; "*11 Eylül 1980 tarihinde parlamentoda üyesi bulunan siyasi partilerin üyeleri ve yöneticileri, Türkiye'nin geçmiş ya da gelecek siyasal yapısı hakkında sözlü veya yazılı beyanda bulunmaktan, makale yazmaktan veya bu amaçla toplantılar düzenlemekten men edilmişlerdir."* (Milli Güvenlik Konseyi, 1981). Yasak, eski siyasetçilerin kamuoyu önünde etkilerini en aza indirmeyi hedeflemiştir. Siyasilerin de 1980 öncesinde dolaylı yollar ile askerler üzerinde baskı kurma taktiklerinin ve denge arayışlarının bu dönemde sonlandığı ifade edilebilir.

Bu düzenlemeler, askeri yönetimin kendi ideolojisi ve kontrol anlayışı doğrultusunda siyaset kurumunu yeniden şekillendirme çabasının bir ürünüdür. Yasaklı liderler arasında dönemin en etkili siyasetçilerinin bulunması ise, bu iddianın kanıtı niteliğindedir. Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan

gibi Türk Siyasal Hayatındaki önemli siyasal figürlere getirilen yasaklar, Türkiye'de siyasi liderlik krizlerine ve partilerde yeni lider arayışlarına yol açmıştır.

Ayrıca Geçici 4. Madde'nin, 12 Eylül Darbesi sonrası dönemin otoriter karakterini yansıtan önemli bir uygulama olduğu ifade edilebilir. Eski siyasi figürlerin siyaset dışına itilmesi, askeri yönetimin "yeni bir düzen" kurma hedefiyle paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yasaklar, hem demokratik süreçlerin kesintiye uğraması hem de siyasetin doğal dönüşümünün engellenmesi açısından ciddi eleştirilere yol açmıştır. Siyasi yasakların kaldırılması; 1987 yılında yapılan referanduma kadar mümkün olmamıştur. Bu referandumda, halkın kıl payı bir çoğunlukla (yaklaşık %50,16) siyasi yasakları kaldırma kararı, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde bir dönüm noktası olmuştur (TBMM, 1982; Özbudun, 2011).

Siyasi katılımı en az düzeye indirmek amacıyla yapılan değişikliklerden biri diğeri ise, seçme ve seçilme yaşının yükseltilmesi ve değiştirilerek; 21 ve 30 yaş sınırlarının getirilmesi olmuştur. Bu durum siyasal farklılaşmaların siyasete sağlıklı yansımasını engelleyerek meclisi toplumsal sorunların ve taleplerin yansıdığı bir temsil mekanizması olmaktan çıkarmıştır. MGK'nın tanımladığı bir istikrar uğruna, toplumsal değişimi içermeyen bir yapı yaratarak bizzat istikrarsızlık beslenmiştir.

Diğer taraftan, güçlü yetkilerle donatılan bir Cumhurbaşkanı'nın alanına girerek iç güvenlik tanımını genişleten MGK'nın varlığı da seçilmişlerin hareket alanlarını daraltmıştır. Böylece ağırlığını arttıran MGK, 12 Eylül'ü gerçekleştiren ordu seçkinlerinin siyasetçiler üzerindeki baskı ve denetimlerinin kalıcılaştırılmasının da simgesi haline gelmiştir. MGK'nın artan ağırlığının sürekli darbe rejimi yarattığı eleştirisi de sık sık gündeme gelmiştir.

Çünkü MGK'nın 1971 sonrası yapılan değişikliklerle 111. maddede yer alan Bakanlar Kurulu'na 'yardımcılık etmek' ibaresi çıkarılmış 'tavsiye eder' olarak değiştirilmiştir. 1982 Anayasası ile birlikte ise, bu kapsam daha da genişletilerek MGK, *"devletin Milli Güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir*" şekline dönüşmüştür. Bu Karara, MGK'nın, *"devletin varlığı, bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar, Bakanlar Kurulunca "öncelikle dikkate alınır"* cümlesi eklenmiştir (TBMM, 1982).

Yeni anayasayı yapacağı varsayılan Danışma Meclisi'nin üyeleri, Milli Güvenlik Koseyi'nin gözündeki ideal aydın kimliğini netleştirmektedir. MGK özellikle bu dönemde aydınlara güven duymadığı için oldukça seçici davranmıştır. Aydınların birçoğu 27 Mayıs'ın Forum çevresinden veya üniversitelerden çağrılan ve Kemalizme olan bağlılığından emin olunan aydınlardan seçilmiştir. Buna rağmen, kendi projelerine dahil olacak/olmak isteyecek aydın sayısında bir kısıtlılık olduğundan, bazı çevrelerin lehine tercih oluşturmak durumunda kalmışlardır (Sunay, 2019; TBMM Tutanak Dergisi, 1982).

Sol Kemalist aydınların Kemalizmin sol/sosyal demokrat yorumları; devletin kurumsal şemsiyesini, 'özerklik' talebinde simgelenen bir yönde dönüştürme arayışları ve korporatist siyasi eğilimler şeklinde yorumlanarak; yaşanılan pek çok sorunun kaynağı şeklinde sorumlu tutulmuş, sağ Kemalist seçkinler tarafından ciddi bir tehdit kabul edilmiştir. Bu iddiadan hareketle 12 Eylül'ün restorasyon kurucusu Kenan Evren, *"Cumhuriyet'in temel taşlarından Atatürk adına tahrifat ve tahribat yapmış olanların, yozlaştırmış oldukları Cumhuriyet kuruluşlarını yeniden düzenleyeceklerini, gerekirse bu düzenlemeyi o kuruluşu kapatıp yeniden açmak suretiyle gerçekleştireceğini"* (Tercüman Gazetesi, 24 Temmuz 1981) belirterek, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Radyo Televizyon Kurumu ve üniversitelerden yapılan "tahribattan" bu kadroları sorumlu tutmuştur (Taşkın, 2019: 578).

Evren, 1982 Ağustos ayında Afyon'da yaptığı konuşmasında yeni bir anayasanın hazırlandığı ile ilgili sinyalleri vermiştir. Bu konuşmasında, *"O anayasa bize bol geldi içinde oynamaya başladık. Oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik"* diyen Evren'in sözlerinden 27 Mayıs Anayasası ve onun getirdiği bazı özgürlüklerin ortadan kaldırılmasının hedeflediğini en baştan anlaşılmaktadır.

Danışma Meclisi içinden seçilen 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuş; Komisyon, 'özgürlükleri siyasal çekişmelerin nedeni sayan yasama ve yürütme erkinin gücünü siyasetin tıkamasının asıl sorumlusu tutan bir siyaset anlayışı üzerinden', yasaların oluşturulması gerektiği noktasında MGK ile uzlaşmıştır. Bu süreçte kooperatif zihniyete sahip sivil ve asker bürokrasinin yanında büyük sermaye gruplarının da talepleri bir şekilde dikkate alınmış; emekçiler, gençler, sivil toplum kuruluşları, demokratik kitle örgütleri ve partiler bu sürecin dışarısında bırakılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2022).

20 Ekim 1982'de çıkarılan bir kararla anayasanın geçici maddelerinin ve Evren'in anayasanın tanıtılması ile ilgili konuşmalarının eleştirmesi yasaklanmıştır (Resmi Gazete,

1982). Evren, Isparta ve Burdur'da halka karşı yapmış olduğu konuşmada; *"Anayasaya hayır diyen menfi düşünceliler ile mücadele edeceğiz"* (Cumhuriyet, 1982) demiştir. Evren'in bu konuşmasından ve alınan karardan, anayasa referandum sürecinde anayasal sürecin olumsuz etkilenmesini önlemek için her şeyi yapmaya hazır olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu dönemde, yeni anayasaya halk desteğinin yüksek olduğuna dair haberler basında sıklıkla yer almasına rağmen, Evren Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile anayasa oylamasını tek bir seçimde birleştirilmesine karar vermiştir. Sandığa gitmek istemeyecek seçmenler de düşünülmüş, seçmenlerin sandığa gitmesi için "para cezası" ile birlikte *"5 yıl oy kullanma haklarının ellerinden alınması"* cezası uygulanmıştır (Resmi Gazete, 1982). Bununla birlikte hayır oyu vermek isteyen seçmenlerin, sandık başlarında nöbet tutan askerler huzurunda bu cesareti göstermeleri gerekmiştir.

MGK'nın en çok tartışma yaratan ve onamasına tabi olan, 1982 tarihli Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, dönemin en çok tartışılan ve siyasi kuşatma ve sınırlandırma hedeflerinin nerelere ulaşabileceğini gösteren bir başka önemli belgedir. Bu belge, Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini tehdit eden unsurların tespiti ve bunlara karşı alınacak önlemleri içeren bir belgedir.

Belge; dönemin MGK üyeleri tarafından belirlenen, kamuoyunda "devletin gizli anayasası" olarak da adlandırılan ve güvenlik stratejilerini açıklayan bir metin olarak, Türkiye'nin güvenlik politikasını şekillendiren önemli bir rolü içermektedir. Ancak, belgenin içeriği ve onaylanmasının ardından yaşanan tartışmalar, özellikle belgenin demokrasi ve özgürlükler üzerindeki etkileri konusunda yoğunlaşmıştır. Belge, askeri darbenin ardından MGK'nın etkisini pekiştirdiği dönemde, güvenlik politikalarının sivil hükümetlerin üzerinde nasıl şekilleneceğini de belirlemiştir (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 1981; Ergenoğlu, 2010: 33-37).

6 Aralık 1983 tarihlerine kadar, bu kadar kısa zamanda alınan kararların sayısı dikkate alındığında, MGK'nın gerçekleştirmek istediği restorasyonun kapsamı anlaşılmaktadır. Yasama faaliyetlerindeki yoğunluk sonucunda 669 yasa, 76 MGK kararı, 3 MGK bildirisi ve 90 kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. 1982 Anayasası ile siyaseti kuşatma ve sınırlandırma hedefine büyük ölçüde ulaşılmakla birlikte, konulan siyasi yasaklar neticesinde, siyasi aktörlerin uzun süre bu kuşatmaya karşı bir duruş geliştirilemedikleri ifade edilebilir (Yaşar, 1990; Toprak, 2020; 177-185). Bir restorasyon

metni olarak oluşturulan 12 Eylül Anayasası'nı hazırlayan Komisyon Başkanı Profesör Doktor Orhan Aldıkaçtı da dahil olmak üzere, yasalar ile ilgili eleştirileri görmek ise çok sonraları gerçekleşmiştir. Özellikle 1987'den sonra mecliste bulunan tüm siyasi partiler anayasayı şiddetle eleştirmiş ve acilen anayasanın değiştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Aydın ve Taşkın; 2022: 336).

Bununla birlikte 1980 ile 2000 yılları arasında; Türkiye'de birçok siyasi parti farklı gerekçelere dayandırılarak kapatılmıştır. Anayasa'nın 68. maddesi, siyasi partilerin amaçları ve faaliyetlerini düzenlerken; sınıf egemenliğini savunmayı veya yerleştirmeyi amaçlayan partilerin kurulmasını yasaklamıştır. Maddede de şu ifadeler yer almaktadır: *"... Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan faaliyetlerde bulunmayı amaçlayan partiler kurulamaz. Sınıf veya zümre diktatörlüğünü, herhangi bir diktatörlük rejimini savunan veya yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulamaz..."* Bu düzenleme, komünizmi, faşizmi veya diğer diktatörlük türlerini açıkça hedef alan siyasi partilerin yasaklanmasına dayanak teşkil etmektedir. Bu kapsamda 1980 ile 2000 yılları arasında Türkiye'de birçok siyasi parti farklı gerekçelere dayandırılarak kapatılmıştır.

Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) (1991) ve Sosyalist Parti (1992), komünist ideolojiye sahip olduğu gerekçesiyle ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemleri nedeniyle kapatılmıştır. Halkın Emek Partisi (HEP) ve Demokrasi Partisi (DEP) (1994); Kürt sorununa dair açıklamaları ile devletin bölünmez bütünlüğüne karşı faaliyet yürüttüğü gerekçesiyle kapatılmıştır. Refah Partisi (1998), İslamcı eğilimli bir parti olduğu ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı faaliyet yürüttüğü gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Refah Partisi'nin devamı niteliğinde olan Fazilet Partisi (2001) de laiklik karşıtı faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle kapatılmış, partinin bazı önemli üyelerine de siyaset yasağı getirilmiştir.

Buraya kadarki gelişmeler ile ifade edilmek istenen, 1982 Anayasası'nın oluşturduğu kararlar ve kurumlar ile ordunun, yürütme ve yargı alanlarında tek bir otorite haline gelerek, 'siyasetin kurumlarına ve diğer güç odaklarına karşı rakipsizliği ve özerkliği anlamında nasıl büyük bir mesafe katettiğinin' altını çizmektir. Murat Belge (2000: 43), 12 Eylül'de yaşananları analiz ederken; "Türkiye'nin ne gibi özellikleri vardı ki 12 Eylül gibi bir olayı yaşadı" sorusunun cevabını Evren'in karakteri ile

ilişkilendirerek cevap vermiştir. *"Sıradan yurttaş, Kenan Evren'in şahsında nihayet kendi gibi düşünen bir önder bulmuştu. Kenan Evren, memlekette hangi kahveye gitseniz 5-10 benzerlerini bulabileceğiniz bir tipti. Türkiye'nin öbür siyasi önderleri toplumun kültürel vasatisinin üzerindeki insanlardı. 12 Eylül'ün lideri Evren ise, 'sallandıracaksın ellisini' diyenlerden farksızdı. Farkı, sallandırma imkanını gerçekten bulabilmesi oldu"* demiştir.

Belge, ayrıca bu dönemi analiz ederken, Türkiye 12 Eylül döneminden çıkalı 12 yıl olmuştur. Belge'ye göre Türkiye 12 Eylül'den çıkamamış, daha doğrusu çıkmış gibi yapmıştır. *"Diktatörlükten çıkmış Yunanistan, İspanya gibi ülkeler diktatörlükleriyle yüzleştiler. Bu ülkelerde, özgürlük içinde yaşayan bir toplumun keyfini hissediyorsunuz. Biz, 12 Eylül'ün meydan okumasına karşılık vermedik. 12 Eylül son analizde toplumu bir yüzleşmeye çağırdı. Sakin bir karşılaşma olamazdı bu, sert geçmesi kaçınılmazdı. Toplum olarak bu çağrıyı da işitmezlikten geldik. Basın, hukuk kurumları, üniversite, politikacılar... kendilerini 12 Eylül'ün dayattığı koşullara uydurarak varoldular. Yüzleşmedik. Geleneklerimizi aşmak için bir çabaya girmedik. Bu nedenle, hâlâ 12 Eylül'ün içindeyiz."* demiştir (Belge, 2000: 43). Belge'nin ifade ettiği gibi ordunun güvenlikleştirme uygulamalarına ve vesayet rejimine karşı ciddi bir karşı duruşun oluşması 2010'lardan sonra ancak söz konusu olmuştur.

Sosyal ekonomik farklılıkların, siyasal saflaşmaların eksenini oluşturduğu bir yapı henüz oturmamışken; 1980 sonrasında özlü kimliklere ağırlık veren siyasal ayrışmalar yaşanmaya başlanmış, geniş kesimler kendi kültürel adacıklarına çekilerek oradan siyasete müdahil olmaya yönelmiştir. Daha doğrusu, sosyoekonomik farklılıkların özcü-kültürcü söylemler üzerinden ifade edildikleri karmaşık bir siyasal kutuplaşma ortamı oluşmuştur. Bu süreçte, 1980'lere kadar en azından normatif olarak değer verilmekle beraber henüz olgunlaşmamış refah devletine ait zayıf yapılanmaların da tahrip edilmesi ile farklı kesimlerin kendi kültürel adacıklarına kaçmaları eğilimi daha da güçlendirilmiştir.

12 Eylül rejiminin başlangıç hedefleri düşünüldüğünde, uygulanan güvenlikleşme siyasetinin temel hedefinin; siyasetin toplumsal ve çoğunluklu niteliğinden uzaklaştırarak askeri bürokrasinin etkinliklerine indirgenmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte solun gücü büyük ölçüde kırılmakla beraber, siyasetin kenarından köşesinden büyüyen siyasi aktörlere engel olunamamıştır. Bu aktörler radikalleşmeden Türk İslam sentezi ile

çizilmek istenen sınırları zorlayan uluslararası etkilere açık bir İslami hareket, Kürt hareketi ve entelektüel bürokratik denetime direnen ve piyasa ile iç içe yükselişe geçen popüler kültür kaynaklı aktörler olarak ifade edilebilir.

MGK'nın anayasal ve yasal statüsü çerçevesinde, "tavsiye organı" olmaktan çıkarak milli güvenliğin sağlanması konusunda karar alma mekanizmalarına doğrudan etki etmekten uzaklaşması, 2001 anayasa değişiklikleri sonrasıdır. Bu tarihe kadar Türkiye'de yasal olarak, 'ulusal güvenliği belirleme ve uygulama yetkileri' sivil hükümete değil, MGK'ya verilmiştir. Ulusal güvenliğin kapsamı ise, anayasanın 118. maddesinde hem de 2945 sayılı MGK ve MGK sekreterliği kanununda şöyle belirtilmişti; *"Ulusal güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşması amacı ile MGK'nın belirlediği görüşler dahilinde, bakanlar kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder."*

2945 MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda ise ulusal güvenlik şöyle tanımlanmaktadır; *"Millî güvenlik, devletin anayasal düzeni, millî birlik ve bütünlüğü ile millî menfaatlerinin, millî gücün kullanılması suretiyle, millî hedefleri doğrultusunda tüm iç ve dış tehditlere karşı korunmasından ibaret sistemi ifade eder." Türkiye'de ulusal güvenliği üstlenen ve ulusal güvenliğe neyin tehdit oluşturduğuna karar veren kurumun uzun yıllar hükümet değil MGK olması, bu misyonu üstlenen kuruma bağlı olarak alınan kararlardaki iktidar dağılımını ve ideolojisini hem belirlemekte hem de açığa vurmaktadır."* (Resmi Gazete, 1983).

Bu tanımlama üzerinden Türkiye'de ordu için askeri faaliyetleri aşan alanlar ile de ilgilenmenin, ulusal güvenlik arayışının bir gereği olduğu ve ordunun bu faaliyetleri ile toplumdan ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu ifade edilebilir. Bu tanımlama aynı zamanda ulusal güvenliğe yönelik iç ve dış tehdit unsurlarının belilenmesinde ve güvenlik politikalarının uygulanmasında otoritenin kim olacağının da açıklığa kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü ulusal güvenliğe yönelik tehdit algılamalarının bir kısmı objektif kritelerler taşısa da ulusal güvenliğin doğrudan objektif kriterler ile belirlenen bilimsel bir olgu olmadığı açıktır. Bu bağlamda tehdit algılaması yapan ve ulusal güvenlik stratejilerini onun üzerine kurgulayan aktörün kim olduğu, entellektüel birikimi, yaşama bakış felsefesi önem arz etmektedir.

MGK'nın uzun yıllar iç güvenliğin sağlanmasında oynadığı rol, Türkiye'de güvenlikleştirmenin en çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Güvenlikleştirme, bir meselenin güvenlik tehdidi olarak tanımlanması ve bu nedenle olağan siyaset süreçlerinin dışında, özel yöntemlerle ele alınması anlamına gelir. MGK'nın aldığı kararların yargı denetimine kapalı olması ise, bu tür kararların siyasal değil, "stratejik ve zorunlu" olarak sunulmasına dayanan güvenlikleştirme mantığını güçlendirmektedir.

Darbe donrası siyasetin sivilleşmeye başladığına dair ilk adım, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 7 Aralık 1983'te yeni hükümeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'a vermesidir. I. Özal Hükümeti TBMM'de 22 Aralık günü yapılan oylamada 213 oyla güven oyu alarak görevine başlamıştır. Biçimsel demokratik yapıların yeniden işlemesinin, kapsamlı bir demokratikleşme veya sivilleşme olarak yorumlanması yaygın olmakla beraber son derece sorunludur. Ara dönemde halk devre dışı bırakılarak oluşturulan yapıların yeni siyasi iktidarca ciddi biçimde sorgulanmadığı ve değiştirilemediği unutulmamalıdır. Bu noktada Turgut Özal'ın "sessiz muhafazakar kitle veya "orta direk" diye kurgulanması (Aydın ve Taşkın, 2022: 398), toplum kesimlerinin gözünde 12 Eylül güvenlikleştirme uygulamalarının meşrulaştırılmasını olanaklı kılmasıyla darbecileri memnun ettiği ifade edilebilir.

Dönemin şartları değerlendirildiğinde Özal'ın bu tavrının ise, bir memnuniyetten çok zoraki bir uyumu gerektirdiğini değerlendirmek zor değildir. Özellikle Özal hükümetleri boyunca irtica tartışmalarının gündemden hiç düşmediği ve Özal ile Evren arasındaki krizlerin ana kaynağının her zaman irtica tartışmaları olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu zoraki uyum daha iyi anlaşılmaktadır. Bu noktada tüm restorasyon uygulamalarına ve bu yeni demokratik yapılanmalara rağmen, gerek siyasiler gerek toplumun belli kesimlerinden destek bulan yeni bir otoriterliğin yaygınlaştığı ifade edilebilir. 12 Eylül ile başlayan restorasyon süreci, iktisadi ve askeri seçkinlerin uzlaşısıyla başlayan; siyasi seçkinler arasında da kalıcı müttefikler bulan ve kendi ideolojik çerçevesini oluşturduğu toplum kesimlerinden de destek türetmeye çalışan bir ideolojik inşa sürecine dönüşmüştür.

Özellikle "eskinin devamı" söylemiyle siyasi hayata dahil olmak isteyen partilere yönelik engelleme girişimleri, sadece eski siyasilerin önlerini kesme amacıyla değil; aynı zamanda yeni partilerin eski gelenekleriyle buluşmalarının geciktirilmesi hedefiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca partilerin birbirlerinin arasındaki transferlerinin de mevzuatla engellenmesi sağlanmış olmuştur (Anayasa'nın 84. Maddesi).

Bu dönemde dikkat çeken bir başka husus ise, 1978'de kurulan PKK'nın (Kürdistan İşçi Partisi) 12 Eylül'ün ortaya çıkardığı baskıcı siyasi ortam nedeniyle güçlenme imkanı bulmuş olmasıdır. Siyasal ortam giderek gelişirken; oluşan radikal yapılanmalar Kürtlerin kimliklerine dair farkındalıklarını ciddi ölçüde arttırmıştır. Bu dönemde bir kimlik algısı olmayan toplum kesimleri dahi radikal oluşumlarının etkisinde kalarak, kimliklerine daha fazla vurgu yapar hale gelmiştir. CHP'de Bakanlık yapan Şerafettin Elçi, *"Türkiye'de Kürtler vardır. Ben bir Kürdüm"* demesinin ardından 1981'de askeri mahkeme tarafından bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1983'te Kürtçe'nin yasaklanması için 2932 sayılı bir kanun çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 1983). Başka dil bilmediği için Kürtçe konuşmak durumunda kalanların bile tutuklanma ihtimalleri nedeniyle PKK'nın bu dönemde hiç kazanmadığı kadar önemli bir destek kazanmaya başladığı ifade edilebilir. Bu durum bir taraftan 12 Eylül sürecinde yürütülen güvenlikleştirmenin tüm kimlikler için var olmayı ne kadar zorlaştığını; bir taraftan ise Kemalistlerin, Kürt halkının varlığını sosyolojik ve siyasal olarak kabullenmekte ne kadar geciktiğini göstermektedir.

Dar siyasi alanda faaliyet gösteren diğer siyasiler ise; Kürt meselesinin ciddi bir asayiş problemi olduğuna ikna olanlarla, bunun siyasi boyutunun önemini idrak edenler arasında bir ayrışma yaşanmaya başlamıştır. Siyasi seçkinlerin bir kısmı terörle mücadelede asla taviz verilmemesi gerektiği yönünde söylemde bulunurken; bir kısım bu meselenin siyasi boyutunun ihmal edilerek çözülemeyeceğini dile getirmiştir. Turgut Özal bu dönemde iki farklı düşünce arasında bir ortaya yol bulmaya çalışarak; terörle mücadeleden taviz vermemekle birlikte siyasi çözüm arayışına yönelmiştir (Demirel, 2018: 64-65).

Tarih 1985'leri gösterdiğinde Milli Selamet Partisi davasından delil yetersizliği gerekçesiyle beraat eden Necmettin Erbakan ve dava arkadaşları, yeniden siyasete dahil olarak; enerjilerini güvenlikleştirme tedbirlerini eleştirmek yerine, partileşme sürecine ayırmaya karar vermiştir. Alparslan Türkeş'in de Erbakan'dan sonra serbest kalması, siyasi örgütlenme şevkinin yeniden doğmasına yol açmıştır. Türkeş 1987'de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)'yi devralarak genel başkan seçilmiştir. Bir hafta sonra ise Erbakan Refah Partisi'nin liderliğini devralmıştır.

Hareketlenmeye başlayan siyasi ortamda Özal'ın en büyük başarısı, muhafazakar-İslamcı kitlelerin orta sınıflaşma arzularını başarıyla harekete geçirmiş olmasıdır. Bu aynı zamanda Müslümanların kültürel mağduriyet hissiyatını iktisadi-politik yükselme

özlemleri ile birleştirilmesine kaynak oluşturmuştur. Bir yandan orta sınıflar en dinamik ve geleceği parlak kesimler olduklarına dair özgüven kazanırken; diğer yandan piyasa dinamizminin etkisiyle yoksul kesimlerin orta sınıfa tutunma imkanları artmıştır. Özal'ın bu tutumunu, 12 Eylül yönetiminin kültürel güvenlikleştirme politikaları ile birlikte değerlendirildiğinde, inşa ettiği popüler kültür ve piyasa ilişkilerinin derinleşmesi ile orta sınıfların özgüven kazanmış olmalarına dayanan kültürel değişimin sonuçlarının, 12 Eylül yönetiminin oluşturduğu kültürel dönüşümlerden ve güvenlikleştirme politikalarından çok daha kalıcı olduğunu sonraki zamanlarda daha net göstermiştir. Bu kalıcılığın etkilerini ilerleyen yıllarda görmek mümkün olmuştur.

Bu sürecin siyasi alan üzerindeki en olumsuz çıktısı ve bugün hala kalıcılığını koruyan siyasal didaktizmi ise, Türkiye'de rakip kimliklerin ideolojilerin birbirlerine hayat tanımama ve birbirlerini güvenlikleştirme konusunda birbiriyle yarışır hale gelmesi olmuştur. Bu anlamda 12 Eylül Darbesi ve güvenlikleştirici tedbirler, sadece güvenlikleştirici uygulamalar ile siyasi alanı ortadan kaldırmamış; aynı zamanda anti-entelektüalist bir popülizm kültürünün siyasete yerleşmesine katkı sunmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Kemalistlerin en önemli korkusu, tarihin dışında bırakmak istedikleri ama buna rağmen bir şekilde her zaman karşılarına çıkan İslamcılığın veya milliyetçi-muhafazakarlığın, Türkiye'de tüm kısıtlara rağmen siyasal parti düzeyinde önemli bir temsilinin ve uzun bir tarihinin olmasıdır. Bu tarihsel süreçte etkisi en çok hissedilen ve bu siyasi harekete damgasını vuran siyasi aktörün Necmettin Erbakan ve onun temsil ettiği Milli Görüş Hareketi olduğu ifade edilebilir.

12 Eylül sürecinde de siyasi ve iktisadi seçkinlerce Erbakan liderliğindeki bu hareket güvenlikleştirilmesine rağmen, Kemalist seçkinlerce kontrol altına alınmayacak rakip bir siyasi oluşum olarak algılanmamıştır. Ancak 1980'lerden sonra başlayan, Özal'ın etkisinde gelişen ve Müslüman orta sınıfların güçlenmesine katkı sağlayan sosyolojik değişim dalgası ile RP'nin çakışması, bu hareketin rakip bir siyasi oluşum olarak tehdit kabul edilmesinin ve rejim tehdidiyle özdeşleştirilmesinin nedeni olmuştur. Refah Partisi'nin başarısı ise, bu dönemde sadece Özal'ın iktisadi politikaları sonucunda Müslüman orta sınıfların sadece ekonomik olarak güçlenmesine katkı sağlamış olması değildir; aynı zamanda dindar muhafazakar toplumsal kesimlerin yaşadıkları kimlik krizini büyük ölçüde aşabilmesine yardımcı olacak bir aidiyet hissi sunmuş olmasıdır.

Refah Partisi (RP), Türkiye'de 1980'lerin sonlarından itibaren yükselen siyasal İslam'ın bir yansıması olarak güç kazanmıştır. 1990'larda ekonomik sorunlar, toplumsal eşitsizlik ve mevcut partilere karşı duyulan güvensizlik, Refah Partisi'ne olan halk desteğini artırmıştır (Yavuz, 2003). 1994 yerel seçimlerinde önemli bir başarı elde eden RP, İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazanarak geniş kitlelerin dikkatini çekmiştir (Eligür, 2010). Partinin temel mesajı, "adil düzen" sloganıyla ekonomik ve sosyal adaleti vurgulaması olmuştur. 1995 genel seçimlerinde yüzde 21,4 oy oranıyla birinci parti olarak, Necmettin Erbakan liderliğinde, 1996 yılında ise Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kurmuştur (Çakır, 1994).

Erbakan başbakanlığındaki RP hükümeti, özellikle laiklik karşıtı politikalar ve dış politika tercihleri nedeniyle eleştirilmiştir. Hükümetin İslam dünyası ile yakınlaşma politikaları ve laikliğe yönelik söylemleri, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve laik kamuoyu nezdinde ciddi endişeler yaratmıştır (Kara, 2008). 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısında hükümete bir dizi karar dayatılmış, bu süreç "postmodern darbe" olarak adlandırılmıştır. Askerin baskısı, halk protestoları ve yargı süreçleri neticesinde, Refah Partisi 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından "laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı" olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (Hale & Özbudun, 2010).

Parti programında İslami değerlere atıf yapılsa da, doğrudan laiklik karşıtı bir ifade yer almamıştır. Bununla birlikte, lideri Necmettin Erbakan'ın bazı söylemleri, laiklik hassasiyetine sahip kesimlerde rahatsızlık yaratmış olabilir. Özellikle Erbakan'ın sık sık İslam dünyasıyla iş birliğini vurgulaması, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde mesafe koyacağı algısını güçlendirmiştir (Çakır, 1994; Yavuz, 2003). 28 Şubat sürecinde TSK'nın "laiklik hassasiyetini" gerekçe göstererek Refah Partisi'ni hedef alması, kamuoyunda laiklik karşıtlığı suçlamalarını yoğunlaştırmıştır. Ancak, bu süreçte "laiklik karşıtlığı" iddialarının somut delillere dayanmadığı, TSK ve laik kamuoyunun bu dönemde partiye karşı abartılı bir tehdit algısı geliştirdiği ifade edilmektedir (Kara, 2008; White, 2002).

Bu dönemde güvenlikleştirme tedbirleri kapsamında gerçekleşen ve laiklik karşıtı uygulamaların sembolü ve toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak sunulan "başörtüsü yasağı", Kemalist vesayetin ve laiklik eksenli güvenlik politikalarının temel bir aracına dönüşmüştür. Özellikle 1997'deki 28 Şubat süreci sırasında "irtica" ile ilişkilendirilerek bir güvenlik sorunu olarak ele alınmıştır. Başörtüsü yasağının

Türkiye'de güvenlik tehdidi olarak sunulması, özellikle Türkiye'nin sekülerleşme-modernleşme süreci ve toplumun ideolojik bölğnmüşlüğü ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle başörtüsü, 1980'lerde ve 1990'larda politik, toplumsal ve dini tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Bu durum, başörtüsü yasağının siyasi ve güvenlik perspektifinden algılanmasına yol açmıştır. Bu durum, özellikle 28 Şubat süreci ve sonrasındaki dönemlerde daha belirgin hale gelmiştir (Cizre, 2019; Kuru, 2009).

Türkiye'de laiklik, devletin din işlerinden bağımsızlığını ve dini etkilerin kamusal alanda yer bulmamasını güvence altına almayı hedeflemektedir. Kemalist laiklik anlayışını temsil eden bu tür laiklik anlayışını savunanlar, "başörtüsünü dini bir sembol olarak görmüş ve bunun, toplumsal yapıda gerilim yaratabileceğini ileri sürmüşlerdir". Başörtüsü, özellikle "eğitimde ve kamu kurumlarında devletin dini etkilere açık hale gelmesi" şeklinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, başörtüsü yasağı, Türkiye'de laiklik ilkesinin korunması adına bir güvenlik önlemi olarak sunulmuştur.

Özellikle 28 Şubat süreci sonrasında, "sosyal düzeni tehdit eden bir unsur olarak sunulması", başörtüsünün "kamuya yönelik dini ifadenin bir aracı" olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Başörtüsüne karşı olan kesimler, bunun İslamcı hareketlerin güç kazanmasına ve toplumsal yapıyı dönüştürmesine yol açacağına inanmışlardır. Başörtüsü yasağı, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma çabalarının bir parçası olarak savunulmuştur. Yasağı savunanlar, başörtüsünü modernleşmeye karşı bir engel olarak görmüş, bunun siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmeye engel teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda, başörtüsü, "batı tarzı modernleşme" ve "gelişen demokrasiye" karşı bir tehdit olarak sunulmuştur. Başörtüsünün, devlet kurumlarında ve üniversitelerde serbest bırakılması, Türkiye'nin "uluslararası prestiji ve güvenliği" açısından bir tehdit olarak algılanmıştır (Kuru, 2009; Göle, 1997).

Başörtüsü yasağı, Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ideolojik yapısı üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Başörtüsü yasağının siyasal alana yansıması, laik-muhafazakâr gerilimlerinin önemli bir sembolü haline gelmiş olmasıdır. Laiklik yanlıları yasağı, modernleşme ve kadın haklarının korunması olarak savunurken, muhafazakâr kesimler bunu bir hak ihlali ve inanç özgürlüğüne müdahale olarak değerlendirmiştir. Kemalistlerin güvenlikleştirmenin bir parçası olarak kullanılan başötüsü yasağı, 2013'lere kadınların bireysel haklarını ve özgürlüklerini ihlal etmiş, başörtülü kadınları sosyal ve siyasal alanın dışına iterek ötekileştirmiş, bu durum ise, toplumsal ve siyasal

ayrışmayı derinleştirmiştir.

Bugün hala bu konu, mağdur edilen toplumsal kesimler için bir travmanın kaynağı haline gelmişken; siyasal alanda gereksiz kutuplaşmaların oluşmasına yol açarak, asıl zaman harcanması gereken önemli siyasi ve iktisadi meselelerin üzerinin örtülmesine zemin hazırlamaktadır.

Özetle, 12 Eylül rejiminin başlangıç hedefleri düşünüldüğünde uygulanan güvenlikleşme siyasetinin, siyasetin toplumsal ve çoğunluklu niteliğinden uzaklaştırarak askeri bürokrasinin ideolojik etkinliklerine indirgendiği ifade edilebilir. Bu süreçte solun gücü büyük ölçüde kırılmakla beraber, siyasetin kenarından köşesinden büyüyen İslamcı, milliyetçi ve muhafazakar siyasi aktörlere engel olunamamıştır. Bu aktörler aynı zamanda; radikalleşmeden, Türk İslam sentezi ile çizilmek istenen sınırları zorlayan uluslararası etkilere açık bir İslami hareket ile Kürt hareketi ve entelektüel bürokratik denetime direnen ve piyasa ile iç içe yükselişe geçen popüler kültür kaynaklı aktörler olarak ifade edilebilir.

4.2.3.2.2. Kültürel Alanda

Kemalistler tarafından modernleşme Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, halkın katılımı yoluyla şekillendirilebilecek bir proje olarak görülmemiştir. Yurttaşların sınırları önceden tanımlanmış bir toprak parçası üzerinde tüm sosyolojik dönüşümlerden bağımsız olarak modernleşmenin bir parçası olacağı varsayılmıştır. Bu bakış ile demokrasinin algılanışı, 27 Mayıs'ı 12 Martı ve 12 Eylül gerçekleştiren kadroların zihinlerinde bir değişim ve dönüşüm geçirmediğini göstermektedir.

Demirel, 12 Eylül rejimini;*"rejimin özgürlük alanını daraltarak, otoriter demokrasi yönünde dönüştürmek isteyenlerle; demokratikleşme sürecini derinleştirmeyi hedefleyenler arasındaki mücadelenin birinci kutup tarafından kazanılmış olması"* olarak ifade etmiştir (Aydın ve Taşkın, 2022: 340). Ayrıca 12 Eylül rejimini, *"milli iradenin daraltılması ve halka güvensizlik üzerine kurulu bir düzen"* olarak nitelendirmiştir (Arslan, 2019: 193).

12 Eylül Atatürkçülüğü, modernleşmenin öznesi olarak devleti merkeze alan bir projenin, devlet kontrolüne karşı çıkan yeni toplumsal aktörlere karşı modernleşme mirasını terk ederek muhafazakâr bir içerikle yeniden şekillendirilmesi ve devletçi bir yapıya büründürülmesi çabası olarak ifade edilebilir. Bu dönemde uygulanan güvenlikçi odaklı politikalar; askeri darbeler, anayasal düzenlemeler, hak ve özgürlüklerin

kısıtlandığı bir atmosferde, işçi örgütlenmelerinin kazanımlarının geri alınması ve ihracata dayalı bir büyüme stratejisine geçiş hedefleriyle birleşmiştir. Bunun sonucunda, Latin Amerika'da sıkça görülen ve "bürokratik otoriteryanizm"[17] olarak adlandırılan bir yönetim biçimini ortaya çıkarmıştır.

Sosyo-ekonomik farklılıkların siyasal ayrışmalara temel oluşturduğu bir yapı henüz yerleşmemişken, 1980 sonrası dönemde kimlik temelli siyasal bölünmeler ön plana çıkmaya başlamış; geniş kitleler kendi kültürel çevrelerine çekilerek buradan siyasete dahil olma yolunu tercih etmiştir. Başka bir ifadeyle, sosyo-ekonomik farklılıkların özcü ve kültürcü söylemler aracılığıyla ifade edilmeye başlaması, karmaşık bir siyasal kutuplaşma ortamı yaratmıştır. Bu kutuplaşma ortamında, 12 Eylül rejiminin yürüttüğü güvenlikleştirme uygulamalarının 1980'lere kadar normatif olarak değer verilen; ancak henüz tam anlamıyla gelişmemiş olan 'refah devletine' ve 'demokratik hukuk' devletine ait zayıf yapıları da tahrip etmiş, bu da farklı toplumsal grupların kendi kültürel çevrelerine yönelme eğilimini artırmıştır.

Kenan Evren, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin ardından, yeni rejimin vizyonuyla uyumlu hale getirmek için kilit devlet kurumlarının yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu kurumsal yeniden yapılanma kavramı, darbeden sonraki daha geniş ideolojik değişimin bir parçasıdır. Evren, Türk Dil Kurumu (TDK), TRT (Türk Radyo ve Televizyonu) ve üniversiteler gibi kurumlardaki "yozlaşmış" unsurlardan Cumhuriyeti temizlemenin önemini sıklıkla vurgulamaya başlamıştır (Birand, 1984).

12 Eylül rejimi sadece belirli kimlik kesimlerine değil; aynı zamanda sol Kemalist kadrolara mesafeli yaklaşmış ve yaşanan sorunların önemli bir kısmından onları sorumlu tutmuştur. Esas çatışma, Kemalizm'in sosyal demokrat yorumlarını devletin kurumsal çerçevesinden uzaklaştırma girişimleri ile bu yaklaşımın özerklik talepleri etrafında şekillenmiştir. Korporatist siyaset anlayışının etkisi altında olan rejim seçkinleri, bu eğilimi ciddi bir tehdit olarak algılamışlardır.

Bu bağlamda, 12 Eylül rejimi, Kenan Evren'in; *"Cumhuriyetin temel taşları olan Atatürkçülük adına yozlaştırılmış ve tahrip edilmiş kurumları yeniden düzenleyeceğiz; gerekirse bu kurumları kapatıp yenilerini açarak bu düzenlemeleri gerçekleştireceğiz"*

[17]Guillermo O'Donnell tarafından geliştirilmiş bürokratik otoriteryanizm; genellikle bir askeri liderlik altında teknokratlar, üst düzey bürokratlar ve sermaye çevrelerinin kontrolünde işleyen otoriter yönetim biçimini ifade eder. Bürokratik otoriteryanizm ile yönetim; sivil siyasetten ziyade askeri ve bürokratik elitlerin kontrolündedir. Demokratik katılım ve siyasal partiler sınırlanır, işçi hareketleri bastırılır ve sivil toplum örgütleri etkisizleştirilir (Guillermo O'Donnell, 1973).

(Hürriyet, 24 Temmuz 1981) sözlerinde de anlam kazandığı gibi, Türk Dil Kurumu (TDK), TRT ve üniversitelerdeki tahribattan bu kurumları sorumlu tutarak kurumları da hedef göstermiştir. Bu söylemlerden, yeni rejimin yalnızca muhafazakâr İslamcı çevrelere ve Kürtlere karşı değil, aynı zamanda Kemalizm'in sol yorumlarına karşı da tavizsiz bir tutum sergileyeceği açıkça anlaşılmaktadır.

Bu nedenle, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç, bütün derneklerin faaliyetlerinin durudurulmasına karar verilmiştir. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ile Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK), 1980 Darbesi sonrası askeri yönetim tarafından diğer birçok sivil toplum kuruluşu gibi faaliyetleri durdurulan sivil toplum kuruluşlarıdır.

Kemalistlerin başlatmış olduğu modernleşme projesi, toplumun farklılaşması ve vesayetçi anlayışı reddetmesi karşısında bir geri çekilme sürecine işaret etmektedir. Bu anlamda 12 Eylül'ün modernleştirici seçkinlerin, "artık bu sürecin taşıyıcı özneleri olmak isteyen" ve "vesayeti kabul etmeyen" toplum kesimlerine karşı geliştirdiği bir direniş olduğu ifade edilebilir. Bu yönelim, 1982 Anayasası'nın Genel Esaslar bölümünde yer alan "Atatürk milliyetçiliği" ifadesiyle resmi ideolojinin yönünü açıkça belirlemiştir.

Özellikle 1982 Anayasası'nda MGK ile ilgili 118. maddeye MGK Genel Sekreterliği'nin hem ideolojik hem de dayanak noktasını oluşturan 2945 Sayılı Kanun'daki hükümler; Türkiye'nin kurucu felsefesini ve modernleşme projesini temel bir referans noktası olarak yeniden ele almaktadır. Bu hükümler şu şekildedir; *"Anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirerek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirlerler."* Bu hükümler ile Atatürkçü düşünce, modernleşme, laiklik, milli egemenlik, cumhuriyetçilik ve bağımsızlık gibi temel unsurları içermektedir (Resmi Gazete, 1983).

Atatürk ilkeleri ve inkılapları, Türkiye'yi modern ve çağdaş bir devlet haline getirmek amacıyla gerçekleştirilen reformlara dayanmaktadır. Bu söylem ile Kemalist ideolojik bir çerçeve çizilirken; aynı zamanda bu çerçeveyi uygulamaya dönük bir anlayışla birleştirmektedir. Söylem, milli hedefleri yönlendirmekte ve gerekli tedbirleri belirlemeyi hedeflemektedir. Milli hedefler, bir ülkenin kalkınma, güvenlik ve uluslararası ilişkilerdeki amaçlarını içermektedir. "Milli değerler" veya "gerekli tedbirler" gibi kavramların yoruma açık olması, farklı siyasi yaklaşımların bu ifadeyi

farklı şekillerde yorumlamasına neden olmuştur.

Toplumun ihtiyacı olan ideolojik rehabilitasyonun karşılanması için Kemalizm üzerinden geliştirilmiş olan resmi Atatürkçülük anlayışı, 12 Eylül'den sonra toplumu ve devleti yukarıdan aşağıya doğru yeniden düzenleme ve denetleme çabası içerisinde "güçlü devlet ve otoriter yönetim" isteği ile yeniden inşa edilmiştir. MGK, sadece askeri öğrencileri değil; bütün gençleri Atatürk ilkeleri ve Atatürkçülük olarak adlandırdığı Kemalist ideoloji üzerine yetiştimek istemiş; diğer ideolojik yönelimleri, "Komunizm, Faşizm ve İslami fundamentalism" şeklinde ve hastalıklı olarak adlandırmıştır. Bu şekilde, toplumsal ve sosyal alanlarda da güvenlikleştirici tedbirler almaya başlamıştır. Gençlerin böyle ideolojilerin etkisi altında kalmalarının onların "bilgisizliğinden" kaynaklandığını vurgulanmış; alınan tedbirler kapsamında binlerce siyasi tutuklu, sıkı bir Atatürkçülük eğitiminden geçmeye başlamıştır.

Mamak Askeri Cezaevi'ne yaptığı bir ziyareti anlatan gazeteci Emin Çölaşan; *"verilen emirler ile birlikte Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni ve Onuncu Yıl Nutku'nu hançerlerini yırtarcasına ezbere okuyan çok sayıda tutuklunun Atatürkçülük/Kemalizm eğitiminden geçtiğini"* ifade etmiştir. Her konuşmasında Kemalizme değinen devlet başkanı, *"Türk gençlerinin Atatürkçülük konusunda bundan sonra daha ciddi ve kapsamlı eğitim göreceklerini"* belirtmiştir. Ayrıca Çölaşan yazısının devamında; *"Yakın bir süre öncesine dek karşıt görüşlü oldukları için birbirlerini acımasızca öldüren sağ ve sol örgüt militanları, Mamak Askeri Cezaevi'nde aynı koğuşlarda ortak bir yaşamı sakin ve kavgasızca sürdürüyorlar. Bu tutuklu ve hükümlüler, havalandırma adı verilen saatlerde topluca 'Eskişehir Marşı'nı söyleyerek yürüyüş yapıyorlar."* demiştir (Milliyet, 1980).

Bu çerçevede atılan bir diğer adım eğitim kampanyalarıdır. İnklap tarihi dersi standart tarih derslerinden ayrılarak, 1981-82 eğitim-öğretim yılından başlamak üzere Türkiye Cumhuriyeti İnklap Tarihi adıyla yeni bir ders eklenmiştir. Yüksekokullarda ise dersin adı, Türk İnklap Tarihi olmuştur. Derslerin temel amacı öğrencilere Atatürkçülüğü benimsetmek ve Atatürkçülüğün temel felsefesini kavratmaktır. Derslerin esas kaynakları Nutuk ile Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'dir.

MGK, sivil alana paralel olarak sürdürülen ordu içindeki Atatürk eğitimini aldığı kararlar ile sürdürmüştür. Bu kapsamdaki bir başka gelişme, 1981 yılı sonlarında Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin imzalı hazırlanan bir cep kitabının tüm

kuvvet personeline dağıtılmasıdır. Atatürk El Kitabı adlı bu kitapçığın yayımlanma amacı; *"Kara Kuvvetlerindeki gençlere, subaylara ve astsubaylara Atatürk'ü tanıtmada, Atatürk ilke ve ikılaplarını benimsetmede ve öğretmede, her zaman elde buludurulabilecek bir başucu kitabı sağlamaktır."* Bu kitapta Atatürkçülük, Atatürk'ün düşünce ve inklaplarını ortaya koyan yeni düşünce sistemi" olarak tanımlanmıştır (Akyaz, 2019: 189).

Sonrasında Kara Kuvvetleri bünyesinde verilen, Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar, Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, Atatürk'ün Ekonomi Görüşü başlıkları ile verilen konferanslarda *"personeli bu akımlardan koruyarak devleti yıkılmaktan kurtarmanın yegane yolunun Atatürk'ün düşüncelerinin benimsenmesi olduğu açıklanarak, 12 Eylül müdahalesini kaçınılmaz yapan her türlü yıkıcı ve bölücü akımlar ile bunların dayandığı esaslar, uygulama taktikleri ve son bağımsız Türk Devleti olan T.C.'yi yıkmayı amaçlayan hedeflerin gözler önüne serildiği"* belirtilmiştir (Akyaz, 2019:189; KKK yay., 1982:5).

Milli Eğitim Bakanlığı'nca (MEB) 18 Ocak 1982'de öğrencilerin Atatürkçü ideoloji ile yetişmeleri ve bunu yaşamlarında da bir disiplin haline getirebilmeleri için yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Inklap Tarihi dersinin yeterli olamayacağı belirtilerek; diğer tüm derslerde öğretmenlerin yeri geldikçe öğrencilerin Atatürkçü yetişmeleri konusunda neler yapmaları gerektiğini açıklayan bir yönerge çıkartılmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 1982).

1981 yılının sonlarına doğru MGK, Yükseköğretim Kurulu'nun kurulması ile Atatürkçülük eğitimini yaygınlaştıran bir adım daha atmıştır. Türkiye'de *"üniversite, akademi ve yüksekokulların, geçmişte ihmal ve istismar edildiği ve bu yüzden çok zarar gördükleri"* söylemleri üzerinden ve *"bu ilim ve irfan müesseselerimizi* toplum yapımıza ve çağdaş hedeflerimize uygun müesseseler haline getirmek amacıyla" denilerek Yükseköğretim Kurumu (YÖK) kurdurulmuştur (Resmi Gazete, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, 1981).

Türkiye'nin 1980'lerden sonraki Yükseköğretim Kurulu mevzuatlarında da devlete sadık, "*ATATÜRK inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılması*"na (Yükseköğretim Kanunu, 1981) yönelik ve pratik-maddi başarı peşinde koşan öğrenci/yurttaş yetiştirilmesini amaçlaması; Kemalist ideolojiden başka ideolojileri sakıncalı bulması Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar giden

yüzyıllık süreçte değişmemiştir.

Bu dönemde eğitim alanında alınan kararlardan bir diğeri ise, ilk ve orta öğrenime zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin konulmasıdır. Bu kararın alınmasındaki en önemli etken, Türk gençliğine genel olarak dinler hakkında özel olarak da İslamiyet hakkında temel bilgilerin "doğru, sağlam, resmi eğitim almış eğiticiler tarafından" ve "denetlenebilir" bir ortamda verilmesidir. Daha sonra 1982 yılında anayasaya dahil olan bu karar, bazı Kemalist aydınlar tarafından din eğitiminin gereksiz olması ve dersin fundamentalist İslamcılar tarafından istismar edildiği yönünde endişeler yüzünden, bir kısım aydın tarafından ise laikliğe aykırı olduğu düşüncesiyle eleştirilmiştir.

Bu dönemde Kemalizmi hegemonik bir güç oluşturmak gayretiyle kültürel alanda etki oluşturabilecek farklı kurumların faaliyetleri ile desteklenmiştir. Bu faaaliyetler, yeni anayasanın kurulmasında öngörülen Atatürk Kültür, Dil ve TarihYüksek Kurumu'nun (AKDTYK) ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) ile Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) yeni kadrolarında ve milli eğitim kadrolarında da açıkça kendini göstermiştir. AKDTYK ile kültürel restorasyon anlayışının sınırları belirlenmiş ve toplumsal değişimin kültürel yollar ile denetlenmesi sağlanmıştır. Dil Tarih ve Coğrafya Fakülteleri gibi daha çok "korporatist" aydınların yoğunlukta olduğu muhafazakâr kurumların aydınlarının AKDTYK içinde ağırlık kazanmasından, toplumsal değişimin denetlenme isteğinin ne tür aydınlar ile yapılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde AKDTYK ile kültürel alanda meydana getirilmek istenen dönüşümün temel gayesi Anayasa maddesini hazırlayan MGK üyesi Tahsin Şahinkaya'nın gerekçesinde bulunabilir. Şahinkaya, *"Atatürk tarafından kurulan Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nun günün ihtiyaçlarına uygun olarak reorganize edilerek, devletle olan organik bağlarının tesisi ve kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermeleri…"* (Tercüman Gazetesi, 26 Ocak 1983) şeklinde belirtmiştir. Bora'nın (2019: 542) ifadeleri ile *"Burada, devletten bağımsızlaşan kültür üretiminin devletin varlığına tehdit olarak algılanması teşhisinden hareketle; tedavi, 'bağımsızlaşan' aydınların tasfiyesi ve organik/korporatist aydınların ikamesinde görünmektedir."*

Başka bir kültürel kurum olarak Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) (İlhan, 1989: 2000) gibi çevrelerin ortaya koyduğu bilimsel çalışmalar ve tezler de Sağ Kemalist ideolojinin yeni söylemlerinin yerleşmesi için yoğun çaba harcayan yazarlardan oluşmaktadır. Kurumun ilk başkanı Emekli Korgeneral Suat İlhan'ın adı gerek o

dönemdeki çalışmaları ile gerek daha sonraki çalışmaları ile "Atatürk milliyetçiliğine", etnisist temelli emperyal bir vizyon ve süper güç olması yönünde motivasyon kazandırması açısından önemli bir yere sahiptir.

28 Şubat 1997 süreci ise, Türkiye'de askeri ve bürokrat elitlerin Refah Partisi'nin iktidarına karşı müdahalesi ile başlayan, toplumun dindar kesimlerinin temel hak ve hürriyetlerini önemli ölçüde ihlal eden bir süreci ifade etmektedir. 28 Şubat sürecinin belirgin etkilerinden biri, kamusal alanda başörtüsü kullanımının yasaklanmasıdır. Üniversitelerde, kamu kurumlarında ve askerî bölgelerde başörtüsü yasaklanırken; bu durum kadınların eğitim haklarından mahrum edilmesi ve çalışma imkanlarının ellerinden alınması ile sonuçlanmıştır.

Bir diğer kısıtlama İmam Hatip Okulları'na (İHO) getirilen kısıtlamalardır. 1980 Askeri Darbesi sonrası Türkiye'de eğitim sistemi yeniden düzenlenirken; özellikle mesleki ve dinî eğitim veren okullara yönelik bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalar, darbe sonrası oluşan Millî Güvenlik Konseyi'nin reformları çerçevesinde ve 12 Eylül Darbesi'nden sonra çıkarılan 1983 tarihli ve 2842 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu değişiklikleri kapsamında şekillenmiştir. Ancak bu düzenlemelerin somut etkisi daha çok 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ve bu kanunda yapılan değişikliklere dayandırılmıştır (2842 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 1983; 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu,1973).

Bu kısıtlamaların dayanak noktası, darbe sonrası oluşturulan ve eğitim sisteminin laik esaslara göre yeniden düzenlenmesini öngören 1982 Anayasası ve bu anayasaya uygun olarak çıkarılan kanunlar olmuştur. 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu (TBMM Mevzuat Arşivi, 1973) Türkiye'de eğitim sisteminin temel ilkelerini düzenleyerek, laiklik vurgusunu güçlendirmiştir. 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 1973 yılında çıkarılmış olmasına rağmen, meslek liseleri ve İmam Hatip liseleri gibi meslekî eğitime yönelik okulların haklarına ve düzenlemelerine ilişkin bazı sınırlamalar, sonraki yıllarda özellikle darbe dönemleri ve eğitim politikalarının yeniden yapılandırıldığı süreçlerde yürürlüğe girmiştir. Kanunun çeşitli maddeleri, meslek liselerinin diğer lise türleriyle aynı haklara sahip olmalarını engelleyen düzenlemeler getirmiştir.

İmam Hatip Liseleri (İHL) mezunlarının giriş sınavlarında uygulanan puan kısıtlamaları ile diğer yükseköğretim alanlarına yönelme olanakları kısıtlanarak yalnızca

ilâhiyat fakültelerini tercih etmeleri sağlanmak istemiştir. Bu durum, meslek liselerine uygulanan genel katsayı sistemiyle ilişkilendirilmiştir. Meslek lisesi mezunlarına yönelik uygulanan katsayı uygulaması, İHL mezunlarını da kapsayarak diğer üniversite programlarına erişimi zorlaştırmıştır. 1997 yılında uygulamaya konan 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim sistemi ile İHL'nin orta okul kısmının kapatılması sağlanmıştır. İHL'nin ders programları, Millî Eğitim Bakanlığı'nın sıkı denetimine tabi tutulmuş; dini içerikli derslerin sayısı azaltılarak, derslerin müfredatı yeniden şekillendirilmiştir (Kaplan, 1999; 35-48; Milli Eğitim Bakanlığı, 1997).

Bu düzenleme doğrudan 1739 Sayılı Kanunun, eğitimin bütünlüğünü ve yükseköğretime erişimi düzenleyen maddeleriyle ilişkilendirilmiştir. 2842 Sayılı Kanun kapsamında ise, İHL'lerin sadece ilâhiyat fakültelerine öğrenci hazırlaması gerektiği görüşü pekiştirilmiş ve bu okullara meslek eğitimi veren kurumlar olarak daha dar bir rol biçilmiştir. 1980 Askeri Darbesi sonrası getirilen bu düzenlemeler ile İHL'nin sadece dinî bir ihtisas okulu olarak sınırlı bir rol oynamasını amaçlamış ve bu okulların mezunlarının yükseköğretimde farklı bilimlere yönelmesi ve üniversite sonrası farklı alanlarda iş olanakları bulması sınırlamıştır. Bu politikalar, sonraki yıllarda hem toplumsal hem de siyasi tepkilere yol açmış, özellikle 1990'ların sonu ve 2000'li yıllarda yeniden gündeme gelmiştir (Balcı, 2007; Milli Eğitim Bakanlığı, 1997).

1980 sonrası ve özellikle 1997'deki 28 Şubat süreci, eğitimde laiklik vurgusunun arttığı ve dinî temelli eğitimin sınırlandığı bir dönem olmuştur. Meslek liselerinin (özellikle İmam Hatip Liselerinin) üzerindeki düzenlemeler, dinî gruplar ile laik kesim arasında derin ideolojik çatışmalara yol açmıştır. Katsayı uygulaması gibi düzenlemeler, meslek liselerinin mezunlarının farklı mesleklere yönelme ve sosyal mobiliteyi artırma olanaklarını kısıtlamıştır. Bu, meslek liselerini tercih eden daha az avantajlı kesimlerin toplumsal ilerleme fırsatlarını daraltmıştır. Bu durum, toplumun belli kesimlerinde devlete karşı güvensizliği arttırmış ve siyasi kutuplaşmaları derinleştirmiştir.

Meslek liselerine getirilen kısıtlamalar, özellikle muhafazakâr partilerin politik argümanlarında önemli bir yer tutmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) gibi yeni kurulan bir siyasi parti, meslek liselerinin üzerindeki kısıtlamaları kaldırma vaadiyle geniş bir destek tabanı oluşturmuştur. Bu süreç, eğitim politikalarının, siyasi rekabetin merkezinde yer almasına neden olmuştur. Kemalistlerin siyasi alanda ve kültürel alanda oluşturduğu düzenlemeler ve toplumu dizayn etme çabası, Türkiye'deki eğitim

politikalarının genellikle merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasını ve bu durumun eğitim üzerinde hükümetlerin siyasi kontrolünü kolaylaştırmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda, 1739 Sayılı Kanunun uygulanışı, sadece Kemalistler için değil; her hükümetin kendi ideolojik doğrultusunda eğitimi şekillendirmesinin önünü açmıştır. Bu nedenle eğitim reformları Türkiye'de laik ve muhafazakâr gruplar arasındaki çatışmaları körüklemiş, bu da toplumda kutuplaşmayı arttırmıştır. Özellikle İmam Hatip Liseleri üzerindeki düzenlemeler, iki taraf arasında eğitimin ideolojik bir mücadele alanı olarak görülmesine neden olmuştur (Özbudun, 2002).

Kamuda başörtüsü yasağı, Türkiye'nin laiklik ilkesi çerçevesinde şekillenmiş ve özellikle 1980 darbesinden sonra belirgin hale gelmiştir. Yasağın yasal dayanakları ve uygulama biçimi zamanla değişmiş, farklı siyasi ve toplumsal bağlamlarda tartışmalara yol açmıştır.

Türkiye'de başörtüsü yasağı, 1982 Anayasası'nın 24. ve 42. maddelerinde[18] laik eğitimi ve kamusal alanda laik düzeni koruma amacıyla tanımlanan ilkelere dayandırılmıştır. 1989'da Anayasa Mahkemesi, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasını öngören kanun değişikliğini laiklik ilkesine aykırı bularak iptal etmiştir. Bu karar, yasağın üniversitelerde yaygınlaşmasına yol açmıştır. 28 Şubat sürecinde, başörtüsü yasağı genişletilerek kamusal alanda daha katı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde memurlar, öğretmenler ve diğer kamu çalışanları için de başörtüsü yasağı uygulanmıştır. Yasağın kaldırılması, 2010 Referandumu sonrasında ancak uygulamaya konulabilmiş; 2013 yılında çıkarılan yönetmelik değişiklikleriyle başörtüsü yasağı kademeli olarak kaldırılmıştır. İlk olarak 2010'da üniversitelerde serbestlik sağlanmış ardından 2013'te kamu kurumlarında kadın çalışanların başörtüsü takabilmesine izin verilmiştir. 2017 yılında ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nde de dahil olmak üzere tüm kamu alanlarında başörtüsü serbestisi getirilmiştir (Yükseköğretim

[18] 24. Madde: Din ve Vicdan Hürriyeti, bireylerin din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alır. Herkesin, kendi dini inancına sahip olma, bu inancı açıklama ve inanç özgürlüğünü yaşama hakkı vardır. Ayrıca, devletin din eğitimi ve ibadet özgürlüğünü sağlarken, laiklik ilkesine uygun şekilde müdahale etmemesi gerektiği belirtilir. Din ve ahlak eğitimi, devlet denetimi altında yapılır, ancak inançların kamusal alanda kullanılmasına yönelik sınırlamalar söz konusu olabilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 24. Madde, Resmî Gazete, 17863. Erişim: https://www.resmigazete.gov.tr). 42. Madde: Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi, eğitimin temel bir hak olduğunu ve kimsenin eğitim hakkından mahrum bırakılamayacağını belirtir. Ayrıca, eğitim, çağdaş bilim ve Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda devletin denetimi altında ve laik esaslarla yapılır. Eğitim ve öğretim, Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırı bir şekilde gerçekleştirilemez (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 42. Madde, Resmî Gazete, 17863. Erişim: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm).

Kurulu, 2010; Bakanlar Kurulu, 2013).

Üniversitelerde ve kamu kurumlarında başörtüsü yasağı, dindar kadınların eğitim ve istihdam olanaklarını ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği ve fırsat eşitliği bağlamında tartışmalara yol açmıştır. Başörtüsü, Türkiye'de sadece siyasal alanda değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da derin etkiler yaratmıştır. Bu etkiler; başörtüsünün kimlik, toplumsal eşitlik ve kültürel değerler açısından ne anlama geldiğiyle doğrudan ilişkilidir. Başörtüsünün sosyal ve kültürel alandaki etkileri, toplumda sınıfsal, kültürel ve cinsiyet temelli bölünmeleri pekiştiren bir rol oynamıştır.

Başörtüsü, bir dinin ve kültürün yani bir kimliğin tasviri olarak kabul edilmek yerine siyasi bir sembol olarak siyasetin bir parçası haline getirilmiştir. Özellikle dindar kesimler tarafından başörtüsü, "bir inanç özgürlüğü ve Müslüman kadın kimliğinin bir ifadesi" olarak görülürken; laik kesimler tarafından çoğunlukla "geri kalmışlık veya dini baskılarla" ilişkilendirilmiştir. Başörtüsü takan kadınlar, kimliklerini toplumsal normlardan ve değerlerden bağımsız olarak belirlemeye çalışmışlardır.

Başörtüsü yasağının, toplumsal cinsiyetin bir aracı olarak öne çıkmasına yol açmış olması, muhafazakâr kadınların toplumda daha fazla hedef haline gelmesini sağlamış, aynı zamanda laik ve muhafazakâr toplum arasında da önemli bir aidiyet çatışması yaratmıştır. Kadınların, toplumsal yaşamda başörtüsü kullanıyor olması bir taraftan toplumsal ayrışmayı tetiklerken; bir taraftan sosyal gruplar arasında aidiyet duygusunun ve dayanışmanın pekişmesinde bir sembol haline gelmiştir.

Uzun yıllar başörtüsü üzerinden yapılan tartışmalar, Türkiye'de toplumsal huzuru etkilemiştir. Kamusal alanda başörtülü kadınların artan görünürlüğü, bazı toplumsal kesimler arasında gerginliklere yol açmıştır. Başörtüsüne karşı olan kesimler, bunun "kamu düzenine tehdit oluşturduğunu" öne sürerken; başörtüsünü savunanlar ise bunun inanç özgürlüğü ve toplumsal kabul meselesi olduğunu dile getirmişlerdir. Başörtüsü, sadece dini bir emrin yerine getirilmesinin ve kılık-kıyafet tercihinin olmasının ötesinde, Türkiye'deki sosyal yapıyı, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve ideolojik kutuplaşmayı derinden etkilemiştir. Bu konudaki tartışmalar, hem bireysel haklar hem de toplumsal düzen açısından Türkiye'nin gündeminde uzun yıllar önemli bir yer tutmuştur (Göle, 1997; Toprak, 1981; Arat, 2005).

Özetle, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül de siyaseti dizayn etmek uğruna

gerçekleşilen güvenlikleştirme, kültürel alanda istenilen hedeflere tam olarak ulaşamamakla birlikte, toplumun sosyolojik dokusunda ciddi tahribatlara yol açmıştır. Bu aynı zamanda toplumun özellikle 1950'lerden sonra giderek güçlenen, sosyo-politik kaynak ve tercihleri ile modernleşebileceğine ve demokratikleşeceğine dair özgüveninin ve enerjisinin de ciddi şekilde kırılmasıyla sonuçlanmıştır.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Türkiye, Türk siyasal hayatının üzerine inşa edildiği güvenlik dili ve güvenlik kültürü bakımından değerlendirildiğinde, Weaver'ın güvenlikleştirme kuramının öne çıkmasının bekleneceği yerlerden biri kabul edilebilir. Devlet seçkinlerinin devletçi uygulamalarını meşrulaştırıp, sivil toplumun manevra alanını sınırlandırmak amacında olduğu; devletin gücünün, devlet-toplum ilişkilerinin niteliği cinsinden değil, askeri odaklı bir şekilde tanımlandığı; denge ve denetleme sisteminin zayıflığı nedeniyle siyasi ve bürokratik elitlerin muhalif grupları zayıflatma girişiminde olduğu; toplumsal anlaşmazlıkların demokratik kurumlar aracılığıyla çözülemediği; partiler arasındaki oy dağılımının seçmenlerin kimliklerine göre belirlendiği ve seçmenlerin ontolojik kaygıları ile uyumlu harekete geçtiği; Türkiye'nin klasikleşmiş "jeostratejik önem" ve "beka kaygısı" söyleminin güvenlik dilinin inşasında ve güvenlik politikalarının uygulanmasında meşrulaştırıcı bir unsur olarak kullanıldığı değerlendirildiğinde, Türkiye'nin güvenlik kültürünün, siyasal aktörlerin güvenlikleştirici politikalara başvurmasına uygun ve kolaylaştırıcı bir zemin sağladığı değerlendirilmektedir.

Türkiye'de güvenlikleştirme sürecinin uzun yıllar, Kemalistlerin belirlediği tehditler üzerinden güvenlik söylemlerini şekillendirmesiyle yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir mekanizma olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de güvenlik kültürünün inşa edildiği tarihsel bağlam ve pratikler göz önüne alındığında, toplum nezdinde kökleşmiş bir algının zamanla kurumsallaşarak güvenlikleştirmeyi aşağıdan yukarıya doğru besleyen bir dinamik yarattığı görülmüştür.

Kemalizmin kendine ait parametre, vurgu, kişilere ve dönemlere ait nüans farkları olmakla birlikte; Atatürkçülük, CHP ve Altı Ok ile anlamasal ve ideolojik bir bütün olduğu kabul edilmektedir. Bu ideolojinin tamamlayıcı öğeleri, tehdit algısı, referans nesneleri, öznel niyetlerinin ve iradelerinin neler olduğu ampirik ve deneysel araştırmalara tabi bir konudur; bunlar kayıtlara bakılarak ve nesnel olarak saptanabilir. Kemalizmin özü ve esasları doğrultusunda anlam eksikliği mümkün olsa dahi anlam karmaşası yaşanması mümkün görünmemektedir.

Zira, Kemalizmin kurucuları ve aidiyet hissedenler; cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, milliyetçilik, laiklik ve demokrasi gibi kavramların ne anlama geldiği ve gelmediği konusuna açıklık getirmiştir. Bu kavramların ve ilkelerin evrensel tanımları üzerinden ne ifade ettikleri ile ilgili olumlu ya da olumsuz bir karşılaştırma yapılmaktan

ziyade, Kemalizmin kendine özgü belirli tarihsel ve ontolojik bağlamlar ile bu kavramların içerisini doldurduğu ifade edilebilir. Kemalizmin temel ilkelerinden ve Kemalist aktörlerin uygulamalarından yola çıkarak; 'ebediyen geçerli olmak ve ötekini yabancı ve zararlı görmek noktasında içe kapalı', 'değişim ve dönüşüm noktasında ise dışa kapalı' olduğu değerlendirilmektedir.

Kemalizm, toplum anlayışı açısından bireyci liberalizme ve sosyalizme mesafeli durmuştur. Bu doğrultuda, korporatist kapitalizmin ve siyasal-ekonomik devletçiliğin çeşitli unsurlarını barındırmakla birlikte, sosyal sınıflar arasındaki dengeyi sağlamak adına faşist korporatizme benzer bir yapılanmaya yönelmemiştir. Devrimci niteliği, bağımsızlık mücadelesi ve ulus-devlet inşasına dayalı siyasal dönüşümleri göz önüne alındığında, Kemalizmin "modernist" bir hareket olduğu söylenebilir. Ancak, ekonomik ve sınıfsal perspektifleri itibarıyla sol ideoloji kapsamında ele alınması tartışmalıdır. Buna karşın, kültürel düzlemde radikal reformist bir karaktere sahip olan Kemalizmin, ideolojik konumlanışı açısından çoğunlukla sağ ve muhafazakar eğilimli olduğu ifade edilebilir.

Bu tez çalışması, Türkiye'nin güvenlik kültürünün ve Türk toplumunun güvenlik algısının inşasında Kemalizmin tek başına etkili olduğu iddiası taşımamakta; ancak güvenlik kültürünün inşasında Kemalizmin özel bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Türk-İslam-Osmanlı toplumundan yakın geçmişe doğru aktarılan kültürel kodlar, Türkiye'nin güvenlik kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Türkiye'nin kurucu aktörleri, bir yandan radikal kültürel reformlar yaparken; bir yandan da geleneksel öğelerin bazılarını sonuna kadar kullanarak, bir siyasal rejim ve meşruiyet teorisi geliştirmiştir. Özde modern, ancak anti-demokratik öğeler eklemleyerek, ideolojisini ileri taşımıştır. Kültürel alanda "inkılapçı" ve dönemine göre "modernist" olan Kemalist ideoloji; şef kültürü, şef sistemi, parti içi hiyerarşisi, tek particilik, siyasi ve idari devletçilik, iki dereceli seçim sistemi; muhalefetin, basının ve sivil toplumun anti-demokratik yollar ile bastırılması, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi uygulamalar ile ideolojik sürdürülebilirlik uğruna güvenlikleştirmeden kurtulamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme serüveni, demokratikleşme talepleriyle güvenlikleştirmenin ortaya çıkardığı otoriterleşme eğilimleri arasında bir mücadele vermiştir. Özellikle çok partili siyasi hayata geçişten sonra açık bir biçimde toplumun resmi devlet söyleminde sunulabildiği gibi türdeş homojen olmadığı aşikar olmaya

başlamıştır. Siyasilerin bu farkına varışta karşılaştıkları en etkili iki aktör; siyasal İslami hareketler ile Kürtler olmuştur.

Cumhuriyet rejiminin meşruiyetini, ulus devletin sağladığı birlik ve bütünlük ile milli egemenlik ilkesi temelinde inşa etmeye çalışan siyasal seçkinler, tarihsel deneyimlerinden edindikleri tutum doğrultusunda, devletin temel meşruiyet ilkelerinin, tehdit altında olduğunu öne sürerek farklı siyasi oluşumlara karşı çıkmışlardır. Kemalistler, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar, özellikle 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül Askeri Darbeleri sonrasında uygulanan güvenlikleştirme politikaları ile farklı siyasal ve toplumsal hareketler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte, İslami motifli siyasi oluşumlar, rejim tarafından sistem içine dahil edilerek dönüşmüş ve devletin temel mantığına eklemlenmiştir. Kürt meselesi ise, siyasi ve sosyal tedbirlerle çözülmekte zorlanılan bir konu olarak güvenlik merkezli politikalar çerçevesinde ele alınmış ve zamanla bir terör sorununa dönüşmüştür.

Kemalist güvenlikleştirme pratikleri, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısını şekillendirmenin bir aracı olarak üç farklı dönemde farklı güvenlikleştirme stratejileri ile kendini göstermiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950), siyasal ve kültürel kurumların tekelleştirilmesi amacıyla tüm muhalif girişimler ve eleştiriler güvenlik tehdidi olarak sunulmuş; 1960-1980 yıllarda, ordu ve bürokrasinin demokrasi üzerindeki tahakkümünün yeniden inşa edilmesi maksadıyla güvenlik söylemleri devletin ideolojik sınırlarını pekiştirmiş; 1980-2000 yılları arasında ise siyaset, toplumsal ve çoğulcu niteliğinden uzaklaştırılarak ve bürokratların siyasi etkinliklerine indirgenerek güvenlikleştirme kullanılmıştır. Ancak bu dönemlerde tehdit olarak sunulan bazı unsurların zaman içinde gerçek bir güvenlik tehdidi oluşturmadığı, aksine güvenlikleştirmenin belirli bir siyasal ve toplumsal düzeni kurmanın aracı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönem'nde irtica, İslam ve farklı etnik kimlikler, yeni rejimin inşasına yönelik temel tehditler olarak kodlanmış ve güvenlik eksenli politikalarla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Hızlıca uygulamaya konulan düzenlemeler, devletin laik bir ulus yaratma çabası çerçevesinde meşrulaştırılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, İslamın toplumsal alanda bir güvenlik tehdidi olmaktan ziyade bir kimlik unsuru olduğu, çok partili dönemde ortaya çıkan siyasal hareketlenmeyle birlikte daha net anlaşılmıştır. Benzer şekilde, farklı etnik kimlikler de, ulusal bütünlüğe tehdit olarak çerçevelenerek

güvenlikleştirilmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda, etnik kimliklerin tanınmasıyla birlikte bu unsurların doğrudan güvenlik tehdidi oluşturmadığı, aksine sert güvenlik politikalarının toplumsal barışı daha da zorlaştırdığı anlaşılmıştır.

Özellikle 1960 Askeri Darbesi'nden sonra laiklik, ordunun ve bürokrasinin ideolojik kontrol mekanizması olarak güvenlikleştirilmiştir. 1971 ve 1980 Askeri Darbeleri, sol hareketlerin, İslamcı siyasal grupların ve etnik taleplerin bir güvenlik sorunu olarak sunulması ile meşrulaştırılmıştır. Bu süreçte, sol muhalif hareketlerin tamamı "anarşi ve terör" ile özdeşleştirilmiş, Kürt siyasi hareketleri "ayrılıkçılıkla" ilişkilendirilerek sınırlandırılmıştır.

Sonrasında farklı siyasi hareketlerin siyasal sisteme entegre olmasıyla ve siyasal rekabete dahil edilmesiyle birlikte doğrudan bir güvenlik tehdidi yaratmadığı anlaşılmıştır. Başörtüsü yasağı, özellikle 28 Şubat sürecinde laikliğe yönelik bir tehdit olarak çerçevelenmiş, ancak başörtüsü serbestisi sağlandığında kamu düzenine yönelik hiçbir bir tehdit oluşturmadığı görülmüştür. 28 Şubat sürecinde irtica tehdidi üzerinden kamu kurumlarından tasfiye edilen, temel hak ve hürriyetleri kısıtlanan bireylerin, zaman içinde herhangi bir güvenlik riski oluşturmadığı anlaşılmıştır. Kürt kimliğinin siyasal taleplerinin bastırılması, demokratikleşme sürecine zarar vermiş; ancak bu taleplerin siyasal alan içinde temsil edilmesi toplumsal istikrar açısından daha yapıcı sonuçlar doğurmuştur. Benzer şekilde, Kürt kimliği üzerindeki anlaşmazlıkların, etnik çatışmayı derinleştirdiği ve güvenlik sorununun çözümünü zorlaştırdığı fark edilmiştir.

1980 Askeri Darbesi sonrası süreçte ise güvenlikleştirme, devletin toplumsal alanı sınırlandırarak, siyaseti bürokratik bir yönetim mekanizmasına indirgeme stratejisinin bir parçası olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, irtica ve etnik kimlik talepleri, devletin merkezileşme politikalarının devamı için tehdit olarak çerçevelenmiştir. Ancak zamanla, bu tehdit algılarının siyasal ve toplumsal alanı daraltmak amacı taşıdığı, gerçek bir güvenlik meselesinden ziyade bir yönetim stratejisi olduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu dönemler incelendiğinde, Kemalist güvenlikleştirme pratiklerinin, yalnızca rejime yönelik tehditleri bertaraf etmek amacı taşımadığı, aksine siyasal alanı belirli ideolojik sınırlar içinde kurgulamanın bir yöntemi olduğu görülmektedir. Zaman içinde güvenlik tehdidi olarak sunulan unsurların çoğunun gerçek bir güvenlik sorunu yaratmadığı, ancak bu söylemlerin siyasal ve toplumsal düzeni belirli bir ideolojik çerçevede şekillendirmek için kullanıldığı anlaşılmıştır.

Bu bağlamda, Kemalist güvenlikleştirmenin amacı, yalnızca belirli krizleri yönetmek değil, toplumun siyasal ve ideolojik çerçevesini uzun vadede belirlemektir. Güvenlik söylemleri üzerinden siyasal aktörlerin ve toplumsal dinamiklerin sınırlandırılması, Türkiye'de demokrasi ve çoğulculuk açısından önemli etkiler yaratmıştır. Ancak zaman içinde, bu güvenlik tehditlerinin büyük ölçüde yönetimsel ve ideolojik kaygılarla üretildiği, gerçek güvenlik risklerinden ziyade siyasal ve toplumsal alanın dizayn edilmesine hizmet ettiği görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, devletin meşruiyet zemini büyük ölçüde ulusal birlik ve bütünlük ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, kültürel ve ekonomik açıdan homojen bir toplumsal yapı oluşturmayı hedefleyen Kemalist modernleşme politikaları, toplumun resmi söylemlerde vurgulanan "imtiyazsız ve sınıfsız" bir kitle olmadığı gerçeğini ortaya koyan gelişmelere karşı zaman zaman güvenlik merkezli yaklaşımlar üretmiştir. Bu güvenlikleştirme politikaları, Türkiye'de demokrasinin derinleşmesini sınırladığı gibi, siyasi çözüm gerektiren bazı meselelerin güvenlik alanına taşınmasına yol açarak, bu sorunların kalıcı hale gelmesine neden olmuştur.

Türkiye'de "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesine bağlı farklı siyasi grupların demokrasi ideali doğrultusundaki tartışmaları şu şekilde özetlenebilir: Atatürkçüler, İslamcıların; İslamcılar ise Atatürkçülerin demokrasi ve özgürlük adına ortaya koydukları tutumları samimi bulmamaktadır. Devlet kurumları, düşünce, yayın ve ekonomik kuruluşlar da dahil olmak üzere her alanda kontrol sağlama gereği duymakta ve bunu terörle ya da irtica ile mücadele gerekçesiyle meşrulaştırmaktadır. Aslında, demokratik sistemin normal işleyişini engelleyen esas unsur, Türkiye'nin içinde bulunduğu *olağanüstü* şartlardır.

Türkiye'de, özellikle ordu uzun yıllar boyunca, Atatürk'ün Gençliğe Hitabe'si ve laiklik ilkesini referans alarak, Atatürkçü ve çağdaş laik Cumhuriyetin korunmasında kendilerine bir görev biçmiş, bu sorumluluğu Milli Güvenlik Kurulu (MGK) veya kurdukları ve ortadan kaldırdıkları çeşitli kurumlar aracılığıyla sivil ve seçilmiş hükümetlere hatırlatmışlardır. Bu yaklaşım, 28 Şubat Post-modern Darbesi ve güvenlikleştirici önlemlerle zirveye ulaşmış ve Cumhuriyet tarihinin yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

Çoğu siyasi lider, bu durumu demokrasiye ve TBMM'nin kayıtsız şartsız

egemenliğine müdahale olarak görmüş olsa da, Türk siyasetinde bir ara rejimin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu süreçte, demokrasimizin içinde öncelikli bir yere sahip olabilecek medya, önemli bir rol üstlenmiştir. Aynı zamanda, Türk siyasal hayatındaki gelişmelerin, Türkiye'nin modernleşme süreci ve siyasal yapısındaki temel dinamiklerle, yani Kemalizm ve güvenlikleştirme arasındaki ilişkiyle doğrudan ilgili olduğu yeniden anlaşılmıştır.

Türkiye'de Kemalist resmi ideolojinin içeriği değişikliğe ve dönüşüme uğrasa da Türk siyasal hayatı içinde dışavurumu *güvenlikleştirme* şeklinde varlık göstermiştir. Yıllar içerisinde ihtilale gerekçe gösterilen bir mesele on yıl sonra tamamen anlam değiştirmiştir. 1960, 1971, 1980, 1997 Askeri Darbeleri, siyasal İslam'ın ve farklı ideolojilerin yükselttiği kimlik siyasetine karşı belirli bir yaşam tarzını, rejimin kimliğini (modern, laik, çağdaş) ve siyasal partiler konfigürasyonunu tercih ederek, siyasal alanda bir tasviyeye başvurarak temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmuştur. Devletin laik ve kimlik siyasetini sıfır toplamlı bir oyunmuşcasına kabul ederek ve İslam-devlet ilişkisinin sınırlarını yeniden düzenleyerek, müzakereye ve tartışmaya kapatmıştır.

Kemalizmin bu eylemleri siyaseti; yaşamsal konulara ilişkin hedefleri kamusal alanda tartışma, diyalog, ikna yoluyla belirleme faaliyeti olmaktan çıkarmıştır. Bu durum siyasette kuvveti, aktörleri ve faaliyet alanlarını yeniden tanımlayarak; siyasal katılımı ve aktif vatandaşlık rölünü zedelemiştir.

Kemalizmin önemli bir misyon yüklediği ordu, Kemalist ideoloji üzerinden yeniden ürettiği bir kamu felsefesini yürürlüğe koyarak ve kurucu ideolojiye işaret ederek eylemlerine meşruiyet zemini oluşturmuştur. Ordu; Kemalizmin kurucu, yayıcı ve taşıyıcı bir aktörü olarak; laiklik, modernlik ve çağdaş medeniyetlere ayak uydurma şeklinde kabul ettiği resmi ideolojiyi tarihsel olarak benimsemiş ve özümsemiş olması nedeniyle Kemalist ideolojinin tehlikeye girdiğini düşündüğü anda, güvenlikleştirme tedbirleri ile tüm siyasal, sosyal, kültürel alanlarına müdahalede bulunmuştur. Ordunun, Kemalizm ile bağlantılı şekilde ve organik bir bağ ile kurduğu bu misyon, Türk siyasal hayatı içinde meydana gelen siyasi dinamikleri ve dönüşümleri redderek, Kemalist ideolojinin sürekliliğine öncelik vererek varlığını sürdürmüştür.

Türk siyasal hayatında devletin kurucu ideolojisi Kemalizmin, Cumhuriyet paradigmasını hangi aktörler üzerinden yeniden ve nasıl ve tanımladığına ve uyguladığına ışık tutan politikalar, Türkiye'de uygulanan 'güvenlikleştirme' tedbirleridir. Bununla

birlikte güvenlikleştirme ile Türkiye'nin tamamıyla demokrasiden uzaklaştığı ifade edilmemektedir; ancak demokratik rejimlerde dahi hükümetlerin temsili siyasi kurumlar aracılığıyla çözüme kavuşturamadıkları ya da kavuşturmak hususunda gönülsüz oldukları meseleleri güvenlik alanı içine hapsederek halletmeye çalıştıkları düşünüldüğünde, Türkiye'de uygulanan güvenlikleştirme ile Kemalistler, güvenlik kuvvetlerini siyasi alanda daha faal bir hale getirirken; yetki alanını genişletmiş, demokratik kurumlar ve sivil toplumun kapasitesini zayıflatmasına neden olmuştur. Bu durum sadece Kemalistlerin kendisinin güvenlikleştirmeyi siyaseti ve toplumu kurgulama aracı olarak kullanması ile sonuçlanmamış; bunu farklı siyasal aktörlere de siyasal iktidarını korumak, ideolojisini hakim kılmak ve sürdürmek adına kullanabileceğine dair didaktik bir perspektif sunmuştur.

Türkiye'de Kemalist elitlerin ve bürokratların izlediği güvenlikçi politikalar ve söylemler, sistematik hale gelmesi nedeniyle demokratik gerilemeye yol açmıştır. Güvenlikleştirme süreçleri ve anti-demokratik uygulamalar iç içe olduğu için beraberinde demokratik gerileme getirmiştir. Siyasi liderler ise, karizmatik ya da popülist olmaya zorlanmış; parti programları ile hükümet icraati ilkesellikten çıkarcılığa dönüşmüştür.

Dolayısıyla, rasyonel, tutarlı ve çoksesli kurumsallaşmanın yerini; kimlik siyasetine ve tatışmalarına dayalı çatışmacı ve partizanca bir siyasi tutum almıştır. Böyle bir siyasi kültürün inşa ettiği zeminde güvenlikleştirme, sadece fiili olarak yukarıdan aşağı aktörler aracılığıyla değil; kendine uygun yasal ve toplumsal zemini de sağlayarak aşağıdan yukarıya kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı güvenlik kültürü ile de gerçekleşmiştir/gerçekleşmektedir.

Demokratik araçlar ile iktidar kazanmakta zorlanan ve başarısız olan muhalif gruplar da Türkiye'de hükümetin rejimi tehlikeye düşürdüğü; terör, ekonomik kriz, suç oranları gibi sorunlar karşısında yetersiz kaldığı iddiasıyla güvenlikleştirmeye başvurmuştur. Gelişmiş demokrasilerde dahi büyük oranda tehdit oluşturan sorunlar karşısında güvenlikleştirmenin yürütüldüğü gözlemlenmektedir; ancak bu ülkelerdeki denge ve denetleme mekanizması, olağanüstü tedbir sürecinin ve uygulamalarının kalıcı hale gelmesini engelleyerek demokrasi rejimine büyük katkılar sunmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda sivil-asker ilişkilerinde dengelerin değiştiği ve siyasetin büyük ölçüde sivilleştiği gözlemlenmektedir. Ancak mevcut yapısal koşullar altında, bu gelişmenin siyasetin tekelleşmesini engelleme konusunda yeterli bir güvence

oluşturmadığı ve güvenlikleştirmenin siyasal ve toplumsal alanı şekillendirme aracı olarak kullanılmasına tek başına engel olamayacağı öngörülmektedir. Türkiye'de güvenlik kültürüne dayalı yapısal koşullar göz önünde bulundurulduğunda ise; askerin demokrasiye yönelik zihniyet dönüşümünün kurumsal reformlarla desteklenmemesi, hukuki denetim ve denge mekanizmalarının güçlendirilmemesi, ve sivil toplumun etkinliğinin artırılmaması durumunda, güvenlikleştirme, toplumu şekillendirme aracı olarak, farklı siyasal aktörler tarafından yine Türk siyasetinde kullanılmaya devam edebilir.

Türkiye gibi demokrasinin kurumlar ve halk nezdinde yeterince derinleşmemesi, güvenlikçi uygulamaları denetleyecek ve sınırlandıracak mekanizmaların yetersizliği; yargı kurumunun iktidar karşısında bağımsızlığını korumakta zorlanması gibi nedenler güvenlikleştirme ile siyasal aktörlerin, siyaseti ve toplumu istediği yönde kurgulamasına zemin hazırlamaktadır. Benzer şekilde, yargının siyasallaşması neticesinde hukuk, ulusal güvenliğe tehdit oluşturduğu gerekçesiyle güvenlikleştirmeye ve olağanüstü tedbirlere maruz kalanlara karşı da bir savunma sağlamakta zorlanmaktadır.

Bununla birlikte; Türkiye'de toplumsal kesimler, dini ve seküler dogmaların etkisi altında şekillenen, ataerkil aile yapılarında kimlik kazanan ve otoriter bir eğitim anlayışıyla davranış biçimleri geliştiren geniş bir toplumsal yapıdan oluşmaktadır. Bu toplumsal kesimler, güvenlikleştirici aktörlerin alımlayıcı kitle beklentisini büyük oranda karşılarken; Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini ve demokratik dönüşümünü sürdürebilmesini büyük oranda engellemektedir. Bu kesim içinde yalnızca dini öğretilerin egemenliğine geri dönmeyi isteyen geri planda kalan ve *irticai güçler* olarak tasvir edilenler değil, aynı zamanda otoriter devlet anlayışının yeniden inşa edilmesini arzulayan *Kemalist ideolojik güçler* de bulunmaktadır. Demokrasi ve özgürleşme açısından farklı biçimlerde ortaya çıkan *irtica riski* her zaman mevcuttur.

Türkiye'de siyasal rejimin sürekli olağanüstü durumlar içinde varlığını sürdürmesinin sebepleri arasında, hem laik rejime karşı dışarıdan gelen irtica tehditleri hem de laik rejimin içinden yükselen, siyasal anlamda gerici eğilimleri bulunan irticai tehditlerden kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu iki tehdit birbirini beslediği için, hangisinin daha yakın ve büyük tehlike oluşturduğunu belirlemek oldukça zordur. Ancak, her iki tehdit de demokrasi açısından eşit derecede ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Laiklik, genel olarak din ve devletin birbirinden ayrılmasını savunan bir siyasal

felsefe olarak tanımlanırken, sekülerleşme ise dini düşünce ve kurumların toplumsal yaşamda giderek daha az etkili hale gelmesi süreci olarak anlaşılmaktadır. Laikliğin, demokrasiye katkı sağlayan bir ilke olarak varlık gösterebilmesi için yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması yeterli değildir. Bunun yanında, devletlerin dine karşı nötr bir tutum benimsemesi gerekmektedir. Bu şekilde laik devletler, tüm vatandaşların din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alır ve dinler arasında herhangi bir ayrım yapmazlar.

Ayrıca, devletin laik olması, tüm toplumun laik olması anlamına gelmez. Zira laiklik, bireylerin inançları ve eylemleriyle değil; yalnızca devletin eylemleriyle tanımlanır. Laik bir devlet, her türlü dini inanca karşı eşit mesafede durur ve tüm vatandaşlarının taleplerine saygı gösterir. Eğer laiklik bu biçimde kabul edilmezse, devlet *makbul inançlar* ve *makbul olmayan inançlar* gibi bir ayrım yapmak zorunda kalır ki, bu durumda devletler farklı inançlar arasında tercihte bulunmak zorundadır.

Türkiye'nin yüzyılı aşan deneyiminin ardından, mevcut rejimin eksikliklerine rağmen, demokratik, laik ve sosyal bir yapıya sahip olduğu reddedilemez. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki siyasi tartışmaların sürekli olarak rejim güvenliği tartışmalarına indirgenmesi, manipülatif bir yaklaşımdır. Halk iradesiyle belirlenen siyasi iktidar ilkesi ve belki de daha da önemlisi, Cumhuriyet rejimi, değiştirilemez temel ilkelerdendir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kuruluşuyla birlikte bu ilke, değiştirilemez bir prensip olarak kabul edilmiştir ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında yer almıştır.

Demokrasi ise, bir ideolojinin veya belli bir inanç ve değerler sisteminin egemen olma aracı olmadığı gibi, herhangi bir grup ya da kurulun vasilik iddiasına da aracılık etmemelidir. Bununla birlikte demokrasi, anayasa dışı bir vasilik anlayışını kabul etmemelidir. Yüz yıldan daha uzun geçmişimize bakıldığında, askeri darbelerin sıklıkla anayasa değişiklikleri ile sonuçlanması, Cumhuriyet'in siyasi krizler ve tıkanıklıklardan kurtulmasına engel olmuştur. Türk anayasal sistemleri sık sık değişikliklere uğramış olsa da, bu değişiklikler Cumhuriyetçi niteliğini korumuş; ancak her yeni anayasa ve onun oluşturulma süreci, demokrasinin derinleşmesine yönelik pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum, Türk demokrasisinin sürekli bir çalkantı içinde olması ile sonuçlanmıştır.

İç güvenlik, bir demokrasi rejiminde sivil otoritenin sorumluluğunda olması gereken bir alan olmasına rağmen; MGK'nın iç güvenliği doğrudan belirleyici bir rol

üstlenmesi, kimi meseleleri güvenlikleştirerek, doğrudan siyasi tartışmanın dışına taşımasına yol açmıştır. Kürt meselesi, Muhafazkar-İslamcı fikirler ve motifler veya sol hareketler gibi sosyo-politik konular, istenilen her durumda kolaylıkla askeri bir güvenlik meselesi olarak tanımlanmıştır. Güvenlikleştirilen konuların olağan siyasal ve toplumsal tartışmalardan uzak tutulması ise, demokratik katılımı zayıflatmış ve toplumsal sorunların militarize edilmesine yol açmıştır.

MGK'nın aldığı kararların yargı denetimine kapalı olması, güvenlikleştirmeyi pekiştirmiştir. Kararların sorgulanamaz ve bağlayıcı olarak kabul edilmesi, sivil hükümetin ve toplumun bu kararlar üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır. Bu durum, halkın güvenlik politikaları üzerindeki demokratik denetimini zayıflatmış, hukuk devletine ve hesap verebilirliğe zarar vermiştir.

Orduya yüklenen iç güvenlik misyonu, ordunun sivil yönetim üzerinde aşırı etkide bulunmasına yol açmıştır. Özellikle darbe süreçleri, ordunun iç güvenlikle ilgili *olağanüstü yetkilerini* aşırı kullanımından ötürü; ordunun politik bir aktör gibi algılanmasına ve toplumdaki tarafsızlığını yitirmesine neden olmuştur. Bu Türkiye'de ordunun bir temel kurucu ideolojiye sahip olması ve halktan gelen demokratik hak taleplerine dahi *güvenlik öncelikleri* perspektifinden yaklaşmasından ötürüdür. Bu durum ise Kemalist ideolojinin hem koruyucu hem taşıyıcısı misyonunda bulunan ordunun, toplumsal sorunları çözmek yerine baskı uygulamayı önceliklendirmesine neden olmuştur. Toplum kutuplaştırırken ordu ise, toplumsal kesimler arasında güvenliğin ve güvensizliğin kaynağını oluşturmuştur.

Diğer taraftan, orduya iç güvenlikte bu denli aktif bir rol tanımlanması, onun asli görevleri üzerinde önemli olumsuz etkilere yol açmış olabilir. Ordunun asli görevi, dış tehditlere karşı ülkenin savunmasını sağlamaktır. İç güvenlikle ilgili görevler, orduyu siyasi ve toplumsal tartışmalar ile meşgul ederek; orduya siyasetin karışması ile sonuçlanabilir. Bu durum, ordu mensuplarının profesyonel askeri görevlerinden uzaklaşmasına ve ulusal savunma kapasitesinin zayıflamasına neden olabilir.

Özetle, ulusal güvenliğin sağlanmasında sivil hükümetin sorumlu olması, demokratik bir rejimde kritik bir öneme sahiptir. Bu durumun siyasi kültür açısından çeşitli faydaları vardır. Sivil hükümetlerin güvenlik politikalarını yürütmesi, bu politikaların toplum tarafından daha fazla denetlenebilmesini ve eleştirilebilmesini sağlar. Bu, hesap verebilirlik mekanizmalarını güçlendirir. Sivil hükümetler, güvenlik

politikalarını yalnızca askerî değil, siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele alabilir. Bu, sorunların güvenlikleştirilmesinden ziyade kapsayıcı çözümler bulunmasına olanak tanır.

Sivil yönetimin ulusal güvenliği sağlamaktan birinci derecede sorumlu olması, ordunun profesyonel misyonuna odaklanmasını sağlar ve sivil-asker ilişkilerinde demokratik dengeyi korur. Bu, aynı zamanda ordunun siyasetten, siyasetin ise ordudan uzak durmasını ve demokratik süreçlere saygının pekişmesini sağlayabilir. Sivil hükümetin ordunun bilgi ve tecrübesinden faydalanması; ancak güvenlik konularında sadece sivil hükümetin liderlik yapması, toplumda demokratik normların yerleşmesine katkı sağlamakla birlikte; güvenliğin sadece bir askerî mesele değil; halkın ihtiyaç ve taleplerine dayanan bir kamu politikası konusu olduğu gerçeğinin anlaşılmasını kolaylaştırır.

KAYNAKÇA

Abramowitz, M., & Barkey, H. J. (2009). Türkiye'nin transformatörleri. Dışişleri, 88(6), 120.

Abulof, U. (2015). *The Mortality and Morality of Nations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Açıkmeşe, S. A. (2008). *Kopenhag okulu realist güvenlik çalışmalarında aktör, tehdit ve politika: Avrupa güvenliği üzerine bir değerlendirme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Adler, E. (1997). Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*, 3, 319-363.

Adler, E. (2002). *Constructivism and International Relations.* In: Carlsnaes W, Risse-Kappen T and Simmons BA (eds) Handbook of International Relations. London and Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, pp. 95–118.

Agius, C. (2017). Sosyal İnşacılık. *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları.* (çev, Nasuh Uslu), (Ed. Alan Collins), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi. ss. 88-130.

Ağaoğlu, A. (1942). *İhtilal mi? İnklap mı?* Ankara: A. Kıral Basımevi.

Ağaoğulları, M. (2015). Halk ya da Ulus Egemenliğinin Kurumsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 41 (1).

Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan tanrı devletine: Siyasal düşünceler*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ahmad, Feroz (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Akgün, Birol. (2014). Türkiye'de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji Ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi.* 1(4), 75-92.

Akkoyunlu, K., & Lima, J. A. (2021). Brazil's stealth military intervention. *Journal of Politics in Latin America, 13*(2), 145-167.

Aktar, Ayhan. (2000). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyaz, Doğan. (2009). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Albertson B., Gadarian, S.K., (2016). Did That Scare You? Tips on Creating Emotion in Experimental Subjects. *Political Analysis: An Annual Publication of the Methodology Section of the American Political Science Association,* 24(4), 485–491.

Almond, G. A. (1956). Comparative political systems. *The Journal of Politics, 18*(3), 391–409.

Almond, G. A., Verba, S. (1963). Preface. In *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (pp. vii–x). Princeton University Press.

Altan, Çetin. (1960, 27Mayıs). *Taş.* Milliyet Gazetesi.

Althusser, L. (2019). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları (A.Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Anayasa Mahkemesi. (1970). 16 Haziran 1970 tarihli ve E.1970/1, K.1970/31 sayılı karar. Erişim adresi: https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm.

Anderson, B. (1991). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (2nd ed.). London and New York: Verso.

Ar, M. (2020). Jeopolitik Söylemde Paradigmatik Değişim Ve Eleştirel Söylem Analizi. *International Journal of Geography and Geography Education,* (42), 278-290.

Arat, Y. (2005). *Rethinking Islam and liberal democracy: Islamist women in Turkish politics*. Albany: State University of New York Press.

Archer, T. (2009). Welcome to the Umma: The British state and its Muslim citizens since

9/11. *Cooperation and Conflict, 44*(3), 329-347.

Arıboğan, D.Ülke., Odabaşı, H. Yılmaz. (2023). *Travmadan Zafere: Türk Ulusal Kimliğinin Psikopolitik Hikayesi.* İstanbul: İnklap Kitabevi.

Aristoteles. (1999). *Politics.* (Çev. Benjamin Jowett), Batoche Books, Kitchener.

Arsal, Orhan. (1938). Devletin Tarifi. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi .

Arslan, Ahmet. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.

Aslan, Ali. (2020). AK Parti Kemalist mi oldu?, SETA, https://www.setav.org/ak-parti-kemalist-mi-oldu/, Erişim Tarihi: 21.12.2023.

Atatürk Ansiklopedisi. (t.y.). *Şapka Kanunu ve Laikleşme Reformları*. *Atatürk Araştırma Merkezi.* Erişim Tarihi: 26 Kasım 2024, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr.

Atatürk, M.K. (1931). "Bütün tarih bize gösteriyor ki, milletler, yüksek hedeflerine vasıl olmak istediği zaman, bu fevaranları karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır… ". *Ayın Tarihi*, (84–85), 7291.

Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri* (1919-1938). (Cilt I-III). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Türk İnklap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk* (Söylev). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Atatürk, M.K. (2010). *Nutuk.* (1881-1938), 1919-1927, Ankara: Palme Yayıncılık.

Atay, F. R. (1931, June 20). Bozgun havası. *Milliyet*.

Atay, F.R. (1980). *Çankaya.* İstanbul: Bateş Yayıncılık.

Aydemir, Ş. S. (2011). *İnklap ve Kadro*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, T. (1968). *Talat Aydemir'in Hatıraları*. İstanbul: Kitapçılık Yayınları.

Aydın, C. (2000). *Başörtüsü Yasağı: Siyasi Perspektif ve Güvenlik Sorunları*. İstanbul:

İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Aydınoğlu, E. (2008). *Türkiye solu* (1960-1980). İstanbul: Versus Kitap.

Ayoob, M. (1984). Security in the Third World: The Worm about to Turn?. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 60(1),ss. 41-51. York: Palgrave Macmillan.

Ayoob, M. (1997). Defining Security: A Subaltern Realist Perspective. In K. KRAUSE &. C. WILLIAMS (Eds.), *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (NED-New edition, pp. 121–146). University of Minnesota Press.

Bagge, L. C., & Wæver, O. (2000). In defence of religion: Sacred referent objects for securitization. *Millennium: Journal of International Studies, 29*(3), 705-739.

Bakanlar Kurulu. (2013). *Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. Resmi Gazete (Sayı: 28789, 8 Ekim 2013).

Balcı, A. (2007). *Türk eğitim sistemi ve politikaları: Tarihsel süreçte değişimler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Balzacq, T. (2005). The three faces of securitization: Political agency, audience and context. *European Journal of International Relations, 11*(2), 171-201.

Balzacq, T. (2011). *Securitization theory: How security problems emerge and dissolve*. Routledge.

Başgil, A. Fuat (2020). *Din ve Laiklik.* İstanbul: Yağmur Yayınları.

Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası.* İstanbul: Milliyet Yayınları.

Bauer, M. W. (2000). Classical Content Analysis: a Review. In Bauer, M. W., & Gaskell, G. (Eds.), *Qualitative Researching With Text, Image And Sound: A Practical Handbook* (pp. 131-151). Sage Publications.

Bayar, C. (1999). *Atatürk gibi düşünmek / Atatürk'ün metodolojisi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Bayramoğlu, A. (2009). Türkiye'de istihbarat: MİT'in dönüşümü ve demokratikleşme. In A. Bayramoğlu & E. F. Keyman (Eds.), *Türkiye'de devlet ve güvenlik* (pp. 123-145). İstanbul: İletişim Yayınları.

Baysal, B. (2019). Coercion by fear: Securitization of Iraq prior to the 2003 war. *International Journal, 74*(3), 363-386.

Beasley, M. (2009). Regime security theory: Why do states with no clear strategic security concerns obtain nuclear weapons? Presented to the Department of Political Science and the Graduate School of the University of Oregon.

Belge, M. (2000). *12 yıl sonra 12 Eylül*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (2019). Mustafa Kemal ve Kemalizm. In M. Gültekingil & T. Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* (pp. xxx-xxx). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bellamy, I. (1981). Towards a theory of international security. *Political Studies, 29*(1), 100-105.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books.

Berger, T. U. (1993). From sword to chrysanthemum: Japan's culture of anti-militarism. *International Security, 17*(4), 119-150.

Berkes, N. (2000). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bigo, D. (2000). When Two Become One: Internal and External Securitisations in Europe. In M. Kelstrup, & M. Williams (Eds.), *International Relations Theory and The Politics of European Integration. Power, Security and Community* (pp. 171 - 204). Routledge.

Bilgiç, E. (2015). *The role of the mainstream newspapers in the consolidation of the*

Turkish national identity: 1934-1937 (Yayımlanmış doktora tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Bilgin, P. (2007). "Only strong states can survive in Turkey's geography": The uses of "geopolitical truths" in Turkey. *Political Geography, 26*(7), 740-756.

Bilgin, P. (2008a). The politics of security and secularism in Turkey: The early republican era to EU accession negotiations. In D. Jung & C. Raudvere (Eds.), *Religion, politics and Turkey's EU accession* (pp. 139-156). London: Palgrave Macmillan.

Bilgin, P. (2008b). The securityness of secularism? The case of Turkey. *Security Dialogue, 39*(6), 593-614.

Bilgin, P. (2014). Türkiye'de jeopolitik dogma. In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin (Eds.), *Türkiye dünyanın neresinde? Hayali coğrafyalar, çarpışan anlatılar* . İstanbul: KÜY Yayıncılık.

Bilici, M. (2010). Islam, migration and integration: The age of securitization. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews, 39*(3), 314-315.

Bingöl, M., & Maraşlı, M. C. (2023). Erken cumhuriyet dönemi ve öncesinde kitle iletişim alanındaki yasal düzenlemeler. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (64)*.

Birdişli, F. (2014). Eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş sonrası güvenlik sorunlarına eleştirel bir yaklaşım: Galler Ekolü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 1*(20).

Birdişli, F. (2017). *Teori ve pratikte uluslararası güvenlik*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Booth, K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies, 17*(4), 313-326.

Booth, K. (1997). Security and self: Reflections of a fallen realist. In K. Krause & M. C. Williams (Eds.), *Critical security studies: Concepts and cases* (pp. 83-119). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Booth, K. (2005). Strategic culture: Validity and validation. *Oxford Journal on Good*

Governance, 2(1), 25-26.

Bora, T. (1996). İnşa döneminde Türk millî kimliği. *Toplum ve Bilim Dergisi, (71).*

Bora, T. (1998). Millî tarih ve devlet mitosu. *Birikim Dergisi*. Retrieved September 10, 2023, from https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-105-106-ocak-subat1998/2301/milli-tarih-ve-devlet-mitosu/2827

Bora, T. (2020). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. (2023). Yüz yılda ideolojik akışlar. In M. Ö. Alkan (Ed.), *Cumhuriyet asırlık bir muhasebe* (ss. [sayfa aralığı]). İletişim Yayınları.

Bora, T., & Canefe, N. (2002). Türkiye'de popülist milliyetçilik. In M. Gültekingil & T. Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cilt 4 milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourbeau, P., & Vuori, J. (2015). Security, resilience, and desecuritization: Multidirectional moves and dynamics. *Critical Studies on Security, 3*(3), 253-268.

Bowen, J. R. (2007). *Why the French don't like headscarves: Islam, the state, and public space*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bozarslan, H. (2004). *Kürd milliyetçiliği ve Kürd hareketi (1898-2000)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Börklüoğlu, L. (2017). 27 Mayıs askerî darbesi sonrasında ordu içinde iktidar mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(1).

Brader, T. (2006). *Campaigning for hearts and minds: How emotional appeals in political ads work*. Chicago: University of Chicago Press.

Brader, T., Marcus, G. E. (2013). Emotion and political psychology. In D. O. Sears, L. Huddy, & J. S. Levy (Eds.), *The Oxford handbook of political psychology* (2nd ed., pp. 165-204). New York: Oxford University Press.

Brewer, P. R. (2006). National interest frames and public opinion about world affairs. *The Harvard International Journal of Press/Politics, 11*(4), 89-102.

Brodie, B. (1973). *Savaş ve politika*. New York: Macmillan.

Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bruce, J. M., Wilcox, C. (2000). Pollsters, political scientists, and affect: Comparing the treatment of emotional response. *Votes & Opinions, 3*, 8-11, 28-31.

Buzan, B. (1983). *People, states and fear: The national security problem in international relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.

Buzan, B. (1993a). Introduction: The changing security agenda in Europe. In O. Wæver, B. Buzan, M. Kelstrup, & P. Lemaitre (Eds.), *Identity, migration and the new security agenda in Europe* (pp. 1-14). New York: Palgrave Macmillan.

Buzan, B. (1993b). Societal security, state security and internationalisation. In O. Wæver, B. Buzan, M. Kelstrup, & P. Lemaitre (Eds.), *Identity, migration and the new security agenda in Europe* (pp. 41-58). New York: Palgrave Macmillan.

Buzan, B. (2015). *İnsanlar, devletler ve korku*. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Buzan, B., Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bynander, F., 't Hart, P. (2006). When power changes hands: The political psychology of leadership succession in democracies. *Political Psychology, 27*(5).

Campbell, D. (1992). *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Cemal, H. (2012). *Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitap.

Cicero, M. T. (1999). *On the commonwealth and on the laws* (J. E. G. Zetzel, Ed.). New

York: Cambridge University Press.

Cizre, Ü. (2008). *Secular and Islamic politics in Turkey: The making of the Justice and Development Party*. Routledge.

Cizre, Ü. (2019). Egemen ideoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve ilişkisel bir analiz. In T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* (pp. 156-209). İstanbul: İletişim Yayınları.

Collins, A. (2005). Securitization, Frankenstein's monster and Malaysian education. *The Pacific Review, 18*(4), 565-586.

Cumhuriyet. (1982, October 2). Evren'in Isparta ve Burdur'da halka hitaben yaptığı konuşmalar. *Cumhuriyet*, pp. 1, 11.

Cumhuriyet Gazetesi. (1960, June 29). Genel seçimlerin süratle yapılmasına sayılmakla bitmez yararlar vardır. *Cumhuriyet*, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesi. (1980, September 13). Siyasi liderlere teslim ol çağrısı. *Cumhuriyet*. Retrieved from https://www.cumhuriyet.com.tr

Cumhuriyet Gazetesi. (2024, March 12). 12 Mart! *Cumhuriyet*. Retrieved October 8, 2024, from https://www.cumhuriyet.com.tr.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi. (1927). Retrieved May 17, 2024, from https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/52fa6430-bb23-4b92-b6b5-c3f67e957ff4/content.

Çaha, Ö. (2013). Dünyada ve Türkiye'de siyasi ideolojiler. In Ö. Çaha & B. Şahin (Eds.), *Dünyada ve Türkiye'de siyasi ideolojiler* (pp. xxx-xxx). Ankara: Orion Kitabevi.

Çakır, R. (1994). Türkiye'de İslamcılık ve Refah Partisi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çalışlar, Oral. (2013). Liderler hapishanesi : 12 Eylül günlükleri. İstanbul : Everest Yayıncılık.

Çamlıbel, Yavuz. (2007). Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri. İstanbul: Algı Yayınları.

Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ciftci, K. (2013). The Kemalist hegemony in Turkey and the Justice and Development Party (AKP) as an 'other'. *L'Europe en Formation, (367)*, 143-169.

Çoşkun, B. B. (2014). Kopenhag Okulu ve güvenlikleştirme: Değişen güvenlik ortamı, zorluklar, fırsatlar ve meydan okumalar. In T. Arı (Ed.), *Postmodern uluslararası teoriler-2: Uluslararası ilişkilerde eleştirel yaklaşımlar*. Bursa: Dora Yayıncılık.

Çölaşan, E. (1980). Milliyet Mamak Cezaevi'nde. *Milliyet Gazetesi, 31*(11889), 6.

Dalby, S., Tuathail, G.O.U. (Eds.). (1998). Rethinking Geopolitics (1st ed.). Routledge.

Daniel Lerner, The Passing of Traditional Society (New York: Free Press, 1958); Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey (New York: Oxford University Press, 1961).

Darendelioğlu, İ. (1968). *Türkiye'de milliyetçilik hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.

Dauvergne, P. (1998). Weak states, strong states: State-in-society perspective. In P. Dauvergne (Ed.), *Weak and strong states in Asia-Pacific societies*. Australia: Allen and Unwin.

Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.

Demirel, A. (1994). *Birinci mecliste muhalefet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu bir siyasetçi hakkında bazı notlar. *Muhafazakar Düşünce, 15*(55).

Diken, T. E. (2014). "İmparatorluk"un siyasi coğrafyası: Oryantalizm ve bölgeselleştirme ekseninde Arap isyanları ve Türkiye. In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin (Eds.),

Türkiye dünyanın neresinde? Hayali coğrafyalar, çarpışan anlatılar. İstanbul: KÜY Yayıncılık.

Dodd, C. H. (1983). *The crisis of Turkish democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Doğan, Z. (2019). Güvenlikleştirme Süreçlerinde Medyanın Rolü: 28 Şubat Örneği. (Yayımlanmış Doktora Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara).

Dokuz Subay Olayı. (2024). In *Atatürk Ansiklopedisi*. *Atatürk Araştırma Merkezi.* Erişim Tarihi: 26 Kasım 2024, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dokuz-subay-olayi/.

Donnelly, F. (2015). The Queen's speech: Desecuritizing the past, present and future of Anglo-Irish relations. *European Journal of International Relations*. Advance online publication. doi:10.1177/1354066115570157

Dorff, R. H. (1994). A commentary on security studies for the 1990s as a model core curriculum. *International Studies Notes, 19*(3), 23-31.

Dreisbach, D. L. (2006). *Thomas Jefferson and the wall of separation between church and state*. New York: New York University Press.

Dreyfus, F. (2014). *Bürokrasinin icadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de devlete hizmet etmek (18.-20. yüzyıl)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dumont, P. (1984). The origins of the Kemalist ideology in Atatürk and the modernization of Turkey. In J. M. Landau (Ed.), *Atatürk and the modernization of Turkey*. Boulder, CO: Westview Press.

Durgun, S. (2012). *Memalik-i Şahane'den vatan'a*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Durkheim, É. (1997). *The division of labor in society* (W. D. Halls, Trans.). New York: Free Press.

Easton, D. (1965). *A system analysis of political life*. New York: Wiley.

Eisenstadt, S. N. (1968). Introduction: Charisma and institution building, Max Weber and modern sociology. In S. N. Eisenstadt (Ed.), *Max Weber on charisma and institution building*. Chicago: University of Chicago Press.

Elbe, S. (2006). Should HIV/AIDS be securitized? The ethical dilemmas of linking HIV/AIDS and security. *International Studies Quarterly, 50*(1), 119-144.

Eligür, B. (2010). The Mobilization of Political Islam in Turkey. Cambridge: Cambridge University Press.

Emmers, R. (2006). Non-Traditional Security in Asia: Dilemmas in Securitization (M. Caballero-Anthony, Ed.) (1st ed.). Routledge.

Emrence, C. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e basın ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Enloe, C. (1990). *Bananas, beaches and bases: Making feminist sense of international politics*. Berkeley: University of California Press.

Erdaş, Sadık. (2015). Muhalefeti Yıldırma Aracı Olarak İstiklâl Mahkemeleri: Lütfi Fikri Bey'in Yargılanması Örneği. İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Erdem, G. (2011). Türkiye'nin Askeri Müdahale Tarihi . Bilimsel Kitaplar.

Erdoğan, M. (2000). Hikmet-i hükümetten hukuk devletine yol var mı? *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 13*, 45-57.

Ergüven, N. Sarp, (2016), Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri, Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi, 65(3), s.786.

Erisen, C. (2018). *Political behavior and the emotional citizen: Participation and reaction in Turkey*. London: Palgrave Macmillan.

Erkanlı, O. (1987). *Askeri demokrasi, 1960-1980: Orhan Erkanlı'nın anıları*. İstanbul: Güneş Yayınları.

Eroğul, C. (1970). *Demokrat Parti: Tarihi ve ideolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Eroğul, C. (1977). *Türk anayasa düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Ersoy Ceylan, T., & Kardaş, T. (2020). Kimlik-güvenlik ilişkisini anlamak: Toplumsal kimlik, sosyal psikoloji ve toplumlar-arası güvenlik ikilemi. *Bilig, (94)*, 189-215.

Ertürk, K. Ö., Taylor, I., & Horzum, M. B. (2015). The perception of communication concluded by globalisation: "Global village". *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(1), 89-98.

Esen, B., & Baysal, B. (2022). Güvenlikleştirme ve demokratik gerileme ilişkisi: Türkiye örneği. In B. Esen & B. Baysal (Eds.), *Eleştirel güvenlik ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Esengin, K. (1975). *Milli mücadelede ayaklanmalar*. İstanbul: Ağrı Yayınları.

Esmer, A. Ş. (1953). *Siyasi tarih (1919-1939)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Evren, K. (1982). *Kenan Evren'in anıları: 12 Eylül ve sonrası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Fagen RR. 1969. *The Transformation of Political Culture in Cuba.* Stanford: Stanford University Press.

Feaver, P. D. (2003). *Armed servants: Agency, oversight, and civil-military relations*. Harvard University Press.

Femia, J. (2002). Civil society and the Marxist tradition. In S. Kaviraj & S. Khilnani (Eds.), *Civil society: History and possibilities* (ss.140-141). New Delhi: Foundation Books.

Feyzioğlu, T. (1992). *Atatürk ve milliyetçilik*. Ankara: Atatürkçü Düşünce Yayınları.

Flores, M. G. A., & Zarkin, J. (2021). The militarization of law enforcement: Evidence from Latin America. *Perspectives on Politics, 19*(2), 519-538.

Floyd, R. (2015). Just and unjust desecuritization. In T. Balzacq (Ed.), *Contesting security: Strategies and logics* (ss.122–138). London: Routledge.

Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus: Collège de France dersleri (1977-78)* (F. Taylan, Trans.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Freedman, L. (1998). International security: Changing targets. *Foreign Policy, 110*, 48-63.

Friedman, T. L. (2003). *Küreselleşmenin geleceği: Lexus ve zeytin ağacı* (E. Özsayar, Trans.). İstanbul: Boyner Yayınları.

Gellner, E. (1997). The Turkish option in comparative perspective. In S. Bozdoğan & R. Kasaba (Eds.), *Rethinking modernity and national identity in Turkey*. Seattle: University of Washington Press.

Geylani, D. (2022). *Siyasetin bürokrasiyi kontrol mekanizması olarak alternatif bürokrasi: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları* (Unpublished doctoral dissertation). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.

Gologlu, M. (2012). *Milli Şef dönemi / Türkiye Cumhuriyeti tarihi-III 1939-1945*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gourevitch, P. (2002). Domestic politics and international relations. In W. Carlsnaes, T. Risse-Kappen, & B. A. Simmons (Eds.), *Handbook of international relations* (ss. 309–328). London & Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Gök, F. (2002). The educational system of Turkey. In N. A. McGinn & E. H. Epstein (Eds.), *Comparative perspectives on the role of education in democratization* (ss. 167-188). Frankfurt: Peter Lang.

Gökşen, N. (2023). *Devletin subayı, subayın devleti: Cuntalar, darbe ve iktidar savaşı (27 Mayıs 1960)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gölcüklü, F. (1970). *Haberleşme hukuku*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Göle, N. (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites. *Middle East Journal, 51*(1), 46-58.

Gözler, K. (1999). *Türk anayasaları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Gözler, K. (2011). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Gramsci, A. (1992). *Prison notebooks* (Vols. 1-3, J. A. Buttigieg, Ed. & Trans.). Columbia University Press.

Gray, C. S. (1999). Strategic culture as context: The first generation of theory strikes back. *Review of International Studies, 25*, 49–69.

Grayson, K. (2003). Securitization and the boomerang debate: A rejoinder to Liotta and Smith-Windsor. *Security Dialogue, 34*(3), 337–343.

Gültekin, G. (2008). *Türk askeri müdahaleleri ve demokrasi*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

Güneş, İ. (2024). Takrir-i Sükûn Kanunu. *Atatürk Ansiklopedisi.* Retrieved from https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/takrir-i-sukun-kanunu/?pdf=3345

Gürsoy, Y. (2011). The changing role of the military in Turkish politics: Democratization through coup plots? *Democratization, 18*(4), 735-760.

Güz, N. (1993). *Serbest Cumhuriyet Fırkası sonrası basında muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Hafızoğulları, Z., Özen, A. (2010). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Hale, W. (1984). Türkiye'de Ordu ve Siyaset. İstanbul: Hil Yayınları.

Hale, W. (1994). *Turkish politics and the military*. Routledge.

Hale, W. (2011). The Turkish Republic and its army, 1923–1960. *Turkish Studies, 12*(2), 191-201.

Hale, W., Özbudun, E. (2010). Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP. London: Routledge.

Hall, S. (1996). Introduction: Who needs identity? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (ss. 1-17). Sage Publications.

Hanioğlu, M. Ş. (2001). *Bir siyasal düşünür olarak Jön Türkler.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (2008). *A brief history of the late Ottoman Empire.* Princeton: Princeton University Press.

Hanioğlu, M. Ş. (2011). Civil-military relations in the Second Constitutional Period, 1908-1918. *Turkish Studies, 12*(2), 177-189.

Hansen, A. (1998). *Mass communication research methods.* New York: New York University Press.

Hansen, L. (2000). The Little Mermaid's silent security dilemma and the absence of gender in the Copenhagen School. *Millennium, 29*(2), 285-306.

Harris, G. S. (1988). The role of the military in Turkey: Guardians or decision-makers? In M. Heper & A. Evin (Eds.), *State, democracy and the military: Turkey in the 1980s* (ss. 45-62). Berlin: Walter de Gruyter.

Hayes, C. (1961). *Nationalism: A religion.* New York: Macmillan Company.

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Küresel dönüşümler: Siyaset, ekonomi ve kültür.* (K. Bülbül, Trans. & Ed.). Ankara: Orion.

Heper, M. (1976). Political modernization as reflected in bureaucratic change: The Turkish bureaucracy and a "historical bureaucratic empire" tradition. *International*

Journal of Middle East Studies, 7(4), 507–521.

Heper, M. (1985). *Türkiye'de devlet ve toplum.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Heper, M. (1988). *The state tradition in Turkey.* London: Eothen Press.

Heper, M. (1989). Interest-group politics in post-1980 Turkey: Lingering monism, strong state and economic interest groups. *Turkish Studies, 12*(3), 213-228.

Heper, M. (2011). *Türkiye'nin siyasal hayatı: Tarihsel, kuramsal ve karşılaştırmalı açıdan.* İstanbul: Doğan Kitap.

Herington, J. (2015). Philosophy: The concepts of security, fear, liberty, and the state. In P. Bourbeau (Ed.), *Security: Dialogue across disciplines* (ss. 22-44). Cambridge: Cambridge University Press.

Herz, J. H. (1950). Idealist internationalism and security dilemma. *World Politics, 2*(2), 157-180.

Heywood, A. (2018). *Küresel çağda devlet ve dış politika.* Ankara: BB101 Yayınları.

Hızlı Sayar, G., Ünübol, H., Ülke Arıboğan, D., & Tarhan, N. (2020). Turkey's map of emotions and its political reflections. *New England Journal of Public Policy, 32*(2), 1-15.

Hinton, P. (2020). Strategic culture. *The RUSI Journal, 165*(4), 80–87.

Hobbes, T. (1992). *Leviathan* (S. Lim, Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Holm, U. (2004). Algeria: Securitisation of state/regime, nation and Islam. In S. Guzzini & D. Jung (Eds.), *Contemporary security analysis and Copenhagen peace research* (ss. 217–228). London: Routledge.

Hughes, P. (1994). *Atatürkçülük ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci.* İstanbul: Milliyet Yayınları.

Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations.* Harvard University Press.

Huntington, S. P. (2002). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzenin yeniden kurulması* (M. Turhan & C. Soydemir, Çev.). Okyanus Yayınları.

Huysmans, J. (1998). The question of the limit: Desecuritization and the aesthetics of horror in political realism. *Millennium: Journal of International Studies, 27*(3), 569-589.

Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU.* London: Routledge.

Huysmans, J. (2011). What's in an act? On security speech acts and little security nothings. *Security Dialogue, 42*(4–5), 371–383.

Hürriyet. (1980, Eylül 12). 12 Eylül darbesi bildirisi. *Hürriyet Gazetesi.*

Hürriyet. (1981, Temmuz 24). Cumhuriyet kuruluşlarının yeniden düzenleneceğine dair konuşma. *Hürriyet Gazetesi.*

Ilıkan, F., & Ilıkan, S. (2005). *Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi'nde cereyan eden su-i kasd ve taklib-i hükümet.* İstanbul: Simurg Yayınevi.

Inglehart, R., & Norris, P. (2016). *Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash.* HKS Faculty Research Working Paper Series RWP16-026.

İbn Haldun. (2004). *Mukaddime* (H. Kendir, Çev.). Yeni Şafak Kültür Armağanı.

İbrahim, M. (2005). The securitization of migration: A racial discourse. *International Migration, 43*(5), 163-187.

İğdemir, U. (1989). *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İlhan, S. (1986). Jeopolitik ve tarih ilişkileri [The relationship between geopolitics and history]. *Belleten, 49*(195), 607-624.

İnan, A. (1969). *Medeni bilgiler ve Atatürk'ün el yazmaları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, A. (2009). *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İnan, M. (2020, Ağustos 17). Bayar'ın Ankara'yı karıştıran tahliyesi. *Milliyet Gazetesi.*

İnönü, İ. (1985). *Hatıralar* (S. Selek, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

İnönü Vakfı. (1983). *İsmet İnönü: Konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşileri (1933-1938).* Erişim adresi: https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1933-1938.htm#_ftn11

İnsan Hakları Derneği. (t.y.). *12 Eylül raporu: İnsan hakları ihlalleri ve etkileri.* Erişim adresi: https://www.ihd.org.tr

İpekçi, A., & Coşar, Ö. S. (2012). *İhtilalin iç yüzü.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Isin, E. F. (2008). Theorizing acts of citizenship. In E. F. Isin & G. M. Nielsen (Eds.), *Acts of Citizenship* (ss. 15-43). London: Zed.

Jackson, P. T. (2013). Relational constructivism: A war of words. In J. Sterling-Folker (Ed.), *Making Sense of International Relations Theory* (ss. 152-168). Boulder, CO: Lynne Rienner.

Jackson, P. T., & Nexon, D. H. (1999). Relations before states: Substance, process and the study of world politics. *European Journal of International Relations, 5*(3), 291-332.

Jackson, R. (2017). Rejim güvenliği. In A. Collins (Ed.), *Çağdaş güvenlik çalışmaları* (N. Uslu, Çev.). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Jenkins, G. (2001). *Context and circumstance: The Turkish military and politics.* Oxford University Press.

Jenne, N., & Martínez, R. (2022). Domestic military missions in Latin America: Civil-

military relations and the perpetuation of democratic deficits. *European Journal of International Security, 7*(1), 58-83.

Jepperson, R. L., Wendt, A., & Katzenstein, P. J. (1996). Norms, identity, and culture in national security. In P. J. Katzenstein (Ed.), *The culture of national security: Norms and identity in world politics* (ss. 33-34). New York: Columbia University Press.

Job, B. (1992). The insecurity dilemma: National, regime, and state securities in the Third World. In B. Job (Ed.), *The insecurity dilemma: National security of Third World states* (ss. 11-35). Boulder: L. Rienner Publishers.

Johnston, A. I. (1995). Thinking about strategic culture. *International Security, 19*(4), 32.

Kabacalı, A. (2000). *Başlangıcından günümüze Türkiye'de matbaa basın ve yayın.* İstanbul: Literatür Yayınları.

Kadıoğlu, A. (1996). The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity. *Middle Eastern Studies, 32*(2), 177-193.

Kalaycıoğlu, E. (2012). Kulturkampf in Turkey: The constitutional referendum of 12 September 2010. *South European Society and Politics, 17*(1), 1-22.

Kaliber, A. (2005). Securing the ground through securitized foreign policy: The Cyprus case. *Security Dialogue, 36*(3), 319-337.

Kaplan, S. (1999). Türkiye'de meslekî eğitim ve katsayı uygulaması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 34-48.

Kaplan, S. (2006). Laiklik ve başörtüsü tartışmaları: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 61*(2), 29-45.

Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslam.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Karal, E. Z. (1991). *Atatürk'ten düşünceler.* İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Karaman, S. (2023). *Türkiye'de basının darbelerle imtihanı.* Çanakkale: PA Paradigma

Akademi Yayınları.

Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Transformation of Turkey's civil-military relations. *Turkish Studies, 12*(2), 253-264.

Karpat, K. (2001). *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state.* Oxford: Oxford University Press.

Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, kültürel, ekonomik temeller.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Katzenstein, P. J. (1996). Cultural norms and national security. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Kaya, A. (2010). Individualization and institutionalization of Islam in Europe in the age of securitization. *Insight Turkey, 12*(1), 47-63.

Kelstrup, M. (2004). Globalisation and societal insecurity: The securitisation of terrorism and competing strategies for global governance. In S. Guzzini & D. Jung (Eds.), Contemporary security analysis and Copenhagen peace research (pp. 106–116). London: Routledge.

Köker, L. (n.d.). Kimlik krizinden meşruluk krizine: Kemalizm ve sonrası. Toplum ve Bilim, 71.

Kuru, A. T. (2009). *Secularism and state policies toward religion: The United States, France, and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights.* Oxford University Press.

Lacoste, Y. (1976). An illustration of geographical warfare: Bombing the dikes on the Red River, North Vietnam. Antipode, 5, 1–13.

Lacoste, Y. (2007). Büyük oyunu anlamak/Jeopolitik: Bugünün uzun tarihi. İstanbul: NTV Yayınları.

Lantis, J. S. (2002). Strategic culture and national security policy. International Studies Review, 4(3), 87–113.

Laski, H. J. (1970). Devlet (E. Örücü, Çev.). İstanbul: Köprü Yayınları.

Leca, J. (1998). Uluslar ve milliyetçilikler (S. İdemen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Lewis, B. (2000). Modern Türkiye'nin doğuşu (M. Kıratlı, Çev.) (8. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lewis, B. (2007). Demokrasi'nin Türkiye serüveni (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lewis, B. (2008). Modern Türkiye'nin doğuşu (M. Kıratlı, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Liddell, H. G., & Scott, R. (1940). A Greek-English lexicon. Oxford: Clarendon Press.

Luciani, G. (1989). The economic content of security. Journal of Public Policy, 8(2), 151–173.

Mahçupyan, E. (2009). Bir mikro ideoloji olarak militarizm: Zihniyet, özne ve etik meseleleri üzerine bir not. In A. İnsel & A. Bayramoğlu (Eds.), Bir zümre, bir parti: Türkiye'de ordu (2. Baskı, ss. 119–134). İstanbul: Birikim Yayınları.

Mango, A. (1994). Turkey: The challenge of a new role. London: Routledge.

Marcus, G. E. (2002). The sentimental citizen: Emotion in democratic politics. University Park: The Pennsylvania State University Press.

Marcus, G. E., Neuman, W. R., & MacKuen, M. (2000). Affective intelligence and political judgment. Chicago: University of Chicago Press.

Mardin, Ş. (1966). Türk modernleşmesi: Makaleler 4. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1990). Türkiye'de toplum ve siyaset: Makaleler I. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). Türk modernleşmesi: Din ve ideoloji. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2000). The genesis of young Ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mardin, Ş. (2009a). Tanzimattan sonra aşırı Batılılaşma. In E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Eds.), Tanzimattan sonra aşırı Batılılaşma (ss. 39–91). Bursa: Dora Yayınları.

Mardin, Ş. (2009b). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. In E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Eds.), Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar (ss. 121–159). Bursa: Dora Yayınları.

Mardin, Ş. (2018). Türkiye, İslam ve sekülerizm. İstanbul: İletişim Yayınları.

Martin, L. (1983). Can there be national security in an insecure age? Encounter, 60(3), 12.

Mazıcı, N. (1998). 1930'a kadar basının durumu ve 1931 matbuat kanunu. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 18(5), 131–154.

McDonald, M. (2008). Securitization and the construction of security. European Journal of International Relations, 14(4), 563–587.

McSweeney, B. (1996). Identity and security: Buzan and the Copenhagen School. Review of International Studies, 22(1), 82–93.

McSweeney, B. (1998). Security, identity and interests: A sociology of international relations. Cambridge: Cambridge University Press.

Meinecke, F. (1962). Machiavellism: The doctrine of raison d'état and its place in modern history (D. Scott, Trans.). New Haven: Yale University Press.

Meriç, C. (1984). Bu ülke. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Mevzuat Bilgi Sistemi. (n.d.). 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu. T.C. Adalet Bakanlığı. https://www.mevzuat.gov.tr

Meyer, C. O. (2011). The purpose and pitfalls of constructivist forecasting: Insights from

strategic culture research for the European Union's evolution as a military power. *International Studies Quarterly, 55*(3), 669-690.

Michels, R. (1915). Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy (E. Cedar Paul, Trans.). Kitchener: Batoche Books.

Migdal, J. (1998). Strong societies and weak states: State-society relations and state capabilities in the Third World. Princeton: Princeton University Press.

Miller, P. R. (2011). The emotional citizen: Emotion as a function of political sophistication. Political Psychology, 32(4), 575–600.

Millî Eğitim Bakanlığı. (1982). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında Atatürk inkılâp ve ilkelerinin öğretim esasları yönergesi. Tebliğler Dergisi, 2104.

Milli Eğitim Bakanlığı. (1997). 8 yıllık kesintisiz eğitim ve imam hatip liseleri üzerindeki etkileri. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). Kamu kurumlarında kılık kıyafet yönetmeliği değişikliği. Resmî Gazete.

Millî Güvenlik Konseyi bildirisi (Yayın No: 404). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı. https://www.cumhuriyet.com.tr

Mills, C. W. (1974). *İktidar seçkinleri* (Ü. Oskay, Trans.). Ankara: Bilgi Yayınları.

Mills, C. W. (2000). The power elite. Oxford: Oxford University Press.

Miş, N. (2012). Güvenlikleştirme teorisi ve Türkiye'de güvenlikleştirme siyaseti: 1923–2003 (Yayımlanmış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Modelski, G. (2009). Küreselleşme. In K. Bülbül & R. Yaslıkaya (Eds.), Küreselleşme temel metinler (ss. 112–138). Ankara: Orion Yayıncılık.

Montesquieu, C. (1989). The spirit of the laws (A. M. Cohler, B. C. Miller, & H. S. Stone, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). Populism: A very short introduction. Oxford:

Oxford University Press.

Mutimer, D. (2017). Eleştirel güvenlik çalışmaları: Ayrılıkçı tarih. In A. Collins (Ed.), Çağdaş güvenlik çalışmaları (Çev. N. Uslu, ss. 45–62). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Nadi, N. (1960, Mayıs 27). Türk ordusu vazife başında. Hürriyet, 1.

Nedim, A. (1993). Ankara İstiklal Mahkemesi zabıtları 1926. İstanbul: İşaret Yayınları.

O'Donnell, G. (1973). Modernization and bureaucratic-authoritarianism: Studies in South American politics. Berkeley: Institute of International Studies.

Ogaba, O. (2010). Security, globalization and climate change: A conceptual analysis. In O. E. E. & O. O. (Eds.), Climate change and human security in Nigeria. Lagos: NIIA.

Okawara, N. (1993). Japan's national security: Structures, norms, and policies. International Security, 17(4), xx-xx.

Onar, S. S. (1960, August 24). Anayasa 100-150 maddelik olacaktır. Vatan Gazetesi.

Özbudun, E. (2000). Contemporary Turkish politics: Challenges to democratic consolidation. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Özbudun, E., & Gençkaya, Ö. F. (2009). Democratization and the politics of constitution-making in Turkey. Budapest: Central European University Press.

Özbudun, E. (2011). Türk anayasa hukuku (7th ed.). Ankara: Yetkin Yayınları.

Özbudun, E. (2013). Türkiye: Çoğulcu toplum ve tekçi devlet. In A. T. Kuru & A. Stepan (Eds.), Türkiye'de demokrasi, İslam ve laiklik. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özcan, G. (2006). Türkiye'de siyasal rejim ve güvenlikleştirme sorunsalı. In İktisat, siyaset, devlet üzerine yazılar (ss. 251-282). İstanbul: Bağlam.

Özdağ, M. (2001). Türkiye ve Türk dünyası jeopolitiği üzerine. Ankara: ASAM.

Özdemir, H. (2007). Atatürk'ten günümüze Cumhurbaşkanı seçimleri. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özkan, B. (2014). Jeopolitik tahayyül olarak yavru vatan. In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin (Eds.), Türkiye dünyada nerede? Hayali coğrafyalar, çarpışan anlatılar. İstanbul: KÜY Yayıncılık.

Özkırımlı, U. (2008). Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Özkırımlı, U. (2020). Türkiye'de gayriresmi ve popüler milliyetçilik. In T. Bora & M. Gültekingil (Eds.), Modern Türkiye'de siyasi düşünce, cilt 4, Milliyetçilik (ss. 706-717). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, K. (1966). Türkiye Cumhuriyeti anayasası. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öztürk, D. (2022). Türkiye'de sivil-asker ilişkileri. In B. Esen & B. Baysal (Eds.), *Eleştirel güvenlik ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Öztürk, M. (2023). Türkiye'de 1960-1980 arası kültür/sanat alanındaki yapısal özellikler. Current Perspectives in Social Sciences.

Palmer, R. R. (2014). The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800. Princeton: Princeton University Press.

Parla, T. (1995). Kemalist tek-parti ideolojisi ve CHP'nin altı oku. In T. Parla (Ed.), Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (1997). Atatürk'ün söylev ve demeçleri. In T. Parla (Ed.), Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (2009). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm. İstanbul: Deniz Yayınları.

Parlak, İ. (2005). Kemalist ideolojide eğitim. Ankara: Turhan Yayıncılık.

Pasha, M. K. (1996). Security as hegemony. Alternatives, 21(3), 283-302.

Pateman, C. (1971). Political culture, political structure and political change. British Journal of Political Science, 1(3), 291-305.

Patrick, G. M. (1984). Political culture, social science concept: A systematic analysis. In G. Sartori (Ed.), Social science concepts (271-280). Beverly Hills, CA: Sage.

Peker, R. (1935). C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in söylevleri. Ankara: Ulus Basımevi.

Pelczynski, Z. A. (1984). The State and Civil Society: Studies in Hegel's Political Philosophy. Cambridge University Press.

Plato. (1937). The Republic (P. Shorey, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Poku, N. K., Therkelsen, J. (2017). Küreselleşme, kalkınma ve güvenlik. (N. Uslu, Trans.). In A. Collins (Ed.), Çağdaş güvenlik çalışmaları. Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Pye, L. W. (1965). Introduction: Political culture and political development. In Political culture and political development (1–26).

Raşid, V. (1927). Layıklık. Cumhuriyet Gazetesi.

Resmî Ceride. (1341). Takrir-i Sükûn Kanunu. Sayı: 87, No: 578.

Resmi Gazete. (1925). Şapka İktisası Hakkında Kanun (Kanun No: 671). 28 Kasım 1925, Sayı: 230. Erişim: https://md.teyit.org/file/sapka-kanunu.pdf.

Resmî Gazete. (1931). *Matbuat Kanunu*. 25 Temmuz 1931 tarihli ve 1889 sayılı kanun. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2024. https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1931-matbuat-kanunu/?pdf=3250.

Resmî Gazete, (1982). Anayasa Halkoylaması Hakkında Bilgiler. Resmî Gazete (Sayfa 1-10, 12 Ekim 1982).

Resmî Gazete, *Anayasanın geçici maddelerinin ve Kenan Evren'in anayasa lehine açıklamalarının eleştirilmesine dair* Karar No: 71, Sayı: 17845, 21 Ekim 1982.

Resmî Gazete, *Eski siyasetçilerin kamuoyu önünde siyasi konuşma yasağına ilişkin karar*. Karar No: 70, Sayı: 17773, 5 Ağustos 1982.

Resmî Gazete, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Sayı: 17845, 7 Kasım 1982.

Resmî Gazete. (1925, 30 Kasım). *Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun*. Resmî Gazete. https://www.resmigazete.gov.tr/.

Resmî Gazete. (1972, 26 Temmuz). *1612 sayılı Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*. Resmî Gazete, sayı: 14263.

Resmî Gazete. (1982). *1982 Anayasası'nın Tam Metni*. Resmî Gazete, 17863. Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr.

Resmî Gazete. (1983). 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu. 9 Kasım 1983 tarih ve 18218 sayılı Resmî Gazete. Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr.

Resmî Gazete. (1983). 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu. 9 Kasım 1983 tarih ve 18218 sayılı Resmî Gazete. Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr.

Ritzer, G. (2011). *Küresel dünya* (M. Pekdemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Roe, P. (2002). Misperception and ethnic conflict: Transylvania's societal security dilemma. Review of International Studies, 28(1), 57-74.

Roe, P. (2004). Securitization and minority rights: Conditions of desecuritization. *Security Dialogue, 35*(3), 279-294.

Roe, P. (2005). Ethnic violence and the societal security dilemma. New York: Routledge.

Roe, P. (2008). Actor, audience(s) and emergency measures: Securitization and the UK's decision to invade Iraq. *Security Dialogue, 39*(6), 615-635.

Ruggie, J. G. (1998). What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge. *International Organization, 52*(4), 855–885.

Rumelili, B., Uzunoğlu, G. (2022). Ontolojik güven(siz)lik ve popülizm. In B. Esen & B. Baysal (Eds.), *Eleştirel güvenlik ve Türkiye* (pp. xxx-xxx). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Rychnovská, D. (2014). Securitization and the power of threat framing. *Perspectives, 22*(2), 9–31.

Safa, P. (2013). *Türk inkılabına bakışlar*. Ötüken Yayınları.

Sandıklı, A., & Bilgehan, E. (2012). Güvenlik yaklaşımlarında değişim ve dönüşüm: Teoriler ışığında güvenlik, savaş, barış ve çatışma çözümleri. BİLGESAM Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (1985). *Postmodernite, sivil toplum ve İslam*. İz Yayıncılık.

Sarıbay, A. (2008). *Politik soyoloji*. Everest Yayınları.

Sasse, G. (2005). Securitization or securing rights? Exploring the conceptual foundations of policies towards minorities and migrants in Europe. *Journal of Common Market Studies, 43*(4), 673-693.

Sayarı, S. (1992). Politics and economic policy-making in Turkey 1980-1988. In T. F. Nas & M. Odekon (Eds.), *Economics and politics of Turkish liberalization* (ss.73-93). Associated University Press.

Sayarı, S., Esmer, Y. (Eds.). (2002). *Politics, parties and elections in Turkey*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Schmitt, C. (2002). *Siyasi ilahiyat: Egemenlik kuramı üzerine dört bölüm* (E. Zeybekoğlu, Çev.). Dost Kitapevi Yayınları.

Schmitt, C. (2006). *Siyasal kavramı* (E. Göztepe, Çev.). Metis Yayınları.

Schweitzer, A. (1974). Theory and political charisma. *Comparative Studies in Society and History, 16*(2), 150-181.

Sertel, S., & Yedek, Ş. (2015). Kara Kemal ve İstiklâl Mahkemeleri. *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sertel, Z. (2000). *Hatırladıklarım*. Remzi Kitabevi.

Shiffman, G. M., & Jochum, J. J. (2011). *Economic instruments of security policy: Influencing the choices of leaders*. Palgrave Macmillan.

Shils, E. (1975). *Center and periphery: Essays in macrosociology*. University of Chicago Press.

Shultz, R. H., Godson, R., & Greenwood, T. (1993). *Security studies for the 1990s*. Washington D.C.

Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun, 1533 sayılı Kanun, 16 Ekim 1981. (Resmi Gazete: 16 Ekim 1981, Sayı 17457).

Smith, A. (2002). *Küreselleşme çağında milliyetçilik* (D. Kömürcü, Çev.). Everest Yayınları.

Smith, A. D. (2015). Nations before nationalism? Myth and symbolism in John Armstrong's perspective. *Journal of the Association for the Study of Ethnicity and Nationalism, 21*(1), 165-170.

Smith, S. (1996). Positivism and beyond. In K. Booth, S. Smith, & M. Zalewski (Eds.), *International theory: Positivism and beyond* (pp. 145-162). Cambridge University Press.

Snow, D. M. (1991). *National security*. St. Martin Press.

Snyder, J. L. (1977). *The Soviet strategic culture: Implications for nuclear options*. Rand R-2154-AF, Santa Monica, California.

Spinoza, B. (2008). *Tanrıbilimsel politik inceleme* (B. Ertuğrul, Çev.). Biblos Kitabevi.

Steele, B. J. (2008). "Ideals that were really never in our possession": Torture, honor, and US identity. *International Relations, 22*, 243–261.

Strange, S. (1986). *Casino capitalism*. Basil Blackwell.

Stritzel, H. (2007). Towards a theory of securitization: Copenhagen and beyond. *European Journal of International Relations, 13*(3), 357-383.

Stritzel, H. (2011). Security, the translation. *Security Dialogue, 42*(4/5), 343-355.

Sunar, İ., & Sayarı, S. (1986). Democracy in Turkey: Problems and prospects. In P. C. Schmitter & G. O'Donnell (Eds.), *Transitions from authoritarian rule: Southern Europe* (pp. 231-245). Johns Hopkins University Press.

Sunay, C. (2019). Türk siyasal hayatında danışma meclisi. *İnsan & İnsan Dergisi, 6*(19), 75-92.

Şahin, O. (2020). How populists securitize elections to win them: The 2015 double elections in Turkey. *New Perspectives*.

Şenşekerci, E. (2000). *Türk devriminde Celal Bayar*. Afa Basım Yayın.

Şentürk, A. (2016). 1931 Matbuat Kanunu'ndaki değişiklikler üzerine kronolojik bir değerlendirme: Basın hürriyeti bağlamında Meclis tartışmaları ve basındaki yankılar. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 30*(1), 199-230.

Tachau, F., & Good, M.-J. D. (1973). The Anatomy of Political and Social Change: Turkish Parties, Parliaments, and Elections. *Comparative Politics*, 5(4), 551–573.

Tannenwald, N. (1999). The Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use. *International Organization, 53*(3), 433-468.

Taureck, R. (2006). Securitisation Theory and Securitisation Studies. *Journal of International Relations and Development.* 9(1), 53-61.

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı (1931), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/7e8dd772-765d-4c47-9f39-1ad15d65f1a7.

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı. (1935). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/0a8a4e77-b927-4b80-b7e6-d7d4181f3245.

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu. (1960). *Tutanak: 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası anayasa komisyonu raporu*. Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM__/d00/c002/tm__00002034.pdf.

TEKGIDA Sendikası. (n.d.). 12 Mart 1971 Muhtırası ve Türkiye'nin Demokrasi Süreci. TEKGIDA Sendikası. Erişim tarihi: 8 Ekim 2024.

Temizel, M. (2012). Türkiye'de Seçmen Davranışlarında Sosyopsikolojik, Kültürel Ve Dinsel Faktörlerin Rolü: Kuramsal ve Ampirik Bir Çalışma (Yayımlanmış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi).

Tessler, M., & Altınoğlu, E. (1999). Political culture in Turkey: Connections among attitudes toward democracy, the military, and Islam. Democratization, 6(1), 23-51.

Tercüman Gazetesi. (1960, Mayıs 27). Milletçe bayram sevinci içindeyiz. Tercüman, 1.

Thomas, C. (1987). In Search of Security: The Third World in International Relations. Boulder, CO: Lynne Rienner.

Thukydides. (2020). Peloponnessos Savaşları (Çev. F. Akderin). Belge Yayınları.

Thunberg, P. H. (1982). National Economic Security: Interdependence and Vulnerability. Tilburg: John F. Kennedy Institute.

Tickner, J. A. (1992). Gender in International Relations: Feminist Perspectives on

Achieving Global Security. New York: Columbia University Press.

Tickner, J. A. (1996). Identity in international relations theory: Feminist perspectives. In Y. Lapid & F. Kratochwil (Eds.), The Return of Culture and Identity in IR Theory (pp. 147-162). Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Tilly, C. (1975). The Formation of National States in Western Europe. Princeton University Press.

Timur, T. (2001). Türk Devrimi ve Sonrası. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tocqueville, A. D. (1965). Public associations. In H. S. Commager (Ed.), Democracy in America. London: Oxford University Press.

Toprak, B. (1981). *Islam and political development in Turkey*. Leiden: Brill.

Toprak, E. (2020). 1982 Anayasası'nın Hazırlanma Süreci. Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1(2), 177-185.

Toprak, Z. (2004). Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946. Toplum ve Bilim, 100, 159-181.

Toprak, Z. (2013). Türkiye'de Popülizm: 1908-1923. İstanbul: Doğan Kitap.

Topuz, H. (2003). İkinci Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Topuz, H. (2011). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. Remzi Kitabevi.

Tuğtan, M. A. (2021). Güç, Anarşi ve Realizm: Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1967). Türkiye'nin Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler. Baha Matbaası.

Tunaya, T. Z. (1995). Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952. İstanbul: Arba Yayınları.

Tuncel, G. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları-Kamu Bürokrasisi Etkileşimi (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmış Doktora Tezi, 2010,

Malatya).

Tuncel, G. (2011). Sivil Toplum ve Devlet. Malatya: Bilsam Yayınları.

Tunçay, M. (1981). Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması. Ankara: Yurt Yayınları.

Tunçay, M. (1999). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931) (3. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, İ. (1991). Demokratikleşme süreci ve 1961 Anayasası. Türkiye Günlüğü, 15, 9-21.

Türel, S. (2012). Toplumsal cinsiyet ve başörtüsü: Kimlik, sosyal statü ve güç ilişkileri. Kadın Araştırmaları Dergisi, 15(2), 45-61.

Türker, H. (2000). *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. Cumhuriyet Halk Partisi Program Ve Nizamname. (1943). https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=427195&materialType=KT&query=Cumhuriyet+_+T%C3%BCrkiye.&utm_source=chatgpt.com.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1971). *1488 sayılı Kanun: 20 Eylül 1971 tarihli 11. madde değişikliği.* Resmi Tutatnaklar. Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401488.pdf.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1973). 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu. Resmî Gazete, 14574. Erişim adresi: https://www5.tbmm.gov.tr.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1981). 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun. Resmî Gazete, 30 Haziran 1981, Sayı: 17386 Mükerrer. Erişim adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc064/kanunmgkc064/kanunmgkc06402485.pdf.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1982). 1982 Anayasası Geçici Maddeleri. Resmî Gazete, 2709 sayılı Anayasa.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1982). Danışma Meclisi Tutanak Dergisi. Cilt 10, Sayı: 166, TBMM Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1982). *1982 Anayasası Tam Metni*. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2021). Yasama el kitabı. TBMM Yayınları. Erişim adresi: https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/8746211c-9eed-4bb3-b8fc-8b255b45f39d.pdf.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (y.y.). Milli Güvenlik Kurulu toplantı tutanağı. 19 Eylül 1980 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/b001/mgk_010010010004.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti. (1942). *Varlık Vergisi Kanunu (Kanun No. 4305)* Resmî Gazete, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255.

Türkiye Cumhuriyeti. (1961). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (9 Temmuz 1961). Resmî Gazete. Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyeti. (1973). *1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu*. Resmî Gazete, Sayı: 14574. https://www.resmigazete.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyeti. (1981). *2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu*. Resmî Gazete, Sayı: 17506. https://www.resmigazete.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyeti. (1983). *2842 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu*. Resmî Gazete, Sayı: 18035. https://www.resmigazete.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Resmî Gazete*. Sayı: 17863, 9 Kasım 1982.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *24. Madde: Din ve Vicdan Hürriyeti*. Resmî Gazete, 17863. Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *42. Madde: Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi*. Resmî Gazete, 17863. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Komisyonu Raporu. (1961). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Anayasa Komisyonu raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları. Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c006/mbk_00006fih.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (26.05.1934), Cilt 22, Devre 4, İçtima 3, s. 271.

Ulunay, R. C. (1960). "Bu Eli Minnetle Öpmeliyiz". Milliyet Gazetesi.

Uyar, H. (1998). Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi. İstanbul: Boyut Yayınları.

Üngör, U. Ü. (2011). Modern Türkiye'nin İnşası. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünsal, A. (1980). Siyaset ve Anayasa Mahkemesi: Siyasal Sistem Teorisi Açısından Türk Anayasa Mahkemesi. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

Üstel, F. (1997). İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931). İstanbul: İletişim Yayınları.

Vaughn, J. (2009). "The Unlikely Securitizer: Humanitarian Organizations."

Vatan Gazetesi. (1960, 24 Ağustos). Gürsel, "anayasa en geç bir ay içinde hazır" dedi. Vatan, 1.

Villa, D. (2006). Tocqueville and Civil Society. In C. Welch (Ed.), The Cambridge Companion to Tocqueville (Cambridge Companions to Philosophy). Cambridge: Cambridge University Press.

Volkan, V. D. (2009). "Large-Group Identity: Border Psychology and Related Societal Processes." Mind and Human Interaction, 13, 49-76.

Volkan, V. D. (2010). 1932- Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine: Onarıcı Liderlik ve Politik Psikoloji: "Söyleşi" / Vamık Volkan, Nuriye Atabey.

Vuori, J. (2008). Illocutionary Logic and Strands of Securitization: Applying the Theory of Securitization to the Study of Non-Democratic Political Orders. European Journal of International Relations, 14(1), 65-99.

Vuori, J. A. (2014). Critical Security and Chinese Politics: The Anti-Falungong Campaign. London: Routledge.

Walker, R. B. J. (1990). "Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics." Alternatives, 14(1), 1-24.

Wallerstein, I. (1998). Jeopolitik ve Jeokültür. İstanbul: İz Yayıncılık.

Walt, S. M. (1991). "The Renaissance of Security Studies." International Studies Quarterly, 35(2), 211-239.

Wæver, O. (1995). Securitization and Desecuritization. In L. Ronnie (Ed.), On Security (46-66). New York: Columbia University Press.

Wæver, O. (1998). In E. Adler & M. Barnett (Eds.), Security Communities (69-118). Cambridge: Cambridge University Press.

Weaver, O. (2000). "The EU as a Security Actor: Reflections from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders." In M. Kelstrup & M. C. Williams (Eds.), International Relations Theory and the Politics of European Integration (pp. 250-294). London: Routledge.

Wæver, O. (2003). Securitization: Taking Stock of a Research Programme in Security Studies. Unpublished Manuscript.

Wæver, O., B. Buzan, & J. De Wilde (1998). Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Wæver, O., & Buzan, B. (2003). Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge University Press.

Weber, M. (1946). Politics as a vocation. In H. H. Gerth & C. Wright Mills (Eds.), From Max Weber: Essays in sociology (pp. 77–128). Oxford: Oxford University Press.

Weber, M. (1947). The Theory of Social and Economic Organization (T. Parsons, Ed.; A. M. Henderson & T. Parsons, Trans.). Free Press.

Webster, D. E. (1939). The Turkey of Atatürk: Social Process in the Turkish Reformation. Philadelphia: The American Academy of Social and Political Science.

Weldes, J., & D. Saco. (1996). "Making State Action Possible: The United States and the Discursive Construction of 'the Cuban Problem,' 1960-1994." Millennium: Journal of International Studies, 25, 361-395.

Weldes, J., M. Laffey, H. Gusterson, & R. Duvall. (1999). Cultures of Insecurity: States, Communities, and the Production of Danger. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Wendt, A. (1992). "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics." International Organization, 46, 391-425.

Wendt, A. (1999). Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press.

White, J. B. (2002). Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics. Seattle: University of Washington Press.

Wiberg, M. (1988). "Between Apathy and Revolution — Explications of the Conditions for Political Legitimacy" (PhD Dissertation). Turku: University of Turku.

Wilde, J. H. (2008). Environmental security deconstructed. In H. G. Brauch, U. Oswald Spring, C. Mesjasz, J. Grin, P. Dunay, N. C. Behera, B. Chourou, P. Kameri-Mbote, & P. H. Liotta (Eds.), *Globalization and environmental challenges: Reconceptualizing security in the 21st century*. Berlin: Springer.

Williams, M. C. (2003). "Words, Images, Enemies, Securitisation and International Politics." International Studies Quarterly, 47(4), 513-531.

Wilson, B. (1966). Religion in Secular Society. London: Watts.

Wolfers, A. (1952). "National Security: As an Ambiguous Symbol." Political Science Quarterly, Academy of Political Science, 67-68.

Wolfers, A. (1962). Discord and Collaboration. Baltimore: John Hopkins University Press.

Wood, J., & B. Dupont (Eds.). (2006). Democracy, Society and the Governance of Security. New York: Cambridge University Press.

Yaşar, M. (1990). Paşalar Politikası. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Yavuz, H. (2003). Islamic Political Identity in Turkey. Oxford: Oxford University Press.

Yeğen, M. (2007). Turkish nationalism and the Kurdish question. *Ethnic and Racial Studies, 30*(1), 119-151.

Yelkenci, T. (Ed.). (2012). Louis Althusser. Siyaset Felsefesi Tarihi: Platondan Zizek'e (A. Tunçel & K. Gülenç, Eds.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Yeşiltaş, M. (2014a). Stratejik Derinlik'in Jeopolitik Tahayyülü. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 1(1), 25-56.

Yeşiltaş, M. (2014b). "Coğrafya Kaçınılmazdır:" Militarizm, İstisnacılık ve Türkiye'de Ordu Merkezli Jeopolitik Zihniyetin İnşası. In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin (Eds.), Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar (124-145). İstanbul: KÜY Yayıncılık.

Yeşiltaş, M., & Durgun, S. (2014). "Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak." In M. Yeşiltaş, S. Durgun, & P. Bilgin (Eds.), Militarizm, İstisnacılık ve Türkiye'de Ordu Merkezli Jeopolitik Zihniyetin İnşası (146-160). İstanbul: KÜY Yayıncılık.

Yıldız, A. (2001). Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, N. (2011). 2000'li Yıllarda Elitlerin Dönüşümü: Devlet, Siyaset ve Batı. In A.

Demirhan (Ed.), Türkiye'de Toplum (51-74). İstanbul: Meydan Yayınları.

Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi. (1943). Ankara: Ulus Baımevi.

Young, I. M. (1990). Justice and the Politics of Difference. Princeton: Princeton University Press.

Yükseköğretim Kurulu. (1997). 28 Şubat Süreci Kararları. Resmî Kaynaklar.

Yükseköğretim Kurulu. (2010). *Yükseköğretim Kurumlarında Kılık Kıyafet Uygulamasına İlişkin Genelge*. YÖK Başkanlığı, 20 Ekim 2010.

Zaman, U. R. (2009). Strategic Culture: A "Cultural" Understanding of War. Comparative Strategy, 28(1), 68-88.

Zarakol, A. (2017). States and Ontological Security: A Historical Rethinking. Cooperation and Conflict, 52(1), 48-68.

Zuckerman, A. (1977). "The Concept Political Elite: Lessons from Mosca and Pareto." The Journal of Politics, 39(2), 324-344.

Zürcher, E. J. (2019a). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2019b). "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları." In M. Gültekingil & T. Bora (Eds.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm (23-45). İstanbul: İletişim Yayınları.